

**T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

KLASİK ÖNCESİ DÖNEM TÜRK ŞİİRİNDE ASTROLOJİ

Doktora Tezi

HASAN ALİ GÜNEŞ

EYLÜL 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KLASİK ÖNCESİ DÖNEM TÜRK ŞİİRİNDE ASTROLOJİ

Doktora Tezi

HASAN ALİ GÜNEŞ

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL GÜLEÇ

EYLÜL 2022

İMZA SAYFASI

Hasan Ali Güneş tarafından hazırlanan ‘Klasik Öncesi Dönem Türk Şiirinde Astroloji’ başlıklı bu doktora tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniv.

Üyeler:

Prof. Dr. Sadık YAZAR

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniv.

Prof. Dr. Vildan COŞKUN

.....

Kurumu: Sakarya Üniv.

Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL

.....

Kurumu: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniv.

Dr. Öğr. Üyesi Orhan GÜNEŞ

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniv.

Tez Savunma Tarihi: 1/09/2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Hasan Ali Güneş

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Danışmanın Ünvanı Adı Soyadı

Prof. Dr. İsmail Güleç

ÖN SÖZ

İnsanlık ilk çağlardan itibaren gökyüzüne ilgi duymuş, buradaki gezegen ve yıldızların yeryüzünde ve insan kaderi üzerinde de tesirli olduğuna, gezegenlerin tanrılarla ilişkili hatta tanrılar olduklarına inanmıştır. Bu ve benzer sebeplerle insanlar gökyüzündeki cisimlere ve onların hareketlerine anlam vermeye çalışmış, bu çaba astronomi ile astrolojiyi doğurmuştur.

Astrolojiye göre, insanın yeryüzünde gözlerini açıp ilk nefesini aldığı andaki gezegenlerin ve burçların konumları onun şahsiyeti ve kaderi hakkında çok önemli bir göstergedir. Astrologlara göre insanın doğduğu andaki gökyüzü, onun ömrünün uzun olup olmayacağını, evlenip evlenmeyeceğini, eğer evlenecekse bunun zamanını ve evleneceği kişilerin özelliklerini, çocuk sahibi olup olmayacağını ve bunların cinsiyetlerini, kişinin hayattaki başarısını, mesleğini ve bunlar gibi pek çok şeyi anlatabilir. Astrolojinin bu vaadi, insandaki geleceği bilme merakıyla birleşince insanlar asırlar boyunca astroloji öğrenmeye yönelmiştir.

Türk şairleri de astrolojinin bu cazibesine kayıtsız kalamamış ve astroloji hakkında derin araştırmalar yaparak bilgilerini edebiyatla harmanlamış ve buengin bilgileri şiirlerine yansıtmıştır.

Ben de bir astroloji meraklısı ve edebiyat aşığı olarak usta şairlerimizin zekâ, estetik ve belagatla harmanlayarak şiirlerine nakşettiği astrolojiyi arama yolculuğuna çıktım. Esasında bu tez konusunu seçerken kadim astroloji bilgisinin bu kadar derin, karmaşık ve harika olduğundan habersizdim. O zamanlar astrolojiye dair ne kadar az şey bildiğimi ve hala öğrenecek çok şey olduğunu şimdi anlıyorum. Yolculuk keyifli olduğu kadar zorluydu da.

Bu tezi yazarken edebiyat kaynaklarımızın astroloji konusunda maalesef yetersiz ve hatalı olduğunu gördüm. Pek çok yıldız ve hatta gezegen adının hatalı olarak verildiğini; gezegenlerin, burçların, yıldızların mitolojik arka planlarının ve bunların astrolojide neleri ifade ettiğine dair bilgilerin yer almadığına şahit oldum. Bu aşamadan sonra amacım hazırlayacağım bu tezin edebiyat ve astrolojiyle ilgili araştırma yapacaklar için sağlam, güvenilir ve kapsayıcı bir kaynak olmasıydı.

Bu “yıldızlar arası” seyahat sırasında her zaman yanımda olan, her yorulduğumda bana güç, ümit ve moral veren, her konuda samimiyet ve nezaketle usanmadan yardımına koşan danışmanım Prof. Dr. İsmail Güleç’e sonsuz teşekkür ederim. Tezimde özellikle astronomiyle alakalı konularda beni aslî astronomi kaynaklarına yönlendiren ve bu sayede teknik konularda hataya düşmeme engel olan Dr. Öğr. Üyesi Orhan Güneş’e çok teşekkür ederim.

Bizzat öğrencisi olma ayrıcalığına sahip olamasam da kendimi gıyaben öğrencisi kabul ettiğim, pek çok kıymetli eserinden faydalandığım Türkiye’nin ve dünyanın önde gelen astrologlarından Sn. Öner Döşer’e çok teşekkür ederim.

Sanıyorum hayattaki en büyük şansım harika öğretmenlere sahip olmaktı. İlkokuldan itibaren doktoramı bitirdiğim bugüne kadar üzerimde emeği olan tüm hocalarıma sonsuz teşekkür ederim.

Benim için her türlü fedakarlığı yapan anneme, merhum babam İbrahim Güneş’e, çok teşekkür ederim.

Son olarak tezimi maddi olarak destekleyen TÜBİTAK, BİDEB’e (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı) teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

KLASİK ÖNCESİ DÖNEM TÜRK ŞİİRİNDE ASTROLOJİ

Güneş, Hasan Ali

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı

Danışman: Prof. Dr. İsmail Güleç

Eylül, 2022. 361 Sayfa.

Geleceği bilme arzusu, her insanın sahip olmayı isteyeceği türden bir güçtür. Bu arzu neticesinde insanlar etraflarındaki nesne ve hadiselerden geleceğe dair tahminler yürütmeye çalışmış ve bu uğraş sonucu fal, remil gibi kavramlar doğmuştur. Astroloji de bu geleceği, gaybı bilme arzusunun sonuçlarından biridir.

Bu çalışmada, klasik Türk şiirinin veya Osmanlı şiirinin kuruluş dönemi olarak nitelendirilen 13. yüzyıldan 15. yüzyıl ortasına kadar olan klasik öncesi dönemde, önde gelen şairlerin divan ve mesnevilerinde astroloji unsurları taranmış ve bu unsurların şiirlerde nasıl işlendiği, hangi yönlerden ele alındığı araştırılmıştır.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır: felekler, gezegenler, yıldızlar ve burçlar. Temelleri Aristoteles ve Ptolemaeus'a (Batlamyus) dayanan âlem tasavvuruna göre bu bölümlerin her biri hakkında mitoloji, astronomi ve astrolojiyle alakalı bilgiler verilmiş, daha sonra bu unsurları ihtiva eden şiirler bu bilgiler ışığında edebi yönden incelenmiştir.

Araştırmada 5 divan ile 10 mesnevi taranmış, tespit edilen astrolojiyle alakalı yüzlerce beyit konularına ve benzetme yönlerine göre tasnif edilmiş, ilgili başlıklarda edebiyat ve astroloji bağlamında şerh edilmiştir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada gezegen ve yıldızların mitolojik hikayelerine de yer verilmiştir. Yine gezegen ve yıldızların astrolojide neleri, kimleri, nasıl ifade ettikleri, bunların insan kaderi üzerinde nasıl tesirleri olduğu inancı da geniş olarak açıklanmış ve böylece beyitlerdeki astrolojik unsurların daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Astrolojiye sorgusuz sualsiz inanan, hayatını astrolojiye göre şekillendiren milyonlarca insan olduğu gibi astrolojinin bilimsel bir tutarlılığı olmadığını savunan

ve astrolojiye inanmayan da çok sayıda insan mevcuttur. Bu çalışmada astrolojinin bilim olup olmadığı, astrolojik tahmin ve yorumların tutarlı olup olmadığıyla ilgilenilmemiş ve tartışması yapılmamıştır. Bu tezde sadece astrolojinin şiire yansması araştırılmış ve ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: astroloji, klasik şiir, Osmanlı şiiri, mitoloji

ABSTRACT

ASTROLOGY IN PRE-CLASSIC TURKISH POETRY

Güneş, Hasan Ali

Doctorate Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. İsmail Güleç

August, 2022. 361 Pages.

Desire to know the future is a kind of power that every human being wishes to possess. As a result of this desire, people tried to make predictions about the future from the objects and events around them, and as a result of this effort, concepts such as fortune telling were born. Astrology is one of the results of this desire to know the future, the unseen.

This study consists of four main parts: skies, planets, stars and signs. According to the conception of the world, which is based on Aristotle and Ptolemaeus (Ptolemy), information about mythology, astronomy and astrology was given about each of these sections, and then the poems containing these elements were examined in the light of this information.

In the research, 5 divans and 10 masnavis were scanned, hundreds of couplets related to astrology were classified according to their subjects and analogy aspects, and they were annotated in the context of literature and astrology under the relevant titles.

Unlike previous studies, this study also includes mythological stories of planets and stars. Again, the belief of what, who and how planets and stars express in astrology and how they affect human destiny is also explained in detail, and thus, it is aimed to better understand the astrological elements in the couplets.

This study is not concerned with whether astrology is a science or whether astrological predictions and interpretations are consistent and does not enter into this discussion. In this thesis, only the reflection of astrology on poetry has been researched and revealed.

Keywords: astrology, classical poetry, Ottoman poetry, mythology

İçindekiler

BİLDİRİM	i
ÖN SÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	3
Yöntem	4
Literatür	8
Temel Kavramlar	11
BÖLÜM I	12
1. FELEK-ÇARH (ÂSUMÂN- SİPİHR, SEMÂ, GÖK)	12
1.1. Âh-Âteş-Duman	15
1.2. Arş/Atlas	17
1.3. Âsiyâb/Değirmen	22
1.4. Aslan-Şîr	24
1.5. Âşiyân	25
1.6. At/Tevsen	25
1.7. Ayna	26
1.8. Ayrılık/Hicr	27
1.9. Baba	28
1.10. Cefâ-Eziyet	29
1.11. Cellat	31
1.12. Cünbiş/cümbüş	32
1.13. Çevgân	32
1.14. Çiftçi	33
1.15. Devr	34
1.16. Dokuz Felek	35
1.17. Dolâb	37
1.18. Ejdehâ/Ejderha	38
1.19. Endâze	39
1.20. Evc	39
1.21. Gaddar	40
1.22. Gönül	41

1.23.	Gubâr-Toz-Duman.....	41
1.24.	Gülşen.....	42
1.25.	Halka-Daire-Halhal	43
1.26.	Hayran	44
1.27.	Hile	44
1.28.	Hokka-bâz.....	45
1.29.	İşret.....	46
1.30.	İtaat-Kulluk	46
1.31.	Kader- Baht-Talih.....	47
1.32.	Kale-Saray	49
1.33.	Kalkan-Siper	50
1.34.	Kararsız	50
1.35.	Kâtip.....	51
1.36.	Korku	51
1.37.	Kuyumcu/Zerger	52
1.38.	Kümbet-Kubbe-Çadır-Revak	52
1.39.	Levh-Kalem	54
1.40.	Lu'b/Oyun	56
1.41.	Makam-Mertebe.....	57
1.42.	Melek.....	58
1.43.	Merdiven/Nerdübân.....	59
1.44.	Meydan/Sahn.....	59
1.45.	Mihver	60
1.46.	Müdârâ/İkiyüzlülük.....	60
1.47.	Nağme-Nâle	61
1.48.	Nakkâş- Nakış.....	62
1.49.	Nişân-gâh	63
1.50.	Pîr/Zâl	64
1.51.	Rükû-Secde-Beli Bükük	66
1.52.	Sâkî	67
1.53.	Satranç	67
1.54.	Sâye-bân.....	68
1.55.	Semâzen	68
1.56.	Ser-keş.....	69

1.57.	Sonsuzluk	70
1.58.	Şem/Mum	70
1.59.	Şişe	71
1.60.	Taht-Taç	71
1.61.	Takdir	73
1.62.	Tas-Tabak-Kâse-Küp-Kadeh	73
1.63.	Tavla/Nerd	74
1.64.	Tâvus	75
1.65.	Tîr/Sehm/Ok	76
1.66.	Vefâ	78
1.67.	Yâver	78
1.68.	Yay	79
1.69.	Yedi Kat	80
1.70.	Yükseklik	81
1.71.	Zemin/Yer	82
BÖLÜM II		84
2. SEYYÂRELER		84
2.1.	SATÜRN/ZUHAL/KRONOS	88
2.2.	JÜPİTER/MÜŞTERİ/ZEUS	98
2.3.	MARS/MERRİH/ARES	108
2.4.	GÜNEŞ/ŞEMS/HELİOS/APOLLON	115
2.4.1.	Güneş'in Yeri, Doğuşu ve Batışı ile İlgili Hususlar	118
2.4.2.	Güneş'le İlgili Âdet ve İnanışlar	119
2.4.3.	Güneş'e Teşbih Edilen/Güneş'in Teşbih Edildiği Kişiler ve Nesneler ..	121
2.4.4.	Bir Teşbih Unsuru Olarak Güneş	128
2.4.5.	Güneş'le Birlikte Zikredilen Gezegenler ve Burçlar	137
2.5.	VENÜS/ZÜHRE/AFRODİT	141
2.6.	MERKÜR/UTÂRİD/HERMES	156
2.7.	AY/KAMER/SELENE/ARTEMİS/DIANA	166
2.7.1.	Ay'ın Menzilleri (Menâzil-i Kamer)	196
2.8.	GÜNEŞ VE AY (MİHR Ü MÂH)	198
2.9.	YEDİ GEZEĞEN/YEDİ YILDIZ	214
BÖLÜM III		219
3. YILDIZLAR		219

3.1. TAKIMYILDIZLAR.....	233
3.1.1. Avcı/Cebbâr/Cevzâ/Orion.....	237
3.1.2. Atlı/Kahramân/Gûl/Perseus.....	241
3.1.3. Ejderha/Tinnîn/Draco	242
3.1.4. Karga/Gurâb/Corvus.....	243
3.1.5. Kartal/Ukâb/Aquila	243
3.1.6. Ok/Okçuk/Sehm/Sagitta.....	247
3.2. BAZI YILDIZLAR VE YILDIZ KÜMELERİ	248
3.2.1. Ayyûk/Keçi/Capella	248
3.2.2. Benât-ün-na's/Büyük Kepçe	249
3.2.3. Cebhe/Alın/Aljabha	250
3.2.4. Demirkazık/Polaris (Kutup Yıldızı/Zaneb/Mismâr-ı Âhenin).....	251
3.2.5. El-deberân/Artçı/Aldebaran	252
3.2.6. Ferkadeyn/Ferkadân/İkikardeş.....	252
3.2.7. İklîl (Akreptacı, Kuzey Tacı, Güney Tacı).....	254
3.2.8. Kalb-i akreb/Akrepyüreği/Antares	254
3.2.9. Nesr-i Tâir/Uçucu/Altair	257
3.2.10. Nesr-i vâki/Çullanan/Vega	257
3.2.11. Kehkeşân/Samanyolu/Via Lactea.....	258
3.2.12. Simâk-ı Azel/Başakçı/Spica.....	259
3.2.13. Simâk-ı Râmih/Ayıcı/Arcturus	260
3.2.14. Sühâ/Umursanmayan/Alcor.....	261
3.2.15. Süheyl/Yıldırak/Canopus	262
3.2.16. Süreyyâ/Ülker/Pleiades.....	263
3.3. Yıldızlara Dair Bazı Kavram ve Nesneler	267
3.3.1. Edvâr-Devirler-Zamâne	267
3.3.2. Kırân/Sâhib-kırân.....	269
3.3.3. Müneccim/Astrolog.....	272
3.3.4. Usturlâb/Astrolaben.....	273
BÖLÜM IV.....	275
4. BURÇLAR.....	275
4.1. Burçlarla İlgili Benzetme ve Hayaller.....	284
4.1.1. Dürc.....	284
4.1.2. Hüsn/Güzellik.....	286

4.1.3.	Kale/Hisar	287
4.1.4.	Sabâ	289
4.1.5.	Şeref/Burc-ı Şeref (Yücelme)	289
4.1.6.	Vebâl (Zararda Olma)	292
4.2.	KOÇ-HAMEL-BERE-ARİES (21 MART-19 NİSAN)	293
4.3.	BOĞA-SEVR-TAURUS (20 NİSAN-20 MAYIS)	300
4.4.	İKİZLER-CEVZÂ-GEMİNİ (21 MAYIS-20 HAZİRAN)	305
4.5.	YENGEÇ-SERETÂN-CANCER (21 HAZİRAN-22 TEMMUZ)	308
4.6.	ASLAN-ESED-LEO (23 TEMMUZ-22 AĞUSTOS)	312
4.7.	BAŞAK-SÜNBÜLE-VİRGO (23 AĞUSTOS-22 EYLÜL)	317
4.8.	TERAZİ-MİZAN-LİBRA (23 EYLÜL-22 EKİM)	321
4.9.	AKREP-AKREB- SCORPIUS (23 EKİM-21 KASIM)	325
4.10.	YAY-KAVS-SAGİTTARIUS (22 KASIM-21 ARALIK)	331
4.11.	OĞLAK-CEDÎ-CAPRICORNUS (22 ARALIK-19 OCAK)	335
4.12.	KOVA-DELV-AQUARIUS (22 OCAK-18 ŞUBAT)	337
4.13.	BALIK-HÛT- PISCES (19 ŞUBAT- 20 MART)	339
SONUÇ		343
KAYNAKÇA		346
DİZİN		354
Özgeçmiş		360

KISALTMALAR

Ar. :	Arapça
AC :	Abdî, Camasb-nâme
AD :	Ahmedî Divânı
AI :	Ahmedî İskendernâme
bkz. :	Bakınız
c. :	Cilt
CH :	Cemşîd ü Hurşîd
çev. :	Çeviren
ÇN :	Çeng-nâme
Dâ'î. :	Ahmed-i Dâ'î Dîvânı
DY :	Destân-ı Yusûf
Far. :	Farsça
GN :	Garib-nâme
Haz. :	Hazırlayan
HD :	Hoca Dehhânî
HH :	Hümâ ve Hümâyûn
HŞ :	Hüsrev ü Şîrîn
Hz. :	Hazret-i
İng. :	İngilizce
KB. :	Kadı Burhaneddin
Lat. :	Latince
MT :	Mantıku't-tayr
s. :	Sayı
SN :	Süheyl ü Nevbahâr
ŞD :	Şeyhî Dîvânı
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
vd. :	ve devamı, ve diğerleri

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No:
Şekil 1: Felekler ve gezegenler	6
Şekil 2: Ay düğümleri	179
Şekil 3: Gezegenler ve haneleri	261
Şekil 4: Koç takımyıldızı	276
Şekil 5: Boğa takımyıldızı	283
Şekil 6: İkizler takımyıldızı	288
Şekil 7: Yengeç takımyıldızı	291
Şekil 8: Aslan takımyıldızı	296
Şekil 9: Başak takımyıldızı	300
Şekil 10: Terazî takımyıldızı	305
Şekil 11: Akrep takımyıldızı	309
Şekil 12: Yay takımyıldızı	314
Şekil 13: Oğlak takımyıldızı	318
Şekil 14: Kova takımyıldızı	320
Şekil 15: Balık takımyıldızı	323
Tablo 1: Dost ve düşman gezegenler	88
Tablo 2: Şiirlerde Satürn	98
Tablo 3: Şiirlerde Jüpiter	108
Tablo 4: Şiirlerde Mars	115
Tablo 5: Şiirlerde Güneş	140
Tablo 6: Şiirlerde Venüs	155
Tablo 7: Şiirlerde Merkür	165
Tablo 8: Şiirlerde Ay	197

GİRİŞ

Eskilerin *ilm-i nücûm*, *ilm-i tencîm*, *ilm-i heyet*, gibi isimler verdikleri astroloji gezegenlerin, burçların ve diğer göksel unsurların insan kaderi üzerinde nasıl etkileri olduğunu araştırır ve yorumlar.

Pek çok astroloğa göre astroloji bir dildir, sembollerin dilidir ve bir iletişim şekli olarak kullanılmadığı sürece çok az yarar sağlar. Dilin ünsüzleri burçlar, ünlüleri gezegenler, dil bilgisinin temeli ise sezgidir (Sasson, 2008, s. 14). Bu dil bütün evreni, içerisindeki her şeyle beraber bir bütün halinde kavrayabilme becerisi kazanmayı sağlar. Astrolojinin en önemli konusu sayılabilecek harita yorumlamak, tahminler yürütmek ise bilimden ziyade bir sanata dönüşür (Döşer, 2020, s. 13,35).

Astroloji bir tiyatro oyununa benzetilecek olursa gezegenler aktörler, burçlar roller, evler ise sahne olur. Bulunduğu burçtan rolünü alan gezegenin bu rolü oynayacağı sahneler evlerdir (Döşer, 2020, s. 361).

Klasik şiirin ve tüm Türk şiirinin en büyük isimlerinden biri olan Fuzûlî'ye göre ilimsiz şiir temelsiz binaya benzer. Bu sebeple şair olmak isteyen kişi önce çok iyi bir tahsile sahip olmalıydı. Tıp, matematik, astronomi, kimya, belagat, siyer, hadis, kelâm gibi ilimler her medrese talebesinin ve şair adayının öğrenmesi gereken bilimlerdi.

Çevresindeki hiçbir şeye karşı kayıtsız kalamayan, hemen her gördüğü nesne ve olayı ince hayallerle süsleyerek şiirlerine katan Türk şairleri, astroloji ilmine/sanatına da kayıtsız kalmamış ve pek çok farklı söz sanatıyla astrolojiyi şiirlerinde edebi bir unsur olarak kullanmıştır.

Astrolojiye ilgi duyan ve bunu şiirlerinde kullananlar sadece Türk şairleri de değildir. Örneğin, Ünlü İngiliz şair Edmund Spenser (ö. 1599) da şiirlerinde astrolojiye yer veren sanatçılardan biridir (Lacy, 1934, s. 529).

Pek çok araştırmacı şiir neşri, tahlili, şerhi gibi çalışmalar yaparak inceledikleri metinlerde astronomi ve astrolojiye dair kavramlara değinmiş ve bunları açıklamıştır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda görülen eksikliklerden biri şudur: Mesela şiirlerde

çokça geçen yıldızlardan biri olan Süheyl yıldızı... Bu yıldızın Yemen ve akik taşıyla olan bağlantısından bahsedildiği fakat bu yıldızın tüm dünyaca bilinen adının ne olduğundan, göksel konumundan, yıldızın özelliklerinden bahsedilmediği görülmüştür.

Bazen, özellikle yıldızların birbirleriyle karıştırıldığı, isimlerinin yanlış olarak verildiği, okuma hataları yapıldığı görülmüştür. Örneğin Yediger denilen Büyükeyî'nin kepçesi ile Boğa takımyıldızı içinde yer alan Süreyya/Pervîn de denilen Ülker'in aynı yıldız topluluğu olduğu gibi hatalı bilgilere rastlanılmıştır.

Çalışmamızda bu hata ve eksikler tashih edildi, kimi beyitlerin okunuşunda farklı tercihlerde bulunuldu. Bu tashihler dipnotlarda belirtildi. Yıldız, gezegen ve burçların hem metinlerde rastlanan Arapça, Farsça hem de Türkçe ve Latince karşılıkları verildi.

Bu çalışmada astrolojinin bilim olup olmadığı, astrolojik tahmin ve yorumların tutarlı olup olmadığıyla ilgilenilmemiş ve tartışması yapılmamıştır. Bu bir edebiyat tezidir ve sadece astrolojinin şiirdeki yansımalarını araştırır.

Yöntem

Çalışmamız nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeline göre yürütülmüş ve veriler doküman incelemesi/belgesel tarama tekniği kullanılarak toplanmış, yorumlanmış ve rapor edilmiştir. Tarama modeli geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilgi vardır ve oradadır, önemli olan onu en uygun bir şekilde belirlemektir. Belgesel tarama ise var olan kayıt ve belgelerin incelenerek verilerin toplanmasıdır (Karasar, 2014, s. 77,183).

Bu yöntemle Anadolu'da Türkçe eserler kaleme alınmaya başlandığı XIV. yüzyıl başından, 1453'te İstanbul'un fethedilmesiyle başladığı kabul edilen "Klasik Dönem"¹ kadar geçen sürede eserler vermiş, Klasik Öncesi Dönem Türk Şiiri'nin önde gelen isimlerinin divan ve mesnevilerinde astroloji unsurları taranmıştır. Taranan eserler şunlardır:

¹ Bu dönemin sınırları Talât Sait Halman'ın *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eseri esas alınarak çizilmiştir.

(CH), Akalın, M. (Haz.) (1975). *Ahmedî Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.

14. asrın büyük şairi Ahmedî'nin mesnevisi. Kimi kaynaklarda eserin Emir Süleyman, kimi kaynaklarda ise 1. Mehmed Çelebi adına yazıldığı belirtilir. Tezkire yazarlarına göre İskendernâme'ye göre daha sade bir eserdir (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 99).

(AD), Akdoğan, Y. (Haz.) (2011, 6 23). *Ahmedî Divanı*. Ankara, Türkiye: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ahmedî Divanı, Ahmedî'nin yine Emir Süleyman adına kaleme aldığı çeşitli nazım şekilleri ve çok sayıda gazeli ihtiva eden divanıdır. Tezkirelerde divan için övgü dolu sözler (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 97) yer almaktadır.

(Aİ) Akdoğan, Y. & Kutsal, N. (Haz.) (2019, 6 23). *Ahmedî, İskendernâme*. İstanbul, Türkiye: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Bu eser, Ahmedî'nin Emir Süleyman adına yazdığı, Büyük İskender'in hayatını ve seferlerini konu alan, astronomi ve astroloji, tıp, felsefe, ahlâk, siyâset gibi konularda pek çok bilgiyi ihtiva eden, didaktik eseridir. Ahmedî'ye şöhretini kazandıran bu eser (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 112) Türk edebiyatı içerisinde de önemli bir yere sahiptir.

(ÇN) Alpay Tekin, G. (Haz.) (1992). *Ahmed-i Dâî Çengnâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Cambridge, ABD: Harvard Univ.

Astronomi eserleri tercümesi de yapan ilim adamı ve şair Ahmed-i Dâî'nin en meşhur eseridir. İranlı şair Sâdî'nin 70 beyitlik, çengin hikayesini anlattığı mesnevisini Dâî "Türkler de zevk alarak okusun" diye ilaveler yaparak (Alpay Tekin, 1992, s. 69,72) tercüme etmiştir.

(ŞD) Biltekin, H. (Haz.) (2018, 7 12). *Şeyhî Divanı*. Ankara, Türkiye: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

15. asrın en büyük şairlerinden, klasik Türk şiirinin kurucularından Şeyhî'nin en önemli eseridir.

(SN) Dilçin, C. (1991). *Hoca Mes'ûd Süheyl ü Nevbahar*. Ankara: AKM.

Yemen padişahının oğlu Süheyl ile Çin hükümdarının kızı Nevbahâr'ın hikayesinin anlatıldığı eser Farsça aslından tercümedir fakat Farsça eserin kime ait olduğu belirsizdir.

(DY) Eminoglu, E. (Haz.) (2008). *Şeyyâd Hamza Destân-ı Yûsuf*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Türk edebiyatının en sevilen konularından Hz. Yusuf ile Züleyha hikayesini Anadolu sahasında ilk anlatan eserdir.

(KD) Ergin, M. (Haz.) (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İÜEF Yay.

Hükümdar ve ilim adamı Kadı Burhaneddin'in pek çok nazım şekli ve gazeli ihtiva eden eseridir.

(HD) Ersoy, E. & Ay, Ü. (Haz.) (2017). *Hoca Dehhânî Divânı*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Klasik öncesi dönemin önemli isimlerinden Hoca Dehhânî'nin 2 kaside 97 gazelden oluşan nâ-müretteb (Ersoy & Ay, 2017, s. 31) divanıdır.

(HH), Horata, O. (Haz.) (2012, Haziran 25). *Cemâlî Hüma vü Hümayun* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Metin Bankası Projesi.

Mesnevi, Hâcû-yı Kirmânî'nin Farsça mesnevisinden tercümedir. Gülşen-i Uşşâk olarak da isimlendirilir. Bazı kaynaklara göre 2. Murad'a bazı kaynaklara göre ise Fatih'e sunulmuştur.

(AC), Karademir, Mahmut. (Haz.) (2001). *Abdî Câmasb-nâme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.

Danyal peygamberin oğlu Camasb ile Şâhmârân hikayesini anlatan mesnevidir. 2. Murad döneminde Farsça aslından tercüme edilmiştir.

(Dâ'î) Özmen, M. (Haz.) (2017). *Ahmed-i Dâ'î Divan*. Ankara: TDK.

Ahmed-i Dâ'î'nin Çeng-nâme ile birlikte en önemli eseridir. 27'si kaside olmak üzere 331 şiir (Özmen, 2017, s. XXXVI) bulunmaktadır.

(HŞ) Tülübaş, T. (Haz.) (2017). *Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn* (Metin-Dil Özellikleri-Gramatikal Dizin) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniv.

Şeyhî'nin meşhur mesnevisidir. Şeyhî, 1421-1430 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen bu 6944 beyitlik mesneviyi Nizâmî-i Gencevî'den (Tülübaş, 2017, s. 10) tercüme etmiştir.

(GN) Yavuz, K. (Haz.) (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme*. İstanbul: TDK.

Âşık Paşa'nın 4 ciltlik didaktik eseridir. 1330'da yazılan eser Batı Türkçesi'nin ilk hacimli ve tercüme olmayan, telif eseri olması yönüyle (Yavuz, 2000, s. IX) önemlidir. Eserde din, tasavvuf, ahlâk gibi öğretilerin yanında astrolojiye dair kapsamlı bilgiler verilir.

Yavuz, K. (Haz.) (2007, 7 15). Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) (Metin ve Aktarma). Ankara: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay.

Anadolu sahasında yazılan ilk hacimli eserdir. Feridüddîn-i Attâr'ın aynı isimli mesnevisini esas alarak yapılan tercümesidir. Gülşehrî, Attâr'dan birebir tercüme etmeyip mesneviye bazı ekleme ve çıkarmalar yapmıştır.

Bu eserlerde taranan 2000'i aşkın beyit muhtevalarına göre sınıflandırılıp fişlendi. Eserin oluşturulmasında ise şu yol izlendi: Astrolojik bir unsurun, örneğin Venüs'ün, başlığı altında öncelikle Venüs'le alakalı bazı astronomi, çeşitli gözlem bilgileri verildi. Daha sonra Venüs'ün çeşitli uygarlıkların mitolojisinde ve inanç yapısındaki yerine dair bilgiler paylaşıldı. Akabinde Venüs'ün astrolojideki anlamı, neleri temsil ettiği, nelere tesir ettiği, tesiri altındaki insanların belirgin özellikleri gibi temel bilgiler paylaşıldı. Tabii ki bu bilgiler en temel seviyede, sadece beyitlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla verildi. Venüs'ün veya başka bir gezegenin tüm burçlardaki, evlerdeki durumunu, gezegenlerle açılarını tek tek açıklayabilmek için müstakil bir astroloji kitabı yazılması gerektiği açıktır.

Astrolojik unsurla ilgili gerekli bilgiler verildikten sonra beyitlerin şerh edilmesine geçildi. Aynı benzetme yönünde yazılmış birden çok beyit varsa bunlar dipnotlarda verildi. İlgili beyitlerin tamamı şerh edildikten sonra her bölüm için özetler yazılarak ilgili unsurun şiirlerde hangi yönlerden ele alınıp kullanıldığı ana hatlarıyla belirtildi.

Bu çalışma bir metin neşri, edisyon-kritik çalışması olmadığından ve eserin edebiyat araştırmacıları haricindeki okuyucular tarafından da rahatlıkla anlaşılabilmesi için

metinde transkripsiyon alfabesi kullanılmayıp sadece uzun ünlüler ile ayın ve hemze işaretleri gösterildi.

Şiir örnekleri teze alınırken divan ve mesnevilerdeki imla esas alındı. Garib-nâme'den alınan beyitlerin nesre çevirileri ilgili eserden alındı. Diğer eserlerden alınan örneklerde tarafımızca yapılan nesre çeviriler italik olarak verildi.

Literatür

Metinlerde geçen astronomi ve astrolojiyle alakalı kavramları, mazmunları gözden kaçırmamak ve daha iyi yorumlayabilmek adına Yunan, Mısır, Eski Türk, Mezopotamya gibi uygarlıkların mitolojik kaynakları araştırıldı. Gezegenler, yıldızlar, takımyıldızlarla alakalı sağlıklı bilgi almak adına temel astronomi kaynakları tarandı.

Beyitlerin astrolojik arka planını daha iyi kavrayabilmek adına yerli ve yabancı muteber astrologların eserleri incelendi. Böylece gezegenlerin, burçların, evlerin, sabit yıldızların, açılarının, Ay düğümlerinin anlamları, etkileri anlaşılıp şiirler bu bilgiler ışığında yorumlandı.

Bu tezi hazırlarken pek çok kıymetli eserden faydalanıldı. Her eser çok kıymetli ve teze katkı sağlamış olmakla beraber bazı eserlere daha fazla başvurulmuştur. Tezin astrolojiyle alakalı kısmı için Öner Döşer'in *Astrolojide Temel Kavramlar* (2020) eserinden istifade edildi. Bu eser sayesinde astrolojinin tanımı yapıp, gezegenlerin, burçların, evlerin, açılarının temsil ettikleri kavram ve durumlar açıklandı.

Mitolojik arka plan için Barry. B. Powell'ın *Klasik Mitoloji* (2018) eseri esas alındı. Bu eserle Mezopotamya ve özellikle Yunan mitolojisine dair kapsamlı bilgiler teze aktarılmış oldu. Böylece gezegenlerin, burçların, yıldızların mitolojide neleri ve kimleri simgelediği ifade edildi.

Astronomi kaynağı olarak temelde Yavuz Unat'ın *İkçağlardan Günümüze Astronomi Tarihi* isimli eseri kullanıldı. Bu eser sayesinde çeşitli medeniyetlerin astronomi çalışmaları, gezegenlere dair gözlemler ve bilgiler elde edildi.

Mustafa Pultar'ın *Yıldız Adları Sözlüğü* de en çok başvuru alan eserlerden biriydi. Bu eser yıldız ve takımyıldızların Arapça, Farsça, Türkçe, Latince dillerindeki karşılığını ihtiva ettiğinden edebi eserlerde karşılaşılan yıldız isimleri karmaşasına son verdi.

Son olarak, her edebiyat araştırmacısının başucu kitabı sayılabilecek Ahmet Atillâ Şentürk'ün *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, beyitleri anlayıp şerh edebilmekte gerçek manada bir kılavuz oldu.

Bu çalışmamızdan önce astrolojiye değinen ya da müstakil olarak astroloji araştırması yapan pek çok çalışma mevcuttur.

Merhum Ali Nihat Tarhan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* isimli eserinde Ay, Güneş, felek gibi kavramların yer aldığı birkaç beyit verilmiş, bunlara dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır (Tarlan, 2004, s. 181).

Mehmed Çavuşoğlu'nun *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili*'nde gezegenlerden ve bazı yıldızlardan yüzeysel olarak bahsedilmiştir. Bu çalışmada gök cisimlerinin Türkçe ve Latince karşılıkları yer almamakta, Sühâ yıldızı için Benâtü'n-na's karşılığı verilmektedir (Çavuşoğlu, 2001, s. 256). (bkz. Sühâ/Umursanmayan/Alcor)

M. Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'î Divanı'nın Tahlili* isimli eserinde gök cisimlerine dair uzun bir bölüm bulunmaktadır. Ne var ki buradaki bilgilerde bazı farklar ve eksikler de mevcuttur. Örneğin; *Ferkadân* için *Dübb-i Ekber* karşılığı (Sefercioğlu, 2001, s. 364) verilmiş, açıklamada ise Büyükayı'nın en parlak iki yıldızı olduğu söylenmiştir. *Dübb-i ekber* Büyükayı takımyıldızının tamamını ifade eder. Ayrıca *Ferkadân* olarak bahsedilen yıldızlar Küçükayı takımyıldızında bulunur. (bkz. Ferkadeyn/Ferkadân/İkikardeş)

Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası* isimli çalışmasında bazı burçlara, seyyârelere ve yıldızlara kısaca değinmiş fakat diğer çalışmalarda olduğu gibi gök cisimlerinin Türkçe ve Latince karşılıklarını vermemiştir. Örneğin Tolasa, *Cevzâ* burcundan bahseder ama bunun İkizler mi yoksa Avcı mı (Tolasa, 2001, s. 411) olduğunu belirtmez.

Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili* çalışmasında gökyüzü ve gök cisimleri ile ilgili kısa bilgiler aktarır. Benâtü'n-na's karşılığı olarak Büyükayı'nın kuyruğu ucundaki en sönük yıldızı verir. Büyükayı ve Küçükayı'yı oluşturan yıldızlar içinse Heft-evreng (Kurnaz, 2012, s. 278) tabirini kullanır. Halbuki Benâtü'n-na's, Büyük Kepçe'yi oluşturan yedi yıldızdır, buna Yediger ve Heft-evreng de denir. (bkz. Benâtü'n-na's)

Keramet Öngel, *Keçecizâde İzzet Molla Dîvânlarında Kozmik Âlem ve Zamân* isimli yüksek lisans tezinde gezegen ve burçlara kısaca değinmiş ve Ay'ın Boğa burcunun şerefi (Öngel, 2021, s. 91) olduğunu ifade etmiştir. Esasında Ay'ın şerefi Boğa burcudur.

Mümtaz Caran, *Divân Şiirinde Kozmik Unsurlar* isimli yüksek lisans tezinde bazı yıldızlara ve yıldız gruplarına değinmiştir. Süreyyâ karşılığı olarak Benâtü'n-na'sh yıldız grubunu vermiş, Süreyya'nın Koç veya Boğa burcu içerisinde yer aldığını (Caran, 2003, s. 32) ifade etmiştir. Süreyyâ veya Ülker Boğa takımyıldızı içerisinde yer alır ve Benâtü'n-na'sh ile alakası yoktur.

Jule Yentür, çalışmasında kozmik unsurları incelemiş, Kehkeşan/Samanyolu için Benâtü'n-na'sh karşılığı vermiştir. İlginç bir şekilde Süreyya karşılığı olarak da yine Benâtü'n-na'sh verilmiştir (Yentür, 2003, s. 20-21) ve Ahmet Talat Onay referans gösterilmiştir.

Hikmet Feridun Güven, *Hayretî Divanı'nda Kozmik Unsurlar ve Zaman* isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır fakat divanda burçlara, yıldızlara, gezegenlere dair pek örnek yer almadığı için (Güven, 1998, s. 66) bu konularda kapsamlı bir bilgi vermemiştir.

Zeynep Özer, *Divan Şiirinde Burçlar* isimli yüksek lisans tezinde Cevzâ-kemer ilişkisi kurulan beyitleri İkizler burcu ile açıklamıştır. Cevzâ hem İkizler/Gemini hem de Avcı/Orion takımyıldızları için kullanılır. Kemer ise Avcı takımyıldızına aittir. Aynı çalışmada Simâk kelimesinin Balık burcu olduğu da (Özer, 2015, s. 74,112) ifade edilmiştir. Halbuki Simâk-ı Azel, Başak takımyıldızının en parlak yıldızı olan Başakçı/Spica'dır. (bkz. Avcı/Orion, Simâk-ı Azel/Başakçı/Spica)

Son olarak Sabahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahya Beğ)* isimli doktora çalışması yapmıştır. “Ferkadan” başlığında Nejat Sefercioğlu'nun Nev'î Divanı Tahlili'nde verdiği bilgilerin aynısını vermiştir. Yine Ülker/Süreyyâ için Koç veya Boğa burcunda bulunduğu bilgisi verilmiştir. “Simâk” başlığında, yıldızın Simâk-ı Azel veya Simâk-ı Râmi (Deniz, 1992, s. 133,136,140) olarak bilindiğini ifade etmiştir. Simâk-ı Azel Başakçı/Spica, Simâk-ı Râmi ise Ayıcı/Arcturus yıldızıdır. (bkz. Simâk-ı Râmi/Ayıcı/Arcturus)

Temel Kavramlar

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır: felekler, seyyâreler, yıldızlar ve burçlar. Felekler, Aristo ve Batlamyus'a dayanan evren modeline göre Dünya'nın çevresinin soğan zarları gibi kat kat çevreleyen gök tabakalarıdır. Bunlar dokuz kat olup Dünya'ya en yakın birinci katta Ay, yedinci katta Satürn, sekizinci katta sabit yıldızlar bulunur. Dokuzuncu kat ise boştur, buraya *Atlas feleği* de denir.

Seyyâreler ise bu felekler, gökler içerisinde adeta yüzen göksel kürelerdir. İnsanlık tarihi boyunca bunların tanrısal varlıklar hatta bizzat tanrılar olduklarına inanıldığı olmuştur. Astrolojide her seyyâre insan hayatında bir şeyleri temsil eder. Astroloji sahne oyununa benzetilecek olursa seyyâreler aktörlerdir denilebilir.

Yıldızlar insan kaderi üzerinde seyyârelerden sonra en çok tesiri olduğuna inanılan gök cisimleridir. Seyyârelere benzer tesirleri vardır fakat etkileri daha ani ve şiddetlidir.

Burçlar, seyyârelerin aktörlere benzetildiği durumlarda rolleri temsil eder. Her seyyâre farklı burçta farklı özellikler gösterir. Örneğin; temel olarak aşk ve ilişkilerin yöneticisi olan Venüs, Boğa burcunda farklı, Koç burcunda farklı etkiler gösterir.

Tüm bu unsurlar bazıları astronomi/astroloji eğitimi de almış olan şairlerin muhteşem hayal ve ifade gücüyle birleşerek harika mısralara dönüşmüş ve şiir burcunun yıldızları olmuştur.

BÖLÜM I

1. FELEK-ÇARH (ÂSUMÂN- SİPİHR, SEMÂ, GÖK)

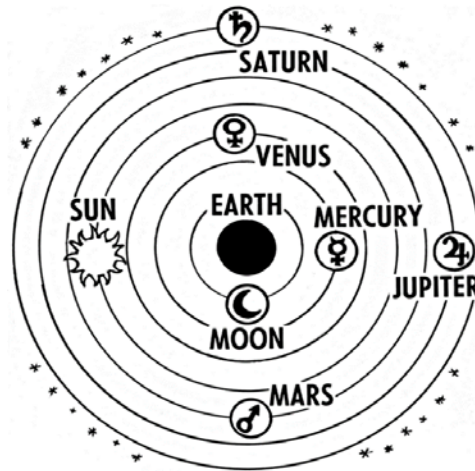
Felek (çoğulu eflâk, fülük), *gökyüzü*, *semâ* gibi isimler de alır (Devellioğlu, 2008, s. 255). Arapça’da “kadın göğsü; düz arazi üzerindeki kubbe şeklinde tepe, höyük” gibi yuvarlak ve bombeli nesnelere verilen felek, *felke* ve *filke* adlarının aslı, Sümerce *bala(g)* (yuvarlak olmak; kendi etrafında dönmek) kökünden türetilen Akkadca *pilakku* (kirmen, iğ) kelimesidir. Felek bir astronomi terimi olarak “yıldızların döndüğü yer” ve “denizde oluşan girdap” (Kutluer 1995) anlamını taşımaktadır.

Evrenin var oluşuyla alakalı ilk çağlardan bugüne pek çok fikir üretilmiştir, bu fikir ve teorilerden “Sudûr nazariyesi/Procession” Yeniçağ’a kadar en çok kabul görenlerden biridir. Sudûr; doğmak, meydana çıkmak, zuhur etmek manasındadır. Plotinos’un Enneadlar (Dokuzluklar) isimli eserini temel alarak İbn-i Sinâ ve Farâbî gibi filozoflar evrenin ortaya çıkışını açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre “Mutlak bir” olan Allah her türlü eksiklikten, zıt ve zıtlıktan uzak, var olan her şeyin ilk sebebi, salt iyi, yalın, ortağı ve benzeri bulunmayandır. Daha sonra Allah’tan “akl-ı küll” sudûr eder, ondan ise nefis-i küll ortaya çıkar. Daha sonra ise dokuz felek, dört element ve tüm alem ortaya çıkmıştır. Plotinos’un bu teorisi dinle felsefeyi barıştırmak isteyen İbn-i Sinâ ve Farâbî gibi filozoflar için büyük bir fırsat olsa da bu teorinin Batlamyus astronomisinin içini doldurmak için (Kaya, 2009, s. 467-468), (Plotinos, 2008, s. 30-31) geliştirildiği de düşünülebilir.

Yunanlar kendilerinden önceki medeniyetler gibi uzun yıllar boyunca evreni ve göksel kürelerin devirlerini anlamak için araştırmalar yapıp teoriler geliştirdiler. Bu araştırmaları yapanlardan biri de Aristoteles’ti. Aristoteles, astronomiye ilişkin görüşlerini *Fizik*, *Metafizik* ve *Gökyüzü Üzerine* isimli eserlerinde açıkladı. Aristo’ya

göre astronomi ile fizik birbirinden ayrılamaz iki disiplindir. Küre en mükemmel biçimdir, öyleyse evren de küre şeklinde olmalıdır. Her kürenin bir merkezi olduğuna göre evrenin de bir merkezi olmalıdır, o halde evrenin bir sonu da vardır. Yer evrenin merkezindedir ve yerin merkezi aynı zamanda evrenin de merkezidir, Yer de küre şeklindedir. Yer’i bir soğanın kabukları gibi çevreleyen küreler vardır. Önce üç yersel elementin küreleri su, hava ve ateş küreleri gelir. Ateş küresini saydam, kristal yapıda olan küreler çevreliyordu ve seyyâreler bu kürelere çakılı bir şekilde Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn sırasıyla dizilir. En dışta ise sabit yıldızlar küresi yer alır. Aristo ayrıca evreni Ay vasıtasıyla iki kısma ayırır: Yer’den Ay’a kadar olan kısım Ayaltı evreni, Ay’dan sabit yıldızlar küresine kadar olan kısım ise Ayüstü evreni oluşturur (Unat, 2013, s. 34-35).

Aristoteles’ten sonra da astronomi ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Bazı bilim insanları yeni fikirler öne sürmüş bazılarıysa Aristo’nun teorisini ilerletmiş ve geliştirmiştir. Bunlardan en önde geleni astronomi, matematik, coğrafya ve optik alanlarında çalışan fakat en çok astronomi alanındaki çalışmalarıyla bilinen, İslam aleminde *Batlamyus* olarak tanınan *Ptolemaeus*’tur. Batlamyus, kendi zamanına kadar ulaşan astronomi bilgilerini sentezlemiş ve bunları *Almagest* adlı 13 ciltlik eserine kaydetmiştir. Bu eserde çeşitli göksel hesaplar, usturlabın yapılışı gibi bilgiler yer alır. Dünya evrenin merkezinde bir nokta gibidir ve bütün seyyâreler onun etrafında döner. Dokuz kat gök Dünya’nın etrafını soğan zarları gibi iç içe geçmiş şekilde sarar, seyyâreler de Aristoteles’in verdiği sırayla göğün katlarında yer alır (Unat, 2013, s. 46,51).

Şekil 1: Dünya merkezde, seyyâreler ve en dışta sabit yıldızlar.

Batlamyus sistemi, asırlar boyunca kabul görmüştü. Kopernik ise eserinde Dünya'nın da diğer gök cisimleri gibi yuvarlak olduğunu, evrenin de küre şeklinde olması gerektiğini; seyyârelerin düzensiz, Dünya'dan farklı uzaklıklarda, merkezi dünya olmayan çemberlerde geziniyor oluşlarının evrenin merkezinin Dünya olmadığını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Kopernik, yaptığı hesaplamalarla şu sonuca ulaştı: Ay ve Dünya da dâhil tüm seyyâreler Güneş'in etrafında dönmektedir ve evrenin merkezi de Güneş'tir (Copernicus, 2017, s. 39,45).

İslam bilginleri ve müneccimleri de Batlamyus'un teorisini benimsemiştir. Dünya'nın etrafındaki gök tabakalarının her biri, bir seyyâreye aittir. Dünya'ya yakınlıklarına göre ilk yedi felekte şu yedi seyyâre (seb'a-i seyyâre) bulunmaktadır: Birinci felekte Ay, ikincide Utârid (Merkür), üçüncüde Zühre (Venüs), dördüncüde Güneş, beşincide Mirrîh (Merîh, Mars), altıncıda Müşterî (Bercîs, Jüpiter), yedincide Zuhâl (Keyvân, Satürn). Sekizinci felek sabit yıldızlar feleğidir ve adına *kürsî* denir. Diğerlerinin hepsini içine alan dokuzuncu feleğe bu durumundan dolayı *felekü'l-eflâk*, yine hepsinden büyük ve kuvvetli olduğu için de *felek-i a'zam* (*çarh-ı a'zam*) adı verilmiştir. Boş ve her türlü cisimden arınmış olan dokuzuncu felek, bu haliyle desensiz bir kumaş andırdığı için çok defa atlas *feleği* (*çarh-ı atlas*) diye de anılır. Buna *arş-ı a'lâ*, *arş-ı a'zam*, *arş-ı ilâhî* denildiği gibi kürsî diyenler ve arş ile kürsîyi birbirine yerine kullananlar da vardır (Kurnaz, 1995, s. 306).

Şunu da ilave etmek gerekir: Eski müneccimler Güneş'in yıldız olduğunu bilmekteydi fakat Güneş ve Ay, seyyâreler gibi bir yörünge etrafında döndükleri için seyyâre olarak adlandırılmaktaydı.

Eski Türkler feleğe *gök çığrısı* derdi. *Çığrı sözü iki anlamdadır: 1. Felek ve çark 2. Çıkırık, tekerlek, değirmen, su dolabı gibi aletlerin çarkları.* Kadim Türklerde de gök önceleri dokuz kattı. *Ediz kök* (yüce gök) ifadesi yerine Arapça arş sözü ilk defa *Kutadgu Bilig*'de “Yüce arştan (ediş arşta)” şeklinde geçer. Şaman törenlerinde Tanrı'nın bulunduğu gök katları beşinci kattan sonra başlıyordu. Bazen de dokuzuncu yani göğün en yüksek katından sonra Tanrı'ya ulaşılıyordu (Ögel, 2020, s. 178-189).

Klasik edebiyatta şairler, Kur'an kaynaklı “yedi kat gök” yerine Aristo ve Batlamyus'a dayanan “dokuz kat gök” anlayışını benimseyip şiirlerinde yer vermiştir (Şentürk,

1994, s. 136). Kopernik ve Galileo gibi bilim insanlarının kesin hükümleri bile şairlerin felek tasavvurunu değiştirmemiştir (Şentürk, 2020, s. 358).

Feleğin insanların talihi üzerindeki tesirine olan inanış, şairlere başlarına gelen felaketlerden Allah'ı değil feleği sorumlu tutup ona rahatça sitem etme fırsatı vermiştir (Şentürk, 2020, s. 357).

Şairler feleklerle ilgili çok değişik hayaller ve benzetmeleri şiirlerine işlemişlerdir. Bunları aşağıda başlıklar halinde açıklamaya çalışacağız.

1.1. Âh-Âteş-Duman

Âh, aşk ateşiyle aşığın gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür (Pala, 2010, s. 10). Aşk acısına tahammülün tükeniş işareti sayılan *âh*, şiir geleneğinde âşıklık alametlerinin ilki olarak kabul edilir ve pek çok şekilde karşımıza çıkar (Şentürk, 2016, s. 162).

Âh çekebilmek için, evvelâ aşk ateşinde yanmak gerekir, çekilen âh ise feleğe ulaşmalıdır:

Kûh ise tenün 'ışk odına kâh gerekdür

Âhun feleğe irse gerek olmasa vâhî (KB/296)

Vücudun dağ gibi de olsa aşk ateşinde saman gibi yansın. Ahların feleğe ererse yanışın boşa gitmez.

Aşığın aşk acısı, ateş içindeki samana benzetilmektedir. *Saman alevi gibi* ifadesi dilimizde bir anda kolayca yanıp tutuşma, kolayca öfkelenip sonra sakinleşmek gibi anlamlarda kullanılır. Teşbih unsuru olarak *saman* kelimesinin seçimi de rastgele değildir. Nitekim içinde bulunduğumuz galaksinin ismi *Samanyolu'dur*, *Farsça karşılığı ise Kehkeşân/Kâhkeşân'dır*.²

Şairler, âşıklık nişanı olarak felekleri yakmayı âdet edinmişlerdir. Mübalağalı olarak âh ateşinin göklere çıkmasıyla felekleri yakıp, duman ettiklerini ifade etmektedirler:

Her sehergâh od düşer eflâke ahumdan benüm

Her gece'âlem dolar dûd-ı siyâhumdan benüm (ŞD/150)

² İlgili beyitler şunlardır: Bize bir âh gerek k'ere şâh menziline/Turukmaya irişe 'arş u âsmân kim olur (ŞD/117)

Her seher feleklere benim ahımdan ateş düşer. Her gece âlem benim kara dumanlarımla dolar.

Şair güzel bir *hüsn-i talil* örneği ile sabah güneş doğarken kızılışan havanın sebebini ah ateşine, gece karanlığını da o ateşin dumanına bağlamaktadır.³

Feleğe ulaşacak kadar âh ettiren dertler, insanın belini büktüğü gibi feleğin de belini bükür:

Püşt-i felege irişdi âhum

Ol gussadan oldı kâmetüm ham (HH/182)

Âhum feleğin sırtına erişti. Benim belimi büken o derttir.

Şair kendi belini büken dertler sebebiyle ettiği âhların, nihayet feleğe kadar ulaştığını ve feleğin de bu yüke dayanamayıp belinin büküldüğünü ifade etmektedir. Feleğin kubbe şeklinde oluşu, dertten iki büküm olup kamburu çıkan birine benzetilmektedir.⁴

Gözyaşı, âh ateşiyle birlikte tezat unsuru olarak kullanılır:

Deniz olmuşdur yaşumdan bu zemîn

Âhum odı dūd ber-eflâkdür (KB/406)

Gözyaşlarımdan bu yerler deniz olmuştur, âhumun ateşleri ise feleklerin üzerine çıkmıştır.

Şair mübalağa yoluyla gözyaşlarının sel gibi akarak toprağı denize çevirdiğini, ah ateşinin ise gökleri yaktığını ifade etmektedir. Su-toprak- hava- ateş ile *dört unsur* da tamamlanmıştır.⁵

Bazen de memduhun atının nalından çıkan kıvılcımlar feleğe erişir:

³ İlgili beyitler şunlardır: Yire urdı külâhın eyledi çâk/Dutuşdı âteş-i devrinden eflâk (HH/264) Özini sâye gibi hâke saldı/Buhârın âhının eflâke saldı (HH/264) Çü gamzen rûhı mecrûh itdi şâhum/İrişdi çerha feryâdumla âhum (HH/218) Ahenîn gönüllüye itmez eser ahum velî/Düd-nak ider felekleri bu ah-ı âteşin (CH/87) Bu fülfulî benünün dildegi hararetini/İki cihân u felekler erir ayıdır isem (KB/471) Şu resme olmuşam hicrînle gamnâk/Ki ger âh eyler isem yana eflâk (HH/125) Girü haşladı ah-ıla figana/Tütünü ahının çıkıdı asumana (CH/98) Ne od-ıla itdiler rûdu sürûdî/Ki çıkıdı ahı odunun göge dūdî (CH/274) Deniz olmuşdur yaşumdan bu zemîn/Âhum odı dūd ber-eflâkdür (KB/406)

⁴ Benzer beyitler şöyledir: Ham olmuş gussadan serv-i hırâmân/'Alem dikmiş felekde nâr-ı efgân (HH/78) Cihâmı nâlesinden pür-gam itdi/Figâmı püştini çerhun ham itdi (HH/264)

⁵ İlgili beyitler şunlardır: Felek âhum ile pür-dūd oldı/Demümden hak müşg-endūd oldı (CH/76) Felek âhından anun pür-duhândur/Gözi bir bahrdur kim mevci kandur (CH/102)

İrürdi na'l-i esb eflâke nârin
Makâm itdiler ol kûhun kenârın (HH/275)

Atının nalından çıkan kıvılcımlar feleğe eriyordu. O dağın eteklerine yerleştiler.

Şairler, atların hızını tarif etmek için mübalağaya başvurur, atın nalından kıvılcım çıkması da bu yöntemlerden biridir. Ayrıca at nalı, sıklıkla Hilal'e de benzetilir.

Âh ateşi ve dumanından Ay ve Güneş de nasibini alarak kararır simsiyah olur:

Boyanur âhun dütüniyle sipihr
Kararur âh-ıla rûy-ı mâh u mihr (Aİ/468)

Ahın dumanından gökyüzü boyanır, Ay ve Güneş'in yüzü kararır.

Şair gece karanlığının sebebinin edilen âhlar olduğunu ifade etmektedir. Akşam olduğunda gökler kararır, Güneş ve Yeniay görünmez. Güzellik ve yücelik sembolleri olan gökler, Ay ve Güneş bile âh ile bu hale geliyorsa, insan âh almamaya dikkat etmelidir.⁶

Beyitlere baktığımızda aşk ateşinde saman gibi yanan âşıkların gönüllerinden çıkan âh ve kıvılcımların çoğunlukla birlikte kullanıldığını, bu ateşli âhların felekleri yakıldığını ve siyaha boyadığını, Ay ve Güneş'in de bu dumandan karardığını, bunlara gözyaşlarının eşlik ettiğini, atların nallarından çıkan kıvılcımların da feleğe ulaştığını görmekteyiz.

1.2.Arş/Atlas

Arş, yaygın olarak tavan ve çardak anlamında kullanılsa da taht ve sedir manasında da kullanılan bir kelimedir. Dokuzuncu kat göğün en yüksek tabakası olarak bilinir, bu sebeple yere nazaran en yüksek ve en uzak mesafeyi ifade etmek için kullanılır (Şentürk, 2020, s. 354).

Allah kendi nurundan yeşil bir cevher yaratmıştır. *Nûr-ı Muhammed, Levh-i Mahfûz, Akl-ı küllî* de denilen bu cevhere muhabbeti ile bakınca cevher eriyip su gibi akar. Çıkan halis özden Nefs-i küllî yaratılır, bundan da insanlar, melekler gibi canlı cansız bütün varlıkların ruhları yaratılır. Bundan iki bin yıl sonra Allah tekrar bu ilk cevhere

⁶ İlgili diğer beyitler şöyledir: Girdi Gülşâh ive bünyâd itdi âh/Âhı düdından boyandı çarh u mâh (Aİ/336) Âh idersem boyanur 'arşa benüm tütinüm/İtmez isem nideyüm üşdi baluna aru (KB/341) Buhâr-ı 'ışkun ile vü duhân-ı hecrün ile/Felekde irdi buhârum yine duhâna dirîğ (KB/375)

nazar edince cevher köpürüp dalgalanmış, en üstteki köpükten *arş-ı azam*, daha alttaki köpüklerden de sırasıyla *Kürsî*, *Cennet*, *Cehennem*, *yedi kat gök* ve *anâsır-ı erba'a* vücuda gelmiştir (Şentürk, 1994, s. 132-133).

Allah, arş ile kürsîyi yaratmış, ilim ve kudretiyle arşı kuşatmıştır:

‘Akl-ı külden ‘arş u ‘arşdan sâbitâ

Eyledi virdi ana kâ’yim sıfât

Bazı ad eydür ana felkü’l-bürûc

Ahterân andan togup kıldı hurûc

Akl-ı külden arşı, arştan da yıldızları yarattı ve onlara durma özelliği verdi.

Bazı kimseler ona yıldızlar ondan doğup yükseldiği ve görüldüğü için Felekü’l-büruc derler. (GN 3/321)

İslam inancına göre yer, göğü ve bütün âlemleri yaratan Allah’tır. Her şey onun yaratma iradesinin tezahürüdür. Devasa yıldızlar, trilyonlarca galaksi ve sınırlarını tam olarak bilemediğimiz evren de bu kudretin eseridir.⁷ (Ayrıca bkz. Burçlar)

En dıştaki Atlas feleğinin diğer feleklerin aksi yönde dönüp, onları da döndürmesi insanların talihini de etkiler:

Çarh-ı a‘zâm ol felek-durur müdâm

Döner ü dönderür eflâki temâm (Aİ/412)

⁷ İlgili diğer beyiler şunlardır: Toludur ‘arş u ferş ü kevn ü mekân/Haber-i lâ ilâhe illallâh (ŞD/21) Büridi ‘arş u ferşi beyzâ-misâl/Şeh-per-i lâ ilâhe illallah (ŞD/22) Şeş cihetten sen münezzehsin velî senden tolu/‘Arş u ferş ü fevk ü taht u sağ u sol u pîş ü pes (ŞD/23) Butûn-ı sırrıyile ‘akl ü rûh nûranî/Zuhûr-ı nûriyile ‘arş u ferş mâl-a-mâl (ŞD/23) Hallâk-ı ins ü mûcid-i cîn vâhibü’l-hayât/Çün kıldı kâf u nûn ile tekvîn-i kâyinât (ŞD/61) Sensin penâh-ı halk sana hak penâh olup/Bekçün hemîşe hâlik-ı ‘arş-ı mecîd ola (Dâ’î/56) Kılan bünyâd sahn-ı lâceverdi/İden ‘âlî bu çerh-ı sâl-hûrdı (HH/244) Kün didi kudret diliyle söyledi/‘Arş u ferşi yog- iken var eyledi/Zâhir oldı nüh felek cismi-y-ile İşidildi ‘âleme ismi-y-ile (GN 4/583) Cân ki ‘arşîdür bu ferşî tende kılmışdur karâr/Gerçi var fark aralıhda ez-zemîn tâ âsmân (KB/515) Kürsi ol k’eflâk içindedür nihân/‘Arş katında nedür kadri ‘ayân (Aİ/425) Katre neyse bahr katında yakîn/Ol kadardur kadr’anun anda hemîn (Aİ/425) Hüdâvendâ cihan kim kudretinden (AD/10) Yır ü gök oldı vü ‘arş-ı mu’alla/Key nazar eyle varlığına anun ‘arş-tâ-ferş toludur âyât (AD/36) Ol Hüdâvend hakı-y-çün kim olup-durur ‘ayân/Zerre zerre ferşden ta ‘arşa vahdaniyyeti (AD/567) Bu sım ‘arş-ıla kürsi işidene ider rüşen/Dahı nûn ve’l-kalem eydür ü anı kün-fe-kân söyler (AD/95) Eyledi anun nûrından nüh felek/‘Arş u kürsî yir ü gök ins ü melek (GN 3/317)/Hak bulara ‘arşı bünyâd eyledi/‘Arş ‘azîmdir dip anın yâd eyledi (GN 3/319) ‘Akl-ı kül kim Tanrı’dan nîg baht-ıdı/‘Arş ana hem mesned ü hem taht-ıdı (GN 3/331) Yani tokzıncı felekdeydi mukîm/Zîr-i pâ olmuşdı ol ‘arş-ı ‘azîm (GN 3/331) Geldi ‘arşdan kürsiye indi bu kez/Anda ol sekzinci eve kondı bu kez (GN 3/333) Ol eve Felekü’l- bürûc eydür kitab/Ay menâzil andan alur gün hisâb (GN 3/333) ‘Akl-ı kül kim ol bilür her cüz’ ü kül keyfiyyetin/Mâh dir yüzüne vü isbât ider mâhiyyetin (HD/117)

O felek çarh-ı azamdır, daima döner ve diğer felekleri de döndürür.

Niçe kim çarh-ı felekde ay u gün tâli‘ olur

Niçe kim bu çarh-ı atlas anları tedvîr eder (Dâ’î/12)

Ne zaman ki çarh-ı felekte Ay ve Güneş talihli olur, ne zaman ki bu çarh-ı Atlas onları döndürür...

Astrolojide seyyârelerin belli burçlarda, belli konumlarda olması, birbirleriyle yaptıkları açılar talih veya duruma göre talihsizlik olarak yorumlanır. Bunun sebebi de Atlas feleğinin dönüşüdür.⁸

Hümâ kuşu arş üzerinde uçar:

Hümâ-yı ‘arş kadem mi urdı âstânumuza

Ki şâhbâz-ı sepîd irdi âşiyânumuza (ŞD/174)

Arş üzerinde uçan hümâ mekanımıza erişti mi ki akdoğan yuvamıza geldi?

Hüma, devlet kuşu da denen, gölgesi kimin üzerine düşerse o kişi devlet ve ikbal sahibi olur inancı bulunan efsanevî bir kuştur. Ayakları olmadığı için hiç yere inmediğine ve sadece yırtıcı kuşları avlayıp onların kemiğiyle (Onay, 2009, s. 241) beslendiğine inanılır. Şair, çok yükseklerde uçan hümanın arşa kadar ulaştığını mübalağa yolu ile ifade etmektedir.

Edilen dualar arşa kadar ulaşır:

Du’â ihlâs ile ‘arş irer lîkin ne hikmetdür

Şu ‘âlî hazrete varmaz ‘aceb bu âh u zâr andan (Dâ’î/25)

İhlas ile edilen dua arşa ulaşır lakin ne hikmetse ah ve feryadım bu yüce kişiye ulaşmaz!

Şair, duaların arşı geçerek Allah’a ulaşabildiğini, ama edilen âhların karşıdaki muhataba ulaşamadığından yakınmaktadır. Nitekim Allah, Rahman ve Rahim’dir kullarının dualarına icabet eder. İnsanlar ise vefasız ve merhametsizdir.⁹

⁸ İlgili beyitler şöyledir: Ol ki çarhun döndüğince kem ola/Nice bünyâdı anun muhkem ola (Aİ/412)

⁹ İlgili beyitler şöyledir: Her nazar kim sen kılursın yidi kat gökden geçer/‘Arş ile kürsî tolupdur na’t-ı levlakün senün (Dâ’î/123) Anun için oldı ‘arş [u] gök ü yir/Anun için oldı ‘âlem cümle deyr (AC/6) Mu‘allak Kürsî vü ‘Arşun hakıyçün/Mutabbak yirdeki ferşün hakıyçün (ÇN/374)

Hız. Muhammed'in tacı ve sancağı arş üstündedir, arş ve bütün âlem onun için yaratılmıştır. Bazen memduhun makamı da arşadır:

Giceler halvetidür Kadr u Mi'râc

Ayağı toprağı 'arş üzredür tâc (ÇN/311)

Geceleri mekânı Kadir ve Miraç'tır. Ayağının altındaki toprak arşın başına taçtır.

Anun şer'i cihânun muktedâsı

Dikildi 'arş üstünde livâ'sı (ÇN/312)

Dünya onun şer'ine tâbîdir, onun sancağı arş üzre dikilmiştir.

İslam inancına göre bütün âlem Hız. Muhammed'in hürmetine yaratılmıştır. Şair Miraç hadisesine de atıfta bulunarak Hız. Muhammed'in gökleri aştığını ve arş üzerine sancağının dikildiğini belirtmektedir.¹⁰

Arş, *ferş* (yeryüzü) ile bütün âlemi, her şeyi ifade etmek için kullanılır:

Hâkîyi 'arşı düzersin dahi nâzlanur mısın

Böyle bâzâr iy delü erzân degül midür sana (KB/470)

Yerdekileri, göktekileri kendine hayran bırakırsın da hala nazlanır mısın? Ey çılgın, bu pazar, bu talipler senin için çok ucuz değil midir?

Şair, sevgilinin güzelliğine bütün âlemin hayran olduğunu, âlemi pazara benzeterek sevgilinin en kıymetli ve eşsiz varlık olduğunu ifade etmektedir.¹¹

Bahçe içindeki ağaçların oluşturduğu çardak arşa benzetilir:

Harîr-ile döşemiş 'anberîn ferş

Kurılmış 'ud ağacından yüce 'arş

Zemini anber kokulu ipeklerle döşemiş, ud ağaçları ise arşa ulaşmıştı.

¹⁰ İlgili beyitler şunlardır: Bu gün ki menzilümüz 'arşa ferş okur yiridür/Ger âsumân ide hıdmetler âstânümüze (ŞD/173) 'Arş da kadrun senün bağladı bir bâr-gâh/Kutbdan oldu ana mîh subhdan oldu tınâb (CH/68)

¹¹ İlgili beyitler şöyledir: Gâh 'arşı gâh ferşi göresin/Bü'l-'acebdür turfa ma'cündur gönül (KB/494)

Şair bahçe zeminini yeryüzüne, ağaçların oluşturduğu tavanı ise arşa benzetmektedir. Şair, bahçeyi âleme benzeterek, içinde oturan şahın da âlemin padişahı olduğunu ima etmektedir.¹²

Işığın ve suyun arştan geldğine inanılır:

Şehe itdi kıyâm ol hayret-i hûr

Diyezdün rûşen olmuş ‘arştan nûr (CH/142)

Hayretler içinde kalan o huri, şahın huzuruna geldi. Sanki arştan gelen nur etrafı aydınlatıyordu.

Bu denizün aslı bil ‘arştan gelür

Sanmağıl kim aşaga ferşden gelür (AC/136)

Bil ki bu denizin kaynağı arştır, sanma ki bu sular yer altından gelir.

Maşuk, hûrîye benzetilerek onun cennetten indiği, nuruyla her yeri aydınlattığı ifade edilmektedir. Denizlerin kaynağının arş olması ise arşın su üzerinde bulunduğu dair ayete (Hud/7) işaret olabilir.

Çarh-ı Atlas tabirindeki Atlas’ın aynı zamanda ipek kumaş anlamına gelmesinden ötürü pek çok kelime oyunu yapılmıştır. Aynı şekilde gerek feleğin kadın olarak tasavvur edilmesi gerekse bu tabakasının kumaş çeşidiyle adlandırılması sebebiyle Çarh-ı Atlas’ın feleğin etekleri olduğu da yaygın olarak görülen bir benzetmedir (Şentürk, 1994, s. 173).

Aşağıdaki beyitte feleğin, atlas ve anber ile süslendiği anlatılmaktadır:

Geyürdi çarh-ı atlâs çenberine

Murassa‘ tâc u altun anberîne (ÇN/329)

Atlas feleği, murassa taç, altın ve anberle süslendi.

Baharın gelişiyile Güneş’in daha parlak hale gelmesi, tabiatın canlanıp güzelleşmesi feleğin süslenmesi benzetmesiyle karşımıza çıkmaktadır:

¹² İlgili beyitler şunlardır: Bu bize serv ayağıdır şu müntehâ mi‘râc/Ki sidre reşk ilede pâ-y-ı nerdübânumuza (ŞD/174)

Geçüp tahtına geydi tâc-ı şâhî

Geçürdi çerh-ı atlasdan külâhı (HH/307)

Hümâ tahtına geçip tacını giydi, üzerine de atlas feleğinden külâh taktı.

Şair, *atlas külâhı* ibaresi ile hem değerli bir kumaşı hem de Atlas feleğini kastederek memduhunun zarafet ve yüceliğini dile getirmektedir.

Beyitlere baktığımızda arşın; Allah tarafından yaratılıp onun ilmi ve kudretiyle kuşatıldığı, edilen duaların arşı geçerek Allah'a ulaşabildiği, Hz. Muhammed'in taht ve sancağının burada olduğu, Hüma kuşunun burada uçtuğu, ağaçların oluşturduğu çardağın kendisine benzetildiği görülmektedir. Atlas kumaşıyla alakası dolayısıyla benzetmelere konu olduğu, yeryüzündeki suların ve ışığın kaynağının da arş olduğu, ferş ile birlikte sıklıkla yer aldığı ve bütün âlemi ifade etmek için kullanıldığı da beyitlerden elde ettiğimiz bilgiler arasındadır.

1.3. Âsiyâb/Değirmen

Felek sürekli dönmesi yönünden değirmene benzetilir Değirmen taşları arasında buğday taneleri ezilip un olurken felek insanların ömrünü un gibi ezip ufalamaktadır. Edebi metinlerde *âsiyâb*, *âsyâb*, *âsiyâ* kelimeleri ile daha çok su değirmeni kastedilir. Bazı felek tasvirlerinde Ay ve Güneş değirmen taşları, yıldızlar ise buğday taneleri olarak karşımıza çıkar (Şentürk, 2019, s. 74-76).

Felek değirmeni buğday, arpa tanelerini öğüttüğü gibi insanın hem cismini hem ruhunu ezip un ufak eder. Öyle ki bir zamanlar bütün dünyayı titreten hükümdarlar, yiğit savaşçılar bile felek değirmeninden kurtulamaz:

Bu gerdûn ya'nî gerdân âsiyâbı

Nice öğitdi gör Efrâsiyâb 'ı (CH/139)

Degül cevri-i felekden reste Rüstem

Ol itdi Sam'a 'ömrün câmını sem (CH/139)

Bu felek yani dönen değirmen, Efrâsiyâb'ı nasıl öğüttü gör! Rüstem de feleğin cevriinden kurtulmuş değildi, o felek ki Sam'ın ömür kadehine zehir doldurmuştu.

Efrâsiyâb efsanevi Turan hakanıdır. Sam ise İran'ın büyük kahramanlarından biridir, Rüstem'in de dedesidir. İran'ın ünlü savaşçısı Rüstem'in beyitte adının zikredilmesi,

kim olduğunu bilmeden kendi oğlunu öldürmesi sebebiyledir (Tökel, 2016, s. 123,203). Felek değirmeni, Rüstem'in bedeninden önce ruhunu, kendi evladını öldürme acısıyla ezmiştir.¹³

Değirmenin kısımları, astronomi terimleri ile kinayeli olarak kullanılır:

Çarhun medâr u mihver ü kutbına bahma kim

Bu 'ömr dânesini бүkidür bu âsiyâ (AD/13)

Feleğin yörüngesine, eksenine, kutbuna bakma ki bu değirmen ömür tanelerini öğütür.

Beyitte yer alan medâr (yörünge, dönence), mihver (eksen) ve kutup kelimeleri değirmenin çeşitli kısımlarının ismi oldukları gibi birer astronomi terimidirler.¹⁴

Felek değirmeni kandan akarsu ile döner:

Şol kadar dökdi kılıcun suyu düşmen kanını

Ki'âsyâ-ı âsmân ol ırmagun gerdânıdur (ŞD/40)

Kılıcının suyu, çeliği, düşmanın o kadar çok kanını döktü ki felek değirmeni o kandan ırmak ile döner.

Şair, öldürülen düşman kanlarından akarsu oluştuğunu, felek değirmeninin bu devasa kan ırmağı ile döndüğünü mübalağa ile ifade ederken aslında feleğin kanla beslenen acımasız bir varlık olduğunu kastetmektedir.

Beyitlere bakıldığında feleğin değirmen gibi insanı ezip, buğday gibi öğüttüğünü, feleğin elinden hükümdarların, cesur savaşçıların dahi kurtulamadığını, feleğin kandan ırmaklar sayesinde döndüğünü ve bunun feleğin acımasızlığının bir ölçütü olduğunu görülmektedir.

¹³ İlgili diğer beyitler şöyledir: Niçe sultânları gerdende eflâk/Yire urıban ider to'ma-i hâk (CH/138) Ferîdûn n'oldı vü Dahhâk kanı/Felek n'itdi Erdeşir ü Erdevan'ı (CH/138) Felek yire givürüben Temür'i/Konukladı etiylen mârı mûrı (CH/139) Anunla bi-der oldı dâr-ı Dârâ/Medâr-ı çerhe vâcibdür müdârâ (CH/139) Yidürür akladur Dahhâkı mâra/Budur eflâk işi ana ne çâra (CH/139) Âsiyâdur çarh 'ömrümüz gözer/Bu makâma her ki geldiyse gider (Aİ/324) Felek değirmenine ibret-ile bah göresin/Ki degzinüp niçelerün sünügin eyledi un (AD/163) Bu tâhûn-ı felek altında hışmı/İricek hasma tâ'ûn-ı vebâdur (AD/87) Böyle-dürür çerh-i gerdûnun işi/Dünyede hiç diri kalmaz bir kişi (AC/21) N'itdi eflâtûn ya Bukrât[a] ol/Yire urdı rûyını bu çarh-i şol (AC/21) Bu felek değirmeni öğütmege/Göz dutupdur seni vaktun yitmege (AC/309) Ne acab itse nisâr ayağuna encüm güher/İftihâr-içün bu gerdân-âsiyâb-ı âsumân (CH/65)

¹⁴ İlgili diğer beyitler şöyledir: Ol iki kutbun yöresinde _âsumân/Âsiyâ bigi ider gerdiş 'ayân (Aİ/545)

1.4. Aslan-Şîr

Aslan burcu, Zodyak'ın beşinci burcudur. *Şîr-i çerh*, *şîr-i felek* gibi isimlerle anılır ve çeşitli benzetmelere konu olur.

Feleğin Aslan'ı, zaman zaman korkuya kapılıp kaçar:

Alup mihri kaçardı şîr-i gerdûn

Atardı kâfa havfından özin nûn (HH/282)

Felek Aslanı, Güneş'i de alıp kaçardı, korkusundan kendini Kâf dağına atar, "nun" harfi gibi gizlenirdi.

Bir savaş sahnesinden alınan bu beyitte savaş alanı o kadar korkunçtur ki değil ormanın kralı, feleğin Aslan'ı bile bundan korkup kaçmaktadır. Kâf'a kaçmak ile hem efsanevi Kâf dağı hem de Arap alfabesindeki kâf harfi çağrışımı yapılır. "Nun" ile *nûn-ı hâfî*, yani gizli, *tenvinli nun* gibi görünmez olma kastedilmektedir (Onay, 2009, s. 359). Yine nun harfi, şekil olarak korkudan iki büküm olma halini de andırır. "Nûn" *büyük balık* manasına da gelir. Feleğin aslanı yani Aslan burcu ile birlikte düşünüldüğünde beyitte Balık burcu da kastedilmiş olabilir. *Kâf* ve *nûn* harflerinin birleşimiyle Arapça "kün" yani "ol!" kelimesi ortaya çıkar. Beyitte Allah'ın bütün âlemi bu "Ol!" emriyle yarattığı inancına telmih de olabilir.¹⁵

Gönüldeki ateş felek Aslan'ını kebab eder:

Ya 'kûb sûz-ı derûnı şem'-i mihri

Kebâb itdi dili şîr-i sipihri (HH/264)

Yakub'un yüreğindeki ateş Güneş'i mum gibi yaktı, feleğin Aslan'ının kalbini de kebab etti.

Hz. Yakup, oğlu Hz. Yusûf'u kaybetmenin acısıyla yıllarca ah edip inlemiştir. Şair Hz. Yakup'un gönlündeki ateşe kıyasla Güneş'in mum gibi kaldığını, Aslan'ın da kebab gibi kızardığını ifade etmektedir.

Beyitlere baktığımızda şîr-i feleğin bir hadisenin dehşetini ve evlat acısının yakıcılığını tasvir için kullanıldığını görmekteyiz. Gücü ve cesareti temsil eden aslan,

¹⁵ İlgili diğer beyitler şöyledir: Sinûn saçun hevâsını görelî şîr-i çerh/Dimne-misal korkı-y-ıla dil-remîdedür (CH/71) Dem-â-dem kim salarlardı kemendi/Çekerdi şîr-i çerhı bende bendi (HH/282)

kahramanlarımızın yaşadığı durumlarda korkup kaçır. Bu yolla memduhun aslandan hatta feleğin Aslan'ından bile daha cesur ve güçlü olduğu mesajı verilir. (Ayrıca bkz. Aslan)

1.5.Âşiyân

Ev, mesken gibi anlamları olsa da âşiyân klasik şiirde daha çok kuş yuvası manasında kullanılır. Memduh o kadar yücedir ki onun meskeni feleklerin üzerindedir.

Hümâ ve Hümâyûn mesnevisinin kahramanı Hümâ'nın, devlet kuşunun ismini taşıyor olması Hümâ-âşiyân kelime oyunlarına vesile olur:

Hümâ'nun çerh ola ger âşiyânı

Veyâ 'ankâveş olmaya nişânı (HH/115)

Hümâ'nın yuvası felek olsa veya anka kuşu gibi kendisinden hiçbir işaret olmasa...

Şair hümâ kuşunun yükseklerde uçması ve yine efsanevi bir kuş olan, Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan anka ile memduhun yüceliği ve ulaşılmazlığını vurgulamaktadır.¹⁶

1.6. At/Tevsen

Tevsen, azgın, sert, serkeş at anlamına geldiği gibi genel olarak hayvan manasında da kullanılır. Feleğin hızlı koşan bir at olarak hayal edilmesi de yaygındır. Feleğin ata benzetildiği beyitlerde Ay veya Güneş de binici olarak yer alabilir (Şentürk, 2020, s. 368).

Felek atı her zaman itaat etmez:

Düriş fursatda kim iş olmaya fevt

Ki dâ'yim râm olmaz çarh-ı tevsen (AD/155)

Fırsat varken çalış, çabala işi elinden kaçırma. Çünkü felek atı daima uysal ve itaatkâr değildir.

Şair feleği huysuz bir ata benzeterek muhatabına “Felek, talih imkân veriyorken işlerini halletmeye bak, bu fırsatları kaçırma!” şeklinde öğüt vermektedir.¹⁷

¹⁶ Benzer beyitler şöyledir: Tokuz eflâk olsun âşiyânun/Düzilsin altı manzar âsîtanun (HH/221)

¹⁷ İlgili beyitler şöyledir: Ser-keşlik itmesün eyidün tevsen-i felek/Sultân 'inâyeti ana hablü'l-'inân yiter (ŞD/75)

Memduhun atı, güzellik ve süratte feleğin atı ile yarışır haldedir, sultanlar onun önünde ancak yaya olabilir:

Sen şeh-süvâr önince melikler piyâdedür

Rahş-ı felek mi seyr idiser ol semend ile (Dâ'î/86)

Sen usta binici önünde sultanlar piyadedir, o güzel atın ile sürececek olan feleğin atı mıdır?

Şair memduhunu övmek için onun atını feleğin atıyla denk tutmaktadır. Memduhun önünde sultanlar bile ata binecek konumda değildir. Burada ayrıca bir satranç mazmunu da vardır. Süvari (at), melik (şah) ve piyade (piyon) kelimeleriyle bir satranç oyunu canlandırılmaktadır. Bilindiği gibi satrançta şah ve vezir merkezde, piyonlarsa onların önünde dizili olur. Şair cihan sultanlarını, memduhun önünde sıralanmış birer piyondan ibaret olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸

1.7. Ayna

Feleğin rengi ve yuvarlaklığı onun aynaya benzetilmesine sebep olmuştur. Bir diğer rivayete göre ise dünyada meydana gelen olaylar sadece birer suretten ibarettir, bunları gösteren felek de ayna şeklinde yorumlanmıştır (Şentürk, 2020, s. 369).

Felek aynası her gece şairin çektiği ahlar dolayısıyla kararmakta, paslanmaktadır:

İy yüzi güneş senden ırah her gice tâ subh

Çarh ayinesin jenge boyar Ahmedî âhı (AD/584)

Ey güneş yüzlü! Senden ayrı geceler ta sabaha kadar Ahmed'nin ahları felek aynasını karartır, pasa boyar.

“Âh” maddesinde de belirttiğimiz gibi aşğın ahları feleğe ulaşır onu bazen yakar bazen siyaha boyar. Bu beyitte şair havanın kararır gece olmasını kendi ahları sebebiyle olduğunu iddia etmektedir. Şair Güneş, felek, gece, gündüz gibi kavramları tenasüp içinde kullanmaktadır.¹⁹

¹⁸ İlgili beyitler şöyledir: Felek rahşî süvârından geçerdim/Dünün sürsemdî yarından geçerdim (ÇN/396) Niçe ki çarh bindi esb-i eblak/Felekler niçe ki yasadı cevsa (KB/141)

¹⁹ İlgili diğer beyitler şöyledir: Dutar duhân-ıla felek âyînesini jeng/Niçe ki Ahmedî ide hicrûn odından âh (AD/545) Âhı gök âyînesin itmişdi jeng/Olmış-ıdı yaş-ı-la yir sürh-reng (Aİ/351) Tutar âyine eline çerh likin/Küsûfındaki jeng ü pasına degmez (HH/285) Visali va'desi irdi vü geçdi iremedüm/Irağa saldı felek gönölümü yahına (KB/101) 'Aceb neçün beni senden felek diler ayıra/Revâ degül âhı yârdan ki yârı yâr ayıra (KB/298)

Felek bazen de âyine-dâr olur:

Sîpihr âyînedârı tal'atınun

Kamer meş'al-fürûzı halvetinün (HH/53)

Felek yüzünün ayine-dârı, Ay halvetinin meşalecisi.

Ayine-dâr çeşitli anlamlara gelir. Gelin süsleyen kimseler için kullanıldığı gibi sokaklarda ayna gezdirerek aynayı kullanan kişilerden para toplayan, nazikçe dilencilik eden kimselere de denir. Bu kişiler ekseriyetle Hintli olduğu için ayine-dâr-Hindû ilişkisi sık sık kurulur (Şentürk, 2016, s. 476).

Beyitte felek sevgilinin ayine-dârı, Ay onun odasını ışıklandıran, sevgilinin yakın hizmetkârları olarak yer almaktadır. Ayine-dârların çoğunlukla Hindû olması Zuhal/Satürn seyyâresini çağrıştırmaktadır. Zuhal Hindistan ülkesi üzerine hâkim olduğundan ihtiyar bir Hindû olarak düşünülür.

Beyitlere baktığımızda feleğin aynaya benzetildiğini, aşğın ahlarıyla kararip paslandığını görmekteyiz. Ayrıca felek ayine-dâr olarak memduhun hizmetkârı olarak yer alır, Ay ve dolaylı olarak Satürn de felekle birlikte anılır.

1.8. Ayrılık/Hicr

Feleğin en acımasız işlerinden biri de şüphesiz âşıkları ayırmasıdır. Âşıklar ve şairler, feleği ayrılıktan birinci derece sorumlu tutar:

Bu gerdân çerhün oldur kâr u bârı

Ki yârından cüdâ eyleye yârı (CH/352)

Bu dönek feleğin işi gücü odur ki sevgiliyi sevgiliden ayrı düşürmektir.

İnsan tabiatı gereği güzel, olumlu şeyler için payeyi kendine verirken herhangi bir olumsuzlukta kendinden başka herkesi suçlama eğilimindedir. Şair sevgililerin ayrılmasının vebalini feleğe yüklemekte ve onu “dönek” diye adlandırarak kinaye yapmaktadır.²⁰

²⁰ Benzer beyitler şöyledir: Bâdâm sıfat olmadı bir yirde iki yâr/Ki zahm urup ayırmadı anları bu devrân (CH/352) Sîpihrün gör ki yokdur hiç mihri/Ayırıldı zerreden tâbende mihri (HH/117) Cüdâ kıldı nigârından çü devrân/Sîpihrün cünbişinden kaldı hayrân (HH/197) Çerh-i devrân turmadan mihnetler eyler cânuma/N'ideyin bu rûzigâr elinden oldum derd-i yâr (AC/92) Felek tîgini çekmişdür kınından/Keser yârenleri yârı yanından (CH/347) Budur resmi bilürem rûzigârı/Ki ayırur yârdan bu çerh yârı (CH/247) Şem' anun-çun yahılur tutma şek/Ki anı Şîrinden cüdâ kıldı felek (Aİ/525) Felek hicr ile eyler güşmâli/Meger hoş gösterür kadr-i visâli (HH/252) Kılâydu ayagı tozına cânımın îsâr/Felek

Ayrılığa karşı âşıkların tek umudu feleğin sıkılmasıdır:

Cefâya sabr idelüm ol visali gözediben

Firâkdan ola ki çerh dahi hem usana (KB/101)

Kavuşmayı gözleyip eziyete sabre delim. Ola ki felek bile ayırmaktan, eziyet etmekten bıkip usanır.

Şair, sevgiliye kavuşma ümidini feleğin eziyet etmekten sıkılıp usanmasına bağlamaktadır. Felek eziyet etmekten usanmadıkça vuslat imkânı olmadığını kabullenmekte, tek ümidine çaresizce bel bağlamaktadır.

Beyitlere baktığımızda feleğin sevenleri birbirinden ayırdığını görmekteyiz. Kedinin fare ile oynadığı gibi insanlarla oynayan, onlara eziyet eden feleğin elinden kurtulmak için tek umut feleğin bu oyundan sıkılmasıdır.

1.9. Baba

Akl-ı küll ile nefis-i küllden dokuz kat gök ile yedi seyyâre yaratılmış, göklerin dönmesiyle de hava, su, toprak ve ateş elementleri yani anâsır-i erbaa (dört unsur) meydana gelmiştir. Dokuz gökle dört unsurun birleşmesinden ise mevâlid-i selâse (üç çocuk) denen madenler, bitkiler ve hayvanlar âlemi vücuda gelmiştir. Üç çocuğu doğurdukları için göklere “yüce babalar”, dört unsura ise “aşağı analar” denmiştir (Şentürk, 2019, s. 170,295).

Meger çâr ümmehât u nüh pederden

İrişdi bir püser kim yig güherden (HH/68)

Meğer dört ana ve dokuz babadan inci gibi bir oğul oldu.

Mesnevi kahramanı Hümâ'nın doğumunun anlatıldığı kısımda Hümâ'nın alemin doğurduğu bir inci tanesi olduğu benzetmesi yapılmakta ve Hümâ'nın eşsizliği vurgulanmaktadır.²¹

irürse beni hâna hânâmâna beni (HH/261) Bu çarhı gör ki yârumı benden cüdâ kılur/Çarh eylemez bana bu işi bel Hudâ kılur (HD/89)

²¹ İlgili beyitler şöyledir: Burûc on iki ola neçün haber virgil/Yidi neden-durur âbâ vü ümmehât çihâr (AD/60) Unsûr-ı erba'a vü seb'a-i seyyâre 'aceb/Ne nazar kıldı ki firdevse döner sitte cihât (HD/73) Ol tokuz âbâ vü bu dört ümmehât/Togdı_olardan kân u hayvân u nebât (AI/417)

1.10. Cefâ-Eziyet

İnsan hayatı boyunca türlü dertlere, acılara maruz kalır ve bunun sebebi olarak da feleği suçlar, ona sitem eder. Felek o kadar zalimdir ki herkes onun zulmünden payını alır.

Feleğin en büyük cefası muhakkak ki ayrılıktır:

Tâ ki mahrûm oldu âlî hazretünden bir nefes

Çok cefâlar eylemişdür bî-vefâ devrân ana (Dâ'î/77)

Senin yüce huzurundan mahrum kaldığından beri vefâsız devrân ona çok eziyetler etmiştir.

Şair, *Emir Süleyman* için yazdığı kasidede onun huzurundan ayrıldıktan sonra feleğin kendisine çok eziyetler ettiğinden dem vurarak tekrar huzuruna ve emrine girmeyi ümit ettiğini ifade eder.²²

Feleğin eziyetlerinden sadece insanlar değil; çiçekler, çalgılar da nasibini alır:

Felek çengün bilin büküp yire urmuş

Rebâbun 'ûd-ıla boynını burmuş (CH/253)

Neyi paralayuban taşu urmuş

Hayatı hâsılını yile virmiş (CH/253)

Felek çengin belini büküp onu yere vurmuş. Rebab ve udun boynunu burmuş.

Neyi paralayıp taşu vurmuş, hayatını, her şeyini yele vermiş.

Şair çengin (arp'e benzer bir çalgı) eğri, kambur yapısının feleğin eziyetlerinden belinin bükülmesi sonucu olduğunu ifade etmektedir. Rebab ve udun akord edilmek için tellerin bağlı olduğu kulaklarının bükülmesini ise boyun burmaya/kulak çekmeye benzetmekte, bu sazların felek tarafından azarlandığını dile getirmektedir. Hassas, kırılgan ve nefesli bir saz olan ney için ise “paralayıp yere çaldı, hayatını yele verdi” ifadesini kullanmaktadır. Enstrümanların kendilerine has özellikleri kulağın çekilmesi,

²² İlgili beyitler şöyledir: Geçerken rif'ati ins ü melekden/Neler çekdi görün cevri felekden (HH/93) Yâ rab kime kılâm bu felekden şikâyeti/Kim yok vefâ vü cevri üş hadd ü gâyeti (Dâ'î/37) Niçe müddet dahı devr-i zemâne/Kurusın diyüben saldı yabana (ÇN/387) Ayagum aldı devrân düşdüm elden/Budur devrân işi dünyâ duraldan (ÇN/401) Felek benden cüdâ kıldı çü yâri/Serâsime yörürüm her diyârı (HH/116) Bu eflâkun işi 'âşıkâ kîndür/Ne çara çerhe çün kim kej eyindür (CH/347)

belin bükülmesi, hayatının rüzgâra verilmesi gibi ifadelerle kinayeli biçimde kullanılmaktadır.²³

Fırsat varken eğlenip mutlu olunmalı, nitekim felek buna uzun süre izin vermeyecek, ayrılık ve eziyet ile yine zulme devam edecektir:

Hoş-durur hoş 'işret u zevk u safâ
Veh ki zâlimdür bu çarh-ı bî-vefâ (Aİ/481)

İşret etmek, zevk ve safa etmek hoştur. Ne yazık ki bu vefasız felek zalimdir.

Eğlenmek, sevgili ve dostlarla hoş vakit geçirmek, yiyip içmek herkesin isteğidir. Felek, kimi insana bunları hiç yaşatmaz. Onları ömür boyu sıkıntıya sokar. Kimi insana ise önce türlü türlü güzellikleri tattırıp daha sonra bunları elinden alarak yaşanılan güzelliklerin acısını kat kat çıkarır.²⁴

Felek gönülleri kimi zaman şişe gibi kırar, dilim dilim eder, efkârla doldurur, bazen de gönülde merhemi olmayan yaralar açar:

Sınmış-ıdı gönüllerümüz şişesi ki çerh
Attığı âb-gûneye peyveste seng-idi (CH/397)

Şişeye isabet eden taşın onu kırması gibi felek de attığı taşla gönüllerimizin şişesini kırmıştı.

Felekten gelen sıkıntı ve zorluklar bazen *kaza okları* ile ifade edilirken bazen de feleğin *taş atması* benzetmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu taşlar da şişe, sürahi gibi zarif ve hassas gönülleri kırıp paramparça eder.²⁵

İnsanlar yağmur gibi ağlayıp, aman da dilesse felek kimseye merhamet etmez:

Kimi eyledi hândân gül-i ra'nâ bigi bir dem
Kimi itmedi bu çerh bulıt gibi anı giryân (CH/352)

²³ Benzer beyitler şöyledir: Gördün ki goncei nice yile virür felek/Bes gül gibi gişiye ne berg ü nüva gerek (CH/164)

²⁴ Benzer beyitler şöyledir: Var-iken fırsat otur hurrem ü şâd/Ki ilimdür felekde yok durur dâd (CH/244) Bugün yâd-ıla hoş geç ki yarın/Ayrırur yârdan bu çerh yârı (CH/223) Subh u bahârdur koma bugün sabûhı kim/Yarın irince itmeye şâyed felek direng (AD/429)

²⁵ Benzer beyitler şöyledir: Kankı gönüle k'ura gerdûn-ı dün cerâhat/Ursun yüzün izüne kim bula zahma merhem (ŞD/37) Senün zulmün elinden dide pür-hûn/Senün cevvrün elinden sîne-efgâr (Dâ'î/74) Çarhun elinden cefâ görüp dâ'yim/Yüregi olmuş idi dilim dilim (AC/74) Kahrı kemendi bendin atar çarh-ı bî-vefâ/Düşmenlerün ayağına peyveste dâm ola (Dâ'î/40)

Bu felek kimi bir an bile gül gibi güldürdü? Kimi bulut gibi ağlatmadı?

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi feleğin eziyetlerinden kurtulmak mümkün değildir. Felek insanlara kısa süreliğine zulmetmeyi bırakıp rahat etmelerine fırsat verse bile sonunda yine cefakâr tavrına bürünür. Şairse feleğin insanı bir an bile güldürmediğini, daima ağlattığını ifade etmektedir.²⁶

Beyitlere baktığımızda feleğin sevenleri ayırmak, hassas gönülleri taşla şişe kırar gibi kırmak, gönüllerde onulmaz yaralar açmak, gönülleri dilim dilim etmek gibi suretlerde insanlara eziyet ettiği görülür. İnsan, ne kadar uğraşsa da bulut gibi ağlayıp aman da dilesse feleğin gazabından kurtulamaz. Yine beyitlerden yola çıkarak feleğin gazabından çalgı, çiçek gibi varlıkların da nasibini aldıklarını söyleyebiliriz.

1.11. Cellat

Felek, zalimce can alan, boyun vuran bir cellada, Güneş ise sıklıkla feleğin elindeki kılıç veya baltaya benzetilir (Şentürk, 2020, s. 363-369).

Bir vakit taht verip kişiyi şah eden felek zamanı gelince o tahtı darağacına çevirir, cellat olur:

Tahtadan düzetdiler Dârâb'a dâr

Boyun urmahdur felek işi ya dâr (Aİ/385)

Dârâ için dâr ağacını basit tahtadan kurdular. Feleğin işi ya boyun vurmak ya idam sehpası kurmaktır.

Felek zaman zaman kişilere ihsanlar etse, hatta taht ve taç verip onları sultan bile etse, zamanı gelince yine tersine döner ve verdiklerini misliyle geri alır. Kibirle oturlan o taht darağacı ya da cellat oluverir.

Felek insanların ömür defterini de dürer:

Ana degin cihânda emr sürdi

Ki 'ömri nâmesin bu çerh dürdi (CH/402)

²⁶ Benzer beyitler şöyledir: Niçe kim döndi döniser bu sipihr/Kimseye itmedi vü itmeye mihr (Aİ/185) Böyle-durur 'âdet-i gerdân-sipihr/Kimseye getürmez ol peyveste mihr (Aİ/327) Bulkiya aydur bil beni âdemem/Devr cevriinden acâyib pür-gamem (AC/111) Çarh u devri zahmetinden bunları/Sen emin tut ki sevinşün cânları (AC/116) Didiler iy şah n'idelim n'oldı hâl/Ne 'acep nakes itdi bize çerh-i sâl (AC/169) İşüdüp Câmasb bunı hayrân olur/Çarh elinden katı ser-gerdân olur (AC/104) Didi rûzigârın elinden figân/İ çerh mihnetünden emân el-emân (AC/74) Bu devrân-ı sipihr-i laciverdi/Az olur rahâtı çok renc ü derdi (CH/356)

O ana kadar dünyada hüküm sürdü, ömür defterini bu felek dürdü.

Defteri dürmek, öldürmek, yok etmek, mahvetmek gibi anlamlarda kullanılır. Bir kimsenin ölümü üzerine artık kaydedilecek bir şeyi kalmaması anlamında kullanılır tıpkı hâkimin idama mahkûm ettiği suçlunun kalemini kırması gibi (Şentürk, 2019, s. 74).

Şair, hükümdar da olsa kimsenin feleğin elinden kurtulamadığını, zamanı gelince feleğin herkesin defterini dürdüğünü belirtmektedir.²⁷

Beyitlere baktığımızda feleğin defter düren, boyun vuran hem hâkim hem cellat olduğunu görmekteyiz. Onun elinden Dârâ gibi büyük hükümdarlar bile kurtulamamıştır.

1.12. Cünbiş/cümbüş

Halk arasında cümbüş, cünbüş şeklinde de ifade edilen ve coşkulu eğlenceyi, hareketi, karmaşayı ifade etmek için kullanılan cünbiş *çoşku* ve *neşeyle kımıldanma, hareket etme* anlamına geldiği gibi (Kubbealtı Lugatı, 2022) kaza ve kaderin başlangıcı, feleğin hareketi, seyyârelerin Koç burcundaki hareketi gibi anlamlara da gelir (Mütercim Asım, 2009, s. 124).

Feleğin her dönüşünde herkese farklı farklı haller göstermesi, karmaşa yaratması cümbüşe benzetilir:

Bir dönüşde nice bin iş gösterür

Bir nefesde nice cünbüş gösterür (AC/38)

Bir dönüşte binlerce iş gösterir. Bir nefeste ne cümbüş gösterir.

Şair feleğin cümbüşü, yani dönüşü ve onun insanlar arasında yarattığı cümbüş, yani eğlence, karmaşa, hareket ile kinaye yapmaktadır. Çok çok kısa bir sürede, mikro ölçekte insan hayatı, makro ölçekte ise dünyada değişen durumları düşünecek olursak şairin cünbiş kelimesiyle ne kadar isabetli bir seçim yaptığını anlayabiliriz.

1.13. Çevgân

Çevgan at üzerinde, uçları eğri ya da çekiç biçimindeki çevgan denen sopalarla oynanan bir oyundur. Amaç, genellikle ahşaptan imal edilmiş bir topu rakibin kalesine

²⁷ Benzer beyitler şöyledir: Felek Çimşide n'eyledi ya Dahhâk u Ferîdûna/Cihân gör Şâsıbı n'itdi veyâ Sâmi Nerimânı (AD/183)

atmaktır. Türklerin çok eski zamanlardan beri oynadıkları bu oyun bugün Batı’da *polo* adıyla oynanmaktadır. Çevgan oyununda topun meydanda daha rahat görünmesi için genelde top altın varaklıdır, bu yüzden Güneş de sıklıkla çevgan topuna benzetilir (Şentürk, 2020, s. 536).

Felek, Ay ve Güneş ile çevgan oynar:

Meydân-ı laciverdîde zerrîn tûp urmaga

Çevgân-sıfat bu çarh-ı felek püşt-i hâm tutar (ŞD/76)

Felek, bu lacivert meydanda, gökyüzünde, altın topa vurmak için arkası eğri çevgan (Hilal) tutar.

Şair Güneş’i altın varaklı bir çevgan topuna, Hilal’i feleğin elindeki çevgana, gökyüzünü ise oyun sahasına benzetmektedir. Ay ile Güneş’in gece gündüz birbirini kovalar hali, topun çevgan sopası ile ileri sürülmesine benzetilmektedir. Güneş de tıpkı çevgan topu gibi bir doğu kalesinde bir batı kalesinde görülür.²⁸

1.14. Çiftçi

Feleğin şiirlerde benzetildiği kişilerden biri de çiftçidir. Felek çiftçi de olsa acımasız tarafını yine gösterir, insanların ömür ekinlerini biçer.

Felek, elinde orağı ile ekin biçen bir çiftçiye benzetilir:

Hasmının ‘ömr ekinin çarh biçer ırte gice

Pes neden püşt-i dü-ta oldı elinde mincel (AD/136)

Felek senin düşmanlarının ömür ekinlerini gece gündüz biçer. Bu yüzden elindeki orak (Hilal) eğilip büküldü.

Şair Emir Süleyman için yazdığı kasidede, onun düşmanlarının ömür ekinlerinin felek tarafından biçildiğini ifade etmektedir. İnsan ömrünün gece gündüz, her an tükenmesi feleğin ömür ekinlerini biçmesine bağlanmaktadır. Felek, orak olarak Hilal’i kullanır. Hilal şekil itibariyle orağa benzediği gibi, insanların takvim hazırlamakta, zamanı ölçeklendirmede de kullandığı bir gök cismidir. Hilal’in orak gibi her ileri-geri hareketinde insanın ömrü bir parça daha kısalmaktadır.

²⁸ Benzer beyitler şöyledir: Sana hurşîd tâc u âsumân taht/Sitâre tûb yini ay çevgânun olsun (AD/505) Çevgân olup hilâl felek tûpa döndüğü/Ya’nî senün durur koma meydân-ı rüzgâr (ŞD/65)

1.15. Devr

Devir, asıl olarak *dönme-dönüş* anlamına gelse de bununla birlikte pek çok kavramı ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta insan ve kâinatın, Allah'tan gelip yine ona dönmesine de devriyye denir. Temeli sudûr nazariyesine dayanan devir anlayışına göre vakti gelen ruh maddi âleme iner. Önce cansız varlıklara, sonra bitkilere, oradan hayvanlara, insana inip daha sonra insan-ı kâmile yükselir, oradan da Allah'a döner ve onunla birleşir. Daire şeklindeki devrin iniş yayına kavs-i nüzul veya mebde, çıkış yayına ise kavs-i urûc ya da mead denir (Albayrak, 2010, s. 136). Aleviler ve Bektaşiler ölümden sonra tenasuha yani insan, bitki veya hayvan bedeniyle tekrar dünyaya gelmeye inanır. Bu sebeple birisi ölünce “devri âsân olsun” diye dua ederler (Gölpınarlı, 2004, s. 91).

Feleğin sıfatlarından biri de *devvâr*, çok devreden, olarak bilinir. Nitekim felekler sürekli dönmekte ve insanların talihini etkilemektedir:

Ben felek filkesini aldum ele
Kim ola sabit ü kimi seyyâr
Girde çerhün ezelde görmüş idi
Bu felekler ki gözüdür devvâr (KB/432)

Felek küresini elime aldım. İçindekilerin kimisi sabit (yıldızlar) kimisi seyyârelerdi.

Bu sürekli dönen felekler, yuvarlak çarkı ezelde görmüştü.

Şair gök kubbeyi bir kar küresine benzetmektedir. Nasıl kar küreleri hareket ettirildiğinde içindeki yapay kar taneleri ağır ağır hareket ediyorsa felek de dönüşüyle seyyâreleri öyle hareket ettirmektedir.

Felek sürekli olarak döner, bu dönüşüyle insanların karşısına iyi-kötü türlü türlü nakışlar, haller çıkarır:

Felek niçe ki döner zîr ü bâlâ
Hezârân nakş ider her demde peydâ (CH/92)
Niçe kim döne ider bir nakş peydâ
İder her demde bin işi âşikâra (CH/244)

Felek nasıl ki bazen aşağı bazen yukarı dönüyor. Her an binlerce nakış gösteriyor.

Nasıl ki dönerek bir nakış ortaya çıkarıyorsa her demde bin iş ortaya çıkarır.

Feleğin dönüşü, el oyası yapan birinin nakışlarına benzetilmektedir. İpliğin bir alttan bir üstten geçirilerek yapılan oyalarda türlü nakışlar sergilenmesi gibi feleğin dönüşlerinde de değişik haller ve sahneler ortaya çıkar.²⁹

Aşk, insanların başını döndürdüğü gibi feleğin de feleğini şaşırtır:

Dönen gerdûnı ser-gerdân ider ‘ışk

Bakan yıldızları hayrân ider ışk (CH/124)

Aşk, dönen feleğin başını döndürür, yıldızları hayran eder.

Şair feleğin sürekli dönüşünü aşk sarhoşu olmasına bağlamaktadır. Geceleri güzelleştiren, hemen herkesin izlerken büyülediği yıldızlar bile aşkı seyrederek ona hayranlık duymaktadır. Diğer bir deyişle aşk, feleklerin dönme sebebidir.³⁰

Beyitlere baktığımızda feleğin daimî dönüşünün nakış işlemeye benzetildiği ve her dönüşte türlü nakışlar gösterdiği, bu dönüşün sebebinin ise aşk sarhoşluğu olduğu görülmektedir.

1.16. Dokuz Felek

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Batlamyus’un yer merkezli evren anlayışına göre gökler dokuz kattır. İslami inanişâ göre ise gökler yedi kattır. Buna rağmen şairler Batlamyus’un teorisini benimseyip şiirlerinde bu görüşe yer vermişlerdir. Dokuz felek; dokuz ayna, dokuz kadeh, dokuz tabak, dokuz kemer, dokuz kat elbise, dokuz kubbe gibi benzetmelere de konu olmuştur (Şentürk, 2020, s. 254-257).

Allah dokuz kat gökleri ve içindekileri yoktan var eder, felekler ve melekler Allah’ın zatına hayrandır:

²⁹ İlgili beyitler şöyledir: Çarh yüz bin dürlü döner her nefes/Niç’inansın kiş’anun ahdine bes (Aİ/399) Niçe kim devr ider bu çarh-ı gerdûn/Müyesserdür sana genc-i Feridûn (ÇN/321) Hezâr devr geçe düşmeye benüm gibi bir/Ki zülfi devrine düşürmüş ola anı felek (KB/429)

³⁰ İlgili beyitler şöyledir: Çarh anı bilmege sergerdân-durur/Anun-ıçun durmadan gerdân-durur (GN 2/703) Çarh döndükçe ki döner rûzigâr/Bahtunı pâyende itsün Kirdigâr (Aİ/360) Bu encümle bu gerdende devâyir/Kamusı ‘ışk-ıladur ki oldı dâ’yir (CH/74) Feleklerün kamu mihrâbıdur ‘ışk/Sa’âdet suyunun dolabıdur ‘ışk (CH/74)

Ol zamân kim yog-ıdı bu nüh filke
‘Arş u ferş ü cism ü cân ins ü melek

O zaman ki bu dokuz kat kubbe, arş, zemin, madde, ruh, insan ve melek yoktu.
(GN 3/133)

İslam ve diğer semavi dinlere göre tüm kâinatı yoktan yaratıp bir düzen içinde devam ettiren Allah’tır. Arş ve dokuz kat gök, Allah’ın yaratma gücünün büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır.³¹

Miraç hadisesinde Hz. Muhammed’in dokuz kat göğü aştığına inanılır:

Tur oturma bin buraka gel berü
Çıkırsarsın nüh felekden yokaru

Oturma kalk! Beri gel, Burak’a bin, dokuz feleğin üstüne çıkacaksın. (GN 4/495)

Miraç olayında Hz. Muhammed, göğün katlarını tek tek geçer. Her katta farklı peygamberler ile görüşüp nihayet sidre-i muntahaya çıkar (Hançerlioğlu, 1984, s. 342).³²

Yüzün devrinde ser-gerdân olalı
Yrur bu nüh felek çerh-i müdevver (KB/55)

Dokuz felek, Hz. Muhammed’in aşkına yaratılmıştır, onun aşkıyla döner ve ona gölgelik etmekle görevlendirilmiştir:

Hem dimişdür hakkına Levlâk anun
Sâye-bânı durur nüh-eflâk anun (AC/6)

Onun hakkında “Levlâk” demiştir. Dokuz kat gök onun gölgeliğidir.

³¹ İlgili diğer beyitler şunlardır: Togmadugdı nüh felek heft âsumân/Ne sitâre var-ıdı ne ins ü cân (GN 3/315) Bezer gökyüzün gice ılduz ile/Münevver kılur yiri gündüz ile (SN/197) Kamu nesnede pes anundur dilek/Zi-tahte’s serâ tâ-be evc-i felek (SN/199) Ol ki cuyende-durur hemçin melek/Zîr-i pâý oldu ana nüh felek (G.N. 1/395) Nüh felek hayrân kalıpdur ol Hak’a/Kandalığın bilimezler mutlaka (G.N. 2/703) Bu tokuz kat gökleri çarh urduran/Tur diyüp yirlü yirinde turduran (AC/3) Bu tokuz kat göklerin çarhın görür/Her birisi kankı yana döndürür (AC/351) Sana benzer güher virmez netice/Eger bin yıl döneirse çarh-ı tâsi’ (Dâ’i/30)

³² İlgili diğer beyitler şunlardır: Gör ne tertib eyledi ol pür hüner/Nüh felekde ol ki kılmışdı nazar (GN 4/517) Nüh felekden nasıl iner uşbu söz/Kim bakup hergiz göremez anı göz (GN 4/527) Nüh felekden nitekim hüküm-i ilâh/İnedur bu ‘âlem üzre gâh gâh (GN 4/545)

Şair, “Levlâke” hadis-i kutsisine atıf yaparak bütün âlemlerin Hz. Muhammed için yaratıldığını, dokuz feleğin onun şemsiyesi olduğunu ifade etmektedir.³³

Beyitlere baktığımızda dokuz kat feleğin Allah tarafından yoktan var edildiği, Hz. Muhammed’in Miraç gecesi bu felekleri aştığı, feleklerin onun aşkıyla yaratıldığını ve ona gölgelik etmekle görevlendirildiklerini görmekteyiz.

1.17. Dolâb

Dolâb, kuyudan su çekmek için kullanılan üzerinde kovalar asılmış çarktır (Devellioğlu, 2008, s. 190). Dolâb, aynı zamanda su değirmenlerinin su içinde dönen kısmıdır.

Dolâb da felek gibi bir aşağı bir yukarı döner, sonsuza kadar aynı yerde durmaz:

Dolâbun inüben girü çıhdugını görüp

Bil kim degül bu çarh-ı felek işi pâydâr (AD/107)

*Dolabın inip geri çıktığını gör ve anla ki bu felek çarkının işi devamlı, sabit
değildir.*

Dolâb, yani değirmen üzerindeki oyuklara bir taraftan su dolarken diğer taraftan boşalır. İnsanlar da değirmen bölmelerine dolan su gibi bir yandan bu dünyaya gelmekte bir süre sonra da suyun haznelerden dökülmesi gibi bu dünyadan gitmektedirler. Kovaların bir aşağı inip bir yukarı çıkması gibi felek dolabı da insanı kimi zaman yüceltmekte kimi zaman düşürmektedir (Erdem Günyüz, 2001, s. 64). Feleğin bu inişli çıkışlı hali sebebiyle ona çok fazla itibar edilmemelidir. Sevinçler de üzüntüler de geçicidir.³⁴

Felek dolâbı sürekli döner, kimi insanı göklere çıkarır kimini yerin dibine sokar. Kimse bu işin sırrına eremez:

Felek dolâbdur bir lahza durmaz

Anun sırrına hergiz kimse irmez

Gehi gişiyi çıkarur ber-eflâk

³³ İlgili beyitler şöyledir: 'Işk için nüñ felek çü çarh ider/Kılsa 'âşık nagam ne gam didiler (KB/351) Bu şeş cihât sanma güli heft reng ider/Ol bir ider ki ana tanukdur nüñ ü çehâr (HD/71)

³⁴ İlgili beyitler şöyledir: Geh çıkarur yuharu geh aşağı indürür/Pes âkıl-ısan itme anun 'ömrine itibâr (AD/107) Döner dolâb çerhine nazar kıl/Bu çerhün hâlî andan ne durur bil (CH/60)

Gehi yire uribanun ider hâk (CH/248)

Felek dolâbdır, bir an bile durmaz. Kimse onun sırrına vakıf olamaz. Bazen kişiyi feleklerin üzerine çıkarır, bazen de yerin dibine sokar.

Şair, feleğin türlü işler ettiğinden ve bunlara insanların akıl sır erdirmesinin mümkün olmadığından bahsederken aynı zamanda devir nazariyesine ve manevi bir iniş-çıkışa da işaret etmektedir. Nitekim bazı insanlar nefsin mertebelerini aşarak (nefs-i kâmile, nefs-i sâfiye) feleklerin bile üstüne çıkarken, bazı insanlar ise heveslerine uyarak hayvanlardan bile daha aşağı (nefs-i emmâre) iner (Uludağ, 2001, s. 274).³⁵

Beyitlere baktığımızda feleğin bir çakırık ya da değirmen gibi sürekli döndüğünü, bu dönüşte kimi insanları göklere çıkarırken kimilerini yere vurduğunu, bu döngünün daima devam ettiğini ve feleğin bu işine akıl ermeyeceğinin ifade edildiğini görmekteyiz.

1.18. Ejdehâ/Ejderha

Ejdehâ, *ejder* diye de anılan, şiir geleneğinde ağzından ateşler saçan, bedeni pullarla kaplı, yedi başlı, ayakları ve kanatları olan devasa bir yılan olarak tasvir edilmektedir. İnanişâ göre yılanlar kendiliğinden ölmez, başka bir canlı ya da insan eliyle öldürülür, yılan öldürülmez de 100 yıl yaşarsa ejderha olur. Ejderhalar o kadar büyüktür ki insan, hatta fil gibi canlıları yutabilir. Eskiler, feleğin yedi başlı bir yılan, yedi seyyârenin ise onun yedi başı olduğuna inanmaktaydı (Şentürk, 2020, s. 63-68). Ejderha, ayrıca *Tinnîn*, *Draco* isimleriyle de bilinen bir takımyıldızın adıdır.

Klasik şiirde felek, gaddar ve insan yiyen bir ejderha olarak tasvir edilir:

Ne işler işledün iy çarh-ı gaddâr

Ki sensen ejdehâ-yı âdemî-hâr (Dâ'î/74)

Ne işler ettin ey gaddar felek? Ki sen insan yiyen bir ejderhasın!

Yukarıda farklı maddelerde de belirttiğimiz gibi felek insana türlü şekillerde eziyet eder. Kimi zaman değirmen gibi ömrünü ezip öğütür, kimi zaman cellat gibi boynunu

³⁵ İlgili beyitler şöyledir: Bu çerhi kim döner dolab-ı girdâr/N'olısar kimse bilmez âhir-i kâr (CH/291) Gehî çıkarur ırgürür her-eflâk/Gehî yire uribanun ider hâk (CH/291) Döner dolâb çerhine nazar kıl/Bu çerhün hâlî andan ne durur bil (CH/60) 'Ukûl-ıla nüfûs encümle eflâk/Cenâh-ı 'arşdan ta 'âlem-i hâk (CH/292) Semâ'ı çerhi neyledi cânuma/Gözümi eyledi dolâb her dem (KB/7) Dolâb-ı çerhün inibenün döndüğün gören/Nâçâr ana terk-i murâd u hevâ gerek (CH/163)

vurur, kimi zaman ise korkunç bir ejderha gibi bir lokmada onu yutuverir. Şairler de acımasız bir canavar olan feleğin bu hallerinden her daim şikâyet ederler.

1.19. Endâze

Ölçü ve ölçmek anlamına gelen endâze aynı zamanda eskiden kullanılan yaklaşık 65 cm uzunluğunda bir uzunluk birimidir. Genelde cetvel gibi ahşaptan, bazen de cepte kolayca taşınabilmesi için ipten imal edilen endâzeler şiirimizde pek çok hayale konu olmuştur (Şentürk, 2020, s. 171).

Felek, ipten bir endâze gibi bütün âlemi birbirine bağlar:

Felek-endâze-i bend-i mebânî

İdüp âvâze-i vasf u beyânı (HH/35)

Binaların temellerini, endâzesini bağlayan felek, onun vasfını ve beyanını haykırdı.

Bir naatte geçen bu beyitte şair feleği, âlemin temellerini bir arada tutmak için onları birbirine bağlayan bir endâzeye benzetmektedir. Âlemin temelleri atılır atılmaz ilk iş ise Hz. Muhammed'in vasıflarını âleme ilan etmek olmuştur.

1.20. Evc

Evc; *b'ud el-eb'ad*, *yeröte*, *apoje*; (İng. *apogee*, Lat. *apoeum*) olarak da bilinen bir gezegenin yere en uzak olduğu nokta demektir (Unat, 2001, s. 643). Klasik metinlerde ise evc; *en yüce*, *bir şeyin en yüksek noktası*, *doruk* gibi anlamlarda kullanılır (Devellioğlu, 2008, s. 240).

Evc, kafiyeli olması dolayısıyla şiirlerde *mevc* ile birlikte yer alır:

Gamı âvâzı cây eylerdi evci

Ururdu eşkinün deryâsı mevcî (HH/258)

Dert ile ettiği feryatlar evci mesken etmişti. Gözyaşlarının denizi dalgalanmaktaydı.

Klasik şiirde ah, feryat ve nağmeler evce dek ulaşır. Âşıkların, dertlilerin gözyaşları ise denizler kadar akar ve coşarak dalgalanır. Bu sebeple evc kelimesi, dalga anlamına gelen *mevc* ile kafiyeli olmasından dolayı birlikte kullanılır. Dert ve âhın ateşli olması, bu ahların göğe yani havaya yükselmesi, göz pınarlarından akan suları ve bu suların

oluşturduğu dalgaların vurduğu kıyıları düşünecek olursak ateş, hava, su, toprak, dört unsuru, dört elementi görmek mümkündür.³⁶

Evc, efsanevi hüma kuşunun uçtuğu, şehzadelerin makamlarının olduğu yerdir:

Hümâ kim şâh-ı bâzıydı sipih-rûn

Nişîmengâhiyidi evci mihrûn (HH/117)

Hüma ki gökyüzünün doğanıydı, onun makamı Güneş'in en yüksekte olduğu yerdî.

Şair, yiğit bir şehzade olan Hüma'yı gökyüzünün doğanına benzetmekte onun makamının çok yüce olduğunu ifade etmektedir. Bilindiği gibi hüma kuşu çok yüksekte uçar ve hiç yere inmez. Şair gökyüzünün doğanı ifadesi ile Kartal (Aquila) takımyıldızını kastediyor da olabilir.

Beyitlere baktığımızda evcin kafiye sebebiyle genelde mevc ile birlikte kullanıldığı, şehzadelerin makamlarının orada olduğu ve hüma kuşunun oraya kadar uçabildiğini görmekteyiz.

1.21. Gaddar

Çok zulmeden, hain, merhametsiz, kıyıcı anlamlarına gelen *gaddâr* ifadesi de feleği tarif etmek için ilk akla gelen kelimelerdendir (Devellioğlu, 2008, s. 273).

Felek hem vefasız hem fitneci hem gaddardır:

Bugüni komanuz yarına zinhâr

Ki gâyet bî-vefâdur çerh-i gaddâr (CH/395)

Bugünün işini asla yarına bırakmayın, çünkü gaddar felek gayet vefasızdır.

Şaire göre insan bulduğu her fırsatı, her müsait ortamı değerlendirmeli, hayattan istifade edip kâim almalıdır, çünkü felek dönecek ve gaddardır, güzel zamanlar geçip gidecektir. Bu yüzden bugünün işini yarına bırakmamak gerekir.³⁷

Feleğin gaddarlığından gökyüzü de nasibini alıp kan deryasına düşer:

³⁶ Benzer beyitler şöyledir: Kaçan tasnîf idem kavî ü terâne/Çıkar gülbangüm evc-i âsumâne (ÇN/365) Çün bulıtdan reng-i 'anber aldı evc/Müşğ havzında zer-endûd oldu mevc (Aİ/471) Kurıtmasa yaşum seylin firâkı odının hayli/Felek evcine iltürdüm gözümden mevc-i deryâyı (ŞD/188)

³⁷ İlgili beyitler şöyledir: Bu az devrânda gör bu çerh-i gaddâr/Ne dürlü fitneler eyledi izhâr (CH/356) Bulkıya aydur ki âdem oglıyam/Çarh-ı gaddârın elinden tagluyam (AC/86)

Düşürdi çün sipihri bahr-i hûna

Gerek kim dem-be-dem kan ile yuna (HH/80)

Göğü sürekli kan ile yıkansın diye kan denizine düşürdü.

Güneşin batışıyla ortaya çıkan kızıllık kan denizine benzetilmektedir. Kan ile yıkanmak vahşetin ve gaddarlığın en uç noktalarını tasvir etmektedir. Felek ise bunu her gün tekrar etmektedir.³⁸

Beyitlere bakıldığında feleğin vefasız ve gaddar olduğu, gökleri bile kana buladığı, kan ile yıkandığı, bu sebeple fırsat varken insanın işlerini halletmeye, hayattan keyif almaya bakması gerektiği görülmektedir.

1.22. Gönül

Feleğin durmadan dönüşü, ariflerin, Hak âşıklarının, sevdiklerinin etrafında pervane misali sürekli dönmesine benzetilir:

Neden döner dil-i ârif gibi felek dâ'yım

Niçin durur rûh-ı âşık gibi zemîn pâmâl (ŞD/32)

Neden felek arifin gönlü gibi daima döner? Neden zemin aşığın ruhu gibi ayaklar altına alınmış?

Şair bu beyitte aşkın ve aşığın hallerini âlemle özdeşleştirmektedir. Aşk derdiyle yanan, ezilen, edep ve namustan sıyrılan ruh yeryüzü gibi ayaklar altına alınır. Ariflerin gönlü ise felek gibi sürekli döner, hakikati arar.

1.23. Gubâr-Toz-Duman

Klasik şiir geleneğinde felekler çeşitli sebeplerle, genellikle de mübalağa maksatlı olarak toz ve dumanla kaplanır.

Kalabalık orduların seferi ve birbiriyle savaşı esnasında yerden kalkan toz göklere kadar erişir:

Kara toz oldu göklere revâne

Tolu-y-ıdî zemin ü âsumâne (CH/360)

(Savaşan askerlerin) rüzgarıyla kalkan toz yeri göğü kapladı.

³⁸ İlgili beyitler şöyledir: Tîg urur cânuna her subh mihr/El boyar kanuna her ahşâm sipihr (Aİ/398)

Şair, savaş meydanındaki kalabalığı ve karmaşayı ifade etmek için askerlerin ve bineklerinin hızlı hamleleriyle yerden kaldırdıkları tozun göğü kapladığını ifade etmektedir.³⁹

Bazen toz ve dumanın gökleri kaplaması için mübalağaya değil sadece bir yanardağa ihtiyaç vardır:

Var-ıdı ol cüssede bir gâr-ı pür-dûd
Ki itmişdi âsumânı dûd-endûd (CH/148)

(Yanardağın zirvesi) öyle bir dumanla doluydu ki bu duman bütün gökyüzünü kaplamıştı.

Şairin yukarıdaki ifadesi mübalağa gibi görünse de 2010 yılında İzlanda'da faaliyete geçen küçük bir yanardağın sebep olduğu kül bulutunun bütün Avrupa'ya yayıldığı ve bu yüzden uçak seferlerinin uzun süre aksadığı hatırlandığında bu ifadenin çok gerçekçi olduğu anlaşılmaktadır. Aslında şair, önemli bir coğrafi gözlemi şiirine konu edinmiştir.

Beyitlere bakıldığında gubârın genelde mübalağa maksadıyla çok sayıda atın veya askerin hızlı hareketleri sonucu yerden kalkıp göğün en yüksek katlarına kadar ulaştığı görülmektedir. Ayrıca yanardağ tasvirinde de kül ve duman bulutlarının gökyüzünü kaplayabildiği görülmektedir.

1.24. Gülşen

Çiçek/gül bahçesi anlamına gelen gülşen, klasik şiirde bahar tasvirlerinde, işret meclislerinde sıkça yer alan tabiat unsurlarından biridir.

Feleğin benzetildiği unsurlardan biri de gülşendir. Her bahçeyi güzelleştiren çeşitli çiçekler olduğu gibi feleğin de eşsiz bir gülü vardır:

San bir gül açılır felek gülşeninde kim
Dünyâ anunla zînet-i bâg-ı İrem tutar (ŞD/76)

³⁹ İlgili beyitler şöyledir: Gubâr eylerdi pür çerh-ı berîni/Diyeydün âsumân oldu zemîni (HH/280) Gubâr oldu zemîn ü irdi evce/Cihâmı bahri hûnun çekdi mevce (HH/283) Dahı on bin er koşdı cihân-sûz/İrerdı atı ayağından göge toz (CH/129) İrişdi ol yanadan Hüsrev-i Şâm/Sipihri eyledi tozından siyeh-fâm (CH/319)

Sanki feleğin bahçesinde bir gül açılır ki dünya onunla İrem bahçeleri gibi süslenir.

Şairin feleğin gülü ile kastettiği Dünya'yı aydınlatıp ısıtan, güzelleştiren Güneş'tir. Güneş'in açmasıyla kastedilen bahar mevsiminin gelişidir. Böylece tabiat canlanıp güzelleşir, adeta yalancı bir cennet olan İrem bahçesine dönüşür (Onay, 2009, s. 249).⁴⁰

1.25. Halka-Daire-Halhal

Feleğin dairesel yapısı onun halka, daire, çember ve halhal gibi cisimlere benzetilmesine sebep olmuştur.

Felek, ayaklara takılan halhal olur:

Mürg-ı livâ'na feth per ikbâl bâl ola

Halhâl-ı çarh gurre-i haylünde hâl ola (ŞD/65)

Sancağının kuşuna fetih ve talih kanatlar olsun, felek halhalı Hilal atında ben olsun!

Şair, 2. Murad için yazdığı methiyede onun sancağını bir kuşa benzeterek kanatlarının fetih ve talih olmasını, Hilal'i padişahın atına benzeterek feleğin halhalının da atın ayağındaki ben olmasını temenni etmektedir.

Felek, Allah'ın kudret binası içinde küçük bir halkadır:

Felekdür halka-i bâm-ı celâli

Cihândur katre-i bahr-i nevâli (HH/18)

Yüceliğinin kubbesinin halkası felektir, dünya onun ihsan denizinde bir damladır.

Şair, Allah'ın yüceliğini ifade etmek için onun yüceliğini bir kubbeye/çatıya benzeterek feleğin o yapı içerisindeki parçalardan yalnızca biri olduğunu, dünyanın ise Allah'ın ihsan denizi içinde bir damla olduğunu söylemektedir. Evrenin

⁴⁰ İlgili beyitler şöyledir: Yirün yüzi güneşden hûb u rûşen/Sipihr olmuş-ıdı ser-sebze gülşen (CH/147)

büyükliğini düşündüğümüzde içinde olduğumuz Dünya gerçekten de denizde bir damla gibi görünmektedir.⁴¹

Beyitlere baktığımızda feleğin bütün âlem içinde çok küçük bir daire olduğunu, halhal olarak hayal edilip padişahın atı olan Hilal'i süslediğini görmekteyiz.

1.26. Hayran

Şaşmış, şaşırmış çok tutkun gibi anlamları olan hayran, afyon sarhoşluğu (Devellioğlu, 2008, s. 347) için de kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta ise Allah'ın kudretine, sanatına, hikmetine karşı hissedilen, sûfilerce ifadeye sığdıramayan duygudur (Gölpınarlı, 2004, s. 146).

Klasik şiirde genelde, aşkın maşuğun güzelliği karşısındaki kendinden geçmiş halini tarif etmek için kullanılan hayran, bazen Güneş'in ve feleğin de güzellik ve debdebe karşısında yaşadığı şaşkınlığı ifade etmek için kullanılır:

Düzdi bir bezm ol gün İskender ki mihr

Kaldı hayrân ana şöyle kim sipihr (Aİ/382)

İskender öyle bir meclis kurdu ki Güneş ve felek ona hayran kaldı.

İskender'in kurduğu eğlence meclisi o kadar süslüdür ki milyarlarca yıldızla süslenmiş felek ve bu yıldızların en görkemlisi Güneş bile bu meclisi kıskanıp ona hayran kalmıştır. Hayran aynı zamanda sarhoş demek olduğundan, sarhoşlar da döne döne, yalpalayarak yürüdüğünden feleğin ve Güneş'in dönüşü de bu meclisin güzelliğinden sarhoş olmalarına bağlanmıştır.⁴²

1.27. Hile

Hile feleğin insanları aldatmak, onlara eziyet etmek için sık sık yaptığı şeylerden biridir. İnsanları mutlu edecek gibi görünen, en çok arzulanan şeyler, onları talep edenlerin felaketi olabilir.

İhtiyar felek, insanları aldatmak için her nefeste binlerce hile ve oyun düzenler:

⁴¹ İlgili beyitler şöyledir: Cihânun vâzgel sîm ü zerinden/Çıkagör taşra çerhun çenberinden (HH/128)
Çün seher oldı bu çerhün çenberi/Âl reng olup bıraktı 'anberi (AC/74)

⁴² İlgili beyitler şöyledir: Bir toy itdi şeh ki anun bigi mihr/Görmemişdi dönelden bu sipihr (Aİ/398)

Bilürsin çerh destânın ki bu zâl
(Ki) nice her nefes bin hîle vü âl (CH/336)

Bu ihtiyar feleğin destanını bilirsın ki o her an bin tane hile ve oyun eder.

Zâl, ihtiyar anlamına gelir, feleğin sıfatlarından biri olduğu gibi İran'ın ünlü kahramanlarından Rüstem'in babasının adıdır. Destân, hikâyeye, masal anlamına gelir, ayrıca Zâl'in da lakabıdır. Zâl, doğduğunda adeta bir ihtiyar gibi bembeyaz saçlı olduğundan kendisine bu isim verilir. Babası Sam, oğlunun bu halde doğmasının ilahi bir ceza olduğunu düşünür ve onu Elburz dağının eteklerine terk eder. Bu dağda yaşayan Simurg, Zâl'i alıp yuvasına götürür ve orada kendi yavrularıyla birlikte büyütür. Gün gelip Zâl büyüyüp oradan ayrılma vakti gelince Simurg ona kendi tüylerini verir. Ne zaman zorda kalırsa tüylerden birini ateşe atmasını, böylece onun yardımına geleceğini söyler. Zâl'in sahip olduğu tek tılsım bu da değildir. Taşıdığı özel okları daha düşmanla karşı karşıya gelmeden atar ve oklar düşman saflarında hedeflerini bulur. Düşmanları da bu okları atanın Zâl olduğunu bilir (Tökel, 2016, s. 209-211).

Şair ihtiyar feleğin tıpkı Zâl gibi tılsımlı, hileli *kaza okları* attığını, düşmanlarını alt edebilmek için çeşitli hileler yaptığını, bu hilelerden, oklardan kurtulmanın pek mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁴³

1.28. Hokka-bâz

Hokkabaz, oyuncu, hileci anlamına gelir ve bu kelime de feleğin sıfatlarından biridir (Devellioğlu, 2008, s. 375). Hokkabazlar yere koyu renk bir örtü serip “bul karayı al parayı!” gibi gösterilerini bu örtü üzerinde yaparlar (Şentürk, 2020, s. 256).

Felek tıpkı bir hokkabaz gibi örtüsünü serip el çabukluğu ile gündüzü gece yapar:

Çün çerh hokka-bâzı bisât açdı kuhl-reng
Bir lu'b ile Hıtâya zafer buldu ehl-i zeng (ŞD/75)

*Nasıl ki felek hokkabazı sürme renkli örtüsünü açtı ve bir oyun ile zenciler
Asyalılara karşı zafer buldu.*

⁴³ İlgili beyitler şöyledir: Her kanda ki bir cem' ola vü gerdiş-i gerdân/Bin hîle kılur kim ide ol cem'i perîşân (CH/352)

Felek, bir hokkabaza benzetilerek göz açıp kapayıncaya kadar gündüzün gece olması feleğin el çabukluğuyla oynadığı bir oyuna benzetilmektedir. Ehl-i zeng, yani zenci kelimesi koyu renkli insanları dolayısıyla geceyi, Hıtâ ise Türkistan civarlarını, açık renkli insanları, yani gündüzü temsil etmektedir. Feleğin oyunuyla gece, gündüze karşı zafer kazanmıştır.

1.29. İşret

İçki, içki içme anlamına gelen işret, klasik şiirimizde dostlarla, sevgiliyle birlikte yiyip içme, eğlenme gibi manalarla sıklıkla yer alır (Devellioğlu, 2008, s. 466).

Câm-ı zer tutduğu îd ayı gibi devr-i felek

Ya'nî kim mevsim- 'işretdür ü devrân-ı kerem (ŞD/44)

Feleğin devri bayram Hilal'i gibi altın kadeh tutuyor ki işret mevsimi, lütuf ve cömertlik zamanıdır.

Özellikle nevruz ve bayramlar işret meclisleri için önemli zamanlardı. Bayramlardan önemli olanı Ramazan Bayramı'ydı. Çünkü Ramazan oruç ayı olduğu için bütün meyhaneler kapatılır ve bayramla birlikte açılırdı. Şarap içenler de bu zamanı sabırsızlıkla beklerdi. Şairler bu dönemleri de işret zamanı olarak değerlendirmişlerdir (Bahadır, 2012, s. 215).

Bayram Hilal'inin görülüp Ramazan Bayramı'na erişilmesi işret ehli için ayrıca mutluluk sebebidir. Nitekim bir ay boyunca ayrı kaldıkları meyhanelerine ve şaraba kavuşacaklardır. Hilal, altın bir kadehe de benzetildiğinden (Şentürk, 2017, s. 136) şarap ehline kadehi ve işreti hatırlatır. Devr-i felek tabiri feleğin dönüşünü akla getirse de devir aynı zamanda şarabın işret meclisinde büyük bir kadehin elden ele dolaştırılarak içilmesine de denir (Şentürk, 2019, s. 174). Bu açıdan baktığımızda bayramın gelmesiyle felek de eline kadehini alıp işret ehline eşlik etmektedir.

1.30. İtaat-Kulluk

İtaat; boyun eğme, alınan emre uygun davranma gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 2008, s. 467). Bir kişinin veya varlığın gücü ne kadar fazlaysa emirlerine itaat de o kadar sorgusuz sualsiz olur. Klasik şiirde memduhun kudretine misal vermek için insanlar gibi feleklerin de memduha itaat ettiği söylenir.

Felek tuz ekmek hakkını gözetir, itaatkâr olma sebebi budur:

Yüz üstine felek kapuna hıdmet itdügi

Budur ki gözedür nemek ü nânı rûzgâr (ŞD/65)

Feleğin yüzü yerde, senin kapında hizmetkârın olmasının sebebi tuz ekmek hatırını gözetmesidir.

Nân u nemek yani ekmek ve tuz, Türk kültüründe kutsal sayılacak, üzerine yemin edilecek kadar önemlidir. Tuz-ekmek hakkı, aynı sofrada, birbirinin ekmeğini ve tuzunu yiyen iki insanın artık ölesiye sadık birer dost olmasının nişanesidir. Bu insanların birbirine kötülük, vefasızlık etmesi düşünülemez (Samsakçı, 2007, s. 191). Kutadgu Bilig’de “tuz etmek hakkı” olarak geçen tuz ekmek hakkı, şükran ve minnettarlık ifadesidir. Anadolu’nun bazı yörelerinde “tuz ekmek dostluğu” arkadaşlık ve dostluğu anlatmak için kullanılmaktadır. Bunun karşısı olarak ise “tuz ekmek hainliği”, “nemek-harâm” kullanılmış, kadir bilmemek ve nankörlüğün işareti olmuştur (Günay, 2012, s. 106-107).

Şair, feleğin 2. Murad’ın emrinde, onun hizmetkârı olmasını tuz ekmek hakkını bilmesine bağlamaktadır. Diğer bir deyişle Sultan Murad’ın yüceliğinden, cömertliğinden, ikramlarından felek bile nasiplenmiş ve onun emrine girmiştir.⁴⁴

1.31. Kader- Baht-Talih

Eski inanışlara göre her insanın bir yıldızı vardır, insan doğduğu anda bu yıldız talihli, olumlu bir yerdeyse kişi şanslı, talihli olur. Yıldız uğursuz bir yerdeyse kişi de talihsiz olur. Modern astrolojide ise doğum haritalarına göre yorum yapılır. Kişi doğduğu anda ve yerde gezegenlerin bulunduğu konuma, birbirleriyle yaptıkları açılara bakarak kişinin karakteri ve hayatta karşılaşacağı olaylar tahmin edilmeye çalışılır. Yani

⁴⁴ İlgili beyitler şöyledir: Cihânda devlet ile çok yaşagıl/Felek fermânına me’mûr u tâbi’ (Dâ’i/33) Sen ne hâcet ki kîn için ivesin/Sana kuldur bu çarh-ı kîne güzâr (Dâ’i/64) Serkeşlük itdügince felek pâyimâl idüp/Münkâd olup sana girü senden meded umar (Dâ’i/71) Felek fermânuna me’mûr olupdur/Anun çün düşmenün makhûr olupdur (ÇN/319) Felekler çekzinüp döndükçe devrân/Müsellemdür sana mülk-i Süleymân (ÇN/320) Ki şâhâ tâli’un ferhunde olsun/Felek muhtâc ‘âlem bende olsun (HH/70) Ki şâhâ dâ’yimâ şâh ol cihâna/Felekdür çâkerün bendün zemâne (HH/149) İ şeh ki liidmetünde felek kadhamidedür/Ayağunun tozu melike nûr-ı didedür (CH/71) ‘Âlem sana musahhar u gerdûn mutî’ olup/Hakdan ne eksügün var ise hep tamâm ola (Dâ’i/40) Se’âdet iş ü devlet yârun olsun/Felek mahdûm u hidmet-kârün olsun (ÇN/321) Her hükmüne felek sözi “el imtisâlü lî”/Her emrine melek dili “el-ihitimamü lek” (ŞD/64) Kulluguna rükû u sücûd ide hâk ü çarh (AD/200) Bu ser-fiğende düşdi vü oldı püşt-ham (AD/200) Pâyidâr olsun şeb ü dönsün murâdınca medâr/Şarkdan ta garba olsun mevzi-i seyrân ana (AD/25) Niçe ki ola çarh-ı felekde medâr u kutb/Olsun sipihr-i mihr senün dergehün mesâb (AD/31)

insanın doğduğu andaki seyyârelerin konumları ve açıları insanın karakterini ve çevresiyle olan ilişkileri (Döşer, 2020, s. 19-20) yani talihi hakkında bir göstergedir.

Şairler de iyi ve kötü her şeyin göklerden ve yıldızlardan geldiğine inanır:

Uşbu eflak u kevâkibden eser

İrişidür cümle cisme hayr u şer

İşbu feleklerden ve yıldızlardan bütün vücutlara iyilik ve kötülük ulaşır. (GN 4/881)

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi iyi veya kötü her şey feleklerden kaynaklanmakta, kimi insanlar şanslı ve mutlu olurken kimisi talihsiz ve bedbaht olmaktadır ve bu döngü dünya var oldukça devam edecektir.⁴⁵

Her ne kadar bütün iyilik ve kötülük felekten gelse de insanlar feleğin daha çok kötü talihe sebep olduğunu iddia edip bundan şikâyet eder:

Bir nefes hoş ol ki bu gerdânde dehr

Kahramânları ider ü itdi kahr

Ol ki baş çekmişdi dün eflâkden

Uşbu gün baş kalduramaz hâkden (Aİ/490)

Bir an bile olsa mutlu olmaya bak çünkü bu dönen felek Kahramân gibi nice yiğit insanı kahreder ve kahretti.

O kahraman ki dün feleğe baş kaldırmıştı bugün ise başını topraktan kaldıramaz.

Kahramân, Pişdadiyan sülalesinden Tahmurs'un oğlu olarak bildirilen fakat kim olduğu konusunda bazı karışıklıklar olan mitolojik bir şahsiyettir (Tökel, 2016, s. 163). Kahramân divan şiirinde bir yiğitlik sembolü olduğu gibi Perseus takımyıldızının diğer adıdır.

⁴⁵ İlgili beyitler şöyledir: Garra olma dehre kim yoh anda ahd/Sundugı geh zehr-durur gâh şehd (Aİ/551) Nahs-i tâlî' dir beni dil-haste kılan dem-be-dem/Yoksa ben kul şâkirem devletlü şâhumdan benüm (ŞD/149) Didi iy taht-ı bahtun pâdişâhı/Sa'âdet çerhınun tâbende mâhı (HH/195) Çü mihrün Yûsuf'ını çerh-ı ahzar/Çıkardı çâh-ı zulmetden münevver (HH/148) Beni çerh-i bülend ü seyr-i ahter/Cihân serverlerine itdi server (HH/249)

Kahramân gibi yiğit, korkusuz, güçlü olup feleğe bile meydan okuyabilen kimseler bile kötü talih sonucu ölüp toprağın altına gitmiştir bu yüzden bir an bile olsa güzel vaktin kıymetini bilip tadını çıkarmak gerekir.⁴⁶

Beyitlere baktığımızda hayır veya şer her türlü şeyin feleklerden geldiği bilinse de şairlerin genel olarak feleği kötü olaylardan sorumlu tuttukları ve ona sitem ettikleri görülmektedir.

1.32. Kale-Saray

Kaleler daha iyi savunma maksadıyla iç içe surlar şeklinde inşa edildiklerinden feleklerle hisarlar arasında şekil benzerliği kurulmuştur. Kalelerin burçları olduğu gibi feleğin de burçları vardır. Yine felekler saraylara hatta camdan saraylara da benzetilir (Şentürk, 2020, s. 373, 379).

Memduhun karşısında sıradan kaleler değil, feleğin kaleleri bile dayanamayıp yıkılır:

Şehr ü kal’a heybetine nice döyiser anun

Kim ana ‘âsî olursa yihıla bu nüh-hisâr (AD/73)

Şehir ve kale onun heybetine nasıl dayanacak ki eğer dokuz hisar ona asi olursa onlar da yıkılır!

Şair, Rumeli Fatihi Emir Süleyman için yazdığı methiyede basit kale ve şehirlerin onun karşısında asla dayanamayacağını çünkü onun kudreti karşısında felek hisarlarının bile aciz kaldığını belirtmektedir.

Allah felekleri dokuz saray olarak inşa etmiştir:

Tokuz eyvân düzetdi vü yidi şem‘

Fürüzân itdi tâ ruşen ola cem‘ (CH/55)

Dokuz saray inşa etti ve yedi mum yaktı ki hepsi aydınlık olsun.

⁴⁶ İlgili beyitler şöyledir: Bana oldı vâcib tamâm eylemek/Eger mâni olmazsa devr-i felek (SN/218) Kim başarmışdur bu tîre hâk-ile/Kim başa çıkmış-durur eflâk-ile (Aİ/232) Bir nebîre kıldı rûzî Hak sana/Kim felek hem-tâ getürmedi ana (Aİ/251) Çün havâdisden felekde yoh emân/Sana yirde ola mı nedür gümân (Aİ/550) Felek muhâlîf ola mı çü kahr ola nâzil/Melek ta‘arruz ide mi çü lutf ide inzâl (ŞD/26) Bugün kim kutlu devrândur husûsa devr-i sultândur/Ki sultân ibni sultândur hem oldur şehriyâr andan (Dâ’î/23) Neye geldün buraya nedür dilek/Ne ser-encâm yazdı başuna felek (AC/120) Kılur dün gün du‘ânı dilde tekrâr/Lakâb gökden iner derler mesel var (ÇN/323) Beni gerdün eger iltürse Çîn’e/İrürürse girü ol zülf-i çîne (HH/137)

Allah dokuz kat feleği dokuz saray şeklinde inşa etmiştir. Bu sarayları inşa etmesi için de yedi mum yani yedi seyyâreyi yaratmıştır.⁴⁷

Beyitlere baktığımızda feleğin kaleye benzetildiği durumlarda memduhun gücünden, felek kalelerinin onun karşısında çok zayıf olduğundan bahsedilirken, feleğin saraya benzetildiği durumlarda Allah'ın yaratma kudretinin, feleği süslemesinin, güzelleştirmesinin anlatıldığı görülmektedir.

1.33. Kalkan-Siper

İlk çağlardan beri bir savunma aracı olarak kullanılan kalkan, günümüzde de değişik formlarda varlığını sürdürmektedir. İnsana ait pek çok özelliği haiz olan felek de kalkan sahibidir. Tabii ki feleğin kalkanı da kendi ihtişamına yaraşır şekildedir.

Feleğin altın kalkanı bile sevgilinin oklarına dayanamaz:

Bu sırça gönül karşı niçe tura ohuna
Ki çerh turımaya bu zerrin siper ile (KB/431)

*Feleğin altın kalkanı Güneş bile onun karşısında duramazken bu camdan gönül
senin okunun karşısında nasıl dursun?*

Şair, Güneş'i feleğin kalkanı olarak hayal ederken kendi gönlünü ise cama benzetmektedir. Güneş'in bile karşısında duramadığı oklar, yani sevgilinin süzgün bakışları aşığın camdan gönlünü tuzla buz etmeye yetecektir.⁴⁸

1.34. Kararsız

Felek sürekli dönmesi, bir yerde sabit durmaması sebebiyle kararsız, hercâî olarak tanımlanır.

Feleğin karasızlığı insanlara zorluklar yaşatır ama feleğin bu hali de gayr-i ihtiyaridir:

Eger bulaydı eflâk ihtiyârı
Olaydı bir nefes sabr u karârı (HH/21)

Eğer feleklerin iradesi olsaydı bir an için bile olsa sabır ve kararları olurdu.

⁴⁷ İlgili beyitler şöyledir: Anun kasrında bir eyvândur eflâk/Anun tevfidür menşûrîdur lev-lâk (ÇN/310)

⁴⁸ İlgili beyitler şöyledir: Şol tîr için k'ider siper-i çarhdan güzer/Mazlûm cânlar itdiği ya'nî du'â hakı (ŞD/27)

Şair ihtiyar kelimesi ile hem yaşlılığı hem de iradeyi kastetmektedir. Böylece feleğin hem çok yaşlı olduğunu hatırlatmakta hem de bu kararsız halinin onun da iradesi dışında olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁹

1.35. Kâtip

Feleğin bir başka özelliği de kâtiplik etmesidir. Hakkında yazılacak kişi ne kadar yüceyse kâtip de o kadar yüce olur.

Memduhun lütufları ve cömertliği felekler tarafından yazılır:

A'tâfunı melekler takrîr ider temâmet

Eltâfunı felekler tahrîr ider ser-â-ser (HH/56)

Merhametini melekler tamamıyla kabul ve tasdik eder, lütufların ise felekler tarafından yazılır.

Şair, Hümâ'nın yüceliğini ifade etmek için onun merhametinin melekler gibi günahsız varlıklar tarafından bile tasdik edildiğini, lütuflarının ise felekler tarafından yazıldığını ifade etmektedir. Felek ve melek, kafiye uyumu ve meleklerin göklerde olduğu inancı sebebiyle birlikte anılmaktadır.⁵⁰

1.36. Korku

Bir mübalağa unsuru olarak felek bile bazı olayların dehşeti karşısında korkuya kapılıp şaşkına döner.

Savaş alanında barut ile yapılan patlayıcılar feleğin de feleğini şaşırtır:

Dutışup kibrît-ile güherçile

Kopdı yiryüzinde nâ-geh zelzele (Aİ/484)

Hevlden kaldı serâsîme felek

Sînede çâk oldu korhudan yürek (Aİ/484)

Barut kibrit ile tutuştu ve yeryüzünde ansızın deprem oldu.

⁴⁹ İlgili beyitler şöyledir: Nidem lîkin çü yok çerhun karârı/İder bir lahzada yüz dürlü kârı (HH/251) Didi Dârâb işbu devr-i âsümân/Bî-karâr olduğına yokdur gümân (Aİ/325) Ki yok gerdûn-ı gerdânun karârı/Döner durmaz anun bir dem medârı (CH/330)

⁵⁰ İlgili beyitler şöyledir: İrmege kadre Hümâyûn'a felek yazdı berât/Mutribâ eyle tarab k'eylerüz ihyâ bu gece (HH/188)

Felek korkudan şaşakaldı, göğüste yürek korkudan yırtıldı.

Savaş tasviri yapılan bu beyitlerde dikkat çekici olan şey feleğin korkudan şaşkına dönmesi olduğu kadar o zaman için savaşlarda barut gibi patlayıcıların kullanıldığının ifade edilmesidir. Nitekim bahsedilen savaş Büyük İskender'in seferlerinden biridir ve bu seferler milattan önce 320'li yıllarda yapılmıştır.⁵¹

1.37. Kuyumcu/Zerger

Felek, Güneş ve yıldızları altın ve gümüş gibi saçtığı için kuyumcuya benzetilir.

Sâkî sunduğu şarapla meclisi canlandırıp neşe saçtığı gibi felek de Ay ve Güneş'le dünyayı süsler:

Subh-dem çün çerh-i zerger yiri sîm ü zer kılur
Nite k'elde sâkî câm-ı la'li cân-perver kılur (ŞD/125)

Nasıl ki sâkînin elinde kıpkırmızı şarapla insanları canlandırıyor, sabah vakti felek kuyumcusu da yeryüzüne altın ve gümüş saçıyor.

Sabah olup Güneş'in doğuşuyla her yerin parlak ışıklarla dolması kuyumcu feleğin altın saçmasına benzetilmektedir. Ayrıca eskilerin Güneş ışıklarının belli hususiyetteki toprağı altına çevirdiğine de inanişinin da feleğin kuyumcu olarak nitelenmesinde etkisi olabilir (Şentürk, 2016, s. 279).⁵²

1.38. Kümbet-Kubbe-Çadır-Revak

Eskiler yeryüzünü uçsuz bucaksız bir düzlük, felekleri ise onun üzerine kurulmuş bir çadır olarak hayal etmişlerdir. Kimi zaman âşıkların ahı, bu çadırın direği olarak şiirlerde yer almıştır (Şentürk, 2020, s. 370).

Felek, gökkuşağı gibi rengârenk bir çadır kurar:

Bâg içinde câm-ı gül-gûn al ele
Hayme kursun üstüne kavs-ı kuzâh (Dâ'î/210)

Bahçe içinde eline gül renkli şarapla dolu kadeh al, gökkuşağı üzerine çadır kursun.

⁵¹ İlgili beyitler şöyledir: Kim bilür âhı ne-durur ohı ne/Çarh korhar şerhi_anun-çün ohına (Aİ/468)

⁵² İlgili beyitler şöyledir: Câm-ı yâkût ile Şeyhî sen dahi la'l et ruhun/Çün ki gördüm çerh-i zerger yeri sîm ü zer kılur (ŞD/162)

Şair, bahçe içinde işret eden sevgilisi için gökkuşağından yapılma rengârenk bir çadır, gölgelik istemektedir.⁵³

Kümbet (gümbed, künbed, günbed) yarım küre şeklindeki yapı damına denir. Felek yuvarlaklığı sebebiyle kümbete benzetilir.

Âşıklar bu kümbet altında çeşit çeşit eziyetler görür:

Yâr bana bir iş itdi ki ağyar anı kılmaz

Bu nîl sıfat künbed-i devvâr arasında (KB/356)

Sevgili, bana bu mavi kümbet altında öyle bir iş etti ki düşmanlarım bile bunu yapmaz.

Şairlere göre bu âlemde felek kadar cefakâr, hercai, gaddar biri varsa o da sevgilidir. Sevgili, âşıklarına felekten daha çok eziyet eder, başka âşıklara meyleder, kararsızdır, acımasızdır. Bu sebeple de gökkubbe altında aşığa ondan daha kötü muamele eden yoktur.⁵⁴

Felekler, Allah'ın sarayı üzerindeki kubbelerden sadece biridir:

Cûdun denizlerinden bir katre Bahr-i Ahdar

Kadrün sarâyı içre bir kubbe çerh-i a'zam (ŞD/36)

Yeryüzü, senin cömertlik denizinin içinde bir damladır, Atlas feleği senin kudret sarayı içindeki kubbelerden sadece biridir.

Dünya, Samanyolu galaksisi içerisinde bir nokta gibidir. Samanyolu ise tüm evren içerisinde bir nokta gibidir ki bu evrenin sınırlarını keşfetmekten hala çok uzağız. Bu açıdan bakıldığında yeryüzü ve onun içindekiler gerçekten de denizde bir damla belki çok daha azıdır.⁵⁵

Revak; üstü örtülü önü açık yer, sundurma, saçak altı, çardak gibi anlamlara gelir ve feleğe benzetilir:

⁵³ İlgili beyitler şöyledir: Bu sözleri işidüp andan Efser/Felek haymesine irürdi efser (CH/333)

⁵⁴ İlgili beyitler şöyledir: Niçe edvâr döndi vü döniser/Ben ü sensüz bu gümbed-i devvâr (AD/55) Keddün küllîce-i mehi tennûr-ı çarhda/Çün hân-ı mu'cizâtuna germ oldı iştiâ (ŞD/29)

⁵⁵ İlgili beyitler şöyledir: Felekden hem düzer zîr üzre kubbe/Virür hem sebzedden gabrâya cübbe (HH/17) Felek bir kubbedür bâmında anun/Cihân bir cür'adur câmında anun (HH/28) Felek ebri düşürdi kubbesinden/Güneş kûhı çıkardı cübbesinden (HH/228)

Revakı benzer-idi âsumâna

Bisât u ferîşî cümle Hüsrev-âne (CH/182)

Revakı âsumâna benziyordu, zemini ve örtüsü ise Hüsrev'in ülkesi kadardı.

Şair, Rum kayserinin sarayındaki bahçeyi tarif ederken çardağın gökyüzü kadar geniş ve yüksek, bahçe zemininin ise Hüsrev'in ülkesi kadar geniş olduğunu ifade etmektedir.

Beyitlere bakıldığında feleğin kümbete benzetildiği durumlarda olumsuz anlamlar varken, kubbeye benzetildiği durumlarda Allah'ın mülkünün sınırsızlığını ifade edildiğini, revak benzetmesi ile yine güzel ve büyük bir bahçe tasviri yapıldığını görmekteyiz.

1.39. Levh-Kalem

Levh veya Levh-i mahfûz, gökte ve yerde küçük büyük ne varsa, insanların ecelleri, fertlerin ve milletlerin kaderlerinin tamamının yer aldığı kütüğe denir (Yavuz, 2003, s. 151). Kalem ise Levh-i mahfuz'da olacak her şeyi yazan araçtır. Kalem-i âlâ, Hakikat-ı Muhammediye, akl-ı küll şeklinde de anılır. “Allah ilk olarak kalemi yarattı.” hadisiyle Kalem'in ilk yaratılan şey olduğu anlaşılmaktadır (Uludağ, 2001, s. 205). Levh Allah'ın bilgisini, Kalem ise iradesini temsil eder (Erdem Günyüz, 2001, s. 58).

Allah “Ol!” der ve her şey olur, Kalem yazar:

Bu sırrı ‘arş-ıla kürsî işidene ider rûşen

Dahî nûn ve’l-kalem eydür ü anı kün-fe-kân söyler (AD/95)

Arş ile Kürsî dinleyenlere bu sırrı ifşa eder, nun ve Kalem de “Ol der ve olur” diye söyler.

Beyitte geçen *nun* harfi, *kaf* harfi ile bir araya gelince Allah'ın “kün (ol)” emrini meydana getirmektedir (Gölpınarlı, 2004, s. 170). Allah'ın arşı ve kürsîyi yaratması ve Kalem'in bunu yazması sadece “Kün (Ol)” emrinin verilmesi ile olmuştur.⁵⁶

⁵⁶ İlgili beyitler şöyledir: ‘Arş u Kürsî yir ü gök Levh u Kalem/Ol binâdan kopdı bu kamu ‘âlem. Ger Güneş ger/Ay u ger yıldız-durur/Kamusının maksudı ol yüz-durur. Ger felekdür ger melek ger âsûmân/Cümlesinin cânı oldur bî-gümân (GN 1/35) Pes ‘akl u nefis ü levh ü kalem düzdü ‘arş u ferîş/Hem cismü rûh u ism ü müsemma sıfat u zât (ŞD/75)

Bütün yaratılmışların başlarına gelecek olan şeyler Levh ve Kalem tarafından yazılmıştır:

Ben ne kılâm ‘aceb ki ezelden kalem bana
Şöyle sürildi kim ebedâ zar-ıla kalam (AD/460)

Kalem, ezelde benim kaderimin ağlayıp, inlemek olduğunu yazmışsa benim elimden ne gelir?

Şair, ezelde Kalem’in kendisine takdir ettiği kazanın ebediyen ağlayıp inlemek olduğundan şikâyetçidir fakat herkes gibi o da kaderini değiştirmeye güç yetiremez.

Sevgilinin güzelliği de Levh’de yazılıdır:

Levhde çünkü yüzün nakşını gördü Yûsûf
Kendüyi çâha düşürdi_ol zenâh u gabgab-ıçun (AD/501)

Yusuf, Levh’de senin güzelliğini suretini gördü. Çene çukurun için kendini kuyuya attı.

Klasik şiirde güzellik dendiğinde akla gelen ilk isimlerden biri Yusuf’tur. Hz. Yusuf güzelliğiyle bütün dünyayı büyülemiştir. Babası Hz. Yakub’un Hz. Yusuf’a olan sevgisini kıskanan Yusuf’un abileri onu bir kuyuda ölüme terk etmiştir. Nihayetinde Hz. Yusuf oradan kurtulup Mısır’a gitmiştir.

Şair, herkesin güzelliğine hayran olduğu Hz. Yusuf’un, sevgilinin güzelliğini Levh üzerinde gördüğünü, bu güzellik karşısında kendinden geçtiğini, sevgilinin çene çukurunu hatırlattığı için kendini kuyuya attığını ifade etmektedir.⁵⁷

Beyitlere baktığımızda Levh ve Kalem’in ilk yaratılan şeyler olduğunu, bütün varlıkların kaderlerinin bunlar aracılığıyla yazıldığını, sevgilinin güzelliğinin de burada yazılı olduğunu görmekteyiz.

⁵⁷ İlgili beyitler şöyledir: Çünkü levhâ yürüdür şahun senasında kalem/Levh-i mahfûz olsa gerek defter ü divan ana (AD/23) Oldı cihânda sırr-ı yuhıbbü’l-cemâl fâş/Levh üzre nakş olalı bu sûret-i cemîl (AD/447)

1.40. Lu'b/Oyun

Lu'b, oyun ve eğlence; *lu'bet* ise oyuncak, oyun aleti/taşı manasına gelir (Devellioğlu, 2008, s. 553). *Lu'b*, satranç, tavla gibi kadim oyunları tarif etmek için kullanılsa da zaman zaman “hile” manasında da kullanılabilir.

Felek hileli bir oyunla en alçağı en yüce, en yüceyi de en alçak yapar:

Geh eyler lu'b ile ednâyı a'lâ

Kılur geh devr ile a'lâyı ednâ (HH/21)

Felek bazen bir oyunla alçağı yüce; bazen döndürüp yüceyi alçak kılar.

Felek, hileci ve kararsız yapısı gereği bir zaman birini yüceltip birini alçaltır. Sonra devran döner ve alçaktaki yükselir, yüksekteki alçalır. Felek, insanlarla sanki bir çocuk oyunu olan tahterevalli oynamaktadır.⁵⁸

Felek satranç oynar, ama memduhun karşısında zayıf kalır:

Felek lu'betlerine tarh ider ruh

Atı önünde kor şehir yire ruh (HH/145)

(Hümâ) feleğin taşlarına karşı kale kurar. Onun atının önünde şahlar yere yüz sürer.

Ruh, Farsça *yanak*; Arapça *kale* demektir. Şair kelimenin farklı dillerdeki anlamlarıyla güzel bir kelime oyunu yapmaktadır. İkinci mısradaki kelimeyi Farsça anlamıyla alırsak “Şahlar onun atının önünde yüzlerini yere koyar” anlamı çıkmaktadır. Cihan sultanları Hüma'nın kendisinin bile değil, onun atının önünde eğilmektedir. *Ruh* kelimesini satraçtaki kale olarak düşündüğümüzde ise “Satraçtaki şahlar, onun atının karşısında kalelerini feda ederler” manası çıkmaktadır. Esasında satraçta kaleler atlardan daha değerli ve güçlü taşlardır ama memduhun atı o kadar kuvvetlidir ki karşısında kaleler bile duramamaktadır. Şair burada satrancın bir prensibine de değinmektedir. Taşların genel puan değerleri farklı olsa da oyundaki konuma göre taşların gücü

⁵⁸ İlgili beyitler şöyledir: Bu çerh-i serkeş olmaz ise emrine mutî' / Bir lu'b ile esâsını zîr ü zeber kılar (ŞD/88)

değişebilmekte, en zayıf taş kabul edilen bir piyon bile bir at veya kaleden daha kıymetli hale gelebilmektedir.

Beyitlere baktığımızda lu'bun hile, düzen manasında kullanıldığını, lu'bet kelimesinin ise satrançtaki taşları tarif etmek için kullanıldığını görmekteyiz.

1.41. Makam-Mertebe

Makam; durulan yer, memuriyet yeri gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 2008, s. 573). Mertebe ise derece, basamak, rütbe manasındadır (Devellioğlu, 2008, s. 623). İki kelime de mecazi veya manevi kavramları (hiçlik makamı, evliyalık mertebesi gibi) ifade etmek için kullanılabilir.

Klasik şiirde sadrazam, şehzade, padişah gibi önemli devlet adamlarının ve peygamberlerin makam ve mertebeleri felekler üzerinde hayal edilir. Hz. İsa göğe yükselirken yakasında unuttuğu iğne yüzünden yükselişi durur ve dördüncü feleği makam eder (Uzun, 2000, s. 474). Hz. Muhammed'in ise miraç hadisesi sırasında her felekte Hz. Âdem, Hz. İsa, Hz. Yusuf, Hz. İdris, Hz. Harun, Hz. Musa ve Hz. İbrahim ile görüştüğü inancı vardır (Yavuz S. S., 2005, s. 132).

Hz. Muhammed'in makamı feleklerin de üzerindedir:

Nüh felekden yokarı dutmuş makâm
Cümle halkun nakdini utmuş tamâm

O (Hz. Muhammed), dokuz feleğin üstünde makam tutmuş ve bütün insanların değerli şeylerini kendine almış. (GN 4/617)

Hz. Muhammed insanların en üstünü ve faziletlisi olduğu için onun makamı da feleklerin en üstündedir. Zaten miraç olayında da Hz. Muhammed'in felekleri bizzat geçtiğine ve orada Allah ile görüştüğüne inanılır.

Padişahların gücü ve mertebesi felekleri emri altına alacak kadar yücedir, tahtları da felek üzerindedir:

Râm olsun hükmün altında felek
Gökde Hak hâfız sana yirde melek (Aİ/376)

Felek hükmüne boyun eğsin, gökte Allah, yerde melekler koruyucun olsun!

Büyük İskender’e hitaben yazılan bu beyitte feleklerin bile İskender’in emri altına girmesi temenni edilmektedir. Nitekim Büyük İskender o zaman için bilinen dünyanın büyük bir kısmını fethetmiştir, yeryüzü emri altına girdiği için sırada gökler vardır.⁵⁹

Beyitlere baktığımızda Hz. Muhammed’in mertebesinin feleğin üzerinde olduğunu, bazı devlet adamlarının mertebelerinin feleğe kadar ulaştığını, padişahların taht ve saraylarının felek üzerinde kurulduğunu görmekteyiz.

1.42. Melek

Melekler; gökte, cennette bulundukları inancı ve melek-felek kafiyesi sebebiyle felekle birlikte anılırlar. Meleklerin günahsız varlıklar olması da onların manevi mertebelerinin de felekler kadar yüce olduğu inancına sebep olur.

Melekler hem yerde hem felektedir:

Felekde var melek yirde dahı hem

Ki ana hemtâ durur bî-şübhe âdem (CH/55)

Hem felekte hem yerde melek vardır ki şüphesiz Âdem ona denktir.

Şair meleklerin göklerde olduğu gibi yerde de olduğundan ve insanın da ona denk olduğundan bahsetmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Muhakkak ki biz insanı en

⁵⁹ İlgili beyitler şöyledir: Ne melik belkim olası bir melek/Kim senün cev lângehün ola felek (Aİ/328) İrgürbenün felekler anı/Celve itdürdi melekler anı (Aİ/419) Kıla sini fazlı-y-ıla bir melek/K’ayagun altında kala bu felek (Aİ/210) Fark-ı feleğin ayağı toprağı külâhı/Ayn-ı meleğin yolu tozu kuhl ü cilâsı (ŞD/43) Ensar-ı feth hayli sığmaz olursa cümle/Sath-ı zemîn mu’asker fark-ı felek muhayyem (ŞD/48) Nice yüz sürmesün atundan düşen na’le felek/Gûşvar-ı mâhı vü tâc-ı ser-i keyvânıdır (ŞD/41) Rif’atin eflâke teşbîh eyledüm ‘aklüm didi/Bir nice anca yüceltirsem biraz oranıdır (ŞD/53) Gice kadrinün berâtin yüce görmüşüm felekden/Soruram mu’abbire kim diye ne haber göründü (ŞD/181) Rif’atündür şu hadd ile yüce kim/Hazretünde felek bulmaz bâr (Dâ’î/64) Ger iştiyâk-ı sohbetünü şerh idem şehâ/Hayran olur felekde melek ol letâyife (Dâ’î/265) Ol kim zamâne olmuş idi hükmüne mutî’/Çarh-ı felekden aşmış idi evc-i râyeti (Dâ’î/38) Felek andan yücedür inmez ol hiç/Ki bir sa’ât dilekçe dönmez ol hiç (ÇN/400) Geçerdi tahta başında külâhı/İrişmişdi sipihre bârgâhı (HH/103) Felekler hâk-i derdür dergâhında/Kamer kandıldır halvetgehünde (HH/97) Kadrün gibi müdâmî çerh oldugı mu’allâ/‘Âli kapunla ya’ni ister k’ola ber-â-ber (HH/55) Kılup ta’zîm hem yir itdi sadrın/Yüce kıldı felekden ‘âli kadrin (HH/151) Memâlikden ne aldı gitdi Kısırî/Ki çerhe irürmüş-idi eyvân u kasrı (CH/337) Felekler sadruna olup hevâ-cûy/Melekler kadrüne olsun senâ-gûy (HH/186) Şâhâ senün bu saltanatun heybeti bugün/İrgürdi ‘arşa rif’at ü câh u celâlini (Dâ’î/54) Himmetüm bahrında ‘âlem katreden kemdür bana/Bellüdür andan ne denlü ola eflâkün senün (Dâ’î/123) Eger rif’atde başun vara mihre/Yahod irse elün sunsan sipihre (HH/246) Şehün kadri ki ‘âlî âsumândur/Nice kim âsumândur câvidândur (CH/70) Eyâ şâh-ı felek-rif’at ki dâ’yim baht-ıla devlet/Kılur dergâhuna secde urur toprağa pîşânî (HD/68)

güzel biçimde yarattık!” (Tin Suresi 95/4) buyurulmakta ve insanın yaratılmışların en üstünü olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰

1.43. Merdiven/Nerdübân

Felekler, kat kat olmaları, kademe kademe yükselmeleri sebebiyle merdivene benzetilir.

Felekler Hz. Muhammed’e miraçta merdiven olur, arş bile onun yüceliğine erişemez:

Bulutlar haymesinin sâye-bânı

Felek Mi’râcınun bir nerdübânı (ÇN/311)

Bulutlar çadırının gölgeği, felek miracının merdivenidir.

Hz. Muhammed yaratılmışların en yücesi olduğu için bütün âlem de onun emrine amadedir. Bulutlar onu gölgeler, felek ona merdiven olur.⁶¹

Beyitlere baktığımızda feleğin Hz. Muhammed’in miracına merdiven olduğunu, bu merdivenin en üst basamağı olan arşın bile miraca yaklaşamayacağını görmekteyiz.

1.44. Meydan/Sahn

Meydan; geniş, açık, boş alan manasına gelir ve bu özellikleri sebebiyle felek meydana benzetilir. Klasik şiirde meydan daha çok savaş alanı ve cirit, çevgan gibi oyunların oynandığı saha anlamlarında kullanılır.

Felek bir savaş, oyun meydanıdır; şehzade ve sultanlar da bu meydanın hızlı süvarileridir:

Şec’âat ikliminün şehriyârı

Felek meydânının çâbü-k-süvârı (ÇN/313)

Yiğitlik ülkesinin hükümdarı, felek meydanının hızlı süvarisidir.

Şair, Yıldırım Beyazıt’ın oğlu Emir Süleyman için yazdığı methiyede onun yiğitlik ülkesinin sultanı, felek meydanının hızlı süvarisi olduğunu ifade etmektedir.⁶²

⁶⁰ İlgili beyitler şöyledir: Felekde söylenürken bu hikâyet/Melek bu kıt’ı itdi rivâyet (CH/70) Felekten cavk-ı melek çarha girdi sûfi-vâr/Bu zevkten kamu kesb itdi hâl-i vicdânı (ŞD/51) Felekden gûş itgil kim melek nice ‘ayân söyler/Egerçi kim sözünü savt u havf u bî-zübân söyler (AD/94)

⁶¹ İlgili beyitler şöyledir: Ger nerdübân edinse dokuz çerh-i ‘akl-ı kül/Bir pâyesine ermeye mi’râcının şehâ (ŞD/39)

⁶² İlgili beyitler şöyledir: Ki hoşdur gerçi sahn-ı lâceverdi/Velî dil istemez bu kurs-ı zerdi (HH/256)

Hız. Muhammed felek meydanını dolaşır:

Başına hak urupdur tâc-ı levlâk
Anun cevân-gehi meydân-ı eflâk (CH/61)

Allah onun başına levlâk tacını koymuştur, gezdiği yer felek meydanıdır.

Beyitte “Levlâke” kutsi hadisine telmih yapılmakta, bütün âlemin Hız. Muhammed için yaratıldığı, bu hadisin Hız. Muhammed’in tacı, feleklerin de onun ülkesi olduğu ifade edilmektedir. Şair miraç hadisesini de zihnimizde canlandırmaktadır.

Beyitlere baktığımızda feleğin sultanların savaş meydanı, Hız. Muhammed’in ise gezip dolaştığı yer olarak şiirlerde yer aldığını görmekteyiz. Bu beyitler klasik şiirin başlangıç dönemine ait oldukları için meydan ile ilgili benzetmeler az sayıdadır. Sonraki dönemlerde şairler daha zengin benzetmeleri şiirlerine dâhil etmiştir.

1.45. Mihver

Mihver bir şeyin etrafında döndüğü mil, dingil veya eksen demektir (Devellioğlu, 2008, s. 646). Mihver-i semâ (İng. axis of the celestial sphere) ise iki ucu sonsuza uzatılmış olarak düşünülen yer eksen; günlük harekette yıldızların çevresinde döndüğü eksen demektir (Unat, 2001, s. 675).

Aşk felek mihverini, dolayısıyla feleğin dönüşünü bile durdurur:

İy ‘aceb nedür sebep k’itdi karâr
Kutb gibi mihver ü çarh u medâr (Aİ/347)

Sebebi nedir ki mihver, felek ve bunların dönüşü kutup gibi karar edip sabit kaldı?

Şair, sevgilinin aşkıyla sürekli onun saçını hayal eden aşığın, baktığı her yeri gece gibi devamlı simsiyah, karanlık gördüğünü dolayısıyla feleğin dönüşünün durduğunu zannettiğini anlatmaktadır.⁶³

1.46. Müdârâ/İkiyüzlülük

Müdârâ, yüze gülme, dost gibi görünme demektir (Devellioğlu, 2008, s. 707). Felek çok güçlü ve acımasız olduğundan, insanlar da onun karşısında aciz olduklarından

⁶³ Benzer beyitler şöyledir: Hak bahtun âyetini şehâ rûşen eylesün/Niçe ki kutb dura vü gerdûn medâr ide (CH/73) Çerh-ı felek devr kıldı dâ’ire-mâdâr/Görmedi güneş cemâl gibi medârı (KB/33) Çün oldu kudretiyle kutb mihver/Bu merkez içre çerh oldu müdevver (CH/54)

feleğe karşı dost gibi görünmek gerekir, böylece feleğin kötülüklerinden korunmak mümkün olabilir. Ayrıca felek, gece ve gündüz değişik şekiller gösterdiği, yıldızlar ve Güneş birbiri ardınca doğup battığı, Ay bir şekilden başka bir şekle girdiği için *mukalleb-ahvâl* (ikiyüzlü) kabul edilir (Kurnaz, 1995, s. 306-307).

Feleğe ikiyüzlü davranmak vaciptir:

Anunla bî-der oldı dâr-ı Dârâ

Medâr-ı çerhe vâcibbür müdârâ (CH/139)

Felek Dârâ'nın sarayını yıktı, yerle bir etti, feleğin dönüşüne dost gibi görünmek şarttır.

Dârâ (Darius) gibi büyük bir hükümdar bile feleğin elinden kurtulamamışken feleğe karşı gelmek, ona açıktan düşmanlık etmek akıl karı değildir. En iyisi onunla iyi geçinmeye çalışmak, dost gibi görünmektir.⁶⁴

1.47. Nağme-Nâle

Nağme; ezgi, ahenk, güzel ses demektir (Devellioğlu, 2008, s. 796). Nâle ise inleme, inilti manasına gelir (Devellioğlu, 2008, s. 803). Birbirine zıt sayılabilecek bu iki kelime şiirlerde felekleri çeşitli şekillerde tasvir için kullanılmışlardır.

Aşığın nâle ve feryâdı feleklere kadar ulaşır:

Ne revâdur irişe nâle vü feryâd göğe

Sen işitmezlenesin nâle vü efgânumuzı (ŞD/186)

Ah edip inleyişlerim feleklere kadar ulaşmışken senin duymazdan gelmen reva mıdır?

Daha önce feleğin acımasız, hileci, zalim ve çok yüksek yani uzak olduğunu söylemiştik. Tüm bunlara rağmen aşığın nâle ve feryâdı feleğe bile ulaşırken sevgiliye ulaşamaz. Esasında sevgili felekten daha acımasız, umursamaz ve uzaktır.⁶⁵

Savaş meydanlarında vurulan köslerin sesi feleği doldurur:

⁶⁴ İlgili beyitler şöyledir: Gerekdür sözde hasm-ıla mecâra/Gerek durur bu çerh-ile müdâra (CH/261) Nazar eyle bu çerh ü bu müdâra/[Ki] her dem neler eyler âşikâra (CH/220)

⁶⁵ İlgili beyitler şöyledir: Ya çerhün kahrını itmiş ola yâd/Ki ider andan bu kamu halk feryâd (CH/356)

Toldı cümle kûh u deşt âvâz-ı kûs
Oldı tozdan çarh yüzi âbnûs (Aİ/481)

Dağlar ve ovalar (İskender'in ordusunun) davullarının sesiyle doldu. Ordunun yerden kaldırdığı toz ile felek yüzü abanoz ağacı gibi kapkara oldu.

Şair, ordunun kalabalıklığını ve dolayısıyla gücünü tasvir etmek için askerlerin yürürken yerden kaldırdığı tozun göğü kaplayıp kapkara ettiğini, kös seslerinin de dağları ve ovaları aşarak yine feleğe kadar ulaştığını ifade etmektedir.⁶⁶

Şarkı söyleyenlerin ve sazların sesi feleğe ulaşır:

Mugannîler hurûş ı irdi çerha

Safâdan mâh-rûlar girdi çerha (HH/299)

Şarkı söyleyenlerin coşkulu sesi feleğe kadar ulaştı. Ay yüzlüler keyiften çerhe girdi.

Eğlence meclisinde coşkuyla şarkı söyleyenlerin sesleri feleğe kadar ulaşmaktadır. “Ay yüzlü güzellerin çerhe girmesi” ile eğlence halkasındaki raks eden kadınlar kastedilmekle beraber şair “Ay yüzlü” ve “çerhe girdi” ifadesiyle yine Ay’ın felekteki menzillerinde gezinmesine işaret etmektedir.⁶⁷

Beyitlere baktığımızda âşıkların feryadının feleğe kadar ulaştığı halde sevgilinin bunu duymazdan geldiğini, bu itibarla sevgilinin felekten bile acımasız, umursamaz olduğunu, ordulardaki savaş davullarının seslerinin feleği bile inlettiğini, bazen de eğlence meclislerinde hânendelerin ve sazların coşkulu sesinin feleğe kadar ulaştığını görmekteyiz.

1.48. Nakkâş- Nakış

Nakş, resim, süsleme sanatı demektir. Bu sanatla uğraşan kişiye de nakkâş denir. Nakış bazen yazı anlamında da kullanılır, mecazen hile, oyun olarak kullanıldığı da görülür. Klasik şiirde sevgilinin saç, yüzündeki ayva tüyler veya benleri nakış olarak hayal

⁶⁶ İlgili beyitler şöyledir: Çarhı ger itmîş-idi âvâz-ı kûs Tozı kılmişdı hevâyı âbnûs (Aİ/312) Gurrüş itdi nây-ı rûyîn-ile kûs/Oldı tozdan çarh yüzi âbnûs (Aİ/481) Hurûş-ı kûs göklere irişmiş/Cemayetden ata od yarılmış (CH/310)

⁶⁷ İlgili beyitler şöyledir: Mutrıblığı ger göge irürem ne 'acebdür/Çün zülfı girihleri urur çerh ü zemîni (KB/104) İrürüp mürğ-i hoş-âvâz çerha/Girürdi nagmelerden mâh çerha (HH/104) Çarh-ı zerrîn 'arabâne eline alalı kûz/Mest olup câm-ı hevâda niçe oynar zerrât (HD/73)

edilir. Göz ve kirpikler ise aşığın gönlüne açtığı yaralar sebebiyle nakkâş olarak kabul edilir. Nakkâş aynı zamanda Allah'ın sıfatı (Nakkâş-ı Ezel, Nakkâş-ı Sun') olarak kullanılır (Pala, 2010, s. 348).

Felek, hile ile dünyadaki tüm nakışları gizler:

Çün seher oldu gine çerh-i cihân
Kılmış-iken 'âlemün nakşın nihân (AC/215)

Felek, âlemdeki nakışları gizli kılmışken sabah oldu.

Gece olup da her şeyin karanlık içinde kaybolması, feleğin âlemdeki nakışları, güzellikleri gecenin örtüsüyle, hileli bir şekilde saklamasına benzetilmektedir.⁶⁸ (bkz. Lu'b-Oyun)

Felek, usta ressamlara taş çıkarırcasına güzel nakışlar, suretler sergiler:

Ne nakş idi bu kim nakkâş-ı devrân eyledi peydâ
Ki kıldı reng-i ra'nâsı dil-i ser-mestümi şeydâ (HH/79)

Nakkâş feleğin ortaya çıkardığı bu nakış nasıl bir şeydi ki onun güzel rengi sarhoş başımı çılgına çevirdi?

Felek genelde kötü hasletlerle anılsa da onun zaman zaman ortaya çıkardığı manzaralar insanları büyülemeye, onların nefeslerini kesmeye yetebilir. Şair de böyle bir manzaraya karşı kurulmuş iştret meclisinin insanı sarhoştan öte çılgın edebileceğini anlatmaktadır.⁶⁹

Beyitlere baktığımızda feleğin hem hileler düzenlemekte hem de güzellikler sergilemede usta bir nakkâş olduğunu görmekteyiz. Felek hileleriyle de, güzellikleriyle de insanları büyüler, şaşkına çevirir.

1.49. Nişân-gâh

Nişân-gâh, nişan tahtası, hedef yeri anlamına gelir (Devellioğlu, 2008, s. 841).

⁶⁸ İlgili beyitler şöyledir: Döker yaşum yirine gözlerüm kan/Ne bilem kim ne nakş oynar bu devrân (HH/78) Ne 'aceb nakş itdi bize bu felek/Bu işinden ne bigi bunun dilek (AC/169) Yiri nakş eyledüm gözden döküp hûn/Ne nakş oynar dahı bu çerh-ı gerdûn (HH/237)

⁶⁹ İlgili beyitler şöyledir: Devrde nakşı kalem yazdukda yüzün nakşını/Aferin itdi ta'ala'l-lah bu zîbâ san'ate (CH/256)

Savaş aletlerini ustaca kullanmak, ata iyi binmek, cesaret gibi unsurlar her dönem yiğitlik unsurlarından olmuştur. Yaygın ve önemli bir savaş aleti olan mızrak da ne kadar uzağa ve isabetli atıldığına göre kullanan kişinin yiğitliği, savaştaki ustalığı hakkında bilgi verir.

Felek, yiğitlerin mızraklarına hedef olur:

Kılur rumhı felekde râst râhı

Alur çevgânyile gûy-ı mâhı (HH/53)

Mızrağı felekte dosdoğru yol alır, çevganıyla Ay topunu alır.

Şair, 2. Murad için yazdığı methiyede onun feleği nişanlayıp mızrak attığını ve bu muzrağın felek üzerinde yol aldığını ayrıca çevgan oynamak için de Ay'ı top olarak kullandığını ifade etmektedir. Şair böylelikle padişahın ne kadar yüce, güçlü bir savaşçı ve iyi bir binici olduğunu ifade etmektedir.

1.50. Pîr/Zâl

Felek Dünya'yı, onun içindekileri ve diğer seyyâreleri içine aldığından ve hepsinden önce yaratıldığından ihtiyar, pîr, zâl, köhne gibi sıfatlarla anılır (Şentürk, 2020, s. 366).

Felek, ünlü İran savaşçısı Zâl ile tevriyeli olarak kullanılır:

Helâk itmege şeh İsfendiyârı

Bu zâl-i çarh gör nice itdi destân (AD/215)

Şah İsfendiyar'ı yok etmek için bu ihtiyar felek Destân'ı nasıl etti gör!

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Destân, Rüstem'in babası Zal'in lakabıdır. Zâl, doğduğunda adeta bir ihtiyar gibi saçı, kaşı, kirpikleri bembeyaz olduğundan kendisine bu isim verilir (Mütercim Asım, 2009, s. 171). İsfendiyar ise İran şehzadesidir, babası İsfendiyar'dan kurtulmak için onu Rüstem'in üzerine gönderir. Rüstem ne yaparsa yapsın İsfendiyar'ı yenemez çünkü İsfendiyar Hz. Davud'un zırhını giymektedir, savaş esnasında da hem Rüstem hem atı ağır yaralanır. Bunun üzerine Rüstem babası Zâl'den o da Simurg'dan yardım ister. Simurg'un gösterdiği gizemli bir ağaçtan yaptığı oku İsfendiyar'ın gözüne nişan alarak atan Rüstem nihayet İsfendiyar'ı öldürür. (Tökel, 2016, s. 144)

Beyitte “zâl” kelimesi *yaşlı* anlamında kullanılmış, aynı zamanda İran’ın efsanevi kahramanı Rüstem’in babası kastedilmiş ve “zâl-ı çarh” ifadesi tevriyeli kullanılmıştır. Yine Zâl ve İsfendiyâr gibi savaşçılara ve “gör nice etti” ifadesiyle İsfendiyâr’ın okla gözünden vurulması hadisesine telmih yapılmaktadır.⁷⁰

Felek, ihtiyarlığına aldırmadan raks eder:

Kebûd-hırka bu pîr-i sipihre eyle nazar
Ki çerh urur dün ü gün bî-semâ’u bî-kavvâl (ŞD/25)

*Mavi hırka giymiş bu ihtiyar feleğe bak ki gece gündüz saz ve söz olmaksızın
sema ediyor.*

Çerh urmak, çarha girmek dönmek, dönüp durmak anlamına gelir. Kinayeli olarak ise kişinin aşka gelip dönerek raks etmesidir. Felek de sürekli döndüğü için felek için de sıklıkla çerh urmak benzetmesi yapılır (Şentürk, 2020, s. 476-477).

Şair feleği bir dervişe, mavi gökyüzünü ihtiyar feleğin hırkasına, feleğin durmadan dönüşünü de dervişin semâ dönmesine benzetmektedir.⁷¹

İhtiyar felek, gençlere hiç acımaz:

Bu çarh-ı pîr kim yohdur emânı
Esirgemedi ol şâh-ı cüvânı (AD/214)

Bu ihtiyar felek ki hiç âmânı, merhameti yoktur, o genç sultanı da korumadı.

Şair, Emir Süleyman için yazdığı mersiyyede ihtiyar feleğin, genç sultana da hiç acımadığını ifade etmektedir. Pîr-cüvân ile tezat yapan şair, gençler toprağa giderken ihtiyar feleğin dönmeye devam ettiğini vurgulamaktadır.⁷²

Beyitlere baktığımızda feleğin ihtiyarlığı, zâl kelimesi ile ifade edilirken mutlaka İranlı pehlivan Zâl ile tevriyeli kullanıldığı, Zâl’in sıklıkla Destân lakabıyla; oğlu Rüstem ve babası Nerimân ile birlikte anıldığını görmekteyiz. Ayrıca felek ihtiyar bir derviş gibi raks etmekte, gençlere acımayıp onları mezara göndermektedir.

⁷⁰ İlgili beyitler şöyledir: Sor bu çarha Zâl u Destân kandadır/Noldı Rüstem yâ Nerîmân kandadır (Aİ/579)

⁷¹ İlgili beyitler şöyledir: Yüz halka çerh urup saçuna ben tolaşmışam/Bini tolaşdı bendüne nâ-çârî sanmagıl (KB/97) Bu resme çerh urur çerh-ı kühen-pîr/Ki geh şeklin kemân eyler gehî tîr (HH/197)

⁷² İlgili beyitler şöyledir: Sadâ kıldukça mecrûhun figânı/Okurdu pîri çerhun el-emânı (HH/283)

1.51. Rükû-Secde-Beli Bükük

Feleğin şeklinin dairevi ve kavisli oluşu, feleğin beli bükülmüş olarak tasavvur edilmesine yol açmıştır. Acımasız, zalim, fitneci, hilekâr ve vefasız feleğin memduhun karşısında rükûda veya beli bükük olması, övülen kişinin ne kadar yüce ve kudretli olduğunu gösterir.

Felek bir derviş gibi kemer bağlayıp hizmete girer:

Ney bigi bağlanıbanun mıntaka ihlâs-ıla

Hidmetinde püşt-ham olup-durur çarh-ı atîd (AD/52)

Felek, ney gibi ihlas ile kemer bağlayıp hizmetinde iki büküm hazır bekler.

Tasavvuf musikisinin en önemli sazı diyebileceğimiz neyin boğumlarına, ney çatlayıp kırılmasın diye bakır, gümüş veya altın tel sarılması âdettir (Güneş H. A., 2012, s. 248). Ayrıca tarikate giren müride, mürşid tarafından tekbirler eşliğinde kemer bağlanır. Bu, müridin erenler hizmetine bel bağlayışını temsil eder (Gölpınarlı, 2004, s. 181). Neye tel sarılması da sıklıkla müridlerin kemer bağlamasına benzetilir.

Şair, Emir Süleyman methiyesinde acımasızlığı, gaddarlığı, vefasızlığıyla bildiğimiz feleğin ney gibi kemer bağlamış, saygıyla iki büküm olmuş halde Emir Süleyman'ın huzurunda beklediğini ifade etmektedir.⁷³

Felek, bir ibadet veya itaat göstergesi olarak rükû ve secde eder:

Yir ü gökden çün 'itâ'at istedün

Ol rükûa vardı bu itdi sücûd (CH/61)

Yer ve gökten itaat istediğin için yer secdeye kapandı, felek rükûa vardı.

Şair feleğin kavisli halinin, Allah'a itaat ve ibadet için olduğunu dile getirmektedir. Benzer beyitlerde sadece Allah için değil, padişah gibi ulu kişiler için de feleğin rükûda beklediği görülmektedir.⁷⁴

⁷³ İlgili beyitler şöyledir: Felek hidmetdedür dergâhına anun/Anun-çun kavs bigi ol dü-tâdur (AD/93) Uş yir ü gök önümde rükû u sücûd ider/Kıldı kıyâm çün harem-i cânda kâmeti (ŞD/192)

⁷⁴ İlgili beyitler şöyledir: Sacid ü hâşi bu yidi encüm ü altı cihet/Raki ü hâzi tokuz eflak ü dörd erkan ana (AD/22) Felek rükû'da vü yir secdede-durur sen hem/Rükû' u secde-y-ile it sevabını mevfür (AD/67) Görün yine ne yaratmış bu mâlikü'l-emlâk/Ki secde kılmış ayağına hûr ile eflâk (KB/396)

Beyitlere baktığımızda feleğin memduh karşısında bir derviş gibi kemer bağlayıp iki büküm beklediğini, memduha itaat veya ibadet maksadıyla rûkûda olduğunu görmekteyiz.

1.52. Sâkî

Eskiler içki meclislerinde halka şeklinde oturur, şarap tek ve büyük bir kâse içinde sunulur ve elden ele dolaşmak suretiyle herkes bu büyük kadehten içerdi. Kadehin bu şekilde elden ele daire içinde dolaşmasına *devr-i kadeh* denir ve feleğin devri ile arasında ilgi kurulur. Felek her dönüşünde insanlara dert ve keder getirirken kadeh her dönüşte mutluluk saçar (Şentürk, 2019, s. 175-176). Bu meclislerde içki sunan kişiye de sâkî denirdi.

Felek içki meclisinde sâkîlik edip câm-ı Cem sunar:

Bunlar tahayyülât durur togrısı bu kim

Şeh bezmi hıdmetine felek câm-ı Cem tutar (ŞD/76)

Bunlar hayaldir, doğrusu şudur ki şahın içki meclisinde felek Cem'in kadehini tutar.

Şair, Germiyanoglu için yazdığı methiyede onun yüceliğini ifade etmek için meclisinde feleğin sâkî olduğunu, şarabı da Cem'in kadehinde sunduğunu ifade etmektedir. (bkz. Tas-Kâse-Küp-Kadeh)

1.53. Satranç

Satranç, tarihin en eski ve en çok rağbet gösterilen oyunlarından biridir. 570 yılında Hindistan'da ortaya çıkıp XIX. asırda Avrupa'da yaygınlaşmış ve geliştirilerek bugünkü halini almıştır. Satranç, Sanskritçe kökenli olup Hintçe şatrang, Arap ve Farslarda şatranç olarak bilinir, dilimize ise satranç şeklinde geçmiştir (Çatıkkaş, 2015, s. 27).

Klasik şiirde en çok yer alan oyunlardan biri muhakkak satrançtır. *Yanak* manasına gelen *ruh* ile satrançtaki *kale* (İng. *rook, castle*) manasına gelen *ruh* kelimeleri kullanılarak sevgilinin yanaklarının güzelliği vurgulanır. Sevgilinin *ruhu* karşısında *şah* bile dayanamaz ve mat olur. Ayrıca şehzade ve padişahların da güçlü rakiplerle satranç oynayıp onları mat ettikleri şiirimizde çokça yer bulur.

Memduh, felekle satranç oynayıp onu yener:

Felek şatrancını utdun sa'âdet milkini tutdun

Ne mülket mülket-i devlet ne devlet devlet-i kayser (Dâ'î/255)

Felek satrancını kazandın, mutluluk ülkesine sahip oldun. Ülke ki devlet ülkesi, devlet ki kayserin devleti!

Şair, memduhun hilekâr felekle satranç oynadığını, feleğin hilelerini (İng. gambit) boşa çıkararak feleği mat ettiğini böylece Rum kayserinin devleti kadar yüce bir devlete sahip olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ (Ayrıca bkz. Lu'b)

1.54. Sâye-bân

Sâye-bân; gölgelik, büyük çadır gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 2008, s. 922). Klasik şiir geleneğinde memduhun yüceliğini belirtmek için feleğin ona gölgelik ettiği belirtilir.

Hız. Muhammed'in sarayına felek gölgelik eder:

Serâyınun felekdür sâye bânı

Sabâ ferrâşı vü 'anber-feşânı (HH/39)

Felek onun sarayına gölgelik yapar. Saba meltemi ise yerleri süpürür, döşer, etrafa amber saçır.

Hız. Muhammed o kadar yücedir ki felek onun (manevi) sarayına gölgelik eder, rüzgâr o sarayı süpürür, düzenler ve etrafa güzel kokular saçır. Bir başka deyişle şair aslında tüm âlemin Hız. Muhammed'in sarayı ve içindekilerin de ona hizmetkâr olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶

1.55. Semâzen

Mevleviler semâ eden derviş için *semâzen* kelimesini kullanır. Semâ öğrenmek isteyen derviş semâ tahtası üzerine çıkar, sağ avcunda tuttuğu tuzu tahtanın ortasındaki çivinin etrafına döker. Daha sonra çiviye sol ayak başparmağı ile ikinci parmağı arasına alır

⁷⁵ İlgili beyitler şöyledir: Kaçan meydâna sürse esb yâ fıl/Kalurdı nüh felek andan yidi mil (HH/69)
Felek lu'betlerine tarh ider ruh/Atı önünde kor şehir yire ruh (HH/145)

⁷⁶ İlgili beyitler şöyledir: Kamedür meş'alün halvetgehünde/Felekdür sâyebânun hargehünde (HH/151)
Bulutlar haymesinin sâye-bânı/Felek Mi'râcınun bir nerdübânı (ÇN/311) İrüdiler semâ'ya sâyebânı/Zemîn üstüne saldılar zemânı (HH/244)

ve sağ ayağından destek alarak dönmeye başlar. Her bir tam dönüşü *çarh atmak* denir (Pakalın, 1983, s. 171).

Felek daima döndüğü için semâzene benzetilir.

Felek musiki eşliğinde semâ döner:

Felek ol sâza eylerdi semâ'ı

İrürdi gûş-i rûze şeb vedâ'ı (HH/104)

Felek o sazla beraber semâ ederdi, bu şekilde gece bitip gündüzün kulağına erişirdi.

Felek daima bir semâzen gibi döner, onun dönüşüyle gece gündüzü kovalar; gündüz geceye erişir. Böylece yıllar devirler geçer.⁷⁷

1.56. Ser-keş

Felek, insanların yalvarışlarına kulak asmadan onların dileklerinin aleyhinde kararlar vermesinden dolayı asi bir şahsiyet, ser-keş olarak kabul edilir.

Hükm-i siyâsetünden baş çekse çerh-i ser-keş

Kahrın bozar esâsın olsa ne denlü muhkem (ŞD/36)

Serkeş felek senin verdiği cezaya başkaldıracak olursa kahrın ne kadar sağlam olursa olsun onun temelini bozar!

Baş çekmek, güneşin doğması, baharda bitkilerin yeşerip yerden yükselmesi, alevlerin göğe yükselmesi, başkaldırmak, isyan etmek, yükselmek gibi anlamlara gelir (Şentürk, 2017, s. 72). Siyâset ise cezalandırma, özellikle idam cezası manasına gelir (Pakalın, 1983, s. 249).

Şair memduhun kudretini ifade etmek için onun feleği bile cezalandırabileceğini, felek buna serkeşlik ederse memduhun onu kahrıyla yok edebileceğini ifade etmektedir. Kelime anlamı Farsça *baş çeken* olan ser-keş ile *baş çekmek*, *isyan etmek* ifadesinin kinayeli olarak kullanıldığını görmekteyiz.⁷⁸

⁷⁷ İlgili beyitler şöyledir: Felekte cavk-ı melek çarha girdi sûfivâr/Bu zevkten kamu kesb itdi hâl-i vicdânı (ŞD/51)

⁷⁸ İlgili beyitler şöyledir: Bu çarh- ser-keş olmaz ise emrine mutî'/Bir lu'b ile esâsını zîr ü zeber kılur (ŞD/77)

1.57. Sonsuzluk

Evren hakkında öteden beri “sonsuz boşluk” tanımı yapılsa da pek çok bilim insanı bu konuda araştırmalar yapmış ve nihayet Edwin Hubble 1929’da kırmızı tayflı galaksilerin bizden uzaklaştığını, bu uzaklık arttıkça uzaklaşma hızının da arttığını keşfetti ve bunu formülize etti. *Hubble Yasası ya da Kırmızıya Kayma Yasası* denilen bu formüle göre evren genişlemekte olan bir yapıya sahipti (Unat, 2013, s. 207).

Milyarlarca galaksiden oluşan evrenin büyüklüğü düşünüldüğünde felekler hakkında söylenen “sonsuz” ifadesi bilimsel olarak doğru olmasa da o sınırlara ulaşmak yakın zaman için mümkün de görünmemektedir.

Felek, eski şiir geleneğinde sonsuzluk anlamı taşır:

Niçe kim erkân-ı ‘unsurdur esâsı ber-karâr
Niçe kim eflâke vü etrâf u hadd ü intihâ (Dâ’î/22)

*Temeli ne kadar sağlamdır ve ana unsurdur, o kadar ki feleklere ve taraflara
sınır ve son yoktur!*

Şair feleğin sonsuzluğundan bahsederken şaş cihet denilen altı yöne de değinmektedir. Sağ, sol, ön, arka, alt, üst şeklinde kabul edilen yönler için de şair sonsuz ifadesini kullanmış, böylece “herhangi bir noktadan sonsuz sayıda doğru geçer” matematik prensibine vakıf olduğunu göstermiştir.

1.58. Şem/Mum

Şem, divan şiirinde çok zaman yanması ve ışık kaynağı olması yönüyle işlenir. Sık sık pervâne (küçük kelebek) ile birlikte anılır. Lâle, ay, güneş, âşık, gam, sine, sevgilinin yanağı ve yüzü de sıkça muma benzetilir (Pala, 2010, s. 427).

Felek de muma benzetilen nesnelerden biridir:

Felek şem ‘i gibi handân u tâbân
Melek cismi gibi sâfî fûrûzân (HH/291)

Felek, mumu gibi güleç ve parlak, melek onun vücudu gibi saf ve parlak.

Şair bir işret meclisini tasvir ederken bir bahar günü gökyüzünün parlak ve canlı olması dolayısıyla feleği muma benzetmektedir. Saki ise meleğe benzetilmektedir. Felek-melek uyumu bu beyitte de göze çarpmaktadır.

1.59. Şişe

Şişe, şeffaflığı sebebiyle olsa gerek feleğe çokça benzetilen nesnelerden biridir. Şişeler genelde su, şarap gibi maddeleri muhafaza etmek için yapılmış olsa da felek şişesi hava ile doludur (Şentürk, 2020, s. 380).

Felek şişesi kınama taşlarının hedefi olur:

Rif'atte şişe-i felege seng-i ta'n atar

Kadrün denizi mevcinün içindeki habâb (ŞD/47)

Kıymet denizinin dalgaları içindeki hava kabarcıkları yükseklikte feleğin şişesine ayıplama taşları atar.

Eskiden, ok talimlerinde şişeye nişan alınması âdeti mevcuttur. Buradan hareket eden şairler, âşıkların âh oklarının felek şişesini hedef alıp onu delip geçtiğini dile getirmişlerdir (Şentürk, 2020, s. 380). Bu beyitte ise âh oku yerine *kınama taşı* ifadesini görmekteyiz. Memduh o kadar kıymetlidir ki onun kıymet denizi içindeki bir dalganın bir zerreciği bile feleği hor görebilmektedir.

1.60. Taht-Taç

Taht ve tâc hükümdarlık alametlerindendir. Feleğin yükseklik ve yücelik sembolü olması memduhun taht ve tacının bu felek üzerinde yer alması hayaline sebep olmuştur.

Memduh için felek taht olurken Güneş veya Ay da tâc olur:

Sana hurşîd tâc u âsumân taht

Sitâre tûb yini_ay çevgânun olsun (AD/505)

Güneş sana tâc ve felek taht, yıldızlar top, hilal de çevgânın olsun!

Memduh o kadar yücedir ki felek onun tahtı, Güneş tacı, Hilal çevganı, yıldızlar da çevgan topları olmuştur.⁷⁹

Tasavvufta uzlet mertebesine erişenlerin tahtı felek olur:

⁷⁹ İlgili beyitler şöyledir: Kamer tâcun durur eflâk tahtun/Kazâdur yâverün pîrûz bahtun (HH/97) Oturdı memleket tahtına Cemşîd/Felek oldu ana taht u tâc hurşîd (CH/400) Güneş bigi olsa tahtun pâ-yi eflâk/Ne assı çün yirün girü ola hâk (CH/406) Didi bundan sonra kim iy pâdişâh/Sana taht olsun sipihr ü tâc mâh (Aİ/376) Seherden çün bize irdi beşaret/Felekden tahtına oldu işaret (CH/72) Feridün-âyet ü hurşîd-râyet/Sipihr-i saltanat Cemşîd-devlet (CH/77) Hümâ-sâye hümâyûn baht-ı pîrûz/Sipihr-i mülk ü mihr-i 'âlem-efrûz (CH/77)

Ana ki ‘izzet-i uzletden ura başına tac
Serîr-i çarh ola taht u kamu cihân muhtâc (AD/43)

Uzletin izzeti onun başına tâç olsun, feleğin tahtı ona taht ve bütün dünya ona muhtaç olsun!

Uzlet, bir yere çekilip yalnızca oturmak, zikir ve tesbihle manevi perdeleri kaldırmak anlamına gelir (Hançerlioğlu, 1984, s. 677-678). Tasavvufta *seyr ü sülûke* giren müridin beşinci mertebesidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya göre beşinci makama erişen kâmil, iç âlemden öyle bir saltanat tahtı üzerine kurulmuştur ki bütün dış âlem onun emrini bekler (Erdem Günyüz, 2001, s. 64). Şair, uzlet makamına erişen kişinin bu makamın izzetini başına tac gibi giyeceğini, feleğin ona taht olacağını ve herkesin ona manevi olarak muhtaç olacağını ifade etmektedir.⁸⁰

Felek nihayetinde tüm sultanların saltanatına son verir:

Selâtin tahtını yile virüp tâcın yire urdu
Görür misin ki gerdişde n’ider bu çarh-ı gerdânı (AD/183)

Bu dönen felek her dönüşte neler ediyor görüyor musun? Felek, sultanların tahtını yele verip tâclarını yere vurdu.

İnsanın makamı ne kadar yüce olursa olsun bu devran dönecek ve sultanların sarayları, tahtları ve taçları da toprak altında kalacaktır. Hiçbir makam sonsuza kadar payidar olmaz.⁸¹

Felek bazen Ay veya Güneş’in tahtı olur:

Kamer kim çerh anun-çün taht-ı zerdür
Serîrün pâyesi(y)le ser-be-serdür (HH/57)

Kamer ki felek onun için altın bir tahttır, onun tahtı senin tahtınla denktir.

Ay ve Güneş felek üzerinde gezdiğinden feleğin onların tahtı olduğu hayali doğmuştur. Nitekim biri gece diğeri gündüz gökyüzündeki en haşmetli cisimlerdir. Gündüz tasvirlerinde Güneş, gece tasvirlerinde Ay felek tahtında oturur (Şentürk, 2020, s. 380).

⁸⁰ İlgili beyitler şöyledir: Ayagı tozı tâc-ı fark-ı eflâk/Ser-â-ser dâdının sevgendi “levlâk” (HH/35) Şâd olgıl şâd iy Hak sâyesi/Çarh olsun tahtgâhun pâyesi (Aİ/475) Öninde yazılı ki iy şâh-ı ‘âlem/Felek tahtun tapundur mâh-ı ‘âlem (HH/75)

⁸¹ İlgili beyitler şöyledir: Ger felek olursa bugün sana taht/Yarın iltürsin yirün altına raht (Aİ/242)

Şairler de memduhlarının yüceliğini ifade etmek için onları Ay ve Güneş'e benzetmiş, tahtlarının da felek üzerinde olduklarını dile getirmişlerdir.⁸²

Beyitlere baktığımızda feleğin sultanlara taht ve taç olduğunu görmekteyiz. Yine tasavvufta belli mertebeleri aşanların da felek tahtına oturduğu, Ay ve Güneş'in de felek tahtına ortak oldukları görülmektedir. Ne var ki felek en sonunda tüm tahtları ve saltanatları yerin dibine geçirir.

1.61. Takdîr

Felek her ne kadar kötü şöhret sahibi olup insanlara türlü hileler ve eziyetler etse de bazen yapılan işleri takdir edip alkışlar.

Felek, “aferin!” diye takdir eder:

Her oh ki ata gözün hatâyile gönüle
Felekde gulgule-i âferîn ü tahsîndür (KB/365)

Gözünün gönlüme hata ile attığı her gamze oku felekte aferin velvelesine sebep olur.

Sevgilinin süzgün bakışlarının, kirpiklerinin aşkın gönlüne saplanan oklar olarak tahayyül edilmesi klasik şiirimizde çokça rastlanan bir durumdur. Tıpkı sevgili gibi felek de insanlara kaza okları, *sihâm-ı kazâ*, atar ve insanların başlarına olmaz işler sarar. Felek, kendi kaza oklarına benzettiği için olsa gerek, sevgilinin attığı okları takdir eder, alkışlar.⁸³

1.62. Tas-Tabak-Kâse-Küp-Kadeh

Felek, iç içe geçmiş küreler şeklinde tasavvur edildiği için tas, tabak, kâse, küp, kadeh gibi eşyalara sıklıkla benzetilir. Feleğin devri ile kadehin devri (devr-i kadeh) alakası sebebiyle de felek işret tasvirlerinde yer bulur.

Feleğin küpler dolusu şarabı olsa da içilmez:

Dirîgâ gül-i dehr hârına degmez
Felek hummı hamrı humârına degmez (ŞD/132)

⁸² İlgili beyitler şöyledir: Murassa' cün gice kim çerh-i ahzar/Felek tâcı gibi zerrine efser (CH/317)

⁸³ Benzer beyitler şöyledir: Saçınun her kılyiçün ben eyle oynaram cân ki/Felekler dirler ahsentüm melekler âferîn söyler (KB/314)

Yazık ki dünyanın gülü, dikenine değmez. Felek küpünün şarabı, sarhoşluğunun baş ağrısına değmez.

Alkolün karaciğerde parçalanması esnasında çok fazla su harcanır (dehidrasyon), alkolle birlikte yeterli miktarda su da içilmezse bu, ertesi gün baş ağrısına sebep olur. Şarap ehli işrete başlarken baş ağrısına razı olurlar, humârı (baş ağrısı, sersemlik) eğlence için ödenen küçük bir diyet olarak görürler. Felek küpünün şarabının keyfi ise bu humârı çekmeye değmez. Çünkü felek bir anlık eğlence için insanlara yıllarca baş ağrısı, dert çektirir.⁸⁴

Felek, Allah'ın ihsanlarının kadehidir:

Felek peymâne-i feyz-i nevâli

Melek pervâne-i şem'-i celâli (HH/19)

Felek ihsanlarının bolluğunun kadehidir, melekler onun azamet mumunun pervanesi...

Şair Alah'ın ihsanlarının bolluğunu ifade etmek için bütün feleklerin birer kadeh gibi onlarla dolu olduğunu dile getirmektedir. Melekler ise Allah'ın yüceliği karşısında mumun etrafında uçuşan küçük kelekler gibi kalmaktadır.⁸⁵

Beyitlere baktığımızda felek küpünün şarapla dolu olduğu halde bu şarabın humarına değmediği, feleğin Allah'ın ihsanlarının bulunduğu bir kadeh olduğu, felek tasının memduha manend bir inci bulmak için dönüp dolaştığını ama bulamadığını görmekteyiz.

1.63. Tavla/Nerd

Özel bir tahta üzerinde iki zar ile siyah ve beyaz 15'er pul ile oynanan, en eski oyunlardan biridir. Tavladaki dört bölüm dört mevsime, 12 kapı 12 aya; 30 pul ise her bir ayın 30 gününe tekabül eder. İki adet zar, kaza ve kaderin veya Güneş ile Ay'ın

⁸⁴ Benzer beyitler şöyledir: Ger felek küplerini nûş idüben boş idevüz/Dehr meyhânesine var süci vâm eyile bugün (Dâ'î/139) Tahtı ayağı yiridür etbâk-ı âsmân/Cevher saçarsa n'ola melâyik tabak tabak (ŞD/73) Getür getir berü sâkî kadeh ki tâs-ı felek/Cigerden inlemişüz tolu tolu kan iledür (ŞD/117)

⁸⁵ Benzer beyitler şöyledir: İlâhî şükr sana ki mübeddel oldı bu hâl/Elümüze tolu virdi felek zülâl-i visal (KB/104) Mey-i mihr ile çerhun toldı tâsı/Getürdi gerdişe zerrîne kâsı (HH/228) Nice ayırdı bini gör senden/Tâs-ı çarha felek atup mühre (HD/103)

temsilidir. Siyah ve beyaz pullar, gece ve gündüze teşbih edilir (Kaplan ve Poyraz, 2010, s. 154).

‘Aceb nerd oynadı bu çerh-ı nerrâd

‘Aceb nakş itdi bana uş nihanî (AC/208)

Bu tavlacı felek ne acayip tavla oynadı, bana gizlice ne acayip hile etti?

Tavladaki kapıların aylara, zarların Ay ve Güneş’e benzemesi, pulların tahta içindeki dönüşü tavla ile felek arasında teşbihler kurulmasına sebep olmuştur. Daha önce nakış-nakkâş maddesinde belirttiğimiz gibi felek hilekârdır. Bu beyitte felek usta bir tavlacı olarak insanlara yine türlü hileler yaparak, belki zar tutarak, onları şaşırtıp yenmektedir. Felek o kadar ustadır ki insanlar onun yaptığı hileyi anlamaktan bile acizdir.⁸⁶

1.64. Tâvus

Tâvus, görüntüsü çok güzel ve gösterişli olmasına rağmen sesi ve ayakları da bir o kadar çirkin bir kuştur. Sesinin ve ayaklarının çirkinliği sebebiyle tavusun dertli olduğu ve ötüşünün ah etme şeklinde olduğu inanışı vardır (Pala, 2010, s. 443).

İslamî inanışta arşın tepesinde durup geceleri insanlara hitap eden ve *Horôs-i Arş* olarak bilinen bir melek vardır. Bu sebepten olsa gerek beyitlerde felek-horoz ilişkisine rastlamak mümkündür. Bazen Güneş, bazen feleğin kendisi (Şentürk, 2020, s. 374) horoza benzetilir. Eski Ortadoğu din ve inanışlarından kaynaklandığı sanılan bu horozun yaygın olarak bir tavus kuşu şeklinde olduğu kabul edilir (Şentürk, 2016, s. 354). Güneş için *tâvus-i âteş-per* (ateş kanatlı tâvus) ibaresi de kullanılır (Mütercim Asım, 2009, s. 752).

Felek tâvusü sevgilinin bahçesinde aciz bir bülbül olur:

İrişdük ol güle kim irse çarh tâvusü

Kemîne bülbül ola sahn-ı bûstânumuza (ŞD/174)

Öyle bir güle eriştik ki bahçemize felek tavusu gelse aciz bir bülbül gibi kalır.

Şair, sevgiliyi bir güle, onun makamını bir gül bahçesine benzetmektedir. Gül, gül bahçesi denildiğinde ilk akla gelen şeylerden biri muhakkak bülbüldür. Şair sevgilinin

⁸⁶ İlgili beyitler şöyledir: Nazarda geçdi ‘aklı tîz-revden/Felek nerdin utar oynap girevden (ÇN/315)

bahçesi için feleğin tavusunun bile basit ve çirkin kalacağını, onun bahçesine yakışmayacağını ifade etmektedir.

1.65. Tîr/Sehm/Ok

Felek, kavisli yapısı sebebiyle yaya benzetilir. Bu benzerlik felekten gelen bela ve kötülüklerin de feleğin okları olduğu inancını doğurmuş, felekten gelen ikazlar, belalar için sehm-i kazâ, tîr-i kazâ, sihâm-ı kazâ gibi isimler verilmiştir. Örneğin; hiciv denince akla gelen ilk isim olan Nefî, hicivlerini topladığı eserine *Sihâm-ı Kazâ, kaza okları*, (Sheridan, 2011, s. 186) ismini vermiştir. Ayrıca Yay (Kavs, Sagittarius) ve Okçuk (Sehm-Sagitta) takımyıldızları da şiirlerde tenasüp ile kullanılmıştır.

Tîr aynı zamanda Utârid/Merkür (Devellioğlu, 2008, s. 1110), (Onay, 2009, s. 472) manasına da gelir.

Felek okları ciğeri delip geçer:

İrürdi tîr-i felek zahm u yara yâra dirîg

Ki eyledi cigeri pâre pâre pâre dirîg (HH/266)

Yazık ki feleğin oku yaralara erişti yazık ki ciğeri parça parça etti!

Ciğerin yanması, parça parça olması manevi acıyı tarif etmek için sıkça kullanılır. Şair felek oklarının ciğere saplandığını ve onu paramparça ettiğini dile getirmektedir.⁸⁷

Felek oklarına karşı kalkan da kâr etmez:

Neyiçün bu çarh okını atar ü siper dutılmaz

Neyiçün bu devr derdin virür ü devâ belürmez (ŞD/131)

Neden bu felek okunu atar ve ona karşı kalkan tutulmaz? Neden bu felek dert verir de devası bulunmaz?

Felek okları kalkanı delip geçer. Çünkü kaza ve kaderin önüne geçilmez. Yine feleğin sebep olduğu dertler için de insanlar aciz kalmaktadır.⁸⁸

Felek okları sevgilinin gamzesine benzetilir:

⁸⁷ İlgili beyitler şöyledir: Çün kim kaderlemişdi kazâ okını felek/Bâ-vüs'at-i fezâ bize yir yüzi teng idi (CH/397) Hâciblerüne hay di atar çerha tîr ile/Yohsula baya girme dir o baya benzemez (KB/185)

⁸⁸ İlgili beyitler şöyledir: Dutar çiçek yine sîmîn siper felek ohına/Egerçi haddi degüldür velîk derhor ider (KB/51)

Hindû gözün çü çerh ohını düzdi cana di

Ki bir dahi yüzüne bahınca vire âmân (KB/422)

Hindû gözün ne zaman ki felek okunu canına attı de ki: Bir daha yüzüne baktığımda aman ver!

Klasik şiirimizde sevgilinin gamzeleri âşıkların gönlüne ok gibi saplanır. Şair sevgilinin kara gözleri için *Hindû* ifadesini kullanmaktadır. Hindistan ve Pakistan bölgesinde yaşayan insanlar için *Hindû* kelimesi kullanılır. Astrolojide Zuhâl/Satürn bu bölgeye hâkim olduğu için Satürn için de *Hindû* tanımlaması kullanılır. Zuhâl, *nashs-i ekber* yani büyük uğursuzdur. Şair, sevgilinin gamze oklarının Satürn gibi uğursuz bir seyyâre tarafından atılan bela oklarıyla eşdeğer olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹

Sevgilinin cadı gözlerinin eline ok ve yay aldığını gören Merkür okunu bırakıp eline kalem alır:

Yayın kodı kalem aldı eline tîr-i felek

Çü urdı câdû gözün elini oha yaya (KB/256)

Feleğin tîri (Utarid) senin cadı gözlerinin eline ok ve yay aldığını görünce yayını bırakıp eline kalem aldı.

Utarid yani Merkür için debîr-i felek, debir-i semâ, münşi-i çarh, kâtib-i felek, tîr-i felek gibi çeşitli sıfatlar kullanılır. Kendisi belâgat, ihtiyat, ticaret ve hilenin tanrısıdır (Onay, 2009, s. 472). Güneş bir sultan, Merkür ise onun kâtibi olarak tasavvur edilirdi. Şaire göre Merkür, sevgilinin fitne çıkartan gözlerinin eline ok ve yay almasından sonra kendi yayını bırakmış ve eline kalem almış, kâtiplik etmeye başlamıştır. Nitekim insanlara kaza ve bela okları atmak için sevgilinin fettan gözleri yeterlidir, hile tanrısı Merkür, bir köşeye çekilip edebiyatla meşgul olabilir.⁹⁰

Beyitlere baktığımızda feleğin insanlara kazâ ve belâ okları attığını, bunlara karşı kalkanların kâr etmediğini ve sevgilinin gamzelerinin de âşıkların gönlüne feleğin okları gibi saplandığını görmekteyiz. Sevgilinin gamze okları o kadar tesirlidir ki Tîr-

⁸⁹ İlgili beyitler şöyledir: Çerh ohı gibi gamzesi yarmaz cigerümi/Yürekdür ahır atduğı bir yazı degüldür (KB/16) Yüreğe çerha tîri gözlerünün/Degmeyince olımaduh agâh (KB/164)

⁹⁰ İlgili beyitler şöyledir: İrfân içinde çekmeye yayını tîr-i çerh/Kişi anun hatâ gibi fikrin senin sevâb (ŞD/61)

i felek, yani Merkür, yayını bırakıp eline kalem almış, kaza okları atma işini sevgilinin fettan gözlerine bırakmıştır.

1.66. Vefâ

Felek durmaksızın döndüğü, bir anı diğerini tutmadığı, insanları zor durumlara düşürdüğü, zaman zaman kişilere güzellikler yaşatsa da bu güzellikleri onlardan misliyle geri alıp onları perişan ettiği için vefâsız olarak anılır.

Vefâsız felek insanlara türlü belaları musallat eder:

Yâ rab ne çâre bu felek-i bî-vefâyıla

Kim çok belâlar eyledi ben mübtelâyıla (Dâ'î/39)

Ey Allah'ım! Bana türlü belalar veren bu vefasız feleğe bir çare yok mu?

Şair vefasız feleğin belalarından Allah'a şikâyet etmektedir. Felek gibi acımaz ve vefasız bir varlığın belalarından ancak Allah'a sığınılabilir.⁹¹

Memduh, vefâ feleklerinin Güneş'i olur:

Vefâ eflâkinün mihr-i münîri

Safâ meydânının merd-i dilîri (HH/224)

Vefâ göklerinin ıstık veren Güneş'i, eğlence meydanının cesur yiğidi...

Feleğin kendisi vefâsızdır fakat vefâ, felekler gibi geniş ve yüceyse memduh o felekleri aydınlatan Güneş olur.

Beyitlere baktığımızda felek yine olumsuz özellikleri vefâsızlığı ve belalar göndermesi ile ele alınmaktadır. Birinin övüleceği bir durumda ise *vefâ felekleri* gibi olumlu şekilde kullanılmaktadır.

1.67. Yâver

Yâver; yardımcı, imdatçı (Devellioğlu, 2008, s. 1157) manasına gelir. Hayatta herkes bir yavere ihtiyaç duyar. Çok az insanın yâveri ise talih olur, böyle kişiler için de *talihi yâver gitmek* gibi deyimler kullanılır.

⁹¹ İlgili beyitler şöyledir: Anı bıçkuya bıçdurdı bu eflâk/Bunı saldı zevâle itmedi bâk (CH/121) Vefâ isdeme çerh-i âb-gûndan/Necâta irem dime deryâ-y-ı hûndan (CH/356) Kim karâr itmez bu gerdende sipihr/Ne vefâ ider kimesneye ne mihr (Aİ/470) İştigil 'andelibi kim ne söyler/Felek bî-mihrligin şerh eyler (CH/116)

Sa'âdet bize yâr u çerh yâver

Mey ü 'ıyş u tarâb bizüm ser-â-ser (CH/318)

Mutluluk bizim yârimiz, felek yaverimiz. Şarap, işret, eğlence baştan başa bize ait!

Şair, mutluluğun sadık bir sevgili, bir dost gibi sürekli onlarla olduğunu, feleğin ise bütün dileklerini yerine getirmede yardımcı olduğunu, onların dileklerine uyumlu olarak döndüğünü, ömürlerini içki ve eğlence ile geçirdiklerini coşkulu bir biçimde ifade etmiştir.

1.68. Yay

Feleğin dairevi, kavisli yapısı onun yaya veya yaşlılıktan beli yay gibi bükülmüş bir ihtiyara benzetilmesine sebep olmuştur (Şentürk, 2020, s. 376).

Felek Rüstem'in yayını kurar, melekler de yıldırım okları atar:

Çü Rüstem yayını kurdı felekler

Atarlar yıldırım okın melekler (ÇN/330)

Felekler Rüstem'in yayını kurdu, melekler de o yayla yıldırım oklarını atarlar.

Ünlü İran pehlivanı Rüstem klasik şiirde farklı yönleriyle zikredilir. Sihirli silahlar ve zırhlar kullanır. Bunlardan biri de Rüstem'in kirişi aslan derisinden (Tökel, 2016, s. 196) olan yayıdır. Yine Rüstem'in babası Zâl'in sihirli okları vardır. Zâl daha düşmanı görmeden çok uzaklardan bu oklarını atar ve oklar hedefini bulur (Tökel, 2016, s. 211).

Şair, feleğin yayının da Rüstem'inki gibi çok kuvvetli ve tılsımlı olduğunu meleklerin bu yay ile dünyaya yıldırımlar attığını ifade etmektedir.

Memduhun attığı oku felek bile alkışlar:

Bu resm-ile hadengi çıkarup zih

Kemân-püşt-âsumân didi zehâzih (CH/325)

Bu şekilde kirişten oku çıkardı, beli yay gibi bükülmüş felek "aferin!" dedi.

Cemşid'in okuyla aslan avladığı bu sahnede Cemşid oku öyle güzel atmıştır ki beli yay gibi bükülmüş ihtiyar feleğin bile takdirini kazanmıştır. Yayın kirişi anlamına

gelen *zih* ile tahsin, övme, alkışlama manasına gelen *zihâzih* kelimeleri cinaslı kullanılmıştır (Mütercim Asım, 2009, s. 845).⁹²

Beyitlere baktığımızda meleklerin felek yayı ile yıldırımlar attığını, bu yayın Rüstem'in yayına benzediğini, beli yay gibi bükük ihtiyar feleğin memduhun attığı oku takdir edip övdüğünü görmekteyiz. (Ayrıca bkz. Tîr, Zâl)

1.69. Yedi Kat

Her ne kadar klasik edebiyatta Batlamyus'un dokuz katlı evren modeli rağbet görse de zaman zaman göklerin yedi kat olduğuna dair beyitler bulmak da mümkündür. Bunun olası iki sebebi vardır. Birinci sebep Kur'an kaynaklı inanıştır. Kur'an'da Bakara 29. Fussilet 12. gibi ayetlerde göklerin yedi kat olduğu belirtilmiştir (Şentürk, 2020, s. 359). Diğer sebep ise şairlerin yedi seyyarenin olduğu yedi kat feleği kastederek, sekizinci ve dokuzuncu kat feleği hesaba katmamalarıdır (Şentürk, 2020, s. 366).

Allah yedi kat göğü yoktan var etmiştir:

Ol zamân kim yog-ıdı vakt u zamân
Gelmedükdi sûrete heft âsumân
Var-idük biz ol ezelde şeksüzün
Gözedürdük dâ'yimâ ol dost yüzün

Vakit ve zamanın olmadığı ve yedi göğün daha yaratılmadığı o ezel vaktinde şüphesiz biz var idik ve daima sevgiliden tarafı gözetip dururduk. (GN 4/583)

Beyitte, kâinat yaratılmadan önce Allah'ın tüm ruhları topladığı *Bezm-i Elest*, *Bezm-i Ezel*, *Ahd-i Ezel* denilen ezeli meclisten bahsedilmektedir (Şentürk, 2020, s. 125). Şair, henüz âlem yaratılmamışken kendisinin var olduğunu bildirmektedir.⁹³

Ay, yedi kat göğün küpesidir:

Atun ayağı na'li-çün hilâl eyler kamer bedrin
Yidi kat [gök] kulağın gör dakınmış gûş-vâr andan (Dâ'î/24)

⁹² İlgili beyitler şöyledir: Kemân-ı çarh ne oh atdı ana/Ki ider 'aklı anun sehmi muhayyer (AD/214)

⁹³ İlgili beyitler şöyledir: Yidi katdur uşbu yir hem-çü felek/Hakk te'âlâ emr kıldı bir melek (AC/124) Yiri gögi hep getürdi boynına/Gelmedi henüz dahı hiç eynine (AC/124) Kadrini yedi kubbe yapıp dört rûkn ile/Adımı çâr-unsuru heft-âsumân kodı (ŞD/78) Ne yiridi bu sahn-ı müzeyyen yüri bir gör/Mûtu okumasa yedi çarh halka Çalab savt (AC/19)

Kamer, yedi kat göğün küpe olarak taktığı Hilal'i senin atının ayağı için nal eylemiştir.

Küpe, kulağı süsleyen zarif bir takıdır. Altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılır, bazen çok pahalı taşlarla bezenir. Nal ise hayvanların ayağının altına takılır, demir gibi ucuz madenlerden üretilir. Şair memduhunu övmek için yedi kat göğün küpe olarak kullandığı Hilal'in memduhun ancak atının ayağının altına layık olduğunu ifade etmektedir.

Aşığın gönlü yedi kat göğü çabucak aşar:

İki harem ne nesnedür sehl ola bu yidi felek

Ger binür ise gönülüm himmetinün burâkına (KB/406)

İki harem arası mesafe nedir ki? Eğer gönlüm senin himmetinin Burak'ına binerse yedi felek bile aşılr.

Şair, Miraç hadisesine telmihte bulunmaktadır. *İki harem* ibaresiyle Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa kastedilmektedir. Âşık, sevgiliden iltifat gördüğü takdirde gönlü Burak'a binecek ve felekleri bile aşabilecektir.⁹⁴

Beyitlere baktığımızda yedi kat göğün Allah tarafından yoktan var edildiğini, yedi kat feleğin küpesi olan Hilal'in memduhun ancak atının nalı olabildiğini ve aşığın gönlünün himmet Burak'ına binerek yedi feleği bile aşabileceğini görmekteyiz.

1.70. Yükseklik

Bir şeyin çok yüce, yüksek olduğunu ya da yükseğe eriştiğini ifade etmek için feleğe ermek, feleğe çıkmak gibi ifadeler kullanılır (Şentürk, 2020, s. 367).

Padişahların tâcı, külâhı feleklere değer:

Bu mülkin var dahı bir pâdişâhı

K'irer eflâke şevketden külâhı (HH/208)

Bu ülkenin bir padişahı var ki ululuk külâhının ucu feleğe kadar ulaşır.

⁹⁴ İlgili beyitler şöyledir: Yârun eger meylini anlar isen/Çıh felegün dahi yidi katına (KB/68)

Klasik şiirde memduhu övmek için onun makamının, mertebesinin felekte olduğu, güzel hasletlerinin feleğe kadar ulaştığı yorumu sıklıkla yapılır. Böylece memduha yücelik ve kutsilik atfedilir.⁹⁵ (bkz. Makam-Mertebe)

Sevgilinin güzelliği göklere erişebilir:

Gönlüme bin ki hüsnünü göklere irüre

Câyiz midür begenmeyesin bu burâkı sen (KB/468)

Gönlüme bin ki güzelliğini göklere ulaştırsın. Bu Burak'ı beğenmemen caiz midir?

Sevgilinin güzelliği göklere erişebilir ama bunun için öncelikle aşığın gönlüne Burak'a biner gibi binmesi gerekir. Güzellik kıymetlidir ama onu yücelten şey aşkıdır.⁹⁶

Beyitlere baktığımızda feleğin bir yücelik sembolü olduğunu, memduhun oraya ulaştığını ya da orayı makam ettiğini görmekteyiz. Güzellik ise tek başına feleğe erişmek için kâfi değildir, ancak aşığın gönlüne girerse feleğe ulaşabilir.

1.71. Zemin/Yer

Zemin, yeryüzü felekle tezat unsuru olarak sıklıkla kullanılır. Bazı beyitlerde ise zemin ve felek bir bütünlük oluşturmak, bütün âlemi kastetmek maksadıyla kullanılır.

Allah, zemini sabit kılmışken felekleri döndürür:

Yiri sâkin ider eflâki gerdân

'Ukûl işinde anun zâr u hayrân (CH/59)

Yeri oturtur, felekleri ise döndürür. Akıllar onun işini anlamakta aciz ve hayran kalır.

Allah zıtlıklardan bir âlem yaratmıştır. Gece ve gündüz, sabit zemin ve dönen felekler, kuşlar, ağaçlar, denizler, dağlar... Akıl ise bunları idrak etmekte aciz kalmaktadır.

Yer ve gök Âdem'in anne ve babasıdır:

⁹⁵ İlgili beyitler şöyledir: Şükûh-ı çetkini gerdûna ilter/Semend-i gerdini Ceyhûna ilter (HH/53) Biri eflâke ırgürmüş külâhı/Birinün zülfi mâhun tekyegâhı (HH/194) Sücâ' ideli âvâzun felekde/Bu gün çerh-ı müdevverdür nigârâ (KB/80)

⁹⁶ İlgili beyitler şöyledir: Tâk-ı ebruda oturmuş türk-i tîr-endâzı gör/Fitneyi göğe yitürmüş turra-i serbâzı gör (KB/465)

Hem bu âdem ‘âlem oğludur yine
Ata ana yir ü gökdür bu tene

Bu Âdem âlemin oğludur. Gökler onun babası yer ise anasıdır. (GN 1/271)

Akl-ı küll ile nefs-i küll’den dokuz kat gök ile yedi seyyâre yaratılmış, göklerin dönmesiyle de hava, su, toprak ve ateş elementleri yani *anâsır-i erbaa* (dört unsur) meydana gelmiştir. Dokuz gökle dört unsurun birleşmesinden ise *mevâlid-i selâse* (üç çocuk) denen madenler, bitkiler ve hayvanlar âlemi vücuda gelmiştir. Üç çocuğu doğurdukları için göklere *yüce babalar*, dört unsura ise *aşağı analar* denmiştir (Şentürk, 2019, s. 295).

Şair, çamurdan yaratılan Hz. Âdem’in de babasının gökler, annesinin yeryüzü olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle Âdem, yani insan, kâinatın özü, onun çocuğudur.⁹⁷

Beyitlere baktığımızda zemin ve feleğin zıt özellikler gösterecekleri de birbiriyle irtibatlı ve uyum içinde olduğunu, bu ikisinin ve içindekilerin Allah’ın yaratma gücüne delil olduğunu ve insanoğlunun da bu kâinatın çocuğu, onun özü olduğunu görmekteyiz.

⁹⁷ İlgili beyitler şöyledir: Bunun gibi tene işböyle cân ulaşımadı/Olalı âdem-i hâkî teni felekde hamîr (KB/498)

BÖLÜM II

2. SEYYÂRELER

İnsanlar ilk çağlardan itibaren gökyüzüne ilgi duymuş, gördükleri cisimleri anlamaya, tasnif etmeye, hareketlerini tahmin etmeye çalışmışlardır. Gökyüzündeki hareketleri anlamlandırma çabası da astroloji ve astronominin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Astroloji bilinen en eski şekliyle Mezopotamya medeniyetlerinden Akadlar devrine kadar gider. Akadlar'da dört gök cismi veya tanrı vardı; Ay Tanrısı Sin, Güneş Tanrısı Şamaş, İhtar yani Venüs ve Fırtına Tanrısı Adad. Akadlar için astrolojik olarak önemli üç bölge vardı, bunlar Ekvator bölgesi Anu (An), Yengeç kuşağı Enlil ve Oğlak kuşağı Ea (Enki) (Unat, 2013, s. 9) şeklinde adlandırılmıştı. Anu, Enlil ve Ea da Sümerlerdeki (Kılıç ve Uncu, 2011, s. 187) tanrı isimleridir.

Mezopotamyalılar çok kapsamlı hesaplamalar yapmış, Ay takvimi düzenlemiş, günü 12 saate, saati 60 dakikaya, dakikayı 60 saniyeye bölmüştür. Güneş, Ay ve beş seyyâre için birer gün tahsis ederek bir haftayı 7 gün olarak kabul etmişler ve bu zaman tayini Romalılar vasıtasıyla Avrupa ve tüm dünyaya yayılmıştır (Unat, 2013, s. 9-10). Yine bu dönemde seyyârelerin tutulma düzlemi yakınında dolaştığı saptanmış. Ayrıca seyyârelerin *helyak* doğuş ve batışlarını (gezegenin Güneş'ten hemen önce doğuşu ve biraz sonra batışı), ileri ve geri hareketlerini (retrograde) incelemişler ve bu olayların periyotlarını çeşitli seyyâreler için hesaplamaya çalışmışlardır. En eski gözlem kayıtları Venüs'e dairdir, Venüs'ün akşam yıldızı ve sabah yıldızı olarak görünmesi, kaybolması gibi olaylar kataloglanmıştır (Unat, 2013, s. 10).

Birçok kadim medeniyette olduğu gibi Mısırlılar da gökyüzündeki olayları dini açıdan yorumlamışlardır. Seyyâreleri tanrı olarak kabul etmişler ve gökyüzündeki olayların da tanrıların faaliyetleri olduğuna inanmışlardır. Bu sebeple astronomileri de dini öğelerle iç içeydi. Yıldızların bir süre görünmemesi yıldızların geçici olarak ölmesi

anlamına geliyordu. Bu geçici ölümden sonra yıldızlar mumyalamaya benzer arınma işlemlerinden geçerek diriliyor yani tekrar doğuyorlardı. Mısırlılar seyyâreleri tanıyor ve onları “dinlenmeyen yıldızlar” olarak adlandırıyorlardı (Unat, 2013, s. 8).

Hint astrolojisi de dini-mitolojik izler taşır. Erken Rgvedik metinlerde Güneş tutulmasıyla ilgili bilgiler vardır. Buna göre şeytanca güçlü Svarbhanu Güneş’e karanlıkla çarpıp onu gizler. Yine bu metinlerde Ay, Güneş ve beş seyyâree ait işaretler vardır. Örneğin Ay’ın ekliptik üzerindeki hareketi için “nakşatralar” adında bir sistem kurmuşlardır (Unat, 2013, s. 12). (Bkz. Menâzil-i Kamer)

Eski Türkler de gökyüzü ile ilgilenmiş ve Temürkazık, Demirkazık dedikleri Kutup Yıldızı’na çok büyük önem vermişlerdir. Eski Türklerde tek bir Tanrı, Gök Tanrı inancı yaygındı buna rağmen seyyârelerden özellikle Ay ve Güneş kutsal kabul edilmiştir. Ay eril, Güneş ise dişildir, bazı inanışlarda insanların bu iki seyyârenin birleşmesiyle türediği yer alır, Güneş’e karşı ant içme de yaygındır (Ögel, 2020, C. II, s. 233). Türkler On İki Hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. Güneş yılı esasına dayanan bu takvimde yıllar hayvan isimleri ile adlandırılıyordu. Yıla ismini veren hayvanlar, yılın özelliklerini de belirliyordu (Unat, 2013, s. 16). Yani Ejder yılında doğan biri, tıpkı Zodyak burçları gibi o yılın karakteristik özelliklerini taşıyordu.

Araplar da astronomi ve astroloji ile yakından ilgilenmiştir. İlk astronomi cetveli (zîc) Emeviler döneminde hazırlanmıştır. “İhtiyârât ilmi” denilen, seyyârelerin ve yıldızların konumlarına göre belirli bir iş için hangi vaktin uğurlu, hangi vaktin uğursuz olduğunu belirlemek Babilliler ve Mısırlılar gibi Araplar arasında da yaygındı (Bakkal, 2017, s. 28,34).

Eski Yunan’da astronomi İyonya çağı öncesine gitmez ve Mezopotamya’daki Selökidler ile büyük ölçüde çağdaştır. Yunanlılar gezegen hareketlerini Mezopotamyalıların aritmetik temelli sistemine karşın geometrik-kinematik modelle açıklamaya çalışmışlar ve bazı önemli sistemler kurmayı başarmışlardır (Unat, 2013, s. 17).

İslam coğrafyasında en çok tanınan Yunan bilginlerinden biri şüphesiz Batlamyus’tur. Aristoteles kozmolojisi olarak da bilinen yer merkezli evren teorisi üzerinde, yıldız ve takımyıldızlarını kataloglamak gibi çeşitli çalışmalar yapmıştır. *Almagest* isimli eserinde 1022 yıldız ve 48 takımyıldızı listelemiş ve koordinatlarını vermiştir (Unat,

2013, s. 50). Batlamyus'un özellikle astronomi çalışmaları yüzyıllar boyunca değerini korumuştur. Kopernik'in Güneş merkezli evren kuramından sonra bile şairler Batlamyus'un teorisini şiirlerinde kullanmaya devam etmiştir.

Batlamyus'un coğrafya çalışmaları da önemlidir. Batlamyus ve pek çok bilgine göre Dünya yedi iklimden yani yedi ülke/bölgeden oluşuyordu. Yedi seyyârenin her biri bu iklimlerden birine hakimdi fakat bu iklimlerin hangi ülkeleri ve şehirleri kapsadığına dair görüşler çok çeşitlidir. Bazı bilginler ise Dünya'yı yirmi sekiz (Ak, 2000, s. 29), (Ağar, 2006, s. 197-200) iklime ayırıyordu.

Diğer medeniyetlerde olduğu gibi Yunanlılarda da astronomi, astroloji ve mitoloji ile iç içedir. Yunanlılarda gezegenler tanrılardır. Yıldızlar ve gök hareketleri de tanrıların faaliyetleri ile ilgilidir. Zeus (Jüpiter) yarı ölümsüz oğlu Herkül'e (Herakles) kutsal sütünden içmesi için o uyurken karısı Hera'nın memesini verir. Herkül memeyi ısırınca Hera uyanıp Herkül'ü memesinden çeker ve dökülen süt Samanyolu'nu (Milky Way) oluşturur. Yine Herkül görevleri gereği Nemea Aslanı'nı öldürür. Başka bir görevi sırasında ayağına saldıran yengeci de ezerek öldürür. Mitolojinin konu edindiği Herkül, Aslan, Yengeç gibi figürler birer takımyıldıza (Powell, 2018, s. 394) isim olmuştur.

Güneş, Ay ve çıplak gözle görülebilen Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn çok eski zamanlardan beri bilinmekteydi. Uranüs, Neptün, Plüton gibi Güneş sistemine uzak gezegenlerin keşfi ise teleskopun icadından sonra olmuştur. Herschell, 1781 yılında kuyruklu yıldız sandığı bir gökcisminin yaptığı hesaplar sonucunda Güneş sisteminin yedinci üyesi olduğunu saptamış ve bu gezegene Uranüs adı verilmiştir (Unat, 2013, s. 194).

Uranüs'ün yörüngesinden sapmasının başka bir gezegenden kaynaklanabileceğini tahmin eden araştırmacılar John Couch Adams ve Le Verier gezegenin koordinatlarını hesapladılar. Alman astronom Johamm Galle ise 1846'da teleskopunu saptanan koordinatlara çevirip gözlemlediğinde bu yeni gezegeni keşfetti. Gezegene daha sonra Neptün adı verildi (Unat, 2013, s. 196). Uranüs, Neptün ve Plüton gibi gök cisimlerinin geç sayılabilecek tarihlerde keşfedilmeleri sebebiyle bunları eski metinlerde görmek mümkün değildir.

Uranüs, Neptün ve Plüton yakın zamana kadar bilinmedikleri için klasik astrolojide kullanılmamaktaydı. Klasik astrolojide yedi seyyâre, Ay düğümleri, Arap noktaları, doğumdan önceki Yeniay ve Dolunay dereceleri gibi geleneksel enstrümanlar kullanılmaktaydı. Modern astrolojide ise Uranüs, Neptün ve Plüton kuşak, jenerasyon gezegenleri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Kiron (Chiron/Şiron) gibi asteroitler de insan kaderi üzerinde tesirli kabul edilmektedir (Döşer, 2020, s. 29).

Gezegenler olaylara ve olayların sebebine dair temel astrolojik temsilcilerdir. İnsanoğlunun gökyüzünde gözlemlediği, anlamaya çalıştığı ilk nesneler gezegenler olmuştur. Bir astroloji haritası sahne oyununa benzetilecek olursa gezegenlerin bu oyunun aktörleri olduğunu söylemek mümkündür. Astroloji gezegenlerin hareketlerini ve birbirleriyle ilişkilerini anlamak üzerine kuruludur (Döşer, 2020, s. 75).

Klasik şairler de gökyüzüne ilgi duymuş, şiirlerinde astronomi ve astrolojiyi malzeme olarak kullanmıştır. Aristo temelli, Batlamyus'un (Ptoleameus) yer merkezli evren teorisini esas alan şairler de feleklerin soğan zarları gibi kat kat olduğunu, Dünya'ya en yakın olan birinci felekte Ay'ın olduğunu, daha sonra sırasıyla Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün her bir feleğe yerleştiğini dile getirmişler ve gezegenleri türlü hayallerle benzetmelere konu etmişlerdir. En dıştan yani Satürn'den (Zuhal) başlayarak gezegenler ve bunların şiirlerde ele alınış biçimleriyle alakalı bilgiler aktarmaya çalışacağız.

Tablo 1: Dost ve düşman gezegenler

Gezegen	Evi	Şerefi	Vebâli	Düşüş	Dost	Düşman
Satürn	Oğlak, Kova	Terazi	Yengeç, Aslan	Koç	Jüpiter ve Merkür	Güneş, Ay, Venüs, Mars
Jüpiter	Yay, Balık	Yengeç	İkizler, Başak	Oğlak	Güneş, Ay, Venüs, Satürn, Merkür	Mars, Merkür (Merkür ile hem dost hem düşmandır.)

Mars	Koç, Akrep	Oğlak	Boğa, Terazi	Yengeç	Güneş	Güneş, Ay, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn
Güneş	Aslan	Koç	Kova	Terazi	Jüpiter Güneş, Ay, Venüs, Mars ve Merkür	Satürn
Venüs	Boğa, Terazi	Balık	Koç, Akrep	Başak	Jüpiter, Güneş, Ay ve Merkür	Satürn, Mars
Merkür	İkizler, Başak	Başak	Yay, Balık	Balık	Jüpiter, Güneş, Ay (çok iyi anlaşamaz) ve Satürn	Venüs, Mars
Ay	Yengeç	Boğa	Oğlak	Akrep	Jüpiter, Güneş, Venüs ve Merkür (çok iyi anlaşamaz)	Satürn, Mars

2.1. SATÜRN/ZUHAL/KRONOS

Satürn en eski zamanlardan beri insanların merakını uyandırmış, insanları araştırmaya yöneltmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi pek çok medeniyet gezegenleri gözlemlemiş ve çeşitli hesaplamalar yapabilmıştır. Bu gözlemler teleskopun icadıyla çok daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.

Galilei, yaptığı teleskopla Satürn'ün halkasını fark etti ancak bunun bir halka olduğunu anlamadı. Bu yapının halka olduğunu ilk fark eden Huygens (1659) olmuştur. Huygens aynı zamanda Satürn'ün uydusu Titan'ı (1655) da keşfetmiştir (Unat, 2013, s. 184).

Paris Gözlemevi'nin ilk müdürü Cassini ise yaptığı teleskoplarla Satürn'ün iki halkası olduğunu ve bu halkalar arasında boşluk olduğunu gözlemledi. Cassini Satürn'ü gözlemlemeye devam etmiş ve bu gezegenin Japetus (1671), Rhea 1672), Dione ve Thetis (1684) isimli dört uydusunu keşfetmiştir (Unat, 2013, s. 184).

Zuhal/Satürn, Mezopotamya'da *Tanrı Anu (An)* olarak biliniyordu. Tanrılar arasındaki mücadeleyi konu alan efsaneye göre *Alalu, Anu ve Kumarbi* gökte dokuzar yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu tanrılardan birisi kral iken bir sonraki onun hizmetçisidir ve hizmetçi, beyini tahttan indirip, yerine kendisi oturmuştur. Tahtı en son ele geçiren Kumarbi (Uncu, 2011, s. 51) olmuştur.

Zuhal, Eski Yunan'a gelindiğinde karşımıza Kronos olarak çıkar. Yeryüzü Tanrıçası Gaia ile Gök Tanrısı Uranos'un oğludur. Zeus, Poseidon (Neptün), Hades (Plüton), Hera, Demeter ve Hestia'nın babasıdır (Rosenberg, 2017, s. 33).

Yunan mitolojisine göre Gaia/Toprak Ana, cinsel birleşme olmaksızın Uranos/Gök'ü doğurur. Kendi oğluyla birleşiminden *Rhea, Okeanos* (okyanus kelimesi buradan gelir), *Tethys* ve en önemlisi de *Kronos* gibi 12 Titan ile Kykloplar ile Hekatonkheirler'i doğurur. Uranos, çocuklarının yeryüzüne çıkmasına izin vermez, bu yüzden Gaia onu cezalandırmak ister ve çocuklarını babalarına karşı doldurur. Kendi özünden Ak çeliği (çelik yerine elmas olması daha muhtemel) yaratır ve bundan bir tırpan yapar. En küçük Titan Kronos, babasını cezalandırmak için gönüllü olur. Gece Uranos birleşmek için Gaia'nın üzerine çöktüğü sırada Kronos pusudan çıkıp babasının organlarını tırpanla kesip denize atar. Uzuvdan toprağa damlayan kanlardan Gigantlar (devler), denize damlayan spermlerden ise Aphrodite ortaya çıkar. Uranos kendi kanını akıtan oğlu Kronos'u ağır bir şekilde lanetler (Powell, 2018, s. 98-105).

Kronos daha sonra kardeşi Rhea ile evlenir. Gaia ve Uranos'un kehanetine göre çocuklarından biri onun saltanatına son verecektir. Bu yüzden Kronos, tüm çocuklarını doğar doğmaz yutar. Evlatlarının durumuna çok üzülen Rhea anne ve babası Gaia ile Uranos'tan yardım ister ve onların tavsiyesine uyarak son çocuğu Zeus'u Girit'te doğurup onu bir mağaraya saklar. Kronos'a ise kundağa sarılı bir kaya verir, Kronos

bunu çocuğu zannederek tek lokmada yutar. Zeus burada keçi Amalthea'nın sütü ve arı Melissa'nın balıyla beslenip büyür ve yetişkin bir erkek olur. Zeus'un isteği üzerine Metis, Kronos'a kusturucu bir ilaç verir. Kronos çocukları Hades, Poseidon, Hestia, Demeter ve Hera'yı kusar. Zeus zannederek yuttuğu taş da kustukları arasındadır (Powell, 2018, s. 108-110).

Kronos tahtından çabuk vazgeçecek değildir. Bu yüzden kardeşleri Titanlar ile birlik olup çocuklarına karşı savaşı. 10 yıl yenilmeden savaşırlar. Nihayet Gaia, torunu Zeus'a akıl vererek Uranos'un Tartaros'a hapsettiği, Kronos'un da onları kurtaracağına söz verip sonra bu sözünü tutmadığı Yüz Kollular ile Kyklopları oradan çıkarıp kendi yanında savaşa çekebilirse savaşı kazanacağını söyler. Zeus tavsiyeye uyar ve yeni müttefikleri ile birlikte babası ve onun kardeşlerini yenerler (Rosenberg, 2017, s. 39-41).

Grekler Kronos'u *Khronos* (zaman) ile özdeş görürler. Kendi çocuklarını yiyip yutan Kronos gibi zaman da her şeyi yiyip tüketmektedir. Batı'daki Azrail tasvirlerinde, Azrail'in elindeki tırpan Kronos'un babasını hadım etmek için kullandığı tırpandır. Kronos Roma mitolojisinde harman cini, İtalya'nın Altın Çağ'daki koruyucusu, karamsar bir ihtiyar olarak karşımıza çıkar (Powell, 2018, s. 112).

Astrolojide Satürn, Oğlak ve Kova burçlarını yönetir. Terazî burcunda yücelir, Yengeç ve Aslan'da zarar görür, Koç'ta düşer. Eril bir gündüz gezegenidir, günlerden cumartesiye hâkimdir. İnsanlardan dilencileri, işçileri, yaşlı erkekleri, babaları, papazları, münzevileri, madencileri, çirkin kişileri, mühendisleri temsil eder. Kurşun madeni de Satürn'e aittir. Satürn geleneksel gezegen sıralamasında Güneş'ten en uzak, dolayısıyla gezegenlerin en soğuk ve karanlık olanıdır. Satürn daima eski zamanları, yaşlanmayı ve ölümü ifade eder. En büyük kötücüdür (nahs-i ekber), aşırı soğuk ve kuru doğası ile yaşamın zıttıdır, doğal olarak Güneş ile karşıt yapıdadır. Güneş hayatı, Satürn ise ölümü anlatır. Mezarlığın ve ölümün genel göstergesidir. Gece doğan insanların doğum haritalarında Satürn baba göstergesi olarak alınır (Döşer, 2020, s. 107-108).

Eski Türklerde Satürn, Sekentir veya Sekentiz olarak adlandırılır. Satürn'ün bir burçta iki yıl sekiz ay kaldığına ve diğer gezegenlerin üstünde olduğuna inanılırdı (Ögel, 2020, s. 265).

Klasik şiirde Zuhâl, Keyvân, *Pâsbân-ı felek*, *Pâsbân-ı târûm*, *Sekendiz* gibi adlar alır. Bu gezegen gam ve keder verir. Yedinci felektedir ve yedinci iklime egemendir, burada Hindistan olduğu için minyatürlerde Hintliler gibi koyu tenli gösterilir. Çarşamba gecesi ile cumartesi gününe egemendir. Minyatürlerde çoğu kez çok kollu olarak gösterilir, her kolunda bir nesne tutar keçi üzerine binmiş, elinde tırpan olan siyahî bir ihtiyar olarak da resmedilir (And, 2018, s. 351-352). Siyah renk Zuhâl'e aittir. Zühre ve Utarid dostu, Şems ve Kamer düşmanlarıdır (Levend, 1984, s. 208). Güneş'in yönettiği Aslan ve Ay'ın yönettiği Yengeç burçlarında Zuhâl bu sebepten zarar görür.

Klasik şiirde Zuhâl, yedinci felekte, göğün zirvesindedir. Memduhun makamının yüceliği sıklıkla Zuhâl ile mukayese edilir:

Ulu sâhib-kırân olma dilersen şöyle kim keyvân

Ko bu yile varur tahtı unıt bu kasr u eyvânı (AD/183)

*Ulu sahib-kırân, Satürn gibi yüce bir padişah olmak dilersen rüzgârın alıp
götürebileceği bu tahtı bırak, bu köşkü ve sarayı unut!*

Satürn, yedinci felekte yer aldığı için şiirlerde yüksekliğin ve yüceliğin sembolü olarak yer alır. Satürn'ün isimlerinden biri olan *Keyvân* yükseklik ve yücelik ifade etmek için *eyvân* (saray, kasr) kelimesi ile kafiye olarak kullanılır. Şair, manevî ve hakikî yüceliğe erişmek için bu dünyadaki taht, taç, saray gibi sunî makam ve mertebelerden sıyrılmak gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁸ (bkz. Sâhib-kırân)

⁹⁸ İlgili beyitler şöyledir: Birbirem bâd-ı Bihişt-ile şehün eyvânına/Kim iremez rif'atinden kulle-i keyvân ana (AD/21) İrmedi rif'atüne çarh-ı felek-gâh-ı medâr/Durmadı savletüne cirm-i Zühâl vakt-i memmer (AD/80) Anun eyvânı yıhılduğu için/Toludur kubbe-i keyvân dirîgâ (AD/213) Cemâlün şemidür gün bigi rûşen/Celâlün burcı keyvân bigi âlî (AD/207) Oldı bes yidinci eyvân âşikâr/Kim Zühâl anda ider dâ'yim medâr (Aİ/414) Ger kürsî idinürse tokuz çarhı fi'l-mesel/Kadrün ayagın öpmege irişmeye zuhal (ŞD/74) Burcı eyvânı mümettel evci keyvândur yüce/Zirvesi âfâka hâvîdür çü hatt-ı istivâ (Dâ'î/20) Ol gıyâse'd-dîn ü dünyâ ol emîr-i tâc-bahş/Kim denîdür nisbet içre rif'at-i keyvân ana (Dâ'î/76) Külâhına yir oldı evc-i keyvân/Öperdi efserin gerdün-ı gerdân (HH/244) Yidinci gökde yir tutdı anuñçün ki vardur ayağı tozı zühâlde (KB/196) Heybetin görse eriyeydi Zuhâl/Şöyle kim düşman eriyüp oldı hal (AC/9) Uşbu kasr u tâk bu eyvân nedür/Bu keşide orun bu keyvân nedür (AC/199) Ol deftere çü 'akl nazar kıldı bildi kim/Ser-nâme nâm mihr meseldir zühâl-mahal (ŞD/76) Geçdi yidinci göge dutdı makâm/Kim Zuhâl hâkimdurur anda müdâm (GN/3/333) Yalunuzca tutmışdı ol nâ-be-kâr/Zuhâl bigi bir yüce tagda karâr (SN/354) Bin kezın bindür sekiz kez lâ-ekal/Kalını ol çarhun k'olur anda Zühâl (Aİ/424) Dahı biş yüz bin ü altmışbin temâm/Elli üç ferseng dahı bî-kelâm (Aİ/424) Toksan altı yircedür cirm-i Zühâl/Hendese ilmind'olur bu 'ukde hal (Aİ/424) Dedüm ana kim Zühâl budur yakîn/Kim yeri-durur sipihr-i heftümîn (Aİ/622) Bî-gümân ol oldı yidinci felek/Gördi anda dahı bir ulu melek/Kim yire nûrı ider-idi eser/Likin anı görmez-idi her basar/Yir-ile gök heybeti tolmış-ıdı/Çarh u encüm ana râm olmuş-ıdı (AD/657)

Zuhal, ihtiyarlık ve ölümü hatırlatır:

Altmışa vardı ömür geldi Zuhal

Eyle san kim bu işi oldu Zuhal

Tünd ü tîz ü nahs u tîre dirliği

Çün Zuhal kıldı anunla birliği

Yaş altmışa dayanınca Satürn gelir o zaman kişinin talihinin döndüğünü keder ve düşüncelerin bastığını bir düşün.

Zuhal onunla olunca sertlik, acele, uğursuzluk ve karanlıklar hayatında yer alır.
(GN 4/881)

Bekçiler ve gözcüler etrafı görebilmek için yüksek yerlerde beklerler. Satürn'ün yedinci felekte ve gezegenler arasında en yüksekte bulunması ona kapıcılık, gözcülük gibi görevlerin yakıştırılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden şiirlerde Satürn'den *derbân*, *pâsubân* ve *çâker* diye bahsedilir:

Âsitân olmaga tûbî kapun ider arzû

Pâsubân olmaga eyvânuna keyvân yaraşur (AD/84)

Cennetteki Tûbâ ağacı, senin kapının eşiği olmayı diler. Sarayına kapıcı olmak da Satürn'e yakışır.

Şair memduhun yüceliğini ifade etmek için Tûbâ'nın cennette olmak yerine onun kapısını tercih ettiğini, sarayına bekçilik içinse Zuhal'in uygun olduğunu dile getirmektedir. Memduhun eşiği felekten yüce olduğu kadar cennetten de güzeldir.⁹⁹

Zuhal Oğlak ve Kova burçlarının yöneticisidir:

Cedy ü Delvi evler eylendi Zuhal

Burc ola Merrîhe 'Akreb hem Hamel (MT/177)

⁹⁹ İlgili beyitler şöyledir: Olsa bedel nühûseti mahz-ı sa'âdete/Kapunda lâıyk oladı der-bânlığa Zühal (AD/137) Diler ki ola bu eyvâna pâsubân keyvân (AD/172) Ne yüce himmet ider gör bu pâsubân rûşen/Çâker ide dilere dergâhına Behrâmı/Derbân kıla dilerse eyvânına keyvânı (AD/610) Sarâya girdi gördi yüce eyvân/Ki ana pâsubân olmuşdı keyvân (CH/141) Olsun eyvânunda keyvân pâsubân/Mâh-ı nev olsun kapuna âsitân (Aİ/361) Pâsbân saltanatı kasrına keyvân-ı felek/Sâye bân devleti dergâhına eyvân-ı kerem (ŞD/44) Eyvân-ı âsumân gözüme tâk gelmesey/Rifât ile kubbe-i keyvâna ermişem (ŞD/76) İrişmiş âsumâna âsitânı/Zuhal bâmında olmuş pâsbânı (HH/134) Bâm-ı celâline Zuhal olmaga pâsbân/Ermedi gerçi nüh-felegi nerdübân kodı (ŞD/78) Orada gördi kasr u yüce eyvân/Ki ana pâsubân olmuşdı keyvân (CH/311)

Oğlak ve Kova burçlarını Zuhal ev edindi. Merrih'in burçlarıysa Akrep ve Koç oldu.

Şair iki uğursuz gezegeni, Satürn ile Mars'ı ve bunların hanelerini sıralamıştır. Oğlak toprak, Kova hava, Akrep su, Koç ise ateş gruplarına aittir. Şair burçlar vasıtasıyla dört elementi bir bütünlük içinde ele almaktadır.

Zuhal, şiirlerde bir Hindû olarak tasvir edilir:

Bu kasr üstinde bir Hindûyî keyvân
Olupdur bize gündüz gice der-bân (CH/283)

Bu köşk üstünde Hindu ve yüksek mertebeli bir gözcü bize gece gündüz bekçilik etmektedir.

Keyvân, key (yüksek mertebeli) ile vân (gözcü) kelimelerinin birleşimiyle, makamı-mertebesi yüksek gözcü manasındadır (Mütercim Asım, 2009, s. 443). Şair, Hurşîd'in köşkünün tepesinde gözcülük edip âşıkların kavuşmasını engelleyen Hindû bekçiye Satürn'e benzetmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Zuhal renklerden siyaha ve iklimlerden Hindistan'a hâkim olduğundan ihtiyar bir Hindû olarak tasvir edilmektedir.¹⁰⁰

Zuhal şiirlerde uğursuz olarak tarif edilir:

Did'anı kim Nahs-i Ekberdür Zühal
Kim kamudan yücerek buldı mahal
Tâ biline nahs-perverdür felek
Sa'd olan anı terk itmek gerek (Aİ/426)

Hepsinden yüce olan Zuhal en büyük uğursuzdur dedi. Bilinsin ki felek uğursuzluğa meyillidir. Uğurlu kişinin ondan uzak durması gerekir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Zuhal nahs-i ekber, en büyük uğursuzdur. Astrologlara göre büyük kötücül olan Zuhal/Satürn'ün bu unvanı almasının sebebi kötü bir gezegen olması değildir. Satürn'ün temsil ettiği şeyler sorumluluktur ve insanlar sorumluluktan

¹⁰⁰ İlgili beyitler şöyledir: Yayındı rây-ı hindû dağıldı sipâh-ı jeng/Çün saldı satvet ile Hoten şâhı tâhten (ŞD/45) Semen boynunda ol hindûyı gördüm/Fe-lâbüd anı kim çekdüm ü urdum Dedüm bu bir siyâhı halka der-gûş/Niçün ay-ıla otura düş-ber-düş (CH/240) Çıhdı anun ardınca bir Hindû-yı pîr/Hendese ilminde gâyet bî-nazîr (Aİ/622) Aluban sîm ü zer ol hindûyi pîr/Ol işde oldı anlarun-ıla bir (CH/285)

hoşlanmazlar. Satürn sınırlama, engel olma demektir. Engeller, sınırlar, yasaklar Satürnyen'dir ve bunlar olmasa düzen de olmaz. Çok fazla Satürn tesiri altında olan kişilerde kötümserlik, kaygı, korku ve takıntı görülür (Döşer, 2020, s. 108-109).¹⁰¹

Şems, Müşteri ve Zühre ile birlikte anılır:

Yolun tozına cân-ıla çün oldı müşteri hurşîd
Eger eyvânuna çâker ola keyvân yaraşmaz mı (AD/563)

Güneş senin yolunun tozuna canını ortaya koyarak Müşteri oldu. Satürn senin sarayına köle olsa yakışmaz mı?

Şair, sevgilinin yürürken yerden kaldırdığı toz zerrecilerinin güneş ışığı içinde parıldamasını Güneş'in o toz zerreciklerine alıcı, müşteri olmasına bağlamaktadır. Sevgilinin güzelliği karşısında Güneş bile büyülenmiş, onun ayağının tozu için canını pazara koymuştur. Ayrıca Müşteri aynı zamanda Jüpiter anlamına gelir. Böyle bir güzelin sarayının kapısında Zuhâl ancak bir köle olabilir.¹⁰²

Ay ve Merkür ile birlikte zikredilir:

Kamer-sür'ât velî himmetde devrân
'Utârid-fitnat u rif'atde Keyvân (ÇN/318)

Ay gibi hızlı, ihsanda felek gibi geniş, Merkür gibi çabuk kavrayan, yücelikte Satürn...

Ay en hızlı gök cisimidir, Dünya etrafındaki turunu yaklaşık 28 günde tamamlar. Memduh da Ay kadar süratlidir. Padişah, şehzade, pehlivan gibi cengâver kişilerde sürat hayati önem taşır ve bu yüzden önemli bir haslettir. İhsanlarda bulunmak, cömert olmak da yine yüksek mevkilerdeki kişiler için önemli bir meziyettir. Memduhun cömertliği felek kadar geniştir. Merkür ise aklın ve mantığın gezegenidir, Merkür etkisinde olan kişiler zeki, çabuk anlayan, entelektüel, güzel ve rahat konuşan kişilerdir

¹⁰¹ İlgili beyitler şöyledir: Dutıldı ay u gün agladı yir gök/Müsibet Zühre vü keyvâna geldi (Dâ'î/73) Kimin eyvân içinde hurrem eyler/Kimi keyvâna iltûp pür-gam eyler (HH/92) Didi kim bunda olur Dîv-i Ekvân/Ki irer şerri anun ta burc-ı keyvân (CH/153) Çârşenbih gicesin aldı Zuhâl/Müşkil uş böyle olur uşbunda hall (MT/176) Peş bilindi bu ki dünyâ rif'ati/Dâr-ı Ukbâda nühûsetdür katı (AD/150)

¹⁰² İlgili beyitler şöyledir: Müşteri olmah dilerdi güneş anun 'ışkına/Bah gözi tîrine didüm bil ki bir keyvânısın (KB/404) Hüsrevâ pâyende olsun devletün 'ömrün mezîd/Çün nedîmün zühredür evcinde keyvân devridür (Dâ'î/46)

(Döşer, 2020, s. 90). Son olarak memduh Satürn gibi yüksekte ve yücedir. Şair, gezegenler vasıtasıyla ideal bir yöneticiyi tarif etmektedir.¹⁰³

Behrâm/Mars ile beraber zikredilir:

Şems ü kamerün tîg ile kalkanın alupdur
Ol gamze ki merrîh ile keyvânı sımışdur (Dâ'î/159)

O gamze, Güneş ve Ay'ın kalkanı ile kılıcını alıp Mars ile Satürn'ü parçalamıştır.

Güneş'in altın bir kalkana, Hilal'in ise eğri bir kılıca benzetilmesi yaygındır. Şair sevgilinin süzgün bakışlarıyla Ay ve Güneş'in ellerinden kılıç ve kalkanını aldığını savaşın ve kanın gezegeni Mars ile çok yüce olan Satürn'ü bile paramparça ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁴

Satürn'ün memduhun kapıcısı olması gibi Mars da onun askeri olur:

Sana Behrâm oluban sipeh-dâr
Bu keyvân turrei eyvânun olsun (AD/505)

Mars senin kumandanın olsun, Satürn de senin sarayın olsun.

Beyitte Zuhâl kapıcılık görevinden terfi ederek memduhun sarayı olmaya layık görülmektedir. Mars/Behrâm ise esasında Güneş'in başkomutanıdır fakat beyitte memduha sipahdarlık etmektedir. Böylelikle şair memduhunun Güneş'tene yüce olduğunu ifade etmektedir.

Satürn'ün siyahi olması, matem için karalar giydiği içindir:

Zuhâl kara geymiş idi kendüzi
Ayun dahı dırmanup idi yüzi (SN/568)

(Yemen Şahı'nın ölümü üzerine) Zuhâl karalar giymişti, Ay suratını tırmalamıştı.

¹⁰³ İlgili beyitler şöyledir: Kim mâh u zühre togmadı vü kanı müşteri/Yâhod neden gözükmedi keyvân-ı rûzigâr (Dâ'î/37)

¹⁰⁴ İlgili beyitler şöyledir: Pâsubân keyvân olursa kapıcı Behrâm ana/Zühre-i zehrâ gerekdür mutrib-i nâzük-nüvâ (Dâ'î/21) Kılıcınun odına muhterik olur düşmen/Nite ki gün zuhal-ıla idicek kıran rûşen (AD/172) Behrâm gözünün şehâ tîrine yoh hatâ/Ger sad-hezâr hîleyle def ide Zuhâl (KB/5) Diyen ki eyvânı keyvâna irürem/Gerek Behrâma olmaya fürûten (AD/155)

Satürn Güneş’e en uzak konumda olduğundan en soğuk ve karanlık gezegendir. Bu yüzden ışığı da diğer gezegenlere nazaran solgundur. Bu gibi sebeplerden Satürn bir Hintliye benzetilmektedir. Şair ise Satürn’ün bu halinin sebebi olarak Yemen şahının ölümü üzerine matem elbiseleri giyip yas tutmasına bağlamaktadır. Ay da bu elîm hadise üzerine yüzünü tırmalamıştı. Şair burada Ay’ın üzerindeki lekeleri yara izine benzetmekte ya da Hilal, Dolunay gibi şekil değiştirmesinden dolayı bu ifadeyi kullanmış olmalıdır.

Satürn, küçümseme ve hakaret manasında kullanılır:

Müşterî oldı zuhal sevdasına zülfeyninün
Didüm otur aşğa 'ışkında bir keyvânîsin (KB/102)

Zuhal, zülüflerinin sevdasına müşteri oldu. “Otur yerine, yerini bil! Sen onun aşkında bir Keyvânî’sin.” dedim.

Keyvânî, keyvâniyyet-Keyvân yani Satürn ile ilgili, Satürn’e ait demektir (Steingass, 2005, s. 1070). Satürn, kara kuru, çirkin bir ihtiyar olarak tasvir edildiğinden genç ve güzel sevgilinin aşkına talip olması abestir. Ayrıca sokaklarda ayna gezdirerek aynayı kullanan kişilerden para toplayan, nazıkçe dilencilik eden kimselere ayine-dâr denir. Bu kişiler çoğunlukla Hintli olduğu için ayine-dâr-Hindû ilişkisi kurulur (Şentürk, 2016, s. 476). Satürn de Hindistan’a hâkim olduğundan, Hindû bir ihtiyar olarak tasvir edildiğinden Keyvânî kelimesi ile bu dilencilerin kastedilmesi de olasıdır. Şair bununla birlikte uğurlu Müşterî ve uğursuz Zuhal ile tezat yapmaktadır.¹⁰⁵

Satürn, gezegenler, yıldızlar, felekler, tüm kâinat Hz. Muhammed için yaratılmış ve ona hizmetkârdır:

Çünkü taht urdı ol evde‘akl-ı kül
Yidi yılduz cümle geldi oldı kul
Sanki kuldur her biri halka-begûş
Geydi hırka cümle kıldı cür’a nûş
Tâc-ıla odı Zuhal kodı ilerü
Nişe kodı tâc-ıla odı ilerü

¹⁰⁵ İlgili beyitler şöyledir: Müşterî olmah dilerdi güneş anun 'ışkına/Bah gözi tîrine didüm bil ki bir keyvânîsin (KB/404)

Yani cismün başına ben tâc uram
Hasmunı hor eyleyü oda sürem

Sonra Zühal'in hâkim olduğu yedinci göğe indi

Akl-ı kül orayı da kendine taht edindi yedi yıldız da gelip hizmete hazır olduğunu bildirdi.

Bunlar kulakları küpeli köleler gibiydiler, hepsi hırka giyip hizmet için sarhoş olmuşlardı. Zühal de taç ile ateşini koydu, tacını ve ateşi niçin koyduğunu anlatayım.

Bundan maksadım senin başına taç giydirip düşmanlarını aşağılayarak ateşe atmaktır. (GN 3/333-335)

Şair Hz. Muhammed'in ruhunun yeryüzüne inerken her bir feleği ve gezegenleri ziyaret etmesini ve her menzilde ona yüce hasletler verilmesini anlatmaktadır. Satürn de Hz. Muhammed'in başına taç giydirip, onun düşmanlarını ateşe atacağını beyan etmiştir.¹⁰⁶

Beyitlere bakıldığında Satürn'ün tüm âlemle beraber Hz. Muhammed'e hizmetkâr olarak yaratıldığını, ihtiyar bir Hintliye benzetildiğini, kapıcı, gözcü, bekçi gibi görevleri olduğunu, en büyük uğursuz olarak kabul edildiği görülmektedir. Yine Satürn yedinci felekte olması dolayısıyla yücelik sembolü olarak, bazen de küçümseme ve hor görme manasında kullanılırken Merkür, Venüs, Mars, Ay, Jüpiter ve Güneş ile zengin ve güçlü söz sanatlarına konu olmuştur.

Şairlerin şiirlerinde Satürn'ü en çok hangi yönleriyle ve kaç beyitte kullandığı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

¹⁰⁶ İlgili beyitler şöyledir: Necm-i Sâkıb kim Zühaldür çün çirâğ/Gösterüp nûr-ıla tâbân oldı tag (Aİ/503) Neçün zühalden ola bu kevakibe âgâz/Ya nîşe âteşi oldı eyit bu necm-i bahâr (AD/63) Anun-çün oldı eyvân ile keyvân/Anun-çün geldi insân ile hayvân (HH/38)

Tablo 2: Şiirlerde Satürn’ün kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Yücelik	Gözcü/ kapıcı	Hindû	Uğursuz	Mars
Ahmedî	14	7	5	4	2
Abdî Musa	2				
Âşık Paşa	1				
Cemâlî	1	1		1	
Gülşehrî				1	
Dâ’î	2			1	2
Hoca Mes’ud	1				
Kadı B.					1
Şeyhî	2	3	1		

2.2. JÜPİTER/MÜŞTERİ/ZEUS

Jüpiter ya da diğer adıyla Müşterî, kadim zamanlardan beri bilinen yedi seyyâreden biridir. Eski astronomi bilgisine göre altıncı kat gökte olduğuna inanılırdı. Jüpiter tarih boyunca çeşitli kültürlerin inanç ve mitolojisinde kendine yer bulmuştur. Ona olan ilgi, teleskopun icadıyla artarak devam etmiştir.

Galilei 1609 yılı sonlarında yirmi kez büyüten teleskobunu gökyüzüne çevirerek Ay’ı gözlemledi ve Jüpiter’in dört uydusunu *Io*, *Europa*, *Ganymede* ve *Callisto*’yu keşfetti. Bu keşfini 1610 yılının Mart ayında *Yıldız Habercisi*’nde yayımladı (Unat, 2013, s. 180). Kepler’in öğrencisi Alman astronom Simon Marius da aynı günlerde bu uyduları gözlemlemiştir fakat keşfi Galilei daha önce yayımladığı için bu uydular “Galileo uyduları” olarak nitelendirilmiştir. Uyduların isimlerini ise Marius vermiştir (Güneş,

2021, s. 33). (Zeus'un aşk maceraları uyduların isimlendirilmesinde ilham kaynağı olmuştur.)

Jüpiter, Sümer'de *Enlil* olarak karşımıza çıkmaktadır. Enlil de *Zeus* gibi hava olaylarının tanrısıdır. Enlil de babası *An*'ı (Kronos) devirerek onun tahtına oturmuştur. Zeus'un Olympos'ta ikamet ettiği gibi Enlil de Nippur'da *Ekur* (dağ evi) denen yerde ikamet etmiştir. Tanrıların ulu dağların zirvesinde yaşadığı inancının Yunanlara Sümerlerden geçmiş olması çok muhtemeldir (Uncu, 2011, s. 63-64). Babil'de ise Enlil *Marduk* olarak ortaya çıkmış ve başka tanrıların güçlerini de (Uncu, 2011, s. 18) kendinde toplamıştır.

Jüpiter, Yunan mitolojisinde en güçlü ve *Yüce Tanrı Zeus* olarak karşımıza çıkar. Zeus, babası Kronos'u devirdikten sonra erkek kardeşleri ile yönetimi paylaşır. Hades yeraltını, Poseidon denizleri, Zeus ise gökyüzünü alır. Yeryüzü ve Olympos ise hepsinin (Powell, 2018, s. 117) ortak malı olur. Daha sonra Zeus, Hades hariç kardeşleri, Afrodit ve altı çocuğuyla beraber *On İki Olymposlu* olarak dünyayı yönetmeye başlar.

Zeus, babasını ve diğer Titanları yenmiştir fakat iktidarı yine de güvende değildir. Kehanete göre onun çocuğu da Zeus'u tahtından edecektir. Bunun üzerine Zeus, iktidarını ilelebet muhafaza edebilmek için aklın bizzat kendisi *Metis* ile evlenir. Çocuğunun doğup başına bela olmasını beklemeden, karısı Metis hamileyken onu yutar. Böylece akıl ve bilgelik Zeus'un ayrılmaz bir parçası olur. Zeus, Metis'i yuttuktan bir süre sonra şiddetli bir baş ağrısı çekmeye başlar. Yardıma koşan tanrılar, Zeus'un kafasını baltayla yarar ve içeriden yetişkin ve silahlarını kuşanmış halde *Athena* savaş çılgınlıkları atarak çıkar (Powell, 2018, s. 116).

Acı kuvveti ve cinsel gücü nedeniyle boğa, Zeus'un sembol hayvanıydı ve dini törenlerde Zeus'a boğa kurban edilirdi. Zeus'la anılan bir diğer hayvan ise (Powell, 2018, s. 164) göklerin hâkimi kartaldır.

Zeus, Yunan mitolojisinin olduğu kadar astrolojinin de en önemli figürüdür. Batlamyus'un listelediği 48 takımyıldızdan birçoğu Zeus'la doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilidir. Örneğin Zeus; *Ay Tanrıçası Artemis* ile ikiz kardeşi *Güneş Tanrısı Apollon*'un babasıdır. Kartal takımyıldızı (Aquila), Zeus'un kartalıdır. Boğa takımyıldızı (Taurus), Zeus'un Europa'yı kaçırmak için şekline büründüğü boğadır.

Kova takımyıldızı (Aquarius), Zeus'un kaçırap tanrılara sakalık etmekle görevlendirdiği Ganimeses'tir. Oğlak takımyıldızı, Zeus bebekken onu sütüyle besleyen keçi Amalthea'dır. Kuğu takımyıldızı (Cygnus), Leda ile ilişkiye girmek için Zeus'un şekline girdiği kuğudur. Bu ilişkiden ölümsüz Pollux doğar ve ölümlü ikizi Castor ile birlikte İkizler takımyıldızını oluşturur. Herkül takımyıldızı (Heracles, Hercules) Zeus'un ölümlü bir anneden doğan oğlunu simgeler. Aslan ve Yengeç takımyıldızları da Herkül'ün öldürdüğü mitolojik hayvanları temsil eder... Zeus, Roma mitolojisinde *Jüpiter*; Mısır'da ise *Amon* olarak bilinir (Powell, 2018, s. 402).

Astrolojide Jüpiter varlık, özgürlük ve bolluk demektir. En büyük iyicidir (*sad-i ekber*), ılımlı ve tarafsız olmayı ifade eder. Jüpiter, Satürn ve Mars gibi iki kötücül gezegenin (*nahseyn*) arasına girerek onları ılımlaştırır, araya giren ve barış getiren bir yapıdadır. Hoşgörüyü ve esnekliği anlattığından Satürn ile karşıt doğadadır. Tavrı olarak Satürn inatçıdır ve affetmez, Jüpiter ise iyilik yapar ve daima affeder. Sıcak ve nemli doğası ile Jüpiter bereketi, faydayı, en mutlu eden, rahat ve kolay giden kar ve kazanç getiren işleri anlatır. Jüpiter neşe ve mutluluk verir, dürüstlüğü, ahlaklı ve erdemli olmayı temsil eder. Bu yüzden adalet ve kanunlar ile bağdaştırılır ve dinî kurumlar ile kişilerin de genel göstergesidir. Geleneksel astrolojide Jüpiter başarı, onur, zafer ve iyi şans göstergesidir, Satürn ile temsil edilen daralma ve sınırlanma prensibinin aksine genişleme ve özgürleştirmeyi sembolize eder (Döşer, 2020, s. 104-105).

Jüpiter'in, Hürmüz (Hûrmuz), Erendiz, Bercîs (Bircîs) gibi isimleri de vardır. Bazı sözlük ve eserlerde Jüpiter için Sâkıt, Mars isimlerinin (And, 2018, s. 353) (Çağbayır, 2007, s. 4030) de karşılık olarak verildiği görülür. Sâkıt, Mars'ın sıfatlarından biridir; Mars ve Jüpiter'in ise bir bağlantısı yoktur.

Jüpiter, *sad-i ekber*, en büyük uğurlu kabul edilir. Pazartesi gecesiyle perşembe gününe egemendir. Mavi renge hâkimdir. Jüpiter Balık ve Yay burçlarına egemendir. Bilginler, vezirler buna ilişkindirler. Minyatürlerde de bu özelliklere bağlı olarak elinde kitap tutan bir erkek olarak tasvir edilir (And, 2018, s. 353). Bazı kaynaklarda Jüpiter'in Mars ve Ay ile dost; Venüs ve Merkür ile düşman olduğu (And, 2018, s. 353), (Levend, 1984, s. 207) söylene de astrologlara göre Jüpiter Mars ile düşmandır. Çünkü Mars'ın mizacındaki şiddet ve öfkeyi artırır. Ayrıca birbirlerinin düşüşte

oldukları burçları yönetirler. Jüpiter, Ay ve Venüs ile çok iyi dosttur. Ay'ın evi olan Yengeç, Jüpiter'in şeref burcudur. Venüs de Jüpiter gibi sıcak ve nemli doğadadır, ikisi de talihli gezegenlerdir. Ayrıca Venüs, Jüpiter'in burcu olan Balık'ta yücelir, Yani Venüs'ün şerefi Balık burcudur. Ay ise Venüs'ün hanesi olan Boğa burcunda yücelir. Jüpiter, Merkür ile hem dost hem de düşmandır (Döşer, 2020, s. 333).

Müşteri, *kâdî-i felek* olarak da bilinir (Levend, 1984, s. 207). Güneş'i sultan olarak tasavvur eden eski müneccimler Müşterî'ye de onun kadısı olmak görevini vermişlerdir. Jüpiter genellikle mutluluk, rahmet ve bereket gezegeni olarak bilinir. Bu gezegenin etkisi altında doğanlar ümitli, şen şakrak, samimi ve sadık, temiz kalpli, cömert ve hayırsever olurlar (Pakalın, 1983, C.II, s. 636).

Jüpiter, tarih boyunca şairlerin de ilgisini çekmiş, onlara ilham kaynağı olmuştur. Pek çok şair, şiirlerinde Jüpiter'i türlü söz sanatlarına konu etmiştir. Aşağıda bu beyitlerden örnekler paylaşılacaktır.

Jüpiter, altıncı felekte kaim ve altıncı iklime hâkimdir:

Oldı altıncı felek andan temâm
Kim tutupdur Müşterî anda makâm
Seyr idüp ol garbdan şarka gider
On iki yılda yakîn bir devr ider (Aİ/414)

Altıncı felek ondan tamamlandı. Jüpiter orayı makam edindi.

Jüpiter, batıdan doğuya doğru gider, tam olarak 12 yılda bir devreder.

Jüpiter, altıncı feleğe ve altıncı iklime hâkimdir (Kam, 2008, s. 202). Burçlar kuşağı etrafındaki dönüşünü 12 yılda tamamlar, her burçta ortalama 1 yıl kalır (Döşer, 2020, s. 79).

Görüldüğü gibi eski müneccimlerin gezegenlerin devirleri hakkındaki bazı yorumları bugünkü bilgilerle örtüşmektedir ve bu şiirlerde de dile getirilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ İlgili beyitler şöyledir: Çarh-ı sâdis mazhar-ı ism-i Alîm/Kim orada Müşterî-durur mukîm (Aİ/215) Bin kezin bin lîkin on dört kez temâm/Hem tokzyüzbin dahı iy nig-nâm (Aİ/423) Dahı tokzan dört bin ferseng-ile/Yidi yüz tokzan sekiz dahı bile (Aİ/423) Hem ol ki altıncı gök anun yiridür/Şeh ayağı tozına müşteridür (CH/70) Cirmi yir kadrince seksen biş-durur/Zî gögün kim ilm ana iş-durur (Aİ/424) Kalınıdur Müşterî duran gögün/Kudretini Hâlıkun görüp ögün (Aİ/424)

Jüpiter; mal, mülk, bolluk ve bereketle alakalıdır:

Gör ne rey ü tedbir eyler Müşteri

Şundan alur şuna virür mülkleri

Malı, mülkü bazılarında alıp diğerlerine veren Müşteri gezegeninin ne düşünüp tedbir ettiğine bir bak. (GN 1/19)

Jüpiter, astrolojide bolluk, bereket, sağlık, ferahlık, kolaylık, büyüme, genişleme gibi anlamları ifade eder. Bu özelliklerden hangisini insan hayatına katacağı ise kişinin doğum haritasındaki yerleşimine, diğer gezegenlerle açılara göre yorumlanır. Örneğin Jüpiter, bereketli burçlardan olan Boğa burcunda olduğunda maddi bereket getirecektir. Bu yerleşim, kaynakları iyi yönetme ve büyük potansiyel barındıran yatırımlar yapabilme becerisi getirir. Bu kişiler maddi olarak güvende olma arzusu taşırlar (Döşer, 2020, s. 250).

Jüpiter, şeref burcu olan Yengeç'te olduğunda kişi evle ilgili meselelerde şanslıdır. Bu kişilerin vicdanı ve sahiplenme duygusu had safhadadır. Ailesi ve arkadaşları tarafından desteklenir. Cömert ve hayırseverdir (Döşer, 2020, s. 251).¹⁰⁸

Jüpiter, vezirlik ve kadılık eder:

Geldi bu kez Müsterî hükmi ana

Re'y ü tedbîr öğredür görsene

Çün vezîrdür ol vizâret öğredür

Dillere lafz u ibâret öğredür

(Mars'tan sonra) Bu defa da Müşteri yıldızının hükmü erişir; o düşünce ve tedbir öğretir.

Müşteri, vezir olduğundan idari işlerinden başka konuşma ve siyaset de öğretir. (GN 4/881)

¹⁰⁸ İlgili beyitler şöyledir: Müşteri'dendür bulara bu eser/Zîra Hak'dan ana degdi ol nazar (GN 2/951) Müşteri hem iki nesne kodı ortaya/Kodı yani dâd u istâd eyleye (GN 3/335) Yani mülki cümle milletden alam/Sana virem hâkimin senden kılâm (GN 3/335) Müşteri çıkdı ufukdan zer-feşân/Büşr'e eydür Yemlihâ kim iy fülân (MT/176)

Müşteri, kâdî-i felek olarak ve hâtib-i felek olarak bilinir (Levend, 1984, s. 207). İnsan olgunluk çağına geldiğinde Jüpiter tesiri altına girer, ondan düşünce, ihtiyat, konuşma ve siyaset öğrenir.¹⁰⁹

Jüpiter, *alıcı, talip* anlamındaki *müşteri* kelimesi ile cinaslı olarak kullanılır:

Şems olsun sana tâc u müşteri

Cân_ıla olsun kulluguna müşteri (Aİ/360)

Güneş sana taç ve Jüpiter de kulluğuna canı pahasına müşteri olsun!

Güneş'in altın bir taca benzetilmesi yaygındır. Kullar da tıpkı taht ve taç gibi bir sultanlık nişanıdır. Kulları olmayan kişi sultan olamaz. Güneş'i başına taç olarak takan memduhun kulluğuna da Jüpiter müşteri olur. İlk mısrada *müşteri*, Jüpiter manasında, ikinci mısrada ise alıcı, talip anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁰

Jüpiter, memduhun makamının yüceliğini ifade etmek için kullanılır:

¹⁰⁹ İlgili beyitler şöyledir: Niçe kim 'iş ider nâhid-i zevvâk/Niçe kim ders okur bercîs-i bârî (Dâ'î/33) Bercîs-i kavs elinde kalem tûr ile şihâb/Merrih çeriği gibi atar cünneye hadeng (ŞD/87) Çıkd'anun ardınca bir dâna-yı kâr/'Âlem-i gayb olmuş ana âşikâr/Kamu hükmi adl-ile kılur-ıdı/Fikrsüz her nesneyi bilür-idi (Aİ/281)

¹¹⁰ İlgili beyitler şöyledir: Karıyan gönül olmaya müşteri/Katına gelürse Ay u Müşteri (SN/230) Didi yüzün ay tali'ün Müşteri/Muvafık bulundu sana müşteri (SN/411) Sen güneş yüzlüye cânlar müşteri/Zühre ılduzlusın iy mâh-ı felek (Dâ'î/155) Ger ay u gün dahı sanadur müşteri velî/Tâli' yiginliği gerek ol bir sitâredür (Dâ'î/101) Müşteri oldu zuhal sevdasına zülfeyninün/Didüm otur aşağı 'ışkında bir keyvânîsin (KB/102) Oldı kamer cemâlüne şems ile zühre müşteri/Evc-i felekde tâli'ün çün şeref-i sa'âdesin (Dâ'î/157) Zühre yüzünün müşterisi külli kevâkib/Hurşid-i cemâlün meh-i tâbânı simuşdur (Dâ'î/159) Felekler müşteridir gün yüzüne/Süregör ey kamer devrân senindir (ŞD/127) Elündedür kelâm engüşterisi/Ki anun mihr ü mehdür müşterisi (HH/66) Mehtâb-ı lutf u rahmetün ile müşteri olup/Mihrünle ehl-i hale gelen vecd-i hâl için (HH/94) Gülinde sünbülinden silsile_olmuş/Mehinün müşterisi sünbüle olmuş (HH/153) Olup meh müşteri bu âsiyâyâ/Virürdi dânesin mîr ü gedâyâ (HH/199) Ki hüsnî mâhına gey müşteridür/Dili hem gayr dil-berden berîdür (HH/234) Bil iy kim bahtuna cân müşteridür/Hevâdârun meh ile müşteridür (HH/248) Bu bâzârun âdem olup müşterisi/Ne germ ola kim müşterâsına degmez (HH/285) Bu hoş ebyâtı sanma serserîdür/K'alur mihr ile ol kim müşterîdür (HH/308) Ol nigârîn dahı kocdı yârini/Germ kıldı müşteri pazarını (AC/292) Müşteri olmah dilerdi güneş anun 'ışkına/Bah gözi tîrine didüm bil ki bir keyvânîsın (KB/404) Kavs kaşlarına bin cân müşteri/Serv-i âzâduna bin dil bendedür (KB/123) Güneş yüzüne uş benem ki oldum müşteri candan/Velîkin cânuma koydun bu sâ'at ihtirâkı sen (KB/377) Ben ana müşteri oldum ki şemsi şemsisidür/Ne zühre ki dem ura anda zühre-i eflâk (KB/396) Ben bir nazarına virürem iki cihân/Ne kılâyum ol zühre bu müşteriye satmaz (KB/418) Ola bercîs ayagun tozına candan müşteri/Kamu serkeşlikle oldu hükmüne behrâm râm (AD/197) Yolun tozına ay u güneş müşteri oldu/Pes ne gönül ola ki sana olmaya râgıb (AD/246) Cihân ger müşteri ola revâdur/Çü dilber âfitâb-ı meh-cebîndür (KB/244) Sitâresin götüriben yüzine bahdum idi/Özine müşteri kıldı beni ki mehveş imiş (KB/322) Cemâlün mihrine meh müşteridür/Tapundan gayrılardan dil berîdür (HH/214) İy boyı serv yüzi güneş alnı müşteri/Bin cân u dil visâlüne cân-ıla müşteri (HD/78) İy yüzi âfitâb alnı kamer/Müşteri kara gözüne Zühre (HD/103)

Ger 'utârid olalar ucdan uca yazıcılar

Müşteriyi tapuna bende-i fermân yazalar (AD/301)

*Kâtipler sıra sıra dizilip Utârid gibi yazsalar, Müşteri'yi ancak senin kapında
bir köle yazarlar.*

En yüksek felekte bulunan gezegen Satürn olsa da Satürn uğursuz sayıldığı için bazen sevgilinin veya memduhun yüceliğini ifade etmek için Satürn değil altıncı felekteki Jüpiter kullanılır. Şair, Güneş'in kâtibi Merkür'ün memduhun katında sıradan bir yazıcı, Güneş'in kadısı ve hatibi olan Jüpiter'in ise köle olduğunu, dolayısıyla memduhun Güneş'ten bile yüce olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹

Jüpiter, talih simgesidir:

Bircîs hıdmetüne senün oldı müşteri

Kesb-i sa'âdet itmege-içün î mâh-ı kirâm (CH/304)

*Ey Ay gibi ulu ve şerefli zât! Jüpiter mutluluk, talih sahibi olabilmek için senin
hizmetine müşteri oldu.*

Yukarıda Jüpiter'in bolluk, bereket, genişleme, ferahlık, iyi şans gibi anlamlara geldiği ifade edilmişti. Şairlere göre Jüpiter bu özelliklerini memduhun hizmetine girerek almaktadır. Yani asıl talih ve mutluluk kaynağı övülen kişidir, Jüpiter ondan sadece küçük bir parça taşımaktadır. Ayrıca yüce bir kişinin hizmetine girerek onun ilminden, feyzinden faydalanmak pek çok inanç ve tarikatta yaygın olarak görülür. Bu açıdan baktığımızda Ay bir mürşid, Jüpiter ise mürid olmaktadır.¹¹²

¹¹¹ İlgili beyitler şöyledir: Ne dürdür şol ki derhor görürüz biz/Ki aydan müşteri olmuş mu'allak (KB/8) 'İşk bir cevher durur ki şehir-i dilde şöhrdür/Kemterin huddamı mâh u müşteri vü zühredür (KB/143) Bu hâk hâzîzinde ne dütüne boyandun/Sen kim vatanun ola senün zirve-i Bercîs (AD/403)

¹¹² İlgili beyitler şöyledir: Bercis-i mihr-gûster ü Behrâm-ı intikâm/Mihr-i sipihr-i devlet ü kurtb u medâr-ı mülk (AD/119) Yüzünü zühre görürse senün iy müşteri tali/Dahı ol bahmaya hergiz bu çarhun günü ayına (AD/542) Şeh-i Behrâm-savlet Müşterî-baht/Ki anunladur müşerref tâc-ıla taht (AD 208) Didi yüzün ay tâli'ün müşteri/Muvâfık bulundı sana müşteri (SN/411) Bir mübârek kevkeb iy şâh-ı zemen/Togdı Esedde Müşterî vü Zühreden (Aİ/251) Sa'd-ı Ekber oldı bi-şek Müşterî/Liki Merrîh oldı nahsün asgarı (Aİ/426) Ol Zühal altında oldı Müşterî/Kim nühüsetden birez ola berî (Aİ/426) Sa'd-ı Ekber Müşterî uş virdi nûr/'Âleme toldurdu râhatla sürür (Aİ/504) Çü sensin müşteri dürr-i yetime/Zehi devlet anun kim oldu bâyi (Dâ'î/33) Nedîm olsun sana sohbetde Nâhid/Şeref burcında hem bercis-i tâli' (Dâ'î/33) Devletün hurşîd-i tâli'dür sana behrâm râm/Tâli'ünde müşteridür mâh-ı tâbân devridür (Dâ'î/46) Sa'dî eger tâli'ine Müşterî/'Akl u devlet kamu ana müşteri (AC/9) Germ oldı yüzi mihrine bâzârı şevkümün/Dil müşterisi ol oda cân eyledi sipend (ŞD/97) Kim mâh u zühre togmadı vü kanı müşteri/Yâhod neden gözükmedi keyvân-ı rûzigâr (Dâ'î/37) Didüm oldur Sa'd-ı Ekber Müşterî/Cümle-i ehl-i sa'âdet serveri (Aİ/281)

Jüpiter; Ay, Venüs ve Güneş ile sevgilinin yüzüne veya memduha teşbih edilir:

Kim zühre didi yüzüne kim müşteri kim ay

Rûşen bu kim güneş dahı degül mukâbili (AD/592)

*Yüzüne kimisi Venüs dedi, kimisi Jüpiter, kimisi de Ay. Aşıkâr olan budur ki
Güneş bile onun dengi değildir.*

Klasik şiirde sevgilinin yüzünün Ay ve Güneş'e benzetilmesi ya da onlarla mukayese edilmesi yaygın bir gelenektir. Bu beyitte de şair gezegenleri talih, güzellik ve önem derecesine göre Venüs, Jüpiter, Ay şeklinde sıralamakta, nihayetinde de gezegenlerin sultanı olan, hayat kaynağı Güneş'in bile sevgilinin yüzü karşısında sönük kaldığını ifade etmektedir. Ayrıca rûşen kelimesi de hem aşıkâr hem de aydınlık, parlak manasına gelecek şekilde kullanılmaktadır.¹¹³

Gökten iner:

Melekdür sanki irmişdür cinândan

Veyâhud müşteri'dür âsumândan (HH/68)

Sanki melektir de cennetlerden veyahut Jüpiter'dir gökyüzünden inmiştir.

Gökten inmek deyimi; uğurlu, güzel, hayırlı, ilahi ve nadir şeyler için kullanılır. Melek de saf ve günahsız olmayı ifade eder. Şair, mesnevisinin kahramanı Hümâ'nın doğumunu tarif ederken onun cennetteki melekler kadar temiz, makamının da Jüpiter gibi yüce ve onun gibi uğurlu olduğunu ifade etmekte ve onun da gökten indiğini ileri sürmektedir.¹¹⁴

¹¹³ İlgili beyitler şöyledir: Benden ilkin nite geldi pâdişâh/Kim oturdu Müşteri katında mâh (MT/220) Ol 'izâr-ıla cebîn ü çehre-çün/Ya'ni mâh u müşteri vü mihr-çün (Aİ/119) Eyâ hurşîd-i meh-peyker cemâlün müşteri-manzar/Ne manzar manzar-ı tâli' ne tâli' tâli'-i enver (Dâ'î/255) Nazarda müşteri tal'atda hurşîd/Keremde Hatem ü hikmetde Cemşîd (ÇN/318) Süleymândur çü şeh engüsteri ol/Cihâna mâh şehdür müşteri ol (HH/47) Her hâlin ile şâkirem ey bî-sitâre ger/Makbûl eder ise seni ol müşteri-cenâb (ŞD/61) Ki geldi şâh-zâde kasr-ı şâha/İrişdi müşteri eyvân-ı mâha (HH/152) Ol şâh-ı kamer tal'at u bircîs-i sa'âdet Fıtratda 'utârid/Behrâm-ı zafer meclisidür zühre mugânı Her dürlü gınadan (Dâ'î/5) Şeh-i hurşîd-râ'î müşteri-rûy/Hümâ-yı kebk-reftâr u melek-hûy (HH/157) Sanaydun kim meh ile müşteri'dür/Yahod âhûyile kebk-i derîdür (HH/178) Şol müşteri'dür ol ki çeker zühre sâzını/Şöyle güneşdür ol ki kılur sohbet ay ile (KB/48) Bu sözde hüdhdü virbidi Belkîs/Ki Hurşîd-ile nâzır ola Bircîs (CH/243) Çü bazirgân melik Cemşîd ola/Revâ ger müşteri hurşîd ola (CH/232) 'Arz ider ise hüznünü yıldızlara gice/Dahı dimeye müşteri bedr aya ki mâhî (KB/296) Yüzi güneşi kaşı ayı müşteri tutağın/Görelî bildi gönülüm ki şol dem oldı sakîm (KB/303) Şâh-ı seyyâre ki hüsnîyle 'alemdür her sabâh/Ser-nigûn kılur yüzün nûrın göricek râyetin (HD/117)

¹¹⁴ İlgili beyitler şöyledir: Müşteri iner-ise gökden henüz/Ana anlanmaya yirde bu rumûz (MT/128)

Jüpiter, pazartesi gecesine ve perşembe sabahına hâkimdir:

Müşterî'ye vir düşünbe dünini

Zühre seşenbih düninün hatunı (MT/175)

Pazartesi gecesini Jüpiter'e ver, Venüs ise cuma gecesinin hatunudur.

Yukarıda belirtildiği gibi Jüpiter pazartesi gecesiyile perşembe sabahına hâkimdir. Şair de beytinde bunu dile getirmektedir.¹¹⁵

Yay ve Balık burçları Müşteri'nin hanesidir:

Müşterî ılduzı budur gökde 'ayân

Kavs u Hûd anun evidür bî-gümân (MT/177)

Gökte açıkça görülen Müşteri yıldızı budur ve şüphesiz Yay ve Balık burçları onun evidir.

Jüpiter, Yay ve Balık burçlarının yöneticisidir (İlhan, 2021, s. 54). Jüpiter'in gündüz evi Yay, gece evi ise Balık burcudur (Döşer, 2020, s. 190,200). Şair, gökyüzünde ayan beyan görünenin Jüpiter, Yay ve Balık burçlarının da şüphesiz Jüpiter'in evi olduğunu ifade etmektedir.

Müşteri'nin, Zerdüşt dinindeki karşılığı Hürmüz'dür ve şiirde *dîv-perî* gibi efsanevi varlıklarla birlikte zikredilir:

Çü kıldı habs içinden ol perîveş

Şehinşâh öpdî mâhım müşterîveş (HH/279)

O perî kızı gibi güzel hapisten çıktı. Şahlar şahı, o Ay yüzlüyü Müşteri gibi öptü.

Zerdüşt dininde iyiliğin tanrısı *Hürmüz* (Ahura mazda) ile kötülüğün başı ve iblisler, devler gibi kötü varlıkların yaratıcısı *Ehrimen* sürekli mücadele halindedir. Bu mücadelede Hürmüz'ün de yardımcıları (iyi ruhlar, perîler) vardır (Sinanoğlu, 1998, s. 496).

Şair hapsedilmiş Hümâyûn'u önce periye, ikinci mısra da ise Ay'a benzetmektedir. Hümâ ise Jüpiter'e yani Hürmüz'e benzetilmektedir. Ay-Müşteri ve perî-Hürmüz ifadeleri ile zengin bir tenasüp vücuda getirilmiştir. Jüpiter ile Ay'ın öpüşmesi bu iki

¹¹⁵ İlgili beyitler şöyledir: Müşteri'nündür bu pençsenbih günü/Zührenün âdîne gündür iy denî (MT/178)

gezegenin bir araya gelmesini yani kavuşum, kırân olmasını ifade etmektedir. Astrolojide bu iki gezegenin kavuşumunda doğan kişiler cömert, şanslı, inançlı, neşeli, iyi yetişmiş, hoşgörölü, seyahat eden, kadınlarla iyi ilişkileri olan insanlar olarak yorumlanır (İlhan, 2004, s. 302).¹¹⁶

Jüpiter melek olarak tasavvur edilir:

Çün anı altıncıya irürdi yol

Anda dahı bir firişteh gördi ol

Her sa'âdet kim yir-ile gökde var

Ol melek itdi ana cümle nisâr (AD/657)

O yol onu altıncı feleğe götürdü. Orada da bir melek gördü.

Yerlerde ve göklerdeki tüm mutluluğu o melek saçtı.

Beyitte, Hz. Muhammed'in Miraç yolculuğunda göğün katlarını birer birer aşması anlatılırken altıncı felekte Jüpiter ile karşılaşması anlatılmaktadır. Kadim medeniyetlerin tanrılık atfettiği Jüpiter'i ve diğer gezegenleri şair Ahmedî'nin melek olarak tasvir etmesi onun, astroloji ve İslam'ı barıştırmaya çabası olarak düşünülebilir.¹¹⁷

Beyitlere bakıldığında Jüpiter'in talih simgesi olduğu, Güneş'in hatibi ve kadısı olduğu, Yay ve Balık burçlarını yönettiği, pazartesi gecesi ile perşembe gününe ve altıncı felek ile altıncı iklime hâkim olduğu, Zerdüş dinindeki karşılığı olan Hürmüz sebebiyle dîv-perî gibi varlıklarla anıldığı, memduhun makamının yüceliğini ifade etmek için kullanıldığı, memduha veya sevgiliye teşbih edildiği, alıcı manasındaki müşterî kelimesi ile tevriyeli veya kinayeli olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Jüpiter'in de diğer gezegenler gibi Allah'ın emrindeki bir melek olduğu ifade edilmektedir.

¹¹⁶ İlgili beyitler şöyledir: Gözin baglarsa tan mı müşterînün/Elinde dîv olur çünkim perînün (HH/292) Diyezdün şişede bâde perîdür/Ya zerrîn sağâr içre müşterîdür (CH/135) Düşürdür hâcib-i perin periye/Çeker kavseyn mâh u müşteriye (HH/153) Kara gözlü güzel yüzlü perîler/Özi zühre cemâli müşterîler (ÇN/337) Hümâ bilmez melek mi yâ perîdür/Ki ana mihr-i dilden müşterîdür (HH/75) Kaçup görürdün andan periye/Mukârin olduğun meh müşteriye (HH/80) İderken zevk mâh u müşteriden/Ne zahmetler görür dîv ü periden (HH/93)

¹¹⁷ İlgili beyitler şöyledir: İşi anun tesbîh-ile takdîs-idi/Şuglı ta'lîm-ile hem tadrîs-idi (AD/657) Bir vilâyet buldı anda tolı nûr/Rûh u revh u râhat u zevk u sürûr (AD/657) Oradan dahı gidip ol muktedâ/Sidre'ye irdi kim oldu muntehâ (AD/657)

Jüpiter'in şiirlerde en çok hangi yönleriyle ele alındığı ve kaç beyitte kullanıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Şiirlerde Jüpiter'in kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Burç/Devir	Mülk/ Bereket	Hâtib- Kadı	Uğur	Talip	Sevgili/ Memduh
Ahmedî	8		1	4	4	4
Abdî Musa					1	
Âşık Paşa		4	3			
Cemâlî				1	9	4
Dâ'î			1	1	4	3
Dehhânî					2	1
Gülşehrî				1		1
Hoca Mes'ud					2	
Kadı B.					8	3
Şeyhî			1			1

2.3.MARS/MERRÎH/ARES

Merîh, Merrîh, Mirrîh şeklinde farklı telaffuzları vardır. Behrâm da isimlerinden biridir. Merîh'e cellâd-ı felek de denir, minyatürlerde elinde kılıç ve kesik baş tutan bir erkek olarak tasvir edilir. Cumartesi gecesiyle salı gününe egemendir. Rengi kırmızıdır, tabiatı aşırı kuru ve sıcaktır. Bu gezegenin etkisinde olanlar orta boylu, yuvarlak yüzlü, keskin gözlü, kavgacı ve tehlikeli olurlar (And, 2018, s. 353).

Mars'ın Mezopotamya'daki karşılığı *Enlil*'in oğlu *Ninurta*'dır. O da Ares gibi savaş tanrısıdır fakat Ares'in aksine çok saygı duyulan bir tanrıdır. Ninurta, tanrıların şahı

ve ülkeyi barbar istilasından koruyan bir tanrı olarak kabul edilir (Uncu, 2011, s. 14, 67).

Roma'daki Mars'ın, Antik Yunan'daki karşılığı Ares'tir. Zeus'un kendi kız kardeşi Hera (Roma'da Juno) ile evliliğinden olan oğludur ve Zeus'a göre tanrıların en nefret edilenidir (Powell, 2018, s. 174). Ares muhtemelen lanet okuyan demektir, savaş tanrısı olarak bilinir ve Trakyalı olduğuna inanılır. Ares'in tesiri altındaki askerler acımasız, korkusuz ve acıya duyarsız olurlar (Powell, 2018, s. 224).

Ares'in resmi bir eşi olmasa da çok sayıda çocuğu vardır. En uzun süreli ilişkisi Hephaistos'la evli olan *Aşk ve Güzellik Tanrıçası Aphrodite* (Roma'da Venüs) ile olmuştur. Bu yasak aştan dört çocukları olmuştur. Bu çocuklardan Phobos (panik) ile Deimos (korku) savaş tanrısı olan babalarına yakışır evlatlardır ve Mars'ın asırlar sonra keşfedilen iki uydusuna onların adı verilmiştir. Diğer çocuklar Harmonia (uyum) ve Eros'tur. Eros bütün dünyada cinsel çekimin simgesi kabul edilir (Powell, 2018, s. 224).

Kalplere kin, nifak, düşmanlık tohumları atanın Ares olduğuna inanılır. Olur olmadık sebeplerden kavga çıkarıp savaşmak Ares'in işidir. Kendi savaşmasa bile birilerinin savaşıp kan dökmesi, mücadele etmesi onun en büyük zevkidir (Uncu, 2011, s. 67).

Astrolojide Mars, Koç ve Akrep burçlarını yönetir. Oğlak'ta yücelir, Boğa ve Terazi'de zarar görür, Yengeç'te düşer. Erildir ve fonksiyonu gayret sarf etmektir. Güç kullanma, harekete geçirme yönelimindedir. Gece gezegenidir, koyu kırmızı renktedir, çabuk öfkelenen yapıdadır. Savaş, kavga, düşmanlık, fetihler, askerlik, mücadele, rekabet, azim, fiziksel enerji, kaslar, keskin kokular, rahatsız edici sesler ve demir, bakır gibi madenleri temsil eder. Bu gezegene mensup olanların bedenleri iri kemikli, güçlü olur. Gözleri ise küçük ve keskindir (Döşer, 2020, s. 98-99).

Mars savaşın ve kanın yöneticisidir. Cinsel enerjiyi, cesaret, atılganlık, azim ve kararlılığı temsil eder. Mars bir doğum haritasında güçlü konumdaysa harita sahibi cesur ve kararlı hamleler yapabilen biri olarak yorumlanır. Bu kişiler yönetilmek veya yönlendirilmek istemezler. Mars güçlü bir evdeyken sert açılar yapıyorsa bu, kişiye tahakküm arzusu verebilir. Eğer Mars zayıf konumdaysa kişide korkaklık ve hakkını arayamama gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Mars'ı Venüs ile uyumlu açı (altmışlık veya üçgen açı) yapan kişiler aşk ve cinsellik konusunda dengeli tutum sergilemeye

eğilimlidir. Mars ve Venüs'ü arasında uyumsuz açısı (kare ve karşıt) olan kişilerse bu konularda dengesiz tutum sergilemeye meyillidir (Döşer, 2020, s. 101-102).

Mars, müneccimler tarafından uğursuz olarak kabul edilir, fakat Satürn'den daha az uğursuz olduğu için kendisine *en küçük uğursuz* (nahs-i asgar) denir. Gündüze ait ve erildir (müzekker-i nehârî), kırmızı renk kendisine aittir, bu yüzden *Mirrih-i ahmer* olarak da anılır (Levend, 1984, s. 205).

Mars, tarih boyunca pek çok insanın ilgisini çekmiştir. Klasik şairler de bu asi gezegene kayıtsız kalamamış ve şiirlerinde ona sıkça yer vermişlerdir.

Mars, beşinci feleğe, beşinci iklime, cumartesi gecesı ve salı gününe hâkimdir:

Oldı pes bişinci çarh andan 'ayân
Ki_anda_ider Merrîh peyveste mekân

İki yıldan eksük ol bir buçug ay

Geçse bir kez devr ider iy pâk-rây (Aİ/414)

Beşinci felek böylece bilinir oldu. Orayı Mars mekân edindi.

Ey temiz fikirli! O, iki yıldan bir buçuk ay eksik bir zamanda devrini tamamlar.

Mars, Güneş ile Jüpiter arasında beşinci felekte yer alır. Her burçta ortalama 2 ay kalır. Her tam turunda 80 gün geri hareket (retro) eder (Döşer, 2020, s. 79).¹¹⁸

Mars, elinde kılıçla baş kesip kan saçır:

'Ömr irişdi otuza oldı fuzûl

Ögredür mirrih ana resm ü usûl

Baş kesüp kan dökmege yilter anı

Yani kendü işine ilter anı

Yaş otuza gelince faydasız işlerle uğraşır, bu zamanda ona davranışlarını Merrîh öğretir. Onu baş kesip kan dökmeye teşvik eder, çalışıp çabalar, onu kendi işine getirir. (GN 4/879)

¹¹⁸ İlgili beyitler şöyledir: Çünkü şenbe dünini Merrih ala/Girüki dünin 'Utârid hod bile (MT/175) Kutrı fersahla ikibindür dürüst/Dahı yüzelli iki iy fehmi cüst (Aİ/423) Bin kezin bindür onaltı kez temâm/Kalın'anun k'oldı Mirrihe makâm (Aİ/423) Dahı elli altıbin ferseng-ile/Sekseniki dahı_anun-ıla bile (Aİ/423)

Eski inanışa göre insan, ömrü süresince Ay'dan başlayarak Satürn'e doğru gezegenlerin tesiri altına girer. 30'lu yaşlar da Mars'ın hâkimiyetine girildiği dönemdir. İnsan bu dönemde gençliğin ve gücünün zirvesindedir, ihtirasları uğruna mücadele eder.¹¹⁹

Mars, Hz. Muhammed'in hizmetine girip, onun dostlarına savaşmayı öğretir:

Mirrih eytdi ben dahı hem iki iş
İşleyem her dem senünçün yaz u kış

Yani virem dostların eline kılıç
Hem diyem düşmenlerün boynını bıç

Merih de "Ey yüce Peygamber! Ben de senin için yaz kış iki iş yapacağım: Dostlarının eline kılıç verecek ve 'Düşmanlarını bıç!' diyeceğim." diye söyledi. (GN 3/335)

Daha önce birçok beyitte, defalarca kez görüldüğü gibi tüm kâinat Hz. Muhammed'in emrine amadedir. Bütün varlık, kendi tabiatlarınca ona hizmet etmek için adeta yaraşırlar. Kan dökücü, savaşçı Mars da Hz. Muhammed'in dostlarına kılıç kullanmayı, savaşmayı ve onun düşmanlarını yok etmeyi öğretir.

Cesur ve mahir savaşçılar Mars'a benzetilir:

Savaş olıcak sanki Mirrîh idi
Yirin sahlamakda Demür-mîh idi (SN/354)

Savaş olduğunda sanki Merih, yerini korumakta ise Demirkazık yıldızıydı.

Mesnevinin kahramanlarından Saluk'un cengâverliği anlatılırken savaşma becerisi Mars'a benzetilmektedir. Mars savaşla alakadardır, bu sebeple kendisine *tîgzen-i âsmân (feleğin silahşörü)* gibi sıfatlar yakıştırılmaktadır (Levend, 1984, s. 205). Saluk'un sebatkâr tavrı, bir adım bile geri çekilmeyip mevziisini korumasıysa Demirkazık yıldızına benzetilmektedir. Demirkazık yani Kutup Yıldızı/Polaris, halk

¹¹⁹ İlgili diğer beyitler şöyledir: Mirrihi gör niçe başlar biçer/Ol semâ'da harket eyler kan saçar (GN 1/19) Eyle kim elde kılıç dutmuş gibi/Baksan ol Mirrîh'e benzer tertibi (GN 2/949) Pes hakemdür Mirrîh ol saf üstine/Mâyil anındur bular baş kaskına (GN 2/949) Ol safun şöyle-durur dirlikleri/Nisbet eyler Mirrih'e erlikleri (GN 2/949) Çarh-ı hâmis mazhar-ı Kâhhârdur/K'orada Merih hancer-dârdur (Aİ/14) Tutuban Mirrîh tîg-i âb-gûn/Kıldı gice râyetini ser-nigûn (Aİ/504) Didüm ol rîz-ende-i hûn bu-durur/Pür-dil ü cellâd-ı gerdûn bu-durur (Aİ/281) Bercîs-i kavs elinde kalem tûr ile şihâb/Merrih çeriği gibi atar cünneye hadeng (ŞD/87)

arasında sabit olarak bilinir, sürekli kuzeyi gösterir, bu sayede insanlar gece karanlığında yönlerini bulabilmektedir. Saluk'un Demirkazık olarak tasvir edilmesi, askerlerin onu önder bilip, ondan cesaret aldıklarını da işaret etmektedir.¹²⁰

Mars, İran'da Behrâm olarak bilinir, İran'ın mitolojik kahramanı Behrâm ile tevriyeli olarak kullanılır:

Hezârân Rüstem-i Destân işigümde ayahçıdur
Velî Behrâm gözini göricek erligüm yohdur (KB/306)

Binlerce Rüstem-i Destân kapımda köledir lakin senin Behrâm gözlerini gördüğümde erliğim kalmaz.

Şair, İran'ın mitolojik kahramanları Rüstem ve Behrâm ile güzel bir tenasüp kurmaktadır. Şair, güçlü ve korkusuz bir pehlivan olan Rüstem gibi binlercesini kendine köle ettiği halde sevgilinin Behrâm gözlerini gördüğünde kendinden geçtiğini, gücünün, takatının kalmadığını ifade etmektedir. Gözlerin Behrâm'a benzetilmesi, yukarıda değinildiği üzere Mars etkisindeki insanların gözlerinin küçük, keskin ve tesirli olmasından, ayrıca sevgilinin gözlerinin Mars gibi kan döküp, savaş çıkaracak güçte olmasından kaynaklıdır (Şentürk, 2021, s. 282).¹²¹

Mars; Güneş, Ay, Satürn, Venüs gibi gezegenlerle birlikte anılır:

Erlik içre öğredür Mirrihe ceng
Sohbetinde Zühre mât çalınsa çeng (AC/9)

Hız. Muhammed yiğitlik konusunda Mars'a savaşmayı öğretir. Onun meclisinde çeng çalınsa Venüs mat olur.

Yukarıda Mars'ın da kâinattaki diğer varlıklar gibi Hız. Muhammed'in hizmetkârı olduğu ifade edilmişti. Bu beyitte ise Hız. Muhammed Mars'a savaşmayı ve yiğitliği öğretirken, onun meclisinde çalınan çengi duyunca Venüs de mat olur, çaresiz kaldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle Hız. Muhammed savaşta Mars'tan, eğlence ve

¹²⁰ İlgili beyitler şöyledir: Şeh-i behram-savlet müşteri-baht/Ki anunladur müşerref tâc-ıla taht (AD/208) Çü gördi harbini darbun nice-durur Behrâm/Didi ki fa'teberu minhü yâ ulû'l-elbâb (AD/79) Rezm içinde iren ana sana merrîh ü zühâl/Bezm içinde gören anı diye mâh u âfitâb (AD 252) Saldı siper-i hatâ kıluben hamle şâh-ı şâm/Dahhâk-ı subh çın seher oldukda tîğ-zen (ŞD/45)

¹²¹ İlgili beyitler şöyledir: Behrâm gözünün şehâ tîrine yoh hatâ/Ger sad-hezâr hîleyle def ide Zühâl (KB/5) Güneş yüzi hamelledür ü bedri kavse irişdi/Kanı behrâm-ı çûbîn ki yürekde egleye tîrin (KB/362)

güzellikte de Venüs'ten çok daha yüksek mertebededir. Bu beyitte *bezm ü rezm* yani *eğlence ve savaş* bulunmaktadır. Venüs ve bezm, Mars ve rezm kelimeleriyle *mürettep leff ü neşr* sanatı vücuda getirilmiştir.¹²²

Mars; nefret, intikam, zulüm, fitne gibi hisleri ifade eder ve şiirde de bu yönleriyle ele alınır:

Şöyle kim Merrîh bed-girdâr-ıdı

Zâlim ü bî-rahm u hem hûn-hâr-ıdı (Aİ/429)

Mars kötü huyluydu, zalim, merhametsiz ve kan dökücüydü.

Yukarıda da belirtildiği gibi Mars, Savaş Tanrısı'dır. Kan dökmek, savaş çıkarmak, kalplere nifak tohumları ekmek onun işidir. Şair beytinde Mars'ın tam da bu özelliklerini dile getirmektedir.¹²³

Başına buyruk Mars bile sevgiliye veya memduha itaat etmeye mecbur kalır:

Ola bercîs ayagun tozına candan müşteri

Kamu serkeşlikle oldu hükmüne behrâm râm (AD/197)

Jüpiter ayağının tozuna müşteri olsun. Mars, bütün serseriliğine rağmen senin hükmün altına girsin!

Mars'ın tesiri altındaki insanlar tahammülsüz, itaatsiz olarak nitelendirilir. Buna rağmen Mars, memduha itaat etmeye mecbur kalır. Jüpiter ise onun ayağının tozuna müşteridir. Jüpiter başlığında ifade edildiği gibi *müşteri* kelimesi hem Jüpiter hem de *alıcı, talip* manasında tevriyeli olarak kullanılmaktadır.¹²⁴

¹²² İlgili beyitler şöyledir: Neçün yörürler işbu resme hayrân/Bu zühre müşteri merrih ü keyvân (CH/161) Uyurdı ol gice behrâm u nâhîd/Bakardı yola karşı çeşm-i Hurşîd (CH/285) İy gözleri mirrih ü kaşı zühre berü gel/Yüregüme bağruma dilegünce eser kıl (KB/348) Esed olmuş idi bu pîşede şîr/Bere almaz idi Mirrîhden tûr (HH/199)

¹²³ İlgili beyitler şöyledir: Bercis-i mihr-gûster ü Behrâm-ı intikâm/Mihr-i sipihr-i devlet ü kutb u medâr-ı mülk (AD/119) Çimşid-i çetr-gûster ü Behrâm-ı sâf-şiken/Hurşîd-i nûr-ı mevhibet ü zıll-ı Kirdigar (AD/198) Çıhdı sonra bir saru hûn-hâr merd/Kim hemîşe işi kîn-durur neberd (Aİ/621) Gürzi zahmı taga tohınsa yahar/Kılıcı hem sahrâyı oda yahar (Aİ/621) Çünkü görd'anı didi bu kim olur/Kim bu resme hışm u heybetle gelür (Aİ/621)

¹²⁴ İlgili beyitler şöyledir: Diyen ki eyvân-ı keyvâna irürem/Gerek behrâma olmaya fûrûten (AD/155) Çâker ide dilerse der-gâhına Behrâmı/Der-bân kıla dilerse eyvânına Keyvâmı (AD/610) Devletün hurşîd-i tâlî'dür sana behrâm râm/Tâli'ünde müşteri'dür mâh-ı tâbân devridür (Dâ'i/46) Kılıcı korkusundan gökde Behrâm/Karârı gidiben dutmazdı ârâm (CH/358) Sana Behrâm oluban sipehdâr/Bu keyvân turrei eyvânun olsun (AD/505)

En küçük uğursuzdur:

Sa'd-ı Ekber oldu bî-şek müşterî
Lîki Merrîh oldu nahsün asgarı (Aİ/426)

Jüpiter şüphesiz en büyük uğurlu oldu lakin küçük uğursuz Mars oldu.

Yukarıda ifade edildiği gibi Jüpiter en büyük uğurlu (sad-i ekber) Mars en küçük uğursuz (nahs-i asgar) olarak kabul edilir. Ekber-asgar (en büyük-en küçük) ve sa'd-nahs (uğurlu-uğursuz) kelimeleri ile mürettep tezat örneği yaratılmıştır.¹²⁵

Mars, melek olarak tasavvur edilir:

Çün bişinciye irürdi anı yol
Bir firişteh dahı anda gördi ol
Ne firişteh şöyle heybetlü dilîr
Kim şecâ'at andan öğrenürdi şîr
İzz ü nusret virdi ana ol melek
Şol kadar kim ana râm oldu felek (AD/657)

Hız. Muhammed, beşinci feleğe erişti. Orada bir melek gördü.

Aslanın cesaret öğrendiği heybetli, cesur bir melekti.

O melek, ona izzet ve zafer verdi böylece felek ona tâbî oldu.

Hız. Muhammed'in miraç yolculuğunda feleğin katlarını aştıkça karşısına çıkan gezegenler azamet sahibi melekler olarak tasvir edilmektedir. Beyitlerde "Resîden-i Resûlu'llah be-Âsümân-ı Pencüm ve Dîden-i Merrîh-Râ" başlığıyla Hız. Muhammed'in beşinci felekte Mars'ı görmesi anlatılmıştır. Mars da yapısı gereği Hız. Muhammed'e savaşçılık, izzet ve zafer gibi hususiyetler vermiştir.

Beyitlere bakıldığında Mars'ın beşinci feleğe hâkim olduğu, uğursuz ve itaatsiz olmasına rağmen yalnız memduha itaat ettiği, kırmızı renk ve kanla özdeşleştiği, fitne, kavga ve savaş çıkarmaktan büyük keyif aldığı görülmektedir. Cesur savaşçıların

¹²⁵ İlgili beyitler şöyledir: Oldı Merrîh esfelinde âfitâb/K'ola ba'zı şerrine anun hicâb (Aİ/426) Zuhâl behrâm ile râci 'bulunmuş/Sa 'âdet kevkebi tâli 'bulunmuş (HŞ/289)

Mars'a benzetildiği, İranlı kahraman Behrâm ile tevriyeli olarak kullanıldığı ve meleğe benzetildiği de beyitlerde açıkça görülmektedir.

Mars'ın şiirlerde en çok hangi yönleriyle ele alındığı ve kaç beyitte kullanıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4: Şiirlerde Mars'ın kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Kan/şiddet	Nefret/intikam	İtaat	Behrâm	Uğursuz
Ahmedî	3	6	5	2	
Âşık Paşa	6				
Dâ'î			1		
Hoca Mes'ud	1				
Kadı B.				3	
Şeyhî	1				1

2.4.GÜNEŞ/ŞEMS/HELİOS/APOLLON

Güneş, gökyüzünün en görkemli varlığı, bütün güzellikleri ortaya çıkaran, hayatın kaynağıdır. Evimiz Dünya'yı, gecelerimizin süsü Ay'ı aydınlatan ışığımızdır. Gökyüzünün en güzeli ve en güçlüsü olan bu yıldız asırlardan beri insanların ilgisini çekmiş, her medeniyet ona farklı anlamlar yüklemiştir.

Güneş Tanrısı Utu Sümerlerin en önemli tanrılarındandır. Sümer inanışında *An-Enlil-Enki* üçlüsü ve *Ninhursag* ile beraber üç önemli yıldızlar tanrısı vardır. Bunlar Güneş Tanrısı Utu, Ay Tanrısı Nanna ile Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna'dır. Bu yedi tanrı "*kader tayin eden tanrılar*" olarak kabul edilmişlerdir. Sümerlerde, her bir şehir devletinin bir koruyucu tanrısı veya tanrıçası bulunur. Güneş Tanrısı Utu da *Larsa* şehrinin koruyucusu olarak kabul edilir. Utu göz kamaştırıcı kudretine rağmen, tüm canlılara karşı çok cömert davranarak, ilkbaharda topraktan yeni hayatın fişkırmasını

sağladığı için insanlar ve hayvanlar ona karşı saygı duyarlar. Utu daha sonra adalet ve kehanet tanrısı olma özelliklerini de üzerinde toplamıştır (Uncu, 2011, s. 21-23). Yeryüzü ve gökyüzü birbirinden ayrıldıktan sonra göklerin aydınlanması Ay Tanrısı Nanna ve Güneş Tanrısı Utu ile diğer gezegenler ve yıldızlar vasıtasıyla sağlanmıştır (Uncu, 2011, s. 42).

Sami toplumlarında Utu'nun yerine *Şamaş* (veya *Sama*) geçmiştir. An-Enlil-Enki'den oluşan Sümerlerin tanrı üçlemesi, Samilerde yerini *Şamaş-Sin-İştâr*'a bırakmıştır (Uncu, 2011, s. 26).

Antik Yunan'a gelindiğinde Güneş Tanrı kavramının biraz karmaşık olduğu görülmektedir. Titan Hyperion Güneş-Tanrı'dır ve kendisinden daha ünlü bir Güneş-Tanrı olan *Helios* ile *Ay-Tanrı Selene* ve *Şafak-Tanrı Eos*'un babasıdır (Powell, 2018, s. 102). *Homer*os, *Odyseia* isimli eserinde Ares ile *Aphrodite*'in yasak aşkını *Aphrodite*'in kocası *Hephaistos*'a haber verenin, her şeyi gören *Helios* olduğunu ifade eder. Karısını suçüstü yakalayan *Hephaistos* onları rezil etmek ve cezalandırılmaları için diğer tanrıları çağırır. Dişi tanrılar utandıkları için gelmezken *Hermes*, *Poseidon* ve *Apollon* çağrıya kulak verir (Powell, 2018, s. 224-227). Hikâyeden anlaşılacağı üzere Güneş-Tanrı *Apollon* değil; *Helios*'tur.

Helios, tanrıların ve insanların gözcüsü unvanını da taşır. Bereket Tanrıçası *Demeter*, sevgili kızı *Persephone*'yi kaçıranın kim olduğunu öğrenmek için *Helios*'a yakarır. *Helios* bunun sorumlusunun *Demeter*'in kocası *Zeus* olduğunu, *Zeus*'un kardeşi *Hades*'i, *Persephone*'yi kaçırmayı için teşvik ettiğini söyler (Powell, 2018, s. 256-258).

Helios mitinin kaynağının Mısır olması muhtemeldir. *Zeus*'un oğlu *Herkül* (*Herakles*) 12 görevinden birini ifa etmek için *Libya* çöllerinden geçerken sıcağından öyle bunalır ki *Helios*'a bir ok atar. *Herkül*'ün cesaretinden hoşlanan *Helios*, her gece batı-doğu ufkunu gezmek için kullandığı altın sandalını *Herkül*'e verir. *Mısır*'ın *Güneş Tanrısı Ra* da (Powell, 2018, s. 416) günlük yolculuğunu güneş kayığında yapar. *Helios* aynı zamanda mitolojinin iki cadısından *Kirke*'nin babası, *Medea*'nın dedesidir (Powell, 2018, s. 644).

Güneş Tanrısı *Helios* miti Antik Yunan'da yeteri kadar gelişmemiş ve *Helios*, yerini Aydınlık Tanrısı *Apollon*'a bırakmak zorunda kalmıştır. Buradan hareketle *Apollon* mitinin Yunan coğrafyasına sonradan dâhil olduğu çıkarılabilir. *Apollon*,

Yunanistan’a Anadolu yolu ile geçmiş olmalıdır. Zira bu tanrının kültüne, Anadolu’da Patara, Didyma ve Klaros gibi birçok yerde rastlanılmıştır Apollon’dan Yunan mitolojisinde, *tanrıların en Yunanlısı* olarak bahsedilmektedir Oysa Apollon, Sümer Güneş Tanrısı Utu ile oldukça benzer özellikler taşımaktadır (Uncu, 2011, s. 69).

Apollon (Roma mitolojisinde Apollo), Zeus ile titan *Leto*’nun oğludur. İkiz kız kardeşi Artemis ile sıklıkla beraber anılırlar. Eğitim ve entelektüel bilgiye rehberlik eder. Anadolu’nun özellikle güney kıyılarında çok fazla tapınağı bulunduğu için Apollon kültürünün kaynağının Anadolu olduğuna inanılır. Başlarda çobanları kurtlardan koruduğu için ya da kurtlarla bir alakası olduğundan Apollon’un yurduna *Likya* (Lycian, kurt gibi, kurda benzeyen) denilir (Powell, 2018, s. 184).

Apollon, şiir, müzik, okçuluk ve kehanet tanrısıdır. Taşıdığı oklar avcılığın değil, kurtulmanın mümkün olmadığı illet ve hastalıkların sembolüdür. Truva Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından kızı kaçırılıp Agamemnon’a hediye edilen bir Apollon tapınağı rahibinin yakarışı üzerine Apollon, gümüş oklarını Yunanlıların üzerine salar ve bütün Yunan ordusunu hayvanlara varana dek perişan eder (Powell, 2018, s. 186).

Apollon’un tanrılar arasında da çok müstesna bir yeri ve itibarı vardır. Apollon, babası tanrıların kralı Zeus’un sarayında yürüdüğünde bütün tanrılar titrer, yayını gerdiğinde hepsi kaçar. Zeus, oğlunu altın bir kupayla içki sunarak karşılar, ancak Apollon oturduktan sonra diğer tanrılar ziyafet sofrasına oturabilir (Powell, 2018, s. 187).

Eski Türklerde Güneş dişi, Ay erkek; Güneş ana, Ay baba kabul edilirdi. Anadolu’da hala söylenen “Ay dede” ifadesi de bunu gösterir. Yakut Türklerine göre Güneş tutulmasının sebebi *Kün-Toyon* yani Güneş’in, Ay ile kavga etmesidir. Kötü ruhlar Güneş’i ele geçirince Güneş tutulur. Bazı Türk destanlarında ise tutulma sebebi olarak kurtların Güneş’i parçalaması gösterilir. Yine Türk inanışında Güneş sekizinci kat, Tanrı dokuzuncu kat felekte oturur. Ay ve Güneş’in kendi güçleri yoktur, bunlar Tanrı’dan aldıkları ışığı yansıtan madenî birer aynadır, bu sebeple de şamanlar fallarını aynaya bakarak (Ögel, 2020, s. 229-230) açarlardı.

Astrolojide Güneş, gündüzün ışığıdır, insanın yaşamını ve sürekliliğini temsil eder, asaleti ve ruhu ifade eder. Yönetmek ve zaferle ilişkilendirilir. Güneş, bilinçli zekâyı temsil eder; sevgi, hayat ve yaratıcılık ile doludur. Güneş, göğün en büyük hâkimidir, tüm olaylarda en yüksek makamı temsil eder. Güneş; başarı, şan ve şöhret

göstergesidir, eğer doğum haritasında güçlü bir konumdaysa bu özelliklerini daha rahat sergiler, dolayısıyla daha fazla dikkat çeker. Güneş; cazibeli, başarılı, meşhur, güçlü, yaratıcı, etkileyici, yönetici mizaçlı, eril tavırlarla alakalıdır (Döşer, 2020, s. 83).

Güneş'e çok yakın olan gezegen, yanık durumda kabul edilir. Böyle bir gezegen, kendi doğasına ait özellikleri sergileyemez. Haritasında Güneş'i güçlü durumda olan insanlar hayat dolu, bedenlen güçlü ve sağlıklı, amaç ve hedefleri peşinde yılmadan koşabilen, doğal liderlik özellikleri taşıyan kişiler olurlar. Görünür olmayı, ilgiyi üzerlerinde toplamayı, yönetmeyi severler. Güneş; padişahlar, devlet adamları, asiller, patronlar gibi yönetici kişileri temsil eder (Döşer, 2020, s. 84).

Klasik şiirde Güneş; *Şems*, *Âfitâb*, *Hûr*, *Hûrşîd*, *Mihr* gibi isimlerle anılır. Minyatürlerde de değişik şekillerde gösterilir. Bunlardan en yaygını yuvarlak ve büyük bir insan suratı etrafına sarı, alevli huzmeler çizilmiş halidir. Aslanın üzerine binmiş veya ellerinde birer aslan tuttuğu minyatürler de vardır. En büyük ışık kaynağı olduğu için *neyyir-i a'zâm* Güneş'in sıfatlarından biridir (And, 2018, s. 355-357). Gündüze aittir ve erildir. Güneş dördüncü feleğe ve pazar günü ile perşembe gecesine hâkimdir. Sarı renk de Güneş'e aittir (Levend, 1984, s. 205).

Güneş, şairlerce pek çok farklı hayale ve benzetmeye konu olmuştur, bunlar aşağıda maddeler halinde incelenmiştir.

2.4.1. Güneş'in Yeri, Doğuşu ve Batışı ile İlgili Hususlar

Güneş, dördüncü felekte kaimdir, devrini bir yılda tamamlar:

Buldı pes dördinci çarh andan zuhûr

Ki_andan ider gün cihâna feyz-i nûr

İder ol bir yılda bir devri temâm

Yıl u ay anunla bulurlar nizâm (Aİ/414)

Böylece dördüncü felekte ortaya çıktı. Güneş bütün dünyaya ışığını oradan verir.

O bir yılda dönüşünü tamamlar. Yıl ve ay onunla düzen bulur.

Eski astronomi bilgisine göre Güneş dördüncü felekte, Mars ile Venüs arasında bulunmaktadır. Yine eski bilginlere göre Güneş de diğer gezegenler gibi Dünya'nın etrafında dönmektedir ve bu dönüşünü bir yılda tamamlamaktadır.¹²⁶

2.4.2. Güneş'le İlgili Âdet ve İnanışlar

Güneş de diğer gezegenler gibi ve onlarla beraber Allah'ın emriyle, bir düzen içinde doğup batar:

Yiri vü gögi güneşi vü ayı

Düzetdi biri birisinden eyi (SN/197)

O (Allah) yeri, göğü, Güneş'i ve Ay'ı birbirinden daha iyi şekilde düzenledi.

Diğer gezegenler, gök cisimleri ve bütün kâinat gibi Güneş de Allah'ın yaratma kudretinin bir delili olarak, dünyaya hayat vermek üzere yaratılmıştır.¹²⁷

Güneş de Hz. Muhammed'in hizmetkârı ve onun sancaktarıdır:

Şems eyitdi iki nesne ben dahı

Hidmet olsun tapuna benden dahı

Ya 'nî şarkdan garba hükmün irişe

Mâni' olup eyitmeye kimse nişe

Güneş de, yüce zatına hizmet için ben de iki şey getirdim: Emrin doğudan batıya her yerde geçsin ve hiç kimse engel olup da "bu necidir" diyemesin dedi. (GN 3/335)

¹²⁶ İlgili diğer beyitler şöyledir: Kalını ol şems olan menzilün/Yüzbin ü onbin-durur bellü bilün (Aİ/423) Dahı yidi yüz ü altmış altıdur/Râst hem ferseng-ile iy sözi dür (Aİ/423) Cirmi şemsün kim görürsin sen 'ayân/Nûrı-y-ıla rûşen olmuş bu cihân (Aİ/423) Yüz dahı altmış yidi yircedür temâm/Dahı bir sülince yirün bî-kelâm (Aİ/423) Güneş 'aksi eser kıldı hevâda/Rasad bağladı hatt-ı istivâda (ÇN/329)

¹²⁷ İlgili diğer beyitler şöyledir: Çün oldı şarkdan hurşid şârik/Megârib nûr-ıla toldı meşârik (CH/357) İrince nim-rûza cirm-i hurşid/Neberd itdi sâf-ı Şâm-ıla Cemşid (CH/363) Gün anun derd-y-ile her gün doğar/Yir anun hükmi-y-ile dutdı karar (GN 2/705) Encüm ü ay u gün-ile göklere virdün safâ/Y'ire hayvân u nebât-ıla bağışladun cemâl (AD/5) Çü'ayn-ı âfitâb u encümin tâb/Zemîn altına irdi şöyle kim âb (HH/100) Kogıl deryâya gitsün çetr-i hurşid/Gider sahrâya düşsün çeng-i nâhîd (HH/256) Niçe kim tağdan çıkardı hurşid/Varurdı tağ başına rast Cemşid (CH/254) Gicenün râyeti oldı âşikâra/Güneş menzil-gehi oldı kûh-ı hârâ (CH/284) Ufukdan gitdi gisû-y-ı mu'anber/İrişdi şarkdan hurşid-i enver (CH/290) Güneş emrinle senün geh zâhir olur geh nihân/Ay hükmünde senün geh bedr olur geh hilâl (AD/5)

Önceki beyitlerde de görüldüğü gibi kâinat Hz. Muhammed aşkına yaratılmıştır. Dokuz kat felek ve içindekiler de onun emrine amadedirler.¹²⁸

Güneş'e tapılır:

Birisi güneşe tapdı vü sözi

Aya hatm itdi vü biri ılduzı (MT/2)

Onlardan (Simurg'un kanadının tüyünü bulan Çinlilerden) bazıı Güneş'e, bazıı Ay'a, bazıı da yıldızlara tapmaya başladı.

Güneş, hayat kaynağı olmasından ötürü pek çok kültürde çok önemli ve kutsal kabul edilmiş, bazen de direkt olarak Güneş'e ubudiyet atfedilmiştir. Klasik şairler de sevgilinin kaşlarına secde etmekten çokça bahsetmiş, sevgilinin yüzünü Allah'ın aynası, onun cemalinin bir yansıması olduğunu dile getirmişlerdir.¹²⁹

Güneş, Allah dostlarının ve gerçek âşıkların aşkına benzer:

Evliyânun 'ışkı benzer güneşe

Her gün altun tâc urur her bir başa

Evliyanın sevgisi güneşe benzer; o, her insana her gün altından taçlar giydirebilir. (GN 4/783)

Şair, Güneş'in dünyayı aydınlattığı gibi Allah dostlarının da çevresine nur saçıp onları manevi yönden aydınlattığını, makamlarını yükselttiğini ifade etmektedir. Bu açıdan her bir Allah dostu manevi birer Güneş'tir.¹³⁰

Güneş, insanların gençlik ve yiğitlik çağına tesir eder:

Çün yigit oldı bu kez geldi güneş

Eyle sankim bu kişi oldı güneş

¹²⁸ İlgili diğer beyitler şöyledir: Kim ola Ahmedi ki mürîd oldılar temâm/Mihr-ile mâh u encüm ü erkân Muhammed'e (AD/9) Kamer kasrında oldı şu'ledârı/Güneşdür micmere-gerdânı bârı (HH/39) Hem celâlün râyeti oldı livâ'-yı âfitâb/Hem cemâlün âyeti geldi "hüden-li'l-müttakîn" (HH/42) Rûşen göre Muhammed'i şöyle ki âfitâb/Ol gişi kim gözinde anun olmaya 'amâ (CH/66) Gördi dördüncide bir ulu melek/Rûşen anun nûrî-la yidi felek/'Âlem-i ecsâmı pür-nûr eylemiş/Yiryüzini cümle ma'mûr eylemiş/Merhabâ diyiben ana söyledi/Müşkilin kim var-ıdî âsân eyledi/Baht u devlet virdi vü feth ü zafer/'İzzet ü te'yîd ü dahı kerr ü fer(AD/656)

¹²⁹ İlgili beyitler şöyledir: Secde güneş yüzüne vâcib durur ki derler/Ayına sûretünün âyine-i Hudâyî (ŞD/183)

¹³⁰ İlgili beyitler şöyledir: Gün batardan gün toğan yire değin/Işk erinün bir nefes seyrânıdır (KB/522) Niçe ki gögde güneş seyrânıdır/Bu cihan erenlerün meydânıdır (KB/537)

Kanda olsa gönli aydın gün gibi
Günden alur tenler uşbu tertibi

Yiğitlik çağında Güneş gelir, sen artık o kişinin Güneş gibi olduğunu farz et.
Nerede olursa olsun, neşe içinde ve gönlü aydındır, işte bu düzeni vücut
Güneş'ten alır. (GN 4/879)

Beyitlerde, gezegenlerin insanların hayat evrelerine tesiri olduğu inancı dile getirilmektedir. Gençlik çağındaki güç, güzellik ve neşenin kaynağı Güneş'tir. Batlamyus'a göre yedi seyyâre, ömrü yedi döneme ayırır. Bebeklikten, ihtiyarlığa ve nihayet ölüme kadarki süre bu gezegenlerin tesiri altındadır. Gezegenler *Kalde* sistemindeki sıraya göre, yani Dünya'ya en yakın olan Ay'dan, en uzak olan Satürn'e doğru sıralanır (Döşer, 2021, s. 23). Belli bir yaşa kadar olan gelişmek ve güzelleşmek, Güneş'in öğle vakti en tepeden zevâle inişi gibidir.¹³¹

2.4.3. Güneş'e Teşbih Edilen/Güneş'in Teşbih Edildiği Kişiler ve Nesneler

Güneş, sevgilinin ya da memduhun yüzüne benzetilir, sıklıkla onları kıskanır, güzellikleri karşısında mahcup olur:

Güneş sanemâ benzeyümez yüzüne direm

'Aybını yüzünün yine hem yüzüne direm (KB/37)

Ey biblo gibi sevgili! Güneş senin yüzüne benzeyemez diyorum. Yüzünün aybını yine yüzüne karşı söylüyorum.

Sevilen veya övülen kişilerin yüzlerini Güneş'e benzetmek klasik şiir geleneğinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu beyitte şair önce Güneş'in sevgilinin yüzüne benzeyemeyeceğini belirtir, ardından sevgilinin yüzünün zaten Güneş olduğunu iddia eder. Güneş'in sevgilinin yüzüne benzemekten uzak olduğunu, Güneş'in bu kusurunu da bizzat sevgilinin Güneş yüzüne söylediğini dile getirir.¹³²

¹³¹ İlgili beyitler şöyledir: Zîrâ ol safda duranlar tertibi/Kendüzin düzmek-durur güneş gibi (GN 2/947) Anda varanlar yüzi benzer güne/İrlikden hem yüzi benzer güne (GN 2/947) Ol saf üstinde güneşdür pes hakem/Ne karanu anda ne kaygu ne gam (GN 2/947)

¹³² İlgili beyitler şöyledir: Yüzüne n'öykinür gün çün bilür kim/Zevâle tiz irer her ki ola mağrûr (AD/307) Var-ıdı bir kız'anun Gülşâh nâm/Kim yüzünden mihr nûr alurdı vâm (Aİ/334) Devletli yüzü şemsini çün tâli' etdi Hak/Subh u sa'adet etdi şekâvet dününü şak (ŞD/81) Ne kaygu kılca cânuma saçunun pîç ü tâbindan/Gözüm gönlüm çü rûşendir cemâlin âftâbindan (ŞD/163) Tal'atı hurşîdinin yüzden nikâbın açmadan/Şeyhî'nün bu şîveden gönlün ferâh şâd eyleyen (ŞD/164) Cemâli mihrine gün düşse zerreden kem ola/Bu âftâb ki baş urdu âsumânumuza (ŞD/174) Ne bî-nazîr güneşdür ki kanda

Âşık, sevgilinin yüzünü her zaman Güneş'e tercih eder:

Yüz cemâli zülfinün vardır ki şemsün kılı yoh

Şekkerün sözün ile hod hîc kâl ü kîli yoh (KB/470)

Yüzünün güzelliğinin bir de zülüfleri vardır ki Güneş'in bir tek kılı bile yoktur.

Şeker sözlerinin yanında onun dedikodusu bile yapılmaz.

Şair sevgilinin yüzü ile Güneş'i denk bile tutsa sevgilinin kapkara zülüfleri olduğunu, haliyle güzelliğinin kemale ermiş olduğunu ifade etmektedir. Bir de üzerine sevgilinin tatlı sözleri, konuşması vardır ki böyle bir güzellik karşısında Güneş'in esamesi bile okunmaz. *Kîl ü kâl* Arapça'da dedikoduya, boş söze karşılık gelen bir ifadedir. Şair *kîli yok ve kılı yok* ibareleriyle cinas yapmaktadır.¹³³

yüz tutsa/Cihân nazar biragur manzar ise ancak ola (ŞD/89) Göynürdi şevki tâbına hüsninün âftâb/İtmese zülfi sâyesi lutf u himâyeti (ŞD/191) Şehenşeh mîr Selmân ibni Osmân/Münevver tal'atından şems sâti (Dâ'i/28) Bâ-düsâd çeşmi ki dâred tal'ateş râ âfitâb/Tâ bi-dîned kerde ez devr-i felek 'avâm-ı 'âm (Dâ'i/52) Cemâlün bir güneşdür kim vücûdı müstedâm olsun/Kim anun şu'lesi aksin biragur gökdeki aya (Dâ'i/61) Şeker lafz-ı latîfi bendesidür/Seher hurşid-i haddi handesidür (HH/36) İder "ve'-ş-şems" rüyinden hikâyet/Olur "ve'-l-leyl" müyından kinâyet (HH/38) Hümâyûn-kevkib ü Hurşid-tal'at/Ferîdün-mevkib ü Cemşid-şevket (HH/51) Bulup bir gül-'izâr u serv-kaddi/Ki mihrün nûrın alur nûr-ı haddi (HH/82) Ruhı hurşid gibi tâbı cânun/Ham-ı ebrûları mihrâbı cânun (HH/119) Şebi mihre sipihrün rûz-pûşî/Lebi ser-mest-i 'ışkun mey-fürûşî (HH/119) Hemân-dem saldı mihrinden nikâbın/Şehe arz itdi hüsnî âfitâbın (HH/234) Güneşden yüze bahl itdün neyiçün/Diriğ itdün şemâmundan şemîmi (KB/13) Sâyende bulduğımı ben saye bilimezem/Güneş yüzün şu'â'ı zıl mı kodı bu tende (KB/17) Cemâli güneşi çün toğa hüsn göğinde/Mecâlüm olmaya k'andın yana adam yanaram (KB/17) Şehâ şol nokta-i hâlün güneş yüzünde âyetdür/Şeker la'lünden urur dem bu ne şîrîn hikâyetdür (KB/25) Ger varmışa peyveste kaşıyle kara gözi/Güneş yüzi benzeyeyidi yüzüne direm (KB/38) Gözümden la'l ile lü'lü' ayağuna dökerem ben/Güneş yüzünde bilürem ki yohdur meyl-i pîrâye (KB/40) Eger eksile ger arta yüzi güneşe karşıdur/Kişî ki güneşi seve gerek benzeye yaraya (KB/40) Gönül 'arak kılursa hayâdan 'aceb degül/Gülgün cemâli şemsi dahi şermsâr ider (KB/76) Yüzün günü tolnalı gözümden/Şafak urdı elini ihmîrâra (KB/77) Dil-dâr yüzünden nedür artuğı güneşün/Gülşen dahi şol yâr-ı gül-endâm degül mi (KB/144) Gün gözi görmedi vü yil ayağı irmedi/Ne vech ile nigâr lebi la'l-i süftedür (KB/148) Hurşidi şol dildârumun 'aks-i cemâlinde bilün/Kanı şafakdan anlanuz bir şemme hâlinden bilün (KB/172) Sâhiri isder isen gel göze göz bu göze bah/Güneşi gördüm dir isen yüze yüz bu yüze bah (KB/202) Şol güneş yüzünde yalguz hâl-i 'anber görelî/Bellü bildük ki kara gün dünyâda bî-hîşedür (KB/263) Toğmağın batmağın güneşün/Ahsenü'l-vech ile gösderdi yüzi (KB/276) Gül bulıd ağladuğın gül bigi/Şebnem ol güneş yüziyiçün ezil (KB/340) Bah karakına gözinün niçe karakladı bini/Di güneşe ki tığın kata gice karakına (KB/406) Görmeğe hüsnini eger âyine dileye/Güneş gele serâyına ender-ser-âyine (KB/410) Vesmden güneş cemâlinde su'al itdüm didi/Mısr-ı hüsnümi görenler dimesün ki nîli yoh (KB/470) İrdi kara denize bu göz kanı/Görmeğe güneş yüzünü göz kanı (KB/491) Varmağa yüzüne iy yüzi güneş/Bencileyin âşika bir yüz kanı (KB/492) Yüzünün güneşi kıldı yüregümi muhtarak/Bildüm ol dâne ki yüzünde begüm hâl olısar (KB/514) Ne diyem hüblugına kim bilesin/Şöyle kim güneşe nâzır kılasın (AC/206) Yüzleri nuri güneşden görklürek/Degme birnün boyı nurdan bir direk (GN 2/637) Gün gice çadırında nihan oldu kim yüzün/Bu encüm arasında anı şermesar ider (AD/97) Yüzün ki neyyîr-i a'zâm bigi münevver imiş/Gönül göğinde uyanuk o nîk-ahter imiş (ŞD/134) Anun ki bulmuş ola feth-i bâb vaslından/Huceste nusreti vü tâli'i muzaffer imiş (ŞD/181) Şol güneş yüzü menüm derdüm hiç/Kılmadı bir zerre dermân n'itdi gör (HD/86)

¹³³ İlgili beyitler şöyledir: Gönülün içün bahmadı göz güneşe/Sen dahi bah gönülüm bil gönül (KB/406) Râstdur servi muhalif olmağın/Ol güneşden olma sen mâyl gönül (KB/406) Niçe niçe yahılam ben tuzun

Güneş, sevgilinin güzelliğini tasvir etmek veya memduhun yüceliğini, devletinin gücünü ifade etmek için *âfitâb-ı hüsn* (güzellik güneşi), *âfitâb-ı devlet* (devlet güneşi), *hurşîd-i saâdet* (saadet güneşi) gibi tamlamalarda kullanılır:

Kanı ol âfitâb-ı dîn ü devlet

Kanı ol şehriyâr-ı mülk ü dîndâr (Dâ'î/74)

Nerede o din ve devletin güneşi? Hani o dinin ve ülkenin padişahı?

Bir mersiye-den alınan bu beyitte şair, merhum için *din ve devlet güneşi* ifadesini kullanmaktadır. Memduhun hem devlet işlerinde ne kadar kabiliyetli, kudretli ve din konusunda da inançlarına sıkı sıkıya bağlı, o doğrultuda yaşayan biri olduğunu böylece ifade etmektedir.¹³⁴

Güneş, memduha veya sevgiliye benzetilir veya onlarla mukayese edilir. Güneş de sevgili gibi hercâîdir:

Sen bugün hüsn ile hurşîd-ı cihânsın lîkin

N'ola bu lutf ile ger olmayadun her-câyî (Dâ'î/195)

Sen bugün güzelliğinle dünyanın Güneş'isin, lakin keşke Güneş kadar lütuflâr ve hercai olmasaydın.

ile çelebi/Güneşi isdemeyem ben yüzün ile çelebi (KB/259) Servi boyuna niçe teşbih idem/Ya güneşi yüzüne nesin begüm (KB/275) Kim gördi gice güneşi ürker güpelüce/Ya kimün ola dünyâda bir serv-i kabâ-pûş (KB/288) Güneş yüzini 'âleme ger gösderür ise/Sen gögsünü aç di güneşe gör sine bârî (KB/292) Diler-idüm yüzüne gün diyedüm/Zevâlî var anun her günde hâşâk (CH/239)

¹³⁴ İlgili beyitler şöyledir: Kemâlî meşrûk-ı hurşîd-i 'izzet/Cemâlî matla'-ı şeh-beyt-i devlet (HH/39) Hümâyûn-kevkeb ü Hurşîd-tal'at/Ferîdûn-mevkib ü Cemşîd-şevket (HH/51) Visâl-i âfitâbından bana irmezse ger pertev/Firâk-ı zerreveş eyler gam ile bî-ser ü bî-pâ (HH/79) Cevânî âfitâb-ı mülk-i cândur/Cevânî gevher-i genc-i nihândur (HH/289) Sikender-rayet ü Cemşîd-şevket/Ferîdûn devlet ü Hurşîd-tal'at (CH/66) Cihan-bahş u âfitâb-ı heft-kişver/Ki ana durur müsehher çerh ahter (CH/67) Î şeh-i hurşîd-dil i melik-i kâm-yâb/Ki itdi felek adunı husrev-i 'âlî-cenâb (CH/68) Gün şu'lesi sabâh u safâdur sana velî/Hasmuna tîg-i hâdis e kim ber-keşîdedür (CH/71) Togdı gönülde hidâyet güneşi/Ma'nî dürrine kulak dut ey kişi (AC/1) Başladı çün şâh Şemsü'd-dîn toga/Su içinden od saçup çıkdı taga (AC/75) Şâh Şemse'd-din tulû' itdi yine/Tonlarını giydi bunlar egnine (AC/293) Şâhî kim anun zâtı ola sâye-i ye Devlet güneşîdür/Mülk kim anun adli ola esbâb-ı emânî emn ola belâdan (Dâ'î/5) Devletün hurşîdidür 'âlemde tanrı gölgesi/Zâtunı anda penâh-ı ehl-i imân eyledi (Dâ'î/50) Nazar kıldı geçerken tâk-ı kasma/Gözi tuş oldı bir hurşîd-i 'asra (HH/155) Bilürsüz anı kim dârâ-yı Çindür/Güneş gibi şâh-ı maşrûk-ı zemindür (CH/391) İy gryâs-ı dîn-i hak sultân Muhammed şehriyâr/Âfitâb-ı taht u devlet sâye-i perverdigâr (Dâ'î/12) Vefâ ikliminün kişver-güşâsı/Safâ hurşîdinün nûr u zıyâsı (HH/35) İlâhî devletin pâyende eyle/Güneşdür tâlî'in tâbende eyle (ÇN/409) Ne sâye sâye-i yezdân ki hurşîd-i sa'âdetdür/Anun nûrî bile revnâk irişdi dîn ü dünyâya (Dâ'î/58) Ol âfitâb-ı devlet ü ol sâye-i hudâ/Devrân-ı dehr içinde bugün bir nişân idi (Dâ'î/68) İy âfitâb-ı devlet ü iy zıllı-ı kirdigâr/Gönlündedür mürakkad ü âsûde rûzigâr (Dâ'î/71) Kemâl-i devletün günü bezesün bâg-ı dünyâyı/Dahî noksân hâzânından İlâhum saklasun anı (HD/68)

Sevgilinin, rakiplere lütfetmesi, onlara alaka gösterip onlarla birlikte vakit geçirmesi hercai (kararsız, sebatsız) olarak anılmasına sebep olur. Güneş'in ayırım yapmadan herkese ı ışık ve hayat vermesi, burçtan burca gezmesi Güneş'in de sevgili gibi hercai olmasındandır.¹³⁵

Güneş, Arapça *Şems* demektir. Buradan hareketle tezhip, ciltçilik gibi alanlarda kullanılan güneş şeklindeki yıldızlı süslere *şemse denir*. Güneş sevgilinin sarayında *şemse* bile olamaz:

Ben niçe anun yüzün benzedi bilem şemse

Eyvânına çün şemse yol yoh ki ola şemse (KB/179)

Ben onun yüzünü Güneş'e nasıl benzetebilirim? Güneş, onun sarayına ulaşıp orada basit bir şemse bile olamaz.

Şair, sevgilinin hem yüzünün Güneş'ten daha güzel olduğunu hem de makamının Güneş'ten yüksek olduğunu ifade etmektedir. Güneş, sevgilinin ikamet ettiği saraya ulaşıp da o sarayda basit bir şemse süsü bile olamamaktadır. İlk mısranın sonundaki

¹³⁵ Kutb-ı medâr-ı millet ü şâh-ı felek-penâh/Mihr-i sipihr-i devlet ü şîr-i cadû-şikâr (AD/198) Sûrette şehligun ger şems-i duhâ görünür/Nûr u kerâmet içre yüz veche ola ekrem (ŞD/37) Mahbûs-ı şâh-ı şâhidi çâh-ı zulâmda/Mısr-ı sipihr-i Yûsûfu ya'ni ki âfitâb (ŞD/60) Gerçi erişdi hikmet ü ilm âfitâbına/Çün yok sitâresi hele şî'r-i revân yeter (ŞD/82) Var lutfun âftâbına ırmege himmetüm/Çün tâli'ümde toğmadı himmet ne fâyide (ŞD/170) Ey âftâb-ı hüsn bırak şu'le Şeyhî'ye/Çün oda yaka âr u hamîyyet huzûrunu (ŞD/192) Ol güneş girü yakamdan tîz çıkar/Dürr direrem bu gözüm şöyle bakar/İki altun virür yorar düşün/Eydivirür ol düşünün güneşin/Eydür anda kim gördün sen ayık/Gün inerdî üstüne anda bayık (DY/163) Şâhâ zamîrûn âyinesin Hak güneş gibi/Tutsun hemîşe rûşen ana konmasun gubâr (Dâ'î/71) Zerrece yokdur katında tal'at-ı hurşîd anun/Katrece yokdur sehâda gevher-i ummân ana (Dâ'î/77) Bil anun rûşen zamîrinden güneş bir zerredür/Belki kemter katredür bin bahr ile yüz kan ana (Dâ'î/77) Hümâyûn gölgesi benzer Hümâya/Bıragur rif'ati hurşîde sâye (ÇN/318) Ol server-i cihâna da'vet okı Cemâlî/Kim zü'l-celâl kılsun şems-i vücûdın enver (HH/57) Ziyâd olmuş idi ol mihre şevki/Yog idi saltanatdan hîç zevki (HH/103) Melek benzerdi hâmûn üzre bebre/Yahod hurşîde vü gül-gün ebre (HH/138) Bile hurrem Hümâyûn-ı gül-endâm/İdüp mihrin müzeyyen kılmış ârâm (HH/161) Hümâ hurşîdveş ebr-i siyâha/Düşüp seyr eyledi nahçîrgâha (HH/164) Ve ger çerhun sen isen âfitâbı/Digil rûşen ki şeb kılmaya hâbı (HH/208) Beni görmekten ol iy şâh nevmîd/Ki 'arz itmez cemâlin gice hurşîd (HH/217) Hümâ çün gördi ol tâbende mihri/Ki bir nâz mât ider mihr-i sipihri (HH/235) Gel iy mihr ü sanem ki çengünü sâz/Kıl iy mutrib dutup sâzunı âgâz (HH/255) Her kim ki yahılmaya bir güneşün odında/Bir kuzda yata kar tek sayvana gelimez ol (KB/148) Ben güneşde garka oldum bu münahhamları gör/Ki bana dirler ki dünle turu gel yıldıza bah (KB/202) Nigân bağda gördüm gök içinde/Nola güneşi gördüm gök içinde (KB/220) Ol güneşdür niçe olmaz muhterik/Her k'ana oldı mukârin yıldızı (KB/276) Melik bir tîğ-zen şöyle ki hurşîd/Süvar olmuş yil üstine adı Cemşîd (CH/154) 'Aceb oldugın gör yir üzre tutaş/Ki sığındı at gölgesine güneş (SN/436) Alup tâc ile tîğ eyle ki hurşîd/Revân oldı binüp Şeb-dîz'e Cemşîd (HH/119) Gelürsin geçersin güneş bigi tîz/Sana yok-durur ihtimâl iy visâl (HD/98)

şemse “Güneş’e” anlamında, ikinci mısranın sonundaki ise “süs” manasında kullanılarak cinas yapılmaktadır.¹³⁶

Güneş, şâh-bâz, tavus gibi kuşlara benzetilir. Tâvûs-i âteş-per (ateş kanatlı tavus) Güneş’in sıfatlarından biridir (Mütercim Asım, 2009, s. 752). Karga ise geceye benzetilerek tezat unsuru olarak kullanılır:

Sipihrün şâh-bâzı urdı pervâz

Hümâlar zâg-ı şebden geldiler vâz (HH/237)

Gökyüzünün akdoğanı kanat vurdu, Hümâlar gece kargasından vaz geldi.

Şair, Güneş’in doğup sabah olmasını gökyüzü doğanının kanatlanıp uçmasına benzetmektedir. Karga ise renginden ötürü sıklıkla geceye benzetilir ve *zâg-ı şeb, şeb gurâbı* gibi terkiplerle anılır. Güneş’in doğup, gecenin karanlığının dağılması akdoğan karşısında kaçışan kargalar şeklinde tasvir edilmektedir.¹³⁷

Güneş, aynaya benzetilir:

Şâhâ zamîrûn âyînesin Hak güneş gibi

Tutsun hemîşe rûşen ana konmasun gubâr (Dâ’î/71)

Ey padişah! Allah senin gönül aynanı Güneş gibi her daim parlak etsin, onun üstüne toz kondurmasın!

Cam aynaların olmadığı devirlerde insanlar çelik veya gümüşten imal edilmiş aynalar kullanırdı. Bu aynalarda ise paslanma veya kararma gibi durumlar olur, bu sebepten de düzenli bakım ve temizlik gerekirdi. Maddi gücü yeterli olanlar ise altından yapılmış, her daim parlak (Şentürk, 2021, s. 479) aynalar kullanırdı. Altın bir *soy metal* olduğu için hava, nem, hatta asit gibi maddelerle bile kimyasal tepkimeye girmez ve özelliğini korur.

Şair, memduhunun gönül aynasının da Güneş gibi pırıl pırıl olmasını temenni etmekte, Güneş’i ise rengi ve şeklinden dolayı altın bir aynaya benzetmektedir. Gönül aynasının

¹³⁶ İlgili beyitler şöyledir: Boyun serv ü tenün çün yâsemîndür/Cemâlün şemse-i rûy-i zemîndür (KB/244)

¹³⁷ İlgili beyitler şöyledir: O gice girü Cemşîd âfitâbî/Çü tâvûs-ı hırâmândur gurâbı (CH/246)

parlak olması, üzerine toz konmaması ise kişinin içinin ferah olması, dertten ve endişeden azade olmasıdır.¹³⁸

Güneş, altın bir topa, küreye benzetilir. Bazen Hilal de çevgâna benzetilir, bu durumda Güneş çevgân oyunundaki top olur:

Şehlerün çevgânı vü hem topı ağaç olıcak

Şems gerek top ola vü mâh-ı nev çevgân ana (AD/23)

Padişahların çevgânı ve topunun ağaç olması mümkün mü? Onların topu güneş ve Yeniay da çevgânları olmalı!

Çevgân, kavisli ahşap çubuklar ve ahşaptan imal edilmiş bir topa, at üstünde oynanan bir oyundur. Çevgân oyununda topun meydana daha rahat görünmesi için genelde top altın varaklıdır, bu yüzden Güneş de sıklıkla çevgân topuna benzetilir (Şentürk, 2020, s. 536).

Şair, padişahların ahşap çubuklar ve toplarla çevgân oynamalarının onların şanına yakışmadığını, onların Hilal'i çevgân sopası, Güneş'i ise altın bir çevgân topu olarak kullanmalarının münasip olduğunu ifade etmektedir.¹³⁹

Güneş, altın bir kalkana, leğene, kemere ve defe benzetilir:

Zemherîr okı güneş kalkanını deldi geçer

Pes çukal geymek gerek zîra kılıç teg kış gelür (Dâ'î/265)

Kışın en sert okları Güneş kalkanını delip geçti. Kalın zırhlar giymek gerekli, çünkü kılıç gibi kış geliyor.

Güneş, pırıl pırıl rengi ve dairevi şekliyle altından imal edilmiş pek çok eşyaya benzetilir. Şair, kışın gelişini bir savaş sahnesine benzetmektedir. Kış okları Güneş kalkanını delmiş, artık savaş atlarına giydirilen zırhlar gibi kalın örtüler ve giyecekleri zırh gibi giyip kışın kılıç gibi kesen soğuklarından korunmak gereklidir.¹⁴⁰

¹³⁸ İlgili beyitler şöyledir: Niçe ki ferr ile cevân edip arûs-ı felek/Münevver eyleye âyîne gibi meydânı (ŞD/69) Yüzüne senün şâhâ şems âyinedür zîrâ/Nûn belürür anun ol dem ki mukâbildür (KB/510) Görmeğe hüsnini eger âyîne dileye/Güneş gele serâyına ender-ser-âyine (KB/410)

¹³⁹ İlgili beyitler şöyledir: Ki her kim kılsa gerdûna şitâbı/Tutamaz elde kurs-ı âfitâbı (HH/248)

¹⁴⁰ İlgili beyitler şöyledir: Getürdi çerh taşt-ı âfitâbı/Ki yundı şeb hizabından zevâbı (CH/241) Kavs burcından zerrîn-siper/Toldı yir dürci sadef bigi güher (Aİ/504) Çalar seher def-i zerrîn-subh kavvâlî/Aceb mi eylese her zerre raks u cevânı (ŞD/68) Semâ' kim âfitâb andan eserdür/Miyânun bendine kemter kemerdür (HH/57)

Güneş, altın bir sancağa benzetilir, bazen Güneş'in sancağı olduğu da dile getirilir:

Çıhdı tag üstine ol zerrîn-‘alem

Sâyebânın yire düşürdi zulem (Aİ/401)

O altın sancak dağın üstüne çıktı ve karanlığın gölgeliğini ele geçirdi.

Güneş'in doğup dağların üzerinde yükselerek etrafı aydınlatması Güneş'in sancağını tepeye dikmesine benzetilmektedir. Hükümdarlık alameti olan sancaklar savaş meydanlarının en yüksek noktasına dikilir. Şair, karanlıkla olan savaşında Güneş'in galip geldiğini ifade etmektedir.¹⁴¹

Güneş, muma ve meşaleye benzetilir:

İrüp Dârây-ı devre câm-ı Cemşîd

Felekde rûşen oldı şem'-i hurşîd (HH/57)

Cemşîd'in kadehi Dârâ'nın içki meclisine ulaştı, Güneş mumu felekte aydınlandı.

Beyitte Dârâ, Cemşîd gibi İran'ın efsanevi hükümdarları bir arada, şarap meclisinde zikredilmekte, Güneş de bu meclisin mumu olarak tasvir edilmektedir. İşret ve câm-ı Cem (Cem'in kadehi), câm-ı cihân-nümâ (dünyayı gösteren kadeh) denilen bir kadehle birlikte zikredilen Cem, bir Azerbaycan seferi sırasında çok kıymetli mücevherlerle süslü tacını giyip yüksek bir yere kurulan tahtına oturur. Güneş bütün parlaklığı ile taca vurunca yansıyan ışıktan gözleri kamaşan halk Güneş'in adeta yere indiğini düşünür. Bunun üzerine Cem'in sonuna ışık anlamına gelen şîd kelimesini ekleyerek hükümdarı Cemşîd olarak anmaya; bugünü de Nevruz olarak kutlamaya başlar (Tökel, 2016, s. 104). Bilindiği gibi Nevruz 21 Mart'ta Güneş'in Koç burcuna yani şeref burcuna girmesiyle, baharın başlangıcıdır. Anlaşılacağı üzere Güneş'in şeref burcuna girmesi, Cemşîd'in yüce tahtına oturmasına benzetilmektedir.¹⁴²

¹⁴¹ İlgili beyitler şöyledir: Gice gitdi vü geldi râyet-i rûz/'Alem gösterdi ufukdan 'âlem-efrûz (CH/241) Üçüncü gün ki mihr-i 'âlem-efrûz/'Alem gösterdi irdi râyet-i rûz (CH/153) Çün oldı âfitâbun râyeti pest/Perâkende oldılar mecmû'ı ser-mest (CH/83) Hem celâlün râyeti oldı livâ'-yı âfitâb/Hem cemâlün âyeti geldi "hüden-li'l-müttakîn" (HH/42)

¹⁴² İlgili beyitler şöyledir: Mekânundan kim olsun tâc-ı Cemşîd/Sürilsün meclisünden şem'-i hurşîd (HH/267) Olur mı şem'de artuk nûr-ı hurşîd/Velî pervâneye şem' oldı ümmîd (CH/172) Çırag-ı nâzırı hurşîd-i âfâk/Ferâg-ı hâtırı ümmîd-i müştâk (CH/271) Tâhişinden yüzünün Şeyhî n'olur şem'-i felek/Cem-i pervâne bigi göyne gelir yane geçer (ŞD/118) Çü geldi dūd-ı dil mülk-i melekden/Çerâgum

Güneş, mumun etrafında dönen kelebekler gibi sevgilinin yüzünün etrafında döner:

Şem‘i cemâlünün salar-ısa cihâna nûr

Pervâne olup yanan ana hurşîd ü mâh ola (AD/218)

Yüzünün mumu dünyaya ışığını verirse Güneş ve Ay ona pervane olup yanan.

Şair, sevgilinin güzelliğinin, nurunun Güneş ve Ay’dan bile fazla olduğunu, Güneş ve Ay’ın bu ışık karşısında küçük kelebekler gibi kalacağını ifade eder. Güneş ve Ay’ın Dünya etrafında dönmesi de kelebeklerin ışık etrafında dönüşüne benzetilmekte, dönüşlerinin sebebi de sevgilinin güzelliğine olan hayranlık olarak gösterilerek hüsnütalil yapılmaktadır.¹⁴³

Güneş, çiçeğe benzetilir:

Gün-durur hüsn-ile rûşen ol dahı her subh-dem

Gül bigi ‘ışkun elinden çâk ider pîrehen (AD/513)

Güneş de güzelliğin ile aydındır, o da senin aşkıdan her sabah gül gibi yakasını yırtar.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Güneş de sevgiliye âşıktır, onu arar, onun etrafında döner ve güzelliğini ondan alır. Güneş’in her sabah kızılılıklar içinde, kızıl bir halde doğması da sevgilinin aşkıyla coşarak açılan kırmızı bir güle benzetilmektedir.¹⁴⁴

2.4.4. Bir Teşbih Unsuru Olarak Güneş

Güneş, ışıyla Dünya’yı ve diğer tüm gezegenleri aydınlatır, Güneş’i ise sevgili ya da memduh aydınlatır. Âşıkların gönüllerini, sohbet meclislerini aydınlatan da yine sevgilinin yüzüdür:

rûşen it şem’-i felekden (HH/200) Felekde mihr-i rûşen eyledi şem’/Irakdan gördiler kim geldi bir cem’ (HH/96) Teşbih kaçan kıla bile meş’aleyi çerh/Bu şem’a ki şol güneş için yana gönülünden (KB/513) Sipihrün virmez idi şemi hiç nûr/Cihândan rûzı kılınırdı felek dūr (HH/200)

¹⁴³ İlgili beyitler şöyledir: Cân kim olur ki şemini görse cemâlünün/Pervâne bigi tâbına yahıla âfitâb (AD/247) Ey devletin çerâgına pervâne âfitâb/İkbâl-i hirmeninde kemîn dâne mâhitâb (ŞD/61) Ne şem’ olur ki yüzün pertevinden/Güneş pervâne-vâr umar nasîbi (ŞD/265) Ana pervâne hurşîd-i cihân-sûz/Anun na’leynidür ‘arşa küleh-dûz (ÇN/311) Çeker pervâne-i hurşîdi sâyen/İrer Keyhusrev ü Cemşîd’e mâyen (HH/57) Günden yüzünü gizle ki nâ-geh güneş anun/Pervâne bigi tâbişine yana key degül (AD/452)

¹⁴⁴ İlgili beyitler şöyledir: İlterse güneşe eşiği tozunu sabâ/Lâleyile vara gül odundan kıla ‘arak (ŞD/81) Güneyig çiçeği gözi güneşden/Kamaşmış toptoludur kanlu yaşdan (ÇN/332)

Şem'-i felek ki rûşen ider'âlemi anun

Nûrî yüzünden olmuş ola muktebes gerek (Dâ'î/237)

Feleğin mumu, âlemi aydınlatan Güneş, ışığını senin yüzünden almış olmalıdır.

Güneş, Dünya'yı ve diğer gezegenleri aydınlatır, Ay ise Güneş'ten aldığı ışığı yansıtarak geceyi aydınlatır. Bu sebeple Güneş'e neyyir-i 'azâm (parlaklığı en fazla olan, büyük ışık), Ay'a ise neyyir-i asgar (küçük ışık) denir. Bu özellikleri dolayısıyla Güneş ve Ay'dan astrolojide *Işıklar* şeklinde bahsedilir (Döşer, 2020, s. 77).

Güneş, bütün cihanı aydınlatan, güzellikleri ortaya çıkaran ışık ve hayat kaynağıdır. Öyle ki Ay, Merkür, Venüs, Mars hatta Jüpiter ve Satürn gibi çok uzak gezegenler bile Güneş ışığı sayesinde görünür olup, gökyüzünü süsler. Diğer bütün varlıklar ışıklarını ve güzelliklerini Güneş'e borçluyken, Güneş kendi ışığını sevgilinin yüzünden alır ve güzelliğini ona borçludur.¹⁴⁵

Güneşe bakanların gözlerinin yaşarması gibi sevgilinin yüzüne bakan aşığın da gözleri yaşarır. Âşıklar, sevgilinin güneş yüzünü görebilmek için gözlerine sürme çeker:

Gözlerüme sürme kılam ayağı tozını

Güneş yüzünü görmeğe ger âlet olaydı (KB/132)

¹⁴⁵ İlgili beyitler şöyledir: Görürem iner güneş gökden yere/Dürr yağar ışık düşer kamu yöre (DY/163) Devletün hurşid olsun tâli'-i 'ömrün mezîd/Zîrâ kim ol bir güneşdür 'âlemi tenvîr eder (Dâ'î/12) Ufukdan mihr idicek 'azm-i bâlâ/Kabâsın zerd ider küh ile sahrâ (HH/83) Kaçan kim âfitâba kâr-feymây/Zemistângâhda emr eyleye cây (HH/83) Felek mihri çün aldı dâdı şebden/Ferahdan hande kıldı zîr-i lebden (HH/165) Yüzündendür meger hurşid-i enver/Ki eyler 'âlemi hûb u münevver (HH/169) Cemi tutdı cihânun câm-ı Cemşid/Münevver kıldı kevnî devr-i hurşid (HH/243) Henüz gün salmamışdı kevnî pertev/Ki irdi Çîn'e ol üstâd-ı reh-rev (HH/247) Nevâgerler nice kim tutdılar def/Olurdu âfitâbun matla'ı kef (HH/299) Çü mihrün nûrî kıldı rûzî rûşen/Gamından bülbülün şâd oldu gülşen (HH/301) Hüsnîni rûşen eyledi dünyâya ol güneş yüzi/Ağzı 'ışk sırrıdır dur örü râza gidelüm (KB/145) Yüzün çü toğdı meclisde münevver kıldı etrafı/Hacil kaldı cinân ehli degül ashâb-ı a'râfı (KB/370) Güneş ki cemâlini kılur 'arza cihâna/Rûşen ola da'vîleri bürhânı var ise (KB/495) Güneş gözünü hiç gidermezdi yüzünden/Gözinde anun bizçileyin bir nazar olsa (KB/507) Yüzüne senün şâhâ şems âyinedür zîrâ/Nûn belürür anun ol dem ki mukâbildür (KB/510) Güneşden tolu turur yir ü gök nûr/Ne 'ayb ana anı görmez-ise kör (CH/56) Şehinşâh-ı velî-sâz u 'adû-sûz/Cihânda âfitâb-ı âlem-efrûz (CH/72) Eli bahr-ı hem kan sehada/Zamîri âfitâb-ı ziyada (CH/81) Dir-idi güneşe ki i 'âlem-efrûz/Ki sinünle olur zâhir şeb ü rûz (CH/254) Senünledür münevver sebze gül-şen/Nigarun yüzi misin böyle rûşen (CH/254) Didi Çîn'den çü döndürdün in'âm/Güneşsin Şâm'a irişdürdün anı (CH/365) Çü hâverde ola hurşid-i enver/Yüzünün rengi ola la'l-i ahmer (CH/389) Çün güneş oldu cihân üzer-feşân/Gıll u gışdan arınup vardı cihân (AC/75) Ol güherler nesnesinden tag u taş/Hep göründi sanasın toğdı güneş (AC/80) Senünle kalbi rûşen âfitâbun/Bülend adı Cem ü Efrâsiyâb'un (HH/149) Yine gözüm şehâ 'ışkunla rûşen/Ki açmışdır güneş yüzüne revzen (KB/286) Her zerre rûşen oldu yine âfitâb-vâr/Âsâr-ı rahmetin çü nisâr zü'l-minen (ŞD/45) Bu nûr-ı ferr ile kim kurs-ı şems cevherdir/Ne cürmü var ki olur keşf erişse levn-i sîfâl (ŞD/32) Giceyi mahv itdi tab'-ı hurşid/Humâyûn'a ne kim dimişdi Cemşid (CH/127) Yiri aynü'-ş-şemsdür anun hemîn/Suyı dahı bir kuyudandır yakîn (Aİ/227)

Güneş yüzünü görmeyi sağlasa ayağının tozunu gözüme sürme diye çekerdim.

Farsça, sürme-surme (Ar. kuhl), göz çevresini, daha çok siyah olmak üzere çeşitli renklere boyamak için kullanılan maddelerin genel adıdır. Süslenmek, tıbbi sebepler, nazardan ve güneş ışınlarından korunmak için Bronz Çağı'ndan beri kullanılır (Yalçın, 2010, s. 169). Bazı özel sürmelerin çok uzakları gösterdiğine inanılır. Babilli birinin yaptığı bir sürmenin gezegenleri ve sabit yıldızları hatta duvarların arkasını gösterdiği rivayet edilir (Onay, 2009, s. 295).

Şair, sevgilinin Güneş gibi parlak yüzüne bakabilmek için onun ayaklarının tozunu gözlerine sürme çekebileceğini ifade etmektedir. Sürmelerin güneş ışığından korumak, uzak yıldızları görünür kılmak gibi özellikleri olduğundan âşık, gözlerine sürme çekerse sevgilisinin Güneş yüzünü görebilecektir.¹⁴⁶

Sevgilinin yüzünün Güneş'e benzetildiği durumlarda, saçlar da geceye benzetilir. *Nikâb* yani örtü kelimesine de sıklıkla rastlanılır. Güneş'in nikâbı gece veya bulutlar olurken, sevgilinin nikâbı da saçları veya örtüsüdür:

Dört göği yaşmah idinür gün bahımaz cemâlüne

Zülfüne karşı gice ger gözike yüz karasıdur (KB/286)

Güneş, senin güzelliğinden utanıp dört kat göğü kendine örtü edinip saklanır.

Gecenin yüzü, senin saçlarının siyahından utandığı için kararmıştır.

Şair, Güneş'in dördüncü felekte ikamet etmesinin sebebi olarak Güneş'in sevgilinin güzelliği karşısında utanmasını ve sevgiliyle arasına dört kat feleği örtü olarak çekmesini göstermektedir. Sevgilinin saçlarının karası varken gecenin varlığı da utanılacak bir şeydir. Eskiden yalan, hırsızlık gibi ölüm cezası gerektirmeyen suçlarda suçlunun yüzüne kara çalınıp suçlu halk içinde tahkir ve teşhir edilirdi (Arık, 1995, s. 47). Gecenin karalığının sebebi de sevgilinin simsiyah saçlarına özenmek gibi büyük bir suç işlemesidir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ İlgili beyitler şöyledir: Gözüm eger su içinde yüzünü görmez ise/Ne 'ayb k'olmaya takât güneşe bakanda (KB/112) Bu göz yaşında odlar gösdereyim/Çü gördüm güneşi mehtâb içinde (KB/245) Güneş yüzün hevâsına sabit durur gönül/Sini seven hisâbına seyyar ola mı (KB/117) Âyine al elüne bah yüzüne/Güneş içinde dâne fülfuli gör (KB/137) Kuhl-i cevâhirin tozunun sürme çekmese/Dutar idi güneş gözünü perde-i sebel (ŞD/64)

¹⁴⁷ İlgili beyitler şöyledir: Yüzün çü mazhar-ı nûr-ı cemâldür şâhâ/Güneşi gîsûlarun 'anberiyle yasma begüm (KB/39) 'Aceb degül mi bu leylî sıfatlu leylî saç/Ki şemsi vech virür arasında tâbende (KB/111) Yüzüne döymedi sığındı zülfe/Güneşden kaçiban sayvana geldi (KB/243) Begüm ve'n-nâzi'ât-i zülf çün

Güneş, sevgilinin saçına dolanıp tutulur:

'Ukdesine zülfünün düşibenün buldı kûsûf

Senden ayrıldan olmışdur zevâl-ı âfitâb (AD/243)

Güneş, saçlarının örgüsüne, düğümüne düşüp tutulmuştur. Güneş, senden ayrıldıktan sonra zevale ermiştir.

Ukde, düğüm (İng. node) demektir. Astronomide Ay'ın ya da diğer gezegenlerin yörüngesinin ekliptiği deldiği iki noktaya denir (Unat, 2001, s. 692). *Kûsûf* ise tutulma demektir (Unat, 2001, s. 690). Söz konusu Ay'ın tutulumu ise bunlar Kuzey Ay Düğümü (KAD) ve Güney Ay Düğümü (GAD) olarak adlandırılır. Kuzey ve Güney düğümler, karşıt burçlarda gerçekleşir. Örneğin KAD Balık burcunda ise, GAD Başak burcunda gerçekleşir. Astrolojide iki kişiden birinin gezegenleri diğerinin Kuzey Ay Düğümü ile temas sağlıyorsa bu, kişiyi aşına olmadığı ama onu geleceğe taşıyan ve başarılması gereken hedeflere çeker. Güney Ay Düğümü ile temaslar ise kişiyi alışkın olduğu kalıplara veya geçmişin tuzaklarına çekebilir (Döşer & Özkırış, 2021, s. 31).

Klasik şiirde âşıkların gönlünün sevgilinin kara saçlarına düşmesi, onda asılı kalması yaygın bir durumdur. Bu beyitte ise Güneş sevgilinin saçlarının düğümüne düşmüş ve tutulmuştur. Tutulma esnasında Güneş'in kararmasının sebebi, onun sevgilinin kara

kılır bizi beste/Nidelüm şems yüzünü eger sûre-i rahmândur (KB/260) Yüzünün nikâbını aç ki güneşi unıdalar/Saçunı elünle tağıt zulümâtı bâda virgil (KB/300) Zülfi karanu gice yüzi güneşdür bana/Kirpügi cana değin lik tenidür harir (KB/360) Sabâ keşf itdi zülfinden yine ve's-şems yüzünü/Zihî eyledi billâh bize ve'l-leyl tefsirin (KB/362) Ne server hûbsun cân ki cânun senden sürün var/Ne güneşsin ki güneşün cemâlün ile nûr var (KB/420) Zülfün ile cemâlünü büriyesin revâ mıdır/Güneşe bulıd gelicek cânâ terahlar arturur (KB/420) Güneş yüziyiçün saçı tekdür günüm gice/Şol nûş-ı lebleriyle pür nîşdür gönül (KB/422) Bende nola ger olam 'anber-i zülfine anun/Ki göze göz güneşi gösderür âğûşdan uş (KB/448) Diler ki nûr-ı cemâlünü örte şol gişi ki/Güneş diyüp sanemâ hüsnünü kinâyet ider (KB/452) Zülfine tolaşıp yüzi şemsine irişdük/Tecdîd kılalum yine imânı degül mi (KB/460) Aşüfte ola gîsûsı küfriyle gönül/Güneş cemâli aydını imân degül midür (KB/472) Mu'cize yitmez mi bu ki yüzi güneşi/'Anber-i ter çetiriyle oldı muzallel (KB/488) Yüz gözi bahımaz güneş yüzine/Pes cemâlüne bu nikâb neden (KB/505) Nite kim ebrden bir fûrçe zahir/Olup görine andan şems-i bâhir (CH/209) Bir bulut güneş cemâlından hoş îmâ eylemiş/Şöyle kim zerre hevâsı 'aklı rûsvâ eylemiş (CH/227) Girüp şâh gördi jengâr-ı hicâbı/Anun içinde oturan âfitâbı (CH/379) Ne güneş ki perde içinde yüzün/Güneş bacadan bahuban ansuzın (SN/436) Anun Tevrât içinde na'tı vasfı/Yüzi şemşü'd-duhâ ve'l-leyl-i zülfi (ÇN/312) Kaçan kim zülfi şebrengin yüzüne şeh nikâb eyler/Gününü âşkın gör kim nica bî-âfitâb eyler (ŞD/159) Yüzünü çün gördi didi âfitâb/Tutmaya bu resme 'anberden nikâb (Aİ/345) Şâhid-i gül gonçe örtündi nikâbın sankim ol/Kalb-i 'akrebde güneş cirmini pinhân eyledi (Dâ'î/47) Gicede tâli' olur mı âfitâb/Yâ güneş dutar mı 'anberden nikâb (Aİ/401) Olup âsûde ref' itdi nikâbı/Yire indi sanuydun âfitâbı (HH/241) Düşürdi mihrine çün zülfi sâye/Hırâmân eyledi servin serâyâ (HH/254) Şeh nihân yirden gözedürken nıkâb/Götürüp 'arz itdi yüzün âfitâb (Aİ/344) Bu 'anber saç ruh-ı zîbâyâ düşmüş/Bulıtdan sanki güne sâye düşmüş (AD/405) Kerem kıl imdi Dehânî güler yüzün görsün/Güneş yüzünden i dilber götür nikâb bugün (HD/104)

saçlarının düğümleri arasına girmesine bağlanarak hüsnütalil yapılmıştır. Zevâl ise Güneş'in tepede olduğu öğle vakti manasına geldiği gibi bozulma, kötü duruma düşme anlamları da taşır. Şair ukde, küsûf, zevâl gibi astronomi terimleri ile güçlü bir tenasüp örneği sergilemektedir.¹⁴⁸ (bkz. AY)

Güneş'in sıfatlarından biri de *arûs-ı felektir (feleğin gelini)*, metinlerde *arûs-ı rûz (gündüzün gelini)* gibi şekillerde de karşılaşılır:

Niçe ki ferr ile cevlân idüp arûs-ı felek

Münevver eyleye âyîne gibi meydânı (ŞD/52)

Feleğin gelini Güneş, nur ile dolanıp devran edince meydana ayna gibi parıl parıl etti.

Güneş'in doğup etrafın aydınlanıp canlanması bir düğün sahnesine benzetilmektedir. Düğün merasimlerinde gelinin olanca güzellik ve gösteriş içinde boy göstermesi insanlarda nasıl bir coşku ve mutluluğa sebep oluyorsa Güneş'in doğması da tabiatta aynı coşku ve harekete sebep olmaktadır.¹⁴⁹

Güneş bir yükseklik ve yücelik sembolü olarak kullanılır. Memduhun makamı, itibarı Güneş kadar yüksekte olur. Memduhun atının ayağının veya askerlerinin yerden kaldırdığı toz Güneş'e kadar yükselebilir:

Çün kıldı Hümâyûn'ı ferâh-şâd visâlün

Hurşîd ile rif'atde olur ser-be-ser iy döst (HH/174)

Vuslatın Hümâyûn'a ferahlık ve mutluluk verdi. Ey dost! Yücelikte o ve Güneş baş başadır.

Beyitte Hümâ ile Hümâyûn'un kavuşması dolayısıyla Hümâyûn'un mutluluğu dile getirilmektedir. Günümüzde de sıkça kullandığımız *havalara uçmak, başı göğe ermek* gibi deyimlere benzer olarak Hümâyûn mutluluktan Güneş'e kadar yükselmiştir.

¹⁴⁸ İlgili beyitler şöyledir: Yüzün hurşîd-i devletdür hemîşe/İlâhî düşmesin hergiz küsûfe (Dâ'i/266) Güne hergün bir zevâl ider sipîhr/Bu hayâdur bahma kim var anda mihr/Kim buna salar anun ana küsûf/Hem buna virür gurûb ana hüsûf (Aİ/233) Göster yüzünü olma mukayyed nikâba hiç/Lâyık degül nikâb şehâ âfîtâba hiç (HD/123)

¹⁴⁹ İlgili beyitler şöyledir: Çekerdi zühre çengini ufukdan/Arûsın şeb çıkarmazdı tutukdan (HH/199) Gice virdi muhaddab zülfine tâb/Arûs-ı rûz uyandı gidiben hâb (CH/241)

Beytin bir diğerk anlamı da sevgiliye kavuşmanın aşığı şeref kazandırması, makamını yüceltmesi olabilir.¹⁵⁰

Memduhun ölümü veya kötü bir duruma düşmesi, Güneş'in batışına, zevâline benzetilir. Batan Güneş her sabah tekrar doğar, fakat ölen memduh geri gelmez:

Gökde güneş tulınsa togar subhıdem girü

Lîk ol güneş tulundı vü togmaz bu dem kanı (Dâ'î/68)

Gökte güneş kaybolsa, batsa, sabahleyin tekrar doğar. Lakin o Güneş battı ve bir dağa doğmayacak!

Sultan Mehmed için yazılan mersiyyeden alınan beyitte batan Güneş'in her sabah tekrar tekrar doğacağı ama vefat eden Güneş gibi sultanın bir daha doğmayacağı ifade edilmektedir.¹⁵¹

Güneş ile birlikte *zerre/toz* kelimelerine sıklıkla rastlanır. Güneş bazen memduhun ayağının tozunu başına taç eder. Bazen de Güneş, memduhun güzelliği ve yüceliği karşısında bir zerre kadar aciz kalarak tezat oluşturur:

Gün ayağı tozını eylemeg-içün tâc-ı zer

Encümün nakdini virüp bulsa olur erzân ana (AD/21)

Senin ayağının tozunu başına altın bir taç edebilmek için Güneş, yıldızları değersiz akçeler gibi harcar.

Havada uçuşan toz zerrelerinin güneş ışığının huzmeleri içinde adeta raks eden hali şairlerce çeşitli hayaller üretilmesine sebep olmuştur. Bunlardan ilk akla gelenleri Güneş'in sevgilinin yoluna baş sürmesi, ayağının tozuna müşteri/Müşteri olması (bkz. Jüpiter) ve ayağının tozunu başına taç etmek istemesidir. Bu beyitte de Güneş,

¹⁵⁰ İlgili beyitler şöyledir: Eylediler bir 'aceb katı neberd/Yire kan yagdı güneş yüzine gerd (AC/262) Ki çeşmüm eşk ile benzer sehâba/Revâdur ger çıkarsam âfitâba (HH/213) Hevâdan hâk ü bâdun iştirâkı/Ururdu çeşme-i hurşîde hâki (HH/281)

¹⁵¹ İlgili beyitler şöyledir: Eger hurşîd-i 'âlemdür cemâlün/İriser 'âkibet naks u zevâlün (HH/98) Yog idi irmedün gamdan melâle/Meger gün ol dahı irdi zevâle (HH/282) Güneşdür yüzi dildârun ilâhî müstakim olsun/Gönüli sahlasun Allah anun yüzi zevâline (KB/3) Ol kim togardı 'âleme her gün güneş gibi/Niçün gözükmez oldı vücûdı 'adem kanı (Dâ'î/68)

sevgilinin ayağının tozuna ondan bir altın taç yapmak üzere müşteri olur. Güneş bu uğurda milyarlarca yıldızı değeri düşük bakır akçeler gibi harcamaktan çekinmez.¹⁵²

Güneş, şarap ve diğer iştret unsurlarıyla birlikte anılır, kimi zaman sevgilinin güzellik şarabından içip sarhoş olur kimi zamansa kadeh ve *âfitâbe* (âb-tâbe) denilen ibrikle ilişkilendirilir:

Kaynat süciden bir âfitâbe

İç bir yüzi âfitâb elinden (Dâ'î/247)

Şarapla dolu bir âfitâbe kaynat, bir âfitâb yüzlü elinden iç!

Âfitâbe bir çeşit matara, sürahidir. Âfitâbeler çeşitli metaller ile çini ve porselenden yapılır; kavisli, kulplu, gaga ağızlıdır ve estetik bir görünüme sahiptir. Âfitâbe abdest almak gibi günlük işler için kullanılır, şiirlerde şık bir şarap sürahesi olarak da yer alır. Âfitâbenin şekil yönünden Güneş ile bir alakası yoktur. Şiirlerde Güneş ile birlikte zikredilme sebebi âfitâb-âfitâbe ses benzerliği olmalıdır (Şentürk, 2016, s. 109-110).

Şair soğuk kış geceleri âfitâbe içinde şarap ısıtılıp Âfitâb yani Güneş yüzlü bir saki elinden içmeyi tembih etmektedir. Kışın sıcak şarap içmek, bugün bile dünyanın pek çok yerinde devam eden bir gelenektir. Beyitten anlaşıldığına göre Anadolu coğrafyasında da bu gelenek asırlar öncesinde mevcuttur ve âfitâbeler şarap ısıtmak için de kullanılmaktaydı.¹⁵³

¹⁵² İlgili beyitler şöyledir: Güneşdür ol benem katında zerre/Denüzdür ol benem katında katre (CH/117) Çün ire 'aks-i hurşid-i cihân-tâb/Kala mı zerrede varlık ya hod hâb (CH/187) Yüzünü gün düzen ağzunu zerre/Dudağın la'lını ider dürc-i dürre (CH/202) Çü mahv olmuş-ıdı hurşide Cemşid/Nite kim zerreye irdükde hurşid (CH/238) Güneş kim tal'atı envârı çokdur/Katında zerrenün mikdârı yokdur (ÇN/324) Yürisem toz kopardı yir yüzünden/Güneş gözükmey ayagum tozından (ÇN/398) Ki irse zerre hurşid-i sipihre/Ana benzer ki varur katre bahre (HH/22) Hoş gül i kim gelür dil-dârdan bûy-ı vefâ/Raksa gel i zerre kim hurşid-i tâbân irişür (CH/344) Gül ne bilsün [hem] Süleymân kadrini/Zerre yâhûd şems-i tâbân kadrini (AC/12) Münevver eyledin ey âftâb âfâkı/Hakîr zerreye dahi nazar dirîğ etme (ŞD/169) Senün rûşen zamîründen güneş bir zerredür gökde/Cemâlün şu'lesün görse ider hurşid 'âr andan (Dâ'î/23) Güneşsin 'âleme her gün togarsın/Kamu zerrât olur şu'lende lâmi' (Dâ'î/31) Yolun tozına ay u güneş müşteri oldu/Pes ne gönül ola ki sana olmaya râgıb (AD/246) Zerre uçuban şu'le-i hurşide yetişdi/Kullar yürüyüp sâye-i sultâna irişdi (ŞD/187) Ger senün rûşen zamîrün şu'le ursa 'âleme/Zerreyi hurşid-i tâbân katreyi gevher kılur (Dâ'î/44) Himmetün 'âlî gönülden her kaçan kıldı nazar/Katreyi dür zerreyi hurşid-i tâbân eyledi (Dâ'î/50) Bu sahra içre anlar kim yürürler/Güneşden zerredür ol kim görürler (ÇN/306) Güneş bir zerrece yok rif'atında/Denizler katrece yok himmetinde (ÇN/314) Çalar seher def-i zerrîn-subh kavvâlî/Aceb mi eylese her zerre raks u cev lâmi (ŞD/68)

¹⁵³ İlgili beyitler şöyledir: Câm-ı mey kim şu'lesi hurşide benzer berk urur/Her kim anı nûş iderse nûr-ı berk andan gelür (Dâ'î/238) Niçe kim seyr ider çarh üzre hurşid/Elünden gitmesün bu câmı Cemşid (ÇN/320) Ol kadar mihrün şarabın nûş ider gündüz güneş/Kim yürek bigi imtiladan ider her gece kay (AD 618) Her subhudem güneş gibi togdukca berk urur/Câm-ı sabûh içinde yüzünün sabâhatı (Dâ'î/101) Şol mey ki aksi cân göğüne âfitâb-yâr/Nûr-ı ziyâ verip basar-ı 'aklı yoş eder (ŞD/75) İrüp Dârây-ı devre

Klasik şiirde hemen herkes sevgilinin âşıkları, rakîblerdir, Güneş de bunlardan biridir:

Başı üstine dönüben sini ister da'imâ

Burcdan burca bu-durur intikâl-i âfitâb (AD/243)

Güneş, başının üzerinde dönerek daima seni ister. Güneş'in burçtan burca sürekli dolaşmasının sebebi seni aramasıdır.

Başı üzerine dönmek, çok itibar etmek, hizmetine koşmak, etrafında pervane olmak gibi manalarda kullanılan bir deyimdir (Şentürk, 2016, s. 104). Şair, Güneş'in burçlar kuşağı üzerindeki devrinin sebebi olarak Güneş'in de sevgilinin cazibesine kapılıp onu araması olduğunu iddia ederek hüsnûtalil yapmaktadır.¹⁵⁴

Mihr, Farsça Güneş anlamına geldiği gibi aşk, sevgi, şefkat manasına da gelir. Şiirlerde mihr, mihrâb gibi kelimeler farklı manalarıyla çeşitli sanatlarda kullanılır:

İçi pür-mihr-idi vü adı Mihrâb

Güneş yüzlülerün kaşı ana mihrâb (CH/111)

İçi saf aşkla doluydu ve adı Mihrâb'dı. Güneş yüzlülerin kaşlarını kendine mihrab edinirdi.

Mihr, bir melek ismidir. İnsanlar arasındaki ilgi, muhabbet, sevgi gibi durumlar bu meleğin sorumluluğundadır. Ayrıca Güneş manasındadır. *Mihrâb* ise Kabil hükümdarının adıdır. Kızı meşhur pehlivan Zâl'in karısı, Rüstem'in annesidir. *Mihr-âb* şeklinde birleşik bir kelimedir ve *göz alıcı, parlak Güneş* (Mütercim Asım, 2009,

câm-ı Cemşîd/Felekde rûşen oldı şem'-i hurşîd (HH/57) İçen câm-ı şerâb-ı la'l-i nâbı/Görürdi âsumânda âfitâbı (HH/104) Sanaydun kim kadehdür câm-ı Cemşîd/Veyâhod mey durur tâbende hurşîd (HH/104) Şehinşeh nûş ıderdi câm-ı Cemşîd/Gözinden gitmez idi rûy-ı hurşîd (HH/290) Uricı âb âteş âfitâba/İrüren âteşi câm içre âba (HH/291) Şu meyden kim ola şerm ile la'l âb/İrüre âfitâba tâbiş ü tâb (HH/292) Sâkî tolu vir gözüme 'ankâ meges olsun/Şöyle ki rivayet kılınur şems-i tabesden (KB 280) Çün oldı âfitâbun râyeti pest/Perâkende oldılar mecmû'ı ser-mest (CH/83) Lâyık durur ki elünde ola âfitâbı câm/Rûh ola sana sakî vü âb-ı Hızır müdâm (CH/304) Şâh eline sundı bir sâkî şarâb/Kim yüzi tâbına döymezd'âfitâb (Aİ/225) Koruh tek şemsi odına eger yanmaz olur isen/Halâvet bulmayısarsın hezârân imtihan oldı (KB/471) Ferr ü ziyâ cihana niteki âfitâb olur/Nûr-ı safâ vilâyet-i câna şarâb olur (ŞD/166) 'Ömrün güneş gibi yönü çünkim zevâledür/Sa'y it güneş tulunmadın iç mey ki gün geçer (Dâ'î/102)

¹⁵⁴ İlgili beyitler şöyledir: Câm-ı zer sundı büt-i yâkût-leb/Kim salardı âfitâba 'ışk teb (Aİ/106) Güneş kim sînesinde yandı âteş/Safâ-yı âb-ı rûyundan olur hoş (HH/57) Meger sen dahı 'âşıksın ki gül-gûn/Yaşun-ıla idersin garbı pür-hûn (CH/254) Yaşum gözüm gibi olmuş pür-gam-ı derd/Gehi rû-surh olursın gâh ruh-zerd (CH/254) Olsun kemîn gulâmuna fermân-ber âfitâb/İ ben sana gulâm u benüm bigi bin gulâm (CH/304) Yanagı tâbına döymezdî âfitâb/Teşne-y-idi la'line dürr-i hoş-âb (Aİ/88) Sultan-ı tâc-bahş Mehmed şeh-i mülûk/Kim yüz sürer yolına anun mâh u âfitâb (AD/30)

s. 520-521) anlamına gelir. Arapça mihrâb ise cami ve mescitlerde kible yönünde, imamın namaz kıldırıldığı girintili yerdir (Devellioğlu, 2008, s. 646).

Klasik şiirde sevgilinin yüzü Güneş'e benzetildiği gibi sevgilinin kaşları da sıklıkla mihrâba benzetilir ve âşıklar tarafından kutsal sayılır. Şair *mihr* ve *mihrâb* kelimeleriyle güçlü bir kelime oyunu yapmaktadır. İlk mısradaki *mihr*, Farsça *sevgi-aşk* manasında, *Mihrâb* ise *parlak Güneş* anlamına gelen bir özel isim olarak kullanılmaktadır. İkinci mısrada ise Türkçe Güneş ile Arapça mihrâb kelimeleri kullanılmaktadır. Şairin Arapça mihrâb kelimesini seçme sebebi kafiye olduğu kadar mihr kelimesini de vurgulamaktır. Böylece şair tek bir beyitte tam üç farklı dilde Güneş'i ve aşkı anlatabilmektedir.¹⁵⁵

Güneş, bazen memduhun korkusundan bazen de sevgilinin güzelliği karşısında heyecandan titrer:

Teb-lerze saldı güneşe rumhun mahâfeti
Ana alâmet uş yerakan-ıla irtîâş (AD/200)

Mızrağının korkusu Güneş'e sıtma titremesi saldı. Güneş'in benzinin sararması ve titremesi buna delildir.

Memduh o kadar kuvvetli ve mahir bir savaşçıdır ki mızrağını Güneş'e kadar ulaştırıp onu delip geçebilir. Bunun farkında olan Güneş sıtmal gibi titreyip sararmıştır. Güneş huzmelerinin titreşim, Güneş'in ve ışığının renginin sarı olması ona sıtmal benzetmesi yapılarak hüsnûtalile zemin olmuştur. Güneş'in bazı beyitlerde kalkana benzetilmesi de mızrağa hedef olmak için ayrıca bir sebeptir.¹⁵⁶

Sırlar, Güneş gibi ayan beyan ortaya çıkar:

¹⁵⁵ İlgili beyitler şöyledir: Çü Ferrûh hâkdan ref' eyledi ser/Ruh-ı mihrinden olmuş çehresi zer (HH/78) Gicenün çetrini pest eyledi rûz/Ser-efrâz oldu mihr-i'âlem-efrûz (CH/101) İçi pür-mihr-idi vü adı Mihrâb/Güneş yüzölçerün kaşı ana mihrâb (CH/111) Gözine gelmez-idi mihr-i rûşen/Ki yolda germeter-idi bu andan (CH/131) Minnet haka ki tutdı 'adem yolun ol zamân/Kim bizüm-ile mihr-i sipihri işi çeng-idi (CH/397) İrişmiş bir müzeyyen kasr-ı mihre/Ki virmiş bûse mihrinden sipihre (HH/74)

¹⁵⁶ İlgili beyitler şöyledir: Nîşe ditrer âfitâb ırmıdi-se/Yanagun 'ışkından ana tâb-ı teb (AD/242) Lerze düşeli güneşün endâmına/Kim yüzünün nakşına itdi hased (AD/286) Düşürür lerze tîgi âfitâba/Nesebde nesl olur Efrâsiyâb'a (HH/208) İrerse 'aks-i tîgün âfitâba/Düşer tâbından anun çeşmi âba (HH/221) Dir idi bu ne leşker ola yâ Rab/Ki mihr-i tîgi tâbından dutar teb (HH/239) Şu resme çekdi heybet âteşi ser/Ki mihr-i ditredürdi âb-ı hançer (HH/281) Gubâr itdi siyeh çeşmin Sipihrün/Hazer zerd eyledi rûyini mihrün (HH/281)

Güneş gibi görünür ‘akla rûşen

Ki degül serseri bu sebz gül-şen (CH/60)

Bu bahçenin sahipsiz, başıboş olmadığı Güneş gibi açıkça görülüyor.

Sırlar bazen Güneş gibi açıkça görülür, bazen de Güneş sırları apaçık ortaya çıkarır. Gece, her şeyi saklayan bir örtü, Güneş de bu örtüyü kaldıran bir ışıktır.¹⁵⁷

Güneş, renginden ötürü altınla ilişkilendirilir. Bazen altın bir tâca ve tahta benzetilir, bazen de Güneş altın elbise giyer, altın taç takıp altın bir tahtta oturur:

Çıkardı çün güneş zerrîn külâhı

Geyürdi ‘âleme tâc-ı siyâhı (HH/74)

Güneş altın başlığını çıkarıp âleme siyah taç giydirdi

Güneş’in ufukta kaybolup etrafın karanlığa gömülmesi Güneş’in altın külâhını çıkarıp kara olanı takmasıyla açıklanmaktadır.¹⁵⁸

2.4.5. Güneş’le Birlikte Zikredilen Gezegenler ve Burçlar

Güneş; Jüpiter, Venüs ve Ay gibi talihlidir. Güneş, Mars ile Dünya arasına girerek Mars’ın şerrinden Dünya’yı korur:

Sa ‘ddur şems ü kamer uş gör ‘ayân

Sa ‘d-ı asgâr Zühre-durur bî-gümân (Aİ/426)

¹⁵⁷ İlgili beyitler şöyledir: Seherde çün belürdi râyet-i subh/Güneş bigi oldı rûşen âyet-i subh (CH/127) Esrar-ı çarh gün bigi rûşen-durur ana/Lâ-büd ne fikr itse hatâsız olur savâb (AD/30) Bu nûr-ı ferr ile kim kurs-ı şems cevherdir/Ne cürmü var ki olur keşf erişse levn-i sifâl (ŞD/32) Şol güneş kim üstüme düşer-idi/Bu yanumdan ol yana geçer-idi (GN 2/779)

¹⁵⁸ İlgili beyitler şöyledir: Ol şâh yâdına ki cenâbına medh içün/Hak rûh-ı nâtık eyleyip âfâkı gûş eder/Hurşidden serîr ü kamerden kemer düzer/Eflaki çetr ü hayme nücûmu cüyûş eder (ŞD/76) Çıkardı çün güneş zerrîn külâhı/Geyürdi ‘âleme tâc-ı siyâhı (HH/74) Ufukdan gösterüp gün tâc-ı zerdî/Münevver oldı sahn-ı lâceverdî (HH/148) Tabak üzre komışdı mihr ser-pûş/Ki var-ıdı başında ‘akl-ıla hûş (CH/238) Didiler Kayser’e ki uş şâh Cemşid/İrişdi taht u tâc u çerh-i Hurşid (CH/364) Gör ki niçe giymiş altın tonı gün/Ol semâ’da harket eyler dün ü gün (GN 1/19) Sana hurşid tâc u âsumân taht/Sitâre tûb yini _ ay çevgânun olsun (AD/505) Gün ayagı tozını eylemeg-içün tâc-ı ser/Encümün nakdini virüp bulsa olur erzân ana (AD/21) İrişmiş gördi bir kasrı sipihre/Ki rûşenlikde san benzerdi mihre (HH/148) Güneş anun-içün yire döker zer/Ki ola la’1-ı Bedehşanî ser-a-ser (CH/229) Çü tagdan subh gösterdi efser-i zer/Ki çıkdı şarkdan hurşid-i hâver (CH/306) Giderdi hem Perîzâd-ı semenber/Kılup hurşid gibi mehdini zer (HH/140) Tenin örtdi saçıyla ol yüzi gün/Nite kim gice olıcak örtülür gün (CH/133) Didi Bânû ki terk it bu hayâlî/Gice hurşid olmaz ko muhâlî (CH/354) Gice nice yüzün göstere hurşid/Sabahın hâsıl olur işbu ümmîd (CH/354)

Oldı Merrîh esfelinde âfitâb

Ki_ola ba'zı şerrine anun hicâb (Aİ/426)

Güneş ve Ay'ın uğurlu olduğunu apaçık gör. En küçük uğurlu ise şüphesiz Venüs'tür.

Güneş, Mars'ın altına yerleşti, böylece Mars'ın kötülüklerinin dünyaya erişmesine engel oldu.

Daha önce de belirtildiği gibi Jüpiter ve Venüs uğurlu; Mars ve Satürn uğursuz, Merkür ise uğurlu gezegenlerle uğurlu, uğursuzlarla uğursuz olan bir yapıdadır. Güneş ve Ay ise gökyüzünün kral ve kraliçesidir. Astrolojide de Işıklar denen bu iki gezegen diğer tüm gök cisimlerinden daha etkin görülürler.

Şair, beşinci felekteki uğursuz Mars'ın kötü etkilerine karşı Dünya'ya siper olmak için Güneş'in dördüncü feleğe yerleştiğini ifade etmektedir.¹⁵⁹

Güneş, yöneticisi olduğu Aslan burcu ile şeref burcu Koç ve diğer burçlarla birlikte zikredilir:

Ol hevesde kim sen âhû-dîdeyi şikâr

Uş esed binübenün yürür gazâl-i âfitâb (AD/243)

Sen ahu gözlüyü avlamak hevesinde olduğu için Güneş ceylanı aslana binmiş yürüyor.

Güneş'in sıfatlarından biri de *gazâl-i felek* yani feleğin ahusu, ceylanıdır (Şentürk, 2016, s. 353). Güneş eski İran'da Hükümdar Cemşid'i temsil ediyordu. İslami dönemde Hz. Ali'nin *Esedullah* (Allah'ın aslanı) lakabıyla doğan aslan figürü ile Cemşid'in Güneş'i birleştirilerek oluşturulan arma Safevilerde uzun süre kullanıldı (Şentürk, 2016, s. 351).

Yukarıda ifade edildiği gibi Güneş de sevgilinin âşıkları arasındadır ve sevgiliyi elde etmeye, avlamaya çalışır. Güneş'in burçtan burca gezmesinin sebebi de sevgiliyi aramasıdır. Bu beyitte ise Güneş ceylanı, ceylan gözlü sevgiliyi avlayabilmek için Aslan'a binmektedir. Ceylan gibi ürkek ve çevik bir hayvanı avlayabilmek için iyi bir binek şarttır, Güneş'e yakışır binek ise ancak feleğin Aslan'ı olabilir. Aslan burcu

¹⁵⁹ İlgili beyitler şöyledir: Zîr ü bâla mümkünât uş kıl nazar/Yir ü gök Zühre vü şems ü kamer (Aİ/227)

Güneş'in hanesi olmasından ötürü Güneş'in bineği olarak tasvir edilmektedir. Şair âhû-gazâl-esed-âfitâb-şikâr gibi kelimelerle tenasüp içinde bir av sahnesi canlandırmaktadır.¹⁶⁰

Güneş'in şeref burcu Koç'tur, Güneş'in Koç burcuna girmesi ile bahar gelir. Güneş senede bir kez şeref burcuna erişir fakat sevgili her gün güzelliğinin zirvesindedir:

Yılda felekde bir şeref-i âfitâb ise

Yüz âfitâba vire yüzün günde bin şeref (Dâ'î/224)

Felekte senede bir kez Güneş şerefe erer fakat senin yüzün yüz Güneş'e günde bin kez şeref verir!

Yukarıda da ifade edildiği gibi âşık için sevgilinin yüzü Güneş'ten bile kat kat güzeldir. Her şeyi ve herkesi ısıtıp aydınlatan Güneş'e ışığını veren sevgilidir. Bu beyitte de Güneş yılda sadece bir kez şeref burcuna erişebilirken sevgili her gün o konumdadır. Sevgili güzelliği ve yüceliğiyle her gün yüz tane Güneş'e bin kez şeref verir.¹⁶¹

Güneş, özellikle Ay ve diğer gezegenlerle birlikte zikredilir:

Cihân ger müşteri ola revâdur

Çü dilber âfitâb-ı meh-cebîndür (KB/244)

Dünya eğer ona Müşteri olsa yakışır çünkü sevgili Ay alınlı bir Güneş'tir.

¹⁶⁰ İlgili beyitler şöyledir: Esed neçün ol şemsün evi beyân eyle/Neçün ola serâtân burcı cirm-i mâha hısâr (AD/63) Güneş çün burc-ı mehden açâ didâr/Kıla meh-rûyı çerhı germ-rûhsâr (HH/82) Kılup pür-cüş 'ayn-ı âfitâbı/İderdi çerh şirinden kebâbı (HH/132) Yahod hurşid-i rahşân burca geldi/Veyâ la'l-i Bedahşân dürece geldi (HH/210) Pervîz-baht u zühre-makâm u Zühal-mahal/Nevrûz-rûzı tali'i hurşid ile hamel (ŞD/79) Şems burcında istedür binesi at/Zevkile düzsün kamer devrinde yat (AC/9)

¹⁶¹ İlgili beyitler şöyledir: Gicem saçun-ıla şeb-i Kadr olur u Berât/Günüm yüzün-ile şeref-i âfitâb olur (AD 382) Çün tâze oldu gül şeref-i âfitâb-ıla/Teşrif eyle bağa ki vakt-i şerîfdür (AD/361) Bu kevâkıb bulalıdan göklerde şeref/Işkunun derdi olup-durur vebâl-i âfitâb (AD/243) Beytü'l-ferâh bana ne sebebdendir olur terâh/Ya hâne-i şeref bana nişe olur vebâl (AD/453) Hurrem oldu vü müzeyyen şark u garb/Çün şeref burcına irdi şâh-ı şark (AD/420) Kavs-ile hût niçe ki ola müşteri evi/Madam ki ola güneşe beytü' ş-şeref hamel (AD/139)

Müşterî, alıcı- talip manasına geldiği gibi Jüpiter gezegeni anlamında da kullanılır. Şair; Dünya, Ay, Güneş, Jüpiter gibi gezegenleri bir arada zikrederek tenasüp kurmakta, *müşterî* kelimesini ise tevriyeli olarak kullanmaktadır.¹⁶²

Beyitlere bakıldığında Güneş'in pek çok farklı benzetmeye konu edildiği görülmektedir. Güneş'in en çok sevgili ya da memduha veya da onların yüzlerine; altından mamül ibrik, top, leğen, kalkan gibi eşyalara; mum, meşale gibi aydınlatma araçlarına; doğan ve tavus gibi kuşlara benzetildiği görülmektedir. Güneş sevgiliye özenmekte, ona âşık ve onun ayağının tozunu başına taç etmek istemektedir. Güneş'in de diğer gök cisimleri gibi Allah'ın emriyle belli bir düzen içinde dönmesi, dünyayı aydınlatması, Hz. Muhammed'in hizmetkârı olması da şairlerin sıkça dile getirdikleri hususlardır.

Şairlerin şiirlerinde Güneş'i en çok hangi yönleriyle ve kaç beyitte kullandığı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 5: Şiirlerde Güneş'in kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Memduh/ Sevgili	Sevgili/ memduhla mukayese	Zerre/toz	Işık	İşret	Mum/ meşale	Kulluk/ İtaat	Nikâb/ örtü
Ahmedî	7	4	5	9	7	2	3	7
Abdî Musa	3	1	1	2				
Âşık Paşa		1					2	
Cemâlî	16	7	1	8	6	4	2	2
Dâ'î	12	3	6	1	4			2

¹⁶² İlgili beyitler şöyledir: Müşterî olmah dilerdi güneş anun 'ışkına/Bah gözi tîrine didüm bil ki bir keyvânısın (KB/246) Güneş gibi oldı ol cûd-ıla ma'rûf/Kamer gibi oldı evsâf-ıla mavsûf (CH/70) Şeb-efrûzı dili ruhân-ı deyrün/Şeh-i seyyâresi hengâm-ı seyrün (HH/291)

Hoca D.	2	1						1
Hoca Mes'ud								1
Kadı B.	8	29		6	2	1		18
Şeyhî	5	8	3	2	2	1		1
Şeyyad Hamza				1				

2.5. VENÜS/ZÜHRE/AFRODİT

Venüs, tarih boyunca gözlemlenen, gökyüzünde Güneş ve Ay'dan sonraki en parlak cisimdir. Venüs'le ilgili gözlem ve çalışmalar Eski Babil Çağı'na kadar gider. Amurru Hamedani'ndan kral Amisaduga döneminde Venüs katalogları düzenlenmiştir. Venüs'ün akşam yıldızı ve sabah yıldızı olarak görünmesi, kaybolma süresi kaydedilmiş ve bu sürelerle dayanarak meteorolojik tahminler yapılmaya çalışılmıştır (Unat, 2013, s. 10). Tarih boyunca pek çok medeniyet Venüs'e ilgi duymuş, onu gözlemlemiş ve hakkında efsaneler yaratmışlardır.

Venüs, Sümerlerde karşımıza *Ay Tanrısı Nanna*'nın kızı *İnanna* olarak çıkar. İnanna kader tayin eden yedi tanrıdan biridir. Sümerler İnanna'yı önemli şehirlerinden Uruk'un baş tanrıçası olarak kabul etmişler, kadınlarda olan ve olmasını istedikleri bütün nitelikleri onun şahsında toplamışlardır. İnanna, güzellik, şefkat, hırs, bereket ve çoğalmayı temsil etmiştir (Bottero ve Kramer, 2017, s. 263). Sümer inancı, uzun zaman sürecinde Suriye ve Anadolu gibi komşu bölgelere ve medeniyetlere de bütünüyle veya kısmen yayılmış ve yerleşmiştir. Birçok tanrı, Sümer inanisından diğer toplumlara aynı özellikleriyle intikal etmiştir. Bu tanrılardan birisi de çeşitli tanrıların özelliklerini kendisinde toplayan Tanrıça İnanna'dır (Uncu, 2011, s. 13, 19).

İnanna, Samilerce *İştar* olarak isimlendirilmiştir. İştar da başlangıçta aşk tanrıçasıdır, zamanla savaş tanrıçasının özelliklerini de kendisinde toplamış, dışman askerlerinin içine fesat sokarak yenilgiye uğramalarını sağlamıştır. Daha sonra diğer tanrıçaların özelliklerine de sahip olmuştur. Akkadlarda ise İştar tanrı ve tanrıçaların en büyüğü haline gelmiştir. İştar hem dişil hem eril özellikleri bünyesinde toplamıştır. Akşam Yıldızı olarak görüldüğünde dişi, Sabah Yıldızı olarak görüldüğünde ise erkek olarak belirtilmiştir (Uncu, 2011, s. 16,19).

İnanna'nın Anadolu'daki yansımalarıysa son dönem Hititlerde *Kubaba*; Frig ve Lidyalılar zamanında ise *Kybele* olarak görölür. Kybele, kutsal hayvanı aslan ile birlikte tasvir edilmiştir (Uncu, 2011, s. 54).

İnanna veya İştar, Fenikelilerde Astarte olarak bilinir ve tapınılır. Astarte buradan Yunan'a geçerek *Aphrodite* adını alır (Uncu, 2011, s. 59). Mısır'da ise *İsis* olarak bilinir (Powell, 2018, s. 277).

Yunanlarda Afrodit'in (Aphrodite) doğuşuyla ilgili iki farklı mit vardır. İlki, Kronos babası Uranos'u hadım ettikten sonra organlarını denize atar. Sızan sperm, dalgaların köpükleriyle (*Aphros* Yunanca *köpük* anlamına gelir) birleşir ve aşk tanrıçası Afrodit doğar. Afrodit'in kanlı cinsel organlardan doğması, kan ve şiddet barındıran cinsel aşkı sembolize eder. İkinci mite göre ise Afrodit, Zeus'un *Hera*'dan önceki eşi Okeanid *Dione* ile Zeus'un kızıdır (Powell, 2018, s. 105-106, 172).

Tıpkı Zeus gibi Afrodit'in de aşk maceraları çok renkli ve çeşitlidir. Bunlardan en ünlüsü Ares/Mars ile yaşadığı yasak aşktır. Bu ilişkiden doğan dört çocuğundan ikisi Phobos (korku, fobi kelimesi de buradan türemiştir) ile Deimos (panik) babaları Ares'in özelliklerini yansıtırken *Harmonia* (uyum) ve cinsel çekimin tecessümü sayılan *Eros* annelerini anımsatır (Powell, 2018, s. 224).

Bir başka hikâyede Afrodit, annesi bir sakız ağacına dönüştürölmüş olan ve o ağacın gövdesinden doğan genç ve yakışıklı Adonis'e sırlsıklam âşık olur. Bütün vaktini onun yanında geçirmeye başlar fakat Adonis'in tek ilgilendiği şey avlanmaktır. Bir av sırasında bir yaban domuzu tarafından yaralanan Adonis kan kaybından ölür. Kanının toprağı suladığı yerlerde kıpkırmızı gelincikler çıkar (Powell, 2018, s. 286).

Afrodit-Adonis, İnanna-Dumuzi, İştar-Tammuz, Kybele-Attis, İsis-Osiris gibi aşk hikâyelerinin çok benzer özellikler barındırması, tüm bu hikâyelerin ortak bir kaynaktan geldiğini destekler (Powell, 2018, s. 276-287).

Venüs sabah Güneş doğmadan hemen önce ve Güneş battıktan hemen sonra gözlenebildiği için çobanların sabahları sürülerini otlatmaya götürmesi ve akşam ahıllara geri dönmesi için doğal bir saat görevi görmüştür. Bu sebeple kendisine Çobanyıldızı da denir. Çobanyıldızı isminin Venüs'ün eski Türkçe Çolpan-Çulpan-Şolpan söylenişinden bozma olduğu fikri de mevcuttur. Venüs'ün halk arasındaki lakaplarından biri de Kervankıran'dır. Kutup yıldızı ile Venüs'ü karıştırıp kervanını gece ortasında hareket ettiren bir kervanbaşı yüzünden kervanın yolunu kaybetmesi, fırtınaya yakalanıp telef olması sonucu Venüs'e bu ismin verildiğine inanılır (Şirin, 2019, s. 64-65). Venüs, eski Türkçe metinlerde sev- fiilinden türetilmiş *Sevit şeklinde* de karşımıza çıkar (Şirin, 2019, s. 64). Ak yıldız, Sarı yıldız, Kanlı yıldız gibi isimler de verilen Venüs Türklerde pek çok farklı inanışa konu olmuştur. Yakut Türklerine göre Zühre güzel bir kızdır, Ülker yıldızına âşıktır. Bu ikisi bir araya geldiklerinde kar fırtınaları olur. Kırgız Türkleri, Venüs'ün Ay'ın kızı, Ülker'in ise oğlu olduğuna inanırlar. Sibiry ve Kuzey Türkleri Venüs'ün at sürülerinin koruyucusu olduğuna inanırlar (Ögel, 2020, s. 262-263).

Astrolojide Venüs, Boğa ve Terazi burçlarının yöneticisidir. Balık burcunda yücelir, Mars'ın evleri Koç ve Akrep'te zarar görür, Başak'ta düşer. Zodyak üzerindeki bir turu yaklaşık 224 gün sürer. Bir burçta ortalama 25 gün kalır. Geri hareketi 40-42 gün kadardır. Dişilidir, tabiatı ılımlı ve nemlidir, gece gezegenidir. Satürn ve Mars düşmanı, Ay ve Jüpiter dostudur. Mars ve Satürn haricindeki tüm gezegenlere yumuşaklık ve güzellik verir. Aşk, güzellik, tutku, şehvet, çekicilik, barış, huzur, mutluluk, memnuniyet, müzik, sanat, keyif veren her şeyi temsil eder. Venüs, aşk ve güzellik tanrıçasıdır fakat onu daha iyi ifade eden kelime şehvettir. Mars, cinsel ilişkinin fiziksel yönüdür, Venüs ise tutku, aşk ve sadakat hissini temsil eder. Talihli bir gezegendir ama etkisi Jüpiter kadar geniş, kalıcı ve sınırsız değildir. Renklerden beyaz ile beyaz-mavi-kahve veya yeşil karışımı bir rengi temsil eder (Döşer, 2020, s. 79, 95-96, 333). Venüs'ün yönettiği Boğa ve Terazi burçlarına mensup insanlar sanata son derece ilgili ve kabiliyetli olurlar.

Venüs sayısal olarak 6 rakamına karşılık gelir. Bu sayı, tabiatında insancıl unsurlar barındırır, tüm şartlar altında sevmeye ve mutlu etmeye dayalıdır, yardımlaşmayı temsil eder. 360 derecelik Zodyak kuşağını 6'ya böldüğümüzde Venüs'ü ifade eden 60'ar derecelik (seksstil) açılar oluşur. 60'luk açı farklı fakat birbirine uyumlu elementler arasında (toprak-su, ateş-hava) meydana gelir. Doğum haritasında Venüs'ü güçlü konumda olan kişiler sıcakkanlı ve sevecen olur, topluma kolaylıkla uyum sağlar. Haritada Venüs'ün yerleşimi rahatsa, yani uyumlu bir burçta ve evdeyse, uyumlu açıları varsa Venüs, kişiye kibarlık, zarafet, kolayca sosyalleşebilme becerisi, barış, huzur, neşe ve güzellik verir. Venüs etkisindeki kişilerin etkileyici gözleri, sevimli bir ağızları, güzel dudakları, gamzeli yanakları, hoş ve zinde vücutları vardır (Döşer, 2020, s. 95-97).

İnsan vücudundaki gamzelerin, Venüs'ün güzellik dokunuşu olduğu inancı vardır. Bel bölgesinde de bulunabilen gamzeler için de Venüs'le ilişki kurulur. Böyle gamzeler kadında bulunuyorsa *Venüs'ün gamzeleri* (Dimples of Venus), erkekte bulunuyorsa *Apollo'nun gamzeleri* (Dimples of Apollo) ismini alır.

Edebi kaynaklarımızda Venüs'ten *sa'd-i asgar (en küçük uğurlu)* olarak sıkça bahsedilir fakat bu şekilde adlandırılmasının sebebine pek değinilmez. Venüs'ün Jüpiter'den daha az talihli sayılması onun Jüpiter gibi geniş bir idrak kabiliyeti olmaması, dolayısıyla da geniş bir alana yayılamamasındandır. Tesiri de Jüpiter'inki kadar uzun ömürlü değildir. İç gezegen olduğundan limitleri vardır, Güneş'ten 48 dereceden fazla uzaklaşamaz, dolayısıyla Jüpiter kadar serbest de değildir (Döşer, 2020, s. 96).

Zühre minyatürlerde genellikle çeng çalarken gösterilir. Hâkim olduğu Boğa burcu Venüs'ün maddi şeylere, güzel kokulara, takılara, yeme-içmeye olan tesirini ifade ederken Terazi burcu hayal ve sanat yönünü temsil eder (And, 2018, s. 357-358). Nâhîd de Venüs'ün isimlerinden biridir. Nâhîd, yetişmiş kıza denir. Ayrıca İskender-i Zülkarneyn'in annesinin adıdır (Mütercim Asım, 2009, s. 539).

Venüs klasik şairlerin de ilgisini ve beğenisini kazanmıştır. Şairler şiirlerinde Venüs'ü zengin hayallere ve benzetmelere konu etmişlerdir.

Venüs, üçüncü feleğe ve cuma gününe hâkimdir:

Müşteri’ye vir düşenbe dünini

Zühre seşenbih düninün hatunı (MT/175)

Pazartesi gecesini Jüpiter’e ver; Zühre salı gecesinin hatunudur.

Oldı pes andan üçinci âsumân

Kim hemîşe Zühreye oldur mekân (Aİ/414)

Böylece ondan, Venüs’ün daimî mekânı olan üçüncü felek meydana geldi.

Daha önce de ifade edildiği gibi eski astroloji bilgisine göre Venüs, üçüncü kat feleğe ve cuma gününe hâkimdir. Cuma günü Güneş’in doğuşundan sonraki 1. ve 8. saatler de Venüs’ün tesiri (Döşer, 2020, s. 94) altındadır.¹⁶³

Venüs, talihli gezegenlerden biridir; talihli kabul edilen Ay ve Güneş gibi gezegenlerle sıklıkla birlikte anılır. Bazen Mars ve Satürn gibi uğursuz gezegenlerle de zikredilir:

Sa’d dur şems ü kamer uş gör ‘ayân

Sa’d-ı asgar Zühre-durur bî-gümân (Aİ/426)

İşte gör, Güneş ve Ay uğurludur. En küçük uğurlu ise şüphesiz Venüs’tür.

Gezegenlerin uğurlu veya uğursuz olmaları, mizaçlarından dolayıdır. Sıcak ve nemli mizaç; besleyici, birleştirici ve verimlidir. Soğuk ve kuru mizaç ise zararlı ve yıkıcıdır. Nemli tabiatları sayelerinde Jüpiter ve Venüs besleyici, birleştirici ve verimli olarak görülmüşlerdir. Ay da büyürken (Yeniay’dan Dolunay evresine doğru) sıcak ve nemli olduğu için iyicil, uğurlu olarak görülmüştür. Nemli olmak daima verimlilik sembolü olmuştur, çünkü hayatın oluşmasına imkân verir. Mars aşırı sıcak ve kuru; Satürn aşırı derecede soğuk ve kuru doğası sebebiyle kötücül kabul edilmiştir. Güneş ve Merkür de etkileşim içinde oldukları gezegenlerin durumuna göre iyicil veya kötücül tesirlere sahip olurlar (Döşer, 2020, s. 325-326).

¹⁶³ İlgili beyitler şöyledir: Seyr idiben on iki burcı müdâm/Devr ider bir yıl hudûdında temâm (Aİ/414) İki kez bin kez bin oldı bil temâm/Kalın’anun k’andadır Zühre müdâm (Aİ/423) Yidi yüz bin dahı hem ferseng-ile/Hem tokuz yüz seksen anunla bile (Aİ/423) Altı yüz kırk bin-durur bil bî-gümân/Zührenün ferseng-ile kutrı ‘ayân (Aİ/423) Gördi üçinci felekde bir melek/Ana hüsn-ile cemâl olmuş bezek/Revh u reyhân anda vü nûr u sürûr/Cennet-i Huld anda vü hûr u kusûr (AD/656)

Şair, talihli gezegenleri sıralamaktadır. Güneş ve Ay Işıklar olarak bilinir ve gökyüzünün kral ve kraliçesidir. Jüpiter en büyük uğurlu, Venüs ise en küçük uğurludur.¹⁶⁴

Venüs, en büyük talihli Jüpiter ile uyum içinde şiirlerde yer alır. Bu iki talihli gezegenin bir araya gelmesine *kırân-ı sadeyn* (iki uğurlunun kavuşumu) denir:

Nedîm olsun sana sohbetde Nâhid

Şeref burcında hem bercîs-i tâli‘ (Dâ’î/33)

Sohbette ve işrette dostların Venüs ile şeref burcundaki Jüpiter olsun!

Yukarıda da bahsedildiği üzere Venüs en küçük; Jüpiter en büyük uğurlu gezegen olarak bilinir ve bu iki talihli yıldız sıklıkla birlikte anılır. Beyitte dikkat çeken bir nokta yalnızca Jüpiter’in değil de şeref burcundaki Jüpiter’in nedim olmasının temenni edilmesidir. Yani şeref burcu vurgusu yapılmaktadır. Jüpiter’in şeref burcu Yengeç burcudur, Yengeç burcu da Ay’ın hanesidir. Ay’ın yüceldiği burç, yani Ay’ın şeref burcu ise Venüs’ün hanesi olan Boğa burcudur. Yine Venüs, Jüpiter’in hanesi olan Balık burcunda yücelir.

Venüs’ün en iyi dostlarının Jüpiter ve Ay olduğu daha önceden ifade edilmişti. Şair beyitte, Yengeç burcu vurgusuyla bu üç dost ve uğurlu gezegeni adeta bir dost meclisinde toplamakta ve onların her daim memduhun yanında yer almasını temenni etmektedir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ İlgili beyitler şöyledir: Bin üç yüzi dahı mâh-rû vü dil-her/Kamusı zühre gibi ferruh-ahter (CH/308) Geldi Zühre_eline bir zer-âyine/Kıldı sîmîn yiryüzün her-âyine (Aİ/2504) Kim mâh u Zühre togmadı vü kanı müşteri/Yâhod neden gözükmeydi keyvân-ı rûzîgâr (Dâ’î/37) Hüsrevâ pâyende olsun devletün ‘ömrün mezîd/Çün nedîmün zühredür evcinde keyvân devridür (Dâ’î/46) Meclisün mutribidür Zühre ‘utârid de nedîm/Kameri bende vü hurşîdi gulâm eyle bugün (Dâi/139) Sen güneş yüzlüye cânlar müşteri/Zühre ılduzlusın iy mâh-ı felek (Dâi/155) Oldı kamer cemâlüne şems ile zühre müşteri/Evc-i felekde tâli’ün çün şeref-i sa’âdesin (Dâi/157) Zühre yüzünün müşterîsi külli kevâkıb/Hurşîd-i cemâlün meh-i tâbânı sımışdur (Dâi/159) İy alnı ay yüzi güneş sensüz cihânda bir nefes/Şems ile Zühre doğmasun hem mâh-ı tâbân olmasun (Dâi/198) Vire diyü sühân behrâmı behre/İder gûyendelik zehrâ-yı zühre (HH/66) Olıcak zühre hem-tâli’ Ufukdan/Çıkıcak taşra hûr nilî tutukdan (HH/89) Tapuna müşteri olur ise nola zühre/Atun ayağına na’l olmuş uş ay ahı begüm (KB/163) Anun Behrâm oldı hükmine râm/Dutar mihri-y-ile nâhid ârâm (CH/70) Güneş ol fûrceden aya bakardı/Velî zühre gibi anı yakardı (CH/227) Şâmdan almag için behre-i Behrâm’ı seher/Çengin elden komadı zühre-i zehrâ bu gice (HH/201) Pîrûz-baht u zühre-makâm u zuhal-mahal/Nevrûz-rûz u tali’i hurşîd ile hamel (ŞD/72) Revh u reyhân anda vü nûr u sürûr/Cennet-i Huld anda vü hûr u kusûr/Gül-durur Hakk’ı diyen kişiye hûr/Anı isdeyene zindândur kusûr/Ol Resûl andan sa’âdet buldı çoh/Ol kadar kim hiç hadd ü addi yoh (AD/656)

¹⁶⁵ İlgili beyitler şöyledir: Zühre bigi menzili ‘işret yiri/Mihr-ile mâh olmuş ana müşteri (Aİ/465) Niçe kim ‘iş ider nâhid-i zevvâk/Niçe kim ders okur bercîs-i bârî (Dâ’î/33) Zühre-i zehrâ anun vaslına dâ’yim

Sevgili, memduh veya onların yüzleri Venüs'e benzetilir:

Yanagun nûrı zühre-i zehrâ

Dişünün akdi nazm-ı pervîndür (AD/313)

Yanağının ışığı parlak Venüs, dişlerinin sırası Süreyya'daki yıldızlardır...

Sevgilinin yüzünün gökyüzünün en parlak ve görkemli varlıkları olan Güneş ve Ay'a benzetilmesinin yaygın olduğu dile getirilmişti. Gökyüzünde bu iki gezegenden sonraki en parlak nesne ise Venüs'tür. Güneş ve Ay'dan farklı olarak Venüs'ün çok kısıtlı bir zamanda gözlenebilmesi insanlarda daha farklı bir heyecan ve mutluluk yaratır. Bu sebeple sevgili veya memduh Venüs'e de benzetilir.

Süreyya, Pervin, Ülker gibi isimler verilen yıldız topluluğu ise şiirlerde sıklıkla sevgilinin dişlerine benzetilir. Ülker, Boğa takımyıldızı içinde yer alır. Boğa burcu ise Venüs'ün evidir. Şair; Zühre, Pervîn, yanak ve diş gibi kelimelerle zengin bir tenasüp vücuda getirmektedir.¹⁶⁶

Sevgilinin kaşları Venüs'e benzetilir:

İy gözleri mirrîh ü kaşı zühre berü gel

Yüregüme bağruma dilegünce eser kıl (KB/348)

Ey gözleri Mars, kaşları Venüs yanına gel; yüreğime, gönlüme dilediğince gir!

Mars, insan vücudunda gözleri temsil ettiğinden Mars etkisinde olan insanların gözleri keskin ve etkileyici olur. Yine Mars; kan, savaş, mücadeleyi anlatır. Klasik şiirde sevgilinin gözleri kan dökücü, fitne çıkarıcıdır ve bu özellikleriyle Mars'la uyumludur.

müşterî/Alnıdır aydan arı kendü güneşden görklürek (Dâ'i/80) Kara gözlü güzel yüzlü perîler/Özi Zühre cemâli Müşterîler (ÇN/337) Çü bende müşt eriyem müşteri mahalli yoh/Görürse zühre bu hâlâtı çâk ider zehre (KB/318) Olursa zühre bize müşterî bu gerdişde/Revâ durur ki bizüz 'ışk içinde verzişde (KB/269) Ben bir nazarına virürem iki cihânı/Ne kılayum ol zühre bu müşterîye satmaz (KB/418) Çaluben kânûn sözde ben yedi/Zühre mât olsun begensin Müşterî (AC/1) Bugün encüm arasında encümendür/Ki itdi Müşterî Zühre iktirânı (CH/371) Bir araya irişiben iki sa'd/Sa'âdetle bezediler cihânı (CH/371)

¹⁶⁶ İlgili beyitler şöyledir: Ayı yüzüne diledüm idem mesel velî/Bildüm ana ne zühre vü ne gün misâl ola (AD/233) Söz nedür 'arz it yirün Cemşidine/Belki gögün Zühre vü Hurşidine (Aİ/331) Dir idi al bu şâmı büy-ı dil-ber/Ki bu yâ zühredür yâ rüy-ı dil-ber (HH/90) Zihî kim tir atılmakdan çekâçâk/Giderdi 'akl olurdu zühreler çâk (HH/282) Bulurdu âfîtâbı geh şebinde/Görürdi zühreyi geh gabgabında (HH/296) Ne diyeyüm ser-a-ser zühre-peyker/Bütün sır bunları gördükde büt-ger (CH/106) Bu meclis hôş nigaristan-ı Çindür/Kamusi mâh-ruh zühre-cebindür (CH/106) Orada bir zaman oturdu Hurşid/Anun-ıla bile ol iki nâhîd (CH/214) 'Alâl'-fevr eyledi bu sözi inşâ/İderken hâlmı zühre temâşâ (CH/216) Nevâ ider-idi ol iki nâhîd/Kılurdu nâle-i dil-sûz-ı hurşid (CH/277) Konışdı yılduzum bu gice yine ay ile/Zühre ayah dutan gişiye niçe ayıla (KB/65)

Kaşların Venüs’e benzetilmesi ise Venüs’ün yönettiği Terazi burcundan dolayıdır. Kaşlar teraziye ve Terazi burcuna benzetilir. Venüs ve onun yönettiği burçlar ise zarafeti, sanatı, ölçülü olmayı, güzellik ve huzuru temsil eder.

Şair, kaş ve göz kelimeleriyle tenasüp yaparken Mars ve Venüs ile tezat kurmaktadır. Sevgilinin yüzünün Ay veya Güneş’e benzetildiği durumlarda Venüs, küpe gibi süslere benzetilir:

Birinün zülfi reyhândur semen-sây

Küpesi incüsi Zühre yüzi ay (ÇN/340)

Birinin zülfü reyhandır, yasemin kokuludur, inci küpesi Venüs, yüzü Ay’dır.

Şiirde sevgilinin zülûflerinin güzel kokulu çiçeklere benzetilmesi yaygındır. Sevgilinin yüzü de Ay ve Güneş’e sıklıkla benzetilir. Yüzün Ay’a benzetildiği durumlarda Venüs de küpeye benzetilir. Venüs ve Ay, özellikle Ay’ın Hilal evresinde, bir araya geldiklerinde kulaktaki küpeyi andırırlar. Ayrıca beyaz renk ve minerallerden inci Venüs’e ait (Döşer, 2020, s. 94) olduğundan şiirde *inci küpe* tabiri kullanılmaktadır.¹⁶⁷

Venüs; insanlara neşe, zevk, güzellik ve zarafet verir:

Çün resîde oldu nefis ‘işret diler

Zühre sâz eyler anı her dem biler

Zühredür bu cümle nefsi oynadan

Nefs içinde ayş u ‘işret kaynadan

Nefs yetişip büyüyünce, meclisler kurup yiyip içip yaşamak arzusundadır, o zaman Zühre çalgı çalar ve her an cesaretlendirir. Nefsi baştan aşağı coşturan, nefis içinde yaşama ve işret meclisleri kurduran Zühre’dir. (GN 4/879)

İnsanlar ergenlik ve gençliğe giriş dönemlerinde (14-22) yaş Venüs tesirinde olur. Venüs’ün doğum haritasındaki yerleşimi genel olarak kişinin cinsel eğilimlerini

¹⁶⁷ İlgili beyitler şöyledir: Saçılmış müşğ sünbül hüşesinden/Asılmış zühre ayun güşesinden (ÇN/340)

gösterir. Batlamyus, sekiz yıllık Venüs döneminin insanlarda cinsel organların gelişimini ve aşk ilişkilerini etkilediğini (Döşer, 2021, s. 31) ifade eder.¹⁶⁸

Venüs; güzellik, zevk ve eğlenceyi temsil eder:

Zühreyi gör niçesi şâd-kâm

Ol semâ'da zevka gark olmuş müdâm

Zühre'nin ne şekilde sevinçli olduğuna bak ve bu devirde, devamlı zevk içinde bulunduğunu izle. (GN 1/19)

Yukarıda ifade edildiği gibi Venüs aşkı, güzelliği, eğlenceyi, yiyip içmeyi, her türlü zevki temsil eder. Venüs'ün yönettiği Boğa ve Terazî burçlarına mensup insanlar da zarif, eğlenceye ve yemeye-içmeye düşkün, sanata ilgili ve yetenekli olurlar.¹⁶⁹

Venüs, çoğunlukla çeng çalan bir hanende olarak hayal edilir. Çenge sıklıkla rebâb, ney, bazen de ud, def gibi sazlar eşlik eder:

Düzdi bir meclis ki Zühre rengini

Görîben düşürdi elden çengini (Aİ/253)

Öyle bir eğlence meclisi düzenledi ki Zühre onu görünce elinden çengini bıraktı.

Zühre çeşitli enstrümanlar çalan, şarkılar, şiirler okuyan, dans eden diğer bir deyişle bir eğlence için gerekli her şeyi tek başına karşılayabilecek güzel bir kadın olarak tasavvur edilir. Bu sebepten de şiirlerde çoklukla eğlence meclislerine konu olur. Bazı durumlarda tertip edilen eğlenceye katılarak ortamı güzelleştirir. Bazı beyitlerde ise memduh musiki konusunda Zühre'den daha kabiliyetlidir veya meclis, Zühre olmadan da mükemmeldir. Böyle hallerde Zühre, yenilgiyi kabul edip sazı ve sözü memduha bırakır. Zühre sanat ve eğlencede zirve noktayı temsil eder fakat memduh her konuda olduğu gibi zirvenin yeni sahibi olur.

¹⁶⁸ İlgili beyitler şöyledir: Degdi nevbet Zühreye ol hoş nigâr/İki nesne ol dahı kıldı nisâr/Yani kim sen şâd u düşmen kaygulu/Bunlar ola bed-hû sen gökçek hulu (GN 3/335)

¹⁶⁹ İlgili beyitler şöyledir: Pes bu saffun hâkimi ol Zühredür/Görsene kim kendü işin öğredür/Zühre'nün ayş u tarâbdur pişesi/Anın oldur ol safun endîşesi (GN 2/945) Felekde zühreye dâ'i su'âl kıldı seher/Sebeb nedür ki bugün şâh-ı kâmuyâb içmez (Dâi/136) İderler gerçi zehr ile müsâfî/Urur lîkin anunla zühre lâfî (HH/53) Gûyendelik iderken bezmünde mâh u zühre/Kıldum bu hûb şî'ri ağızlarından ezber (HH/56) Sen ü bâde ben ele alayım çeng/Ki zühre bile perde vü ya âheng (CH/99) Didi anı kim gice togmışdı Hurşîd/Nevâ-ger olmuş-ıdı ana nâhîd (CH/217) Eline çün kim aldı câm Hurşîd/Sürûr u rûda âgâz itdi nâhîd (CH/220) Benefşe yasemin ü dahı nesrin/Ki zühre ider-idi anlara tahsîn (CH/226) Unıda huld bezmin sohbetünün/Görürse zühre-i zehrâ bu gice (CH/290) Nigîn-idi yüzüğümüzde hurşîd/Hubâb u sâgarumuz-ıdı nâhîd (CH/281)

Beyitte de yukarıdaki açıklamaya uygun olarak memduhun düzenlediği mükemmel eğlence meclisini gören Venüs'ün elindeki çengi bırakıp bir köşeye çekilmesi söz konusudur.¹⁷⁰

Saz ve söz, bazen de askerlerin savaş naraları Venüs'e kadar ulaşır:

Hoş itdi meclisi âvâzı rûdun

İrîşdi zühreye sâzı sürûdun (HH/241)

Kemençenin gür sesi meclisi hoş etti. Şarkılar Zühre'ye kadar ulaştı.

Beyitte eğlence meclisinin coşkusu, sazların ve hanendelerin seslerinin mübalağa yoluyla Venüs'e kadar ulaştığı ifade edilerek eğlencenin büyüklüğü ve güzelliği tarif edilmektedir.¹⁷¹

Venüs, hanende ve sazende olmasının yanında rakkastır da:

¹⁷⁰ İlgili beyitler şöyledir: Çaluban eyitti hûb âvâz ile/Mât eyledi Zühre'yi âvâz ile (SN/276) İdeli râst çengini Zühre/Düzemedi bu resme hoş nagamât (AD/37) Bülbülün sâzın işidüp bir gazel geldi dile/Kim diler Zühre ki ide çengine destânın târ (AD/75) Hurşid-i çarh raks idüben çarh ura felek/Dâ'î sözine düzse eger Zühre sâzını (Dâi/142) Câm-ı zerden mey-i la'l içüben iy zühre-nüvâ/Ney-i hoş-nagme düz ü sûz-ıla sâz it çengi (AD/595) Zühre oldu serâ-perdene hoş-perde-sirâ kim/Sinün yüzünü eyledi ay u güne tercih (AD/276) Yatma yatasısın besî subh sâzın it/Zühre çü düzdi perdede râst-nevâyı zîr ü ben (AD/471) Olmahlığa kenîz serâ-perdesinde_anun/Kendüzün ana zühre-i zâhir bağışlaya (AD/550) Zühreyi perde-serây itsün kenîz/Hak serâ-perdende iy şâh-ı azîz (Aİ/360) Eyle düzdi perdede sâzını ney/K'itdi zühre çenginün târını tay (Aİ/106) Nây-zen çünkim eline aldı nay/Zühre sâzı perdesin eyledi tay (Aİ/465) Mutrib-i hoş-nagme bir dem sâz it/Zühreye çengünü hoş dem-sâz it (Aİ/578) Girü bir nagme düzeyim dil-nüvâz/Ki idemez ol resme zühre râst sâz (Aİ/580) Hevâdârındır ay u gün dönerler şevk-i mihrinden/Hevesdir bezmine Zühre anunçün üd edinmişdir (ŞD/124) Hâssa bu köşkte ki mübârek makâmdur/İrgür feleğe 'iş ile sît u sadâsını (Dâi/9) Çengine gûş-mâl ide emr eyle zühre'ye/Perde gide muhâlif iderse nevâsını (Dâi/9) Ger meclisinde kavî-i muhâlif iderse üd/Evc-i felekde Zühre ide gûş-mâlini (Dâi/55) Katumda Zühre bir çengî halayık/Dilerem olmaya âhenge lâyıık (ÇN/361) Kılaldan zühre çengî çenge âgaz/Anun kânûnî şer'iyle tutar sâz (HH/39) Nevâ burcına geldi zühre-i 'ışk/Gönül şehrini kıldı şöhre-i 'ışk (HH/51) Kogıl deryâya gitsün çetr-i hurşid/Gider sahrâya düşsün çeng-i nâhîd (HH/256) Bu zühre yinile sâz ider ohşar/Muhayyerlere şeh-nâz ider ohşar (KB/149) Nevruzı sâz idüp çü negam diyesin bize/Çengini zühre çalmaz olursa ne gam didüm (KB/176) Defi elüne sen ü ağzuna neyün sen al/Ki zühre çengini diler ki ala çenge begüm (KB/388) Nüvâ iderdi anda 'üd-ıla çeng/Felek nâle iderdi zühre âheng (CH/135) Oturdı gül dibinde Şâh u Hurşid/Nüvâ-sâz olmuş ol meclisde nâhîd (CH/199) Çü itdi rast sazı 'üd-ı nâhîd/Safâ vü reng buldı hüzn-i hurşid (CH/235) İki nağme-serây u hoş çü nâhîd/Gidüp nâlân serâda kaldı hurşid (CH/284) Sözi düketmedin Mihrâb u Cemşid/Bu şî'ri perdeye getürdi nâhîd (CH/343) Düzetdiler rebâb u çeng-ile 'üd/Ki düşdi zühreye sûz eyle kim 'üd (CH/371) Çekerdı zühre çengini ufukdan/'Arûsın şeb çıkarmazdı tutukdan (HH/199) Yüzünü niçe kılâm vasf niçedür diyeyüm/'Utârid anda çü şel zühre çünki lâl ohsar (KB/316) Yine bu hâtıra düşdi musâhibân-ı kadîm/Ki zühre çengî vü ay sâkî güneş idi nedîm (KB/303) Bir elinde dutmuş-ı ol rebâb/Bir elinde la'l-gün câm-ı şarâb/Dedüm ana kim bu hâtûn/Zühredür/Yedi encüm arasında şöhrdür (Aİ/620)

¹⁷¹ İlgili beyitler şöyledir: Sipâh eylerdi deryâ gibi cûş/Çıkardı zühreye tablun hurûşu (HH/238) Düşürdi 'ûda âteş sâzı 'ûdun/Geçürdi zühreyi âvâzı rûdun (HH/299) Olarun nâlesi nâhîde irdi/Nüvâ idikde hurşide irdi (CH/274)

Bulup ol gice bir halvetgeh-i hâs

Ufukda olmuş idi zühre rakkâs (HH/104)

O gece Zühre özel bir halvet mekânı bulmuş ve ufukta rakkas olmuştu.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Venüs her türlü zevk ve eğlenceyi temsil eder. Dans da işret meclisinin bir parçasıdır. Güzel ve işveli Venüs'ün eğlence meclisinde dans etmemesi imkânsızdır.

Şair, Güneş'in batışından hemen sonra kısa süreliğine de olsa gökyüzünün sahibi olan Venüs'ü geniş bir meydanda tek başına dans ederek bütün bakışları üzerine çeken bir rakkasa benzetmektedir.¹⁷²

Zühre, *zehre* kelimesi ile kafiyeli olarak yer alır:

Gül bigi bülbül için ben yahamı çâk ideyüm

Zühre zehresin alıp âh bir eflâk ideyüm (KB/297)

Gül gibi bülbül için yakamı yırtayım, öyle bir ah edeyim ki gökte Zühre'nin ödünü patlatayım!

Şair, bülbül için yakasını gülün açıldığı gibi açmak, yırtmak istediğini âhıyla da Venüs'ün ödünü patlatmak istediğini ifade etmektedir. Aşk derdiyle âşıkların üstlerini parçalayıp âh etmeleri (bkz. FELEK/Âh) ve bu âhların göklere ulaşması şiirde sıkça rastlanan bir durumdur. Bu beyitte ise şair, âhının şiddetinden Venüs'ün dahi çok korkacağını iddia etmektedir.

Zehre, Arapça çiçek; Farsça öd, safra, yiğitlik, cesaret manalarına gelen bir kelimedir (Devellioğlu, 2008, s. 1175). Şiirlerde bu kelimenin hem Arapça hem Farsça anlamlarıyla kullanıldığı görülür. Zühre ve zehre kelimeleri kulağa uyumlu geldiği gibi eski yazıyla yazılışları da aynıdır. Bu sebeple transkripsiyon esnasında bazen kelimelerin birbiriyle karıştırıldığı görülür:

Yaman berk olmuş-(ıdı) 'aks-i şimşir

Yarılırdı felekde zühre-i şîr (CH/360)

¹⁷² İlgili beyitler şöyledir: Eyâ melik ki sanadur bu dem melek bende/Tapunda zühre-i çengî felek gulâm gerek (KB/310) Kadeh bahrında olmuş mâh gavnâs/Hezârân zühre ol deryâda rakkâs (CH/220) Felekde raks urur-ıdı nâhîd/Ki cem' oldı bu gice mâh u hurşid (CH/378)

Kılıçların parıldamasından korkunç şimşekler çıkmıştı, aslanın Zühre'si felekte yarılırdı.

Yukarıdaki beyitte bahsedilen aslan, Aslan burcudur. Savaş, kılıç, Aslan burcu ve Zühre arasında bağlantı kurmak zordur fakat beyitte *Zühre* yerine *zehre* kelimesini getirdiğimizde “Savaş meydanındaki kılıçların şimşeğe benzeyen parıltıları yüzünden gökteki aslanın ödü patladı!” manası çıkar. Doğal olarak beyitteki zühre-i şîr (Aslan'ın Venüs'ü) ifadesini zehre-i şîr (Aslan'ın ödü) olarak düzeltmek gerekmektedir.¹⁷³

Venüs de sevgilinin veya memduhun güzelliğine vurulup onun hizmetine girer ve kölesi olur:

Zühre sana kenîzek ü perde-serâ vü mâh

Cân-ıla ayagun tozına oldı müşteri (AD/591)

Venüs senin sazenden ve genç cariyen, Ay ise canıyla senin ayağının tozuna müşteri/Jüpiter oldu.

Daha önceki beyitlerde Güneş, Ay, gezegenler, yıldızlar kısaca bütün kâinatın sevgiliye meftun olduğu ifade edilmişti. Güzellik ve zarafetin simgesi Venüs de sevgilinin güzelliğine kayıtsız kalamaz, onun çalgıcısı, cariyesi olur. Müşteri/Jüpiter başlığında değinilen sevgilinin ayağının tozuna can ile müşteri olma tabiri burada da görülmektedir.¹⁷⁴

Venüs sevgiliyle veya onun yüzüyle mukayese edilir ve her zaman mağlup olur:

Nedür zühre ki ay u güneşe nûr

Yüzün aksinden itmişdür sirâyet (AD/259)

Ay ve Güneş ışıklarını senin yüzünden alırken Venüs de kimdir?

¹⁷³ İlgili beyitler şöyledir: Ne zehrem var ki hüsnün-çün diye bilem ki zühredür/Velî vaslun kavâ'îdi nolaydı sâbitât olsa (KB/207) Şems yüzüne şehâ ben müşteriyem müşteri/Zührenün zehresi gider belki keyvân deprenür (KB/183) Nevâsı indirür gök zühresini/Sıdar gök zühresinün zehresini (ÇN/351) Çü bende müşt eriyem müşteri mahalli yoh/Görürse zühre bu hâlâtı çâk ider zehre (KB/184) Virür bâga necm-i seherden nişân/Ki Zühre bigi oldı ezher çiçek (CH/369) Zihî kim tîr atılmakdan çekâçâk/Giderdi 'akl olurdu zühreler çâk (HH282)

¹⁷⁴ Sana zühre perestâr oldugı-y-çun/Revâdur ana ad urmah dilerem (AD/208) Perestâram didi yüzüne zühre/Güneş işitdi didi ben dahı hem (AD/483) Cemâlî şemine pervâne hurşîd/Celâlî ferşine ferrâş nâhid (CH/59) Her nirede ki sana serâ-perde dutalar/Perde-serâ-y-ı zührei hös perde-dâr ide (CH/73) Felek zühresi bu gün karavaşdur/Kulam la'l-i mey-âşâma bu gice (KB/105)

Ay ve Güneş için gökyüzünün kral ve kraliçeleri ifadesi kullanılır. Biri geceyi, biri gündüzü aydınlatır. Venüs gökyüzünü süslese de Ay ve Güneş kadar güçlü ve tesirli değildir; ışığını ise Güneş'ten alır. Şaire göre Ay ve Güneş de ışıklarını sevgilinin yüzünden almaktadır. Böyle bir durumda sevgiliyi Venüs'le kıyaslamak bile abestir.¹⁷⁵

Venüs, sevgiliye veya memduha nedîm olur:

Sana bizden eyâ dilber yine bu dem selâm olsun

Nedîmün zühre meh sâkî elünden mîm ü lâm olsun (KB/164)

Ey dilber! Sana bizden yine selam olsun. Venüs nedimin olsun; Ay, içkini sunsun!

Nedîm; dost, işret arkadaşı, sohbet arkadaşı manasına gelir. Padişah, şehzade, sultan gibi asil kişilerin daima yanında bulunan yardımcılara da bu isim verilir. Venüs şiirlerde işret, eğlence, güzellik, zarafet gibi unsurlarla anılan genç bir kadın olduğu için kendisine nedîm unvanı da layık görülür. Venüs'e bu sıfatın yakıştırılmasının bir sebebi de şu olmalıdır: Venüs, gökyüzünün sultanı kabul edilen Güneş'le daima birliktedir, ondan asla uzaklaşamaz. Bu sebeple de Güneş'in nedîmi olarak tasavvur edilir.

Şair, sevgilinin güzelliğini, makamının yüceliğini ve sevgiliye olan aşkını ifade etmek için, Ay'ın sevgilinin sakisi Venüs'ün ise nedîmi olabileceğini ifade etmektedir. *Mîm ü lâm* ibaresiyle şair, bir araya geldiklerinde *mül*, yani *şarap* kelimesini meydana getiren mim ve lam harflerine işaret etmektedir.¹⁷⁶

Venüs, sevgilinin güzelliğinden korkup kaçır:

¹⁷⁵ İlgili beyitler şöyledir: Yüzüne zühre didiler ü ay u gün velî/Mâhiyyetini kimse bulamaz budur esah (AD/275) Rûşen ol kim yüzünü bilmediler anlar kim/Ana ay u gün ü yâ zühre-i ezher didiler (AD/299) Zihî güneş yüzünden şems rûşen/Zihî zehrî lebinden zühre zehrâ (KB/221) Ben ana müşterî oldum ki şemsi şemsisidür/Ne zühre ki dem ura anda zühre-i eflâk (KB/396) Nedür ol mâh-rûnun adı Hurşîd/Keniz olsa yaraşur ana Nâhid (CH/113)

¹⁷⁶ İlgili beyitler şöyledir: Hüsrevâ pâyende olsun devletün 'ömrün mezîd/Çün nedîmün zühredür evcinde keyvân devridür (Dâi/46) Cihânda münteşir hulk-ı nesîmi/Utârid çâkeri Zühre nedîmi (ÇN/313) Müdâm olsun safâ vü 'ayş bâkî/Utârid hâdim olsun Zühre sâkî (ÇN/320) Nişât-engîz bu şi're itdi âgâz/Şâh ağzından girü Zühre ana dem-sâz (CH/202) Hemân-dem zührei dem-sâz itdi/Bu garrâ şi'ri anda âgâz itdi (CH/205) Didi şeh-naz'a ki anda ide bir sâz/Ki zühre ola anun-ıla dem-sâz (CH/207) İdelüm girü bir destân dahı sâz/Ki zühre ola ol destâna dem-sâz (CH/269) Meclisün mutribidür Zühre 'utârid de nedîm/Kameri bende vü hurşîdi gulâm eyle bugün (Dâi/139) Nedîm olsun sana sohbetde Nâhid/Şeref burcında hem bercîs-i tâli' (Dâi/33)

Zühre sen şâhun ruhını görüben ferzîn-misâl

Mât olam diyü ric‘at itdi korhudan kışın (AD/520)

Sen şahın yanaklarını görünce Venüs mat olacağını anlayıp vezir gibi arkasını dönüp kaçtı.

Ruh, *yanak* anlamına geldiği gibi satranç oyunundaki *kale* taşı için de kullanılan bir kelimedir. Modern satrançta vezir en kuvvetli taş da olsa eskiden vezirin hareket kabiliyeti daha sınırlıydı, bu sebeple kaleler daha güçlü taşlardı. *Ricat* kelimesi, askeri manada geri çekilmeyi, geri hareket etmeyi, rücû etmeyi ifade eder. Gezegenlerin ricat etmesi ise günümüzde kısaca *retro* (İng. retrograde) olarak bilinen Dünya’dan bakan bir gözlemciye göre gezegenlerin geri hareket etmesidir (Unat, 2001, s. 682).

Şair bir satranç mazmunu ile gökyüzünü satranç tahtasına, Venüs’ü vezire, sevgiliyi şaha, sevgilinin yanaklarını kalelere benzetmektedir. Gökyüzünün kralı Güneş olduğu için sevgilinin Güneş olduğu dolaylı olarak ifade edilmektedir. Venüs’ün retrosu yani geri hareketi ise Venüs’ün sevgilinin güzelliği karşısında korkup kaçmasına bağlanarak hüsnütalil yapılmıştır.

Venüs yani Zühre, Hârût ve Mârût isimli iki meleklerle birlikte anılır. Ayrıca Babil ve sihirle ilişkilendirilir:

Felekde zühre çengine düzerse dâ’inün nazmın

Görelersihri-i Hârûtı benim şi’r ü beyânımdan (Dâi/239)

Gökteki Venüs ben Dâi’nin şiirini besteleyip çeng eşliğinde okuduğunda Hârût’un sihrini benim şiirimde görürler!

Rivayete göre Hârût ile Mârût iki melektir. Melekler, insanların yaptıkları zulüm ve işledikleri günahları görüp Allah’a “Biz asla insanlar gibi sana nankör ve isyankâr olmazdık!” derler. Bunun üzerine Allah meleklerle içlerinden iki meleği seçmelerini emreder. Melekler en güvendikleri melekler olan Hârût ile Mârût’u seçer. Allah bunlara nefis vererek imtihan için yeryüzüne, Babil şehrine indirir. Hârût ve Mârût gündüzleri insanların davalarına bakıp adil hükümler verir, geceleri ise İsm-i Âzam duasını okuyarak göğe çıkarlar. Bir gün Zühre adında İranlı bir kadın gelerek kocasından şikâyetçi olur. Zühre çok güzel bir kadındır ve melekler de onun güzelliğine vurulur, onunla birlikte olmak isterler. Zühre şart olarak ya şarap

içmelerini ya puta tapmalarını ya da kocasını öldürmelerini ister. Melekler bunlardan en hafifi olarak gördükleri şarap içmeyi seçer. Ne var ki sarhoş olunca puta da taparlar, kadının kocasını da öldürürler. Bu esnada Zühre, meleklerden İsm-i Âzam duasını öğrenir ve onu okuyarak göğe yükselir. Allah Zühre'yi parlak bir yıldızla çevirip insanlara ibret olsun diye gökyüzünde asılı bırakır. Meleklerin cezasına gelince Allah onlara cezayı dünyada veya ahirette çekme seçeneği verir. Melekler ahiret azabının ne kadar şiddetli olduğunu bildiklerinden cezalarını dünyada çekmeyi tercih eder. Bunun üzerine meleklerle Babil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşağı asılıp kıyamete kadar azap çekme cezası verilir. İnsanlar sihir öğrenmek için Babil'deki bu kuyuyu ziyaret ederler. Bilinen bütün sihirler yeryüzüne kuyudaki bu melekler tarafından yayılır (Pala, 2010, s. 194).

Şair, şiirlerinin Zühre tarafından bestelenip okunacak kadar güzel; Hârût'un sihirlerinden de daha tesirli olduğunu iddia etmektedir. Zühre ve Hârût isimleriyle yukarıda zikredilen efsaneye telmih yapmakta; çeng ve sihir kelimelerini de sıralayarak leff ü neşr örneği sergilemektedir.¹⁷⁷

Zühre ile ilgili beyitlere bakıldığında Zühre'nin talihli bir gezegen olduğu, Ay ve Jüpiter gibi uğurlu ve dost gezegenlerle birlikte anıldığı, insanlara neşe ve mutluluk verdiği, iştret, eğlence ve dostluğu temsil ettiği, insanları ergenlik ve gençlik çağında tesiri altına alıp onları güzelleştirdiği görülmektedir. Beyitlerden Zühre'nin sevgiliye veya onun yüzüne benzetildiği, yine de güzellikte sevgili ile yarışmaktan aciz olduğu, sevgilinin güzelliği karşısında korkup kaçtığı; sevgiliye nedîm olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁷ İlgili beyitler şöyledir: Kaçan kim Zühre çengin çenge urdı/Bakup Hârût u Mârût anı gördi (ÇN/365) Gidüp 'aklı başından kendü ögden/Ben indürdüm yire sihr ile gökden (ÇN/365) Beni efsûn idüp 'ilm ü hünerden/Benümle çıkdı göge zühre yirden/Felekde şimdi kim var Zühre yıldız/Benem sâzı anun her gice gündüz (ÇN/366)

Tablo 6: Şiirlerde Venüs'ün kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Sevgili/ Memduh	Dost/ Nedîm	Hizmetkar	Güzellik/ Eğlence	Hânende/ Sâzende	Burç/ Felek	Jüpiter/Ay
Ahmedî	8	4	5	5	19	10	3
Abdî Musa							1
Âşık Paşa				2			
Cemâlî	2			2	4	3	
Dâ'î		5		1	5	7	4
Gülşehrî						1	
Hoca Mes'ud					1		
Kadı B.	1	1	1	3	5	1	3
Şeyhî					1	1	

2.6.MERKÜR/UTÂRİD/HERMES

Merkür, Güneş'e en yakın gezegendir ve ilk çağlardan beri gözlemlenen yedi seyyâreden biridir. Merkür de diğer gezegenler gibi tarih boyunca farklı milletlerin pek çok mitolojik hikâyesine konu olmuştur.

Merkür, Babil döneminde *Nabu* (önceleri *Nabium*, *İncil'e göre Nebo*) olarak bilinir, simgesi bir yazı aleti (Black & Green, 2017, s. 207-208) olan kamadır. Baş tanrı olan Marduk'un (Zeus) oğludur. Tanrıların kâtibi, yazıcıların koruyucusu ve bilgelik tanrısıdır. Nabu çok önemli ve saygın bir tanrıdır, bazı dönemlerde babası Marduk kadar (Uncu, 2011, s. 18) hürmet görmüştür. Merkür'ün Mısır mitolojisindeki karşılığı ise büyü ve yazı tanrısı Thoth'tur, *İsis* ve *Osiris*'le (Powell, 2018, s. 281-282) kardeşir.

Merkür, Yunan mitolojisinde Hermes olarak ortaya çıkar. Yüce Tanrı Zeus ile *Maia*'nın oğludur. Grekçe *herma*, taş yığını sözcüğünden türemiş Hermes, *taş*

yığınınından gelen demektir. Bu ismin kaynağı yaygın görüşe göre تنها yol ve keçi patikalarına işaret olsun diye konulan taşlardır. Çoban sürülerinin ve seyyahların koruyucusu olan Hermes'in ruhu bu taş yığınlarının arasında bulunur. Hermes ayrıca elçilerin ve hatiplerin de koruyucusudur. Hermes'in en saygın görevi ölenlerin ruhlarını yer altına, Hades'in ülkesine götürmektir, bu yüzden kendisine *ölülere yol gösteren* sıfatı verilir. Hermes'in en meşhur görevi ise babasının sevgilisi, bir inek suretine dönüştürülmüş olan İo'yu kurtarmak için İo'nun başında nöbet tutan, Hera'nın görevlendirdiği Argus'u öldürmesidir. Yüz tane gözü olan Argus, uyurken bile birkaç gözünü açık tutar. Hermes elindeki liri çalarak Argus'a yaklaşır, bütün gözleri tek tek uykuya teslim olan Argus'u öldürür ve İo'yu kurtarır. Bu olaydan sonra Hermes'e *Argus'u öldüren (Argeiphontes)* unvanı verilir. Hera, sadık hizmetkârı Argus'un vücudundaki gözleri alıp en sevdiği kuş olan tavus kuşunun kuyruğunu bu gözlerle süsler (Powell, 2018, s. 203-205,376).

Hermes, üvey kardeşi *Perseus*'a da yardım eder. *Medusa*'nın başını kesme görevini üstlenen *Perseus*'a özel yapım çelik bir kılıç ile iyice cilalanmış tunç bir kalkan verir. *Perseus* böylece *Medusa*'nın bakanları taşla çeviren gözlerinden kurtulmuş olur (Powell, 2018, s. 384).

Hermes ile ilgili bir başka hikâye de Hermes'in doğar doğmaz ayaklanıp Apollon'un sığırlarını çalmasıdır. Hermes, baba bir abisi olan Apollon'un sığırlarını çalıp bir mağaraya kapatır. Apollon sığırlarının hırsız olan henüz kundaktaki Hermes'i güç bela yakalayıp babası Zeus'a götürüp cezalandırmasını ister. Hermes ustaca ve sempatik yalanlarıyla babası Zeus'u güldürür. Zeus küçük oğluna abisinin sığırlarını geri vermesini emreder. Yolculuk esnasında Hermes kaplumbağa kabuğundan yaptığı küçük liri çalıp şarkı söylemeye başlar. Apollon henüz doğmuş kardeşinin bu yeteneğine hayran kalır, ona olan kızgınlığı yerini takdire bırakır. Hermes liri Apollon'a hediye eder. Apollon ise karşılık olarak Hermes'in sembolü sayılan, *caduceus* denen etrafına iki yılanın sarıldığı uzunca, altın bir asayı hediye eder. Asanın tepesinde Hermes'in sandaletlerindeki benzer kanatlar da vardır. Antik Yunan'da tüccarlar da hamileri Hermes'e hürmeten böyle asalar taşırdı. Bu hediyeleşmeden sonra Apollon ve Hermes iyi birer dost olurlar (Powell, 2018, s. 204-217).

Yunan'daki Hermes, Roma'ya gelindiğinde Merkür ismini alır, seyyahların ve sürülerin koruyucusu olma görevine ilaveten tüccarların da koruyucusu unvanını alır. İngilizce tacir/tüccar manasına gelen *merchant* ile ticaret anlamındaki *commerce* kelimelerinin Latince kökenleri *merx*, yani ticari mal, eşyadır. *Mercury*, yani Merkür de aynı kökten türetilmiştir (Powell, 2018, s. 204).

Eski Türklerde Merkür için kurnaz, düzenbaz gibi manaları da olan *Tülek* kelimesi kullanılır (Ögel, 2020, s. 266). Merkür'e *Cüzen* de denir. Merkür uğurlu bir yıldız olarak nitelendirilmiş ve ondan dilekler dilenmiştir. Bu nedenle Merkür'e *dilek* anlamına gelen "Tilek" (Kahraman, 2020, s. 45, 54) de denilmiştir. Merkür, Türk ve Altay mitolojisinde *Erdenay/Erdeney* olarak bilinir. Haber tanrısıdır. Tanrıların haberlerini insanlara iletir, habercileri korur. Uçan beyaz bir atı vardır (Karakurt, 2012, s. 301).

Astrolojide Merkür iletişim, hız, çabukluk, dil ve konuşma, zekâyı temsil eder. Şüphesiz iman eden Jüpiter'in aksine Merkür daima şüphecedir ve sadece gerçekleri ister. İnsan vücudunda iletimi sağladığı için sinirler ile duyular ve dil de Merkür etkisindedir. Merkür, mitolojik kimliğine uygun olarak yazıcılar, tüccarlar, hırsızlar, bankacılar ve bilim insanlarını ifade eder. Bir kişinin zekâsını, aklını ve iletişim kabiliyetlerini anlamak için kişinin doğum haritasındaki Merkür'ün konumuna bakılır. Çünkü Merkür bilgelik, mantık, yaratıcılık, dikkat, öğrenme gibi zihinsel kabiliyetleri kazanma gezegenidir. Madenlerden cıva ve ateş taşı, renklerden karışık ve yeni elde edilen renkler, çarşamba günü ve bugünün ilk saatleri Merkür hâkimiyetindedir (Döşer, 2020, s. 90-91). (Mercury, İngilizce cıva manasına gelir.)

Mars, Merkür'e zarar verir. Bu yüzden Merkür, Mars ile düşmandır. Merkür ve Venüs birbirlerinin düşüşte oldukları burçları yönetir. Ay da duyguları temsil ettiğinden, Ay ve Venüs mantık gezegeni olan Merkür'le iyi anlaşamaz (Döşer, 2020, s. 333).

Merkür'ün tabiatı ılımlı derecede soğuk ve kurudur. Merkür hem iyicil hem kötücül hem eril hem dişil hem gece hem gündüz gezegenidir; etkileşim içinde olduğu gezegenin özelliklerini adeta kopyalar ve bu özelliği sebebiyle diğer gezegenlerden ayrılır. Yine de daha çok iyicil olduğu kabul edilir. Merkür aldığı bütün bilgileri ve etkileri analiz edip yorumlar, bu yüzden yorumlamayla alakalıdır. Merkür için anahtar

kelime kurnazdır. İnsanın hayat evreleri içerisinde çocukluk dönemi de Merkür tesirindedir (Döşer, 2020, s. 90-92).

Merkür'ün doğum haritasındaki konumu kişinin iletişim becerilerini, zekâ ve aklını, bunları ne yönde kullandığını ifade eder. Örneğin Merkür kendi hanesi olan İkizler burcunda ve maddi kaynaklarla alakalı 2. evde olduğunda kişiye ticari-finansal zekâ verir. Merkür güçlü durumdaysa (burç veya yükselen yöneticisiyse, güçlü evlerde yer alıyorsa, iyicil gezegenlerle etkileşimdeyse...) kişi çabuk uyum sağlayan, anlama, algılama ve kendini ifade ediş kapasitesi yüksek bir birey olur. Yine böyle kişiler olaylara geniş açılardan bakabilen, açık fikirli, hazırcevap insanlar olabilir. Kötü konumda olması durumunda Merkür yukarıdaki özellikleri gösteremez, planlar yapsa da sorunlar yaşar ve onları uygulayamaz. Merkür'ün olumsuz özellikleri ise yalan, palavra, alay, ayakları yere basmama, kararsızlık, maymun iştahlı olmaktır (Döşer, 2020, s. 91-93).

Klasik eserlerimizde Merkür; *Utârid*, *Debîr-i felek*, *Debîr-i âsumân*, *Münşî-i çarh*, *Tîr-i felek*, gibi isimler alır. Güneş'in kâtibi olarak bilinir, ikinci feleğe hâkimdir. Minyatürlerde rahle başında yazı yazan bir erkek olarak tasvir edilir (And, 2018, s. 359). Şairler, kendilerinin de hamisi sayılan Merkür'e şiirlerinde sıklıkla yer vermişler ve onu çok zengin hayallere konu etmişlerdir.

Merkür, ikinci feleğe hâkimdir, burçlar kuşağındaki bir turunu yaklaşık 1 yılda tamamlar:

Pes hüveydâ oldu ol ikinci deyr

Kim Utârîd and'ider peyveste seyr

Ol dahı seyr idüben ırte gice

Çarhı bir yılda gezer ucdan uca (Aİ/414)

Merkür'ün daima devrettiği ikinci felek böylece ortaya çıktı.

Merkür gece gündüz yol alır, feleği bir uçtan diğer uca bir yılda gezer.

Merkür ikinci felekde bulunur. Ay'dan sonraki en hızlı gezegendir. Merkür, Güneş'e en yakın gök cisimidir, burçlar üzerindeki hareketinde de Güneş'ten çok fazla uzaklaşamaz, dolayısıyla bir turu (Döşer, 2020, s. 79) yaklaşık bir yıl sürer.¹⁷⁸

Merkür çift mizaçlıdır, eril gezegenle eril, dişille dişil olur. Aynı şekilde uğurlu gezegenle uğurlu, uğursuzla uğursuz olur:

Nahs-ile nahs olan u sa'd-ile sa'd

Ol 'Utâriddür yakîn min-kabl ü ba'd (Aİ/426)

Uğursuz ile uğursuz, talihli ile talihli olan uzak ve yakın aynen Merkür'dür.

Ol aradan vardı ikinci göge

Kişi ögerse gerek anı öge

Ol felekde bir melek gördi imâm

Çüst ü pes zîrek kamu işde temâm

Yarısı kar-ıdı anun yarısı nâr

İki zıd bir yerde olmuş sâzıkâr (AD/656)

Hız. Muhammed oradan ikinci göge vardı. İnsan övecekse bu göğü övmeli.

O önder orada bütün işlerde hızlı ve zeki ulu bir melek gördü.

Onun yarısı kar idi yarısı ise ateş, iki zıt bir yerde uyumlu olmuştu.

Şair Miraç hadisesi esnasında Hz. Muhammed'in feleklerdeki yolculuğunu anlatırken onun ikinci felekde, bir melek olan Merkür ile karşılaşmasını aktarmaktadır. Merkür de diğer gezegenler gibi bir melek olarak tasavvur edilmiş ve onun çift mizacı "yarısı kar yarısı ateş" olarak ifade edilmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Merkür diğer gezegenlerden farklı olarak etkileşim içinde olduğu burç ve gezegenlerin mizacına bürünür. Bunlar erilse Merkür de eril; dişilse Merkür de dişil, talihliyse Merkür de talihli; talihsizse Merkür de talihsiz olur. Bu bir bakıma Merkür'ün ve onun tesiri altındaki insanların her duruma uyum sağlayabilen, değişken tabiatta olmalarını da açıklar. Merkür'ün yönettiği İkizler ve

¹⁷⁸ İlgili beyitler şöyledir: Ol felek k'anda utâriddür müdâm/Kalını yüzbin ü ondörd bin temâm (Dahî_iki yüz kırh ferseng oldı râst/Kudretün işinde ne kem var ne kâst (Aİ/422)

Başak burçlarının ikisi de değişken tabiattaki burçlardır. Merkür ile bu yönden benzeyen tek gezegen de Jüpiter'dir. Onun yönettiği Yay ve Balık burçları da değişkendir. İkişer hanesi olan Venüs (Terazi-Boğa), Mars (Koç-Akrep) ve Satürn (Oğlak-Kova) gezegenleri ise öncü ve sabit nitelikteki burçları yönetir.¹⁷⁹

Merkür'ün şeref burcu Başak burcudur:

Lîki arada 'Utâriddi hemân

Kim Şeref Burcında degüldi ol zamân

K'altı yıldız çün Şeref Eyvân alur

Pes 'Utârid dahı dürlü evde olur

Bu sebebden işi tutmuşken nizâm

Nâ-gehân bozıldı olmadı temâm (Aİ/252)

Lakin Merkür aradaydı, henüz şeref burcunda değildi.

Diğer altı gezegen şeref burçlarındayken Merkür farklı farklı evlerdeydi.

Tam işler yoluna girmişken bu sebepten ansızın bozuldu ve tamamlanmadı.

Büyük İskender'in doğumunun anlatıldığı bu bölümde İskender'in doğum müjdesini alan babası, bir müneccim çağırarak oğlunun doğum haritasına baktırır. Müneccim diğer 6 gezegenin hepsinin şeref burçlarında olduğunu ama Merkür'ün farklı bir burçta olduğunu söyler. Güneş'in şeref burcu Koç, Ay'ınki Boğa, Venüs'ün Balık, Mars'ın Oğlak, Jüpiter'in Yengeç, Satürn'ünki de Terazi'dir. Böyle bir gezegen dizilimi teorik olarak mümkündür ancak bu konumda Merkür'ün kendi şeref burcu olan Başak'ta olması imkânsızdır. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi Merkür Güneş'e çok yakındır. Güneş'in Koç'ta olduğu konumda Merkür de Balık ve Boğa burçları arasında olabilir.

Şair, İskender'in doğum haritasında sadece Merkür'ün şeref burcunda olmadığını, bunun da birtakım aksaklıklara yol açtığını ifade eder. Burada dikkat çeken bir nokta da şairin astrolojiye olan hâkimiyetidir. Sıradan bir şair, mübalağa olsun diye "Bütün yıldızlar şeref burçlarındaydı!" gibi bir ifade kullanabilirdi fakat Ahmedî teknik detaylara ihtimam göstermektedir.

¹⁷⁹ İlgili beyitler şöyledir: Aşaga oldı 'Utâridden kamer/K'az ola Nahs oldugınd'andan eser (Aİ/426)

Merkür çabuk anlamayı, zekâyı, güzel konuşmayı simgeler; insanlara bu özellikleri kazandıran da Merkür'dür:

Kamer-sür'ât velî himmetde devrân

'Utârid-fitnat u rif'atde Keyvân (ÇN/318)

Ay gibi hızlı, cömertliği felek kadar geniş, Merkür gibi hızlı kavrayan, yücelikte Satürn...

İnsanlar 4-14 yaş aralığında Merkür tesirine girer. Bu dönem insan hayatında zihinsel gelişim, öğrenme ve okul hayatı dönemidir. Merkür'ün doğum haritasındaki konumu kişinin öğrenme kapasitesini gösterir. Örneğin Merkür kendi evi olan İkizler'de iyi derecede iletişim yeteneğine, konuşkanlığa, ikna edebilme ve çabuk çözüm üretebilme kabiliyetine işaret eder. Böyle kişilerin zihinleri sürekli faal, öğrenmeye hevesli, her türden konuya meraklıdır. Merkür, sabit burçlardan olan Aslan'dayken kişiye fikirlerinde ve kararlarında inatçılık verir. Konuşmalarında kendine güven ve buyurganlık vardır. Merkür'ü Aslan burcunda olan kişiler otoriter ve doğal liderlik özelliği göstermeye meyilli olur (Döşer, 2021, s. 28-30).

Şair memduhunun vasıflarından bahsederken astrolojik unsurları kullanmaktadır. Ay en hızlı gök cisimidir, Zodyak'ı 28 günde tamamlar. Feleklerin sınırları insan bilgisinin ve aklının ötesine geçer. Merkür; zekâyı, ikna gücünü, çabuk kavramayı ifade eder. Satürn, yedinci felekte, diğer gezegenlerin üzerinde yer aldığından yücelik sembolü olarak kullanılır. Şair bir devlet adamında olması gereken tüm özellikleri astrolojik terimlerle tarif etmektedir.¹⁸⁰

Merkür, Venüs ve diğer gezegenler ve burçlarla birlikte anılır:

Vardı_Esed burcında penhân oldı mâh

Bir yana dahı 'Utârid tutdı râh (Aİ/504)

Ay, Aslan burcuna varıp orada görünmez oldu, Merkür de bir tarafa doğru yol aldı.

¹⁸⁰ İlgili beyitler şöyledir: Ger 'Utârid sezse-y-idi 'aklını/Gelüp andan okuyaydı naklini (AC/9) zühre ardınca 'Utârid geldi hem/İki iş kıldı nisâr ol muhteşem/Yani kimilm ü hüner iksi bile/Hem bile hem bildügi elden gele (GN 3/335)

Sabah olup etrafın aydınlanmasıyla Ay görünmez olur. Işığı Ay'dan çok daha az olan Merkür de haliyle gözden kaybolur. Merkür Güneş'e çok yakın olduğundan gözlenmesi en zor gezegendir.¹⁸¹

Merkür, Güneş'in kâtibidir:

Gör 'Utârid ol semâ'da ne düzer

Gördüğün işitdiğin cümle yazar

Utârid'in semada ne yaptığına bak. Gördüğü, duyduğu her şeyi yazıyor. (GN 1/19)

Eski astroloji inancına göre Güneş sultandır. Diğer gezegenlerin her birinin kendi mizaçlarına göre görevleri vardır. Merkür'ün görevi de Güneş'in kâtipliğini yapmaktır. Merkür'ün yönettiği burçlara mensup insanlar da konuşma, yazma, hitabet gibi alanlarda yeteneklidir.¹⁸²

Merkür, memduhun hizmetine girer; ona kâtiplik, nedimlik gibi hizmetlerde bulunur:

Kamer kandîlüdür halvet-gehinün

'Utârid hûşe-çîndurur rehinün (HH/39)

Hûşe; başak, salkım anlamındadır. Üzüm, hurma salkımı, buğday ve arpa başağı için kullanılır. Çin adalarında yaşayan bir kuş türüne de denir. Astrolojik olarak ise Başak burcunu (Mütercim Asım, 2009, s. 375) ifade eder. Farsça –çîn eki ise toplayan, deren manasındadır. Hûşe-çîn başak toplayan manasına gelir. Hasattan sonra tarlada kalmış başakları toplayan insanlar için kullanılır. Hatta günümüzde bile fındık hasadından sonra yere dökülmüş veya ağaçta tek tük kalmış fındıkları toplamaya da *başak yapmak*, bunu yapan kişiye de *başakçı* denir. *Başakçı* aynı zamanda Başak burcunun alfa yıldızı Spica'nın (αVir, Spica Virginis) (Pultar, 2007, s. 16) Türkçe adıdır.

¹⁸¹ İlgili beyitler şöyledir: Sabûh sâzına sûz-ıla eyleye âheng/'Utârid ohısa zühre katında bu gazeli (AD/564) Piyâde Şekker u Mihrâb-ıla şâh/Sanaydun kim 'utârid zühredür mâh (CH/285) Esed olmuş idi bu pîşede şîr/Bere almaz idi Mirrîhden tîr (HH/199)

¹⁸² İlgili beyitler şöyledir: Yazmag u ilm okumakdur anda iş/Pes 'Utârid virür ana perveriş (GN 2/943) Şol 'Utârid kim hakemdür ol safâ/Anı Allah kodı anda iy safâ (GN 2/945) Ol 'Utârid ilm ü san'at öğdedür/Pîşeler ol gösterür ol işledür (GN 4/879) Kamer pervâne-i şem'-i zamîri/'Utârid kâr-fermâ-yı debîri (HH/52) Ki söz kim hûb ola oldukda vârid/Hemân-dem deftere alır 'utârid (HH/66) Yazar-ıdı bî-devât u bî-kalem/Söyler-idi bî-zübân u harf ü fem/Ol melek ana nüvâziş eyledi/İlmden ana besî söz söyledi/İtdi ana çoh dürlü sırrı âşikâr/Kıldı anı 'ilm-i Ledünnî'de süvâr (AD/656)

Daha önceki gezegenlerde görülen memduhun hizmetine girme, ona amade olma durumu burada da görülmektedir. Beyitte Ay, memduhun yatak odasının kandili, Merkür ise odanın temizlikçisi olmuştur. Başak, Merkür'ün en sevdiği hanesi ve yüceldiği burçtur. Şair, Merkür'e başakçı olma görevi vererek Başak burcunun en parlak yıldızına da işaret etmektedir.¹⁸³

Merkür feleğin kâtibi bile olsa, sevgilinin güzelliğini yazmaktan aciz kalır:

Yüzünü niçe kılam vâsf niçedür diyeyüm
Utârid anda çü şel zühre çünki lâl olısar (KB/316)

*Yüzünü nasıl anlatıp nasıl tarif edeyim? Senin güzelliğini yazmakta Merkür
çolak kalır, Venüs dilsiz kesilir.*

Sevgilinin güzelliği eşsizdir, tarifi imkânsızdır. Bu yüzden sevgiliyi övmek, onu anlatmak isteyen feleğin kâtibi Merkür çolak kalır ve yazamaz. Güzel sesiyle şiirler, şarkılar okuyan Venüs dilsiz kesilir.¹⁸⁴

Şairler belagat konusunda Merkür ile yarışır:

Utârid Ahmedî nazmın işitdi hacletden
Oda yahup kalemin suya saldı evrâkı (AD/585)

*Merkür, Ahmedî'nin şiirini işitince utancından kalemini yakıp kitabı defteri de
suya attı.*

Şairler arasında rekabet, edebiyatı renklendiren aynı zamanda güçlendiren bir durumdur. Pek çok şair kendini döneminin en güçlü şairi görmüş; bazıları ise gelmiş geçmiş en büyük şair olduğunu iddia etmiştir. Ahmedî ise kendini diğer şairlerle

¹⁸³ İlgili beyitler şöyledir: Kamer pervâne-i şem'-i zamîri/'Utârid kâr-fermâ-yı debîri (HH/52)/Ki söz kim hûb ola oldukda vârid/Hemân-dem deftere alur 'utârid (HH/66) 'Utârid dânişinün hûşe-çini/Kimesne görmedi ebrûsında çini (HH/47) Kamer sevrün olup mahmel-nişini/'Utârid eyler idi hûşe-çini (HH/199) Şâhî kim ol sa'âdet ile yaraşur ana/Hûrşîd tacıdâr 'utârid rikâb-dâr (Dâi/81) Meclisün mutribidür Zühre 'utârid de nedîm/Kameri bende vü hurşîdi gulâm eyle bugün (Dâi/139) Cehânda münteşîr hulk-ı nesîmi/'Utârid çâkeri Zühre nedîmi (ÇN/315) Müdâm olsun safâ vü 'ayş bâkî/'Utârid hâdim olsun Zühre sâkî (ÇN/320) 'Utârid sıdk-ıla ana medh-hândur/Hem eyvânına keyvân pâsubândur (CH/70)

¹⁸⁴ İlgili beyitler şöyledir: Vâsfunda kalem 'âciz olup kaldı 'utârid/Ol hayret ile defter ü dîvânı sımışdur (Dâi/159) Sıfâtın 'âciz eyler gök debîrin/Yazamaz bin yıl içre binde birin (ÇN/320)

mukayeseye tenezzül etmez. Feleğin ve Güneş'in kâtibi Merkür bile onun şiirlerini gördüğünde utancından kalemini yakmış, defterini suya atmıştır.¹⁸⁵

Merkür'ün bir ismi de ok anlamına da gelen Tîr'dir. Bu sebeple Merkür, Yay burcu ile birlikte *tîr-kemân/kavs* gibi şekillerde tevriyeli olarak kullanılır:

Matbahun yazıcısı_olsun ol dibîr

Kim kemân-ı çarhda oldı adı tîr (Aİ/360)

Felek yayında ok dedikleri o Merkür, senin mutfağında yazıcı olsun!

Kemân veya kavs, savaş aleti olan yay anlamına gelir, aynı zamanda Yay burcu anlamları da vardır. Tîr ise yine savaş aleti ok manasına geldiği gibi Okçuk (Sehm-Sagitta) takımıyıldızı ve Merkür anlamında da kullanılır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Merkür feleğin Güneş'in kâtibi olmak gibi yüce ve şerefli bir göreve sahiptir. Ne var ki memduh felekten de Güneş'ten de yüce olduğu için Merkür onun divanında, devlet işlerinde değil; ancak mutfağında yazıcı olup gelen-giden erzakları kaydeder.¹⁸⁶

Beyitlere bakıldığında Merkür'ün ikinci felekte yer aldığı, çift mizaçlı olduğu, Güneş'in kâtibi olduğu, özellikle kendi hanesi ve şeref burcu olan Başak burcu ile diğer gezegen ve burçlarla birlikte anıldığı, nedîmlik, kâtiplik gibi görevlerle memduhun hizmetinde olduğu, şairlerin belagat konusunda Merkür ile yarıştıkları görülür. Feleğin kâtibi olan Merkür'ün bile sevgilinin güzelliğini yazmaktan aciz kaldığı da anlaşılmaktadır.

Merkür'ün şiirlerde en çok hangi yönleriyle ele alındığı ve kaç beyitte kullanıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁸⁵ İlgili beyitler şöyledir: Ger 'utârid olalar ucdan uca yazıcılar/Müşterîyi tapuna bende-i fermân yazalar (AD/301) Söz içinde bu sözi itdi tazmin/Ki anı işitse 'utârid ide tahsîn (CH/347)

¹⁸⁶ İlgili beyitler şöyledir: Müşterî olmah dilerdi güneş anun 'ışkına/Bah gözi tîrine didüm bil ki bir keyvânın (KB/404) Esed olmuş idi bu pîşede şîr/Bere almaz idi Mirrîhden tîr (HH/199) Didi tîri hatâ kıldukça ol mâh/Ki oldum menzil-i 'ışk içre güm-râh (HH/119) Eger olmaz ise ceng içre mihri/Geçürür tîri çenberden sipihri (HH/208) Ne fettân gözün devr-i kamerde/Ki olmuşdur kemân u tîre garre (CH/202) Şol tîr için k'ider siper-i çarhdan güzër/Mazlûm cânlar itdigi ya'nî du'â hakı (ŞD/27) 'İrfân içinde çekmeye yayımı tîr-i çarh/Kişî anun hatâ bigi fikrûn senün savâb (ŞD/47) İy çarh-ı hîre yok mı bu mihnetlere emân/V'iy devr-i tîre var mı bu hasretde zînhâr (ŞD/80) Kavs-i felek midür ki komış şaşta tîr-i çarh/Ya mâh-ı nev ki cebhede bulmuş kemân kaşun (ŞD/143) Yayın kodı kalem aldı eline tîr-i felek/Çü urdı câdû gözün elini oha yaya (KB/256)

Tablo 7: Şiirlerde Merkür’ün kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Sevgili/ Memduh	Zeka/hitabet	Hizmetkar	Tîr/Ok	Kâtip
Ahmedî	6		1	2	2
Abdî Musa		1			
Âşık Paşa		1			4
Cemâlî			5	3	2
Dâ’î	4	1	4		
Kadı B.	1			2	
Şeyhî				4	

2.7.AY/KAMER/SELENE/ARTEMİS/DIANA

Ay gecelerin süsü, gökyüzünün kraliçesidir. Dünya’ya en yakın gök cismidir, Güneş’ten sonra en parlak olan ve gecelerimizi aydınlatan da odur. Ay, tarih boyunca insanların merakını cezbetmiş, bu merakın neticesinde sayısız inanışa konu olmuş ve hatta pek çok kavim tarafından Ay’a tanrılık isnat edilmiştir.

Sümerlerde An-Enlil-Enki ve Tanrıça Ninhursag inanç sisteminin dört büyük tanrısıdır. Sümerlerde An-Enlil-Enki üçlüsü ve Ninhursag ile birlikte dört büyük tanrının yanında üç önemli yıldızlar âlemi tanrısı da beraber düşünülmüştür. Bunlar Ay Tanrısı Nanna, Güneş Tanrısı Utu ile Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna’dır. Bu yedi tanrı “*kader tayin eden tanrılar*” olarak kabul edilmişlerdir (Uncu, 2011, s. 19).

Babil döneminde ise Ay Tanrısı Nanna’nın yerini Sin almıştır. Ay Tanrısı Sin bu dönemde de en önemli tanrılardandı. Sin’in ana kenti Ur’du fakat Harran’la da

yakından ilgiliydi. Büyük Tanrı Enlil, gökyüzünü yeryüzünden ayırdıktan sonra göklerin aydınlanmasını Ay Tanrısı Nanna ve Güneş Tanrısı Utu ile diğer gezegenler ve yıldızlar vasıtasıyla sağlamıştır (Uncu, 2011, s. 26,29,42).

Mısır'da Ay Tanrısı *Khonsu* (*Chonsu*, *Khensu*, *Khons*) olarak bilinir. Antik Yunan'a gelindiğinde Ay Tanrıçası, ilk olarak Titan Hyperion'un kızı *Selene*'dir, Helios'un (Güneş) ve Eos'un (Şafak) kardeşidir. Selene yakışıklı bir çobana âşık olur ve onu baştan çıkarır. Daha sonra Selene'in isteği üzerine Zeus bu çobanı sonsuz bir uykuya yatırır, böylece çoban hiç yaşlanmadan sonsuza kadar uyur (Powell, 2018, s. 102).

Tıpkı Helios mitinin gelişemeyip yerini Apollon'a bırakması gibi Selene de yerini Artemis'e bırakır. Artemis Zeus ile Leto'nun kızı, Apollon'un ikiz kardeşidir. Kardeşi Apollon gibi okçudur ve av tanrıçasıdır. Artemis başlangıçta insan ve hayvan yavrularını koruyan bir ana tanrıça figürüdür. Artemis'e Homeros tarafından *hayvanların hanımefendisi/kraliçesi* manasına gelen *Potnia Theron* unvanı verilir. Artemis, ana tanrıça kimliğini zaman içinde kaybedip önde gelen bir bakire tanrıçaya dönüşür (Powell, 2018, s. 243-244).

Artemis'le ilgili efsaneler ekseriyetle acımasızcadır. Kral Amphion'un karısı *Niobe*'nin altı kız, altı erkek olmak üzere on iki çocuğu vardır. Niobe doğurduğu çocukların sayısıyla övünüp kendini Artemis ve Apollon'un annesi Leto'dan üstün görür. Bunun üzerine Artemis, kardeşiyle birlikte Niobe'nin bütün çocuklarını, kızları Artemis, erkekleri Apollon, oklayarak öldürür. Çocuklarının acısına dayanamayan Niobe, Zeus'a kendisini taş a çevirmesi için yalvarır. Zeus bu isteği kabul eder ve Niobe'yi taş a çevirir. Bu ağlayan taş kesilmiş kadın figürü bugün Manisa, Spil (Sipylos) dağında bulunur. Sebepsiz yere ölen kadınlar için “Artemis'in oku vurdu!” sebepsiz ölen erkekler içinse “Apollon'un oku vurdu!” inancı vardır. Yine haddini aşan Orion (Avcı) uyurken başının üzerine akrep koyan da Artemis'tir. Akrep, Orion'u sokarak öldürür. Daha sonra akrep de Orion da gökyüzünde birer takımyıldız olur (Powell, 2018, s. 244-246). Artemis, Roma mitolojisinde Diana (Luna) (Powell, 2018, s. 162) olarak bilinir.

Pek çok farklı kültürün mitlerinin aksine kadim Türk inanışlarında Ay erildir. Anadolu'da hala “Ay dede” ifadesi kullanılır. Bir Türk-Memlük efsanesine göre Ay-

ata (Ögel, 2020, s. C.II, 229) Türklerin ilk atasıdır ve onun Güneş'in ısıttığı kilden yaratıldığına (Roux, 2015, s. 44) inanılır.

Ay'ın üzerindeki lekeler için hayal kuran insanlar bu lekeler için değişik açıklamalar uydurmuşlardır. Yakut Türklerindeki bir anlatıya göre “Bir zamanlar öksüz ve yoksul bir kız varmış sıkıntı içinde yaşarmış. Ay'a yalvarmış ve Ay'dan yardım istemiş. Kız, soğuk bir gecede suya giderken Ay inmiş ve kızı alıp götürmüş. Bunun için Dolunay'da omzunda sırığı ve iki kovanı ile görünmüş.” (Ögel, 2020, C.II, s. 241). Ay ile ilgili bir efsane de Ay'ın, *Yedi Başlı Dev* ile savaşıp onu yenmesidir. *Yelbegen* denilen bu dev insanları yemektedir. Tanrı bu devi öldürmek ister. Güneş'e emreder. Güneş ateşiyle devi öldürebileceğini ama insanların da bundan zarar göreceğini söyler. Ay ise “insanlar benim soğuğuma dayanabilir” diyerek devi alıp gökyüzüne çıkarır. Hikâyeden de anlaşılacağı gibi Güneş sıcaklığı, Ay soğuğu temsil eder. Eski Türklerin yaşadığı bölgeler de ekseriyetle soğuk, Güneş'in tesirini pek göstermediği yerler olduğundan Türkler Ay'a daha çok önem verir ve onun Güneş'ten daha güçlü olduğuna inanır. Ay'ın şekilden şekle girmesi de Türklerin dikkatini çekmiştir. Bu durumu Ay'ın kurtlar tarafından yenilmesi ile açıklamışlardır. Yukarıda bahsedilen *Yelbegen* isimli dev de Ay'ı defalarca yer ama Ay, her defasında Tanrı Ülgen tarafından iyileştirilir. *Yelbegen* bazen yıldızları da ısırp tükürür, yıldız kaymalarının sebebi de budur (Ögel, 2020, C.II, s. 242-243).

Eski Türklerde her şeyi yaratan bir Ulu Tanrı olduğundan, Ay Tengri ifadesi ancak Uygurlar zamanında Maniheizm ve Budizm'in yayılmasından sonra görülmeye başlar. (Ögel, 2020, C.II, s. 247)

Ay, astrolojide yükselen burç (Ascendant) ve Güneş ile birlikte en önemli üç göstergeden biridir. (♌) simgesiyle gösterilir. Soğuk ve nemli bir tabiata sahiptir. Gece gezegenidir ve dişildir, genellikle ılımlı ama değişkendir. Evi Yengeç, şerefi Boğa burcudur. Pazartesi günü ile o günün 1. ve 8. saatlerine egemendir. Dünya etrafındaki bir turunu yaklaşık 28 günde tamamlar, bu sebeple kadınların âdet dönemleriyle ilişkilendirilir. Bir burçta yaklaşık 2,5 gün kalır. Büyüme evresinde iyicil, küçülme ve ışığının azalma evresinde ise kötücül kabul edilir. Madenlerden ve taşlardan gümüş, inci ve zümrüt Ay'a aittir. İnsan vücudunda mide, karın, sindirim sistemine hâkimdir (Döşer, 2020, s. 85-87).

Güneş temel olarak bilinci ifade ederken Ay bilinçdışını simgeler. Ay'ın faaliyetleri istemsiz olmaya meyillidir. Ay duyguları, iç dünyamızı ifade eder. Doğum haritasında Ay'ın kötü yerleşimi (kötücül gezegenlerden zarar görme, kötü evlerde bulunma, kare veya karşıt açılar yapma gibi...) kişide geçmişinden, duygularından ve yakınlarının sorumluluklarından kaçma güdüsünü tetikler. Haritada iyi konumda, güçlü bir Ay'a sahip kişiler ise çok kolay sosyalleşir, kendilerini bir yere ait hissetmekte zorlanmaz, insanlarda kolaylıkla güven duygusu oluşturabilir (Döşer, 2020, s. 88).

Astrolojide Ay, arzularımızı temsil eder. Gece haritasında, yani gece doğmuş bir insanın doğum haritasında, anne figürüdür. Beslemek ve büyütmei temsil eder. Aile olma, ait olma, bakılıp büyütülme ihtiyaçlarını sembolize ettiğinden annelikle alakalıdır. Doğum haritasında Ay'ın bulunduğu burç, yaptığı açılar, bulunduğu ev gibi durumlar kişinin annesiyle ilişkileri hakkında bilgi verir (Döşer, 2020, s. 88). Ay'ın burçlardaki durumu da kişinin duygu dünyasını ortaya koyar. Örneğin Ay, kendi hanesi olan Yengeç burcundayken özelliklerini tüm kuvvetiyle gösterir. Burada Ay duygusal güvenlik arayışındadır ve bunu inşa etmeye çalışır. Başkalarıyla ilgilenir ve onları korur ama kendisiyle de ilgilenilmesini arzular. Empati yeteneği güçlüdür, etrafındaki neşeyi ve hüznü rahatça hisseder. Ay, şeref burcu Boğa'dayken de tüm gücünü sergiler. Bazı kadim astrologlara göre Ay, burada Yengeç'ten bile iyi konumdadır. Ay burada fiziksel ve maddi güvenlik arayışındadır. Kişi iyi yaşama, yeme-içme, eğlenme arzusundadır, bu bazen kendini fiziksel zevklere fazla kaptırmaya ve fazla kilo almaya sebep olabilir. Sabırlı ve sakin yapıdadır, damarına basılmadığı sürece ani tepkiler vermez fakat sabrı taşıtığında öfkesi yıkıcı olur. Ay, dostu Venüs'ün diğer evi olan Terazı burcundayken kendisinden çok başkaları için bir şeyler yapmaktan tatmin olur. İnsanları mutlu etmeye ve onların sevgisini kazanmaya çalışır ama bu niyeti istismar edilebilir. Uzlaşmacı, diplomatik ve diğer görüşleri takdir edebilen bir mizaçtır. Olaylara çok yönden bakabilir, bazen bu da kararsızlığa sebep olur. Kendisi sıkıntı içinde olsa bile bunları geri plana atıp çevresine güler yüzlü davranır (Döşer, 2020, s. 222-224).

Ay; birinci kat felekte bulunur, en hızlı gezegen olduğundan Peyk-i felek (feleğin habercisi) de denir. Pazartesi günü ile cuma gecesine hâkimdir. Güneş'e göre az ışıklı olduğundan neyyir-i asgar denir. Sultan kabul edilen Güneş'in veziridir. Güneş altın, Ay ise gümüş olarak kabul edilir. Rengi beyazdır. Ay parlak olduğunda hayvanların

bedenleri güçlü ve nemli olur, kılları çabuk uzar ve sütleri artar. Ayın ilk yarısında balıklar artar ve besili olur. Yılan ve akrep gibi hayvanların da zehrinin tesiri artar. Ayın ilk yarısında dikilen fidanlar kolay tutar, ikinci yarısında yemişler azalır. Bazı meyve ve sebzeler ay ışığı altında büyür (And, 2018, s. 359). Ay'ın keten, kamış, kuru ot gibi şeyleri kuruttuğuna inanılır. Ay'ın bu tesiri ayın ilk yarısında daha çok, ikinci yarısında daha az görülür (Levend, 1984, s. 201).

Her ne kadar bazı kaynaklarda Ay'ın dostunun Güneş olduğu, düşmanının olmadığı (And, 2018, s. 359), (Levend, 1984, s. 201) yazsa da astrologlara göre Ay'ın dostları Venüs ve Jüpiter'dir. Ay, Venüs'ün evi Boğa'da yücelir, Jüpiter Ay'ın hanesi Yengeç'te yücelir. Satürn, Ay'ın evi Yengeç burcunun karşıtı olan Oğlak burcunun yöneticisi olduğundan ve bu gezegenler birbirlerinin evlerinde zararda olduklarından Ay ve Satürn düşmandır. Yine Ay, Mars'ın evi Akrep burcunda düşüşte olduğundan Ay ve Mars da düşmandır. İki kötücül olan Mars ve Satürn Ay'a zarar verir (Döşer, 2020, s. 333).

Ay, milyarlarca insanın ilgi ve hayranlığını cezbedtiği gibi klasik şairlerin de dikkatini çekmiştir. Şairler Ay'la ilgili inanış ve hayalleri incelikle şiirlerine yansıtmıştır. Böylece şairlerin usta kalemleri sayesinde Ay, geceleri süslediği gibi şiirleri de süslemiştir.

Ay, birinci feleğe hâkimdir, hanesi Yengeç; şerefi Boğa burcudur:

Girdi hurrem-dil şeb-istânına şâh

Gördi oturmuş şeref burcında mâh (Aİ/400)

Şâh, mutlu bir gönülle yatak odasına girdi, orada Ay'ı şeref burcunda otururken gördü.

Yukarıda bahsedildiği gibi Ay'ın şerefi Boğa burcudur, Ay burada tüm ihtişamını sergiler. Şair padişahın eşini Ay'a, harem dairesini ise Boğa burcuna benzetmektedir. Ay gökyüzünün kraliçesi olduğundan sultanların da Ay'a benzetilmesi son derece tabiidir.¹⁸⁷

¹⁸⁷ İlgili beyitler şöyledir: İşbu dürri sahlayan ne dürc ola/İşbu ayı gösteren ne bürc ola (Aİ/401) Ol felek kim anda ay ider medâr/Otuz üç bindür kalınlığı i yâr (Aİ/422) Dahı yüz onbir-durur ferseng-ile/Bildi dâna bu sözi ferheng-ile (Aİ/422) Yirün altmış bahşının birincedür/Cirmi_anun kim geh tolu geh incedür (Aİ/422) Gül yüzünün gülşenine ermesin bād-ı hazân/Kim sa'âdet burcunun ol gün meh-i

Ay, diğer burçlar ve gezegenlerle, özellikle de dostları Venüs ve Jüpiter ile birlikte zikredilir:

Aşaga oldu Utâriden kamer

K'az ola nahts olduğınd'andan eser (Aİ/427)

Merkür uğursuz olduğunda dünyayı onun kötü etkilerinden koruyabilmek için Ay, Merkür'ün aşağı katına yerleşti.

Merkür başlığında bahsedildiği gibi Merkür ikinci kat felekte yerleşmiş, çift mizaçlı bir gezegendir. Uğurlu gezegenle etkileşim içindeyken uğurlu, uğursuz gezegenle münasebet içindeyken uğursuz olur. Merkür Dünya'ya çok da yakın olduğundan, uğursuzluğu çok kötü etkilere sebep olabilir. Bu sebeple Ay, bu kötü etkilere kendi mizacı gereği bir anne şefkati ve cesaretiyle kalkan olur.¹⁸⁸

Evc-i mâh, bir yükseklik ifadesi olarak kullanılır:

İki taga uğradı ol yirde şâh

Her birinün kulesi_olmuş evc-i mâh (Aİ/570)

Şah, o yerde iki dağa uğradı, her bir dağın kulesi Ay'ın en yüksek konumuna uzanıyordu.

tâbânıdır (ŞD/53)Şerefde mâh gibi 'âlem-ârây/Çemende lâle bigi râhat-efzây (HH/68)Şeh-i Dârây-râyîdür Sikender/Meh-i pîrüz- rûz u fer-muzaffer (HH/174) Kamer burcında çıkdı taht-ı 'âca/Şebün zengîsini kesdi harâca (HH/229) Özi burc üzre seyr itdi kamerveş/Gözinden saçdı leşkerghâha âteş (HH/238) Tulû' itdürdi mâhın mehd-i zerden/Götürdi yola azık gül-şekerden (HH/254) Ruhun mâhın kim itmişdür mu'allel/İrürmez kimse hod meh burcına el (HH/120) Rûh-ı Kuds olıban ana râh-ber/Vardı oraya k'anda olur dâim kamer/Gördi bir 'âlem kamu nûr u ziyâ/Her küdürretten ki var bulmuş safâ/Bir melek gördi ol felekde hûb u pâk/Bir yüzi muzlim birisi tâb-nâk/Geh eriyip havf-ıla bulur fenâ/Geh recâdan irişür ana şifâ/Yir yüzi anun-ıla pür-nûr-ıdı/Adli-y-ile memleket ma'mûr-ıdı/Ol melek virdi ana anda selâm/Pes didi kim "hayre makdem" iy imâm (AD/655)

¹⁸⁸ İlgili beyitler şöyledir: Bahdı gördi oturur bir zühre-çihir/K'olur ana müştêrî mâh-ıla mihr (Aİ/400) Oldı sa'd ıldızının gurresi garrâ bu gece/K'itdi mâh ile kırân Zühre-i zehrâ bu gece (ŞD/244) Kamer hem-şehrisidür kevkebinün/Şeker hem-şiresi şîrîn lebinün (HH/235) Çü kıldı habs içinden ol perîves/Şehinşâh öpdî mâhım müştêrîves (HH/279) Misâli mehd-i burcun rûyî mâhun/İrişdi 'izz ile kasrına şâhun (HH/295) Kamunun hâlî müşg ü zülfi 'anber/Kamu zühre cebîn ü mâh-manzar (CH/105) İçerü girdi gördi ulu der-gâh/Felek bigi tolu zühre-y-idi mâh (CH/181) Semen boynunda ol hindûyî gördüm/Fe-lâbüd anı kim çekdüm ü urdum (CH/240) Dedüm bu bir siyâhı halka der-gûş/Niçün ay-ıla otura dûş-ber-dûş (CH/240) Birinün zülfi reyhândur semen-sây/Küpesi incüsü Zühre yüzi ay (ÇN/340) Saçılmış müşg sünbül hûşesinden/Asılmış zühre ayun gûşesinden (ÇN/340) Ki hüsnî mâhına gey müştêridür/Dili hem gayr dil-berden berîdür (HH/234) 'İşkuma binüm ü cevvrüne senün/Oldı mîzân ay u güneş merd ü zen (KB/256)

Evc; yeröte, apoje (İng. apogee, Lat. apmeum) de denilen bir gezegenin Dünya'ya en uzak olduğu nokta demektir (Unat, 2001, s. 643). *Yüce, yüksek, bir şeyin en yüksek noktası, doruk* gibi manaları da taşır (Devellioğlu, 2008, s. 240).

Şair, büyük İskender'in seferi esnasında uğradığı dağların yüksekliğini mübalağalı bir şekilde dile getirmektedir.¹⁸⁹

Ay'ın görünmez olduğu son üç güne *mahâk/muhâk* denir:

Yüzün bedr ü saçun bürümüş anı

Irağ eyle begüm aydan muhâkı (KB/507)

Yüzün Ay ve saçların yüzünü bürümüş. Beyim, Ay'dan muhâkı uzak eyle, saçlarınla yüzünü gizleme!

Ay, Dünya etrafındaki ve dolayısıyla burçlar kuşağı etrafındaki bir turunu yaklaşık 28 günde tamamlar. Güneş ile tam kavuşumda olduğu dönemde görünmez olur (Döşer, 2020, s. 87). Daha sonra Hilal, İlkördün gibi fazlara geçer. Ay'ın bu görünmeyen evredeki haline eskiler mahâk/muhâk demiştir.

Çeşitli başlıklarda da bahsedildiği gibi sevgilinin yüzü Ay veya Güneş'e, saçları ise geceye benzetilir. Şair Ay'a benzettiği sevgilinin yüzünün, gece gibi saçlarla örtülmesiyle Ay'ın Yeniay'daki görünmeyen evresi arasında ilişki kurmaktadır.¹⁹⁰

Ay, Allah'ın emriyle döner ve âlemi aydınlatır, Ay'ın şekilden şekle girmesinin sebebi de Allah'tan korkmasıdır:

Havfindan ay erir ü recâ-y-ıla artar uş

Kul ol-durur ki anda ola havf-ıla recâ (AD/16)

Ay Allah'ın korkusuyla eriyip yok olur; yine onun rahmetinin ümidiyle büyür.

Kul da Ay gibi Allah karşısında korku ve ümide sahip olmalıdır.

¹⁸⁹ İlgili beyitler şöyledir: Bana İskender eger hem-râh ola/Pây-gâhum binüm evc-i mâh ola (Aİ/304) Yüzündür mâh-ı evc-i dil-nüvâzî/Boyundur serv-i bâg-ı ser-firâzî (HH/175)

¹⁹⁰ İlgili beyitler şöyledir: 'Işkın-ıla zevale nice düşdiğüni gör/Şavkın-ıla muhaka nice irdi aya bah (AD/279) Gehi husûfa düşüp geh muhaka irüp erir/Saçunla yüzüne âşık olalı bedr-i münir (AD/323) Gişi ki dost mihrini cân gibi sevmeye/Mâh gibi ola mahakda bî-nûr u nâ-tamâm (CH/287) Şehâ ırmeye şol bedrün muhâka/Ki zülfünden gönülde var 'alâka (KB/73) Hilâl olmuş kaşı budur 'acâyib/Ki yohdur bedrinün hergiz muhâkı (KB/89) Bedr-i cemâlünün sanemâ yoh muhâkı hîç/Benzer muhâka ki gemişürsin muhâkı sen (KB/468) Bedre yüzün görelî irdi muhâk/Gussadan düşdi ay yüzine külef (KB/502)

Havf, korku demektir. Tasavvufi olarak ise Allah korkusu, onun azabının korkusu, *havfullah* veya *haşyetullah* demektir (Uludağ, 2001, s. 161). Recâ; ümit, umma, emel demektir (Devellioğlu, 2008, s. 880). Tasavvufta havf ve recâ birbiriyle kaim iki mânevî haldir, aralarında zıtlık yoktur. Havfin zıddı Allah'ın azabından emin olma, recânın zıddı ise Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir (Uludağ, Recâ, 2007, s. 502).

Ay, Allah korkusuyla adeta eriyip incecik bir kıla dönmekte, fakat yine recâ sayesinde büyüyüp serpilmekte, güzelleşmektedir. Şaire göre halis kullara yakışan tavır da Ay gibi havf u recâ içinde olmaktır.¹⁹¹

Ay, Hz. Muhammed ile sıklıkla zikredilir. Bazen Hz. Muhammed Ay'a benzetilir bazı beyitlerde ise Hz. Muhammed'in Ay'ı ikiye ayırma (Şakk-ı Kamer) mucizesinden bahsedilir:

Barmagının işâreti-le ayrıldı gökde mâh

Mûsî elinde oldı-y-ısa ejdehâ asâ (AD/18)

Asa, Hz. Musa'nın elinde ejderhaya dönüştüyse Ay da senin parmağının bir işareti ile ikiye bölündü.

Şair, Hz. Musa'nın firavun karşısında gösterdiği asasını ejderhaya dönüştürme mucizesiyle Hz. Muhammed'in Ay'ı ikiye bölmelerini mukayese etmekte ve Hz. Muhammed'in mucizesinin çok daha üstün olduğunu dile getirmektedir.¹⁹²

Sevgilinin yüzü Ay'a benzetildiğinden, dudaklar da yüzü ikiye böldüğünden Şakk-ı Kamer mucizesini sevgilinin yüzünde görmek de mümkündür:

¹⁹¹ İlgili beyitler şöyledir: İtdi dünyâ dünini nûrânî/Kamer-i lâ ilâhe illallah (ŞD/21) Anun havf u recâsından geh eksilür geh artar ay/Bu tedbîre kalup hayrân melekke ins ü cân söyler (AD/95) Eger mâh ola vü ger mûrg ü mâhî/Kamu Vâhidliğindür güvâhı (HH/20) Gül-ile ergavana her gice mâh/Anun emriyle virür sıbgatu'llâh (CH/59) Gehî bağışlar aya rûşnâyı/Geh eksiben karardur rûşen ayı (CH/59) Melik-zade didi atasına i şah/Müzeyyen meclis ü toptoludur mâh (CH/106) Tonını mâh gibi eyledi çâk/Yüzini nûr gibi eyledi hâk (CH/187) Hevada nakş-ı mâh u şîr ü hem bebr/Gubâr-ı leşger irişmişdi tâ ebr (CH/338) Tulû' itdürdi mâhın mehd-i zerden/Götürdi yola azık gül-şekerden (HH/254)

¹⁹² İlgili beyitler şöyledir: Ay oldı bir işâretten dü nîm/Şarka garba seyr kıldı her dü-nîm (GN/1/47) Mu'cizâtla kameri şakk eyledi/Yundı bâtlı nakşını Hakk eyledi (AC/7) Ne şâh durur ki mevkibinde/Sultân-ı kamer kemîn-gedâdır (ŞD/83) Bu kezin geldi Kamer hıdmeye/İki iş kıldı nisâr ol 'izzete/Yani gökçek reng ü hem togru hisâb/Gitmeye ol olmaya hergiz harâb (GN 3/337) Gördi gökden ayı indi üstüne/Şöyle kim bir dost geldi dostına/Ay bedir ârâste olmuş-ıdı/Aydınından yir ü gök tolmış-ıdı (GN 3/147)

Ol kişiyi ki degül şakk-ı kamer mümkündür

Söyle gör nice ider şak meh-i tâbânı lebün (AD/432)

*Ay'ın ikiye yarılmasının mümkün olmadığını söyleyen kişiye dudaklarının
Dolunay gibi yüzünü nasıl ikiye böldüğünü göster!*

Şair, Ay'ın ikiye bölünmesi mucizesine inanmayanları sevgilinin yüzüne bakmaya davet etmektedir. Sevgilinin Dolunay gibi yüzü, onun dudaklarıyla ikiye bölünmüştür. Şair aynı zamanda “Böyle bir yüzü yaratmaya kudreti olan Allah, elçisi için Ay'ı da ikiye bölmeye elbette muktedirdir!” demek istemiş olabilir.¹⁹³

Bebeklik evresinde insanı besleyip büyüten Ay'dır:

Ne ki varsa anasından süd emer

Bunların üzre hakemdir ol Kamer

Niçe kim geçse kamer bunlar geçer

Arkun arkun oğlan ol saftan geçer

Dünyada süt emen ne varsa kamer bunlarla ilgilenir ve hükmeder. Ay nasıl geçerse bunlar da öyle geçip o saftan yavaş yavaş uzaklaşırlar. (GN 2/943)

Astrologlara göre 0-4 yaş arası tüm insanlar Ay'ın tesiri altındadır. Ay'ın doğum anındaki konumu, bulunduğu burç, hangi evde olduğu ve yaptığı açılar kişinin bu dönemdeki gelişimini gösterir (Döşer, 2021, s. 24-25). Şair de bu astroloji inancına yer vermektedir.

Devr-i Kamer'de fitnelerin artıp kıyametin kopacağına inanılır:

Devr-i Kamer yani Ay'ın dönemi, bir inanışı anlatır. Bu inanışa göre yedi seyyârenin her birinin biner senelik devirleri vardır. Bazılarına göre yedişer bin senelik bu devirlerin ilki Zuhal, yani Satürn ile başlar ve buna Devr-i Âdem de denir. Âdem ve Zuhal kelimelerinin ebced karşılıkları da aynıdır. Diğer altı gezegenin devri geçmiştir, şu an içinde olduğumuz devre Devr-i Kamer veya *Devr-i Muhammedî* denir (Levend,

¹⁹³ İlgili beyitler şöyledir: Gözüm yüzünde mu'ciz nesne gördi/Ki kılmış kiçi barmah bedr ayı şak (KB/142) Elüne âyine al yüzüne bah/Kiçi barmah niçe kılmış ayı şak (KB/8) Gelün bahun yüzine vü mu'cizesini anlan/Ki kılmış ayı giçi barmağıyle bed ü nîm (KB/303) Ayı gör kim cümle tıfl oğlanları/Perveriş virür übisler anları (GN 4/879) Dâyesi oldur bu cismün tıfl iken/Pes 'Utârid geldi çün ulaldı ten (GN 4/879) Müddet ile çün oldu ki tokuz ay/Geldi oğlân vücûda san ki ay (AC/22)

1984, s. 201-202). Nebâtîlerin inanışına göre bu devirde fitneler artacak ve devrin sonunda kıyamet kopacaktır (Onay, 2009, s. 146).

Klasik şairler, sevgilinin yüzünü Ay’a benzettiklerinden sevgili ve Devr-i Kamer arasında ilgi kurmuşlardır. Bazı beyitlerde ise devr kelimesiyle şarap meclislerinde kadehin elden ele gezdirilmesi olan *devr-i kadeh* ile de çeşitli hayaller kurulmuştur:

Fursat-ı devr-i kamerdür sâkî-i meh-rûya din

Gün bigi devr eylesün kim şâh-ı devrân bundadır (ŞD/110)

Ay yüzlü sâkîye söyleyin Devr-i Kamer fırsattır, Güneş gibi devreylesin çünkü bu devrin şahı bundadır.

Şair, kıyamet kopmadan alabildikleri kadar zevk alma derdindedir. Ay yüzlü sâkî, Güneş’in sürekli doğup battığı gibi durmadan iştret halkasını dolaşıp kadeh sunmalı, gönüller sarhoş olmalıdır. Şair devr kelimesini üç farklı anlamda kullanmaktadır: *Devr-i Kamer*’deki anlam dönem, *devr* eylemdeki anlam dönmek, *devrân*daki mana ise dünyadır.¹⁹⁴

Sevgilinin, güzelliğiyle âşıklar arasında fitne, kargaşa çıkarması da Devr-i Kamer ile açıklanır:

Gül yüzün devr-i kamer fitnesidür gamzeleri

Ol sebebdan özüne dil-ber-i fettân didiler (Dâ’î/258)

Gül yüzün Devr-i Kamer’dir, süzgün bakışların da onun fitnesidir. Bu sebepten sana “fettan dilber” dediler.

Klasik şiirde sevgili fettan ve acımasızdır. O, Ay yüzüyle, süzgün bakışlarıyla, selvi gibi boyuyla, yakut dudaklarıyla âşıkları arasında fitneler çıkarır. Şair, sevgiliye “fitneler çıkaran güzel” denmesinin sebebi olarak sevgilinin Ay yüzünü ve süzgün bakışlarını göstermektedir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ İlgili beyitler şöyledir: Sâkiyâ devr-i kamerdür sun kadeh devrin yörir/Kim senün devrün bile hoşdur bizüm devrânımız (Dâ’î/121) Devletün hurşid-i tâli’dür sana behrâm râm/Tâli’ünde müşterîdür mâh-ı tâbân devridür (Dâ’î/46) Benün ki devr-i kamerden haber virür rûşen/Bize ne fitne-i âhir-zamân-ımış bildük (HD/86)

¹⁹⁵ İlgili beyitler şöyledir: Sihr-i mutlakdur ki kılur kahramânî gözleri/Fitne-i devr-i kamerde ‘âleme fettânlar (ŞD/127) Hassa kim devr-i kamerde sun’ı-hak çarh-ı felek/Devrini döndürdi başdan devr-i keyvân eyledi (Dâ’î/49) Ay yüzün devrinde hûblar fitne çok engîz ider/Bir kamer devrinde yüz fettân olursa çok mıdur (Dâ’î/166) Devrinde bulunmaya anun bir dil-i bî-derd/Allâh ki bu devr-i kameri çağı

Ay'a bakmanın kederi azalttığına inanılır:

Gice gündüz kim gelibenün gider

Bedri gör kim niçe eksildür keder (Aİ/550)

Gece gündüz dolaşan Ay'ın kederi nasıl eksilttiğine bak.

Ay'la ilgili inanışlardan biri de Ay'a bakmanın kederi azalttığıdır. Hemen herkes Ay'ın üzüntüyü unutturup huzur ve dinginlik verdiğiine şahitlik edebilir.

Ay'ın bazı kumaşları, özellikle de keteni, etleri ve bazı nesneleri çürüttüğüne inanılır:

Gice saçında kamer yüzüne tan okuyugör

Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh garîb (ŞD/90)

Gece saçında Ay yüzünü ayıpla! Yanağın ve yanağındaki ince tüyler Ay etkisiyle ot gibi zarar görür.

Ay parlak olduğunda nemi sebebiyle nesneler çabuk bozulur, etler bir gece Ay ışığında kalırsa bozulur inanışı vardır (And, 2018, s. 359). Yine eskiler, ketenin Ay ışığında kalırsa çürüyüp dağılacağına inanırdı (Şentürk, 2016, s. 422).

Şair, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin onun Ay yüzünün güzelliği ve parlaklığı karşısında garip ve mahcup olacağını ifade etmektedir.

Ay'ın akıl hastalıklarını arttırdığına inanılır:

Kaldı kaşı sevâdına hayrân gönül belî

Sevdâyiye cünûn getirür ru'yet-i hilâl (AD/447)

Evet, gönül kaşının karasına hayrân kaldı. Sevdaya düşmüş kişiye Hilal görmek cinnet getirir.

neyimiş (KB/229) Ay ile güneş devr ü teselsül gice gündüz/Gel devr-i kamer hâline gör bah bu muhale (KB/360) Zülfeyni çü 'ömrümdür uzun it anı yâ rab/Niçe ki cemâli dahi devr-i kamerîdür (KB/345) 'Ömrümdür anun zülfi yanağı yöresinde/Yâ rab uzun it 'ömrümi şol devr-i kamerde (KB/367) Devrinde şâhâ ay yüzünün ıssı ho n'isder/Kimse gönülünde kala sermâye mi dirsın (KB/427) Adından yig durur anun cemâli/Kamer devrine fitne zülf ü hâlî (CH/113) Ne dir gül-şende tûtî-y-i sahun-ver/Kamer devrinde yokdur mihr ü mihter (CH/116) Kamer devridür i kumrî-y-ı dem-sâz/Nevâda rast it bir iki dem sâz (CH/170) Ne fettân gözün devr-i kamerde/Ki olmışdur kemân u tîre garre (CH/202) Şems burcında istedür binesi at/Zevkile düzsün kamer devrinde yat (AC/9) Şol yanagun üz ere kara benüni göricek/'Akl-ı kül didi budur fitne-i devr-i kamerî (HD/87)

Günümüzde Dolunay vaktinde meydana geldiğine inanılsa da eskiler ay başlarının yani Yeniay ve Hilal dönemlerinin cinnet ve çılgınlık hâlini arttırdığına inanırlardı (Şentürk, 2016, s. 427).

Şair, sevgilinin kara kaşlarını gören gönlünün hayrân kaldığını, çünkü bu kaşların Hilal'e benzediğini ve kara sevdaya düşmüş kişilerin Hilal zamanı çılgınlıklarının arttığını ifade etmektedir. *Sevâd* ve *sevdâ* Arapça kelimelerdir, aynı kökten türemişlerdir ve *kara* manasına gelirler. Şair ilk mısradaki kaş-sevâd-hayrân kelimelerine karşılık ikinci mısrada hilâl-sevdâyî-cünûn ifadelerini kullanarak güzel bir leff ü neşr yapmıştır.

Ay'ın tutulması insanlarda korkuya sebep olur, bu korku da çeşitli benzetmelere ve inanışlara konu olur:

Lîkîn kemâl-i saltanatı ayı bedr iken

Gözden tulundı sanki meh-i âsumân idi (Dâ'î/69)

Kemale ermiş saltanatının Ay'ı Dolunay gibiydi lakin o gökyüzünün Ay'ı birden tutulup gözden kayboldu.

Ay'ın tutulması nasıl onun parlaklığının sonu ise sevgilinin, memduhun ölmesi veya iktidar sahiplerinin iktidarlarının son bulması da onların ışığının sönmesi, tutulmaları olarak hayal edilmiştir (Şentürk, 2016, s. 431). Eski Türkler Ay ve Güneş tutulmasının sebebini kötü yaratıkların Ay ve Güneş'i kaçırmaları olduğuna inanırdı (Boratav, 2020, s. 96).

Bazı astrologlara göre Ay tutulmalarının sabit burçlarda olması (Boğa, Aslan, Akrep, Kova) ve gezegenlerin bu tutulma noktasından transit (geçiş) yapması Dünya'da ilgili bölgelerde şiddetli depremlerin olacağına işaret eder (Sephariel, 1915, s. 63).

Şair, Sultan Mehmed için yazdığı mersiyede merhum padişahı Ay'a, onun saltanatını Dolunay'a, padişahın ölümünü ise Ay'ın tutulmasına benzetmektedir.¹⁹⁶

¹⁹⁶ İlgili beyitler şöyledir: Mecâl olur-ısa benden nühüfte/Digil nicesin i mâh-ı girifte (CH/255) Yakîn bir yıld ol mâh-ı dü-hefte/Zeneb çâhında olmışdı girifte (CH/277) Ay dutıldı Yemlihâ Büşr'e sorar/Kim neden dutıldı ay iy bî-haber/Büşr eydür Tanrı kahrı çün gelür/Gice gibi ay yüzi kara olur/Kendüzinden çün degüldür ay nuri/Aydını kamu güneşdendür varı/Çün güneşden nûr alur ay iy hakîm/Güneş ayun nûrın eyler müstakîm/İkisi arasına yir kölgesi/Düşecek iy bilmeyenler bilgesi/Ay dutulur nûrını virmez olur/Zîra ol dem güneşi görmez olur (MT/177) Çün nikâbın örtiniben gitti mâh/Şâh girye itdi vü zârı

Dolunay zamanı köpeklerin uluması artar:

Bedr-i kâmil kim felekden nûr ider halka nisâr

İtlerin hiç ‘av’avından var mıdur noksân ana (Dâ’î/77)

Dolunay felekten insanların üzerine nur saçar, köpeklerin havlaması ona eksiklik verir mi?

Dolunay’la ilgili inanışlardan biri de köpeklerin havlamasının artması dolayısıyla kötü şeyler olacağı korkusudur. Köpeklerin deprem gibi felaketleri de insanlardan önce hissedip huzursuzlaştığı malumdur. İnsanlar, köpeklerin bu kuvvetli hislerine güvenerek Dolunay zamanı artan havlamalarının da bela getireceğini düşünmüştür. Kimilerine göre ise Dolunay zamanı Ay ışığı sayesinde etrafı daha iyi gören köpekler, hareket eden daha çok uyarıcıyı fark eder ve bunlara havlar.

Şair memduhunu Dolunay’a, onun rakiplerini ve düşmanlarını ise Dolunay’da havlayan, uluyan köpeklere benzetmektedir. Nasıl ki havlayan köpekler Dolunay’ın güzelliğine zarar veremezse, memduhun rakiplerinin kötü sözleri de etkisiz kalmaktadır.

Hilal, bayram habercisidir:

Hilâlî kaşını gördüm ü cân virdüm be-şükrâne

Bana bu dem degül mi ‘îd çünkü ana kurbânam (KB/427)

Hilal kaşını gördüm ve şükran duyarak can verdim. Sana kurbanım, bu an bana bayram değil mi?

Sevgilinin kaşlarının Hilal’e benzetilmesi yaygın bir durumdur. Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı gibi bayramlar Kameri aylara göre tayin edilip kutlandığı için eskiler gökte genç Hilal’i gözlerdi. Hilal’in görünmesi Ramazan’ın başlaması, bitmesi ve bayrama kavuşmak gibi manalara gelirdi.

Şair, sevgilinin Hilal kaşlarını görüp şükran duyarak, mutlu bir şekilde ona kurban olacağını, çünkü sevgiliyi görmenin aşığa bayram olduğunu dile getirmektedir.¹⁹⁷

vü âh (Aİ/95) Çün düşerd’anun tenine mâhitâb/Ay odından gıcey’iderdi nikâb (Aİ/128) Müşgîn saçını dir koma kim ol cemâle düşmesün/Ya’nî kamer tolunuban güneş zevâle düşmesün (HD/119)

¹⁹⁷ İlgili beyitler şöyledir: İd durur bana bedir yüzünü görsem/Âşir-i zi'l-hicce ne ya evvel-i şevval (KB/33) Kaşun hilâliyle dilde ola mı ‘îdün/Ki ire yimişi bir kez bu 'ışk-ı câvîdün (KB/83) Bana peyveste

Ay, sevgili veya memduha benzetilir:

Süvâr olup Hümâ esb-i siyâha

Karunu gicede benzerdi mâha (HH/72)

Hümâ siyah atına binip süvari oldu, o bu haliyle karanlık gecede ki Ay'a benzerdi.

Klasik şiirde sevgilinin veya memduhun Ay'a benzetilmesi veya Ay'ın onlara benzetilmesi sıklıkla görülen bir durumdur. Gündüz tasvirlerinde hükümdarlar Güneş'e benzetilirken, gece tasvirlerinde Ay'a benzetilir. Güneş doğunun, Ay batının hükümdarı olarak hayal edilir (Şentürk, 2016, s. 423). Şair siyah atına binmiş Hümâ'yı karanlık gecelerde parıl parıl parlayan Ay'a benzetmektedir.¹⁹⁸

kaşunı çü gösderür şehâ hüsnün/Gel imdi bayram idelüm hilâlünle çü kurbânâm (KB/129) Yüzünde 'îd hilâlini göreli bu gözüm/Muharrem olsun eger gökde gördüm ise hilâl (KB/153) Bu kîş-i 'ışk bize gösdereli kaşı yayın/Gönülde 'îd ü cânumuz yolına kurbândur (KB/160) İdin eger iderse bir demde nola gönül/Kaşlarunile çünki gördi gözüm hilâleyn (KB/222) Tapdı delü gönülüm kaşları mihrabına çün/Gözine işbu hilâli cânı kurbân yazmış (KB/253) Yoluna bin benüm gibi kurbân ne nesnedür/Her dem hilâl kaşuna kurbân yüzüm benüm (KB/309) Görelî kaşı hilâlin rûze tutdum özgeden/Cânımı oynamışam bu 'îdi gör ol rûza bah (KB/202) Aç alnunu ki cânım hilâl kaşuna kurbân/Yaşınma ki bahalum zekâtı güherün sen (KB/355) Kurbanıyam ol 'îd hilâli kaşınun ben/Bu nicesi 'îd ola ki kurbâna mahal yoh (KB/361) İki bayram ayı kaşun banadur 'illet-i şâdi/Olardan özge sevinmek bana bir gün muharremdür (KB/393) Bilünle ten nizâr u cânım semridi nola/Çünki hilâl kaşuna kurbâna sahlaram (KB/401) Biz sayımız özgeden ü göreli kaşını/Kurbân iderüz cânı ki 'îd-i remezân uş (KB/199) Kime gerek ise kaşun ile bin id durur/Ol hilâle nicesi olmaya kurbân teşne (KB/425) Bayram ayı tek kim ki göre koşa kaşını/Cânını yarahlaya bu kurbâna gerekdür (KB/448) Şol hilâli kaşını çün gördi göz/Varlığumuz yolına kurbân bolsa (KB/537) Sen ayı severem zirâ ki rûşen/Sever ehl-i dili rûşen-senâyî (KB/43)

¹⁹⁸ İlgili beyitler şöyledir: Gösterün bir göğ kim ol mâhsuz-durur/Bizüm ilümüz niçün şâhsuz-durur (MT/4) Çünki işbu söz araya düşdi şâh/Diledi kim çift ola ana mâh (Aİ/130) Meh kenârında karar eyledi şâh/Şâh-ıla dahı hoş ârâm itdi mâh (Aİ/401) Mâh magribden yana eyledi seyr/Şark şem'inden safâ aldı bu deyr (Aİ/401) Devlet günüyidi bugün ol mâh ele girse/Cân vereyidük ayagina mâ-hazarından (ŞD/160) Hakun sun'ını gördüm ay yüzinde/Kamer alnun meger âyîne benzer (Dâ'î/146) Kim 'ışkı başa iltiser ol bî-vefâyıla/Kim hüsn içinde pençe urur gökde ay ile (Dâ'î/149) Meselde rûhumuz mehtâba benzer/Senün lutfun mukâbil aya benzer (HH/30) İy mâh-ı 'adlün ile rûy-ı cihân münevver/Mansûr-ı râyetünle menşûr-ı cân mukarrer (HH/54) İletdi menziline tâ k'alup tîg/Urur idi vücûd-ı mâhına mîg (HH/59) Çıkardı bâr-gâhdan 'izz ile şâh/Nitekim tâk-ı hazrâdan çıkar mâh (HH/100) İdüp şeb mâh ile pür-nûr bâğı/Tutardı elde san zengî çerâğı (HH/104) Çü gitdi kaldı bu ferhunde suhan/Gözi ardınca ol tabende mâhun (HH/108) Çıkardunsa ger elden pâdişâhı/Getürdün pâyüne tâbende mâhı (HH/121) Ne kılsun çeşm-i 'âşık gice hâbı/Görür lîkin meh-i şeb-gün nikâbı (HH/123) Hırâmân seyr ider serv ile mâhı/Şeb olmuş lîk mâh-ı tekyegâhı (HH/123) Didi ol meh ki adumdur Perizâd/Lebüm 'aynından âb almış degül bād (HH/135) Münevver kasr rûy-ı mehveşinden/Güher pür-âb la'l-i âteşinden (HH/135) Hırâmân kaddi san serv-i şehîdür/Fürûzân haddi mâh-ı hâgehîdür (HH/144) Dirîg itme ana iy meh nazardan/Ki kılmışdur gıdâ hûn-ı cigerden (HH/146) Diyüp bu sözleri ol mâh-ı enver/Şeker-leblerden aldı cân-ı sâgar (HH/147) Şâd-ı rebî'-i lutfına dil nice meyl ide/Çün dil-ber ile mâh-ı muharrem bulunmadı (HH/227) Bilesince Perizâd-ı kamer-veş/Düşürmüş ruhlarından cânâ âteş (HH/161) Bu resme şâh ile mâh-ı dil-efrûz/Mey içdi tâ ki irdi rûz-ı pîrûz (HH/241) Makâmı olmaga ol mâh-tâbun/Bezetti kasrını Efrâsiyab'un (HH/294) Gehî ol meh gelürdi dest-i şâhâ/Düşerdi geh şehinşeh pây-ı mâha (HH/296) Delindi la'l ü mercân ile dür-vâr/Uyıldı mâh u mürğ

Padişahların Ay'a benzetildiği beyitlerde ülkeler de burçlara benzetilir. Yine kale burçlarıyla astronomik burçlar arasında da ilgi kurulur:

Arab burcında oldur tâ ebed mâh

Acem mülkinde budur câvidân şâh (CH/65)

O, Arap burcundaki Ay'dır; İran ülkesindeki ebedi şahtır.

Şair, memduhunu Ay'a, Arap diyarını ise burca benzetmektedir. İkinci beyitte ise Ay'a benzettiği memduhunun İran ülkesinin de şahı olduğunu ifade etmektedir. Burçlar gezegenlerin evleri, meskenleri olduğu gibi ülkeler de padişahların haneleridir.¹⁹⁹

Sevgilinin ya da memduhun yüzü Ay'a benzetilir:

Letâfeti kameri kılsa zemherîre eser

Gül ü benefşe bitire dem-i zemistânı (ŞD/67)

Ay yüzünün güzelliği kışın en soğuk havalarına tesir etse kış mevsiminde gül ve menekşe bitirir.

Klasik şiirde sevgilinin yüzünün beyazlık, parlaklık, güzellik gibi yönlerden Ay'a benzetilmesi yaygındır. Sevgilinin yüzünün, Ay'ın geceyi aydınlatan zarif ışığı gibi âşıkların gönlünü aydınlatması da bu benzetmenin sebeplerindendir. Yüzün en itibarlı kısmı olduğu için alın da sıklıkla Ay'a benzetilir (Şentürk, 2016, s. 263).

Şair memduhuna yazdığı bu beyitte onun Ay yüzünün güzelliği ve inceliğinin kışın en sert zamanlarında bile havayı yumuşatacağını, adeta baharı erkenden getirerek çeşit

oldı bîdâr (HH/297) Bu resm oldu dü-meh kim şâh-ı 'âlem/Kılup mâh ile sohbet oldu hurrem (HH/298) Diyüp bu sözleri gayb oldu ol mâh/Ta'accüb itdi anun kârını şâh (HH/303) Ben seven hüblar içinde şâh imiş/Sanasın yıldız içinde mâh imiş (KB/526) Ra'yyet gileyleri şol şâhadur/Giceyi gündüz kılmalı şol mâhadur (KB/532) Eve geldi vü Mihrâb-ıla Oturdu/Girü ol mâh sözini getürdi (CH/180) İmdi bunlar bendedür şâhı benem/Bu kara bulutların mâhı benem (AC/35) Girü mehdür münevver burca geldi/Girü dürr-i semîndür dürcü geldi (HH/141) Bu senâyile senâyî çü sen ayı görimez/Ger sözi fârisidür söz hele selmâna gider (KB/466) Her ki seyyâh-ı cihândur bunu hiç görmedi kim/Kamere tâc uralar servi kabâ-pûş ideler (Dâ'î/174) Cevab itdi ana ol mâh-ı şeb-rev/Ki i şâh-ı cihân-sâlâr hüsrev (CH/353) Melîk Cemşîd şeb hoş didi mâha/Perî-ruh dahı var hoş didi şâha (CH/146) Dehhâniye kerem kılur ol meh-likâ bu gün/Her kanda görür-ise anı merhabâ kılur (HD/89)

¹⁹⁹ İlgili beyitler şöyledir: Birisi oldu Arabdan ta ebed mâh/Birisi oldu acemden câvidân şâh (CH/67) Nazar eyledi kasrun burcına şâh/Görüp bir mâh anda eyledi âh (CH/84)

çeşit çiçeğin filizlenmesine sebep olacağını ifade etmektedir. Şair aynı zamanda Ay'ın nemli yapısıyla bitkileri besleyip büyüttüğü inancını da yansıtmaktadır.²⁰⁰

²⁰⁰ İlgili beyitler şöyledir: Mu'anber saçların dil-keş münevver tal'atun meh-veş/Ne meh-veş meh-veş-i câzû ne câzû câzû-yı dil-ber (Dâi/255) İki hefte durur ol mâh-çehre/Pes andan girü eyler 'azm şehre (HH/162) Nice bütler ki benzer rûy-ı mâha/Rikâbınca gelür ârâmgâha (HH/162) Beşer-şekl ü perî-ruhsâr u meh-rû/Felek-rif'at kamer-sûret melek-hû (HH/168) Cüdâ kılmaga mehden dir'-i mîgî/İki câdûsı çekmiş mâha tîgi HH 178 Ham-ı zülfün 'izâr-ı mehveş üzre/Benüm-çün la'l olupdur âteş üzre (HH/183) Dili bülbül yüzi gül rûy-ı meh-veş/Gözi nergis lebi mül müyü dil-keş (HH/204) Meh-i ferruh-ruh u sa'd u Huceste/Dili 'âşıklayın zülfî şikeste HH 215 Bil iy meh-manzar u mahbûb-ı dildâr/Ki oldı zülfünün darında dil dâr (HH/219) Hümâ'yem sana virdüm dil çü nâ-gâh/Nice kurtulasın kalbümden iy mâh (HH/220) Tamâm itdükçe şî'rin ol yüzi mâh/Gözi tuş oldı gördi şâhı nâ-gâh (HH/230) Kılup rûşen yüzün bedr-i tamâmun/Virüpdür şehligini mülk-i Şam'un (HH/248) Mutî' ol her ne dirse ol kamerveş/Miyânına tolaşmagıl kemerveş (HH/260) Görmek ağızı noktasın nûr-ı basar degül midür/Yanağını ay anlamah hüsn-i nazar degül midür (KB/10) şöyle boyadı yüzümi ay yüzünün hayâlî ki/Ayağumuza baş koya görür ise hazân bizüm (KB/20) Meğer aya nazar kıldum ki gözün tolu kılmış oh/Yiridür bu göze her ne ki yolğursa suçundan (KB/29) İy sem' bizi tap dahi odlarına yahma/İy bedr yüzün gösderüben tüzcek oyahma (KB/46) Yüzün bedr aya benzer çün velî gözlerüne bahân/Harâb ü mest olırsadur anı bedr ay niçe aya (KB/78) Yüzi bedri her gice karşumadır/Ol diler gizleye binden gündüzün (KB/96) Niçe alımı ayıyle gönülüm kalender ise/saçı halkalarıyle yine 'akl hayderîdür (KB/158) İşiginden özgeye ben yüzümi sürmeyeyüm/Ay yüzünden özge hûbî göreyüm görmeyeyüm (KB/167) Gel imdi bî-dü vü çâr iy habîb-i meh-çehre/Ki şeşder oynamağ için salaram uş mühre (KB/184) Niçe sahlayı bilem ben yinü ayun sağışın/Çün görürem ben yüzünde her gice mâh iy begüm (KB/225) Gözleri müdâm esridiserdür bu gönüli/Niçe ki gözüm ana bahıp ayı görürse (KB/281) Aparun bini yâra görışeyüm/Yüzümi ay yüzine sürışeyüm (KB/291) Tana kaldı bu gice yüzi bedriyiçün cân/Çü bedr ay ana irdi oyanmah bana yohdur (KB/307) Ay yüzün ağılında gönüller sürülenmiş/Oğlansın anı anlayımamışsın o sensin (KB/308) Gel imdi bî dü vü çâr iy habîb-i meh-çehre/Ki şeşder oynamağ için salaram uş mühre (KB/318) Şuna ki yüzi bedr ü boyı serv-i revândur/Toğrusı budur cân ile gönül nigerândur (KB/364) Boyun içinde bilün toğar u bedr/Hâric ez-mâhiyyete idrâkdür (KB/407) Şol perde-i 'anberde küpesi sitâredür/Kadri ne senâsinun yüzünde sen ay ile (KB/487) Bedr yüzünde eger nokta didüm la'lüne/Kan ola mı noktadur merkez-i her dâ'ire (KB/501) Münâdiler münâdî kıldı Çin'de/Ne meh-rûlar ki vardur Çin içinde (CH/104) Göriben Husrev-i meh-peykeri ol/Karar u sabrdan oldı beri ol (CH/135) Eger hüsnin diyem mâh-ı felekdür/Ve-ger hulkını dir-isem melekdür (CH/137) Anun ardınca cem'-i mâh-rûlar/Mu'anber hal u kamu müşğ-hûlar (CH/188) Kişi virbidi şâha mâh-ı gül-rûh/Ki bu gündür mübarek rûz-ı ferrûh (CH/196) Yüzünü gören on dördinde ayun/Sanur kim bugün oldı mâh-ı gurre (CH/202) Kamer-ruh koma 'ûdî kim sabâdan/Gelür hoş hoş dem-i 'ûd-ı kamarî (CH/223) Yini ay gibi olmuş-ıdı ol bârik/Güni dahı gicesi gibi târik (CH/259) Bu söz-ile getürdi anı Kayser/Alup yanına didi i mâh-ı enver (CH/265) Velî gündüzde irdirdi seher-gâh/Anunla olurdu rûşen Efser-i mâh (CH/268) Eser eyledi mâh-rûya bu güftâr/Döküldi nergesinden dane- nar (CH/277) Ve-likîn n'ideyin ol serv-i mâh-veş/Bizimle oldı nâ-hem-vâr u ser-keş (CH/296) Yüzine ol mâh-rûnun bûse virdi/Dahı yol zahmetinden anı sordı (CH/311) Melik sûretlüdür bu mâh-zâde/N'ola ger olmaz-ısa şâh-zâde (CH/325) Yüzi âyînesinde âyîn-i şâhî/Olup durur kamer ferr-i ilahi (CH/326) Kamer-ruh dahı varmışdı sarâya/Ki görmemişti andan kimse sâye (CH/355) Yüzün topraga kodı şâh-ı ferrûh/Gelüp götürdi anı mâh-ı gül-rûh (CH/366) Yüzün hâzırlara döndürdi mâh-rû/Ki bundan yig nice ola ârâyış-ı rû (CH/375) Münevver kılmış anı mâhrûlar/Mu'attâr itmiş anı müşğ-bûlar (CH/378) Var idi bir oğlu adı Bulkiya/Aslı Yûsuf yüzi benzer hem aya (AC/39) Key katı mahbûb yüzi benzer aya/Anla dahı karşı durdu Bulkiya (AC/140) İki yüz dahı hitaya kızları/Kargu dahı boyları ay yüzleri (AC/152) Aluben 'Accac bakdı yüzine/Tahsin itdi ol ayun yıldızına (AC/156) 'Aceb gine Cihân-şâh bir kez ol mâh/'Aceb devr ide mi uşbu mekânı (AC/208) Devletün dâ'yim zevâle irmesün/Düşmânun gözi o bedr-ay görmesün (AC/245) Tâha birle ögdi anun özini/Yani ayun bedri diyüp yüzini (GN 1/49) Çin bütleri gibi yüzün ayna reşk ider/Nakş u nigârla âyîne-i âsmân dahı (ŞD/194) Şundan beri kim ay yüzini gördü bu gönülüm/Kutlu gicede bahtlı mihmâna irişdi (ŞD/187) Çıkdı hücreden ol benzer aya/Yüzi nûrî şu'le virdi odaya (DY/193) Sunar her lahza bir ay yüzü sâkî/Kadeh eydür iç olsun 'ayş bâkî (ÇN/341) Nazar eylerken ol gül yüzü aya/Gözi tuş oldı şâhun bir sarâya (HH/75) Ki bir meh-pâreye hem-dem olasın/Visâlî sırrına mahrem olasın (HH/84) Nazargâhun ola geh rûy-ı mehveş/Dimâgun ter kıla geh bûy-ı dil keş (HH/84) 'Ârızundur çün sipihr-i "li-me'allâh"da kamer/Kâmetündür "festakîm" bâğında serv-i râstin (HH/42) Alup şâm ile

Ay yüzeyindeki lekeler ile sevgilinin benleri ve yanağındaki tüyler arasında ilgi kurulur:

Ay yüzünde didüm ne dânedür ol

Didi ki yüz karası pes nidelüm (KB/233)

“Ay yüzündeki bu dâne nedir?” diye (sevgiliye) sordum. Dedi ki “Yüz karasıdır ne yapalım?”

Ay yüzeyindeki kraterler Dünya’dan bakıldığında leke gibi görünür. Bu durum şairlerin hayal âleminde çeşitli benzetmelere malzeme olur. Bunlardan biri de Ay’ın yüzüne kara çalınmasıdır. Yüz kızzartıcı suç işleyenlerin suratlarına kara çalınıp şehir içinde teşhir edildiği malumdur (Şentürk, 2016, s. 426). Ay da çoğunlukla sevgiliyle güzellik yarışına girmek gibi ağır bir suç işlediğinden yüzüne kara çalınır. Beyitte şair, sevgilinin yüzündeki siyah ben ile Ay yüzeyindeki lekeler arasında bağlantı kurmaktadır.²⁰¹

Ay’ın sevgilinin yüzüne benzetildiği durumlarda saçlardan, örtüden, buluttan da bahsedilir. Ay’ın bulutların ardına saklanması gibi sevgili de örtüsüyle veya saçlarıyla yüzünü saklar:

Bahsa şâirler yüzüne hüsn-i matla görseler

Zülfünü saçsan yüze mâh-ı mukanna görseler (KB/4)

Şâirler yüzüne baksa da bir güzel doğan görseler; saçlarını yüzüne salsan da peçeli Ay görseler.

şebden nîm-rûzı/İderdi mâh-rûlar sâz u şûzı (HH/105) Leb-i mercânlar açup dürc-i gevher/Kıla ‘uşşâkı meh-rûlar muhayyer (HH/85) Çü ansuz istemezdi bezmgâhı/Melâletden irürdi çerha mâhı (HH/106) Didi bin lutf ile kim iy yüzi mâh/Neçün hâlünden itmezsın beni âgâh (HH/114) Tutulmuş tahtına Fagfûr şâhun/Serâ-perde ki öper haddi mâhun (HH/148) Lebi çün şehd ü güftârı şeker veş/Bilesince Perîzâd-ı kamerveş (HH/156) İderken âh u zârı şâh-ı ferruh/Yöridi kasrına ol mâh-ı gül-ruh (HH/156) İki haddi iki mâh-ı münevver/İki la’li iki yâkût-ı ahmer (HH/156) İderken zevk gülşenden şehinşâh/Görindi gözlerine bir yüzi mâh (HH/302) Seher bize gel iy cân hayâtı seherün sen/Gören görmeyene kim sıfatı kamerün sen (KB/355) Girü ol mâhı anup ağladı zâr/Ki gendüden olup dururdu bî-zâr (CH/87) Gören anı dir-idi Gülşeh-durur/Ol cihân-tâb u dil-ârâ meh-durur (Aİ/91) Gicenün revnakı şol mâh iledür/Âşık âsâyışı bir âh iledür (KB/345) Ben ol şevk-ı cemâlundan i meh-veş/Uram pervâne gibi cân ber-ateş (CH/272)

²⁰¹ İlgili beyitler şöyledir: Ne ayda dâ’yire çekdi ‘izârunun hattı/Ki halka urdı kamer nokta bigi râh bana (ŞD/88) Var âsârı gubârın mâh-ı nevde/‘İzîde cânı vü gönli girevde (HH/97)

Peçeli Ay, Ay'ın özellikle de Dolunay'ın ince bir bulut perdesi arkasındaki görüntüsüne denir. Hüsn-i matla ise gazel ve kasidelerin ikinci beyitlerine denir, kelime anlamı olarak "güzel doğan" demektir. Şair sevgiliyi Ay'a, saçlarını ise buluta benzettirir. Yüz-matla-zülf-mâh kelimeleriyle de tenasüp vücuda getirmektedir.²⁰²

Ay, sevgilinin yüzüyle mukayese edilir:

Yüzüne bir dem mukâbil olduğu-çun

Mahv itdiler 'aceb ol mâh-ı tâbân sûretin (AD/504)

Galiba bir anlığına da olsa yüzünün karşısına dikildiği için o parlak Ay'ı mahvettiler.

Klasik şiirde sevgilinin veya memduhun yüzü Ay ve Güneş gibi yüce varlıklara benzetilse de esasında onun manendi yoktur. Bu yüzden sevgilinin yüzü pek çok şeyle mukayese edilir fakat onun hepsinden üstün olduğu vurgulanır. Şair, Ay'ın en güzel haliyle bir anlığına bile sevgilinin karşısına geçip rakip olmasının Ay'ı mahvettiğini ifade etmektedir. Dolunay evresine kadar büyüyüp güzelleşen Ay, daha sonra

²⁰² İlgili beyitler şöyledir: Gîsûlarun gice vü bedr yüzün 'ârızunı/Be-hakîkat deneyicek sanasın hâle durur (KB/201) bu gice yandurdu gönül şem'ini/Ay yüzinde gezdi zülfün til tile (KB/203) Gören kaşunı yüzünden kınâ'ı açığağaz/Diye ki bedr kaçan oldu çün hilâl idi bu (KB/208) Zülfi almış çevre şol ay yüzünü/Küfr içinde nûr-ı îmân sanasın (KB/340) Kadı şimşâd u yüzi mâh-ı enver/Saçılmışdı gül üzre sünbül-i ter (CH/182) Yüzi nevrüz-ıdı saçı şeb-i kadr/Müdevver yanığı ol resme kim bedr (CH/182) Müşabihler gelün billâh kılun bir rây-i rûhânî/Ki kim düzmiş ay üsünde 'aceb bu deste reyhanı (KB/288) Görelî zülfünü haddünde bildüm/Ki 'akreb mâh-ı tâbân menzildir (ŞD/109) Gurre-i mehde turra kim pîç ile tâb içindedür/Cân u gönül ki rûz u şeb cevri ü a'zâb içindedür (ŞD/121) Benefşe zülfüne her dem hezâr ahsent iy mehrû/Kim ana sünbül ü 'anber gulam olmuş eli baglu (ŞD/167) Yüzi bedri saçı ebrinde pinhân/Sanasın küfr içinde gizli imân (ÇN/338) İder geh gicenün zülfin mutarrâ/Ki meh ol turre ile olsa garrâ (HH/17) Ki benzer nergise çeşm-i siyâhı/Geçürmüş çenberinden zülfi mâhı (HH/72) Mehin almış şebi vü dîdesin âb/Pür itmiş gönlini zülfi gibi tâb (HH/155) Şebinden sâye salmış taraf-ı mâha/Düşürmüş mâhını mâr-ı siyâha (HH/156) Yüzün pâyine sürdi şöyle kim mûy/Didi k'iy şâh-ı mehrûy u melek-hûy (HH/234) Dahı bir nice bin mâhbûbe-i Çîn/Kamer-rûy u güşâde-zülf-i pür çîn (HH/294) Yüzünden ref' idüp ol meh nikâbı/Didi iy 'âlemün 'âlî cenâbı (HH/107) Ki bilmez kim durur ol mâh-ı dil-cû/Ki hâlidür Habeş'den zülfi Hindû (HH/107) Münevver zülf-i müşkîninde mâhı/Mu'ayyen sîb-i sîmîninde çâhı (HH/110) Getürmüş mâhını serv-i revânı/Nitekim gül kabâsı ergavânî (HH/113) Giderken gün gibi sultân-ı hûbân/Görindi tâkdan bir mâh-ı tâbân (HH/119) Gülinün müydan itmiş nikâbın/Şeb-i müşkîni almış mâh-tâbın (HH/140) Çemen sahnında tutdı hayme şâhâ/Müşâbih hayme gayme şâh mâha (HH/142) Düşürmüş mâhını mâr-ı siyâhı/Getürmüş nâfesini taraf-ı mâha (HH/161) Sehâbı ref' idüp haddinden ayun/Pür itmişlerdi sahnını serâyun (HH/255) Mahâsîn cümle tapunda mücemma'/Neçün mâhun durur şâhâ mukanna' (KB/74) Meğer zülfünü tağıtdun karanulîh durur dünyâ/Gider zülfünü vü gösder bize mâh-ı şeb-efrûzı (KB/98) Müşg ile bağlamış saçun ay yüzüne girih senün/Dök saçunı ki dökile şâh tenüne zirih senün (KB/275) Hak cemâli hüsn ile kılmış ganî ay yüzünü/Tanrı hakkın gizleme çün sâ'ilün mahrûmdur (KB/436) Rûz-ı rûşen dilese zülfin yüzünden giderür/Büridi zülfin meğerki mâhtâb ider bu dem (KB/442) Sabâ firdevs gül-zârından irdi/Nikâbı mâh yüzünden götürdi (CH/182)

küçülerek gözden kaybolur. Şair bu bilinen doğal hadiseyi Ay'ın sevgiliye rakip olması sebebiyle cezalandırılmasına bağlamaktadır. *Mukâbil* veya *mukâbele*, *vaz-ı istikbal* de denen karşılaşma konumu iki gök cisminin birbiriyle 180 derecelik açı yapmasıdır (Unat, 2001, s. 676). Buna astrolojide *karşıt açı* denir. Bu açı Satürn tabiatındadır. Engelleme, hoşlanmama, uzak tutma, inkâr etme, geciktirmeyi (Döşer, 2020, s. 441) ifade eder.²⁰³

Sevgilinin kaşları Hilal'e benzetilir:

Yay mı eğri ya kaşun ya gökdeki şekl-i hilâl

Ok mı togrı yâ elif ya serv-i reftârın senün (Dâ'î/79)

Yay mı daha eğridir, yoksa kaşların mı, yoksa gökteki Hilal mi? Ok mu daha doğrudur, Elif harfi mi, yoksa yürüyen selvi gibi boyun mu?

Eski şiirde sevgilinin kaşlarından bahsedildiğinde akla gelen ilk unsurlar Hilal ve yaydır. Hilal nasıl geceyi süslüyorsa kaşlar da sevgilinin yüzünü süsler. Şair ilk mısra da sevgilinin kaşlarını eğrilik yönünden yay ve Hilal ile mukayese ederken ikinci mısra da sevgilinin boyunu düzgünlük yönünden ok ve "elif" ile kıyaslamaktadır. Eğri-doğru kelimeleriyle tezat; yay-kaş-Hilal ve ok-elif-selvi kelimeleriyle de tenasüp yapmıştır.²⁰⁴

²⁰³ İlgili beyitler şöyledir: Görmeye devlet ay yüzi gibi bir âsmân/Ecrâm çok toga vü kıla ittisâller (ŞD/77) İy yüzi bedr-i münevver kaşların 'aksi bile/Gökdeki bedri hilâl itmek dilersin itmegil (Dâ'î/188) Yüzi aydan arı kendü şeker-leb/Ol aydan nûr alur her dünle kevkeb (ÇN/339) Düşürdi lâle(y) i müşk-i siyâhı/Ki zülfin çenber itdi kurs-ı mâha (HH/68) Münevverdür yüzünden mâh-ı tâbân/Mu'anber sünbülünden verd ü reyhan (HH/169) Bahar itdi yine bir yini âyîn/Ki hüsninden hacil kıldı gök ayın (KB/51) Felegün kavsi ki hilâli durur/Görür ise kaşun yayın yasıla (KB/59) Kaşun hilâl durur lîk hüsn ile toludur/Bunun gibi gök ayı olmağa mahâkı tolu (KB/181) Yârın cemâli dünyâda bedr aya benzemez/Serhoş gözi cefâsı bizi aya benzemez (KB/184) Nigârâ hak bilir bahmaz gönülüm gözi bedr aya/Cânum eyle mi esrûkdür senün ile budur aya (KB/282) Âyine al elüne ola ki bir yüz göresin/Ayı nedür diyiben ola ki bir yüz göresin (KB/305) Yüzünü gözleyeli hîc mâhtâb gelmez/Gözünü görmeyeli gözüme hâb gelmez (KB/369) Niçe kıla gözlerün gönlüm iline ahın/Ayı neye benzedem âyine al bir bahın (KB/380) Lebünde İsi-i meryem dahi hayât iledür/Cemâlünün sadakâtından ay zekât iledür (KB/457) Gören yüzlerin eydür aydan arı/Getürmezlerdi öge nev-baharı (CH/105) Ortanca kızun adı kamer idi/Ay anun yüzi nûrıyla bay-ıdı (AC/206) Cânuma bir belâyidi semâ'yî/Cemâlün ki hacil kılur her ayı (KB/43) Gözleyüp yüz yıl göziyle dünyede/Görmedi yüzi bigi bir ay felek (HD/79) Cemâlünle bir araya gelür olsa mukâbil ay/Cemâlün ittisâlinde düşer bin ihtirâk aya (HD/128)

²⁰⁴ İlgili beyitler şöyledir: Hilâl işidüp andan bu hitâbı/İşid kim nice virdi ana cevâbı (CH/69) Bu carî kim didi andan beher-rû/Ki ol çeşm-i cihândur u ben ebrû (CH/70) Kavs-i felek midür ki komış şasta tûr çarh/Yâ mâh-ı nev ki cebhede bulmuş kemân kaşun (ŞD/143) Cihânı tal'atun şevkı kılurdı nûra müstagrak/Eğer ebr olmasa hâcib yüzüne iy hilâl-ebrû (ŞD/167) Saçun-durur şeb-i yeldâ vü yanagun nev-rûz/Kaşun hilâli mu'anber tenün-durur meh-tâb (AD/248) İtmez nazar yüzüne bahân âfitâba hîc/Meyl eylemez tenüni gören mâh-tâba hîc (AD/267) Yeni ay bigi kaşı kûşesile/Görelî deng olup hicaba gider (ŞD/144) Kaşların yayını îd ayı gibi gözledüğüm/Bu ki cânım siperi tek ola kurbânun

Ay sürekli şekilden şekle girer:

Ayı bir gör kim olur mı hiç melâl
Ol semâ'da geh bedirdür geh hilâl

Ay'a bir bak da onun bu dönüşte bazen Dolunay bazen Hilal şeklinde ve
üzüntüsüz görünüşünü izle. (GN 1/20)

Ay'ın sürekli şekilden şekle girmesi pek tabii bir hadisedir fakat insanlar buna tarih boyunca pek çok anlam yüklemiş, örneğin bazı Türk boyları Ay'ı kurtların yediğine inanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Ay bazen Allah korkusundan iki büküm olur bazen de sevgilinin kaşlarına özenip ona benzemeye çalıştığı için Hilal şeklini alır. Şairler de bu inanışları çeşitli söz sanatlarıyla süsleyip şiirlerine yansıtmıştır.²⁰⁵

Aşığın dert ile bükülen beli Hilal'e benzetilir:

Hasret giceleriyle hilâl oldu kaddümüz

Bir gün görünce şol meh-i tâbân cemâlini (ŞD/185)

*Sevgilinin Dolunay gibi yüzünü bir gün görüp geceler boyu hasret kalınca
belimiz Hilal gibi büküldü.*

Yukarıda da bahsedildiği ve örneklerin verildiği gibi sevgilinin yüzü Ay'a sıklıkla benzetilir. Şair sadece bir kez sevgilinin Ay gibi parlak yüzünü görüp pek çok gece onu göremeyince hasretinden, üzüntüden belinin büküldüğünü Hilal'e benzediğini

içün (ŞD/160) Birinün kaşları genç aya benzer/Galat didüm Dımışkî yaya benzer (ÇN/339) Ve-ger benzerse ebrûsı hilâle/Degül meyyâl gönlüm kej-hayâle (HH/147) Nigârin-i hilâl-ebrû elif-kad/Hümâyûn-ı gül-endâm ü kamer-had (HH/221) Görem dir her ki kaşumda hilâli/Mu'ayyendür ki eyler kej-hayâli (HH/223) Tenün benzerse kaşumdan hilâle/Temâşâ kıl ki dönmişdür hayâle (HH/235) Tesbîhi hilâl ayun kaşlarına egridür/Zülfüne hatâ müşkin nisbet galat olmışdur (KB/26) Serv ol boyuna benzedüğü togrudur velî/Kaşun hilâle benzeden ol kec nazar kılur (Dâ'î 222) Göze görmü gelür kaşı hilâli/bahıcağaz ayaka cân içinden (KB/87) Kaşları aya benzer ü zülfî tağuhlan/Gönlüm mahabbetin yabana yaya benzemez (KB/321) Hilâlini kamer kılğıl saçın bile kemer kılğıl/Ayağın başa ser kılğıl ki dervîşi hü dervîşân (KB/352) Ger bedr kaşunı göre şâhâ hilâl olur/Bülbül görürse yüzünü gülşende lâl olur (KB/366) Harâm olsun bana vaslun eger hecrün helâl ise/Boyum niçe kemân olmaz eger kaşun hilâl ise (KB/436) Kaşun ayı toğalı yandüğü oda/Vaslı neyçün bize muharrem ola (KB/438) Şekker lebünün nukli şehâ piste nedendür/Şol iki hilâlün başı peyveste nedendür (KB/460) Kim hilâl aydur ise kaşlarına eğri dimiş/Gamzene tîr-i semâ'yî didiler çin mi 'aceb (KB/497) İtmış hilâlî kaşuna teşbîh 'aklı gör/Bârîk benlig-ile kej-gümân ider (CH/202) Hilâlin kaşunun görüp 'acab mı/Ki ola 'aklum girü şîdâ bu gice (CH/290) Bu kaş mı yâ hilâl u yâ kemân mı/Bu leb mi âb-ı hayvân mı yâ cân mı (CH/399) kaşlarıyla yüzün görelî üç ay oldu/Fikrün ne durur mâhî dü hefte degül midür (KB/43) Ben kemânî kaşuna peyveste toğru oh gibi/Eğri dimezem hilâle ta hayâle düşmesün (KB/66)

²⁰⁵ İlgili beyitler şöyledir: Meh keh olur ki tâ meğer anı apara kehrübân/Ben kim olam ki kurtılam cümle kih ile mih senün (KB/276)

ifade etmektedir. Gece-Hilal-kad (boy) ile gün-meh-cemâl (yüz) kelimeleri kullanılarak leff ü neşr sanatı da yapılmıştır. Gün kelimesi hem zaman hem de Güneş manasında tevriyeli olarak kullanılmıştır.²⁰⁶

Ay, ömür ekinlerini biçen bir orağa benzetilir:

Ne hirmene od urur şâm u subh nâr-ı şafak

Ne ‘ömr ekinini biçer her ayda dâs-ı hilâl (ŞD/32)

Şafak ateşi hangi harmana sabah akşam ateş vurur? Hilal orağı her ay hangi ömürlerin ekinini biçer?

Hilal’in kavisli yapısı onun orağa benzetilmesine sebep olur. FELEK/Değirmen maddesinde değinildiği gibi felek ve zaman insan ömrünü değirmenin buğdayı öğüttüğü gibi öğüten bir kavramdır. Bu beyitte ise felek, bu iş için Hilal’i orak olarak kullanmaktadır. Her ay vadesi dolan insanlar, olgunlaşan ekinlere benzetilmiş, Ay da Hilal şeklini alarak bir orak gibi bu ekinleri biçmiştir. Şafak kızılığı, harman yerindeki kuru samanların alev almış haline benzetilmektedir.

Ay, harmana benzetilir:

Dem-â-dem sûz-ı dilden eylese âh

Yanardı âteşinden hirmen-i mâh (HH/258)

Daima gönül ateşinden ah eylese ahının ateşinden Ay’ın harmanı yanardı.

Buğday başakları da Ay gibi sarı ve parlaktır. Bunlar harman yerinde düz bir zemine daire şeklinde yığılır, daha sonra da düven denen ve hayvanlar tarafından çekilen bir aletle dairevi şekilde sürülen buğdaylar ile samanlar birbirinden ayrılır. Bu işlem

²⁰⁶ İlgili beyitler şöyledir: Dönenler hevl-i ‘ışk ile hilâle/Müşâbih kıldılar vaslı zülâle (HH/63) Didiler kandeyidün n’oldı hâlün/Ki almış şâdi-yi dilden hilâlün (HH/80) Belâ mâhın mesel itmiş hilâle/Cefâsından teni dönmiş hayâle (HH/275) Hecrine döyimezem vaslına irimezem/Şol sanemün ki yüzi bedri hilâl eyledi (KB/13) Hilâl olmuşduh va’desiyile yıllar (KB/76) Haka şükür yine bu bedr aya irdük ahi (KB/67) Bilün bini hilâle benzedipdür/Ne kıldur ki gire işbu hilâle (KB/72) ‘Aceb ne yılduz olur bu ki bedrini göreh/Zemâne benzede diler bu dem hilâle dili (KB/82) Ben servün için rast budur bî-ser ü pâyam/Benzemişem ol bedr-i cemâlünle nev aya (KB/198) Giç toğduğun üsdümüze ay ay ne sebebeden/Gevdemi hilâl itdüğün ay ay ne sebebeden (KB/281) Boyum kaşunla yay oldu vü oh gibi toğru/Direm ki bedr yüzünle tenüm hilâl olısar (KB/316)/Bedrün için hilâl oldu tenüm/Nola sen bedrünü hilâlüme vir (KB/347) Görmeyeli ayını göz kaddi hilâl itdüm dü-tâ/Bu işi ‘âdet eyledüm tâ dünyâda âyîn ola (KB/356) Saçıyle gerçi kıldur bedenüm biliyle likin/Kaşmun hilâliyle felek oldu çenberîdür (KB/381) Kıldı kaşun eyledi bini hilâl iy begüm/Görmeyeli anları gözüme yıl var durur (KB/454) Görüp Hurşîd’i kim benzer hilâle/Ten ü endamı yunılmış hilâle (CH/275) Yüzleri bedr-i münîr kaşı hilâl/Zülfî çü dendânçe bin müşki dal (AC/152)

sırasında ortaya çıkan görüntü Dolunay ile onun halesini andırır (Şentürk, 2016, s. 423).

Şair, harmana benzettiği Ay'ı gönlündeki ateşin ahıyla, güneşte kupkuru kalmış samanlar gibi bir kıvılcımla yakıp kül edebileceğini iddia etmektedir.²⁰⁷

Hilal, sevgilinin beline benzetilir:

Bilün gibi hilâl olduh ağızun tek hayâl olduh

Hayâlün olalı şâhâ bu dem mihmânı 'uşşâkun (KB/2)

Ey şah! Hayalin âşıkların misafiri olduğundan beri belin gibi hilal olduk, ağzın gibi hayal olduk.

Klasik şiirdeki sevgili tipinin boyu uzun ve ince, beli incecik, ağzı küçük, dudakları kıpkırmızıdır... Şair sevgilinin incecik belinin hayalinin aşkıyla, kendi belinin de büküldüğünü, kederden ihtiyarladığını ifade etmektedir.²⁰⁸

Hilal, kadehe benzetilir:

Bes ana virbidi bir câm-ı mâh-veş

Nite kim kevsere bir şu'le âteş (CH/226)

Böylece ona Ay gibi bir kadeh verdi, sanki Kevser'ee bir alev vermişti.

Ay şekil ve renk yönünden altın kadeh, altın çanak gibi eşyalara benzetilir (Şentürk, 2016, s. 423).

Şair kadehi Ay'a, sevgiliyi Kevser suyuna, şarabı da aleve benzetmekte, Kevser ile alev/ateş arasında tezat kurmaktadır.

Hilal, çevgâna ve çevgân oyunundaki topa benzetilir:

Sana hurşîd tâc u âsumân taht

Sitâre tûb yini _ ay çevgânun olsun (AD/505)

Güneş sana taç, gök taht olsun; yıldızlar top Yeniay çevgan olsun!

²⁰⁷ İlgili beyitler şöyledir: Ey devletün çerâğına pervâne âftâb/İkbâl-i hirmeninde kemîn dâne mâh-tâb (ŞD/46)

²⁰⁸ İlgili beyitler şöyledir: Bilün için kıl olmışam benzedürem öz özümü/Bedr yüzünü görelî mâh-ı hilâle eyle mi (KB/130)

Çevgân, kavisli ahşap çubuklar ve ahşaptan imal edilmiş bir topla, at üstünde oynanan bir oyundur. Çevgân oyununda topun meydana daha rahat görünmesi için genelde top altın varaklıdır, bu yüzden Güneş ve Ay sıklıkla çevgân topuna (Şentürk, 2020, s. 536) benzetilir. Ay, Dolunay evresindeyken topa, Hilal evresindeyken ise çevgân sopalarına benzetilir.

Şair memduhun yüceliğini ifade etmek için ona gökyüzünün taht, Güneş'in taç, yıldızların top, Hilal'in ise çevgân olmasını dilemektedir.²⁰⁹

Hilal, taca benzetilir:

Didi şâha ki i dârâ-yı kişver

Felek sana serîr ü mâh efser (CH/394)

Şaha dedi ki “Ey ülkenin Dârâ’sı! Felek sana taht Ay ise taçtır.”

Klasik şiirde padişah, şehzade gibi kişileri yüceltmek için onların tahtlarının felek üzerinde olduğu, taçlarının ise Ay veya da Güneş olduğu ifade edilir. Ayrıca gece bir hükümdar, Ay ise onun tacı veya külâhı olarak hayal edilir (Şentürk, 2016, s. 424). Şair, memduhunu İran'ın büyük hükümdarlarından Dârâ'ya benzetmekte feleğin onun tahtı, Ay'ın ise tacı olduğunu dile getirmektedir.²¹⁰

Hilal, yaya benzetilir:

Kamer kavsün felekler terkeşündür

Şehinşehler kamu terkeş-keşündür (HH/212)

Ay senin yayın, felekler sadağındır. Bütün şahlar şahları senin sadağını taşır.

Hilal'in kavisli şekli onun yaya benzetilmesine de sebep olmuştur. Şairler memduhlarını övmek için Ay'ın onların yayı, feleklerin ise oklarını koydukları sadak, okluk olduğunu ifade etmişlerdir. Çok büyük hakanlar bile ancak memduhun oklarını taşıyan yardımcıları olabilir.

²⁰⁹ İlgili beyitler şöyledir: Şehlerin çevgânı vü hem topı ağaç olıcak/Şems gerek top ola vü mâh-ı nev çevgân ana (AD/23) Top u çevgân-ıla meydâna varur/Ayun topını çevgan-ıla alur (CH/319) İki yanadan irişdi rev-â-rev/Hevâ çevgân-ıla toldı mâh-ı nev (CH/320) Çevgân olup hilâl felek tûpa döndüğü/Ya'nî senin durur koma meydân-ı rûzgâr (ŞD/78) Zemîn tahtun ola gerdûn külâhun/Getür çevgânuna gûyını mâhun (HH/70) Topı çevgân-ıla eyle urdı mâh-rûy/Ki çıkdı diye-y-idün çerhden kûy (CH/321)

²¹⁰ İlgili beyitler şöyledir: Kamer tâcun durur eflâk tahtun/Kazadur yâverün pîrûz bahtun (HH/97) Alup şevketde Kayserden harâcı/Geçürdi mâhdan rifâatde tâcı (HH/100) Hümâ kim gördiydi tâc-ı gerdûna/Geçerken gördi Leylî oldı Mecnûn (HH/173)

Hilal, memduhun ya da sevgilinin ayakkabılarının nalçesine ve atlarının nalına benzetilir:

Atının nali olam diyü hevesde eriyü

İki kez her ayda halka olur meh-i tâbân ana (AD/21)

Dolunay senin atının ayağındaki nal olma hevesiyle eriyip her ay iki kez halka şekline girer.

Memduhu övmek için Ay'ı onun başına taç yapan şâirler, benzer şekilde Hilal'i memduhun atının nalı olarak hayal etmiştir. Ay büyürken ve küçülürken iki kez bu şekle büründüğü için "iki kez her ayda" ifadesi kullanılmıştır.²¹¹

Hilal, altın bir kayığa benzetilir:

Şekl-i hilâl zevrak-ı zerrîn-i âsumân

Deryâ-yı nilgûn gibi pür-lü'lü-yi hoş-âb (ŞD/60)

Hilal feleğin altın kayığıdır, mavi derya gibi inci ile dolu güzel bir su...

Hilal, yine şekli dolayısıyla altın bir kayığa, mavi gökyüzü, denize; yıldızlar ise inci tanelerine benzetilmektedir. Hilal'in göl ve denizlerin üzerine düşen yansıması da onun kayığa benzetilmesinde etkili olabilir.

Ay, sultanların alem-dârı olur:

Karîndür feth ana vü zafer yâr

Yüzi durur ziyâ vü meh'alem-dâr (CH/62)

Fetih ona yakındır, zafer dostudur, yüzü aydınlıktır, Ay ise sancaktarıdır.

Memduhu yüceltmek için kurulan hayallerden biri de Ay'ın onun sancaktarı olmasıdır. Ay bütün dünyayı gezdiği için, memduhun sancağı her yerde dalgalanır, yani

²¹¹ İlgili beyitler şöyledir: Her menzile ki sümm-i semendün şeref vire/Ger ire mâh-ı nev yeri saff-ı ni'âl ola (ŞD/65) Budur hilâl şekli ki atun ayagina/Yılda on iki na'l kılur âsmân fidâ (ŞD/79) Atun ayağı na'li(y) çün halka eylemiş/Her ay başında çarh-ı müdevver hilâlini (Dâ'i/55) Ki iy rûyun meh ü hurşide Pertev/Semendün pâyinün na'li meh-i nev (HH/212) Bedri dahi kõniledi ola mı ay yüzün/Na'l olmağa atuna hilâl itdün eyle mi (KB/201) Ne layık atı na'lına zer ü la'l/Hilal olsa gerek durur ana' na'l (CH/54) Şerefdür çarha bu kim başmaguna/Hilâli na'l-çe ide necmi kebkeb (AD/238) Atlarına yaraşursa kim depingü ola mâh/İtlerine nice yite kıymet-i sâcür cûr (AD/196)

hükümdarlık sınırları tüm dünyayı içine almış olur. Şair Fetih Suresi'nden (48/29) de iktibas yapmaktadır.

Ay bir uzaklık ve yükseklik unsuru olarak kullanılır:

Hûn-rîz gözün ol kadar oldu kader-endâz

Kim aya dahı itdi kemân-keşliği 'âdet (AD/261)

Kan dökücü gözün öyle kader okları atıyor ki Ay'a bile erişen oklar atan bir kemankeş oldu.

Ay birinci felekte bulunur. Satürn kadar yüksekte ve uzakta olmasa da insanların erişemeyeceği bir yüksekliktedir. Bu sebeple memduhun makamının Ay üzerinde olması, aşk ateşiyle edilen âhların Ay'a ulaşması gibi hayallere konu olmuştur.

Sevgilinin gözleri âşıkların kanlarını döken, acımasız ve keskin gözlerdir. Şaire göre sevgili kemankeşlikte o kadar maharetlidir ki attığı kader/kaza okları Ay'a kadar ulaşır. Kaza okları, esasında göklerden iner, fakat sevgilinin gözlerinin attığı kaza okları gökyüzünü delip Ay'a ulaşmaktadır. Şair bu ifadeyle sevgilinin âşıkların kaderi üzerindeki tesirine işaret ediyor olabilir. Yine şair *hûn-rîz göz* ifadesi ile Mars'a da işaret etmektedir. Mars başlığında bahsedildiği gibi Mars kan dökücü, gözünü kan bürümüş biri olarak tasvir edilir ve insan bedeni üzerinde de gözlerde etkilidir. Mars etkisinde doğan insanların gözleri keskin ve etkileyici olur.²¹²

Ay da sevgiliye âşık olur ve onun etrafında pervane gibi dolanır:

Dişüne dür-dâne olmuş nazm-ı pervîn zî safâ

Yüzüne pervâne olmuş mâh-ı tâbân âferîn (AD/493)

Ülker yıldızı dişine ne güzel inci tanesi olmuş! Aferin Dolunay'a yüzünün pervanesi olmuş!

²¹² İlgili beyitler şöyledir: Diyüp bu pendî ol sultân-ı 'asra/Çıkardı mâh gibi bâm-ı kasra (HH/167) Bakıban 'akl çün gördi hilali/Ki çetinden yücerekdür bu hali (CH/69) Şeb-i kadr-ı ol gice kaderden/Şâhun kadıydı yücerek kamerden (CH/378) Ki âhum bulmayup kapunda râhı/Figânüm kılmaya rencîde mâhı (HH/211) Dir iy kim kubbe-i meh hargehündür/Melekler hâdim-i halvetgehündür (HH/245) Semen-sîmâ Hümâ'dan oldu âgâh/Serây üstine geldi şöyle kim mâh (HH/210) Hemân emr eyledi ol dem sipâha/K'irürdiler 'âlem re'sini mâha (HH/280) Kamer-veşsin irürdün çerha sîne/Beni zülfün gibi saldun zemîne (HH/211)

Ülker, Süreyya, Pervîn olarak bilinen Boğa burcu içindeki yıldız grubu (Pleades) sık dizilimi, parlaklığı ve tabii ki güzelliği sebebiyle sevgilinin dişlerine benzetilir. Ay ise, pervâne denen, mum, meşale gibi ışık kaynaklarının etrafında sürekli dolanan ve her turunda alevlere daha çok yaklaşarak sonunda tutuşan küçük kelebeklere benzetilmektedir. Şaire göre Ay da sevgiliye âşıktır bu sebeple pervanenin mumun etrafında döndüğü gibi sevgilinin etrafında döner.²¹³

Ay, şarap ve işret gibi unsurlarla birlikte kullanılır:

Bize gelgil bu gice ki mâhtâbun tâbı yoh

La'l-i leblerün katında hod şerâbun âbı yoh (KB/149)

Bu gece bize gel ki mehtabın ışığı yok, kırmızı yakut gibi dudaklarının karşısında şarabın suyu yok.

Ay başlarıyla ilgili, bu dönemlerde insanların içki, eğlence ve aşırılıklara olan ilgisi artar inancı vardır (Şentürk, 2016, s. 428). Klasik şiirde işret denildiğinde belli unsurlar akla gelir: bir akarsu, güzel bir bahçe, güzel bir sâkî, dostlar ve sevgili. Ay ise tüm bu unsurları tamamlayan, hepsinin güzelliğini kat kat arttıran, geceyi süsleyendir. Bu sebeple işret tasvirlerinde Ay sıkça yer alır.

Şair “Ay’ın ışığı yok, ama sen varsın. Sen varken Ay’a gerek de yok. Dudakların varken şarabın da tadı yok!” diyerek sevgiliyi tatlı dille kandırmaya çalışmaktadır.²¹⁴

Ay ile su ve balık (mâhî) arasında ilgi kurulur:

Döküp bahr eşküm eyle kıldum âhı

Ki mâhı eyledüm yir üzre mâhî (HH/203)

Gözyaşlarımı deniz kadar akıttım, öyle ah ettim ki Ay’ı yeryüzünde balık yaptım.

Mâhî (balık) denizin altında, Mâh (Ay) ise insanların erişemeyeceği kadar yüksekte olmasından dolayı “denizler ve gökler kadar geniş” ya da “deniz ve gök kadar uzak”

²¹³ İlgili beyitler şöyledir: Görse yüzün vâlih olurdu melek/Arır-ıdı ‘ışkına mâh-ı felek (Aİ/335)

²¹⁴ İlgili beyitler şöyledir: Bana ayağı sırf vir iy sâkî-i meh-rû/Bâşed ki kıla bu gönülüm levhini sâde (KB/185) Gül ü söğüd ü cûy u âb u meh-tâb/Şeker bî-dâr Husrev’de şeker hâb (CH/210) Hemin sagarda almışdur giranî/Bu gice rüşen it i mâh cihânı (CH/235) Nîşe muharrem ola elinden anun şarâb/Ki olur rebi’ yüzi safâ-y-ıla mâh-ı dey (CH/245) Mey ü rûd u nigâr u yâr u meh-tâb/Sanasın kim kamu nakş-ıdı ber-âb (CH/280) Buyurdı sâkiler pür kıldı câmi/Düşürdi sâgara bedr-i tamâmı/Gül olmuş idi mül destinde şâhun/Mül olmuş idi gül keffinde mâhun (HH/290) Zemînün mâhı bâgun ergavânı/Şebün kandîli câmun cism-i cânı (HH/291)

gibi tabirler için bu iki kelime birlikte kullanılmıştır. Ay-su-balık birlikteliğinin bir sebebi de Yengeç, Akrep ve Balık burçlarının su grubu burçlarını (burc-ı âbî) oluşturmasıdır (Şentürk, 2016, s. 427). Yengeç burcunun yöneticisi Ay'dır ve Ay; Yengeç, Akrep ve Balık burcunun üçlü yöneticilerinden biridir. Yani Ay, bu üç burçta da asalete sahiptir. Yine deniz ve göllerin üzerine yansıyan Ay'ın da bu konuyla ilgisi olabilir.

Şair mübalağa yoluyla, aşk derdiyle o kadar ah edip ağladığını sonunda gözyaşlarıyla deniz oluşturduğunu, Ay'ın şavkının da bu deniz üzerinde bir balık gibi yüzdüğünü ifade etmektedir.²¹⁵

Ay, sevgilinin saçlarıyla düğümlenir:

Ol mâhî ki mâhı dahi kul bilürem ana

Düşmüş gîsûsı 'ukdesi arasına şeste (KB/499)

Öyle bir balık ki Ay'ı bile onun kulu bilirim. Onun saçlarının düğümleri arasına kanca düşmüştür.

Ay düğümleri Kuzey Ay düğümü (KAD) ve Güney Ay Düğümü (GAD) olmak üzere iki tanedir, bunlar Ay'ın yörüngesinin Güneş'in yörüngesini (ekliptik) kestiği noktada yer alır. Bu iki nokta birbirinin tam 180 derece karşısında bulunur. Kuzey Ay Düğümü Boğa'da ise GAD Akrep burcunda olur. Eskiden halk tarafından Kuzey Ay Düğümü için “Ejderhanın Kafası”, Güney Ay düğümü içinse “Ejderhanın Kuyruğu” (Hint astrolojisinde Rahu ve Ketu) denirdi. Halk arasındaki Ay tutulmasının “gökteki dev

²¹⁵ İlgili beyitler şöyledir: Kadem bas çeşmüme iy rûy-ı meh-tâb/Ki bir yirde hoş olur serv ile âb (HH/176) Çü şeb 'arz eyledi zülf-i siyâhı/Siyâh oldu miyân-ı mâh u mâhî (HH/199) Kamerden ref' idüp müşkîn nikâbı/Şekerden la'l-i şehdi almış âbı (HH/207) Kamer bigi kapusın kıldı menzil/Getürdi âb u âteş dîde vü dil (HH/209) Kılup cûş eyle çekmiş kalbi âhı/Ki burcından düşürmüş âba mâhı (HH/231) Birisi mâh gibi tâba düşdi/Biri mâhî mişâli âba düşdi (HH/236) Meger kim ırgürüp 'azze penâha/Bizi mâhîden alup ilte mâha (HH/238) Yiri mâh iken oldu sanki mâhî/Giriftâr eyledi mâhın kemâhî (HH/257) Sana çün âb olupdur hâk-i dergâh/N'ola âteş olursa mâh-ı hargâh (HH/259) Cihânun mâhı çün sensin bu 'âlemden 'aceb tutma/Hayâlünle yaşum ırmağı içre gerçi mâhîsın (KB/167) Meh kaşunı sanemâ gönümü mâhî kılalı/Beni kurbân sana vü 'ışkunı 'umman (KB/255) Gözüme tecelli kıl u yüzünü gör anda/İrmahda göricek ayı ferruh ola fâle (KB/360) Ayı diler ki suda göre işbu çeşm-bâz/Yaş denizine 'âlemi garkâb ider gözüm (KB/449) Odından ditredi gül-berg-i sirâb/Nite kim çeşmenün içinde mehtâb (CH/133) Gehî mahî-y-idi yiri gehî mâh/Velî ider girü Hurşid'i çün (CH/166) Yire düşdi melik ditreyü nâ-gâh/Nite kim su yüzinde çeşme-i mâh (CH/187) Ki düşmüş nilgün suya meh-tâb/Sehî suda vü mahî ber-leb-i ab (CH/213) Bu hâletde görürse sini ol mâh/İdiserdür yirünü bî-gümân çâh (CH/250) Kaçan kim mâh bigi bâma geldüm/Sanasın mâhiyidüm dâma geldüm (HH/154) Humâ bigi humâyûn çetr-i şâhî/Nezâre ana mâhdan tâ be-mâhî (CH/320) Çü geçdi bir iki dem geldi hûş/İrürdi mâha mâhîden hurûş (HH/156) Cihânı eyle kılmış gözleri âb/Ki gelse üstine ditrerdî meh-tâb (HH/89)

bir yılının Ay'ı yutması" tasavvurunun çıkış noktası da budur (Şentürk, 2016, s. 429). Astrolojide Ay Düğümleri, "Ben niye buradayım, amacım ne?" sorularına cevap verir. Kuzey Ay Düğümü geleceğimiz ve ilerleyeceğimiz yolları; GAD ise geçmişimizi ve şimdiye kadar aldığımız yolu ifade eder. Örneğin doğum haritasında KAD Balık, GAD Başak olan birinin tekâmül yolculuğu sadece çalışma, düzen ve disiplin ile her şeyin mükemmele ulaşamayacağını, insanın her zaman güvende olamayacağını, bazen kendini akışa bırakabilmeyi ve teslimiyeti öğrenebilmesi ekseninde (Döşer, 2020, s. 339-347) olacaktır.

Şekil 2: Ay düğümleri

Şair, ilk mısırada sevgiliyi mâhiye yani balığa benzetmiş ve Mâh'ın yani Ay'ı dahi ona kul kabul ettiğini ifade etmiştir. İkinci mısırada ise sevgilinin saçlarının düğümleri arasına olta kancası düştüğünü ifade etmiştir, nitekim sevgilinin saçları, kıvrımlı uçları sebebiyle sıklıkla oltaya benzetilir. Balık-kanca, Ay-düğüm ibareleri ile de leff ü neşr yapılmıştır.²¹⁶

Ay, zaman ölçüsü olan ay ve sesteş bazı kelimeler kullanılarak kelime oyunlarına konu olur:

Yeldâ didükleri gice bir yılda bir olur

Bir aya satdum ise nola sâli bu gice (KB/289)

Yeldâ, yılın en uzun gecesi, senede bir kez olur. Bütün seneyi bir aya (Ay yüzlü sevgiliye) sattıysam ne var?

²¹⁶ İlgili beyitler şöyledir: Saçun girihi sihrini yitürdi şuna ki/Bedr ayı yire indüriben aldı der-âğûş (KB/288) Şol iki hâcibi ayırdı gayrdan gönüli/Zira hilâl gören uhdesine rûze düşer (KB/496) Muzmer yüzi bedrinde anun devr musarraah/Zülfî girihi silsilesi namütenahi (KB/296) Yüzüne sâyesi düşmüş bu 'anberîn saçunun/Nite ki 'ukde-i re'sün sevâdı aya düşer (AD/371)

21 Aralık, kuzey yarımkürede yılın en uzun gecesidir. Şair ikinci mısırda “seneyi aya sattım” ifadesiyle sadece bu geceyi Ay yüzlü sevgiliyle geçirebilmek için bütün bir seneden vazgeçtiğini belirtmektedir. Ayrıca ay kelimesini hem 30-31 günlük süre hem de sevgili manasında kinayeli olarak kullanmaktadır.²¹⁷

Ay, tana kalır:

Tana kaluram her gice ben bedr yüzüncün

Bedr ay dahi nola tana kalur ise her mâh (KB/78)

*Dolunay yüziün için ben her gece tan vaktine kalırım, Dolunay (senin güzelliğine)
her ay şaşırıp kalırsa ne var?*

Tan, *şafak vakti* manasına gelir, ayrıca *hayret*, *şaşma*, *şaşılabacak şey* anlamları da vardır. *Tana kalmak* ise *sabaha kalmak*, *sabahlamak* ve *şaşakalmak*, *donakalmak* anlamlarına gelir (Dilçin, 2009, s. 213-214). Klasik şairlerin *tana kalmak* ifadesini kinayeli veya tevriyeli şekillerde kullandıkları görülür.

Şair, Dolunay’a benzettiği sevgilinin yüzünü izleyebilmek için şafak vaktine kadar uyanık kaldığını fakat sevgilinin bu güzelliği karşısında Dolunay’ın bile şaşırıp kalmasının normal olduğunu ifade etmektedir.²¹⁸

Ay kemende çekilir, Ay’a kement atılır:

Yime gam bir gice düşdünse bende

İkidür ayı kim çekdün kemende (HH/213)

Bir gece bende düştün, kapıda kaldın diye üzülme, iki kez Ay’ı kemende çekip sarıldın.

²¹⁷ İlgili beyitler şöyledir: Yârun cemâli dünyede bedr aya benzemez/Serhoş gözi cefâsı bizi aya benzemez (KB/318) Yüzünden özge yüzini ben aya saymazam/İşbu humarı cüz ki lebün aya saymazam (KB/338) Kaçan ki göre gözüm yüzünde hat ay ile/Giceyle gündüze benzede hatâyile (KB/487) Dil yahısından toğan ay ne 'acâyib ay idi/Boynuma gîsûsı zenciri 'aceb sevdâyidi (KB/502) Dir-idi i gözlerüme rûşinâyî/Ki sana benzedürem rûşen ayı (CH/255) Kaşlarıyile yanahlarımı ben görmeyeli/Dün hisâbm rûşen itdüm zâhirâ dörd ay idi (KB/503)

²¹⁸ İlgili beyitler şöyledir: Şol kişi ki bedr ay ile kalmış ola tana/Tana kalısar yıldız ile ay ile nolur (KB/317) Şol kişi ki bedr ay ile kalmış ola tana/Tana kalasın yıldız ile ay ile nolur (KB/440) Kameran ruh anı görüp kaldı tana/Terahhum kıldı cân u dilden ana (CH/188) Tana kaldı bu gice yüzi bedriyiçün cân/Çü bedr ay ana irdi oyanmah bana yohdur (KB/307)

Kemend, uzaktaki bir nesneyi yakalayıp çekmek amacıyla atılan ucu ilmekli uzun ip. Mecazen de sevgilinin saçıdır (Devellioğlu, 2008, s. 506). İfadenin *kemend atmak*, *kemende çekmek* gibi şekillerde kullanıldığı görülmektedir.

Mesnevinin ilgili bölümünde erkek kahraman Hümâ sevgilisi Hümâyûn'un yanına gitmek ister. Ne var ki daha önce başka kadınlarla yakınlaşmıştır ve Hümâyûn da bundan haberdardır. Bu sebeple Hümâyûn, Hümâ'nın geldiğini gördüğünde oda kapısını sürgüler Hümâ'nın tüm ısrarına rağmen de açmaz. "Bende düşdünse" ifadesi bu durumu anlatmaktadır. Hümâ'nın başka kadınlarla birlikte olması ise "Ay'ı kemende çekdün" ile ifade edilmektedir. Bazı beyitlerde sevgilinin zülüflerinin yüzüne düşmesinin de "Ay'a kemend atmak" şeklinde yorumlandığı görülmektedir.

Kamer (Ay), kemer kelimesiyle birlikte kullanılır:

Hurşîdden serîr ü kamerden kemer düzer

Eflaki çetr ü hayme nücûmu cüyûş eder (ŞD/63)

(Allah) Güneş'ten taht, Ay'dan ise kemer yapar, felekleri kubbe ve çadır, yıldızları ise asker yapar.

Gerek Hilal'in şeklen açık bir kemere benzemesi gerekse de kamer-kemer ses uyumu sebebiyle *Kamer-kemer* ifadeleri şairler tarafından bir arada ustaca işlenmiştir.

Beyitlere bakıldığında şunlar görülebilir: Ay birinci feleğe hâkimdir, hanesi Yengeç, şerefî Boğa burcudur, beyitlerde bu burçlarla, diğer gezegenlerle ve özellikle de dostları Jüpiter ve Venüs ile birlikte zikredilir.

Beyitlerde Ay'ın pek çok inanışa ve benzetmeye konu edildiği de görülür. Bütün âlem gibi Ay da Allah tarafından yaratılmıştır ve onun emriyle bir düzen içinde döner, Ay da tüm kâinat gibi Hz. Muhammed'e itaat eder, onun bir işaretiyle ikiye bölünür. Ay tutulmasından korkulur, Dolunay'da köpeklerin uluması artar, Yeniay'da akıl hastalıkları şiddetlenir. Devr-i Kamer'de fitneler artar ve kıyamet kopar.

Ay sevgiliye ve memduha benzetilir, padişahların Ay'a benzetildiği durumlarda ülkeler de burçlara benzetilir. Ay sevgilinin yüzüyle mukayese edilir fakat mağlup olur. Hilal; aşığın iki büklüm olmuş boyuna, sevgilinin kaşlarına, sevgilinin incecik beline, memduhun atının nalına, sevgilinin ayakkabısının nalçesine, taca, yaya, altın bir kayığa, çevgan oyunundaki çubuğa Dolunay ise bu oyundaki topa benzetilir.

Bunlara ilaveten Hilal'in bayram habercisi olduğu, Ay'ın kemende çekildiği, tana kaldığı, kemer kelimesiyle birlikte kullanıldığı, sevgilinin saçlarında düğümlendiği, Mâh-mâhî ilişkisi kurulduğu, şarap ve işret meclislerini süslediği, Ay'ın sevgiliye âşık ve onun aşkıyla pervane olduğu, bir yükseklik ve yücelik unsuru olarak kullanıldığı da beyitlerden anlaşılmaktadır.

2.7.1. Ay'ın Menzilleri (Menâzil-i Kamer)

İnsanlığın var olduğu ilk zamanlardan beri Ay, bir merak unsuru olmuştur. Mezopotamyalılar Ay yılına dayanan bir takvim yapıp kullanıyordu. Bu takvim daha sonraki Ay takvimlerine ve Müslümanlarca kullanılan hicrî takvime de temel oluşturmuştur. Bu takvimde Ay'ın safhalarıyla belirlenen 29,5 günlük süre esas alınıyordu. Hintliler de diğer kavimler gibi Ay'ın güzergâhını belirlemek için sabit yıldızları temel alan bir sistem kullanmışlardır, bunlara da nakşatra adını vermişlerdir. Buna göre ekliptik 28 parçaya (daha sonradan 27 olarak belirlenmiş) bölünmüştür. Aynı sistem Çin'de "hsiular" Araplarda ise "menâzil" olarak adlandırılmış ve kullanılmıştır (Unat, 2013, s. 9-14).

Arapların yaptıkları gözlemlere göre Ay, felekleri yirmi sekiz günde kateder. Kamer'in, her gece bulunduğu yere göre tespit edilmiş yirmi sekiz menzili vardır. Bu yirmi sekiz menzil sırasıyla şunlardır: *Şerateyn, Butayn, Süreyya, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zirâ', Nesre, Tarfe, Cebhe, Zübre, Sarfe, Avvâ, Simâk, Gafr, Zubânâ, İklîl, Kalb, Şevle, Ne'âyim, Belde, Sa'd-ı zâbih, Sa'd-ı Bulâ', Sa'dü's-su'ûd, Sa'dü'l-ahbiye, Ferg-i evvel, Ferg-i sâni ve Rişâ*. Bu menzillerin kimi uğurlu, kimi uğursuz, kimi hem uğurlu hem uğursuz, karışık olarak nitelendirilmiş, buna göre her menzilde yapılması gereken işler tespit edilmiştir (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 132).

Daha basit bir ifadeyle 12 burç olarak bilinen Zodyak kuşağı bu sistemde 28'e bölünür. Örneğin Ay, Boğa burcuna girdiği ilk gün Süreyyâ (Ülker/Pleiades) menzilindedir. İkinci gün ise Deberân (el- Deberân/Aldebaran yıldızı) menziline geçer. Daha sonra İkizler burcuna geçer ve böylece diğer menzilleri seyre devam eder.

Ahmedî, İskender-nâme isimli mesnevisinde Ay'ın menzillerini tek tek sıralar, fakat detaylı bir yorum yapmaz.²¹⁹ (Farklı okunan bazı menzil adları düzeltilerek metne

²¹⁹ İlgili beyitler şöyledir: Oldı andan sonra peydâ çarh-ı mâh/Kim kamer seyr ider anda sâl u mâh/Çünkü yigirmisekiz gün ol gider/Oniki burcî temâmet seyr ider/On iki burcî-y-ıçun Rabbü'l-Enâm/Düzi

alınmıştır.) İncelediğimiz diğer eserlerde de Sadece *Süreyyâ*, *Kalb-i Akreb*, *İklîl*, *Cebhe* gibi birkaç menzil hakkında müstakil beyitler vardır. Bu beyitler de ilgili başlıklarda verilmiştir.

Klasik şairler, Ay'ın menzillerini de çeşitli söz sanatları vasıtasıyla şiirlerine aktarmıştır. Sevgilinin veya memduhun Ay'a benzetildiği durumlarda onların güzergâhları da Ay'ın menzillerine benzetilir:

Oturdu ay gibi bir menzilde Cemşîd

Ki görünirdi anda aks-i Hurşîd (CH/227)

Cemşîd, Hurşîd'in aksinin görüldüğü bir menzilde Ay gibi oturdu.

Şair, mesnevi kahramanı Cemşîd'i Ay'a, onun konakladığı yeri ise Ay'ın konaklarından birine benzetmektedir. Hurşîd, mesnevinin kadın kahramanı olduğu gibi Güneş manasına da gelmektedir. Şair bu kelimeyi iki manayı da kapsayacak şekilde kullanmaktadır.²²⁰

Ay'ın menzilleriyle alakalı beyitlere baktığımızda bunların 28 tane olduğu, bazılarının uğurlu, bazılarının uğursuz olduğu, sevgili veya memduhun Ay'a benzetildiği beyitlerde onların bulundukları yerlerin veya güzergâhlarının Ay'ın menzillerine benzetildiği görülmektedir.

Şairlerin şiirlerinde Ay'ı en çok hangi yönleriyle ve kaç beyitte kullandığı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

yigirmisekiz menzil temâm/Herbirinde birgün anun seyr ider/İbret-ile kudrete key kıl nazar/Ol menâzil adı Şertayn u Butayn/Pes Süreyyâdur kim oldı çarha zeyn/Girü Debrândur u Hak'a Hen'a hem/Pes Zirâ'u Nesr iy bahr-ı kerem/Tarfe Cebhe Zübre Sarfe hem Avâ/Pes Simâk ü Gafrdur bî-imtirâ (Aİ/415) Pes Zubânâ vü dahı İklîl ü Kalb/Cehd-ile eyle gönülde cehli selb/Menzile Şevle Nagâyim Belde hem/Zâyih ü Sa'd u Bela it ana zam/Dahı hem Sa'dü's-sü'üd iy pāk-dil/Dahı Sa'dü'l-Ahbiyedür bellü bil/Pes girü fer'-i Mukaddemdür yakîn/Pes Muahharla Reşâ-durur hemîn ((Aİ/417))

²²⁰ İlgili beyitler şöyledir: İderdi devr-i mehden şâh-ı şâmı/Tavâf eyler gibi beytü'l-harâmı (HH/140) Nedür her menzile ay gibi gitmek/Seferde cân u dil fursûde itmek (CH/345) Velîkin eydünüz ol mâh-ı tâbân/Ne menzilgâhı kıldı la'line kân (HH/277) Her menzile ki sümm-i semendün şeref vire/Ger ire mâh-ı nev yeri saff-ı ni'âl ola (ŞD/65) Bu menzilden olup meh gibi dil-keş/İrûre gerdini gerdûna kârûn (HH/249) Ya ay gibi eyle menzil-gâhunı çerh/Ya var avratlayın döndürgil çerh (CH/154) Koyuban nîmrûzı iş olur hâm/Ki ay bigi ola hüsnün menzili şâm (CH/345) Malı olan ganîler için k'ehl-i fâkine/Dirler meh al tûse-i râh-ı me'âl için (HH/94) Kavs-i felek midür ki komuş şasta tîr çarh/Ya mâh-ı nev ki cebhede bulmuş kemân kaşun (ŞD/143) Pes andan gün gibi seyr eyleyüp şâh/İrîşdi menziline şöyle kim mâh (HH/121) Yörirdi ay gibi menzil be-menzil/Tolu Hurşîd mihri cân-ıla dil (CH/131) Tenini ayun i şîrîn şemâyil/Eridür rûz u şeb kat'ı menâzil (CH/345)

Tablo 8: Şiirlerde Ay'ın kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Memduh/ Sevgili	Sevgili/ Memduhla mukayese	Hilal- Kaş	Mâh- mâhî	Burç ve mesken	Devr-i Kamer	Nal/Nalçe	Nikâb/ örtü
Ahmedî	22	2	7	6	13	4	4	3
Abdî Musa	6	1			1			
Âşık Paşa	1							
Cemâlî	25	2	4	13	28		1	14
Dâ'î	2	2	3		3	5	1	1
Dehhânî		2			1	1		
Kadı B.	19	10	10	4	3	5	1	10
Şeyhî	3	1	4		2	2	2	3
Şeyyad Hamza	1							

2.8. GÜNEŞ VE AY (MİHR Ü MÂH)

Güneş ve Ay gökyüzünün en parlak iki gök cisimidir. Güneş Dünya'ya hayat verirken Ay da bu hayatı düzenler. Biri gündüzün, diğeri gecenin ışık kaynağıdır, bu sebeple astrolojide kendilerinden Işıklar diye bahsedilir ve Işıklar'ın insan tabiatı üzerindeki etkileri çok büyüktür.

Şairler Güneş ve Ay'ı sıklıkla birlikte anmış ve çeşitli söz sanatlarında kullanmıştır.

Ay ve Güneş, haneleri Yengeç ve Aslan burçlarıyla ve bazı gezegenlerle birlikte zikredilir:

Bahdı gördi oturur bir zühre-çihır

K'olur ana müşteri mâh-ıla mihr (Aİ/400)

Orada Ay ve Güneş'in müşteri olduğu bir Zühre çehrelinin oturduğunu gördü.

Klasik şiirdeki sevgili anlayışı gereği sevgilinin güzelliği ölçülemez; sadece insanlar değil Ay ve Güneş bile ona âşık olur. Şair sevgiliyi Venüs'e benzetmekte, Ay ve Güneş'in de ona talip olduğunu ifade etmektedir. Jüpiter başlığında bahsedildiği gibi müşteri kelimesi hem Jüpiter hem de alıcı/talip manasında kullanılır. Yine daha önce ifade edildiği gibi Venüs, Jüpiter ve Ay dost ve talihli gezegenlerdir, Güneş ise hayat kaynağıdır.²²¹

Ay, Güneş ile kırân (kavuşum) ettiğinde Yeniay, Güneş'le karşıt olduğunda Dolunay olur:

Pûlâd zengî ay yüzüne karşı turmasun

Hem âfitâb ola yüzüne derhûr âyine (KB/409)

Kara çelik Ay, senin yüzüne karşı durmasın. Senin yüzüne layık ayna Güneş'tir.

Güneş başlığında Güneş'in altın bir aynaya benzetildiğinden bahsedilmişti. Cam aynaların imal edilmediği eski dönemlerde çelik, cilalanarak parlatılır ve ayna olarak kullanılırdı. Bu aynalar zaman içinde paslanır ve bakıma ihtiyaç duyardı. Bu sebepten varlıklı insanlar altın aynalar kullanırdı. Güneş de madenlerden altına hakimdir.

Yine Ay başlığında bahsedildiği üzere Ay Güneş'le kavuşum (kırân) yaptığında görünmez olur. Güneş'le 180 derecelik karşıt açı (mukabil) yaptığında ise Ay, Dolunay evresine geçmiş olur. Klasik şairler bu gökyüzü olaylarından kırânı sevgiliyle

²²¹ İlgili beyitler şöyledir: Ger ay u gün dahı sanadur müşteri velî/Tâli' yiginliği gerek ol bir sitâredür (Dâ'î/101) Meclisün mutribidür Zühre 'Utârid de nedîm/Kameri bende vü Hurşîdi gulâm eyle bugün (Dâ'î/139) Sen güneş yüzlüye cânlar müşteri/Zühre ılduzlusın iy mâh-ı felek (Dâ'î/155) İy alnı ay yüzi güneş sensüz cihânda bir nefes/Şems ile Zühre doğmasun hem mâh-ı tâbân olmasun (Dâ'î/198) Güneşe eyvân Esed burcı olur/Ay dahı Harçeng burcını alır (MT/177) Eyâ hurşîd-i meh-peyker cemâlün müşteri-manzar/Ne manzar manzar-ı tâli' ne tâli' tâli'-i enver (Dâ'î/255) Yine bu hâtıra düşdi musâhibân-ı kadîm/Ki zühre çengî vü ay sâkî güneş idi nedîm (KB/303) Yüzi güneşi kaşı ayı müşteri tutağın/Görelî bildi gönülüm ki şol dem oldı sakîm (KB/303) Güneş ü ay u tîr ile zühre/İtmîş uş kavsde kırân didiler (KB/502) Didi ana çerh-i gerdân hâlî nedür/Sipîhr ü mihr ü meh ahvâlî nedür (CH/161) Latîf eş'âr itdiler rivâyet/Meh ü hurşîdden hoş hoş hikâyet (CH/371) Esed neçün ol şemsün evi beyân eyle/Neçün ola serâtân burcı cirm-i mâha hısâr (AD/63) Tâ kim felekde şems ü kamer devr ide dahı/Şemsün şu'â'ı birle kamer müstefîd ola (Dâ'î/56)

bir arada olmaya, karşıt veya mukabil olmayı ondan ayrı kalma durumlarına benzetmişlerdir.

Şair bu beyitte Ay'ın karanlık evresini pastan kapkara olmuş bir aynaya, Güneş'i ise altın bir aynaya benzetmekte ve sadece bu altın aynanın sevgilinin yüzüne layık olduğunu ifade etmektedir. Ay, esasında gümüşle özdeşleştirilse de şair sevgilinin güzelliğini övmek için Ay'ı paslanmış çelik bir aynaya benzetmektedir.²²²

Ay ve Güneş Allah'ın emriyle hareket eder:

Kim ola kim gökde ay gün yorida

Kim ola kim yirde dün ün durıda

Gökyüzünde Ay ve Güneş'i yürüten, yeryüzünde geceyi gündüzü kararlaştıran kimdir? (GN 4/727)

İslam inancına göre diğer gezegenler, yıldızlar ve tüm kâinat gibi Ay ve Güneş de Allah'ın emriyle belli bir düzen içinde hareket etmektedir.²²³

Ay ve Güneş Hz. Muhammed'in müridi ve hizmetkârıdır; Hz. Muhammed Ay ve Güneş'e de benzetilir:

Kim ola Ahmedî ki mürîd oldılar temâm

Mihr-ile mâh u encüm ü erkân Muhammed'e (AD/9)

Risâlet tahtının sultân u şâhı

Hidâyet burcının mihri vü mâhı (HH/35)

Peygamberlik tahtının sultanı ve padişahı, doğruluk burcunun Güneş'i ve Ay'ı...

²²² İlgili beyitler şöyledir: Bir hefte yüzün ayı güninden olan ayru/Rûşen bu durur k'irişimez yılına bârî (KB/497) Gönüli âyine kılup güneş yüzüne senün/Kaçan ki karşı dutam elbete kamerlenürem (KB/454) Tapun şâmîdür olmaz mihri şâmun/Ki mehsin mihr ile olmaz tamâmün (HH/212) Şol güneş yüzüne karşı ben hilâlî olmuşam/Ola bu eksüklüyi kim hüsnünüz kâmil kıla (KB/31) Güneşüme yakın olıcah bedr oluram ben/Eksile yakın olıcah ay ay ne sebebden (KB/281) Güneş dahi zerrin ola yüzüm gibi rûşen/Bedr ayına bahıp tolu sîmâyı görürse (KB/281) Aşık ki oynayımaya canın hâm ola/Virmese ay varın güneşe nâ-temâm ola (KB/302) Güneşden düşen ırağ ay olur bedr/Hilâl olmuşam uş ben senden ırah (KB/41) Güneşi eger görmeye görünmez olur mâh (KB/235) Güneşden ayrılcah ay olur bedr/Ben ayrılalı benzedüm hilâle (KB/240) Güneşe irmeğe kuvvetümüz eger irmez/Mukabil olıbanun 'aksiyile mâh olalum (KB/253)

²²³ İlgili beyitler şöyledir: Ay-ıla günü getüren ol-durur/Gice-y-ile gündüzi Ol ol-durur (Aİ/412) Semâ'da yörüdür mihri vü mâhı/Yir üzre yaradur mürğ ile mâhî (HH/17) Neden ser-keştelik geldi sipihre/Ne virdi tâb mâha sûz mihre (HH/45) Düşer ol 'âkibet cân gibi dâma/Gelür hem mihr ile meh gibi bâma (HH/115)

Daha önce pek çok başlıkta ve beyitte bahsedildiği gibi tüm kainatın Hz. Muhammed'in hizmetkarı olduğu, bütün alemin onun aşkı sebebiyle yaratıldığı inancı vardır. Şair peygamberliği tahta benzettiğinde Hz. Muhammed'i sultana ve padişaha; burca benzettiğinde ise Ay ve Güneş'e benzetmekte ve leff ü neşr vücuda getirmektedir.²²⁴

Ay ve Güneş sevgilinin veya memduhun yüzüne ya da bizzat onlara benzetilir:

Pes andan gün gibi seyr eyleyüp şâh

İrişdi menziline şöyle kim mâh (HH/121)

Şah böylece oradan güneş gibi hareket ederek Ay gibi menziline ulaştı.

Sevgilinin yüzünün veya bizzat kendisinin Ay veya Güneş'e benzetildiği pek çok beyit örneği mevcuttur. Birçok şair ise memduhu veya onun yüzünü hem Güneş'e hem Ay'a benzetmiştir. Şair, memduhun sefere çıkmasını Güneş ve Ay'ın burçlar kuşağı üzerindeki hareketine teşbih etmektedir.²²⁵

²²⁴ İlgili beyitler şöyledir: Kimün kim olsa hâki başına tâc/Olur nûrına mâh u mihr muhtac (HH/37) İzzetünden mesken-i feth ü zaferdûr âsitân/Rif'atünden menzil-i şems ü kamerdür âsitân (HH/42) Vaz'unun mâhın münevver kıldı burc-ı tâ vü hâ/Zatunun mihrini enver itdi çerh-ı yâ vü sîn (HH/42)

²²⁵ İlgili beyitler şöyledir: Sen meh-likâya irmege ey âftâb-ı hüsn/Cânım cihândan oldu ki cevri-i cihân çeker (ŞD/97) Sabr orucu yüzünden bin îde irişürüz/Yıllarda bir göricek sen gün sıfatlı ayı (ŞD/182) Gördüm ay ve güneş on bir yıldız/Secde kılurlar kamusı bana düz (DY/153) Ben ol cemâli güneş alnı ay için öleyim/Nigâr-ı çâbü ü hoş dil-rübâyiçün öleyim (Dâ'i/110) Sünbül saçının silsilesin boynuma daksam/Ol yüzi güneş çün meh-i tâbânı bir öpsem (Dâ'i/145) Her göz ne görebilsün anun sırr-ı cemâlin/'Amâ ola kim şem' ile şems ü kamer ister (Dâ'i/203) Sen güneş yüzlüyü kim mülk-i cihânı tutdun/Aya benzetmez isem âya neye benzedürem (Dâ'i/204) Ne gam şeb nüktesinden mâh-tâba/Ne var ta'n eylese ebr âfitâba (HH/50) Ne sultân âfitâb u mâh-manzar/Şeh-i ferhunde-fâl ü ferruh-ahter (HH/51) La'lîn lebün kamer-rûh hurşîd-rû ham-ebrû/Gül-bûy u serv-kâmet sîmîn-ten semen-ber (HH/56) Devâ kıl kimde kim görsen şehâ derd/Meh ü hurşîd gibi ol cevân-merd (HH/59) Ser-i zülfini salmış âfitâba/Ki ya'nî sâye bândur mâh-tâba (HH/107) Ne hoşdur yâri görmek hâb içinde/Nitekim âfitâbı mâh içinde (HH/123) Habîb-i dil-nüvâz u mihr ü mehveş/Emîr-i ser-fîrâz u şâh-ı ser-keş (HH/144) İki hindûsı düşmüş pîç ü tâba/İki mehtâb u mihr olmuş sehâba (HH/178) Gül-bûy ü semen-ber ü şeker-leb/Hurşîd-i Çîn ü meh-likâdur (HH/180) Dil-ber yüzi şevk ile tolsun/Meclisde güneşler ü kamerler (HH/181) Yüzündür çerh-ı hüsnün mihr ü mâhı/Özündür dâne-i deryâ-yı şâhî (HH/183) Dîvâne olma deftere yaz hâlün iy gönül/Ol mihr ü mâh-ı ravzama var 'arz kıl (HH/184) Münevver tal'atun hurşîd ü mehveş/Müzeyyen kâmetün mergûb u dil-keş (HH/185) Selâm-ı rûh u dil ol serv ü mâh u ser-mihre/Ki mülk-i 'âleme server durur müsellemdür (HH/191) Dilinde nâriyiçün âfitâbun/Yüzinde nûriyiçün mâh-tâbun (HH/246) Hoş ol iy âfitâb-ı burc-ı şâhî/Tulû'it kevnün iy tâbende mâhı (HH/252) Niçe bütler çeküp müşkîn kemende/Düşürmüşlerdi mâh u mihrî bende (HH/255) Şebün mâhı vü rûzûn âfitâbı/Zemânun şem'i vü devrûn şihâbı (HH/291) Ki şâhâ bedr ola kadrûn şebün rûz/Meded kıl geldi mihr-i Âzerefrûz (HH/300) K'olur rûzun şebi bedrûn hilâli/Fesâdı kevnün ü mihrûn zevâli (HH/309) Güneş durur cemâli vü yohdur aya mecal/Çün görmüşem bu cem'de yıldızlarını ben (KB/28) Güneş sanemâ yüzün ü alnun çü kamerdür/Bilün ile konşısı çü kûh u çü kemerdür (KB/106) Yüzüne meh diyimezem güneşdür/Velî cân göz yaşında oldu mâhî (KB/235) Güneş yüzünün üsünde hilâli kaşı gösderdün/Ki bin 'âşık benüm gibi begüm ol 'ide kurbândur (KB/260) Güneş yüzi üstindegi bedr ayına bahun/Cem câmını dilersenüz uş âyine bahun (KB/279) Ay alnını gün yüzünü hüsnünde ben

Güneş ve Ay'ın sevgilinin yüzüne benzetildiği durumlarda saçlar da geceye, buluta veya örtüye benzetilir:

Güneş giceyi giderür ü giderimez ay

Yüzünde ay ü güneş giceyi himâyet ider (KB/452)

Güneş, geceyi giderir ama Ay gideremez. Yüzünde Ay ve Güneş geceyi himaye eder.

Herkesin malumu olduğu üzere Güneş'in doğuşuyla gece yerini karanlığa bırakır. Ay ise geceyi bir nebze aydınlatsa da ışığı Güneş kadar güçlü değildir. Bu sebepten karanlık içinde parıldar.

Şair, sevgilinin saçları yüzüne düştüğünde onu Ay'a, saçlar toplandığında ise yüzü Güneş'e benzetmektedir.²²⁶

Bazen sevgilinin yüzü Güneş'e benzetilirlen kaşlar Hilal'e; alın ise Ay'a teşbih edilir:

göreliden/Getür hamâyil içeyüm andı ki yıldız görmeden (KB/293) Yüz görürler ay u güneş yüzün için yüze yüz/Ben gözün gibi göze göz bir melâ göz görmedüm (KB/369) Uyhu gözünün esrüğünü aya mı dırsın/Güneş yüzünün nisbetini aya mı dırsın (KB/427) Şems durur ay yüzi serv-i revân üsdine/Işkî sa'âdet durur rûh-ı revân üsdine (KB/508) Bu gice ayı ki gördüm yüzünde ay güneşüm/Günüm mübarek ayum kutlu sâldür nâzûk (KB/516) Her zemânun bir nigâr u şâhı var/Her günün güneş gicenün mâhı var (KB/535) Sana benzerdi ol mâh-ı dü-hefte/Olur sencileyin la-büd girifte (CH/254) Getürüp mâh u mihri bir yire sen/Dilegün virmedüm hergiz sana ben (CH/345) Koyup Hurşîd'i mâhden şâh Cemşîd/Çıkar daşra nite kim subh hurşîd (CH/381) Râyü şems ü hem kamer tal'atlıdur/Pâk-i zâtı hem 'âlî-himmetlidür (AC/11) Yörîdi ay gibi menzil be-menzil/Tolu Hurşîd mihri can-ıla dil (CH/131) İriben her ayun sonunda haclet/Ki ider her gün bir evde ay ıla halvet (CH/298) Düşüp sâkî yüzine 'aks-i bade/Göresin mâh u mihri bir arada (HH/86) Dirîg itme ana iy meh visâli/Ki mihrün görmeye hergiz zevâli (HH/121) Şâhâ yüzünün tâli'i şems ü kamer olsun/Câmı kim anı nûş ide la'lün şeker olsun (Dâ'î/135) Üç kızı var yüzleri bedr-ay-ıdî/Şemse Dilşaz ile hem kamer-idi (AC/286) Hem hatunlar bu yana da Şemseyi/Hûb ârâyışlediler key ol ayı (AC/291) Elüne gözgü al bakın yüzün alnun safâsına/Ki niçe ay u gün bigi bugün tâbân-durur iksi (HD/72) Şimdi görün siz anun billâhi gün yüzini kim/Ne hilâl eyledi gör çarh-ı felekde kameri (HD/92) Gönlüm alan hûblar şâhid-i server kimün/Yüzi güneş alnı ay lebleri gevher kimün (HD/93)

²²⁶ İlgili beyitler şöyledir: Şebinden sâye salmış mâh-tâba/Schâbın çenber itmiş âfitâba (HH/210) Götürdi mâh-tabından nikâbın/Giderdi âfitâbun 'ayn-ı âbın (HH/296) Cân eyle düşdi hüsnine şol bedr yüzünün/Güneşden idinürse kınâ'nı yoh tanum (KB/469) Saçı gicesi içinde cemâli bedr-i münîr/Bu güneş ile yürek yağı her nefesde erir (KB/498) Tutar ay yüzi şerminden nikâbı/Yüzünün şem'i yakar âfitâbı (CH/112) Hevâ-yı dil urup hurşîdden kerem/Götürdi mâh yüzünden perde-i şerm (CH/215) Dahdı saçun mâhı bedrün boynına müşgîn kemend/Saldı zülfün âfitâbun yüzine 'anber-nikâb (AD/238) Dahdı saçun mâhı bedrün boynına müşgîn kemend/Saldı zülfün âfitâbun yüzine 'anber-nikâb (AD/238) Komış âteşden 'anberden sipendi/Şebi salmış meh ü mihre kemendi (HH/178) Salup mâhına zülfünden sehâbı/Nikâb ile yeşerdi âfitâbı (HH/179) Götürdi mâhıdan şeb-gün nikâbı/Kodı bî-âb çeşm ü âfitâbı (HH/188) Saldı siperin ay u güneş çekmedi tığın/Ol fitne meğher seyr ide meydâna gelüpdür (Dâ'î/95) Nikâbın açıkak hurşîd-i enver/Didi ol dem mâh kim Allahu ekber (CH/399)

Kılalum her gice bayram kaşunun ayıyile

Çü güneş yüzün ile tutmuşuz uş orucını (KB/295)

Madem Güneş yüzün ile orucunu tuttuk, kaşlarının Hilal'i ile her gece bayram edelim.

Ay maddesinde, Hilal'in bayram habercisi olduğundan bahsedilmişti. Bu beyitte ise şair, sevgilinin Güneş yüzü için oruç tuttuğunu, yani ona kavuşmak için gün saydığını artık sevgilinin Hilal kaşlarına kavuşarak bayram etmek istediğini ifade etmektedir. Ay-Güneş ve oruç-bayram kelimeleriyle leff ü neşr yapılmıştır.²²⁷

Özellikle mesnevilerde aşıklardan biri Ay'a diğeri de Güneş'e benzetilir:

Biri birini kuçdı iki peyker

Diyezdün bu meh ü ol mihr-i hâver (CH/146)

İkisi birbirini kucakladı, sanki birinin yüzü Ay, diğerrinin yüzü sabah Güneş'i idi.

Şair, mesnevideki aşıkların kavuşmasını Ay ile Güneş'in kırân etmesine benzetmektedir. Gezegenlerin cinsiyetlerine de uygun olarak kadın kahraman Ay'a, erkek ise Güneş'e benzetilir.²²⁸

Altın ve gümüş ile ilişkilendirilirler:

Ne yire kim tokunur şems [ü] kamer

Her birinde var-durur bunda tamar (AC/120)

²²⁷ İlgili beyitler şöyledir: Ay nola hilâl oldıyse kaşların için/Güneş dahi ola eger ol yayı görürse (KB/281) Bitdi yirinden görelî boyunı serv-i bûstân/Ayda bunun gibi alın güneşde bu yüz görmedüm (KB/293) İy gamzeleri dönme vü çöngelme berü gel/Yüzün ile alnunı bana şems ü kamer kıl (KB/348) Şol güneşe kul olam ki bedr ay anun için/Mahv ola her ayda bir kaşları hilâliyle (KB/349) Kaşları hilâlin göreliden berü bildüm/Gündüz yüzi güneş ü gice mâh olsardur (KB/355) Kaşlarıdur hilâl ü yüzi güneş/Öleyüm ol oh ile yaya kam (KB/387) İki hilâl kaşı yüzini kılalı bedr/Güneş yüzi kadümi benüm çün hilâl ider (KB/389) Hilâlî görse dirdi uş ol ebrû/Güneşe baksa dirdi kim uş ol rû (CH/131) Yüzleri gün alnı ay bedr-i tamâm/Kaşları mihrabına canlar imâm (AC/204) Güneşüm gülşenün için aylar/Şol hilâlî kaşun için yaylar (KB/279)

²²⁸ İlgili beyitler şöyledir: Şeref virmişdi mâha ferri şâhun/Hilâl itmişdi şâhı mihr ü mâhun (HH/193) 'İşkuma binüm ü cevruine senün/Oldı mîzân ay u güneş merd ü zen (KB/256) Gündüz gice ay güneşi kovar güneş ayı/Her birisi kovar kovani illâ seni ben (KB/301) Bir a'lâ kasrda şâh-ıla Cemşid/Oturmuşdı sanasın mâh u hurşid (CH/105)) Ne çâre turdılar Bihzâd ile şâh/Birisi mihr idi sankim biri mâh (HH/97) Turuncın çünkü atdı mâh mihre/Tokundı nâ-gehânî Şâh Fihri'e (HH/119) Tutup mihr ile sâzın ol kamerveş/Bu söz sûzından urdu 'ûda âteş (HH/191) Olup bir şeb kamer sih-leb şeker-hâ/Kırân itmişdi meh mihr ile gûyâ (HH/193)

Her yere kim varupdurur bir tamar

Anda yahud şems olur ya[hud] kamer (AC/136)

Ay ve Güneş nereye dokunursa orada maden damarı vardır.

Nerede bir maden damarı varsa orada Güneş (altın) ve Ay (gümüş) vardır.

Ay, madenlerden gümüşü, Güneş ise altını temsil eder. Bu sebepten Ay ve Güneş'in ayna, kadeh gibi nesnelere benzetildiği de zikredilmişti. Bu beyitte ise şair altın ve gümüş yerine doğrudan Güneş ve Ay ifadelerini kullanmaktadır.²²⁹

Kadehe benzetilirler:

Ay u güneş gibi bir câm-ı 'azrâ

İçi câmun tolu lûlû-y-ı lâlâ (CH/317)

Ay ve Güneş gibi bir bakire kadeh, içi parlak inci dolu.

Ay ve Güneş renk ve şekil yönünden kadehe benzetilir. Sultanların içki meclislerindeki kadehler altından imal edilip kıymetli taşlarla süslenir. Azrâ, bakire manasına gelir ve Başak burcunun isimlerinden biridir. Güneş'in Başak'ta olduğu zamanlar açık havada işret için son zamanlardır, bu dönemden sonra havalar soğumaya başlar. Şair, sultanların içki meclisini, kadehlerin özelliğini, işret mevsimini bu şekilde dile getirmektedir.

Mum, meşale gibi ısı ve ışık kaynaklarına benzetilirler:

Lâyık degül ki sohbetine şem' ola güneş

Ol nûr-ı revnakı nola k'anı kamer döker (KB/476)

Güneş senin sohbet meclisine mum olmaya layık değildir. Ay'ın yansıttığı ışık, ne kadar parlak olabilir ki?

Daha önceki beyitlerde memduhun yüceliğini ifade etmek için gökyüzünün ona bir saray olduğunu, makamının çok yüce olduğunu görmüştük. Bu beyitte ise şair

²²⁹ İlgili beyitler şöyledir: Gönderür tâc u libâce hem kemer/Degme tonlar yazılı şems ü kamer (AC/288) Bu suffede ki güneş ay müzehheb itmiş anı/Kaçan ki olmayasın sen safâsı yoh nidelüm (KB/55)

Güneş'in veya Ay'ın memduhun makamını aydınlatan bir mum bile olamayacaklarını ifade etmektedir.²³⁰

Ay ve Güneş sevgilinin veya memduhun yüzüyle mukayese edilir:

Yüzündür ol güneş kim şavkı her-mâh

Eridür şem ' bigi çarhun ayın (AD/510)

Yüzün, ışıyla feleğin Ay'ını her ay mum gibi eriten Güneş'tir.

Şair sevgilinin yüzünü Güneş'e benzetmekte, gökteki Ay'ın ise Dolunay'dan Yeniay evresine geçmesini, yani küçülüp ışığının azalmasını sevgilinin güzelliği ve ışıltısı karşısında utancından eriyip kaybolmasına bağlamaktadır. Şair böylece hüsnütalil yapmaktadır. Daha önce pek çok başlık ve beyitte ifade edildiği gibi ne Güneş ne Ay ne de başka bir varlık sevgilinin güzelliğine rakip olabilir.²³¹

²³⁰ İlgili beyitler şöyledir: Cemâlün tâze gülden gülşen olsun/Çirâgun ay u günden rûşen olsun (ÇN/322) Harîm-i hürmetine mâh gice meş'ale-dâr/Sarây-ı haşmetinün mihr tanla derbânı (ŞD/50) Çırâğı meclisinden ay u gündür/Felekler matbâhından bir düttündür (ÇN/311)

²³¹ İlgili beyitler şöyledir: Ay u gün öykinür meger ol şeh kemâlîne/Kim dün gün irdi bunlara naks u zevâller (ŞD/77) Nâleyle aldı egnine nîli kabâyı çerh/Zerd oldu âftâb yüzün tırmaladı mâh (ŞD/81) Hüsn hânî ni'metinden gül yüzün açsa nikâb/Sofrasında sebze degmez kurs-ı mâh u âftâb (ŞD/89) Bunca nûr u ferr ile yüzün gününe benzemez/Nice kim bedr-i felek yüzün her ay bozar düzer (ŞD/100) Aç gözün iy rûşen-nazar ol meh-likâ-manzûru gör/Kim ay u günü mahv ider bu tal'at-i pür-nûru gör (ŞD/119) Yine yüz 'izzet ile şâh gelür/Güneşe harf urucu mâh gelür (ŞD/124) Pür-nûr iken güneş bigi cirminde hüsnünün/Bedr ayda kelefleyin itmiş karâr hat (ŞD/135) Hüsnün günü yir ehline mi nûr olur hemîn/Andan yakar çerâğı meh-i âsmân dahı (ŞD/194) Yüzün letâfeti şems ü kamerde bulna mı/Lebün halâveti şehd ü şekerde bulna mı (ŞD/195) Hayrânem ol aya ki gice saçdı nûrunu/Ay gün n'olur ki mahv ide firdevs hûrunı (ŞD/190) Yâ dem-i sâfi ya gönlün ya şehün 'ayşı müdâm/Ay mı rûşen ya güneş ya kutlu dizârün senün (Dâ'i/79) Ay u güneş demek sana hâşâ ki bellüdür/Ayun küdürüti dahı şemsün kesâfeti (Dâ'i/114) Güzel kaçan süci içse güniler ay ile gün/Felekde zîra ki mâh ile âfitâb içmez (Dâ'i/136) Tal'atun mihrine ger fitne olursam ne 'acab/İndürür sihr ile ol çarh-ı felekden ayı (Dâ'i/195) Sanemâ nikâbun açsan ebedi kalur güniden/Yâhod ay felekde penhân ya güneş nikâb içinde (Dâ'i/201) Ay ayağın toprağundan müstenir/Gün cemâlün pertevinden muktebes (Dâ'i/208) Hüsn ü letâfet âyeti ger ay u gündedür/Ayun günün letâfeti katunda kündedür (Dâ'i/218) Ay u güneş ne vech ile benzer yüzüne kim/Günün zevâli var dahı ayun yüzi kelef (Dâ'i/224) Düzüpdür ay u gün toğar tulnûr/Birisin mahv ider birin tolunur (ÇN/305) Nazirin yokdur ey devlet Humâyı/Güneşden fark ider yıldızlar ayı (ÇN/319) Günün günden yig olsun devletün bây/Çirâgun ılduz olsun ılduzun ay (ÇN/321) Yüzi gülden güleçdür zülfî müşğîn/Güneşden göklürekdür aydan aydın (ÇN/337) Eger hurşiddür bulur kûsûfî/Ve ger mâh ise hod vardur husûfî (HH/20) Müşerref eylemiş ol bârgâhı/Utandırmış cemâlî mihr ü mâhı (HH/74) Büt-i Ferhâr için gösterdi çehre/Nazar kıldurmaz oldu mâh u mihre (HH/88) Kemâlün bedrinün yokdur hilâli/Cemâlün mihrinün olmaz zevâli (HH/221) Benem Leylîye Mecnûn bes niderem güneş ü ayı/Cana leylî izi tozu yig ola ay cemâlinde (KB/3) Şol güneş kulıyam ki ta'ne urur/Gök yüzindeki bedr olan kamere (KB/55) Hilâli görelî kaşun kırar 'uşşâkı oh ile/Güneş yüzün ne kılaydı eger bedr ayı gösdersen (KB/212) Sen sitâreyi götür tâ ki bu devründe senün/Şemsi bilesin nedür tâ kim ne biliser kamer (KB/224) Görelî görîmedi gözüm güneşi/Ol gice gözîkeli gönîmedi mâh (KB/237) Diyimezem ki güneşsin kaçan diyem ki aysın sen/Çü varlıh varlığı zâtun bu 'âlemde kemâhîdür (KB/257) Bana ne şems gerek gündüz ü ne ay gice/İkisi dahi benümdür özün ile çelebi (KB/259) Bedr ayı nisbet iden yüzüne eksük dimiş/Güneşün nakşını tapunda ribâyî didiler (KB/264) Alnuna yüzün ta'ne ura güneşe aya/Kirpükle gözün esride vü aya reva mı (KB/265) Ay u güneşde çün gözüm gördi husûf ile

Sevgilinin Ay ve Güneş'e karşı üstünlüğünün bir sebebi de onun asla batmamasıdır:

Yanalıdan hüsnünün şem'inde dil pervânevâr

Dem-be-dem dir mâh u mihre "lâ-uhıbbu'l-âfilîn" (HH/42)

Güzelliğinin mumunda pervane gibi yandığından beri gönül Ay ve Güneş'e karşı daima "Ben batan şeyleri sevmem!" der.

Şair bir muma benzettiği sevgilinin yüzünü Ay ve Güneş'e tercih ettiğini ifade etmektedir ve bunu Hz. İbrahim kıssasına dayandırmaktadır. Kıssada Hz. İbrahim henüz çocukken yaratıcısını aramaya koyulur, Ay ve Güneş'i tüm ihtişamıyla görünce yaratıcının onlar olabileceğini sanar fakat kısa bir zaman sonra bunların batışıyla batan şeylerin ilah olamayacağını anlar ve "lâ-uhıbbu'l-âfilîn" (En'âm Suresi 76. ayet) der.

Şairler de Ay ve Güneş'in doğup battığını, sevgilinin ise her daim aşıkların gönüllerini aydınlattığını bu sebeple sevgilinin bu ikisinden üstün olduğunu iddia eder.

Ay ve Güneş birbirine âşıktır:

Pes yaratdı kudretinden ol İlâh

Arş nûrından gök yüzinde şems ü mâh

O zaman yüce Allah kudretiyle gökyüzünde arşın nurundan Güneş ile Ay'ı yarattı.

Birisi tabbâh u birisi renkerez

Renk viren ay u güneşdür mîve-peş

küsûf/Âyine yüzünü niçe güneş ü aya benzedem (KB/291) Ay ile güneşi sini görelî görmemişem/Sen reva ola mı her gice ki yıldız göresin (KB/305) Her gün ü her gice ay u güneş cihanlara/Toğar velîk ben nideyüm bana yıldadur (KB/391) Ben güneşden rûşen itdüm anı gördüm bilmedüm/Bedr sîmâ mıydı ol bût yohsa ol sîm ay idi (KB/503) Ay gurresi benzeyimye kaşına direm/Görürse güneş yanağını yaşına direm (KB/510) Düşe lerâze maha ire âfitâba sûz/Bir gez eger ol ikiye kahrın ide hitâb (CH/69) Kamer n'olur ki oldı rast hurşîd/Nigin-i hatemindc mühr-i Cemşîd (CH/84) Nilüfer güneşe çün oldı mâyil/Ana mehtâbdan bârî ne hâsıl (CH/106) Adıdur Hür-zâd anun cemâlî/Ki ayundur mehâkı gün zevâlî (CH/133) Kenizekler getürdi hûb-çihre/Ki ururlardı ta'na mâh u mihre (CH/134) Gice gündüz mâh ü mihr-ile der-tâb/Ne günde ârâm var ne gicede hâb (CH/281) Gice yârüm ki eridür mihr ü ayı/Katumdan idicem 'azm-i cüdâyî (CH/290) Ayı eritdi haclet saldı günü zevâle/Didükleri-y-içün kim yüzüne yüz mukâbil (AD/130) Gün zevâle düşdi vü alınuban inceldi ay/Âşık oldılar meger ol zülf-ile ol alına (AD/556) Ne mâh durur ki pertevinde/Hurşîd-i cihân-nümâ sühâdur (ŞD/66) Bi'hakkı mâh u hurşîd-i dür-eşân/Ki yarun yüzi gibi oldı rahşân (CH/126) Sabâ götürme yüzinden niğâbı kim günden/Güneşi ditreme dutar kamer hayâya düşer (HD/107)

Onun biri pişirici diğeri ise renkler dökücü idi; renkleri Ay yansıtıırken, Güneş de ham olan şeyleri olgunlaştırıyordu.

Hem bulara düşdi uş ol aks-i rûy
Ol sebebden toldı ‘âlem reng ü bûy

Sonra bunlara Hak güzelliğinin aksi vurdu, bu yüzden alemler renk ve kokularla dolup taşı.

Çün birbirnün yüzinde Hak nûrın
Gördi âşık oldu sevdi birbirin

Bunlar birbirlerinin yüzünde Hakk nurunu görünce, karşılıklı âşık oldular.

Güneşi dördinçi gökde ol İlâh
Neyyîr-i a’zam kodı ol pâdişâh

Yüce Allah Güneş’i dördüncü gökte en büyük ısı ve ışık kaynağı olarak bıraktı.

Ayı uşbu gökde seyyâr eyledi
İlla güneş ‘ışkına zâr eyledi

Ay’ı da gökte Güneş’in aşkı ile dolaştırıp döndürdü.

Güneş aya inmek ister inemez
Ay-ıla ol bir felekde dönemez

Güneş Ay’a inmek ister inemez, çünkü onun Ay ile aynı gök katında ve aynı yörüngede dönmesi mümkün değildir.

Pes bıragur nûrını yir üstine
Yani cilve gösterür ol dostına

Hal böyle olunca Güneş’in ışıkları Ay’ın üstüne vurur ve o, sevgilisine bu şekilde cilveler yapar. (GN 3/141)

Şair, Ay ve Güneş’in birbirlerine âşık olduklarını, birbirlerine kavuşmak için sürekli döndüklerini ama kavuşamadıklarını ifade eder. Güneş’in ışıklarını Ay üzerine yansıtması da bu aşkın tezahürüdür. Şair esasında kavuşma, ayrılık gibi aşka dair

kavramlarla Ay ile Güneş arasındaki devir, kırân, karşıtlık gibi astronomik ilişkiyi anlatmaktadır.²³²

Ay ve Güneş de sevgiliye meftundur:

Sensin gözetdüğü giceler bacalardan ay

Hem sensin istediği günün günde der-be-der (AD/308)

Ay'ın geceleri bacalardan gözetlediği sensin, Güneş'in kapı kapı dolaşıp istediği de yine sensin.

Ay ışığının geceleri evlerin baca ve pencerelerinden içeriye girmesi Ay'ın sevgiliyi gözetlemesine, Güneş'in de gün içinde farklı farklı konumlarda olup ışığının yer değiştirmesi de Güneş'in sevgiliyi kapı kapı aramasına bağlanmakta ve hüsnütalil yapılmaktadır. Diğer bir deyişle Ay ve Güneş'in sevgilinin etrafında döndüğü iddia edilmektedir.²³³

Ay, ışığını Güneş'ten alır. Güneş ise ışığını sevgilinin yüzünden alır:

²³² İlgili beyitler şöyledir: Ay diler kim vara güneş katına/Cehdi der kim irişe hasretine/Tâ varınca güneşe külli arır/Ol yigitlik ferri kalmaz hiç karır/Magbûn olur pes güneşden ayrılır/Menzile varurken ay yolda kalur/Furkat içre ay çü dost kadrin bilür/Pes bu kez kendüzinün bedrin bulur/Ay çü bildi bedr olupdur yüzünü/Dosta 'arz itmek diler kendüzinü/Ay dogunça gün tolnur iremez/Görünimez dosta dostın göremez/Eydür ol durmadı gitdi ben duram/Görinem dosta vü hem dostı görem/Gün toğınça ay yine varur batır/Birbirisin görmege bulmaz zafer/Ta varınca dosta külli mahv olur/Kendi ilmi kendüzinden sehv olur/Birbirisin sevdügiyçün ay u gün/Niçe yüz bin yıl olur bu ay u gün/Yıl geçer degşürilür devr ü zaman/Degşürilmez ay u gün 'ışkı hemân (GN 3/145) 'Işk degül mi çarhı sergerdân kılan/Ay u günü durmadın gerdân kılan (GN 3/151)

²³³ İlgili beyitler şöyledir: Mihri lâle cânına ururdi dâg/Yüzi mâha şem'-idi mihre çerâg (Aİ/335) Karşu tutar arûs-ı kamer günden âyine/Ya'nî ki benzeye düzünüp hüsnün ayına (ŞD/173) Eger hurşid-i 'âlemdür ü ger mâh/Murâd oldur ki makbûl eyleye şâh (HH/15) Gelürdi kullugına cümle şehir/Alurdi çevresini mihr ü mehler (HH/103) Gün ü ay sâyegâhında gülünün/Velî gül halkasında sünbülünün (HH/105) Bürhân ile sabit kıluram görelî sini/Ki şems-i felek dahi gulâm-ı kamer oldı (KB/104) Yüzüne ay hayran olalıdan/Güneş ber-nehc devrân olalıdan (KB/216) Yüzünün devriyçün ay u güneş oldı hilâl/Vasfunı yazmağıçün defter ü dîvân teşne (KB/425) Bir oğlı var-ıdı anun adı Cemşid/Ki ana âşık-ıdı mâh u hurşid (CH/80) Kanı Kâvûs u Hûşeng u Menûçihir/Ki ana reşg iderdi mâh-ıla mihr (CH/97) Urur ol hûrîların 'ışkına çerh/Olup hayrân meh ü hurşid-i la-çerh (CH/105) Meh ü mihr-ile eyle kim sitâre/Kılurlardı ol iki aya nezâre (CH/320) Şemî cemâlünün salar-ısa cihâna nûr/Pervâne olup yanan ana hurşid ü mâh ola (AD/218) Şâhâ yüzüne şems ü kamer reşk iledürler/Şîrin sözüne şehd ü şeker reşk iledürler (Dâ'i/13) Yüzün şavkıdan irdi güne lerze/Kaşun 'ışkıdan oldı zâr u zerd ay (AD/608) Tâ mihr ü mâh kapuna yüz dutdı ser-te-ser/Kim ol cemî-i-'âleme mercidür ü me'âb (AD/9) Felek gurfâlarından baş anun-içün çıkarurlar/Gice vü gündüz ay u gün sana hayrân-durur iksi (HD/72) Hûrr u perî ay u gün öpüp ayagın dura/Kim Çalap anı bugün hûblara baş eyledi (HD/83) Her sehergeh ki güneş baş götüre maşrıkdan/Ay yüzün görübeni magribe şermende gider (HD/84) Yüzünü görmek içün gice ay bacalara/Gelür çü şeb-revi gizlü be-her sarâya düşer (HD/107)

Çü biş yaşına irdi_ol hûb-çehre

Yüzinden nûr virdi mâh u mihre (HH/68)

O güzel yüzlü beş yaşına bastı ve böylece yüzünün nuruyla Ay ve Güneş'i aydınlattı.

Pek çok beyitte görüldüğü üzere klasik şairler sevgilinin yüzünü Ay'dan, Güneş'ten ve diğer her şeyden üstün görürler. Güneş, kendi sistemindeki tüm gezegenleri aydınlatsa da şairlere göre Güneş'i aydınlatan sevgilinin yüzüdür.²³⁴

Çevgan oynarlar:

Elinde top u çevgân-ı hilâli

Nite kim mâh u mihr-idi ittisâlı (CH/319)

Elinde top ve Hilal'den çevganı... Nitekim Ay ve Güneş kırân etti.

Ay başlığında Hilal'in çevgan sopasına, Dolunay'ın ise çevgan topuna benzetildiğinden bahsedilmişti. Güneş ise altın bir çevgan topuna benzetilir. Bu beyitte de şair yine Hilal'i çevgan sopasına, Güneş'i ise çevgan topuna benzetmektedir. Nitekim Ay ve Güneş kırân etmiş yani kavuşmuş, Ay böyle bir konumda Hilal durumundadır. Güneş ise sopanın ucundaki altın topa benzemektedir. Şair çevgan-top ve Ay-Güneş kelimeleri ile leff ü neşr de yapmıştır.²³⁵

Ay ve Güneş mübalağa unsuru olarak kullanılır:

²³⁴ İlgili beyitler şöyledir: Niçe kim ay u gün togar tulunur/Cemâlünden cehân olsun tolu nûr (ÇN/321) İçinde seyr ider bir hûb-çehre/Ki hüsni nûr virmiş mâh u mihre (HH/123) Yüzinden tâb virmiş mâh-tâba/Ruhından lerze ırmış âfitâba (HH/145) Ay alnuna eylerse teşebbüh ne 'aceb kim/Mihrünle bulur mâh dahı nûr u fer iy döst (HH/174) Şekerün tuzını aldun tuza virdi tat tutağun/Güneşün yüzini aldun birezin aya birahtun (KB/128) Ol güneşi severem ki nûrını aya virür/Güneş oldur nûrını yohsula hem baya virür (KB/333) Mihründen itdi mihr-i felek iktibâs-ı zav/Şöyle ki ay günden ider nûr iktisâb (CH/69) Virür râyı anun mihr ü mehe nûr/Olur hem milk anun adlıyla ma'mûr (CH/72) Ay gözünün güneşine iricegez hilâl olur/Ben iricek nolısaram bedr ayınun hilâline (KB/127) Vasl ile hecri nitdügin ol güneşümün cismine/Bir ay gice uyımanuz bedr ü hilâlinden bilün (KB/172) Görmez olur isem seni görünmez olam ben/Âşık ki oynayımaya canını hâm ola/Virmese ay varın güneş nâ-temâm ola (KB/258) Yüzün çü şems-i zuhâdur hemişe nûr virür/Cemâli 'aksiyile ol felekdegi aya (Dâ'i/143) Ay yüzün pertevi çün âyineye nûr virür/Güneşün 'aksi durur sanasın ol aya düşer (Dâ'i/144) Ki iy rûyun meh ü hurşide Pertev/Semendün pâyinün na'li meh-i nev (HH/212) Yüce boyun kılur bende çemende serv-i âzâdı/Yüzün mihr i der tâbân felekde mâh-ı tâbânı (HD/129)

²³⁵ İlgili beyitler şöyledir: Nûr meydânına bâzîçeye çıkmaga meğer/Mâh çevgan düzedür mihr ile gûyâ bu gice (HH/201)

Görüp anı tag ile taş agladı

Felekde ay ile güneş agladı (SN/247)

(Süheyl'in Yemen'den ayrılıp ailesiyle vedalaşması üzerine (yerde dağlar ve taşlar, felekte Ay ve Güneş ağladı.

Ay ve Güneş; yükseklik, yücelik, güzellik unsurları olarak kullanılır. Bazen aşıkların ahları Ay ve Güneş'e kadar ulaşır, bazen savaşan askerlerin çıkardığı tozdan Ay ve Güneş görünmez olur, bazen memduhun tahtı Ay ve Güneş üzerinde olur... Bu beyitte ise Ay ve Güneş, bir ölümün ne kadar üzücü olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır. Memduhun ailesinden ayrılmasına sadece insanlar değil, Ay ve Güneş bile gözyaşı dökmetedir.²³⁶

Ay ve Güneş memduhun hizmetkarlarıdır, ona çeşitli şekillerde hizmet ederler:

Hing-i sipihr merkebin olmağa cehd eder

Mihr ile meh dahı yilişir k'olalar yedek (ŞD/77)

Felek atı senin bineğin olmak için çabalar, Güneş ve Ay da onun yedeği olmak için yarışır.

Feleğin hızlı koşan bir at olarak hayal edilmesi (bkz. FELEK/At) yaygındır. Feleğin ata benzetildiği beyitlerde Ay veya Güneş de binici (Şentürk, 2020, s. 368) olarak yer alabilir.

Şair, felek atının memduhun bineği olabilmek için uğraştığını, mücadele ettiğini ifade eder fakat memduhu övmek için bu da kâfi gelmez. Güneş ve Ay da onun yedekleri

²³⁶ İlgili beyitler şöyledir: Yüridi birbirine iki sipâh/Şöyle kim örtildi tozdan mihr ü mâh (Aİ/25) Hind iklimine çekdi bir sipâh/Şöyle kim örtüldi tozdan mihr ü mâh (Aİ/125) Yohsa iltem ol diyâra bir sipâh/K'ola tozdan ay u gün yüzi siyâh (Aİ/127) Bahr-ı hûn-ıdı sanasın rezmigâh/Tozdan olmışdı belürsüz mihr ü mâh (Aİ/189) Zülfînün sâyesinden ayrılalı/Gözüme ay u gün siyâh gelür (ŞD/125) İrişdi şekker ile şehdi anun/Yir oldı mâh u mihre mehdi anun (HH/68) Ki irmiş mâh u mihre tâk-ı evvân/Felek rif'atde kalmış ana hayrân (HH/75) Düşüp hurşîd gibi hâk-i râha/İrürdi nâle vü feryâdı mâha (HH/77) Tutup rûy-ı zemîni bahr-i sîm-âb/Ne gündüz gün toga ne gice mehtâb (HH/84) Salup şevk âteşin ol mâh u mihrî/Yakardı âhınun odı sipihri (HH/156) Bu vech ile saçardı âteş âhı/Ki dûdından yakardı mihr ü mâhı (HH/224) Dahı birkaç 'alemler gördi'âli/Ki mihrün mât ider şevkin hilâli (HH/239) Pes andan tahta geldi şâh ile mâh/İrişdi hayme-i hurşîde hargâh (HH/241) Bu vech ile saçardı âteş âhı/Ki âteş-bâz iderdi mihr ü mâhı (HH/264) Figân u sûz-ıla çün itdi bir âh/Ki tütüne boyandı mihr ile mâh (CH/179) Yüzini görmeye hurşîd-ile mâh/Ana irmege kimse bulmaya râh (CH/297) Bir melik-zâde vücûda geldi_i şâh/K'ana mihr ü mâh olısar tâc-gâh (Aİ/252) Kamer bigi kabâsı âsumânî/Güneş gibi külâhı hüsrevânî (HH/115)

olur. Hing (at), binek, cehd kelimeleri ile Güneş, Ay ve yilişmek arasında müretteb leff ü neşr yapılmıştır.²³⁷

Zaman ölçüsüdürler:

Gündüz ü gice yürüdi mihr ü mâh

Geldi gitdi rûz u hafta sâl u mâh (Aİ/865)

Güneş ve Ay gündüz ve gece yürüdü. Gün, hafta, yıl ve ay gelip gitti.

Ay ve Güneş, gözlenmesi en kolay gök cisimleridir. Bu sebeple de tarih boyunca pek çok farklı kavim gökyüzünün bu iki ışığına bakarak takvimlerini oluşturmuştur. Doğal olarak şairler de şiirlerinde Ay ve Güneş'i zaman ölçüsü olarak kullanmıştır.²³⁸

Mihr hem Güneş hem aşk, sevgi, merhamet manalarına gelecek şekilde mâh ile tamlama yapılır:

Bir kızı dahı var-ıdı _anun ki mihr

Meh bigi hüsnine bağlamışdı mihr (Aİ/392)

Hint şahının bir kızı vardı ki Güneş onun Ay gibi güzelliğine âşık olmuştu.

²³⁷ İlgili beyitler şöyledir: Harîm-i hürmetine mâh gice meş'ale-dâr/Sarây-ı haşmetinün mihr tanla derbânı (ŞD/50) Hink-i sipihr merkebin olmaga cehd ider/Mihr ile meh dahı yilişir k'olalar yidek (ŞD/64) Yazdı haddün varakına yine hattun tevkî'/Ki senün hükmüne meh bende ola mihr mûf' (ŞD/136) 'Aceb mi sâyemüze yüz sürerse hayme-i mâh/Çü âftâb-ı cihân irdi sâye-bânumuza (ŞD/173) Şem' ü kandili kevâkib hâdimi şems ü kamer/Hâcibi rıdvân-ı cennet cem'i ihvânı's-safâ (Dâ'î/20) Çırâğı meclisinden ay u gündür/Felekler matbâhından bir düttündür (ÇN/311) Çün pâsbânlığ eyler bâbunda mâh her şeb/Tan mı olursa bende bâbunda şems-i haver (HH/54) İderdi hizmetin kollar kemer-keş/Kimi hurşîd-rû kimi kamer-veş (HH/106) Tapundur mâh lîkin mihredür dūr/Dirîgâ kim degüldür 'ömr bâkî (HH/222) Tapundur mihr ü çâker mihrüne mâh/Kamer hod mihri nûrından alur nûr (HH/222) Bahmağa gözüne gözümün yüzi siyehdür/Hâcibleri yüzün güneşinün dahı mehdür (KB/496) Surâhî gibi işümüz hande-y-idi/Ki mâh u mihr bize bende-y-idi (CH/281) Melik başın koyuban didi ki i şâh/Senün emründe olsun mihr ile mâh (CH/332) Meh-i meşşâta âyineyle durdı/Günün yanagına gül-güne urdı (CH/375) Sipihr sofrasın açar bu hâna mâ hazarı/Külüçe ay u güneş sevr ü berre biryânı (ŞD/68) Kadri eflâk üstüne bir kasr-ı 'âlî yaptı kim/Çeşmesi şems ü kamer havzı vü şâdirvânıdur (ŞD/40)

²³⁸ İlgili beyitler şöyledir: Bir zemân bu hâl üzre çün sipihr/Devr idüben geldi gitdi mâh u mihr (Aİ/127) Fursatı fevt eyleme kim bu sipihr/Günde yüz dürlü döner ü mâh u mihr (Aİ/233) Niçe kim devr eyleye gerdân-sipihr/Dilegince dönsün anun mâh u mihr (Aİ/248) Biz çün görimezüz güneşi ayda bir iy dost/Bünyâdumuzu mâh ile kılalum efendi (KB/110) Sabûhı vir ki sabah itdi fâliku's-sabâh/Ki gitdi ay ü toğar gün ü dinlenür mıs bâh (KB/127) Çü mâh u mihr bir kaç devr itdi/Gice gündüz geliben girü gitdi (CH/248) Ay u güneş yir ü gök taglar şular/Bâg u bostân at [u] ton cümle bular (AC/192) Ademi dutmaklığa duzak durur/Bu senün fikrün inen uzakdurur (AC/192) Ol zamân ki İrâna Dârâb-ı şâh/Dilegince seyr iderdi mihr ü mâh (Aİ/233)

Şair mihr kelimesini iki kez kullanmakta; ilk mısırada Güneş anlamında kullanırken ikinci mısırada aşk, sevgi manası vermektedir. Klasik şairlerin bu gibi kelime oyunlarını sıklıkla yaptıkları görülür.²³⁹

Ay ve Güneş acımasızdır:

Didi Solon bende-fermân-ıdı i şâh

Dün sana devr ü sipihr ü mihr ü mâh

Bugün el boyadı kanuna sipihr

Mâh u mihr itmedi sana hîç mihr (Aİ/956)

Filozof Solon gelip “Zaman, felek, Ay, Güneş dün emrindeydi, bugün ise felek elini senin kanına buladı Ay ve Güneş ise sana hiç acımadı!” dedi.

Büyük İskender’in ölümü üzerine filozof Solon’un yukarıdaki sözleri sarf ettiği iddia edilir. Tıpkı felek gibi Ay ve Güneş de acımasızdır, tahtları göğün tepesinde olan dünün krallarını bir gün toprağın altına gönderirler. Buradaki Ay ve Güneş ibaresi ise esasında zamanı ifade eder. Ay ve Güneş sürekli döner, her dönüşte de insanların ömürlerini değirmendeki buğday taneleri gibi öğütürler.²⁴⁰

Güneş ve Ay, insanlarda baş ağrısı ve nezleye sebep olur inanışı vardır:

Yüzünü görelî güne vü aya bakmadum

Kim ay u gün dimâğı zükâm ider ü sudâ’ (CH/215)

²³⁹ İlgili beyitler şöyledir: İriş Çîn’e k’olup fâhun Hümâyûn/Ola mihrün ruh-ı mâhında efzûn (HH/77) Ki şeb göstermemiş rûzında çehre/Velî mâhın düşürmiş cây-ı mihre (HH/105) Didi şeh k’iy sipihrün mihr-bânı/Şebündür mâh u mihrün sâye-bânı (HH/136) Meh mihrün ile vâlih ü ser-geşte midür kim/Âşüfte-sıfat seyr kılur der-be-der iy döst (HH/168) Ruhun mihrinden iy mâh-ı dil-efrûz/Yanaram şem’ gibi her şeb ü rûz (HH/170) Gamundan hûn olupdur dil çü lâle/Tenüm mihrünle dönmişdür hilâle (HH/176) Gönülden var ise anunla mihrün/Dimezven mâhını sabr it sipihrün (HH/249) Cemâl-i cilvesine müjde-i visâl viren/Hayâl degül ise mâh-ı mihrbân ola mı (ŞD/192) Anı işitdüm ki erbâb-ı tecârib didiler/Mihr bağlama kıza gerçi ola mâh-ı nüfûr (CH/298) Her cân ki mihr-i dost degüldür mukâbili/Kadri felekdeyise meh-i nâ-tamâmdur (ŞD/124) Dirîg itme meh isen mihr ile mûy/Çü gülsün kıl meşâmı cânı hoş-bûy (HH/41) Mey içdi çünki Şeh Fihri itdi cûş/İrürdi mâha mihrinden hurûş (HH/122) Hilâlüm bedr iken mihrünle şâhâ/N’ola olsa hilâlün yiri bâlâ (HH/213) Cemâlün mihrine meh müşteridür/Tapundan gayrılardan dil beridür (HH/214) Münevver eylegil mihrünle bâgum/Ki mâhum mihr ile yandı çerâgum (HH/215) Kesüp mihrinden ol mâhun recâyı/Gil oldu çeşminün eşki(y)le cây (HH/224) Kılaldan gönlümü âşüfte mihrün/Yüzine bâkmazam mâh ile mihrün (HH/219)

²⁴⁰ İlgili beyitler şöyledir: Gâh gonca gibi dil-teng oldu şâh/Didi kim nâ-mihribândur mihr ü mâh (Aİ/321)

Yüzünü gördüğümünden beri Güneş'e ve Ay'a bakmadım çünkü Ay ve Güneş insanda nezle ve baş ağrısı yapar.

Ay başlığında Yeniay ve Dolunay dönemlerinde akıl hastalarının krizlerinin arttığından bahsedilmişti. Yine pek çok insan Dolunay döneminde uykusuzluk, baş ağrısı gibi sıkıntılar yaşadığını dile getirir. Bahar ve yaz aylarında Güneş ışıkları ve polenler pek çok kişide halk arasında saman nezlesi, göz nezlesi, Güneş nezlesi denen hastalıklara sebep olabilir. Güneş'e direkt bakmak ise gözde kalıcı hasarlara yol açabilir.

Şair sevgilinin yüzünü Ay ve Güneş'e benzetmekte, onun yüzüne bakmanın baş ağrısı ve nezleyle sebep olduğunu ifade etmektedir.

Beyitlere bakıldığında Ay ve Güneş'in sık sık birlikte anıldığı görülür. Ay ve Güneş'in kendi evleri olan Yengeç ve Aslan burçları ve diğer gezegenlerle birlikte anıldığı, Allah'ın emriyle döndükleri, Hz. Muhammed'in hizmetkarları oldukları, sevgilinin veya memduhun yüzüne ya da bizzat onlara benzetildikleri, altın ve gümüş eşyalara benzetildikleri görülür. Ay ve Güneş sevgili ile mukayese edilir, sevgilinin hizmetkârı olur, sevgiliye âşık olur, çevgan oynar, zaman ölçüsü ve mübalağa unsuru olarak kullanılır. Yine beyitlerden anlaşıldığına göre Ay ve Güneş ışığını sevgilinin yüzünden alır, mihr kelimesi hem Güneş hem aşk manasında kullanılır; Ay ve Güneş nezle ve baş ağrısına sebep olur ve felek gibi acımasızdırlar. Ay ve Güneş birbirine âşıktır, sürekli dönmelerinin sebebi de birbirlerine kavuşma çabalarıdır.

Şiirlerde Güneş ve Ay'ın en çok hangi yönleriyle ve kaç beyitte kullanıldığı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 9: Şiirlerde Ay ve Güneş'in kullanım biçimi ve sıklığı

Şair	Memduh/ Sevgili	Sevgili/ memduhla mukayese	Sevgiliye aşık	Hizmet	Işık	Yücelik/ Yükseklik	Nikâb/ örtü
Ahmedî	5	11	9	3	2	7	5
Abdî Musa	3						
Âşık Paşa							
Cemâlî	23	3	3	4	5	10	5
Dâ'î	5	12	1	2	3		1
Dehhânî	3	1	4		1		
Hoca Mes'ud						1	
Kadı B.	11	14	3	1	5		3
Şeyhî	3	11	1	7	1+	1	
Şeyyad Hamza							

2.9.YEDİ GEZEĞEN/YEDİ YILDIZ

Modern döneme kadar bilinen beş gezegen; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn ile Ay ve Güneş seyyâre/gezegen olarak adlandırılmış ve tümüne seb'a-i seyyâre (yedi gezegen) denilmiştir. Eski âlimler Güneş ve Ay'ın birer gezegen olmadığını elbette

biliyorlardı fakat yine de Ay ve Güneş burçlar kuşağı üzerinde hareket ettiklerinden, diğer gezegenler gibi doğup battıklarından gezegen olarak kabul edilmişlerdi. Zaman zaman bu yedi gök cismine *yedi yıldız* da denmiştir. Şairler bunlara *yedi ahter*, *yedi encüm* gibi isimler de vererek şiirlerinde malzeme olarak kullanmışlardır.

Her gezegen hakkında kendi başlığında detaylı bilgi verildiği için tekrara düşmemek adına bu başlıkta sadece yedi seyyârenin birlikte zikredildiği beyitler incelenmiştir.

Bazıları uğurlu bazıları uğursuzdur:

Şeh katında ol hakîm-i kârdân
Çünkü çarhun hey’etin itdi beyân

Sa’d ü nahsin ol yidinün yek-be-yek
Şerh itdi şâha şöyle kim gerek (Aİ/426)

Sultanın huzurundaki pek çok şeyi bilen bilgin felek ilmini beyan etti, o yedi gezegenden hangisinin uğurlu hangisinin uğursuz olduğunu sultana tek tek açıkladı.

Gezegenlerin kendi başlıklarında da ifade edildiği gibi bazı gezegenler uğurlu bazıları ise uğursuzdur. Venüs ve Jüpiter uğurlu, Mars ve Satürn uğursuz, Merkür ise etkileşimde olduğu gezegene ve burca göre uğurlu veya uğursuzdur. Güneş ve Ay ise Işıklar olarak hayat kaynağıdır.²⁴¹

Yedi seyyâre de Allah’ın emriyle var olup yine onun emriyle döner:

Tokuz eflâkı kâ’yim kıldı devvâr
Yidi yıldızı dâ’yim itdi seyyâr (HH/18)

Allah dokuz feleği sürekli döndürür, yedi seyyâreyi daima gezdirir.

Pek çok beyitte görüldüğü gibi İslamî inanışa göre bütün kâinatı yaratan; felekleri, gezegenleri ve yıldızları bir hesap dahilinde döndüren Allah’tır. Şair; dokuz-yedi,

²⁴¹ İlgili beyitler şöyledir: Ola gönül kim sevmez anı/Ki yüzi mat ider gökdeki sa’dı (AD/595) Bu ikinün ikisi nîşe sad ü ikisi nahs/Nedür ki sad degül nahs itdügi girdâr (AD/63) Yidi encüm şerefdeydi ki Kayser/Düzetdi mâh u hurşid ile hem-ser (CH/375) Zemânun bilmek için şerr ü hayrın/Tefahhus kıldılar seyyâre seyrin (HH/294) Bu burüc u dekâyık u derecât/Bu medâr-ı nühüs u seyr-i su’ûd (AD/47) XVII/2

eflak-yıldız, kâyim-dâyim, kıldı-itdi, devvâr-seyyâr keliemeleri ile mürettep leff ü neşr yapmıştır.²⁴²

Aşıklara benzetilirler:

Sen gelicek ben bini bulımazam
Güneş ile seb'a-i seyyâre yoh (KB/87)

Sen geldiğinde ben kendimi bulamam. Güneş doğduğunda yedi seyyâre kalmaz.

Gezegenlerin kendi ışıkları yoktur. Diğer gezegenler de Ay gibi Güneş'in ışığını yansıtırlar. Bu ışık gece karanlığında onları görmemizi sağlasa da ışığın sahibi Güneş ortaya çıktığında kendinden başka bir şeyin görünmesine izin vermez.

Şair beyitte sevgiliyi Güneş'e, kendini ise gezegenlere benzetmektedir. Nasıl ki gün ışığında diğer gezegenler görülemezse aşık da sevgili karşısında kendini bulamaz, akli başından gider.

Pehlivana benzetilirler:

Bu yidi pehlevânı tokuz kal'adan çeker
Hindû saçın atar ise bir lu'b ile kemend (ŞD/97)

Hindû saçın bir oyunla kement atarsa bu yedi pehlivanı dokuz kaleden çeker.

Hindû, Satürn gezegeninin sıfatlarından biridir. Hindû saç ifadesi ile koyu, siyah saçlar kastedilmektedir. Şair dokuz kat feleği kalelere, yedi seyyâreyi ise o kalelerde ikamet eden pehlivanlara benzetmektedir. Şaire göre sevgilinin kara saçlarının güzelliği karşısında dokuz kat felek ve yıldızlar bile kayıtsız kalamaz.

Sevgili veya memduhun aşkıyla onlara pervâne olurlar:

Yedi şem'in işi pervâneliktir
Yanalıdan beri hüsnün çerâğı (ŞD/284)

²⁴² İlgili beyitler şöyledir: Anun 'izz ü celâl ü kadr ü bahtıçun-durur dâ'yim/Tokuz âbâ vü dörd ana üç oğlu-la yidi ahter (AD/82) Bu tokuz çarh u yidi encüm-ile dörd erkân/Kudreti kabzası altında dönerler meh ü sâl (AD/123) Müdâmî nüñ felek kim oldı devvâr/Temâmet heft ahter k'oldı seyyâr (HH/21) Gehi recât virür ü geh ikâmet/Kalan seyyareye geh istikamet (CH/59) Yidi yıldız dün ü gün hükmindeür/İlla bilmezler ki Hâkim kandadır (GN 2/703) Yidi gökde yidi yıldız hükm ider/Kim görür kandan gelür kança gider (GN 2/931) Gökde yidi yulduza virdi makâm/Yirde yidi iklimi kıldı tamâm (GN 2/819) Sâcid ü hâşi bu yidi encüm ü altı cihet/Râki ü hâzi tokuz eflâk ü dörd erkân ana (AD/22)

Güzelliğinin meşalesi yandığından beri yedi mumun işi kelebek gibi onun etrafında dönmektir.

Özellikle Ay ve Güneş'in mum, meşale gibi ışık kaynaklarına benzetilmeleri yaygındır. Şair bu beyitte tüm gezegenleri önce muma benzetmekte daha sonra ise sevgilinin güzellik meşalesi yandığından beri bu gezegenlerin hepsinin sevgilinin etrafında kelebek gibi dönmeye başladıklarını ifade etmektedir. Gezegenlerin dönüşü sevgilinin aşkına bağlanmış, hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.²⁴³

Kale burçlarına benzetilirler:

Sana himmet cihânında şu denlü memleket var kim

Yedi gök kal'ası burcu degüldür bir hisâr andan (Dâ'î/23)

Himmet dünyasında sana o kadar çok ülke var ki yedi gök kalesi onların bir burcu bile etmez.

Şair memduhunun fethedeceği, yöneteceği ülkeleri gökteki burçlar ve gezegenlerle kıyaslamakta, onların memduhun ülkeleri karşısında tek bir kale burcu bile olamayacağını ifade etmektedir. Cihan-kale, memleket-hisâr kelimeleri ile leff ü neşr yapılmıştır. Yine şair burç kelimesini hem kale burcu hem de astronomik burç manasına gelecek şekilde kullanmaktadır.

Sevgilinin veya memduhun hizmetkarlarıdır:

Meclisün burc-ı şeref hurşîd-i devletdür yüzün

Sâkiler seyyârelerdür meclis ehli sâbitât (Dâ'î/34)

Meclisin şeref burcu, yüzün devlet Güneş'i, sakilik edenler gezegenler, meclisindekilier de sabit yıldızlardır.

Şair memduhun yüzünü devlet Güneş'ine oturduğu yeri şeref burcuna, meclisinde içki sunup hizmet edenleri gezegenlere, meclistekileri de sabit yıldızlara benzetmektedir.

²⁴³ İlgili beyitler şöyledir: Yigdür geçe geçimeye sevdüğünü 'aşık/Bu haslet için seb'a-i seyyarı severem (KB/234) Çün kamer seyr eyledi der-âsmân/Her seyâre getirüp bir şem'dân (AC/74) Gök yüzünü pü-şu'le kıldılar/Aksini külli denize saldılar (AC/74) Dönerken bu tokuz çarh-ı müdevver/Şerefdeyken yidi necm-i münevver (AD/201) Bu dönen tokuz eyvân-ı mutabbak/Bu seyr iden yidi şem'-i mu'allak (AD/425)

Şair gökyüzü unsurlarını kullanarak harika bir işret meclisi tasviri yapmakta ve memduhun yüceliğini vurgulamaktadır.²⁴⁴

Sultânları Güneş'tir:

Seyyâreler şehi çü seher-geh'alem tutar

Mîr-i Arab diyârını şâh-ı âcem tutar (ŞD/76)

Gezegenlerin şahı seher vakti sancağını diker, Arab emirinin diyarını Acem şahı tutar.

Eski müneccimlere göre her gezegenin bir vazifesi vardır: Ay vezir, Merkür kâtip, Venüs çalgıcı, Mars komutan, Jüpiter kadı, Satürn hazinedardır. Güneş ise tüm bu gezegenlerin sultanıdır.

Şair Güneş'in doğuşunu "Seyyareler şahı seher vakti sancağını dikti!" şeklinde dile getirmektedir.

Hakları ve hatırları gözetilir:

Yidi yılduz yidi deryâ hakıyçün

Yidi iklim yidi a'zâ hakıyçün (ÇN/374)

Yedi yıldız, yedi deniz hakkı için, yedi iklim yedi uzuv hakkı için...

Eski coğrafya bilgisine göre Dünya yedi ülke, yedi denizden oluşmaktaydı. Her gezegen de bir iklime, ülkeye hakimdi. Yedi azâ ise insanın secde ederken yere değmesi gereken yedi uzvudur. Şair bir talepte bulunurken yukarıdaki unsurları sayar ve bunların yüzü suyu hürmetine dileğine ulaşmak ister. Bu da gezegenlerin herkes tarafından itibar görüp, hatırlarının gözetildiğini gösterir.²⁴⁵

Beyitlere bakıldığında yedi seyyârenin bazılarının uğurlu bazılarının uğursuz olduğu, Allah'ın emriyle yaratılıp döndükleri, sevgilinin aşkıyla pervane gibi dönüp durdukları, memduhun hizmetkârı oldukları, Güneş'in gezegenlerin sultanı olduğu; pehlivana, aşıklara, kale burçlarına benzetildikleri ve herkes tarafından itibar gördükleri anlaşılmaktadır

²⁴⁴ İlgili beyitler şöyledir: Yidi yılduz kul ola şeksüz ana/Ola ol Hak hazreti menzil ana (GN 2/955)

²⁴⁵ İlgili beyitler şöyledir: Seb'a-i seyyâre fazlun yüsrine saçdı yesâr/Nüh felek yümn-i berât-ı kadrüne itdi yemîn (HH/42)

BÖLÜM III

3. YILDIZLAR

Bugün büyük şehirlerde, ışık kirliliği yüzünden görmek pek mümkün olmasa da Dünya milyarlarca yıldızla çevrilidir. Yıldızların gece boyunca raksı, astronomi veya astrolojiyle hiç ilgilenmeyenleri bile büyüleyici güzelliكتedir ve güzellik her zaman merakı doğurur. Bu merak sayesinde insanoğlu, asırlar boyunca yıldızlara ulaşmaya, onları anlamaya çalışmıştır ve nihayet bugün *James Webb Uzay Teleskopu*'yla evrenin hiç bilinmeyen noktalarındaki yıldızlardan haberdar olabilmektedir.

Yıldızlarla ilgili daha kapsamlı gözlem ve analizler teleskopun icadı ve geliştirilmesi, böylece astrofizik biliminin doğuşuyla başlasa da pek çok kadim medeniyet tarih boyunca kendi imkanlarıyla yıldızları gözlemlemiş ve onlara çeşitli manalar yüklemiştir.

Yıldızlara ilişkin bilgiler Sümerlere kadar dayanmaktadır. Çeşitli yıldız kümelerinin isimleri Sümerce'dir. Mısırlılar gökyüzünü 12'ye değil 36'ya bölüp bunların her birine “dekan” demektedir. Bu dekanlardan en önemlisi Sirius'un olduğu (bugün Güneş'in Yengeç burcunda olduğu döneme denk bir zaman) dekanı. Orion'un (Avcı) olduğu dekan da önemliydi (Unat, 2013, s. 7-9).

Çin astronomisinde de yıldızlara dair çok fazla gözlem yapılmıştır. Çin astronomisinde Güneş lekeleri, novalar, süpernovalar, kuyruklu yıldızlar ve meteorlar hakkında da bilgilere rastlamak mümkündür. Eski Türkler de yıldızlarla ilgilenmiş, Demirkazık dedikleri Kutup Yıldızı'na özel bir önem atfetmişlerdir (Unat, 2013, s. 14-15).

Astrolojide her ne kadar “sabit yıldız” diye bahsedilse de yıldızlar da ekinoksların kayması sebebiyle her yıl 1 dakikadan biraz daha az ilerleme kaydeder; böylece 72 yılda 1 derecelik bir kayma söz konusu olur (Döşer, 2021, s. 20). Örneğin 2022 yılında 14 derece Yengeç'te olan Sirius yıldızı, 72 yıl sonra 15 derece Yengeç'te olacaktır.

Astrolojide yıldızların insanlar üzerinde kadersel tesirleri olduğuna inanılır. Örneğin Kraliyet yıldızlarından biri olan Aldebaran kişinin doğum haritasında etkili bir noktadaysa (yükselen derecesi, tepe noktası, Güneş, Ay gibi gezegenlerle kavuşum yapıyorsa) kişiye başarı, ün, makam getirebilir. Kişinin bu başarıyı ve makamı elinde tutmasının yolu ise dürüst olmasıdır. Kişi dürüstlüğünü sınavacak bazı zor durumlarla karşı karşıya kalır. Astrologlara göre yıldızlar sevk eder ama zorlamaz, yani yıldızlar insanlara seçenekleri gösterirler; tercih insanlara aittir. Orta çağ astrologlarından Bonatti, kişinin yıldızlara göre gerçekleşecek kötü bir hadiseyi engelleyemeyeceğini ama yıldız ilmi sayesinde böyle bir tehlikenin farkındaysa bunun ne çeşit bir kötülük olduğunu bileceğini ve kendisini buna hazırlayacağını ifade eder. Böylece kaçınılmaz olan vahim olayların tesirleri hafifletilebilir (Döşer, 2021, s. 25).

Sabit yıldızların insan kaderi üzerindeki tesiri gezegenlerin tesirinden çok daha çarpıcı, ani ve şiddetlidir. Gezegenlerin etkileri aşamalı ve daha yavaştır, yıldızlar ise etkilerini ekseriyetle ani, sert, hiddetli patlamalar şeklinde gösterirler. Astrologlara göre sabit yıldızlar kişinin hayatını, kişiliğini ve kendini ifade etme biçimini gezegenlerden sonra en fazla etkileyen gök cisimleridir (Döşer, 2021, s. 36-37).

Dilin ve edebiyatın da yıldızlara kayıtsız kalmadığı aşikardır. Bugün bile öne çıkan yetenekli ve başarılı insanlar için “yıldız futbolcu, yıldız sporcu, genç yıldız, mega star” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Klasik şairlerimiz de gökyüzünün ışıltılı süslerine kayıtsız kalamamış ve onları şiirlerinde çeşitli kelime oyunlarında malzeme olarak kullanmışlardır.

Allah’ın emriyle var olup dönerler:

Togmadugdı nüh felek heft âsumân

Ne sitâre var-ıdı ne ins ü cân

Dokuz felek ve yedi kat gökler ile yıldızlar, insanlar ve cinler de yaratılmamıştı.
(GN 3/315)

Eyledi anun nûrından nüh felek

‘Arş u kürsî yir ü gök ins ü melek

Allah akl-ı küllü yaratıp varlık verdi, ondan da nefs-i küllü yarattı, onun nurundan dokuz feleği, arşı, kürsîyi, yeri göğü, insan ve melekleri yarattı. (GN 3/317)

Tıpkı felekler ve gezegenler gibi yıldızlar da Allah'ın sonsuz yaratma kudretinin bir eseridir. Hiçbir varlık mevcut değilken Allah “Ol!” emriyle bütün kainatı yaratmıştır.²⁴⁶

Hz. Muhammed'in mürididirler:

Kim ola Ahmedî ki mürîd oldılar tamâm

Mihr-ile mâhı u encüm ü erkân Muhammed'e (AD/9)

Ahmedî; Güneş, Ay, yıldızlar ve dört ayak (üzerinde duran kürsî) Hz. Muhammed'e mürit oldular.

İslami inanışta tüm âlemin Hz. Muhammed aşkına yaratıldığı ve onun tüm âlemlere rahmet (Enbiyâ/107) ve güzel ahlak misali olarak gönderildiği inancı vardır. Sadece insanlar değil, Güneş, Ay, yıldızlar ve felekler de onun mürididirler.

İnsan bedeni ve kaderi üzerinde tesirli olduklarına inanılır:

Yidi gökden yokarı ol sâbitât

Kim anunla sâbit oldu 'akl u zât

²⁴⁶ İlgili beyitler şöyledir: Çünkü fikrüm irdi gökde yılduza/ 'Aklum eydür uşbu işi kim düze (GN 4/727) Çünkü malûm oldu nefsün sözleri/İmdi gel bir gör bu kez yıldızları (GN 4/877) Çün yarattı 'âlemi ol bî-niyâz/Yidi kat gök eyledi ol kârsâz (GN 4/877) Yidi gökde yidi yıldız kodı ol/Kendü emrinden bulara açdı yol (GN 4/877) 'Akl-ı külden 'arş u 'arşdan sâbitât/Eyledi virdi ana kâ'yim sıfat (GN 3/321) Bazı ad eydür ana felkü'l-bürûc/Ahterân andan togup kıldı hurûc (GN 3/321) Emri-y-ile yürür anun encüm/Hükmi-y-ile döner anun edvâr (AD/58) N'ola oldu-y-ısa bu 'âlem musahhar hükmine/Çün anun-çün yaradıldı encüm ü çarh ü medâr (AD/72) Emrün-ile seyr iderler nücûm/Bu felekde ger nuhûs u ger su'ûd (CH/61) Bi'hakkı encüm ü eflâk ü erkân/Bi'hakkı şem'-i pâk-i dîn ü imân (CH/125) Anun emriyledür bu çerh devvâr/Anun hükmiyle yörür necm-i seyyâr (CH/334) Anı düzmek olmaya hâcet kişi/Nice düze kuşa yıldız güneşi (AC/291) Anun künhinde vâlihdür ser-a-ser/Zemîn ü âsumân u mihr ü ahter (CH/60) Gör bu yıldızlar ki niçe sevnîşür/Ol semâ'da harket eyler yügrîşür (GN 1/20) Kevâkib kamu seyyâre sevâbit/Ki derc birle dekeyik anda sâbit (HŞ/478) Olardan 'akl-ı sâni kıldı sâni/Hem ednâsından itdi çarh-i tâsi (HŞ/498) İkidem 'akl u nefis oldu mu'ayyen/Sekizinci felek ohuncısından/Anun bir adıdur çerh-i sevâbit/Mükevkebdür adı dahı sâbit/Gehî zâtü'l-burûc olur ana nâm/Gehî kürsî dir ana ehl-i ilhâm/On iki bahş kılup anı üstâd/Her bahşımı bir burc ile yâd/Girü her burcda bir necm-i tâli/Olur şekline göre adı vâki/Anun şahnında lâyahşîdür encüm/Nice 'âkiller anda oldılar güm (HŞ/498) Sevâbit cümle penhân itdiler çihr/Sanaydun kim felekden kesdiler mihr (CH/284) Felekvâr el yuyup âb-ı nebâta/'Alem degmiş mukâbil sâbitâta (HH/27) Ulvî iki kısım olur hem bî-gümân/Biri encüm biri eflâk uş 'ayân (Aİ/543)

Tende oldur cevheri kâ'yim dutan
Mevti'inde her işi dâ'yim dutan

Uşbu eflâk ü kevâkibden eser
İrişüdü cümle cisme hayr u şer

Mu'teberdür pes bilün bunlar dahı
Bunların adın müdebbirler ohı

Yedi kat gökten yukarıda ise akıl ve zatın kendisiyle sabit olduğu hareket etmeyen yıldızlar vardır. İşte bu feleklerden ve yıldızlardan bütün vücutlara iyilik ve kötülük ulaşır. Sonunda bunların da üstün olduğunu bil ve adlarını Müdebbir diye söyle. (GN 4/881)

Gezegenler başlığında her gezegenin insanda belli organları ve insan hayatının belli yönlerini etkilediği ifade edilmişti. Örneğin Merkür iletişimi, Venüs ilişkileri, Ay duyguları yönetir. Sabit yıldızlar da gezegenlerin etkilerine benzer özellikler gösterirler. Sabit yıldızların bazıları Mars, Satürn gibi kötücül tabiattayken bazıları Venüs ve Jüpiter gibi iyicil mizaçtadır. Kişi doğduğu anda, gezegenler sabit yıldızlarla irtibat halindeyse bu durum kişinin karakteri ve kaderi üzerinde tesirli olur. Örneğin Kraliyet Yıldızı olarak bilinen dört yıldızdan biri olan, Aslan burcunun en parlak yıldızı Regulus (Aslanyüreği) büyük başarı vaat eder. Regulus ile birleşen gezegen kendi tabiatındaki özellikleri daha güçlü sergileyecektir. Perseus/Kahrâmân takımyıldızındaki Algol (El-gûl/Umacı) ise talihsizliğe, şiddete, sert bir ölümüne yol açan etkisiyle bilinir (Döşer, 2020, s. 307-308).²⁴⁷

Bazı şairler ise yıldızların kadere tesirini kabul etmez; her şey Allah'ın takdiridir:

Takdîrdir her işi eden Şeyhî şöyle bil
Teşrîf nice bir kılasın sen sitâreye (ŞD/264)

Ey Şeyhî! Her işin takdîr sebebiyle olduğunu bil. Neden yıldız şeref veresin?

²⁴⁷ İlgili beyitler şöyledir: Bir dahı key mu'teber bunlar-durur/Cümle sûret üzre hükmi var-durur (GN 4/877) Yidi kat gökde bular işler işi/Cümle halk ol işden alur cünbişi (GN 4/881) Ne hod ben dilerem bunı ne duhter/Nice ola bilimezem hükmi-i ahter (CH/299)

Şair, her işin; doğumun, ölümün, hastalığın, yokluk ve bereketin Allah'ın takdirinde olduğunu; bunlar için yıldızlardan medet ummanın, onlara paye vermenin gereksiz olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁸

Bazıları talihli, bazıları talihsizdir:

Kim ki ata kendü varlığını şemsün nûrına
Sa'd ise nahs ise bile kendünün yıldızını (KB/39)

*Her kim kendi varlığını Güneş'in nuruna atarsa kendi yıldızının uğurlu mu
uğursuz mu olduğunu bilir.*

Hem gezegenler hem de sabit yıldızlar talihli veya talihsizdir. Şair sevgiliyi Güneş'e, aşıkları ise yıldızlara benzetmekte, kişinin talihli veya talihsiz olduğunu sevgilinin nezdindeki itibarından anlayabileceğini ifade etmektedir.²⁴⁹

Çiçeğe benzetilirler:

Bezenmiş nûr ile yir gök felekler
Felekde ılduz u yirde çiçekler
Kevâkib 'aksi benzer hâke düşmüş
Yirün 'aksi dahı eflâke düşmüş (ÇN/332)

Felekte yıldızlar, yerde çiçeklerle yer, gök ve felekler nur ile bezenmiş.

Sanki yıldızların aksi toprağa düşmüş, yerin aksi de feleklere.

Şair yıldızları, gökyüzünün çiçeklerine, çiçekleri ise yeryüzünün yıldızlarına benzetmektedir. Yıldızların beyaz, mavi, kırmızı, sarı, turuncu renkleriyle gökyüzünü süsleyen çeşit çeşit çiçekler olduğu hayali gerçekten pek isabetlidir. Çivilere benzetilirler:

Şerefdür çarha bu kim başmağuna
Hilâli na'lçe ide necmi kebkeb (AD/238)

²⁴⁸ İlgili beyitler şöyledir: Ger ılduzumda tâli' olup yâra yaraya/Kime nedür bu devlete minnet sitâreye (Dâ'i/112) Özinden iş nice kılsun sitâre/Çün ol kendüye bulımadı çâre (HH/20)

²⁴⁹ İlgili beyitler şöyledir: Sa'id-ahter iderse fâlî meymûn/Olursa bir dahı yârüm Hümâyûn (HH/137) Eflâk-ı devlet üzre sa'id ahter itdügün/Pîrûz-rûz u hoş-dil ü ferhunde-fâl için (HH/94) Çün irdi ihtiyâr u ferrûh-ahter/Sa'âdetle ulu sûr itdi Kayser (CH/371) Kevâkib, yüz sürüp ana yürür her biri bir yana/Neden-durur bu teslis ü bu terbi ü kırân söyler (AD/95) Dir isem kimsene itmeye bâver/Cefâlar ki itdi bana çerh ü ahter (CH/383) Bu tâli' birle hürşîd-i dil-âvîz/Şeh-i pîrûze-ahter ya'ni pervîz (HŞ/290)

Senin ayakkabının altına Hilal'i nalçe, yıldızı çivi etmek feleğe şereftir.

Kebkeb, ayakkabıların altına aşınmaması için çakılan nalçeleri tutturarak yıldız biçimindeki küçük çivilerdir. Bu çivilerin yıldıza benzemesi sebebiyle “kebkeb”in Arapça yıldız demek olan “kevkeb”den bozma bir kelime olması muhtemeldir. Kebkebe “kabara” da denir (Erdem Günyüz, 2001, s. 75).

Şair sevgilinin yüceliğini ifade etmek için Hilal'i nalçe, yıldızları da çivi yapmanın feleğe şeref olduğunu ifade etmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi “şeref”, bir gezegenin çok güçlü olduğu konumu belirtmektedir. Feleğin şerefe ulaşmak için yapması gereken Hilal'i ve yıldızları sevgilinin ayağının altına sermektir.²⁵⁰

Dişe benzetilirler:

Ağzunda dişün nazmını her kim göre eydür
Kim gördi ki rûşen ola gündüzde sitâre (AD/535)

Ağzında muntazam dişlerini gören herkes “Gündüz vakti yıldız aşikâr, parlak oldu!” der.

Yıldızlar sevgilinin dişine, sevgilinin yüzü ise gündüze/Güneş'e benzetilmektedir. Güneş doğduktan sonra yıldız görmenin güzel talihi delalet ettiğine dair olan inançtan hareketle yüz üzerinde yıldız gibi parlayan diş gören kimsenin bahtının açık olacağına işaret edilmiştir (Erdem Günyüz, 2001, s. 74). Sevgilinin dişlerinin görünmesi onun gülümsediği anlamına gelir, bir aşık için en büyük talih de budur.

Güneş'le kavuşup yanar:

Şol güneş yüzindeki ben mi durur
Yohsa saldı ihtirâka yılduzın (KB/96)

Şu Güneş yüzündeki ben midir yoksa yıldızın mı tutuştu?

²⁵⁰ İlgili beyitler şöyledir: İrerse pâ-y-bûsuna kıla kevâkibin/Başmahlaruna kebkeb-içün âsumân fidî (AD/564) Başmagun kebkebine ya'ni yüzün sürmegiçün/Gökden ılduz yire gör vâlih ü hayrân dökülür (ŞD/113) Anun başmagına olmaga kevâib/Sezâ durur olur ise kevâkib (CH/54) Hilâl na'l gerek atuna vü kevâkib mih/Baş üstine felek anları sahlâr uş mihver (AD/79) Atun ayağı na'liyiçün bedr olur hilâl/Ilduz ki yire gökden iner kepkebündedür (Dâ'i/105)

Sevgilinin yüzünün Güneş'e çok sık benzetildiği ifade edilmişti. Sevgilinin yüzündeki benler de yıldızlara; koyu renginden ötürü özellikle Güneş'in ateşinde yanmış yıldızlara benzetilir.

Astrologlara göre bir gezegenin Güneş'in 8,5 dereceye kadar önünde veya arkasında olması yanık olma olarak ifade edilir. Yanık gezegen görünmez durumdadır, gücü yok demektir. İyicil gezegenler yanık veya Güneş ışığı altında (18 dereceye kadar Güneş'e yakın olma) olduklarında vaatlerini yerine getiremezler veya çok azını getirebilirler. Güneş'in gezegenlerin meziyetlerini etkisiz hale getirici tesiri vardır, bu gücün ve ışığın altında gezegenler görünmez hale gelirler. Kötücül gezegenler de yanık durumdayken kötülüklerini yerine getirecekleri kudreti bulamazlar. Bazı astrologlara göre yanık olmak bir gezegenin düşeceği en kötü konumdur (Döşer, 2020, s. 301-302).²⁵¹

Sevgili veya memduha benzetilirler:

Cemâli saltanat burcında ahter

Vücûdı memleket farkına efser (HH/52)

Yüzü, yüzünün güzelliği mutluluk burcunda yıldız, vücudu memleketin başı üstünde taht.

Şair mutluluğu, talihli olmayı bir burca, memduhu da o burca yerleşmiş yıldızla benzetmektedir. Cemâl-vücûd, saltanat, memleket, burç- fark, ahter- efser kelimeleriyle yani mısraları oluşturan tüm kelimeleri birbiriyle alakalı olarak seçen şair, mükemmel bir leff ü neşr örneği sergilemektedir.²⁵²

Memduhun, sevgilinin Ay veya Güneş'e benzetildiği durumlarda memduhun dostları, yardımcıları veya sevgilinin aşıkları yıldızlara benzetilir:

Mülâzım sahâbî dahî niçe yüz

Nite kim ayun çevresin ılduz (SN/205)

²⁵¹ İlgili beyitler şöyledir: Keşf itdi meğer bâd-ı sabâ bürka'nını ki/Gizlendi güneş yüzine dutındı sitâre (KB/131)

²⁵² İlgili beyitler şöyledir: Nice kevkeb k'ana gün hayrân olur/Nûrı-y-ıla yiryüzi tâbân olur (AÎ/251) Tâli'i evc-i şerefde buldı 'âli-kevkebe/Her kime kıldun nazar sen iy sa'âdet kevkebi (Dâ'î/117) Biri bir servi boylu dil-rübâya/Gönül virmiş nite kim ılduz aya (ÇN/343) Hakikat çerhının 'ışk ahteridür/Tarîkat mihrinün nûr-ı feridür (HH/46) Ol şâh-ı mâh-ı tal'at mes'ûd-baht-ı devlet/Sultân-ı rûz-ı pîrûzhân-ı sa'id-ahter (HH/57) Meger kim gördi ol ferhunde ahter/Çekilmiş anda bir pîrûz peyker (HH/75) Senün perdende çâkerdür bir ahter/Ki bu çâker dimişdür ana duhter (HH/248)

Yanından hiç ayrılmayan yüzlerce dostu, Ay'ın çevresindeki yıldızlar gibiydi.

Gökyüzünün kralı ve kraliçesi olan Güneş ve Ay klasik şiirde peygamberleri, sultanları, şehzadeleri, büyük devlet adamlarını ve sevgiliyi ifade eder. Bunların etrafındaki dostları, yardımcıları, hizmetçileri ise yıldızlara benzetilir. Şair “sahâbî” kelimesiyle “Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayeti bulmuş olursunuz.” hadisine atıf yapmaktadır (Yılmaz, 2013, s. 53).²⁵³

Mum, meşale, çıra, kıvılcım ısı ve ışık kaynaklarına benzetilirler:

Meger seyr itmege bu sebz bâğı

Nücûmun her biri yakdı çerâğı (HH/229)

Meğer bu yemyeşil bahçeyi seyretmek için bütün yıldızlar meşalelerini yakdı.

Ay ve Güneş gibi yıldızlar da mum, meşale, çıra gibi nesneler sıklıkla benzetilir. Şair yıldızların gece görünür olup parıldamasını çıra/meşale yakmaya benzetmekte; bunun sebebini ise yıldızların yeşil bahçeyi daha iyi görebilmesine bağlayarak hüsn ü talil yapmaktadır.²⁵⁴

Gezegen manasında da kullanılırlar:

Her yana bir kevkeb olıban revân

Düşdi sa'd ü naḥs arasında kırân (Aİ/417)

Her tarafa bir yıldız gitti, uğurlu ve uğursuz gezegenler arasında kavuşum oldu.

Gezegenler için zaman zaman “yıldız, yedi yıldız” gibi ifadeler kullanıldığından bahsedilmişti. Bazı beyitlerde ise yıldızların gezegen manasında kullanıldığı görülmektedir. Şairlerin gezegen-yıldız ayrımını bildiklerinden şüphe duymak elbette

²⁵³ İlgili beyitler şöyledir: Ki şehir kamu yıldız u sensin ay/Ne kim buyurursan hem oldur kolay (SN/222) Bilinden anun kıl yararuz söyleyicek söz/Şemsindeki yulduzları nâzûk diyelüm biz (KB/54) Pür-gam gönülüm oldı vü pür-nem gözüm neden/Oyahdı ayunı görelî yıldızum neden (KB/167) Bugün kim ictimâ' itdi meh ü mihr/Beşâretle encüme ahbâr irişdi (CH/379)

²⁵⁴ İlgili beyitler şöyledir: Arada rûzi rûz olmaga güm/Şebün bâzârını germ itdi encüm (HH/229) Şafak 'arz eyleyüp âfâka gülşen/Nücûmun cem'i şem'in kıldı rûşen (HH/256) Gönülde hecri şöyle urdı odın/Ki gögdedür sitâre her şerâra (KB/77) Bahup her şem'e kim dutardı ol cem'/Felek düzmişdi encümden dü-şad şem' (CH/379) Ol çiçekler yir yirin hem-çü çerâğ/Şöyle yandı ne ho mum var ne ho yağ (AC/77) Göge döndi yir yüzi seyyâreden/Hoş 'acâyib düzmiş anı Yaradan (AC/77) Nücûmun her biri almışdı bir şem'/Sehergâhı ararlardı olup cem' (HH/157) Kılıcum çerh tenün iki diler/Anun şevkünden encüm bâğı sular (CH/332)

gereksizdir. Gezegen-yıldız kullanımının daha çok vezin, kafiye uyumu gibi edebi meselelerden kaynaklı olduğu düşünülebilir.²⁵⁵

Madeni paralara ve inci gibi kıymetli taşlara benzetilirler:

Yirün gencin düketdi isdeyiser

Kevâkib nakdini eflâkden karz (AD/412)

Yerin hazinelerini tüketti, feleklerden yıldız akçelerini borç isteyecek.

Dikkatli bakıldıklarında yıldızların kırmızı (Antares), turuncu (Güneş), beyaz (Spica), mavi (Rigel) gibi çeşitli renklerde oldukları görülür. Bu sebepten şairler yıldızları altın, gümüş sikkelere veya yakut, inci gibi kıymetli taşlara benzetmişlerdir. Yir-eflâk, düketdi- karz, genç- nakd kelimeleriyle leffü neşr yapılmıştır.²⁵⁶

Sevgilinin yüzüyle mukayese edilirler:

Cân çün yüzünü gördi yıldızı n'eylerem ben

Dil çün saçını gördi gündüzi n'eylerem ben (KB/397)

Canım, yüzünü gördü, yıldızı ne yapayım ben? Gönlüm saçını gördü, gündüzü ne yapayım ben?

Şair sevgilinin saçlarını geceye, yüzünü Güneş'e, diğer güzelleri ise yıldızlara benzetmektedir. Nitekim Güneş'in ihtişamı, güzelliği karşısında yıldızların ışıkları ateş böcekleri gibi kalır. Güneş varken diğer yıldızların görünmez olması gibi aşık için de sevgilinin yüzü varken diğer güzeller yok hükmündedir.²⁵⁷

Topa benzetilirler:

Sana hurşîd tâc u âsumân taht

Sitâre tûb yini _ ay çevgânun olsun (AD/505)

Güneş sana taç, gök taht olsun; yıldızlar top Yeniay çevgan olsun!

²⁵⁵ İlgili beyitler şöyledir: Tâli'ü heylâcını çün bildiler/Kamu yıldızı şerefde buldılar (Aİ/252)

²⁵⁶ İlgili beyitler şöyledir: Gün ayagı tozunı eylemeg-içün tâc-ı ser/Encümün nakdini virüp bulsa olur erzân ana (AD/21) Ne acab ·itse nisâr ayağuna encüm güher/İftihâr-içün bu gerdân-âsiyâb-ı âsumân (CH/65) Cihanı rüşen itmiş-idi meh-tâb/Dür-efşân-ıdı yıldız gibi şeb-tâb (CH/117)

²⁵⁷ İlgili beyitler şöyledir: Sen var iken hûr görmez gözlerüm/Göz güneş görmeyicek yıldız göre (KB/408) Şol iki yalguzuna kalmışam ta'accübe ki/Güneş yüzinde ne lâzım ki bu sitâre yatur (KB/488) Şol dem kim ol yüzi güneş evden çıka 'aceb/Gün pertevinde nice görünür sitâreler (HD/106)

Daha önce farklı başlıklarda Hilâl'in çevgan sopasına, Güneş'in ise altın bir çevgan topuna benzetildiğinden bahsedilmişti. Bu beyitte Hilal yine çevgan sopası olurken top işlevini yerine getirmek yıldızlara düşmektedir.

Çokluk, bolluk ifade ederler:

Leşkerün ılduz-sıfatdur ılduzun leşker-şiken

Anun için böyle bî-had bî-şümâr itmiş seni (Dâ'î/57)

Askerlerin yıldız sıfatlıdır, yıldızın asker kırandır. Bu yüzden seni böyle sayısız ve sınırsız etmiştir.

Şair, memduhunun askerlerinin çokluğunu ve yüceliğini ifade etmek için onun askerlerine “yıldız sıfatlı” demektedir. “ılduzun leşker-şiken” ifadesiyle Mars gezegeni kastedilmektedir. Mars savaşı, mücadeleyi, kan dökmeyi, kargaşayı ifade eder. Şair memduhunun savaş maharetlerini övmek için onun Mars tesirinde, Mars gibi olduğunu dile getirmektedir.²⁵⁸

Encüm-encümen ifadeleri ile kelime oyunları yapılır:

Mey içen bir bir ol resme ki encüm

Sabâhın encümenden oldılar güm (CH/83)

Mecliste içki içenler sabah olunca yıldızlar gibi bir bir kayboldular.

“Encüm”, Arapça yıldızlar;” encümen” ise Farsça meclis, cemiyet, şûrâ, komite manasına gelir (Kubbealtı Lugatı, 2022). Klasik şairlerin bu iki kelimeyi sıklıkla birlikte kullandığı görülür. Bu beyitte şair, gece tertip edilen ve sabaha kadar süren bir işret encümenindekileri yıldızlara benzetmektedir. Sabah olup işret aleminin sona ermesiyle insanların meclisi terketmesini ise havanın aydınlanmasıyla yıldızların görünmez olmasına benzetmektedir.²⁵⁹

Işıklarını sevgilinin yüzünden alırlar:

²⁵⁸ İlgili beyitler şöyledir: Nice nîk ahteri var leşkerinden/Öküşdür leşkeri hod ahterinden (HH/208) Hatardan kaçmaga encüm gürûhı/Kemerden gözler idi taraf-ı kûhı (HH/282) Kılıcı subh urup eyle ki encüm/Sipâh-ı hasmı bir bir eyledi güm (CH/362) Sipâh ü haylüne gerdûn muhayyem/Çerine encüm-i sâyir talâyı (AD/114)

²⁵⁹ İlgili beyitler şöyledir: Çıkıban encümenden gitdi mâh-veş/Nücûma ki encümendi didi «şeb hoş» (CH/244) Mahsûd-ı âsmân durur etrâf-ı bûstân/Andan ki düzdi encüm ü ezhâr encümen (ŞD/34) Bugün encüm arasında encümendür/Ki itdi Müşterî Zühre iktirânı (CH/371)

Mâh u encüm yüzünün nûrî-y-la bulmuşdur zuhûr

Rûşen ü tâb-ende olsun dâ'yim ol tâb-ende şem' (AD/415)

Ay ve yıldızlar yüzünün nuruyla ortaya çıkıp görünür olabilirler. Yüzünün mumu daima aydınlık ve parlak olsun!

Şair, Ay ve yıldızların ışığını sevgilinin yüzünden aldığını, bu sayede görünür olabildiklerini iddia etmekte, dolayısıyla sevgilinin yüzünü Güneş'e benzetmektedir. İkinci mısra da ise sevgilinin yüzü daima parlak ve aydınlık kalması temenni edilen bir muma benzetilmektedir.²⁶⁰

Örtünüp saklanırlar:

Yüzünü ger göreyidi sitâre

Çekeydi yüzine karşı sitâre (KB/14)

Yıldız senin yüzünü görseydi utancından yüzüne örtü çekerdi.

“Sitâre” Farsça “yıldız” manasına geldiği gibi Arapça “örtünülecek, saklanacak şey (Devellioğlu, 2008, s. 957)” manasına da gelmektedir. Şairler bu kelime vasıtasıyla zengin kelime oyunları vücuda getirirler.

Beyitte şair, Sitarelerin sevgilinin yüzünü görmesi durumunda utanç ve kıskançlıklarından kendilerini setredeceklerini yani saklanacaklarını ifade etmektedir. Pek çok kez ifade edildiği gibi sevgilinin yüzü Güneş'e benzetilir, Güneş varken de yıldızlar görünmez. Şair Güneş'in doğmasıyla yıldızların kaybolmasını, yıldızların utanıp saklanması sebebine bağlamaktadır.²⁶¹

Sultanları Güneş'tir:

²⁶⁰ İlgili beyitler şöyledir: Mâhiyyetini sûretinün kim bile kim gün/Nür andan alur şöyle ki günden bu kevkib (AD/245) Yüzün nûrından ireli gün zevâle/Nitekim gün şuâından kevâkib (AD/248)

²⁶¹ İlgili beyitler şöyledir: Güneşün egerçi vardur cevelânı bî-edeb lîk/Tana değin ol hayâdan duta yüzine sitâre (KB/206) Hüsnün çavı rûşen durur ahır bu cihanda/Yüzünde sitâre 'aceb ay ay ne sebebdan (KB/281) Güneş yüzüne tağıt saçını sitâre bize/Boyun katında nedür serv bir kuru ağaç (KB/283) Ay yüzünden güneş utandığıçün/Bulıdı özine sitâre kıla (KB/300) Bu lutf ile 'anber saçını görelî gice/Yıldızları kara yüzine kıldı sitâre (KB/441) Güneş gerek ki mağrib ilinden toğa eger/Yüzünden ol nigâr götüre sitâresin (KB/504) Görîben şems tîgin bir bir encüm/Yir altına girîben oldılar güm (CH/141) Tamam örtildi çeşm-i husrev-i mâh/Sitâre karanulıkda oldu güm-râh (CH/284) Sipâh-ı şâm tagıldı nigûn-ser/Yirün altında penhân oldu ahter (CH/308)

Gice kim çetr-i sultân-ı kevâkib

Varup mağribde olmuş-ıdı gâyb (CH/117)

Yıldızların sultanı (Güneş) gece olunca batıya varıp kaybolmuştu.

Güneş'in gökyüzünün kralı, padişahı olduğunu ifade etmiştik. Şair burada açıkça Güneş'in yıldızların da sultanı olduğunu dile getirmektedir.²⁶²

Uyumazlar:

Kan döker şâm u seher mihr ile şefkatden şafak

Yummaz ıldızlar gözin feryâd u âhumdan benüm (ŞD/149)

Şafak, sabah akşam sevgi ve şefkatten kan döker. Feryadım ve ahım yüzünden yıldızlar gözünü yummaz.

Sabah Güneş doğmadan ve akşam battıktan hemen sonra oluşan kızılık şairlerce çeşitli hayallere konu olmuştur. Feleğin kan ağlaması da bu hayallerden biridir. Yıldızların gece boyu görünmesi de dert ve kederden uyku tutmayan insanların haline benzetilmektedir. Şair bilinen doğa olaylarını, kendi üzüntüsüne bağlamakta böylece hüsn-i talil yapmaktadır.

Talih simgesidirler:

Müjde olsun kim bugün vakt-i seher

Oldı tâli' kevkebi feth ü zafer (Aİ/251)

Müjde olsun ki bugün seher vakti talih yıldızı fetih ve zaferi işaret etti.

Tıpkı gezegenler gibi yıldızların da talihli ve talihsizleri vardır. Sabit yıldızlar, ilgili bir meselede yardımcı ya da engel olabilirler. Şanssız tabiattaki sabit yıldızlar zararlı ve kötücüdürler. Talihli sabit yıldızlar ise başarıya yardımcı ve destek olurlar. Kraliyet yıldızları denen Aldebaran, Antares, Fomalhaut, Regulus yıldızlar büyük başarı ve şöhret vaat ederler ancak bazı imtihanları da (Döşer, 2021, s. 46-47) beraberlerinde getirirler.

²⁶² İlgili beyitler şöyledir: Güneş çün kim seferde oldı her gâh/Cemi'-i encüm itdiler anı şâh (CH/125) Tığ-zen ger olmaya-y-ıdı bu mihr/Encume şâh etmez-idi_anı sipihr (Aİ/316)

Beyitte, Büyük İskender'in doğumunda onun doğum haritasına bakan müneccimin İskender'in hayatının fetih ve zaferle dolacağını gösteren yıldızın doğduğunu müjdelemektedir.²⁶³

Tana kalırlar:

Gice çü yâd ide yüzünün vasfın Ahmedî

Tana kalur fiğânına anun sitâreler (AD/355)

Ahmedî geceleyin senin yüzünü tarif ederse onun figanına yıldızlar tana kalır.

Tana kalmak hem sabahlamak hem de şaşırıp kalmak anlamına gelir. (bkz. Ay) Şair, eğer sevgilinin güzelliğini anlatıp figan ederse yıldızların bile şaşırıp kalacağını, sevgilinin güzelliği karşısında hayrete düşeceğini ifade etmektedir. Şair “tana kalmak” ifadesini hem yıldızların sabaha kadar görünmesi hem de şaşırıp kalmaları manasına gelecek şekilde kinayeli kullanmaktadır.

Aşıkların yıldızı barışır:

Biliş idi ezelde cânım yâr cânına

Andan barışdı yârum ile yıldızum benüm (KB/309)

Ezelde ruhum sevgilinin ruhuna tanıdıktı, bu yüzden sevgilim ile yıldızım barıştı.

“Yıldızı barışmak” deyimini güzel geçinmeyi, iyi anlaşmayı ifade eder. Şair sevgiliyle ruhlarının ta bütün ruhların yaratılıp toplandığı ezel meclisinden beri birbirlerine aşına olduğunu bu yüzden de onunla yıldızının barışık olduğunu ifade etmektedir.

“Yıldız kurdu” ifadesi, ateş böcekleri için kullanılır:

Gice yıldız kurdını gören ‘ayân

Bu hikâyetden niçün tuta gümân (Aİ/521)

Gece ateş böceğini açıkça gören kişi bu hikâyeden neden şüphe duysun?

²⁶³ İlgili beyitler şöyledir: Pes didiler kim bu meymûn-ahteri/İdiser Hak şark u garbun serveri (Aİ/252) Yidi iklimi müsahhar kılısar/Cânları kendüye çâker kılısar (Aİ/252) Nicedür ahter mizâcın bildiler/İttisâlun sa'd u nahsin buldılar (Aİ/409) Kevkeb-i devlet ü baht oldu münevver bu gice/Ki sa'âdet günidür bize musahhar bu gice (ŞD/175) Sa'âdet ıldızı burc-ı şerefde doğdu mu yâ/İnayet-i ezel ü baht nâ-gehân ola mı (ŞD/192) Kevâkıbden açıldı râz-ı beste/Didiler şâha k'iy fâl-ı huceste (HH/294) Bahdum idi bahtum ayağın tozu/İrmeğe bu tâli'a yıldız kanı (KB/491) Kız oğlansın u atan şâh Kayser/Bu işi ko adun itme bed-ahter (CH/231) İ niçe fâl bâziçeyle açıldı/Ki ahter hükmi-le ol rast geldi (CH/313) Humâyûn fâl itmiş ahter anı/Humâ olmışdı anun sâye-bânı (CH/378)

Ateş böcekleri gece karanlığında yıldız gibi parıldamalarıyla bilinen küçük böceklerdir. Bu sebeple de eskiler tarafından çok doğru ve isabetli bir şekilde “yıldız kurdu” olarak isimlendirilmişlerdir.²⁶⁴

Yıldız sayılır:

Her gice tana değin yüzün için ay begüm

Tana kalıp sayaram yılduzları ay begüm (KB/309)

Her gece sabaha kadar yüzün için ay beyim, tana kalıp yıldızları sayarım ay beyim.

Uyku tutmadığı zamanlarda uyuyabilmek için insanlar çeşitli çözümler üretmeye çalışır. Hemen herkes çocukluk döneminde “koyun saymayı” duymuş ve denemiştir. Ay yüzlü sevgilinin aşk acısıyla gözlerine uyku girmediğinde, kadim aşıkların yıldız sayarak sabahı ettikleri anlaşılmaktadır. Şair ayrıca “ay begüm” ifadesini hem bir nida hem de “Ay yüzlü sevgili” manasında; “tana kalma” kalıbını ise hem “şaşıрма hem de “tan vaktine kadar bekleme” anlamlarında kullanmaktadır.²⁶⁵

Yükseklik ve yücelik bildirirler, mübalağa unsuru olarak kullanılırlar:

Revâkını Mesîh itmiş-idi deyr

İderdi encüm burûcında anun seyr (CH/141)

Revâkını Hz. İsa mesken edinmişti, yıldızlar burçlarında seyrederdi.

Beyitte hükümdarın sarayı tasvir edilirken, bugün sıklıkla veranda, sundurma, taraça diye tabir edilen gölgeliği Hz. İsa’nın mesken edindiği, sarayın burçlarında ise yıldızların gezindiği ifade edilmektedir. Hz. İsa’nın feleğin dördüncü katına yükseldiğine inanılır, yıldızlar ise sekizinci kat felekte bulunurlar. Şair, memduhun sarayının gölgeliğinin dördüncü felekte, burçlarının ise sekizinci kat felekte olduğunu iddia ederek devasa bir saray inşa etmiştir.²⁶⁶

²⁶⁴ İlgili beyitler şöyledir: Gice yıldız gibi uyanıklığı oldu/Anun-çün adı yıldız kurdu oldu (CH/158)

²⁶⁵ İlgili beyitler şöyledir: Her gice tâ-subh olunca zârî ol/Gözedürdi ay u yıldızları ol (Aİ/96)

²⁶⁶ İlgili beyitler şöyledir: Kurulmuş hayme-i dîba-y-ı ahzar/Anun içinde hurşîd-veş ahter (CH/226) Didi devr itdügince çerh ü ahter/Cihânda bâkî olsun şâh Kayser (CH/301) Pür olmuş idi ‘âlem dūd-ı dilden/Kevâkib alımazdı pâyi gilden (HH/199) Yıldızıyla kulesi hem-râz-ı/Bihi sahrâ taşına dem-sâz-ıdı (Aİ/532)

Beyitlere bakıldığında yıldızların Allah'ın emriyle var olup döndükleri, Hz. Muhammed'e mürid oldukları, insan kaderi üzerinde tesirli olduklarına inanıldığı, bazılarının talihli bazılarının talihsiz oldukları, çokluk ve bolluk ifade ettikleri, mübalağa unsuru olarak kullanıldıkları, mum ve meşale gibi ışık kaynaklarına benzetildikleri, ayakkabı çivileri ile madeni para ve değerli taşlara benzetildikleri, sevgilinin dostları veya yardımcılarına benzetildikleri, aşıkların yıldızının barıştığı, yıldızların sayıldığı, yıldızların uyumayıp tana kaldığı, yıldızların sultanının Güneş olduğu ve ışığını sevgilinin yüzünden aldıkları görülür.

3.1. TAKIMYILDIZLAR

Takımyıldız içinde çeşitli sayıda yıldız barındıran, belli bir şekli ve deseni olan yıldız kümeleridir. İki boyutlu düzlemde bunlar birbirlerine yakın gibi görünse de üç boyutlu uzayda birbirlerinden yüzlerce ışık yılı uzakta olabilirler (Döşer, 2021, s. 27).

El-Birûnî, takımyıldızların isimlerinin kökeninin mitler ve masallar olduğunu, bu isimlendirme çabasının ise yıldız isimlerini akılda tutmayı kolaylaştırmak olduğunu ifade eder. Araplar, Türkler ve Yunanlılar mitolojik kahramanları, hayvanları ve nesneleri bu takımyıldızlara isim olarak vermişlerdir (Döşer, 2021, s. 34).

Eski metinlerde burç ile takımyıldız eşanlamlı olarak kullanılmaktadır ama esasında bu ikisi farklı kavramlardır. Astrolojide burçlar gökyüzünün 12 eşit parçaya bölünmesiyle oluşan 30'ar derecelik dilimlerdir. Buna Mevsimsel Zodyak denir. Dünya'nın ekseninin kayması, İlkbahar Noktası'nın takımyıldızlara göre yerinin değişmesi sebebiyle içinde bulunduğumuz zamanda burçlar, kendileriyle aynı ismi taşıyan takımyıldızlarıyla çakışmamaktadır. Yani Koç burcu ile Koç takımyıldızı; Boğa burcuyla Boğa takımyıldızı farklı şeylerdir. Takımyıldızlarla burçların gökyüzünde kapladıkları alan da birbirinden farklıdır. Zodyak burçlarının her biri 30'ar derecelik parsellere bölünmüştür, yani her burç 30 derecelik bir alan kaplar. Buna karşılık Başak takımyıldızı 45 derecelik, Akrep takımyıldızı 7 derecelik alan kaplar (Döşer, 2021, s. 20-21).

Ahmedî, İskender-nâme isimli mesnevisinde Batlamyus'un listelediği, o zaman için bilinen 48 takımyıldızın tamamını zikreder:

Bes dedi geru ana şâh-ı cihân
Kim sevâbit necedur eyle beyân
Dedi bin-durur yigirmi iki hem
Kırh sekiz sûretde ey şâh-ı ‘Acem
Sûret ol kim ‘ilm düzen fehm-ile
Bu nücûmun bir kaçını vehm-ile
Göriben her yerde bir vaz‘a müdâm
Râst bir hayvâna benzetdi temâm
Urdı ol hayvânun adını ana
Eydeyim adlarını bir bir sana
Üç yüz altmışdur şimâlde yakîn
Lîk sûretde yigirmi bir hemîn
Dübb-i asgar dübb-i ekber bil dürüst
Dahı tinnîndur üçinci_ey fehmi cüst
Dahı kîfâvus²⁶⁷ u ‘avvâ lâ-muhâl
Oldı altıncısı iklîl-i şimâl (Aİ/427)
Câsi vü bes nesr-i vâki bil‘ayân
Bes dücâce²⁶⁸ nesr-i tâ’yir bî-gümân
(Aİ/428)
Re’s-i gûl ardınca ‘ayyûk et hisâb
Sûret-i şilyâk u ardınca ‘ukâb (Aİ/428)
Dahı zâtu’l-kürsî vu delfîn²⁶⁹ sehm
Hayye ardınca anun et sozi fehm

Cihan sultanı “Artık söyle, bu sabiteler nasıldır?” dedi.

Ey “Acem diyarının padişahı, bunlar 48 şekilde, 1022 yıldızdan oluşur.” dedi.

O yıldızların birkaçının suretleri benzetilerek daha iyi bilinip anlaşılır.

Onların her birini doğruca bir hayvana benzetip daimî olarak bir yere yerleştirdi.

O hayvanın adını ona verdi, isimlerini sana tek tek söyleyeyim.

Kuzeyde (göğün kuzey yarısında) 21 şekle bürünmüş 360 yıldız vardır.

Küçükayı (Ursa Minor), Büyükayı (Ursa Major) ve Ejderha’dır (Draco), bunları bilip anla.

Sonra Kral (Cepheus), Çoban (Bootes), şüphesiz Kuzeytacı (Corona Borealis) altıncısı oldu.

Herkül (Hercules), böylece Çullanan (Çalgı’nın alfası Vega), Kuğu ve Uçucu (Kartal’ın alfası Altair) şüphesiz ayan oldu.

Algol (Beta Perseus, Medusa’nın başı) ardından Keçi (Arabacı/Auriga’nın alfası Capella), Çalgı (Lyra) peşinden Kartal’ı (Aquila) hesap et.

²⁶⁷ Keyfâvus olarak da bilinir.

²⁶⁸ Metinde Decâce olarak yazılmış, doğrusu Dücâce.

²⁶⁹ Metinde: delfeyn

Bes feres ardınca _anun re's-i feres
Dahı hem imre'et müselles oldı bes²⁷⁰
(Aİ/428)
Üç yüz on altı cenûbîdur temâm
Lîk sûretde on altı ey imâm
Biri kaytus u biri cebbâdur
Nehr u erneb dahı kelb ey 'ilme pür
Makdemu'l-kelb u sefine bes şücâ'
Etdi ke's-ile gurâb anda_ictimâ'
Dahı kanturûs sebu' bes micmere
Dahı iklîl-i cenûbî yiksere
Bir dahı hût-ı cenûbî hayye hem
Adı-la_uş on altı ne bîş u ne kem
(Aİ/429)
Şems yolında_üç yüz u kırh altı var
On iki sûretde etdükde şümâr
Var hamelde on sekiz yıldız yakîn
Sevrde kırh dört ey dâna-yı dîn
Var yigirmi beş kevâkıbden 'ayân
Burc-ı cevzâda sana_etdum uş beyân
Var-durur sertânda on bir bil 'aded
Var otuz beş anda ki_adıdur esed
Otuz üç kevkeb alupdur sünbüle

Dahası Kraliçe (Cassiopeia), Yunus (Delphinus) ve Okçuk (Sagitta) onun ardından Yılandı (Ophiuchus) bu sözü anla.

Böylece Tay (Equuleus), arkasından Kanatlı At (Pegasus) ve sonra Zincirli Prenses (Andromeda) ve Üçgen (Triangulum) gelir.

Güneyde 316 yıldız vardır, ama şeklen 16 tanedir ey önder!

Biri Balina (Cetus), biri Avcı (Orion), biri ırmak (Eridanus) biri Tavşan (Lepus) ve Büyük Köpek (Canis Major), ey ilim dolu.

Küçük Köpek (Canis Minor), Gemi (Argo Navis) ile Suyılanı (Hydra) Kupa (Crater) ve Karga (Corvus) ile toplandı.

Sonra Erboğa (Centaurus), Kurt (Lupus), Sunak (Ara) ve Güneytacı (Corona Australis) bir yerde oldu.

Bir de Güneybalığı (Piscis Australis)²⁷¹ ile Yılan (Serpens) adlarıyla ne eksik ne fazla tam 16 oldu.

Güneş'in yolu üzerinde 12 suret halinde 346 yıldız vardır.

Koç'ta 18 yıldız, Boğa'da 44 yıldız vardır ey din bilgini!

²⁷⁰ Metinde: mir'ât

²⁷¹ Metnin dipnotunda bu takımyıldızın Balık (Pisces/Balıklar) takımyıldızı ile karıştırıldığı görülmektedir. Bu ikisi farklı takımyıldızlardır.

Var-durur mîzânda_ otuz beş hem bile
Var yigirmi dört ‘akrebde temâm
Var otuz beş kavsde ey şâd-kâm
Cedyde vardur yigirmi vü sekiz
Delvde var kırh anı key anlanız
Hûtda otuz sekiz vardur temâm
Bu ne san‘atdur ki_eder Rabbu’l-enâm
(Aİ/430)

*İkizler burcunda 25 tane yıldız
olduklarını işte söylüyorum.*

*Yengeç’te 11, Aslan’da 35 tane yıldız
olduğunu bil.*

Başak’ta 33, Terazî’de 35 yıldız bulunur.

*Akrep’te tamı tamına 24, Yay’da 35 tane
vardır.*

*Oğlak’ta 28, Kova’da 40 yıldız olduğunu
anlayınız.*

*Balık’ta 38 yıldız vardır, bu nasıl sanattır
ki nimetler veren Allah bunu yapar?*

İskendernâme’de geçen bu takımyıldızlarla alakalı bazı açıklamalar ve düzeltmeler yapmak gerekmektedir. Öncelikle Ahmedî, takımyıldızların sayısının 48 olduğunu söyler ki bu da Batlamyus’un listelediği ve modern zamanlara kadar kabul edilen takımyıldızların listesidir. Bu takımyıldızların sayısı, yeni keşfedilen yıldızlarla birlikte artmış ve 1925 yılında Uluslararası Astronomi Birliği tarafından 88 olarak güncellenmiştir.

Ahmedî daha sonra göğün kuzeyinde 21, güneyinde 16, ve gökeşleği üzerinde yani burçlar kuşağı üzerinde 12 takımyıldız daha olduğunu ifade eder. Basit bir hesap ile $21+16+12=49$ eder, yani o zaman için bilinen takımyıldız sayısından 1 fazlası elde olur. Ahmedî farklı bir takımyıldızdan bahsediyor da olamaz, çünkü konuya başlarken 48 takımyıldız olduğunu kendisi ifade etmişti. Bu durumda geriye nüshalarda bir yazım hatası veya okuma hatası ihtimali kalmaktadır.

Ayrıca Ahmedî bazı takımyıldızların adlarını değil, onların en parlak veya en bilindik yıldızlarının isimlerini sayarak listesini oluşturur. Örneğin “Re’s-i gûl” ile Perseus (Kahraman/Atlı) takımyıldızının en meşhur yıldızı olan Algol’ü telaffuz ederek Perseus’u listesine dahil etmektedir. Bununla beraber bir beyitte “nesr-i vâkî” ve “nesr-i tâir” demekle, sırasıyla Çalgı ve Kartal takımyıldızlarının alfa yıldızları Vega ve

Altair'i saymakta, sonraki beyitte yıldızların yer aldığı Çalgı (Lyra) ve Kartal (Aquila) takımyıldızlarını da sıralamaktadır. Bunları dikkate alarak saydığımızda 20 takımyıldız olduğu görülmektedir. Hesaplamayı bu şekilde tekrar yaparsak $20+16+12=48$ takımyıldız sayısına ulaşabiliriz. Ayrıca Ahmedî'nin listesi ile Batlamyus'un listesi de birebir uyuşmaktadır.

Bir başka husus da Yılan (Hayye/Serpens) ve Yılandı (Hevâ/Ophiuchus) takımyıldızları ile alakalıdır. Ahmedî kuzeyde ve güneyde iki kez Hayye ismini telaffuz etmiştir. Hayye, Serpens olarak da bilinen Yılan takımyıldızıdır. Yılanbaşı ve Yılandı olarak iki parçadır, tam ortalarında ise Yılan'ı yakalamış olan Yılandı, Arapça ismiyle *Hevâ* bulunur (Pultar, 2007, s. 115-116). Metindeki Hayye'lerden biri sıkça gördüğümüz müstensih hatalarından biri olarak yanlış yazılmış olabilir. Doğrusu *Hevâ* olmalıdır. Diğer ihtimal ise Yılan takımyıldızının iki parçadan oluşması sebebiyle Ahmedî bu takımyıldızı iki kez zikredip ve Yılandı'yı da bu iki parçaya dahil etmesidir.

Ahmedî'nin astronomiye olan hakimiyeti göz önüne alındığında bu durumun Ahmedî'nin bir hesap veya bilgi hatası olamayacağı; kuvvetle muhtemel müstensih hatası olduğuna hükmedilebilir. Nitekim İskendernâme'nin müellif hattı maalesef mevcut değildir. Eldeki en eski nüsha ise 1416 tarihli, yani Ahmedî'nin vefatından sonra kaleme alınmıştır ve müstensih metne hâkim olmayışı sebebiyle aruz ve istinsah hataları görülmektedir (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 37-38).

Pek çok şair de Ahmedî gibi yıldızlar konusunda ilgili ve bilgilidir, bu bilgilerini şiirlerine nefis söz sanatlarıyla aksettirmiştir. Takımyıldızlar ve yıldız gruplarıyla ilgili beyitler başlıklar halinde verilip açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Avcı/Cebbâr/Cevzâ/Orion

Burçlar kuşağının hemen altında, Boğa ve İkizler takımyıldızları arasında, Akrep takımyıldızının karşısında, kış aylarında gözlenebilen, gökyüzünün en muhteşem takımyıldızıdır. Mitolojide Poseidon'un dev oğludur. Babası, kendisine deniz üzerinde batmadan yürüyebilme kabiliyeti verir. Tanrıça Artemis'e tecavüze yeltenmiş olmasından mıdır, Artemis Orion'u öldürmek ister ve Orion'un başının üzerine bir akrep koyar. Akrep Orion'u sokup öldürür. Artemis, hizmeti karşılığında akrebi bir

takımyıldıza çevirir ve göğe yerleştirir. (bkz. Akrep/Scorpius) Orion da kendi adını taşıyan takımyıldıza dönüşür (Powell, 2018, s. 246).

Başka bir rivayete göre yer tanrıçası Gaia, tüm hayvanları avlayabileceğini öne sürerek övünen avcı Orion’u cezalandırmak için bu akrebi göndermiş ve akrep de Avcı’yı topuğundan sokarak öldürmüştür. Ancak Yılcı Ofukus Avcı’ya bir iksir vererek onu canlandırmıştır (Pultar, 2007, s. 2).

Avcı takımyıldızı ile düzeltilmesi gereken çok önemli bir husus bulunmaktadır. Yukarıdaki görsel Avcı takımyıldızına aittir. Avcı’nın belindeki üç parlak yıldız “Avcı’nın kemeri” olarak kabul edilir ve İncidizisi, Nizâm gibi isimlerle de anılır (Pultar, 2007, s. 50,78). Araplar bu üç yıldızda “altın cevizler” manasında “Cevzâ” da demiş ve bu isim bir süre Avcı takımyıldızının kendisi için de kullanılmıştır. Bugün bile Avcı takımyıldızındaki bazı yıldızların dünya literatüründeki isimleri Cevzâ kelimesini ihtiva eder. Örneğin Betelgeuse yıldızının ismi Beytü’l-cevze’nin Batı dillerindeki telaffuzundan gelir. Yine Avcı’nın sol ayağını oluşturan Rigel yıldızı *Recül-i yesâr-ı cevzâ*, *Riclü’l-cevzâ’ul-yesârî* “Cevzâ’nın sol ayağı” olarak bilinir (Pultar, 2007, s. 13,18).

Cevzâ aynı zamanda İkizler takımyıldızı anlamında olduğundan ve kelimenin bu manası çok daha meşhur olduğundan pek çok edebiyat araştırmacısı “Cevzâ” bulunan her beyti “İkizler” manasıyla yorumlamış ve hataya düşmüştür. Özellikle de beyit içerisinde kemer, kuşak gibi ifadeler bulunuyorsa burada kastedilen kesinlikle İkizler değil, Avcı’dır. Nitekim İkizler takımyıldızının ne şeklen ne de mitolojik olarak kemer ile bir alakası vardır.

Cevzâ kelimesinin beyitlerde İkizler anlamında mı yoksa Avcı manasında mı olduğunu anlayabilmek için birkaç noktaya dikkat etmek gerekir:

1.Eğer beyitte Cevzâ ile birlikte Zodyak kuşağını oluşturan burçlar (Yengeç, Aslan, Başak gibi) da varsa İkizler burcu kastediliyordur.

2. Cevzâ ile birlikte Merkür de mevcutsa yine İkizler burcu manasındadır.

3. Eğer kemer, kuşak gibi manalara gelen ibareler varsa Avcı/Orion'dan bahsedilmektedir.

4. Cevzâ ile beraber süs, pırlanta, mücevher gibi takılardan bahsediliyorsa kastedilen Avcı'dır.

5. Beyitlerde Cevzâ ile birlikte bir av teması var ise kastedilen muhtemelen Avcı'dır.

Beyitleri yorumlarken bu maddeleri göz önüne almak daha isabetli açıklamalar yapmaya olanak sağlayacaktır.

Avcı takımyıldızı klasik şiirimizde teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır. Sevgiliyi ya da sultanı korumakla görevli *solaklar* Avcı'ya benzetilir:

Atınun na'lin felek anun-çun itmiş tâc-ı ser

Tarf-ı zer bağladı cevzâ ana oldı cân-dâr (AD/72)

Felek, atının nalını o yüzden başına taç etmiş, Avcı, altın kemer bağlayıp ona muhafız olmuş.

Memduhun atının nalı, sıklıkla Hilal'e benzetilir ve feleğin tacı da Hilal'dir. Şair Avcı takımyıldızının altın kemer bağlayıp memduha muhafızlık ettiğini ifade etmektedir.

Yeniçeri Ocağı'nı oluşturan 196 ortadan 60, 61, 62. 63. ortalara *solak* denilirdi. Bunların boylu boslu, eli yüzü düzgün olanları seçilip padişah hizmetine verilirdi ve bunlara *Solakan-ı Hassa* denirdi. Bunlar 10'ar kişilik mangalara ayrılır ve her manganın başına bir solak çavuşu verilirdi. Görevleri seferde ve resmî törenlerde padişahın atının iki yanında yaya olarak yürüyüp onu korumaktı. Bu esnada yay ve okları da kurulu durumda bulunurdu. Solaklar, ayaklarına sarı çizme giyer, bellerine som yaldızlı kemer takar ve bu kemere de gümüş kabzalı uzun bir kama sokarlardı (Pakalın, 1983, s. 254). Bu beyitten anlaşıldığı kadarı ile sultanın her iki tarafında beline kemer bağlamış iki hassa solak askeri olarak tasvir edilmiştir. Solakların

bellerine bağladıkları bu som yaldızlı kemer ile Avcı'nın kemeri arasında ilgi kurulmaktadır.

Avcı'ya benzetilen diğer asker grubu solak çavuşlardır:

Turur çavuşlar iki yana ber-pâ
Hamâyıl tîgler eyle ki cevzâ (CH/310)

Çavuşlar kılıçları asılı, iki yanda, ayakta hazır Avcı gibi durur.

Yukarıda bahsedilen solak motifi burada yine karşımıza çıkmaktadır. Sultanın iki yanındaki kılıçlı muhafızlar da Avcı'ya benzetilmektedir.

Avcı takımıyıldızı, değerli taş ve madenlerle birlikte de anılır:

Dahı pîrûze yâkût u zümürrüd
Ki hergiz yog-ıdı ana hadd-ıla 'ad (CH/129)

Firuze, yakut ve zümrüt ki hiçbirinin haddi hesabı belli değildi.

Yidi sanduk yine la'l u cevâhir
Nite kim burc-ı cevzâda zevâhir (CH/129)

Sanki Avcı takımıyıldızında görünen yedi sandık dolusu yakut, değerli taşlar...

Yukarıda bahsedildiği gibi Avcı'nın kemeri altın cevizlere benzetilmekte bu sebepten de takımıyıldız Cevzâ ismini taşımaktaydı. Avcı'nın ayaklarını ve omuzlarını oluşturan Rigel, Betelgeuse gibi diğer dört yıldız da hayli parlaktır. Şair hediye/çeyiz olarak hazırlanan yedi sandık dolusu kıymetli taşı ve altını, Avcı'da toplanmış bu yedi parlak yıldızla benzetilmektedir.

Atuna berk-üstüvân olmağa cevzâ yarar
Ana mecerre 'inân dahı meh-i nev rikâb (CH/68)

Avcı, atının üzeni kemeri olur; Samanyolu dizgini, Yeniay ise üzeni...

Berk-i üstüvân parlak sütun, silindir manasına gelmekle birlikte beyitteki at koşum takımı tasviri göz önüne alındığında üzeni (ayak basılan ve eyere çıkılan metal halka) eyere bağlayan kemer olması muhtemeldir. Samanyolu gökyüzünün bir ucundan diğerine doğru uzanan, içinde milyarlarca yıldız bulunduran bir sicimi

andırır. Bu sebeple de atın dizginine benzetilmektedir. Yeniay, Hilal ise üzengiye teşbih edilmektedir.

Şair, Cemşid'in atının kıymetli koşum takımlarını Samanyolu ve Yeniay'a, kıymetli taşlarla süslü üzengi kemerini ise Avcı takımyıldızının kemerine benzetmektedir. Padişah, şehzade gibi önemli kişilerin atları kıymetli taşlar ve altınlarla süslenirdi. Şair bu durumu, Avcı'nın parlak ve pırlantalarla süslü kemerini memduhun atına koşarak dile getirmektedir.²⁷²

Beyitlere bakıldığında Avcı'nın özellikle kemeriyle şiirlerde yer aldığı, sultanları korumakla görevli solaklara ve solak çavuşlara benzetildiği, kıymetli taşlar ve süslerle birlikte anıldığı anlaşılmaktadır. Cevzâ'nın Avcı/Orion manasının varlığı dikkat edilmesi gereken en önemli bilgidir.

3.1.2. Atlı/Kahramân/Gûl/Perseus

Burçlar kuşağının kuzeyinde bir takımyıldız. Perseus Batı mitolojisine göre Tanrı Zeus ile Argos kralı Akrisios'un kızı Danae'nin oğludur. Yılan saçlı, kendisine bakanları taşa çeviren Medusa'yı öldürmeye azmeder. Bunun için tanrı Athena ve Hermes'ten ayna gibi parlak bir kalkan, keskin bir kılıç, kanatlı ve uçmayı sağlayan sandaletler, takan kişiyi görünmez kılan miğfer gibi yardımlar alır. Nihayetinde Medusa'nın kafasını keserek öldürür. Medusa'nın kesik boynundan Kanatlı At yani Pegasus ve Khrysaor (altın kılıçlı) adlı bir dev çıkar. Perseus Medusa'nın kesik başını özel deri bir torbaya koyar ve oradan kaçır. Daha sonra Perseus, Pegasus'a biner ve Etiyopya prensesi, Cepheus ve Cassiopeia'nın kızı Andromeda'yı deniz canavarından (Cetus) kurtarır. Perseus yetiştiğinde Andromeda bir kayaya zincirlenmiş (Zincirli Prenses) ve deniz canavarı tarafından yutulmak üzeredir. Perseus daha sonra Andromeda ile evlenir. Perslerin soyunun Perseus'tan geldiğine inanılır (Powell, 2018, s. 383-386).

Astolojide Perseus takımyıldızındaki Algol yıldızı, Medusa'nın kesik başını temsil eder. Gökyüzünün en şanssız, en tehlikeli yıldızı olarak bilinir. Şiddet, öldürülme, idam, linç girişi, şiddet eğilimi sebebiyle kendisine ve çevresindekilere zarar verme ile irtibatlıdır. Bu yıldızın parlaklığı sürekli değişir ve insanlar yıldızın sönük halinden

²⁷² İlgili beyitler şöyledir: Biri kaytus u biri cebbârdur/Nehr u erneb dahı kelb ey 'ilme pür (Aİ/429) Var-ıdı altında hink-i subh-sîmâ/Murassa' zeyn ile şöyle ki cevzâ (CH/309)

çok korkardı. Bazı astrologlara göre hiçbir savaş Algol'ün ışığı azalmadan başlamamıştır (Döşer, 2021, s. 97-98).

Perseus, klasik şiirde Kahramân olarak geçer ve Medusa ile birlikte anılır:

Sihir-i mutlâkdur ki kılur kahramânî gözleri

Fitne-i devr-i kamerde'âleme fettânlar (ŞD/128)

Şu Kahramân gibi gözleri, Kamer devrinde dünyaya fitneler saçan mutlak sihirdir.

Şair, sevgilinin Kahramânî gözlerinin mutlak sihir olduğunu, alemde fitneler çıkardığını ifade etmektedir. Klasik şiirdeki sevgili, gamze dediğimiz süzgün bakışlarıyla, Mars gibi kan dökücü gözleriyle, akrep ve yılan gibi saçlarıyla aşıklar arasında sürekli fitne çıkarır, kan döker. Bu özellikleri itibariyle de Medusa ile büyük benzerlik gösterir. Beyitte fitne-fettân, sihir-i mutlâk, Kahramânî gözler gibi ifadelerden Perseus ve Medusa hikayesine telmih olduğu görülmektedir.²⁷³

3.1.3. Ejderha/Tinnîn/Draco

Kuzey gök kutbuna yakın takımyıldızlardan biri. Yunan mitolojisine göre Ejderha titanlardan (Kronos/Satürn'ün kardeşleri) biridir. Tanrılar (Zeus, Poseidon, Hades, Hera, Demeter, Athena v.d.) ile titanlar savaşıırken Athena, Ejderha'yı kuyruğundan yakalayıp kuzeye doğru fırlatır ve Ejderha orada donup kalır (Pultar, 2007, s. 35).

Ejderha takımyıldızı, şiirlerde mızrak, kargı gibi savaş aleti olan “sünü, rumh” gibi kelimelerle birlikte kullanılır:

Sünüsin niçe kim kılurdu pîcân

İderdi gökdegi tinnîni bî-cân (CH/358)

Mızrağını savurup fırlattığında felekteki Ejderha'yı öldürürdü.

Şair memduhunun savaş becerilerini övmek için mızrak atmaktaki maharetini mübalağalı bir şekilde ifade etmektedir. Mızrağı uzağa atabilmek bir maharet, hedefi tutturabilmek başka bir maharet, hedefi yok etmekse bambaşka bir maharettir. Memduh, mızrağını göğün en yüksek noktasına ulaştırmakla kalmayıp Ejderha gibi devasa, bedeni zırh gibi pullarla kaplı bir yaratığı öldürmeyi başarabilmektedir.

²⁷³ İlgili beyitler şöyledir: Re's-i gül ardınca 'ayyûk et hisâb/Sûret-i şilyâk u ardınca 'ukâb (Aİ/428)

Şairlerin ok, kılıç gibi daha yaygın savaş aletleri yerine kargı, mızrak kullanmaları elbette sebepsiz değildir. Rumh, mızrak; râmih ise mızrak atan demektir. Çoban/Bootes takımyıldızındaki en parlak yıldız Araplar Simâk'ür-râmih (yükselten mızrak atan) adını vermişlerdir. Bizim Ayıcı dediğimiz bu yıldız Arcturus'tur (Pultar, 2007, s. 93). Çoban takımyıldızı, Ejderha'nın hemen altında yer almaktadır, bu sebepten şiirlerde birlikte zikredilirler.²⁷⁴ (bkz. Ayıcı/Arcturus)

3.1.4. Karga/Gurâb/Corvus

Burçlar kuşağının güneyinde bir takımyıldız. *Acz'ül-esed, Hıbâ-i Yemânî* gibi isimleri de vardır. Yunan mitolojisine göre karga aslında beyaz renkli ve güzel sesli bir kuştur. Güneş Tanrısı Apollon'un istediği suyu geciktirdiği için Apollon tarafından kara tüylü, kötü sesli bir hale dönüştürülür (Pultar, 2007, s. 56).

Karga takımyıldızı şiirlerde genellikle Kartal takımyıldızı ile birlikte, gece tasvirlerinde kullanılır:

'Ukâbı şarkun açmazdı dahı râz

Gurâb-ı garb iderdi lîk pervâz (HH/199)

Doğunun kartalı sırrını açmazdı lakin batının kargası kanat çırpardı.

Şair uzayan, bitmek bilmeyen geceyi tasvir etmek için doğu kartalından sır, haber olmadığını, yani hiç aydınlık emaresi görünmediğini; batı kargasının kanat açtığını yani gecenin hala devam ettiğini ifade etmektedir.²⁷⁵ (bkz. Kartal/Aquila)

3.1.5. Kartal/Ukâb/Aquila

Burçlar kuşağının kuzeyinde bir takımyıldız. *Tavşancıl, Akap, Kerkes-i felek* (Feleğin Akbabası), *Bâşe-i felek* gibi isimleri de vardır. Kartal kralların kuşudur, birçok ülkenin, ordunun armasında bulunur. Kartal, mitolojide Zeus'un kutsal hayvanını simgeler. Ganymede'yi tanrılara sakalık (bkz. Kova Burcu) yapması için kaçırın bu kartaldır. Yine Zeus tarafından cezalandırılıp bir kayaya zincirli halde bekleyen

²⁷⁴ İlgili beyitler şöyledir: Zebûn-ıdı yılan altında Dahhâk/Zebûndur buna ejderha-y-ı eflâk (CH/69) Elinde rumhı çün iderdi pîçân/Olur-ıdı ejdehâ-y-ı çerh bî-cân (CH/81) Sünüsü ejdehâsı oldukda pîçân/Olurdu 'akreb-i eflâk bî-cân (CH/362)

²⁷⁵ İlgili beyitler şöyledir: Makdemu'l-kelb u sefine bes şücâ'/Etdi ke's-ile gurâb anda ictimâ' (Aİ/429) Çün hevâda bâl ü per açâ 'ukâb/Tagılur sahrâ tolu-y-ısa gurâb (Aİ/366) Görüp Cemşid'i n'oldı hâl-ı Kayser/'Ukâbı itdi kemân zâgına hem-per (CH/324) Bir dün ki per bırakmış idi beyza-i gurâb/Tâvûs-ı çerh açmış idi şeh-per-i 'ukâb (ŞD/45)

Prometheus'un ciğerini her gün gelip yiyen de bu kartaldır. Zeus'un oğlu Herkül, okuyla (bkz. Ok/Sagitta) kartalı vurup Prometheus'u kurtarır (Powell, 2018, s. 571).

Klasik şairler Kartal takımyıldızı ile alakalı renkli hayaller ve benzetmeleri şiirlerine dahi etmiştir.

Kartal takımyıldızı, memduhun avcı kuşunu görünce korkup yere düşer:

Yire düşer korhusından bu felekdeki 'ukâb

Kaşına şâhun elinden gidicek perrân ana (AD/23)

Padişahın eli, okuna gidecek olsa felekteki Kartal korkusundan yere düşer.

Şair, ava çıkan padişahın okçuluktaki maharetini, okunu çok uzaklara erdirmeye becerisini ifade etmek için onun okundan feleğin Kartal'ının bile korktuğunu dile getirmektedir.

Kartal takımyıldızı, Karga (Corvus) takımyıldızı ile birlikte genellikle tezat oluşturacak şekilde kullanılır:

Çün hevâda bâl ü per açâ 'ukâb

Tagılur sahrâ tolu-y-ısa gurâb (Aİ/366)

Kartal havada kanatlarını açtığında çöl dolusu kadar bile olsa tüm kargalar dağılır.

Kartal yalnız ve yükseklerde uçar, avını kendi yakalar, göklerin hakimidir, asalet simgesidirler. Kargalar ise sürüyle uçar, leş ve her türlü pislikle beslenir, çirkinlik simgesidirler. Kartal nasıl tek başına güçlü, asil ve zarıfse, bu yönüyle de yüce kimseleri temsil ediyorsa, kargalar da aciz, güçsüz ve çirkindir, bu itibarla da başıbozuk, cahil kalabalıkları temsil eder. Tüm bu özellikler yönünden kartal ve karga gündüz ile gece kadar zıttır ve şiirlerde tezat unsurları olarak kullanılır.

Beyitte tek bir kartalın binlerce kargadan güçlü olduğu ifade edilmekle beraber sabahın oluşuyla gecenin dağılması, etrafın aydınlanması da anlatılmaktadır.²⁷⁶ (bkz. Karga/Corvus)

²⁷⁶ İlgili beyitler şöyledir: Re's-i gül ardınca 'ayyûk et hisâb/Sûret-i şilyâk u ardınca 'ukâb (Aİ/428) 'Ukâbı şarkun açmazdı dahı râz/Gurâb-ı garb iderdi lik pervâz (HH/199) İdüp Cemşîd elinden bâz pervâz/'Ukâbı yire indürürdi ol bâz (CH/324)

Kartal ve Karga bazen ok ve yay gibi uyum içinde kullanılır:

Görüp Cemşid'i n'oldı hâl-ı Kayser

'Ukâbı itdi kemân zâgına hem-per (CH/324)

Cemşîd Kayser'in hâlini görüp kartalı yay kargasına kanattaş etti.

Bir aslan avı sırasında aslan, Rum Kayseri'ne saldırıp onu atından düşürür. Durumu gören Cemşîd okunu yayına yerleştirip aslan öldürücü hamlesini yapmadan önce aslanı göğsünden vurur.

Kartal'ın mitolojide Ok takımyıldızı ile anıldığından bahsedilmişti. Ayrıca okların arka kısmında yelek de denen, okun daha uzun süre havada kalıp daha uzak mesafeye gidebilmesini sağlayan kuş tüyleri bulunur. Ok yelekleri için kuğu, kerkenez, karabatak gibi kuş cinslerinin tüyleri de kullanılabilmesine rağmen en makbul tüy kartal tüyüdür (Gündüz, Özden, & Tekçe, 2010).

Şair oku Kartal'a, yayı ise Karga'ya benzetmekte, feleğin iki kuşunu birlikte zikretmektedir.

Kartal'ın kanadı kırmızı yakuta benzetilir:

Diyedün elmâs yagdurur sehâb

Yâ hevâdan dökilür perr-i 'ukâb (Aİ/485)

Bulut elmas yağıdırıyor diyeydin ya da havadan kartalın kanadı dökülüyordu.

İskendernâme'de şiddetli bir savaş tasviri yapılan bu beyitte, savaş alanı o kadar kanlıdır ki insanlar bulutların su yerine kırmızı elmas gibi kan yağdırdığını veya Kartal'ın kanadının döküldüğünü sanırdı. Klasik şiirde kan-elmas benzetmesi yaygındır. Yine *YILDIZ* başlığında yıldızların da elmas, pırlanta, inci gibi kıymetli taşlara benzetildiği bilgisi mevcuttur. Şairin “Kartal'ın kanadı yere dökülüyordu” ifadesini anlamak için Kartal takımyıldızını oluşturan yıldızlara bakmak gerekir. Dünya'dan bakıldığında Kartal'ın sağ kanadının ucundaki *Deneb alukab borealis* (Epsilon Aquilae) yani *Kartal'ın kuzeydeki kuyruğu/kanadı* adı verilen yıldızın kırmızı renkli bir yıldız olduğu görülür (Pultar, 2007, s. 31).

Şair savaş alanında fişkıran kan damlalarının bulutlardan yağın kan mı yoksa Kartal'ın bu kırmızı renkli yıldızı mı olduğunun anlaşılamayacağını ifade etmektedir.

Kartal takımyıldızı, Simurg ve Hümâ gibi efsanevî kuşlarla birlikte anılır:

Felekden okum indürür ‘ukâbı

İrer simürge peykânım ‘ikâbı (CH/332)

Okum Kartal’ı felekten indirir, çektiğim eziyetlerin oku Simurg’e kadar ulaşır.

İranlıların Simurg Arapların Ankâ dedikleri bu efsanevi kuş Türkçe’de daha çok Zümrüdüanka olarak bilinir ve Kaf dağında yaşadığına inanılır (Şentürk, 2016, s. 326). Simurg, yüceliği ifade ettiği gibi ulaşılması imkânsız durumları da anlatır.

Şair mübalağa yoluyla atacağı okun felekteki Kartal takımyıldızına ulaşır onu gökten indirebileceğini, oka benzettiği dert ve keder oklarının da Kaf Dağı’ndaki Simurg’a kadar ulaşacağını iddia eder.²⁷⁷

Kartal takımyıldızı, Yengeç takımyıldızı ile bir zaman göstergesi olarak kullanılır:

Anda bir kerkes var-ıdı yazılı

Durmuş ol bir yengec üzre iy ulu

K’itmiş-idi burc-ı Sertânı makâm

Nesr-i Tâir bu yapılduhda temâm

Orada bilindi k’Âdem gelmedin

Dünyad’anuñ nesli zâhir olmadın

Bunca yıllar ilerüden ol makâm

Anda yapıliban olmuşdı temâm (Aİ/605)

Ey ulu kimse! Orada bir akbaba sureti vardır, bir yengeç üstünde durur. Bu piramit yapıldığında Kartal takımyıldızı, Yengeç burcu üzerindeydi. Orada anlaşıldı ki Âdem henüz dünyaya gelmeden ve onun nakışı ortaya çıkmadan çok daha önce bu piramit tamamlanmıştı.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi yıldızlara sevâbit, sabit yıldızlar da denir ve bunların birbirlerine göre konumları çok uzun yıllar boyunca değişmez. Nesr-i Tair (Altair), Kartal takımyıldızının alfa yıldızıdır. Kartal takımyıldızı, Oğlak takımyıldızının üzerinde, Yengeç takımyıldızının ise yaklaşık 180 derece karşısındadır. Yani Yengeç

²⁷⁷ İlgili beyitler şöyledir: ‘Azmün ne rezm için ki ‘ukâb-ı ‘alem sala/Kût-ı hümâyâ yiller ile üstühân kodı (ŞD/64) Zülfün ‘ukâbı ‘akl hümâyini sayd idüp/Âhû gözün peleng-ile şîri zebûn ider (AD/368)

ve Kartal takımyıldızlarının bir araya gelmesi mümkün değildir. Şaire göre, piramitler inşa edildiğinde Âdem henüz yaratılmamış, felekler düzenlenip dönmeye başlamamıştır.

Beyitler incelendiğinde, Kartal takımyıldızının Karga takımyıldızı ile hem tezat hem tenasüp unsuru olarak kullanıldığı, Ok takımyıldızı ile birlikte mübalağa unsuru; Yengeç takımyıldızı ile birlikte bir devir, zaman göstergesi olarak kullanıldığı, Kartal'ın kanadındaki yıldızın kırmızı elmasa benzetildiği anlaşılmaktadır.

3.1.6. Ok/Okçuk/Sehm/Sagitta

Burçlar kuşağının kuzeyinde küçük bir takımyıldızdır. Arapça Sehm, Latince Sagitta olarak bilinir. Bu takımyıldızla ilgili çeşitli mitolojik rivayetler bulunmaktadır. Bazı hikayelerde Herkül, bu okla babası Zeus'un kartalını (Kartal/Aquila) vurur. Bazı hikayelerde bu ok Apollon'un Tepegözler'i öldürdüğü oktur. Kimilerine göre ise bu ok Eros'un aşk okunu temsil eder (Pultar, 2007, s. 79).

Klasik şiirlere astrolojik gözle baktığımızda bu Ok'un şiirlerde aslında hep var olduğu anlaşılmaktadır. Şairler sevgilinin kaşlarını yay ve Yay burcuna benzettiklerinde kirpikler de Ok takımyıldızı olur:

Mukavves kaşların yayı atar kirpik okın her dem

Ne kim ol gamzeden gelse bana sehm-i sa'âdetdür (ŞD/127)

Kavisli kaşlarının yayı her an kirpik oklarını atar. O süzgün bakışlardan bana her gelen talih okudur.

Sevgilinin kaşlarının yay, kirpiklerinin oka benzetilmesi klasik şiirde hayli alışıldık bir durumdur. Şairler bu ibareleri, astrolojik anlamları kastetmeden de kullanırlar fakat bu beytin ikinci mısrasında mevcut olan “sehm-i saâdet” yani “talih oku” ile bu yay ve okun göklerle olan irtibatına da işaret edilmektedir. “Sehm” kelimesi pek çokları için tanıdık bir kelime olmayabilir, fakat bunun çoğulu olan “sihâm” kelimesi kulağa biraz daha aşina gelecektir. “Sihâm-ı kazâ” denildiğinde ise artık edebiyatla az çok ilgili herkes Nefî merhumun kendisini idama götüren meşhur eserini ve arkasından

söylenen “Gökden nazîre indi sihâm-ı kazâsına/Nef’î diliyle uğradı Hakk’ın belâsına” beytini hatıra getirebilir.²⁷⁸

Felek bahsinde, feleğin yaya benzetildiği ve insanlara kazâ okları attığından bahsedilmişti. Feleğin attığı bu ok da Ok takımyıldızıdır:

Ol havf gitdi kim kader-endâz kavs-i çerh

Sehm ile bize atduğı tîr-i hadeng-idi (CH/397)

Kader okları atan felek yayının endişe ile bize attığı okların korkusu gitti.

Şair kavs-i çerh ifadesi ile Yay takımyıldızını, sehm, tîr ve hadeng ile ise Ok takımyıldızını kastetmekte, felek yayının sürekli korku ve endişe okları attığından şikâyet etmektedir. İkinci mısradaki “sehm” kelimesi Farsça korku, endişe ve Arapça ok manasına gelir ve şair bu iki manayı da ustaca kullanır. Yine ikinci mısradaki “tîr” kelimesi ok manasına geldiği gibi Merkür gezegeni için de kullanılır. Merkür, Jüpiter’in evleri olan Balık ve Yay burçlarında gücünü kaybeder. Şair bu ilişkiye de işaret ediyor olabilir.²⁷⁹

Beyitlere bakıldığında Ok takımyıldızının daima Yay takımyıldızı ile birlikte kullanıldığı, sevgilinin kaşları Yay’a benzetildiğinde kirpiklerin Ok’a benzetildiği ve feleğin attığı kader oklarının da esasında Ok takımyıldızı olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.BAZI YILDIZLAR VE YILDIZ KÜMELERİ

Şiirlerde takımyıldızlar ve burçlar haricinde Süheyl gibi yıldızlardan ve Ülker gibi yıldız topluluklarından da sıklıkla bahsedilir. Şiirlerde karşılaşılan bu yıldızlar ve yıldız kümeleri aşağıda incelenmiştir.

3.2.1. Ayyûk/Keçi/Capella

Arabacı/Auriga takımyıldızının alfa yıldızıdır. Arabacı, kuzey gökkürede sol elinde bir keçi, sağ elinde dizgin tutan bir savaş arabası sürücüsü olarak tasavvur edilmiştir. Boğa takımyıldızının hemen üzerindedir. Eski Türkler bu takımyıldızı heybeli bir katır olarak görmüşlerdi, bu yüzden bu takımyıldız Bayer kataloğunda bu anlama gelen

²⁷⁸ İlgili beyitler şöyledir: Kaşları kavs u kirpüğü tîr ü özi Hamel/Bedr ay yüzi vü benleri pervîn degül midür (KB/292)

²⁷⁹ İlgili beyitler şöyledir: Çün tâli’ünde sehm-i sa’âdet kavî durur/Devlet yüzünden açdı bugün kutlu fâlımı (Dâ’î/54) Ne tîri kim atar çerhun kemânı/Olurdı cedy anun gevher-feşânî (HH/199) Şol tîr için k’ider siper-i çarhdan güzer/Mazlûm cânlar itdigi ya’nî du’â hakı (ŞD/27)

Mullus Clitellatus olarak kaydedilmiştir (Pultar, 2007, s. 9). TDV İslam Ans. Yıldız maddesinde, bu takımyıldız için Capella ve Charioteer (Unat, 2013, s. 535) isimlendirmesi yapılmıştır. Halbuki Capella, bu takımyıldızın alfa yıldızının adıdır. *Charioteer* ise İngilizce *chariot* olarak bilinen atlı savaş arabalarının sürücülerne verilen isimdir. Takımyıldızın orijinal ismi ise Auriga’dır.

Ayyûk, Arapça *göğün tepesi* manasına gelir, Grekçe’de ise (*Eyuk*) Tanrı Apollon’un *kutsal geçisini* temsil eder ve “ayyuka çıkmak” deyiminin kaynağıdır (Pultar, 2007, s. 13).

Ayyûk, şiirlerde gökyüzünün çok yüksek ve ulaşılması imkânsız bir noktası olması yönüyle mübalağa unsuru olarak kullanılır:

Niceme inceyise çevgân sapı

Korkma ur ayyûka çıksun sal topı (AC/33)

Çevgan sapı çok ince de olsa korkma vur, topu ayyuka kadar gönder!

Herhangi bir şeyi feleğe ulaştırmanın mübalağa unsuru olarak kullanıldığı pek çok beyit incelenmişti. Şair bu beyitte çevgan topuna bütün güçle vurup topu Ayyuk’a ulaştırmaktan bahsetmektedir. Yine çevgan ile alakalı beyitlerde Hilal’in çevgana, Güneş ve yıldızların ise altın toplara benzetildiklerinden bahsedilmiştir. (bkz. Çevgân)

3.2.2. Benât-ün-na’ş/Büyük Kepçe

Benetnaş, *bintünnaş* gibi okunuşları da mevcuttur. Büyükayı (Ursa Major) takımyıldızındaki Büyük Kepçe’yi oluşturan en parlak yedi yıldız olan *Sırt*, *Ayıbeli*, *Ayuyluğu*, *Sokum*, *Kuyruk*, *Örtü* ve *Önder* isimli yıldızlara bu ad verilir. Bu kepçe eskiden bir tabut olarak tasavvur edilmiş, kepçenin sapını oluşturan üç yıldız ise tabutu taşıyan kızlar olarak hayal edilmiştir. En öndeki yıldız Alkaid, Önder denir. Bu yıldız topluluğu için *Yediger yıldız*, *Yedigir*, *Yedi uyuyanlar*, *Yedikareş*, *Yitiken*, *Yedi yârân*, *Heftvrenğ* gibi isimler de verilir. Antik dönemde uzun süre bizzat Büyükayı olarak görülmüştür (Pultar, 2007, s. 20,80).

Altay Türkleri dörtgeni oluşturan yıldızları *dört geyik*, sap kısmındaki yıldızları ise *üç avcı* olarak hayal etmişlerdir. Kırgız Türklerine göre bu yedi yıldız *yedi haydut* (Ögel, 2020, C.II, s. 257-258) idi.

Bu yıldız grubuyla alakalı bir anlam karmaşası dikkat çekmektedir. Bazı eserlerde bu yıldız topluluğunu Büyükeyi takımyıldızının tamamı olarak yorumlandığı görülmektedir, hatta Ülker/Pervîn olduğu iddia edilen çalışmalar da mevcuttur (Onay, 2009, s. 373).

Klasik şiirde bu yıldız topluluğu, dağınıklık, talihsizlik, çirkinlik sembolü olarak kullanılır ve Ülker/Pervîn ile bu yönde tezat oluşturur:

Niyâz ü nâzda-y-iken ol iki yâr
Dahî sûret getürdi çerh-i gaddâr
Süreyyâ gibi cem'-i çerh-i gerdân
Benâtü'n-na'sh gibi ider perişân (CH/348)

O iki sevgili naz ve niyazda, birlikte mesutken gaddar felek başka bir suret gösterdi. Süreyyâ gibi feleğin gerdanında bir araya toplayan felek Benâtü'n-na'sh gibi perişan eder.

Şair birbirine kavuşmuş, mutlu mesut Ülker gibi bir arada olan sevgililerin feleğin gaddarlığı sonucu Yediger gibi saçılıp dağıldığını, birbirlerinden ayrı düştüklerini ifade etmektedir. Süreyyâ; bir arada, mutlu ve güzel olmayı temsil ederken Yediger; ayrı olma, dağılma, talihsiz olmayı ifade etmektedir.²⁸⁰

3.2.3. Cebhe/Alın/Aljabha

Cebhe “alın” demektir, aynı zamanda Aslan takımyıldızının *Aslanyüreği* (αLeo, Regulus), *Aslanbaşı* (γLeo), *Algenubi* ve *Aljabha* yıldızlarından oluşan yıldız kümesidir ve Ay'ın (Pultar, 2007, s. 24) 10. konağıdır.

Kavs-i felek midür ki komış şasta tîr çarh
Yâ mâh-ı nev ki cebhede bulmuş kemân kaşun (ŞD/143)

Şasta çarh okunu koyan feleğin yayı mıdır, yoksa cebhede yay kaşını bulan Yeniaş mıdır?

İlk bakışta klasik bir kaş-keman benzetmesi gibi görünen bu beyitte şair tîr-i çarh ile Okçuk/sehm/sagitta takımyıldızına, *cebhe* derken de Aslan takımyıldızına gönderme

²⁸⁰ İlgili beyitler şöyledir: Küpesi ürker ü kaşı terâzûdur lîkin/Benât-ı na'sh kılur keh dîrûsını nesre (KB/319) Açmaga çihre zühre vü mi'cer benât-ı n'aş/Olmışdı 'ayn-ı 'âleme şa'r-ı siyeh hicâb (ŞD/45) Gice oldı vü geldi ilerü şem'/Benâtü'n-na'sh' olup tagıldı ol cem (CH/241)

yapmaktadır. Aynı zamanda kavs-i felek de Yay burcu/Sagittarius'tur. Tîr, Merkür anlamı da taşımaktadır.

Sevgilinin kaşları Hilal'e; Hilal de yaya benzetilir. Feleğin Yay'ının olduğu yerde feleğin Ok'u da elbette olacaktır, üstelik sevgilinin kirpikleri de aşıkların gönlüne saplanan oklara benzetilir. Cebhe ile, sevgilinin alını kastedildiği gibi kelimenin Aslan burcu ile alakası da hatıra gelmektedir. Aslan, Güneş'in hanesidir ve Güneş'in bineği olarak tasavvur edilir. Şair hem astroloji hem de okçuluk terimleriyle zengin bir tenasüp vücuda getirmektedir. (bkz. İklîl)

3.2.4. Demirkazık/Polaris (Kutup Yıldızı/Zaneb/Mismâr-ı Âhenin)

Küçükayı'nın yıldızlarından en parlağı olan Demirkazık, zamanımızda kuzey gök kutbuna en yakın olan yıldızdır. Bundan dolayı çevresinde göğün döndüğü kazık olarak algılanmıştır. Kuzey kutbunu gösterdiğinden yüzyıllar boyunca denizciler tarafından yol gösterici olarak kullanılmıştır (Pultar, 2007, s. 31). Eski Türkler Kutup Yıldızı için Temürkazık, Demirkazık gibi adlar vermiş, ona büyük önem atfetmiş ve bu yıldız Türklerde çeşitli inanışlara konu olmuştur. Bunlardan en yaygın olanları Demirkazık'ın göğün direği ve göğün kapısı olduğu inancıdır. Türklerde Dünya'nın Kutup yıldızı ile göğe bağlandığı inanışı da mevcuttur (Ögel, 2020, C.II, s. 205,223).

Demirkazık/Polaris, Satürn ve Venüs mizacındadır fakat Satürn tesiri daha fazla görülen sarımsı beyaz renkte bir çift yıldızdır. Kutup yıldızı rehberdir. Kişinin doğum haritasında köşelerde olması (1,4,7,10. evler) veya gezegenlerle kavuşumu kişiye farkındalık kabiliyeti verir. Bu kişiler icat ve sanat kabiliyetine; öncülük, liderlik, yön bulma ve yol gösterme vasıflarına sahiptir (Döşer, 2021, s. 139-140).

Savaş olıcak sanki Mirrîh idi

Yirin sahlamakda Demür-mîh idi (SN/354)

Savaş olduğunda (Saluk) sanki Merih, yerini saklamakta ise Demirkazık yıldızıydı.

Saluk'un sebatkâr tavrı, bir adım bile geri çekilmeyip mevziisini koruması Demirkazık'a benzetilmektedir. Demirkazık yani Kutup Yıldızı/Polaris, yerinde sabit olarak durur, sürekli kuzeyi gösterir, bu sayede insanlar gece karanlığında yönlerini

bulabilir. Saluk'un Demirkazık olarak tasvir edilmesi, askerlerin onu önder bilip, ondan cesaret aldıklarını işaret etmektedir.

3.2.5. El-deberân/Artçı/Aldebaran

Deberân, izleyen, takip eden, Artçı demektir ve Boğa takımyıldızındaki en parlak yıldızın (El-deberân/Aldebaran/ α Tauri, Alpha Tauri) adıdır. Ülker'i izlediği için kendisine bu isim verilmiştir. Boğa'nın gözünü oluşturduğu için *Ayn-üs-sevr* (Ar. boğanın gözü) olarak da adlandırılır (Pultar, 2007, s. 10,13).

Aldebaran, Ptolemy'ye (Batlamyus) göre Mars mizacında, turuncu-kırmızı dev bir yıldızdır." Gözcü" ya da "Doğu'nun bekçisi" olarak bilinir. 5000 yıl önce İran'da ilkbahar ekinoksunu gösterdiği için "Gökyüzünün muhafızları" ya da "Kraliyet yıldızları" olarak bilinen dört yıldızdan biri olarak kabul edilmiştir. Etkileri genelde iyicildir fakat bunlar genelde uzun ömürlü olmayıp tehlikeleri de beraberinde getirir (Döşer, 2021, s. 114).

Aldebaran klasik şiirde "izleyen, takip eden" manasına uygun olarak kullanılır:

Ayyûka irüreydi gönülüm bu odını

İllâ ki nidem çevre yanumda deberândur (KB/365)

Gönlüm bu aşk ateşini ayyuka eriştirirdi ne var ki etrafta insanlar izler.

Aşıkların ah etmesi, gönüllerindeki aşk ateşini feleğin en üstlerine ulaştırması hayali klasik şiirde sıkça görülür. Aşıkların bu inleyip ah etmeleri sevgilinin kulağına ulaşmasa da komşulara ulaşır ve haliyle komşular da bu halden şikayetçi olur. Şair de çevresindekilerin, komşuların kendisini sürekli izlediklerinden gönlünce ah edip ateşini ayyuka eristiremediğini ifade etmektedir.

3.2.6. Ferkadeyn/Ferkadân/İkikardeş

Küçükayı takımyıldızında (Ursa minör) yer alan Kochab/Yavruceylan ve Ferkad/Gizliceylan yıldızlarından oluşan bir yıldız kümesidir. *Dü birâderân*, *Kutbun bekçileri* gibi isimleri de vardır. Edebi metinlerde ferkad-ferkadân şekillerine de rastlanır. Bazı kaynaklarda bu yıldızların Büyükayı takımyıldızı içinde olduğu ve kendilerine İkizler denildiği bilgisi yer alsa da bu bilgiler hatalıdır (Deniz, 1992, s. 133).

Kochab, Mars mizacında turuncu renkte dev bir sabit yıldızdır. Araplar bu yıldızın göz hastalıklarına iyi geldiğine inanırdı. Etkileri iyicil kabul edilmez. Kişiye sonsuz cesaret, askeri yetenekler, yüksek makamlara gelme şansı verebilir. Acelecilik, şiddete meyilli olma, fesatlık, başkalarına zarar verme gibi kötücül etkileri de olabilir (Döşer, 2021, s. 187).

Ferkadân'ın şiirlerde “göğün yüksek yeri” ile alakalı olarak ve genelde “fark-ı ferkad” tamlamasıyla kullanıldığı görülmektedir:

Livâ'sının yiri tâk-ı zeberced

Külâhı kûşesidür fark-ı ferkad (HH/144)

Sancağının yeri zeberced tâkı, külâhının köşesi ise ferkadânın tepesidir.

Şair beyitte memduhunun yüceliğini ifade etmek için onun sancağının zebercet, yeşil kıymetli bir taştan yapılma tâk üzerinde, külâhının ucunun ise ferkadın üzerinde olduğunu ifade etmektedir. 1. kat göğün zebercetten yapıldığına dair inanış göz önüne alınırsa memduhun sancağının birinci felekte dikildiği, tacının ise göğün en tepesine değdiği anlaşılmaktadır (Şentürk, 1994, s. 134).²⁸¹

Ferkadân, Süheyl ile birlikte bir bütünü ifade eder:

Bu ne izz ü celâletdür ne mülk-i bi-nihâyetdür

Ki dükenmez niçe ki anı süheyl-i ferkadân söyler (AD/95)

Süheyl ve Ferkadân'ın söylediği hiç dükenmeyen, bu ne izzet, yücelik ne sonsuz bir mülktür?

Ahmedi Divanı Tahlili'nde “Karina takımyıldızının en parlak yıldızlarının adı Süheyl ve Ferkadân'dır.” ifadesi yer alsa da (Erdem Günyüz, 2001, s. 77) bu iki yıldız gökyüzünün zıt kutuplarında yer alır ve birbirleriyle bir alakaları yoktur. Ferkadân'ın Küçükayı içerisinde, yani kutup yıldızının olduğu takımyıldızda olduğu belirtilmişti. Süheyl ise güney kutbuna yakın birkaç yıldızın ortak adıdır. “Süheyl-i ferkadân” ifadesi ile şair “güney kutbundan kuzey kutbuna kadar her şey, tüm dünya” anlamını vurgulamaktadır.

²⁸¹ İlgili beyitler şöyledir: Ezel güninde çü sa'd ılduzu yazıldı ne tan/İrürse ay u güneş fark-ı ferkâdanumuza (ŞD/174) Ana olmuşdı ferkad fark-ı pâye/Sipihr-i laciverdi dahı sâye (CH/148) Olup rûşen-rûh u sahnı zeberced/Geyürdi nûr tâcın fark-ı ferkad (HH/103)

3.2.7. İklîl (Akreptacı, Kuzey Tacı, Güney Tacı)

İklîl “taç” demektir. Astronomide İklîl-i Şimâlî/Kuzeytacı (Corona Borealis), İklîl-i Cenûbî/Güneytacı (Corona Australis) ve Akreptacı olmak üzere üç farklı Taç bulunmaktadır. Akreptâcî Akrep takımyıldızında akrebin kısıkaçlarının olduğu bölümdür, Ay’ın 17. konağıdır (Pultar, 2007, s. 50).

Güneytacı ve Kuzeytacı, yarım çembere benzer şekillerinden dolayı taç (Corona) olarak adlandırılmıştır. Gökyüzünün kuzey ve güneyinde yer aldıkları için Corona Borealis ve Corona Australis olarak ayrılmışlardır. İklîl’in, Ay’ın menzilleriyle alakalı kullanıldığı beyitlerde kelimenin Akreptacı ve dolaylı olarak Akrep burcu manasını taşıdığı görülmektedir.

İklîl, memduhun başına taç olur bu sebepten sıklıkla *Cebhe* (alın) ile; bazı beyitlerde ise Ay’ın diğer menzilleri ve bazı burçlarla beraber zikredilir:

Çün sevâbit çarhına_iletî_anı yol

Cebhesinde oldı_anun iklîli ol (Aİ/763)

Yolu onu sabiteler feleğine ulaştırdı, tacı onun alnına yerleşti.

Cebhe “alın” demektir, aynı zamanda Aslan takımyıldızının *Aslanyüreği* (α Leo), *Aslanbaşı* (γ Leo), *Algenubi* ve *Aljabha* (*El-cebhe*) yıldızlarından oluşan yıldız kümesidir ve Ay’ın 10. konağıdır (Pultar, 2007, s. 24).

Şair, Miraç hadisesi sırasında Hz. Muhammed’in yolculuğunun feleğin sekizinci katına, sabit yıldızlar feleğine ulaşmasını anlatmaktadır. *Cebhe* ve *İklîl* kelimeleriyle felek tacının Hz. Muhammed’in alnına yerleştiğini tasvir etmektedir.²⁸²

3.2.8. Kalb-i akreb/Akrepyüreği/Antares

Akrep burcunun alfa yani en parlak yıldızına Latince Antares olan kalb-i akreb ismi verilmektedir. Anti-Ares’ten bozularak söylenen Antares, Ares’in yani Mars-Mirrih’in karşıtı demektir. Kırmızı rengiyle Antares, Grekçesi Ares olan Mars’a, benzediği için

²⁸² Ayagunun tozı iklîl-i cebhe/Hamel bigi adû kurbânun olsun (AD/505) Bes zübânâ vü dahı iklîl ü kalb/Cehd-ile eyle gönülden cehli selb (Aİ/415) Diler ki kemîne kulına tâc ola iklîl/İsder ki atı ayağına na’l ola pervîn (AD/490) Dahı kifâvus u ‘avvâ lâ-muhâl/Oldı altıncısı iklîl-i şimâl (Aİ/427) Çün sevâbit çarhına iletî anı yol/Cebhesinde oldı anu iklîl ol (AD/632) Hûta irince hamelden ger burûc u ger derec/Cebhe vü iklîli ol u sünbüle vü mîzânı ol (AD/125)

bu isimle anılmaktadır. Akrep yüreği, kalb-i akrep isimleriyle de bilinir (Pultar, 2007, s. 8).

Ay, Akrep burcuna girdiğinin ilk günü İklîl’de, ikinci günü Kalb-i akreb’de karar kılar. Kalb-i akreb iki zıt özelliği birlikte taşır. Kimi bilginlere göre uğursuz, kimilerine göre uğurludur. Bu burcun özelliğine sahip olanların özellikleri şöyle açıklanır.

“Kaçan Kamer Akreb burcunda olsa evvel gün İklîl menzilindedir, mümtezicdir. Hammâma girmek ve tırnak kesmek, bir kimse ile ebeden dost etmek pek iyidir ki gayrı birbirinden ayrılmazlar ve libâs almak ve kul almak ve hayvân almak ve vefk amelin etmek ve her dürlü bağ açmak ve ot içmek ve her dürlü maraza ilâc etmek ve düşmene şebihûn etmek ve defîne taleb etmek iyidir, ammâ tefrîk ve kahriye amellerin etmekden gâyet hazer edeler. Akd-i şehvet ve her dürlü bağlar ve tefrîkler ve kahriyeler ve taslît-i mülk-i meymûn ve her dürlü tasallutlar ve gâ’ib bulmak için nâr-ı necât yazmak ve sar’a marazına ilâc etmek ve evlâd için ilâc etmek ve cimâ’ etmek iyidir, ammâ sohbet-i zenân ve sefer etmek ve beyler yüzün görmek ve bir şey satın almak ve mülk satmak ve kul satmak ve muhabbet amelin etmek ve nikâh etmekden hazer edeler” (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 142).

Antares, Batlamyus’a göre Mars ve Jüpiter mizacında, turuncu-kırmızı renkte bir yıldızdır. Batı’nın Muhafızı olarak bilinen bir Kraliyet yıldızıdır. İranlılara göre ölüm tanrısıdır. Bu yıldızın iyicil tesirleri olduğunu iddia edenler varsa da genellikle kötücül kabul edilir; şiddetle ve aşırılıklarla ilişkili olduğu görülür. Askeri konularda başarı, şeref, zenginlik, strateji, yüksek makamlara erişme gibi etkileri vardır fakat arkasından düşme riski gelir. Dikbaşlılık, acelecilik, zorba, açgözlülük de (Döşer, 2021, s. 268) kötücül etkileridir.

Erken dönem klasik şiirimizde de Kalb-i akreb yer alır. Taradığımız divanlarda karşılaştığımız ilk beyitte burcun uğurlu yönünün ele alındığı görülür. Beyte göre düşmana Ay Akrep burcundayken saldırılmalıdır. Çünkü bu makbul bir vakittir ve galibiyet getirecektir. Bundan dolayı şair Ay, İklîl ve Kalb’deyken insanın en büyük düşmanı olan gönlündeki cehalet ve kötülükle savaşmasını ve onları kalbinden söküp atmasını tavsiye eder.

Pes zubânâ vü dahı iklîl ü kalb

Cehd-ile eyle gönülden cehli selb (Aİ/415)

Zubânâ, İklîl ve Kalb... Gönülden cehaleti azimle yok et!

Klasik şiirimizde sevgilinin yüzünün güzellik ve parlaklık yönünden Ay veya Güneş'e sık sık teşbih edildiği gibi saçları da siyah ve kıvrımlı olması yönünden yılan veya akrebe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin siyah saçları içindeki yüzünü Ay'a, saçlarını ise kalb-i akrebe benzeterek adeta Ay'ın Akrep burcundaki halini tarif etmektedir:

Bu ne yüzdür bu nice zülf ya Rab
Meger bu mâhdur ol kalb-i 'akreb (AD/239)

*Ya Rabbi! Bu ne güzel yüz, ne güzel saç! Yoksa gördüklerimin biri Ay diğeri
Kalb-i akreb mi, Kalb-i akreb'deki Ay mı?*

Bir diğer beyitte sevgilinin yüzü güneşe, saçları veya örtüsü de kalb-i akrebe benzetilmiştir. Sevgilinin yüzünü örtmesi, güneşin kalb-i akreb içinde gizlenmesi hayaline konu olmuştur:

Şâhid-i gül gonçe örtüdi nikâbın sankim ol
Kalb-i 'akrebde güneş cirmini pinhân eyledi (Dâ'î/47)

Gül goncası dilber nikabını örtünce sanki Akrebin Kalbi'nde Güneş kendini sakladı.

Güneş, Akrep'e kavuştuğu zaman sonbaharın ortasıdır. Akrep, su üçlüsüne mensup olup rutubetli ve soğuk bir tabiata sahiptir. Ay'ın Akrep burcuna yaklaşması uğursuzdur (Deniz, 1992, s. 147). Akrep burcu, soğuk ve rutubetli olması ve Güneş'in Akrep burcuna girdiği Ekim sonunun kuzey yarım kürede havaların soğuyup sertleştiği dönem olması yönüyle şiirlerde rüzgarla birlikte de anılır:

Nite kim ola yilden serv mâyl
Ay itmiş 'akrebün kalbini menzil (CH/188)

Selvinin rüzgârdan eğilip bükülmesi gibi Ay akrebin kalbini menzil edinmişti.

Burada rüzgârdan eğilen servinin görünümü ayın kalb-i akrebtteki haline, yani hilale benzetilmektedir.

Beyitlere bakıldığında Kalb-i akreb'in bir yerde yalnız, iki yerde Ay ile, bir yerde Güneş'le birlikte kullanıldığı görülür. Yalnız geçtiği beyitte uğurlu vakit olarak değerlendirilir. Ay'a benzetildiği beyitlerde benzetme yönü parlaklık ve şekildir.

Güneş ile geçtiği beyitte ise sevgilinin yüzü Güneş’e, saçları ise Akrep burcuna benzetilir bu durumda Kalb-i akreb, şiirimizde mücadele etmek için uğurlu vakit, saça benzetilen Kalb-i akreb’in sevgilinin Güneş yüzünü sakladığı, Ay’ın parlak ve Hilal görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.9. Nesr-i Tâir/Uçucu/Altair

Kartal/Aquila takımyıldızının en parlak yıldızıdır. Nesr, kartal; tâir, uçan anlamında, Türkçe’de Uçucu olarak bilinir. Bâşe-i felek (feleğin atmacası) olarak da isimlendirilir.

Batlamyus’a göre Mars ve Jüpiter doğasındadır. Bu yıldız hayatta ilerlemek için gereken gücü temsil eder, Altair’in etkisi altındaki kişiler cesur, korkusuz, kendine güvenen, risk almaktan çekinmeyen mizahta olurlar (Döşer, 2021, s. 309-310).

Altair’in şiirlerde ok ile birlikte, memduhun av ve savaş maharetlerini övmek için kullanıldığı görülür:

Kemân dutdukda eyle-y-idi kâdir

Ki okına dikilürdi nesr-i tâ’yir (CH/81)

Yayı eline aldığı zaman öyle kudretli, mahirdi ki attığı ok Altair’i vururdu.

Şair memduhunun okçuluktaki maharetini, ustalığını ifade etmek için onun okunun feleğin kartalını bile vurabileceğini mübalağalı bir şekilde ifade eder. Pek tabii “yay” denilince Yay burcu (Sagittarius); “ok” denildiğinde ise Ok takımyıldızı (Sagitta) akla gelmektedir. Nitekim Yay, Ok ve Kartal takımyıldızları gökyüzünde bir arada durmaktadır. Şair bir av mazmunu ile hem okçuluk terimlerini hem de takımyıldızları harika bir tenasüple bir araya getirmiştir.²⁸³

3.2.10. Nesr-i vâki/Çullanan/Vega

Nesr (kartal) ile vâkı’ (çullanan) kelimelerinden oluşan, Çalgı (Lyra) takımyıldızının en parlak yıldızıdır. Çullanan, Vega, Fidis, Fidicula gibi isimleri de vardır. Hem Altair hem Vega için Bâşe-i felek (feleğin atmacası) tamlaması da kullanılır (Pultar, 2007, s. 31-78).

²⁸³ İlgili beyitler şöyledir: Kemânım zahmı-y-la nesr-i tâ’yir/Yıkıldı zahm oldu çerh-i dâ’yir (CH/332) Hadenginden kaçırdı nesr-i tâ’yir/Kılıcından dönerdi çerh-i dâ’yir (CH/361) K’itmiş-idi burc-ı Sertânı makâm/Nesr-i tâ’ir bu yapılduhda temâm (Aİ/270)

Batlamyus’a göre Venüs ve Merkür doğasındadır. En parlak yıldızlardan biridir. Altair ve Deneb (Kuğu’nun alfası) ile Yaz Üçgeni’ni oluşturur. Babil’de kendisine “Hayat Kraliçesi” denirdi. En güzel yıldızlardan biridir ve büyüleyici müzikle ilişkilendirilir. Umut, vakar, arınma ve değişebilme gücü ile alakalıdır (Döşer, 2021, s. 296).

Vega, şiirlerde güç ve mübalağa unsuru olarak kullanılır:

Eger pervâneye kılsan ‘inâyet

Gerek kim sayd ide bin nesr-i vâki’ (Dâ’î/30)

Eğer kelebeğe lütfetsen o kelebek bin tane atmaca avlayabilir.

Şair memduhunu övmek için, onun lutfettiği, yardım ettiği bir kelebeğin bile bin tane atmaca, feleğin atmacasını avlayabileceğini iddia etmektedir. Şair, mübalağa ve pervâne-nesr-i vâki tezadını ustalıkla birleştirmiştir.²⁸⁴

3.2.11. Kehkeşân/Samanyolu/Via Lactea

Samanyolu, Güneş’in ve Dünya’nın da içinde olduğu, yüzlerce milyar yıldız ihtiva ettiği düşünülen galaksi, gökadadır. İnce ve parlak bir toz bulutu şeklinde gökyüzünde uzanır.

Yunan mitolojisine göre Zeus, ölümlü bir anneden doğan oğlu Herkül’e (Herakles) ölümsüz ve güçlü olsun diye karısı tanrıça Hera’nın memelerini emdirir. Herkül sütü emerken memeyi ısırınca Hera can havliyle Herkül’ü fırlatıp atar. Memelerden akan süt gökyüzüne yayılır ve Samanyolu’nu oluşturur (Powell, 2018, s. 403). Bu hikâye sebebiyle Samanyolu’na Latince *Via Lactea*, İngilizce *Milky Way* yani “sütlü yol” denir. Hacılar yolu, Gökyolu, Saman uğrusu, Kâhingân, Tinnin-i felek gibi isimleri de vardır (Pultar, 2007, s. 91).

Samanyolu deyimini Türklere İran edebiyatı ve mitolojisi yoluyla geçmiştir. İranlılar bunu Kâh-keşân yani “Saman çeken” olarak adlandırmıştır. İran inancına göre gökte saman çekilirken düşen saman tozları ve saman parçaları Samanyolu’nu oluşturur. Türkler tarih boyunca Samanyolu için, *Saman oğrısı* yani saman hırsız, *Hacılar yolu*, *Gök yaruğı*, *Gök kapısı*, *Ordu yolu* ve *Kuş yolu* gibi isimler vermiştir. Hacılar yolu ve Kuş yolu denmesinin sebebi Samanyolu’nun kuzey-güney doğrultusunda uzaması ve

²⁸⁴ İlgili beyitler şöyledir: Dutarsân bâşeyi ola bir balaban/Ki anun saydı ola nesr-i vâki (AD/112) Câsi vü bes nesr-i vâki bil’ayân/Bes dücâce nesr-i tâ’yir bî-gümân (Aİ/428)

hacılar ile kuşların göç yolunun da aynı istikamet üzere olmasıdır. Yakut Türkleri Samanyolu ‘nun “Göğün dikiş yeri” olduğuna inanmaktaydı (Ögel, 2020, C.II, s. 271).

Samanyolu, saman ile birlikte zikredilir:

Gice çün kehkeşândan aldılar kâh
Ki çerhun reh-revi güm eyleye râh (HH/157)

Felek, yolcuya yolunu kaybettirir diye gece Samanyolu’ndan saman aldılar.

Bir gece tasviri yapılan beyitte hikâye kahramanlarının gece olmasıyla yollarını kaybetmemek için meşale yakmaları Samanyolu’ndan saman alma hayaliyle anlatılmaktadır. Yine Samanyolu’nun Hacılar yolu, Kuşlar yolu gibi isimlerinin de beyitte yön bulma ile alakalı kullanılması söz konusu olabilir.

Samanyolu, kuş tuzağına benzetilir:

San dâneyidi encüm ü dâm idi keh-keşân
Ya sayd-ı nesr-i tâ’yire pertâb idi şihâb (ŞD/45)

Sanki yıldızlar tahıl taneleri Samanyolu da tuzaktı ya da feleğin atmacasını avlamak için göktaşları atılmıştı.

Kartal takımyıldızının gökyüzünde görünür olduğu zamanlar yaz aylarıdır. Her yıl Ağustos ayı içerisinde de Perseus/Kahraman takımyıldızına bağlı olarak Perseid meteor yağmuru yaşanır. Bu iki takımyıldız, gökyüzünde birbirine yakın konumdadırlar.

Şair, feleğin atmacası Altair’i avlamak için Samanyolu’nun bir tuzak, içinde yere dökülmüş saman tanelerine benzeyen milyarlarca yıldızın ise tahıl taneleri olduğunu, yine gökten yağın meteorların da feleğin atmacasını vurmaya çalıştığını ifade etmektedir. Şairin “şihâb” ile kastettiği Perseid meteor yağmuru olmalıdır.

Beyitlere bakıldığında Samanyolu’nun saman ile birlikte zikredildiği ve Feleğin Atmacası’nı avlamak için yıldızlarla birlikte tuzak kurduğu görülmektedir.

3.2.12. Simâk-ı Azel/Başakçı/Spica

Simâk (yükselten) ve a’zel (ayrık) kelimeleriyle oluşturulan, Başak takımyıldızının en parlak yıldızıdır. *Spica*, *Spica virginis*, *Azimech* gibi isimleri de vardır. Ayın 14. konağıdır (Pultar, 2007, s. 16,93).

Batlamyus’a göre Venüs ve Mars karakterinde mavimsi beyaz renkte gökyüzünün en parlak yıldızlarından biridir. Başak takımyıldızındaki başak demeti içinde yerleşmiş bir çift yıldızdır. Venüs mizacı ağır basar ama Mars karakteri de tehlikeleri beraberinde getirir. Bu yıldızın etkileri şeref ve şöhretle ilgilidir ama bazı tehlikeleri de vardır. Bu yıldız birçok bilim insanı, yazar, ressam, artist, müzisyenin haritasında faaldir (Döşer, 2021, s. 228).

Başakçı, şiirlerde genellikle simâk-semek (başak-balık) kelimeleriyle yer alır:

Ne güneşsin i dilber simâk ile semekden

Ki toğmadı bir ay sinün gibi felekden (KB/480)

Ey dilber Başakçı ve Balık’tan olmuş nasıl bir Güneş’sin ki senin gibi bir Ay felekten doğmadı.

Başak ve Balık takımyıldızları Zodyak üzerinde birbirleriyle tam 180 derecelik açıda, yani karşıt durumda bulunur. Bu karşıtlık, bir bütünlüğü de ifade eder. “Başak’tan Balık’a kadar” demek bütün dünyayı ve gökyüzünü içine alan bir ifadedir. Şair tüm alemde sevgili gibi bir Ay’ın doğmadığını ifade etmektedir. Simâk-semek tezadıyla toprak-su alakasına da değiniliyor olabilir. Başak, toprak burcu; Balık, su burcudur. Yine ifadenin “toprakta ve suda olan, toprakla sudan olan her şey” anlamı kastediliyor olabilir.²⁸⁵

3.2.13. Simâk-ı Râmiḥ/Ayıcı/Arcturus

Simâk (yükselten) ve râmiḥ (süngücü, mızrakçı) kelimelerinin birleşimiyle oluşan kelime Çoban takımyıldızının (Bootes/Avva) en parlak, gökyüzünün de en parlak 3. yıldızı Arcturus’u belirtir. Bu takımyıldız Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızlarını güdüyor gibi görüldüğünden bu adı almıştır, bu sebepten takımyıldızın en parlak yıldızına *Ayıcı* denir. *Simâk-ür-râmiḥ*, *Hâris-ül-semâ* gibi isimleri de vardır (Pultar, 2007, s. 13,93).

Turuncu-sarı renkteki bu dev yıldız Batlamyus’a göre Mars ve Jüpiter, Alvidas’a göre Venüs ve Merkür doğasındadır. İyicil ama tehlikeleri beraberinde getiren bir yapısı

²⁸⁵ İlgili beyitler şöyledir: Gâh rumh-ıla urur anı simâk-i râmiḥ/Gâh kahr-ıla ider azl simâk-i azel (AD/135) İrüp çetr-i siyâhı re’s-i hâke/Siyâh idi semekden tâ simâke (HH/199) Semekden ger ire başun simâka/Düşersin katre gibi sonra hâke (HH/98) Bu nicesi sun’ olur kıl nazar/K’ola âteş suda olan cânavar/Od-ıla yili su eyler suyu hâk/Tolu kudretdür semekden tâ-simâk (Aİ/520)

vardır. Güç yoluyla adaleti tesis etmekle alakalıdır, bu sebeple özellikle Mars ve Jüpiter ile açılarında savaşçı ve tartışmacı bir yapı verebilir (Döşer, 2021, s. 232-233).

Simâk kelimesinin, metinlerde genellikle *semâk* olarak yanlış okunduğu dikkat çekmektedir. Bunlar metin içinde düzeltilerek verilmiştir.

Rumh, mızrak; râmih mızrak atan demek olduğu için bu yıldız şiirlerde her zaman mızrak atma ile, özellikle de memduhun mızrak atışıyla mukayese unsuru olarak kullanılır:

Sününün adı anılsa felekde

Düşüre korhıdan rumhunı râmih (AD/46)

Felekte mızrağının adı anılsa Râmih korkusundan mızrağını düşürürdü.

Şair Emir Süleyman için yazdığı kasidede Emir Süleyman'ın mızrağının felekte sadece adının anılmasının bile feleğin mızrak atanı Arcturus'u korkutup elinden mızrağını düşürteceğini iddia eder.²⁸⁶

3.2.14. Sühâ/Umursanmayan/Alcor

Kuzey gökkürede, Büyükayı'nın kepçesini oluşturan yıldızlardan biri. Sönük olan bu yıldızı, Önder'den (Alkaid) ayırt edebilmeyi Araplar iyi görmenin işareti olarak kabul ederdi (Pultar, 2007, s. 90).

Sühâ, şiirlerde küçüklük, değersizlik unsuru olarak yer alır:

Ne mâh durur ki pertevinde

Hurşîd-i cihân-nümâ sühâdur (ŞD/66)

Sen nasıl bir Ay'sın ki ışığının karşısında dünyayı aydınlatan Güneş, Sühâ yıldızı gibi kalıyor?

Şair, Ay'a benzettiği sevgilinin güzelliği, yüzünün nuru karşısında Güneş'in küçük, cılız Sühâ yıldızı gibi kaldığını ifade etmektedir. Ay-Güneş-Sühâ ile güzel bir tenasüp yapılmaktadır.²⁸⁷

²⁸⁶ İlgili beyitler şöyledir: Gâh rumh-ıla urur anı simâk-i râmih/Gâh kahr-ıla ider azl simâk-i azel (AD/135) Aya çevgan ururdı çün çapardı/Simak-i râmihun rumhun kapardı (CH/318) Simâk-i râmih ez bâlâ-yı eflâk/İdüp gayret sünüsün saldı ber-hâk (CH/322)

²⁸⁷ İlgili beyitler şöyledir: Ger hüsni bedri nûruna ide mukâbele/Yüzi nûrıyla görine şemsü'-duhâ Sühâ (ŞD/87) Sühâyı n'ola ger pür-nûr ide mâh/Gedâya ger nazar kıla n'ola şâh (CH/353)

3.2.15. Süheyl/Yıldırak/Canopus

Süheyl güney gök kutbu civarındaki pek çok yıldızın özel adı olup “parlak yıldız” anlamındadır. Klasik şiirde geçen Süheyl’e, genelde *Süheyl-i Yemânî* tamlamasıyla tesadüf edilir. Bu da günümüzde Carina²⁸⁸ olarak bilinen takımyıldızın en parlak yıldızı olan Canopus’tur. Canopus, güney gökkürenin en parlak, genel olarak Sirius’tan sonra en parlak ikinci yıldızdır. Ancak ekvatora yakın veya ekvatorun güneyindeki yerlerden görülebilir. Yunan mitolojisine göre Canopus, Kral Menelaos’un gemisinin Mısır’daki kılavuzudur (Pultar, 2007, s. 23,96).

Batlamyus’a göre Satürn ve Jüpiter doğasındadır. Eski Mısırlılar bu yıldızı gemicilerin koruyucusu olan *Tanrı Canopus* ile ilişkilendirmişlerdir. Liderlik yetenekleri, yeni yönler bulma, eskiyi yıkarak yeniyi inşa etme gibi özellikleri temsil eder. Bu yıldızın tesiri altındaki kişiler öç alma duygusundan feragat edebilirse başarıya ulaşabilirler (Döşer, 2021, s. 163).

Süheyl, klasik şiirde hemen her durumda akik taşı ve Yemen ile birlikte zikredilir:

Didi ki meğer irürdi ol Süheyl

Bu ‘akîke dün gice bûy-ı yemen (KB/45)

“Meğer o Süheyl, Yemen kokusu dün gece bu akik taşına erişti!” dedi.

Akik, kırmızı, kahverengi ve turuncu renklerde bir tür kalsedon taşıdır. En kalitelisinin Yemen’den çıktığı kabul edilir. bu taşın insanlara güç ve enerji verdiğine, savaşta korku ve kalp darlığına mâni olduğuna ve kanamayı durdurduğuna inanılır. Yine Yemen’de bolca bulunan bu taşın Süheyl yıldızının etkisiyle oluştuğuna; Süheyl’in, ışıyla sıradan taşları akike çevirdiğine inanılır (Şentürk, 2016, s. 223).

Şair, sevgiliyi Süheyl’e kendisini ise akik taşına benzetmektedir. Süheyl’in ışığı nasıl sıradan bir taşı akik taşına dönüştürüyorsa sevgilinin nazarı da aşığı rakiplerden ayırıp üstün hale getirir. Şair sevgili Süheyl olarak niteleyip yüceltirken kendisini akik taşı olarak alçaltmakta böylece bir tezat oluşturmakta fakat yukarıda bahsedilen Süheyl-akik ilgisi dolayısıyla da tenasüp vücuda getirmektedir.²⁸⁹

²⁸⁸ Argo Navis/Sefine/Gemi olarak bilinen takımyıldız daha sonra Carina, Pyxis, Puppis, Vela olarak dört ayrı takımyıldıza bölünmüştür.

²⁸⁹ İlgili beyitler şöyledir: Felekde togdı tulundı niçe süheyl-i yemen/Bahâr mevsümidür nev-bahârı hoş görelüm (Dâ’î/82) Yemen yilini biribirse ol ilâh-ı kadîm/Adû derisi süheylümüz ile ola edim (KB/117)

3.2.16. Süreyyâ/Ülker/Pleiades

Burçlar kuşağı üzerinde, Boğa takımyıldızı içinde bir yıldız topluluğu. *Pervîn, İkd-i Pervîn, Peren* gibi isimleri de vardır (Pultar, 2007, s. 110). Ay'ın üçüncü konağıdır. Ülker'den edebi metinlerde “yedi yıldızlı” olarak bahsedilse de çıplak gözle sadece 6 yıldız görülebilmektedir, fakat teleskop vasıtasıyla gözlemlendiğinde topluluk içinde 100 civarında yıldız görülebilir. Çıplak gözle 6 yıldız görülebildiği halde 7 yıldızdan oluştuğunun söylenme sebebi yıldızlardan birinin yüzyıllar içinde parlaklığını kaybetmiş olabileceği ihtimalini akla getirir.

Eski Türkler bu yıldız topluluğuna “sıra, dizi” manasına gelen Ülker veya Ürker demektedir. Türkler de Ülker'i “Yedi kız kardeş” olarak kabul etmişlerdir, kızlardan biri kaçırılmıştır. Ülker'e Anadolu'da *Yedigen, Yediger, Yedi kardeş, Yediler, Yedi kandil, Topçular* da denir. Türkler Ülker'in gökyüzünün deliği olduğuna sıcak ve soğuk havaların buradan girerek mevsimi değiştirdiğine inanırlardı. Yine Türkler Venüs ile Ülker'in birbirlerine âşık olduklarına, bu ikisi birleştiklerinde kar fırtınaları koptuğuna *inanyorlardı* (Ögel, 2020, C.II, s. 260-261).

Yunan mitolojisinde Avcı Orion, Atlas'ın yedi kızının yedisine de âşık olmuş ve onları tam yedi yıl boyunca hepsi de birer güvercine dönüşene kadar kovalamıştır. (Pleiad=güvercin) Zeus güvercine dönüşen kızları alıp gökyüzüne, Boğa takımyıldızı içinde bir yıldız grubu (Powell, 2018, s. 476), (Aveni, 2019, s. 27) olarak yerleştirir.

Ülker, Batlamyus'a göre Ay ve Mars mizacıdır. Etkileri genelde iyicil görülür, özellikle iyi açılarda gayret, yükselme, iyimserlik, hırs, barışçılık, başarı, şeref getirir; çok seyahat etmekle ilişkilendirilir. Ay ve Güneş ile kavuşum ya da Mars ve Satürn ile sert açılarda görme kaybı, şiddetle gelen ölüm gibi kötü tesirleri de vardır (Döşer, 2021, s. 101-102).

Ülker, klasik şiirde en çok sevilen ve kullanılan yıldızlar topluluğudur. Sevgilinin güzellik unsurlarındandır ve talih simgesidir. Şairler Ülker'i çeşitli hayal ve benzetmelerle şiirlerine almışlardır.

Ülker yükseklik ve yücelik unsuru olarak kullanılır:

Bu ne 'ızz ü celâletdür ne mülk-i bi-nihâyetdür/Ki dükenmez niçe ki anı süheyl-i ferkadân söyler (AD/95) Mât-ıdı yüzi süheylne Yemen/Lal olamazdı aķıkine semen (Aİ/709)

Olduğum-çun yüzünün mihrine şeb-nem bigi mahv
Adumun yirin serâdan uş süreyyâ itmişem (AD/149)

*Yüzünün Güneş’inde çiy taneleri gibi yok olduğum için adım zeminden
Süreyyâ’ya kadar bilinir.*

Şeb-nem, çiy demektir. Gece havanın soğumasıyla havada asılı su buharı yoğunlaşır ve zeminde, yaprakların üzerinde küçük su taneleri olarak birikir. Güneş doğup da havayı ısıtınca bu su taneleri tekrar buharlaşarak havaya karışır.

Şair kendi aciz benliğini bu çiy tanelerine, sevgiliyi ise bütün ihtişamı, ışığı ve sıcaklığıyla Güneş’e benzetmekte, varlığını sevgilinin varlığında yok ettiğini (Fenâ), bu sayede âlemin bir parçası olup yeryüzünden gökyüzüne kadar her yerde olduğunu dile getirmektedir.²⁹⁰

Sevgilinin dişlerine ve inciye benzetilir:

Görmediler nicedür nazm-ı süreyyâyı meger
Ol kişiler ki dişün akdine güher didiler (AD/299)

*Galiba ne zamandır Süreyyâ’nın dizilişini görmedikleri için onlar dişlerine inci
dediler.*

Klasik şiirde sevgilinin dişleri inci gibi beyaz, parlak ve muntazamdır ve bu sebeple sevgilinin dişleri ile Ülker arasında da bağlantı kurulur. Şair, sevgilinin dişlerini inciye benzetenlerin bu benzetmesini basit bulup, “galiba Süreyyâ’yı epeydir görmedikleri için böyle söylediler.” şeklinde tahmin yürütmektedir. Boğa takımyıldızı ve

²⁹⁰ İlgili beyitler şöyledir: Anun zikrine ihlâs-ıla meşgûl/Serâdan her ne kim var tâ süreyyâ (AD/9) Serâdan uş süreyyâya bitüp her zerrede yüz dil/Bu ‘izz ü kudret ü be emr ü halkı her mekân söyler (AD/95) Fûrkatünde ahum odı evc-i süreyyâya irer/Kan yaşum katresi çün mevc ura deryâya irer (AD/362) Zehî dürr-i yetîm ol kim geçürdi kadrini dürden/Serâya nesr ider gevher çıkar nazmı süreyyâya (Dâ’î/61) Koyup çün tutdılar deryâ-yı sahrâ/Yir oldı mevcine hûnun süreyyâ (HH/130) Makâm âvâzuma evc-i süreyyâ/Müşâbih eşküme emvâc-ı deryâ (HH/183) Süreyyâyı sanaydun dürr-i medfûn/Ki oldı âbdan gavvâs-ı gerdûn (HH/199) Giriftârün senün pâdur benüm dil Senün câyun süreyyâdur benüm gil (HH/209) Hümâyûn’un bisâtın kıldı sahrâ/Alem re’sine cây oldı Süreyyâ (HH/304) Gözlerümün mevci deryâya irer/Âhumun dûdı süreyyâya irer (Aİ/359) Kullesi irişmiş Süreyyâya temâm/Handakı itmiş serâ karın makâm (Aİ/631) Serâdan her ne kim var tâ süreyyâ/Anun birliğinedür cümle güyâ (CH/57) Sebze-zâr içinde şâh-ı nesteren/Yıldırır şol resme kim gökde peren (Aİ/361)

dolayısıyla Ülker sadece sonbahar ve kış gecelerinde görünür olur. Şair bu bilgiye de atıf yapmaktadır.²⁹¹

Ay ve Venüs, Jüpiter gibi gezegenler ve bazı burçlarla birlikte zikredilir:

Görelî ay yüzini hasretinden

Gözümün yaşları pervâne benzer (Dâ'î/145)

Ay yüzünü gördüğümden beri onun hasretiyle gözyaşlarım Pervân'e benzer.

Yukarıda sâbit yıldızların aslında sabit olmadığı, konumlarının her 72 yılda 1 derece değiştiğinden bahsedilmişti. Bu kayma sebebiyle Boğa takımyıldızı ile Boğa burcu farklı kavramları ifade etmektedir. Dolayısıyla Boğa takımyıldızı içerisindeki Ülker/Pervân yıldız topluluğu, bugün İkizler burcu (Ülker'in en parlak yıldızı Alcyone/Ankakuşu 2022 itibarıyla 0 derece İkizler burcuna denk gelmektedir.) üzerine düşmektedir. İncelenen beyitlerin yazıldığı 1300-1400 yıllarında ise Ülker, Boğa burcu üzerine izdüşüm yapılmaktaydı. Boğa burcu ise Venüs'ün hanesi, Ay'ın şeref burcu ve üçüncü konağıdır. Bu sebeple beyitlerde Ülker'in özellikle Ay, Venüs ve Venüs'ün burçları Boğa ve Terazi burçları ile yer aldığı görülmektedir.

Şair sevgilinin yüzünü Ay'a, o yüzün hasretiyle döktüğü gözyaşlarını ise Ülker'e benzetmektedir. Gözyaşlarının Ülker'e benzetilmesi hayalinin ardındaki sebep Ülker'in Ay'ın menzillerinden biri olması olabilir. Ağlayıp gözyaşlarını Ülker'e benzeten aşık, Ay yüzlü sevgiliye yolunu şaşırtıp ona kavuşabilir.²⁹²

²⁹¹ İlgili beyitler şöyledir: Dişüne benzeden pervânî keş dir/Hilâli dirse bu ebrûya benzer (AD/312) Pervân safâ-lebûn sıfatın diyeli Ahmedî/Her gûşe oldu dürr-ile pür şöyle kim sade (AD/419) Hürşid ü mâhî nûr-ıla rûşen kılar yüzün/Pervân-ile sitâreye hurde dutar dişün (AD/429) Pervân safâ dişün sıfatında_Ahmedî bigi/Gör kim ne bahr lü'lü-yi şeh-vâr olmuşam (AD/477) Pervân dişün ki menzili olmuş-durur kamer/Zinet komadı güher-i dürr-i hoş-âba hiç (AD/267) Dişünün vasfın sorarlarsa nedür/Utana pervân diyen ana ne dūr (Aİ/334) Yanagın gördi didi nesrîn midür/Dişine bahdı didi pervân midür (Aİ/345) Gökde nedür ol ay ile ülker tanışurlar/Yüzün güneşin gördi meğher reşk iledürler (Dâ'î/135)) Dişüne dūr-dâne olmuş nazm-ı pervân zî safâ/Yüzüne pervâne olmuş mâh-ı tâbân âferîn (AD/493) Bir elhân-ıla didi işbu nazmı/Ki bozdu çerh pervindegi nazmı (CH/207) Süreyya 'akdini çün 'arz iderdi/Gözinden dürr ü gevher karz iderdi (CH/256) Bu diş midür 'acab nazm-ı süreyyâ/Ya dürc-i la'lda lü'lü'-yı lâlâ (CH/399)

²⁹² İlgili beyitler şöyledir: Gönülde kim bile ki ne kopısar/Ki konuşmuş yine ay ile pervân (KB/51) Gördüm yüzünü görmedüm anun gibi bir gün/Pervân ile konuştuğunu bir kamer iy dost (KB/107) Yüzüne güneş alına ay nisbet olmaz/Dişlerine gel bah dahi pervânî esirge (KB/136) 'İşkun ayağını içen ayıla görmedüm/Yüzün görelî ürkeri ay ile görmedüm (KB/169) Mâh u Pervân karşısına giceler/Yüzüne agzuna tana kalmışam (Aİ/354) Yanagun nûrî zühre-i zehrâ/Dişünün akdi nazm-ı pervândır (AD/313) Ruhun hicriyle nâlemden zevâl irişdi hürşide/Dişün derdiyle eşkümden yazıldı nazmı pervânün (ŞD/143) İncü dişüne cân u gönül meyl ider görüp/Dürr-i yetîme kim ola kim müştêrî değül (Dâ'î/106) Tal'atun bedr ü derûn dâneleri dürrîdür/Kamerün cirmi gelür sanki süreyyâyâ düşer (Dâ'î/144) Kamer

Küpeye benzetilir:

Yüzünle küpelerüne nigârâ

Konışmış ay ile pervîn diyelüm (KB/118)

Ey tablo gibi güzel sevgili! Yüzün ve küpelerin için “Ay Ülker ile kavuştu” diyelim.

Yıldızların inci, yakut, altın, gümüş gibi değerli taş ve madenlere benzetildiğinden bahsedilmişti. Şairler Ülker’i de şekli ve renginden dolayı küpeye benzetirler. Şair sevgilinin yüzünü süsleyen küpesi için Ay’ın Ülker ile kavuşması benzetmesini yapmaktadır.²⁹³

Sevgilinin yüzündeki benlere benzetilir:

Kaşları kavs u kirpügi tîr ü özi hamel

Bedr ay yüzi vü benleri pervîn degül midür (KB/292)

Kaşları Yay, kirpiği ok ve kendisi kuzu, yüzü dolunay, benleri Ülker değil midir?

Şair sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarını burç ve gezegenlerle özdeşleştirmektedir. Tîr hem ok hem Merkür manasına gelir. Kaşlar yaya hem de Yay burcuna; yüz Dolunay’a yüzdeki benler ise Ülker yıldızına benzetilmektedir. Şair yüze ve astrolojiye dair unsurları harmanlayarak harika bir tenasüp yapmaktadır.

Nala benzetilir:

Diler ki kemîne kulına tâc ola iklîl

İsder ki atı ayağına na’l ola pervîn (AD/490)

İklîl senin aciz kulunun başına taç olmak ister. Ülker atının ayağına nal olmak ister.

İklîl’in Akreptacı, Kuzey Tacı ve Güney Tacı olmak üzere üç ayrı tacı ifade ettiğine değinilmişti. Şairler felek tacını genelde memduhun başına yakıştırsalar da şair bu kez bu tacı memduhun değil, onun aciz bir kulunun başına layık görür. Memduh öyle yücedir ki, feleğin tacı bile onun başına giyilmek için kifayetsiz kalır. Pervîn de yine

şak oldu pervîn oldu gûyâ/Biridür mu’ciz ü biri keramet (KB/182) Çün benem anun güneş yanahlarına müşteri/Gamze tîri peş neçün pervîn ile kâbîndedür (KB/243)

²⁹³ İlgili beyitler şöyledir: Küpesi ürker ü kaşı terâzûdur lîkin/Benât-ı na’ş kılır keh dūrûsını nesre (KB/319) Saçunla müşk hem müşkîn degül mi/Yüzün ay ü küpen pervîn degül mi (KB/49)

bizzat memduhun hizmetine girmeye layık görülmez, ancak onun atının ayağındaki nal olabilir.

Memduhun hizmetkarıdır:

Yâ meclis-i şarâbdur Ay anda câm-ı mey

Pervîn tabakda nukl düzer Zühre sâz-ı çeng (ŞD/75)

Ya şarab meclisidir, Ay onda içki kadehidir, Pervîn tabakta meze düzer, Venüs çeng çalar.

Şair gökyüzüne ait unsurlarla bir içki meclisi tasviri yapmaktadır. Hilal içki kadehine benzetilmekte, Zühre çengini çalmakta, Ülker ise tabaklara meze koymaktadır. Şair hem iştret unsurlarıyla hem de Venüs, Ay, Ülker gibi gökyüzüne ait nesnelerle tenasüp yapmaktadır. Beyitte Boğa burcu mazmunu da dikkat çekmektedir. Boğa, Venüs'ün evi, Ay'ın şeref burcu, Ülker'in bulunduğu yerdir. Boğa burcuna mensup insanlar yeme, içme, keyif ve eğlenceye düşkünlüğüyle bilinir.

Beyitlere bakıldığında Ülker'in yükseklik ve yücelik sembolü olduğu, inciye, sevgilinin dişlerine ve benlerine, aşığın gözyaşlarına, küpeye, nala benzetildiği; özellikle Venüs, Ay, diğer gezegenler ile Boğa ve Terazî burçlarıyla birlikte zikredildiği ve memduhun hizmetkarı olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.Yıldızlara Dair Bazı Kavram ve Nesneler

Astroloji denilince akla ilk gelen şüphesiz burçlardır, sonra gezegenler, yıldızlar... Astroloji ve astronomi konusunda farklı kavramlar, aletler de mevcuttur ve şairler şiirlerinde bunlara da yer vermiştir. Aşağıda bu kavram ve nesneler ele alınmıştır.

3.3.1. Edvâr-Devirler-Zamâne

Devir, Bir cismin her noktasının bir daire ya da kapalı bir eğri çizecek biçimde devinmesi, tam bir tur atmasıdır (Unat, 2001, s. 647). Örneğin Güneş'in Zodyak dairesi etrafındaki devri, tam bir turu 365 gün sürer. Güneş gibi diğer gezegenler ve yıldızlar da hareket halindedir ve hepsinin devir süreleri farklıdır. Devir; zaman, dönem, çağ manasına da gelir ve şairlerce şiirlerde pek çok yönden ele alınır.

Her gezegenin bin yıllık bir devri vardır, içinde bulunduğumuz devir Devr-i Kamer'dir:

Yidi bindür bir dahı kim gün ‘ayân

Oldı her seyyâre çün bin yıl revân (Aİ/606)

Her gezegenin bin yıl, toplam yedi bin yılda devrettiği Güneş gibi açıktır.

Devr-i Kamer inanışına göre yedi seyyârenin her birinin biner senelik devirleri vardır. Bazılarına göre yedişer bin senelik bu devirlerin ilki Zuhal, yani Satürn ile başlar ve buna Devr-i Âdem de denir. Diğer altı gezegenin devri geçmiştir, şu an içinde olduğumuz devre Devr-i Kamer veya *Devr-i Muhammedî* denir. Bu devrin sonunda kıyametin kopacağı (Levend, 1984, s. 201-202) inanışı da vardır.²⁹⁴

Şairler sıklıkla devirden, zamânedен şikâyet eder:

Yârdan ben ne şikâyet ideyin çünki beni

Nâ-murâd itmek imiş devr-i zamânun hevesi (ŞD/196)

Sevgilimden neden şikâyet edeyim? Bu devrin hevesi beni dileğime kavuşturmamakmış.

Şair, muhtemelen kavuşamadığı ya da yüz bulamadığı sevgiliden şikâyet etmek yerine, suçu devre atar. Şaire göre onu daima mutsuz etmek isteyen bu devirdir. (Bkz. FELEK/Gaddar/Cefa)²⁹⁵

Bazen devrân, kısacık da olsa eziyetlerine ara verir, aşıklar böyle anları değerlendirmeye bakar:

Fursat-ı devr-i kamerdür sâkî-i meh-rûya din

Gün bigi devr eylesün kim şâh-ı devrân bundadır (ŞD/110)

²⁹⁴ İlgili beyitler şöyledir: Dörddür edvâr kim ehl-i hisâb/Yazubanun itdiler anı kitâb/Çünkim oldılar hisâb itmekde cüst/Hükmler itdiler anunla dürüst/Devr-i A’zâm Devr-i Ekber bil yakîn/Devr-i Evsât Devr-i Asgârdur hemîn/Devr-i A’zam ol derecden iy imâm/Herbiri bin yıl alup-durur temâm/Cümlesi üçyüzbin altmış yıl olur/‘Akl Sâni’ sun’ına hayrân kalur/İşbu devri kim sana itdüm beyân (Aİ/431) Kim bilür niçe kez itdi âsümân/Yâ niçe kez girü ide dahı devr/Ne kerân vardur bu deryâya ne gavr/Ekber ol kim ol derecden her biri/Yüzyıl ola artuh eksükden beri/Otuz altı bin yıl olur râst bil/Bu ne kudret bu ne kuvvet fikr kıl/Devr-i evsât ol derecden her biri/On yıl alur şüphe vü şekden beri/Altı bin ü altı yüz olur kamu/İşbu hazret ‘izz u kudretdur tolu/Devr-i asgar her biri bir yıl olur/Cümle üç yüz bin dahı altmış olur (Aİ/432)

²⁹⁵ İlgili beyitler şöyledir: Budur ‘âlem içinde ‘âfet-i devr/Ki geh lutf eyler ü gâhî ider cevri (HH/98) Kimine hâk idüptür tâc u tahtı/Kimine mihnet eyler nîk-bahtı (HH/98) Neyiçün mürğ-i rûzı bu cevâne/Siyeh-per gösterür devr-i zemâne (HH/80)

Devr-i Kamer fırsattır, Ay yüzlü sâkîye söyleyin Güneş gibi devr eylesin çünkü devrânın şahı bundadır.

Devrân, felek, zamâne insane sürekli eziyet eder. Nadiren fırsat yakalandığından insan bunu değerlendirip felekten kâm almaya bakmalıdır. Şair beyitte bu görüşü dile getirirken Devr-i Kamer, meh-rû, Gün, devr, devrân kelimeleriyle bir tenasüp yaratmaktadır.²⁹⁶

Beyitlere bakıldığında gezegenlerin ve yıldızların binlerce yıllık devirlerinin olduğu, şu an içinde bulunulan devrin Devr-i Kamer olduğu, şairlerin devirden şikayet ettiği ve güzel vakit geçirmek için her fırsatı değerlendirmek gerektiği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Kırân/Sâhib-kırân

Kırân, kavuşum iki gök cisminin bir araya gelmesi demektir. Uğurlu sayılan Venüs ve Jüpiter'in bir araya gelmesine kırân-ı sadeyn (iki uğurlunun kavuşumu); uğursuz Mars ve Satürn'ün birleşmesine kırân-ı nahseyn (iki uğursuzun kavuşumu) denir.

Günümüz astrologları kırân/kavuşum meselesini daha detaylı incelemektedir. Kavuşum, 0 dereceden 8 dereceye kadar toleransla olur (Örneğin Ay 1 derece Terazi ve Venüs 9 derece Terazi de kavuşum sayılır) ve Merkür doğasındadır, dolayısıyla hem iyicil hem kötücül özellikleri bünyesinde barındırır. İyicil gezegenlerle kavuşum iyi sonuçlar getirirken kötücül gezegenlerle kavuşum kötü sonuçlar doğurur. Kavuşumun farklı iki gezegeni bir araya getirmesi Merkür'ün aracılık etme özelliğiyle benzeşen başka yönüdür. Kavuşumun hangi burçta olduğu da önemlidir. Kötücül gezegenlerle kavuşum zarar vericidir, benzer şekilde Güneş'e 8,5 derece yakınlıkta olmak da yanık olma (combust) durumunu ifade eder ve bu durum bazı astrologlara göre bir gezegenin düşeceği en kötü haldir (Döşer, 2020, s. 438).

Kavuşumda gezegenlerin doğaları da önemlidir. Ağır hareket eden gezegen, hızlı hareket edene baskın gelir. Yani Güneş'e en uzak olan ve en yavaş hareket eden Satürn, Güneş'e en yakın olan ve en hızlı olan Ay'a daha baskındır. Gezegenlerin hangi burçta kavuşum yaptıklarına da bakmak gerekir. İlgili burçta hangi gezegenin asaleti daha fazlaysa o gezegen diğerine baskın gelecektir. Örneğin Ay ve Satürn

²⁹⁶ İlgili beyitler şöyledir: Bu sohbet râhat-ı cândur kim ol cânâna mihmândur/Bu devrân kutlu devrândur bu sa'ât kutlu sa'âtdür (ŞD/127) Devrân cefâsının biliriz yok nihâyeti/'İyş eylemek gerek bu zamân çün vefâ diler (ŞD/77)

Boğa'da birleşsin. Normal şartlarda Satürn, Ay'a baskın gelmeliydi fakat Boğa'daki Ay şeref burcunda olduğundan çok güçlüdür ve Satürn'e baskın (Döşer, 2020, s. 438) gelir.

Eski astrologlar kavuşum için aynı burçta olmayı tercih etmişlerdir. Çünkü aynı burçtaki iki gezegen aynı element ve mizaca ortaktırlar. Farklı burçlarda ama derece yakınlığından dolayı kavuşum yapan iki gezegen ise farklı element ve mizaçta olacağından birleşmiş olsalar da birbirlerini anlayamazlar. Benzer şekilde aynı burç içinde ama kavuşum yapmayan iki gezegenin birbirini anlaması (Döşer, 2020, s. 439) daha kolaydır.

Satürn-Mars iki kötücül olarak kavuşum yaptıklarında bu durum iyiye yorumlanmıştır, çünkü biri diğerinin kötü etkisini ortadan kaldırır. Büyük Kavuşum denen Jüpiter-Satürn kavuşumunda etkinin iyi mi kötü mü olacağı kavuşumun gerçekleştiği burçtaki asalet durumuna bağlıdır. Örneğin kavuşum Kova'da gerçekleşiyorsa Satürn, Balık'ta gerçekleşiyorsa Jüpiter tesiri etkin olacaktır. Mars-Venüs kavuşumlarında Mars'ın sert etkileri yumuşar, Mars veya Satürn Güneş'le kavuştuğunda Güneş'e zarar verir. Venüs veya Jüpiter, Güneş'le kavuştuğunda ona fayda getirir, Merkür Güneş'e her daim yakın olduğundan onla kavuştuğunda yanık etkisi az olur, az zarar görür fakat Merkür; Ay, Satürn veya Mars ile kavuşum yaptığında çok zarar görür (Döşer, 2020, s. 439).

Sahib-kırân ise kelime anlamı olarak kırân sahibi kimse demektir. Onay'a göre doğduğu anda iki gezegen aynı burcun aynı derecesinde olan kişiye denir (Onay, 2009, s. 402). Pala'ya göre iyicil gezegenler Venüs ve Jüpiter'in aynı burçta ve derecede birleştiği anda doğan kişilere ya da tahta çıkan hükümdarlara bu sıfat verilir ve bu kimselerin her konuda talih açıklığı olduğuna inanılır (Pala, 2010, s. 386).

Klasik şairler, kırân ve sahib-kırân kelimelerini ince ve zengin hayallerle süsleyerek şiirlerinde kullanmıştır.

Hz. Adem bir kırân zamanı yaratılır, âlem yine bir kırân zamanı oluşur:

Ol kırânda yaradıldı Âdem dahı

Ol kırânda oldu hem 'âlem dahı (Aİ/252)

Adem dahı o kırânda yaratıldı, âlem de aynı kırân vaktinde oluştu.

Şair Büyük İskender'in doğduğu çok uğurlu vakitten bahsederken Hz. Adem'in ve âlemin de aynı vakitte yaratıldıklarını dile getirmekte, böylece o saatin ne kadar uğurlu olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁷

Padişahlar ve şehzadeler için sahib-kırân unvanı kullanılır:

Cem' idiben sipâh-ı bî-kerân

Sîstân'a yürüdi sâhib-kırân (Aİ/365)

O sâhib-kırân uçsuz bucaksız askeri toplayıp Sistân'a (İran'ın doğusu) yürüdü.

Şair, Büyük İskender'den bahsederken ondan "sâhib-kırân" şeklinde bahsediyor. Yukarıda ifade edildiği gibi doğduğu veya tahta çıktığı anda kırân olan hükümdarlar için sâhib-kırân unvanı kullanılmaktadır.²⁹⁸

Sevgilinin yüzü ve yüzündeki kaş, göz, kirpik gibi unsurlar burç ve gezegenlere benzetilerek bunların kırân ettikleri hayali sıkça görülür. Eğer beyitte kaş varsa, kırânın Yay veya Terazi burcunda yapıldığı söylenir:

Mirrîh göz ü zühre kaş ay alın u gün yüz

Bu lutf ile 'âlem gözi görmedi kırânı (KB/333)

Göz Mars, kaş Venüs, alın Ay, yüz Güneş... bu âlemin gözü bu güzellikte bir kırânı görmedi!

Gezegenlerin kendi başlıklarında Mars'ın göze, kaşların Venüs ve Terazi burcuna, yüzün Güneş ve Ay'a benzetildiğinden bahsedilmişti. Şair, herkesin yüzünde olan göz,

²⁹⁷ İlgili beyitler şöyledir: Her yigirmi yılda olmuştur 'ayân/Kim Zühalle Müşterî iderler kırân/Çünkü her burc üze seyr-ile müdâm/Bir kırân iderler ol iki temâm (Aİ/388) Dört kırân her burcda idilse müdâm/Hem tokuzyüz yıl olınmışdur temâm/Anda edyân u şerâyî' nesh olur/Hak dah'ayruş şer'ü dîn peydâ kılır/Çün hisâb-ıla ol iki bî-keâm/Bir kırân her burcda itdiler temâm/Kim ikiyüz kırh oldu ol dürüst/Eski devletler olurlar cümle süst (Aİ/388) Yıl-ıla üç yüz bin altmış yılda vâki'/Olur işbu kırân ol söze sâmi' Bu resme kim bilür niçe kırânat/Felekde olmuş ola dahı hâlât (CH/162) Bugün encüm arasında encümendür/Ki itdi Müşterî Zühre iktirânı/Bir araya irişiben iki sa'd/Sa'âdetle bezediler cihânı (CH/371)

²⁹⁸ İlgili beyitler şöyledir: Dürr-ile yâkût u la'l-i bî-kerân/Verdi Gülşâha şeh-i sâhib-kırân (Aİ/381) Zâhir olur bir ulu sâhib-kırân/Kim olur fermânı âlemde revân (Aİ/388) Kopısar sâhib-kırân bir ulu şâh/Olısar ana müsahhar mihr ü mâh (Aİ/389) Ol kim ezelde halka vücûd inse cân kodı/Sinün adını 'âleme sâhib-kırân kodı (ŞD/65) Sâhib-kırân-ı 'azâm u sultân-ı rüzgâr/İskender-i zamân u Süleymân -ı rüzgâr (ŞD/62) Beklenmesün kimesne ki sultân-ı kâm-rân/Bu karn içinde 'âleme sâhib-kırân yiter (ŞD/75) Begler ulu bilüne çü nâ-dân durur kamu/Sâhib-nazarsın özüne sâhib-kırân fidâ (ŞD/79) Se'âdet tahtının şâh-ı cihânı/Siyâset mülkinün sâhib-kırânı (ÇN/313) Şeh-i sâhib-kırân u 'âlem-ârây/Ruhın ol yana tutdı eyleyüp rây (HH/73) Pehlevânlar götürüp gürz-i girân/Her birisi Rüstem ü sâhib kırân (AC/247) Öldürür ol cengde ol yüz pehlevân/Gûrlardan 'ayn-i zer sâhib-kırân (AC/261)

kaş, alın gibi unsurları alakalı gezegenlere benzeterek bunların eşsiz bir kırân yaptığını söylemek suretiyle sevgilinin güzelliğinin emsalsizliğini vurgulamaktadır.²⁹⁹

Beyitlere bakıldığında kırânın uğurlu bir zaman olduğu ve Hz. Adem ile âlemin de kırân vakti yaratıldığı, sevgilinin gözü, kaşı gibi unsurların gezegenlere benzetilip kırân benzetmesi yapıldığı, padişah ve şehzadeler içinse sahib-kırân unvanının kullanıldığı görülmektedir.

3.3.3. Müneccim/Astrolog

Müneccim, Arapça “tencîm” yani yıldız ilmi ile uğraşan, gezegenlerin ve yıldızların konumları, bunların birbirleriyle açıları gibi durumları gözlemleyerek geleceğe dair yorumlarda bulunan kişiye denir. Müneccim, bugünkü “astrolog” unvanına denk gelmektedir.

Şairlere göre müneccimler, göklerin sırrına vakıftı:

Var-ıdı katınd'anun bir feylesûf

Kim felek râzına bulmuşdı vukûf

Hey'etini göklerin bilmiş-idi

Hükmini yılduzların kılmış-ıdı

Bir rasad-bend-idi kim mâh-ıla mihr

Nice yürürler bilür-idi sipihr (Aİ/391)

Ona tabii bir filozof vardı, bu filozof feleklerin sırrına vakıf olmuştu. Göklerin ile yıldızların ilmini ve hükümlerini bilip anlamıştı. Göklerin, Ay ve Güneş'in nasıl hareket ettiğini gözleyip bilirdi.

²⁹⁹ İlgili beyitler şöyledir: Olup bir şeb kamer sih-leb şeker-hâ Kırân itmişdi meh mihr ile gûyâ (HH/193) Meh ile müşterî bulup kırânı/Melek oldu perînün hem-'inânı (HH/296) Gözün apardı gönüli 'ayândur/Velikin kaşların sâhib-kırândur (KB/16) Yüzün hadîkası şehâ reşk-i cinân imiş/Koşa kaşun bu devrde sâhib-kırân imiş (KB/20) Peyveste gözlerin ile hergiz bulmazam/Sâhib-kırân kaşların için karîni ben (KB/28) Sana sâhib-kırânlı oldu derhor/Meh ü tîr oldu mîzânda mücemma (KB/74) Kavs kaşında gözleri bedr ile hoş kırân ider/İllâ budur ki gönülüm anda sâhib-kırân gerek (KB/257) Yüzünde güneş ile ay kırân eyledi mîzânda/Firâk oldu benüm hattum bularun ictimâından (KB/281) Ben muhteremem baht-ı şu'a'ında yüzünün/Şems ile hilâlün zîre yüzinde kırândur (KB/364) Oldı hilâl bu tenüm kaşlarının kırânına/Şimdi niçe döye gönül güneşi ihtirâkına (KB/406) Sâhib-kırâna câdû gözün olalı karin/Çekmiş kemanını gönüle eylemiş kemîn (KB/449) Bend ise yılduzum dutmağıl anı 'aceb/Mâh ile iy şems sen çün be-kırânsın begüm (KB/461) Gözün ser-fitne-i rûy-ı zemîndür/Çü şol sâhib-kırân ile karîndür (KB/500) Güneş ü ay u tîr ile zühre/İtmış uş kavsde kırân didiler (KB/502) Devr-i kamerde yüzün-ile ideli kırân/Âhir zamân fitnesin ider 'ayân kaşun (AD/436)

Şair, müneccimden bahsederken onun göklerin sırrına vakıf, gezegenlerin nasıl hareket ettiğini anladığını ifade etmektedir. Dikkat çekici bir nokta burada şair müneccim kelimesini değil feylesûf yani filozof kelimesini tercih etmektedir. Malum olduğu üzere antik çağ filozofları birçok ilim dalıyla iştigal ediyordu.³⁰⁰

Bazen şairler, müneccimleri hakikat ehli olmamakla itham eder (Güfta, 2004, s. 359):

Hakîkat ehliyisen Hakk'a tut yüzün dâ'yim

Ko tapsın ılduz u hâke müneccim ü remmâl (ŞD/26)

Gerçeğin, hakkın tarafındaysan yüzünü daima Hakk'a tut, bırak müneccim yıldıza, remmâl toprağa tapsın!

Şair açık bir şekilde fal, yıldız-nâme, astroloji gibi şeylere itibar etmemek gerektiğini, her şey için Allah'a tevekkül edip işleri onun takdirine bırakmak gerektiğini ifade etmekte, müneccimleri yıldızlara tapmakla suçlamaktadır.

Beyitlere bakıldığında müneccimlerin bazen bilgi sahibi, göklerin sırrına vakıf kişiler oldukları ifade edilirken bazen müneccimler hakkında yıldıza tapmak gibi ağır ithamlarda bulunulduğu görülmektedir.

3.3.4. Usturlâb/Astrolaben

Eski astronomi aletlerinden birinin adıdır. Müneccimler bu aletle gezegenlerin konumlarını tespit ederek kişilerin talihlerini okurdu (Pala, 2010, s. 465). Rubu' tahtası, Zat-ül-halak, halkalı araç gibi isimleri de vardır. İlk tasviri, "üstürlab" adı ile Batlamyus'un (M.S. 150 yılları) *Almagest* adlı kitabında verilir (Unat, 2001, s. 692,695).

Müneccimler tarafından kişilerin bahtını görmek için kullanılır:

Bes müneccim getirüp her bâb-ıla

Tâli'in gördürdi usturlâb-ıla (Aİ/251)

³⁰⁰ İlgili beyitler şöyledir: Oldı on yaşında ol bir feylesûf/Kim felek esrârına buldı vukûf (Aİ/255) Hadîs ü hendese tefsîr ü Hikmet/Nücûm u nahv ü fikh u tıbb u hey'et (HH/69) Tutup icrâm-ı 'ulvîden kıyâsı/Sipih-rûn oldılar ahter-şinâsı (HH/294) Ne heyet gösterür gerdûn ki dûn itdi Felâtûn'ı/Ne hikmet harc ider devrân ki mât eyledi Lokmân'ı (ŞD/189) Gerçi gaddâr durur devr-i zamân gel iy dost/Hoş sürelüm demi çün devr zamân virdi bugün (ŞD/159) Bilürdi râst her burcun makâmın/Gine ol perdede sâ'at nizâmın (HŞ/226) Tıbb ilmin ol-durur iden temâm/Hem nücûmun ilmi ana oldı râm (Aİ/683) Yüzünde meh be-terâzû vü sünbülede güneş/Anı görüp niçe yanmaz müneccim-i miskin (KB/368)

Müneccim getirdi ve böylece her konudaki talihini usturlab ile gösterdi.

İskender'in doğumu üzerine hükümdar olan babası derhal işinin ehli bir müneccim getirip oğlunun doğum haritasına baktırmıştır. Tabii usturlab sadece gezegenlerin konumlarını hesaplamaya yaramaktadır, bu konumları yorumlayarak kişi hakkında tahminler yürütebilmek için derin bir astroloji bilgisi gerekmektedir.³⁰¹

Aşıklar, sevgiliyle konuşmak için en uygun vakti bulabilmek uğruna ellerinde usturlab ile gezer:

Kaçan konışam ol mâh ile diyü

Elümde zîc ü üstürlâb her dem (KB/7)

O Ay yüzlü sevgiliyle ne zaman konuşsam diye her an elimde cetvel ve usturlab geziyorum.

Zîc ya da zeyc yıldızların konumlarını belirlemeye yarayan bir tür cetveldir, usturlab ile birlikte gezegenlerin konumlarını belirlemeye, böylece yapılacak herhangi bir iş için uğurlu vakit tayin etmeye yarar.

Aşıklar, her istedikleri zaman Ay yüzlü sevgiliyi bulup konuşamazlar. Onla tesadüfen karşılaştıklarında ise sevgiliye açılıp konuşmak uğurlu mu yoksa uğursuz mu belirleyebilmek ve bu nadir şansı boşa harcamamak için ellerinde sürekli cetvel ve usturlab taşırlar.

Beyitlere bakıldığında genel olarak insanların talihlerini, geleceklerini öğrenmek için usturlab kullanmalarına rağmen, aşıkların sevgiliyle konuşmaya müsait vakit belirlemek için elinde usturlab ile gezdiği görülmektedir.

³⁰¹ İlgili beyitler şöyledir: Bilenler reml ü usturlâb hâlin/Beyân itdiler eflâkun makâlin (HH/294) Pes suturlab urıben tâli' dutub/Buldılar maksûdını şâhun yitüb (AC/150) O ki geldi bakdı 'Accac yüzine/Didi bir bak oglumun yıldızına/Aldı 'Accac çün suturlabın ele/Bakdı kim ya'ni Cihân-şâhı bile (AC/166) 'İlm-i usturlab hem 'ilm-i hurûf/'İlm-i remle okudı 'ârif hurûf (AC/359) Zâhir andan oldı reml-ile nucûm/Dahı usturlâb u her-güne ulûm (Aİ/683)

BÖLÜM IV

4. BURÇLAR

Burç (çoğulu burûc ve ebrâc) "güzel olmak, örtülerinden sıyrılmak, yükselerek görünür olmak" anlamlarına gelen “bereg” kökünden Arapça bir kelimedir. Gökyüzündeki burçlar yükselmeleri veya gece görünür olmalarından dolayı bu adı aldıkları gibi surlarla çevrili bir şehrin veya sarayın kuleleriyle bir kalenin yüksek mevzileri de aynı sebeplerden burç olarak adlandırılmıştır (Demirci, 1992, s. 421).

Eski âlimlere göre gökler dokuz kattı, soğan halkaları gibi birbirini saran bu katmanlardan sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Bu felekte takımyıldızlar halinde sabit yıldızlar toplanmıştır ve adına “kürsî” denir (Kurnaz, 1995, s. 306). Buradaki takımyıldızlar, sabit oldukları için bunlara sâbite, sevâbit de denilir.

Burçla ilgili en erken tarihi bilgilere, Sümerlere ait çivi yazılı metinlerde muğlâk bir şekilde rastlanmaktadır. Ön Asya'da buna ait sistemli bilgiler, milattan önce II. bin yıldan itibaren yazılan Akkadca, Elamca ve Hititçe metinlerde göze çarpmaktadır. Ninova'da (Ninive) Asurlulara ait kral kütüphanesinde ele geçirilen metinler, Tanrı Marduk'un yörüngeyi nasıl on iki burca böldüğünü anlatır. Ancak milattan önce I. bin yıldan itibaren tam olarak ele geçen Asur- Babil burç isimleri şöyledir: Kussarikku (Koç), Alpu (boğa), Tuamu Rabuti (İkizler), Pulukku (Yengeç), Aru (Aslan), Siru (Başak), Zibanitu (Terazi), Akrabu (Akrep), Kastu (Yay), Saha (Oğlak), Ka (Kova), Nunu (Balık). Daha erken devirlere ait metinlerde adları tam olarak tespit edilemeyen bu burçların yılın belli dönemlerinde sabit bir yörünge boyunca hareket ettiğine ve bu hareketlerinin yeryüzündeki hayatı etkilediğine inanılırdı (Demirci, 1992, s. 421).

Mezopotamya'da gök cisimlerinin tanrı olarak kabul edilmesi ile bu inanç arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Buna göre insanlar hangi burcun altında doğarlarsa o burcun

tanrısının etkisi ve himayesinde olurlardı. Meselâ Akrep döneminde doğanlar en öfkeli tanrıların hâkimiyetinde oldukları için tehlikeli insanlardı. Boğa burcunda doğanlar ise savaş tanrılarının himayesinde bulunduklarından iyi birer savaşçı özelliği taşırlardı. Mısır'da Helenistik döneme kadar burçlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamış, orta krallık döneminde ise “dekan” adı verilen değişik bir burç sistemi ortaya çıkmıştır (Demirci, 1992, s. 421). Dekan, her burcu onar dereceye yani onar güne bölerek oluşturulan tasnif sistemiydi (Döşer, 2020, s. 536).

Eski Yunanlılarda takımyıldızlara ilk değinen Homeros olmuştur. Yunan matematikçi Eudoxus'a göre 44 takımyıldız vardır. Ptolemy (Batlamyus) ise 48 takımyıldızı sıralar. Bugün kullanıldığı şekliyle on iki burç adı ise Latin literatüründe ortaya çıkmıştır. Greko-Romen astrolojisine göre on iki burç, on iki "hane/ev" oluşturmakta ve her hane insanın belli bir yönünü etkilemektedir. Günümüzde Zodiak olarak kullanılan sözcük Yunanca Zodiakos kyklos (hayvanlar halkası) ya da to zodia (küçük hayvanlar) sözcüklerinden ortaya çıkmıştır (And, 2018, s. 333).

Burçların insan üzerine yaptığı etki hakkında en ayrıntılı bilgiler Mezopotamya ve özellikle Asur geleneğini takip eden Yahudi-İbrânî literatüründe görülür. İbrânîce'de burç mezzolot adını alır. Eski Ahid'in çeşitli yerlerinde burçlara atıflar vardır. İbrânî literatüründe Kitâb-ı Mukaddes dışında burçlara ait en erken bilgiler, Lut gölü civarında bulunan Kumran'daki dördüncü mağarada ele geçirilen metinlerde tespit edilmiştir. Bu fragmanlarda Mandeenlerinkine benzer şekilde Zodyak burçlarının simgeleri sıralanmıştır. Yörüngenin burçlara bölünmesine ait ilk net bilgilerse Orta çağ'lara ait Sefer Yesirah adlı bir kitapta ortaya çıkmıştır. Buna göre İbrânî literatüründeki on iki burcun adı şöyledir: Taleh (Koç), Shor (Boğa), Te'omim (İkizler), Sartaz (Yengeç), Aryeh (Aslan), Betullah (Başak), Moznayim (Terazi), Akrav (Akrep), Keshet (Yay), Gedi (Oğlak), Deli (Kova), Dagım (Balık). Bu burçların tekabül ettiği zaman dilimleri bugün kabul edilen sıranın aynıdır (Demirci, 1992, s. 421).

Talmud'da burçlara ait açık seçik bir bilgi bulunmamakla birlikte Yahudi bilginleri insanın belli bir burç altında doğduğuna ve herkesin bir semavî bedeninin (mazzal) bulunduğu inanırlardı. Herkesin kendisini etkileyen bir yıldızı vardı; aynı burç altında doğanlar mânevî açıdan akraba sayılırlardı. Yine bu inanişâ göre her burç belli

bir olayı sembolize ediyordu. Meselâ yaratılış sırasındaki aydınlığı Koç, karanlığı Boğa, seksi İkizler, evliliği Başak, insanı ise Yengeç burcu sembolize etmekteydi. Burçlar kehanetlerde de kullanılabiliyordu, fakat bütün Yahudilerin burçların kötü etkisinden uzak olduğu kabul edilirdi. Hinduizm’de nakşatra denilen yirmi sekiz burç vardır.³⁰² Burçlar Hindu inancına göre Ay’ın karıları ve Daksa’nın kızlarıdır. Budizm’de de Hinduizm’in etkisi altında gelişen Ay’ın menzillerini temel alan yirmi sekiz burç mevcuttur ve bunlar aynı şekilde nakşatra adını alır. Çin geleneğinde ise bunlara *siu* denir. (bkz. Menâzil-i Kamer) Budist telakkiye göre tanrı niteliği taşıyan burçlar insan üzerine doğrudan etkilidir. Sâsânî dönemine ait İran metinlerinde yine on iki burç vardır (Demirci, 1992, s. 421-422) .

Yukarıda belirtildiği gibi günümüzde de kullanılan on iki burç adı Romalılarca belirlenmiştir. On iki burcun her biri insanın belli bir yönünü etkilemektedir. Koç burcu insan bedeni ve kişiliğini, Boğa zenginliği, İkizler burcu bilgi ve ifade gücünü, Yengeç burcu sadakati, deha ve merakı, Aslan burcu soy, zevk ve hayalciliği, Başak burcu sağlığı ve görev bilincini, Terazî burcu evlilik ve ortaklık duygusunu, Akrep yeniden doğmayı ve ölümü, Yay burcu ideolojiyi, öteki ülkelerle ilgiyi, Oğlak meslek ve rütbeyi, Kova burcu umut ve dostluğu, Balık burcu sınırlama ve kuşatma güdüsünü etkiliyordu (And, 2018, s. 333-334).

İslâm öncesi inanışlarda burçların astronomik detaylarından ziyade insan üzerine olan etkilerinin işleniş, bu inancın dinle olan yakın temasından ileri gelmektedir. Buna göre tanrı olan gök cisimleri insan eylemlerini yönetmektedir. Tanrılarla ve dolayısıyla gök cisimleriyle ilişki kurma çabasından da özel kehanet formülleri geliştirilmiştir. Böylece burçlarla kehanet yahut da fal arasında çok yakın bir ilişkinin bulunduğu inanılmaktadır. (Demirci, 1992, s. 422)

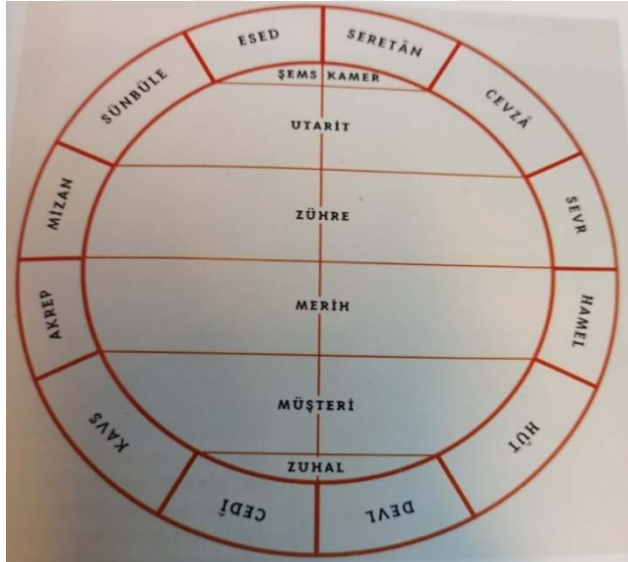
Her burç bir veya iki gezegenin hanesi-beyti yani evidir. Her gezegen beyti olan burçların yöneticisidir. Yalnız Güneş’in ve Ay’ın birer evi vardır, diğer gezegenlerin ikişer evi vardır. Örneğin Mars’ın evleri Koç ve Akrep burçlarıdır, bu burçlara mensup olanlar Mars’ın etkisi altındadır. Gezegenlerle burçlar arasında beytten başka üç ilişki daha vardır, bunlar *vebâl*, *şeref* ve *hubût*’tur. Bunların ilki düşüş, ikincisi yükselme üçüncüsü ise güçten düşmedir. Bu dört durumda beyt ile *şeref* durumları gezegenin

³⁰² Bu sayı daha sonradan 27’ye indirilmiştir.

etkisinin en güçlü olduğu, *vebâl* ile *hubût* durumları ise etkisinin en zayıf olduğu durumlardır. Aşağıdaki tabloda burçlar ve gezegen ilişkileri gösterilmiştir:

Burçlar	Beyti/Evi	Vebali/Zararı	Şerefi/Yücelme	Hubûtu/Düşüş
Hamel	Merih	Zühre	Şems	Zuhal
Sevr	Zühre	Merih	Kamer	
Cevzâ	Utarid	Müşteri		
Seretân	Kamer	Zuhal	Müşteri	Merih
Esed	Şems	Zuhal		
Sünbüle	Utarid	Müşteri	Utarid	Zühre
Mizan	Zühre	Merih	Zuhal	Şems
Akreb	Merih	Zühre	Kamer	
Kavs	Müşteri	Utarid		
Cedi	Zuhal	Kamer	Merih	Müşteri
Delv	Zuhal	Şems		
Hût	Müşteri	Utarid	Zühre	Utarid

Tablo 1: Gezegenlerin ev, yücelme ve zarar durumları

Şekil 3: Gezegenler ve haneleri

Soldaki şekilde gezegenler ve haneleri (And, 2018, s. 334-335) gösterilmektedir.

Astrolojide, gezegenlerin yönettiği burçların onların hanesi/evi olması dışında bir ev kavramı daha vardır. Bu evler de burçlar gibi 12 tanedir, her ev insan hayatında belli olgularla alakalıdır. Astrolojiyle az çok ilgilenen herkesin mutlaka

duyduğu “Yükselen burç” birinci evdir. Kişinin doğduğu

anda ve yerde, ufuktan hangi burç doğmaktaysa bu, o kişinin yükselen burcu (Ascendant) olur. Birinci ev ya da yükselen burç, kişinin hayatı, benliği, vücudu, rengi gibi özellikleri gösterir. Onuncu ev (Tepe noktası, MC) kişinin kariyerini, yedinci ev

(Alçalan, Descendant) evlilik ve ortaklıkları, ikinci ev ise maddi durumunu (Döşer, 2020, s. 361-374) ifade eder.

Eskiler burçları mizaçlarına göre burc-ı âbi (su grubu, Yengeç, Akrep, Balık), burc-ı nârî yahut âteşî/âzerî (Koç, Aslan, Yay), burc-ı bâdî ya da hevâî (İkizler, Terâzi, Kova) ve burc-ı hâkî (Boğa, Başak, Oğlak) olmak üzere dört gruba ayırırlardı. Ayrıca mevsimlere göre de burc-ı rebî'î (Koç, Boğa, İkizler), burc-ı sayfî (Yengeç, Aslan, Başak) burc-ı harifî (Terazi, Akrep, Yay) ve burc-ı şefvî (Oğlak, Kova, Balık) olmak üzere ayırmışlardır (Şentürk, 1994, s. 174).

Burçlar niteliklerine göre de üç kısma ayrılır: öncü, sabit ve değişken. Öncü burçlar mevsimleri başlatan burçlardır. Koç, baharı; Yengeç, yazı; Terazi, sonbaharı; Oğlak, kış mevsimini başlatır. Sabit burçlar mevsim özelliklerinin tam olarak yaşandığı orta dönemdir. Öncü burçlardan sonra gelirler. Baharda Boğa, yazda Aslan, sonbaharda Akrep, kışta Kova. Değişken burçlar ise mevsimin son döneminde, diğer mevsime geçiş özellikleri de gösterir. İkizler, Başak, Yay, Balık (Döşer, 2020, s. 68) burçları değişkendir.

Nitelik	Element			
	Ateş	Su	Hava	Toprak
Öncü	Koç	Yengeç	Terazi	Oğlak
Sabit	Aslan	Akrep	Kova	Boğa
Değişken	Yay	Balık	İkizler	Başak

Tablo 2: Burçlar ve elementler

Burçlar eril ve dişil olmak üzere de 2'ye ayrılır. Ateş ve hava burçları eril, su ve toprak burçları ise dişildir. Eril burçlar daha faal, girişken, dışadönük mizaçtaadır.

Burçlarla ilgili ifade etmemiz gereken bir ayrım mevcuttur. Eskiler *burç* kelimesini hem Zodyak burçlarını hem takımyıldızları belirtmek için kullansalar da günümüzde burç, *Zodyak*'ta yer alan, isimlerini ve özelliklerini yukarıda detaylı olarak verdiğimiz on iki Zodyak üyesi için kullanılmaktadır. Yani Yengeç takımyıldızı ile Yengeç burcu farklı kavramları ifade eder. (bkz. Takımyıldızlar)

Burçların musiki ile ilişkili olduğuna da inanılır. On iki burca karşılık on iki makam, dört elemente mukabil dört perde vardır. On iki burca karşılık gelen makamlar sırasıyla rast, isfahan, ırak, zîrefkend, büzürk, zengüle, rehavî, hüseyinî, hicaz, buselik, neva ve uşşaktır. Elementlerden ateş elementi için yegâh, hava için düğâh, su elementi için segâh, toprak elementi için ise çârgâh perdeleri karşılık olarak verilmiştir. Yedi seyyâre karşılığı olarak ise yedi âvâze mevcuttur. Zuhâl için nevrûz, Müşterî için selmek, Mirrîh için şehnâz, Şems için mâye, Zühre için gerdâniye, Utarid için hicaz, Kamer için geveşt (Çetinkaya, 2018, s. 1793) karşılıkları kullanılmıştır.

Klasik edebiyatta din bilginlerinin Kur'an'dan kaynaklı yedi kat gök tasavvuru yerine filozofların Batlamyus'a dayanan dokuz kat felek görüşü daha fazla rağbet görmüştür. Buna göre Ay ve Güneş dâhil yedi seyyare ve bunların oluşturdukları dokuz kat felekler merkezde bulunan dünyanın etrafında sürekli dönmekteydiler (Şentürk, 1994, s. 136).

On iki burcu ve yedi seyyâreyi adlarıyla şiirinde belirten, ilk Türk mesnevisi olarak kabul edilen ve Hakaniye Türkçesiyle kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'dir (And, 2018, s. 333).

Burçlar hakkında edebi metinlerde geliştirilen yorumlarda bunların astrolojik özelliklerinden çok burçlara şekil ve isim benzerliği münasebetiyle yakınlığı olan nesnelerle kurulan motif ve tasavvurların hâkim olduğu görülmektedir (Şentürk, 1994, s. 174).

Çalıştığımız dönem metinlerinde burçlarla ilgili birçok beyit bulunmaktadır. Ahmedî, *İskender-nâme* adlı mesnevisinde bize burçlarla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Dünyanın yaratılışından bahsettiği bölümde sabiteler feleğinin yaratılmasından bahsetmektedir:

Oldı andan bir felek dahı 'ayân

Kim sevâbit anda tutarlar mekân (Aİ/412)

Ondan, sabitelerin üzerinde makam tuttukları bir felek daha göründü.

Felekler her biri farklı isim alan on iki burçtan oluşur.

Bu felek oldı temâm on iki kısım

Her biri bir burc olup buldı ism (Aİ/412)

Bu feleğin tamamı on iki parçaya bölündü ve her biri bir burç olup isimlendirildi.

Bu burçların isimleri şöyledir:

Ol Hameldür Sevr hem Cevzâ-y-ıla

Dahı Sertân u Esed pes Sünbüle

Dahı Mîzândur u Akreb Kavs hem

Cedy ü Delv ü Hût ne bîş ü ne kem (Aİ/413)

Onlar tamı tamına Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık'tır.

Burç isimlerinin yanı sıra her burcun da derecelere ayrıldığını öğreniyoruz.

Her birin bürcün otuz kısım itdiler

Pes ol aksâma derec ism itdiler (Aİ/413)

Her birinin burcunu otuz parça edip o parçalara derece ismini verdiler.

Derece bir matematik tabiridir. Zodyak denilen burçlar kuşağı bir daire şeklindedir. Her daire 360 derecelik bir açıya sahiptir. 360, 12 burca bölününce her burç 30 derecelik bir açıya sahip olur. Güneş de her gün 1 derecelik bir yol kat ederek bir yılda devrini tamamlar.³⁰³

Bu beyitte şair *Bürûc suresi* birinci ayetine (*Burçlarla dolu göğe yemin olsun ki*) telmihte bulunmaktadır. İner-çıkâr kelimeleriyle ifade edilen burçların şeref ve vebâl durumlarıdır.

Bu iniş-çıkışların tamamlanması ise 24 bin yılda tamamlanır:

Ol yigirmi dörtbin yılda temâm

Bir kez ider devr dönüben müdâm (Aİ/414)

Burçlar feleği bir devrini hiç durmaksızın yirmi dört bin yılda tamamlar.

³⁰³ İlgili beyitler şöyledir: Gün ki irt e gice geliben gider/Her birin bir günd'olarun kat' ider (Aİ/413) Encümün key kicisi kim anda var/Onsekiz yirce-durur iy kâm-kâr (Aİ/425) Uluları anlarun iy dâr-bîn/Ol felek kalınlıgıncadır yakîn (Aİ/425) Kimisi iner kimi ider urûc/Ol-durur kürsî vü hem Zâti'l-bürûc (Aİ/412)

Modern imkanlarla yapılan hesaplamalara göre, *presesyon* denilen sabit yıldızların bu devri 26.000 yıl sürmektedir (Döşer, 2021, s. 20).

Ahmedî, sadece birkaç beyitte sekizinci felekten, burçlar kuşağından, tek tek burçlardan, burçlarda kaç yıldız bulunduğundan, burç yörüngesinin otuzar dereceye bölünmesinden, Güneş'in bir dereceyi bir günde geçmesinden, Bürûc Suresi'nden, feleğin yirmi dört bin yılda devrini tamamlaması gibi pek çok konudan bahsetmektedir.³⁰⁴

Cemâlî, *Hümâ ve Hümâyûn* mesnevisinde su grubu burçlarını şöyle ele almaktadır:

Döküp şeh çeşmesinden bahre âbı

Yiri olmuşdı mehveş burc-ı âbî (HH/93)

Şeh denize gözyaşlarını dökmüştü. Yeri (artık) Ay gibi su burcu olmuştu.

Hümâ'nın deniz ortasında mahsur kalıp ağladığı bu hali Ay'ın su burçlarına girmesine benzetilmektedir.

Burc-ı âbî ifadesiyle anlatılan Yengeç, Akrep ve Balık burçlarıdır. Bunlardan Yengeç burcunun yönetici gezegeni Ay'dır. Bu sebeple eski metinlerde "burc-i abi" ifadesiyle bu üç burç ve Güneş'in bu burçlarda bulunduğu dönem kastedilir. Özellikle Hüsrev ü Şirin mesnevîlerinde Şîrîn'in suda yıkanması sahnesinde olduğu gibi suda yahut havuzda yüzen güzel tasvirlerinde, Ay veya Güneş'in su burcuna girmesi kabilinden ifade ve yorumlara çokça rastlanması bundandır (Şentürk, 2017, s. 306).

Şu hâletde ki Şîrîn-i şeker-bâr

Yunurdı burc-i âbîde kamer-vâr (HŞ/139)

Şeker saçan Şirin'in su içinde yıkanması, Ay'ın su burcundaki hali gibiydi.

Su grubundan olan Yengeç burcunun yöneticisi Ay'dır. Diğer bir deyişle Ay'ın beyti Yengeç'tir ve Ay'ın tesirinin en fazla ve güzel olduğu dönem de kendi beytinde olduğu

³⁰⁴ İlgili beyitler şöyledir: Komış engama nisbet her sıfatdan/On iki burc ile altı cihetden (HŞ/226) Ol felek kim anda Ay ider medâr/Otuz üç bindür kalınlığı i yâr (Aİ/422) Dahı yüz onbir-durur ferseng-ile/Bildi dâna bu sözi ferheng-ile (Aİ/422) Kim bilür dehrün ser-encâmı nedür/Yâ bu dönmekden felek kâmı nedür (Aİ/478) Sâlehâ döndi döniser bî-gümân/Kimsene bilmez anı ne-y-çün 'ayân (Aİ/478) Ol Sevâbit çarhınun iy dâr-bîn/Kalını yüzbin ü onbindür yakîn (Aİ/424) Dahı ikibindür ü kırhdörd râst/Girü hem ferseng-ile ne kem ne kâst (Aİ/424) Üçyüz ü toksanbin olur kıl şümâr/Ol dereceden her biri kim anda var (Aİ/424) Dahı dördyüz kırhdur ferseng-ile/İlm öğren dâniş ü ferheng-ile (Aİ/424)

dönemdir. Ay’a teşbih edilen Şirin’in de en güzel hali, örtülerinden sıyrılıp, su içinde yıkandığı, duru güzelliğini sergilediği andır. Ayrıca Ay Yengeç burcunda iken hamama gitmek huzur verir inancı vardır (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 137).

Göründükde şehe ol mâh-ı dil-keş

Güneş olmuşdı şeh ya’nî pür-âteş

Dökilür gözleri yaşı matar-var

Ki ya’nî bürc-i âbîde kamer var (HŞ/140)

Gönlün arzuladığı o Ay, şaha görününce şah Güneş gibi pür ateş olmuştu.

Gözyaşları yağmur gibi dökülüyordu, sanki su burcunda Ay vardı.

Beyitte, Ay’ın, bir diğer su burcu olan Akrep’e girdiğinde yağmurların arttığına dair inanca (Deniz, 1992, s. 147) işaret edilmektedir.³⁰⁵

Tapundur mihr ü çâker mihrüne mâh

İder bir burca seyri mâh her-gâh (HH/222)

Güneş hizmetçin, Ay, senin güneş yüzünün kölesidir. Ay her gün bir burca yol alır.

Güneş bigi pes burcdan bu gice

Ben indüm ü ay agmış idi yüce (SN/446)

Ben Güneş gibi burçtan indiğimde Ay da yücelere çıkmıştı.

Şair, Güneş’in batmasıyla Ay’ın doğup parıldaması arasındaki nöbete atıfta bulunmaktadır.

Sevgilinin ya da memduhun Ay veya Güneş’e benzetildiği durumlarda, onların bulundukları yerler burçlara benzetir:

Tulû’ eylerse ger burcumda mâhun

Süpürem yüzüm ile hâk-i râhun (HH/125)

Ay’ın (Ay yüzün) eğer benim burcumda doğarsa yolunun tozunu yüzümle süpüreyim.

³⁰⁵ İlgili beyitler şöyledir: Yüzi hayâli gelse gözüme akar yaşı/Çün ay burc-ı âbîye irse matar yağar (HD/108)

Şair, sevgiliyi Ay'a, aşğın bulunduğu yeri ise burca benzetmektedir. Aşık, sevgilinin evini şereflelendirmesi durumunda onun geçeceği yolları yüzüyle süpürecek kadar sevgilinin yolunu gözlediğini ifade etmektedir. Ay'ın burçta olması bir yükseklik, yücelik bildirirken, aşğın yüzünün tozlu yollarda olması tezat oluşturur.³⁰⁶

Beyitlere bakıldığında burç ile takımyıldızın farklı kavramlar olduğu, her burcun 30 dereceye bölündüğü, toplam 12 burç olduğu ve bunların isimlerinin neler olduğu, Ay ve su burçları arasında ilgi kurulup bunların benzetmelere konu edildiği, Ay ve Güneş'in burçlarda sürekli gezindiği, sevgilinin veya memduhun Ay ve Güneş'e benzetildikleri durumlarda onların bulundukları yerlerin burçlara benzetildikleri görülmektedir.

4.1. Burçlarla İlgili Benzetme ve Hayaller

4.1.1. Dürc

Dürc; hokka, kutu, mücevher kutusu, sade anlamına gelir. İncelediğimiz şiirlerde ise daha çok sade ve mücevher kutusu anlamlarında kullanıldığını görülmektedir. Dürc, sade manasına geldiği her beyitte inci kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır.

Burç, şiirde vezin ve ahenk uyumu sebebiyle *dürc kelimesiyle* birlikte kullanılır. Aşağıdaki beytin ilk mısrasında Ahmedî sevgiliyi inciye, oturduğu yeri sadefe; ikinci mısradaki sevgiliyi Ay'a bulunduğu yeri ise da burca benzetmektedir:

İşbu dürrî sahlayan ne dürc ola

İşbu ayı gösteren ne bürc ola (Aİ/401)

Bu inciye saklayan nasıl bir sadefdir? Bu Ay'ı gösteren nasıl bir burçtur?

Şaire göre dürc yani sade, içindeki inciye saklayıp göstermezken burç, Ay'ı aşıkâr etmektedir. Dürc denizin dibindeyken, burç gökyüzünün zirvelerindedir. Şair hem iki nesnenin bulundukları yer hem de saklamak ve göstermek kelimeleriyle tezat oluşturmaktadır.

Burc-ı "ev-ednâ" yüzündendür kâmu bedr-i münîr

Dürc-i "lâ-uhsî" sözündendür tolu dürr-i semîn (HH/43)

³⁰⁶İlgili beyitler şöyledir: Ne burca eyledün gün gibi 'azmi/Ne bezm için düzetdün şekl-i rezmi (HH/130) İderdi çekse gönlinden göge yol/Makâmın sâatinde burcınun ol (HŞ/226) Tururken göz diküp ılduz bigi şâh/Tülû' itdi ol kamer burc üzre nâ-gâh (HŞ/422)

Ay'ın parlaklığı ev-ednâ burcunda olması sebebiyledir. Dolgun inciler ise lâ uhsî sadefinden dolaydır.

Beyitte bir ayet ve bir hadisten iktibasta bulunmaktadır. *Ev ednâ* ifadesi Necm suresi dokuzuncu ayette anlatılan İsrâ ve Miraç olaylarında geçmektedir. Burada Allah'ın, elçisi Hz. Muhammed'i kendisine iki yay aralığı kadar yaklaştırdığı ifade edilmektedir. “Lâ-uhsî senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsike” (*hakkındaki övgüleri sayamam, sen kendini övdüğün gibisin*) (Yılmaz, 2013, s. 145,431). Hz. Muhammed, bu hadisinde yüce Allah hakkındaki övgüleri sayamayacağını, onu, kendisine yakışır bir şekilde övemeyeceğini ifade etmiştir.

Şair, *ev ednâ* ifadesiyle Necm (yıldız) suresinden iktibasla, alemde yaratılan bütün güzelliklerin sebebinin Hz. Muhammed olduğunu ifade etmektedir.

Bir önceki beyitteki Ay'ın yerini bu beyitte yıldız alır:

Ne dürsin sen ki dürcün “kûn fekân” dur
Ne ahtersin ki burcun âsumândur (HH/268)

Sen sadeşi 'kûn fekan' olan bir incisin. Sen burcu gökler olan bir yıldızsın.

Kûn, “Allah bir varlığın veya olayın gerçekleşmesini istediği zaman ‘ol’ (kûn) der, o da hemen oluverir” anlamındaki âyetlerden hareketle *kevn* masdarının emir sîgasından türetilen bir terim olup kelâm, tasavvuf ve edebiyatta Allah'ın yoktan mutlak mânada yaratmasını ifade etmek üzere kullanılmıştır (Pala, 2010, s. 552). Şair, Allah'ın *kûn* emri ile yarattığı alemini sadeşe, memduhunu ise o sadeşin içindeki inciye benzetmektedir. İkinci mısırda ise memduhunu burcu göklerde olan bir yıldızla teşbih etmektedir.

Burc ve dürc, bu beyitte ise güzellik ve olgunluk olarak geçmektedir:

Cemâlün mihr-i burc-ı mihr-bânî
Cemâlün dürr-i dürc-i kâm-rânî (HH/175)

Güzel yüzün aşk burcunun Güneş'i, olgunluğun ise bahtiyarlık sadeşinin incisidir.

Dürcün en sık sadeş anlamıyla kullanıldığı görülür:

Ya iki gevher gibi bir dürc içinde
Mukârin çün dü kevkeb burc içinde (CH/249)

Ya bir sadef içindeki iki inci ya da bir burçta iki yıldız gibi...

Şair âşıkların bir arada olmasını bir sadef içindeki iki inciye ya da bir burç içinde iki gezegen bulunmasına benzetmektedir. Uğurlu sayılan Jüpiter ve Venüs gezegenlerinin bir burçta birleşmesine *kırân-ı sa'deyn* denir. Bazı şairler Ay ve Güneş'in de birbiriyle ve uğurlu iki gezegenle buluşması için de bu tabiri kullanır. Uğurlu gezegenlerin birleştiği böyle dönemlerde güzel, hayırlı olaylar meydana geldiğine inanılır.³⁰⁷ (bkz. Kırân).

Bazı beyitlerde ise dürc, mücevher/hazine kutusu anlamında kullanılmaktadır:³⁰⁸

Tapun bir gencdür mühr ile dürci
Felekden yücedür rifa'tde bürci (HŞ 209)

Huzurun, makamın bir hazinedir ve kutusu mühürlüdür, burcunun yeri de feleğin en üst noktasından bile daha yücedir.

Şiirlerde dürcün, sadef ve mücevher kutusu anlamları kullanılmakta ve aynı vezinde olan burç ile de kafiyeleştiği görülmektedir.

4.1.2. Hüsn/Güzellik

Birçok beyitte burç ifadesi hüsn, güzellik, cemâl gibi kelimelerle birlikte kullanılır, sevgili veya memduh güzellik burcunun Ay'ı ve Güneş'i olarak tasavvur edilir:

Didi iy burc-ı hüsnün mihr ü mâhı
Ki rûşen oldu senden ferr-i şâhî (HH/116)

“Ey güzellik burcunun Güneş'i ve Ay'ı! Şahın ışığı sayende parıldadı” dedi.

Nasıl ki dünyayı gündüz Güneş, gece de Ay aydınlatıyorsa şiirde de memduh/mahbub ışık, güzellik ve hayat kaynağıdır:

³⁰⁷ İlgili beyitler şöyledir: Birisi dürr-i dürc ü âb u gildür/Birisi mihr-i burc u cân u dildür (HH/194) Gehî meh seyr iderdi gâh burcın/Gehî gevher alurdu gâh dürcin (HH/296) Çü tahvîl itdi mihr-i şâmı burka'/Bu burca ki ol idi dürc-i murassa' (CH 375) İki dürc içi tolu la'l-i ahmer/Dür-efşân şöyle kim bürc üze ahter (CH/146) Getür ol ayı bir gice bu bürce/Nite-kim rûhı cisme la'li dürc (HŞ/383) Güherdendür beden taştandırur dürc/Kamerdür n'ola 'âlî eylese burc (HŞ/307) Pür oldu dürlerinden dürci deyrün/Şeref kesb eyledi hem burc deyrün (HH/237)

³⁰⁸ Bozarsun mihr eliyle mühr-i dürcün/Ayakda kaldı bil bünyâd-ı bürcün (HŞ 209)

Birisi ser-veri câh-ı celâlün

Birisi ahteri burc-ı cemâlün (HH/194)

Biri (Güneş) yüce makamının en başı, biri (Ay) güzellik burcunun yıldızıdır.

Klasik şiirde Ay ve Güneş sıklıkla mahbuba nispet edilir, güzellik ve yücelikleri sevgili/sultan/mahbup ile mukayese edilir. Elbette bu mukayesenin kazananı mahbup olur.

Çü destûr aldı şehden ana destûr

K’ide ol mihr-i burc-ı hüsni mestûr (HH/257)

Şahtan izin aldı ki o güzellik burcunun Güneş’ini örtebilsin.

Hüma’dan Hümayun’u gizlemek için Hümayun’a sahte bir cenaze tertip ederek onu تنها bir yere hapsedme fikri “güzellik burcunun Güneş’ini örtmek” gibi imkânsız bir hayale benzetilmektedir.

4.1.3. Kale/Hisar

Gök burçları eski felek çizimlerinde en yüksek noktada olduğu gibi, kale burçları da kalelerin en yüksek noktalarını oluştururlar. Edebî metinlerde şahıs ve nesnelerin Ay, Güneş yahut yıldızlar gibi gök cisimlerine benzetilmeleri hâlinde “burc-i devlet” yahut “burc-i saltanat” örneklerinde olduğu gibi makam ve mevkilerin en yüce durumu burca benzetilir (Şentürk, 2017, s. 308):

Müdâmî saltanat burcında ol mâh

Sa’âdet yâruñ olsun bâht hem-râh (HH/60)

O Ay daima saltanat burcundadır. Saadet yâri talih yoldaşı olsun!

Burc-ı hazîzi devletünün eyledür yüce

K’ermez mürûr-ı dehr ile ana gerd-i inkılâb (ŞD/47)

Devletinin en alçak burcu bile öyle yücedir ki felek senin yüce âlemine erişemez.

Bâkî sülâleler ki vâh ol şâh-zâdeler

Ya’nî nücûm-ı burc-ı sa’âdet bî-iktidâr (Dâî/72)

Öyle uzun saltanat süren hanedanlar ve şehzadeleri vardır ki bunlar saadet ve iktidar burcunun yıldızlarıdır.

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi sultanlar ve şehzadeler, Ay, Güneş ve yıldızlara benzetilirken makamlarının da burçlardan bile daha yüce olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Tıpkı burçlar gibi, kaleler de çoğunlukla sürekli kalın bir duvar (sur, beden) ve sur boyunca dizilen aralıklı yüksek burçlardan oluşur ve bu burçlar daima birbirini görebilecek mesafede inşa edilirler. Gerek "burç" kelimesinin aynı zamanda kale burcu anlamını ifade etmesi gerekse feleklerin yüce kaleler şeklinde tahayyül edilmesi tasavvurundan hareketle burçlar hakkında kale/hisâr alakası kurulduğu çokça görülür (Şentürk, 2017, s. 308).

Nezare itmeg-içün bürc-ı bârû

Tolu şimşad kadd-ıdı vü meh-rû (CH/310)

Diyeydün kim meger ol burc-ı yâda

Felekdür tolu mâh-ıla Sitare (CH/310)

Kale burcu üzerinde gözcülük eden şimşir boylu, Ay yüzlü (binlerce kişi) felekdeki Ay ve yıldızlar gibiydi. O kale burcunu görenler “Ay ve yıldız dolu felektir!” derdi.

Geliben gördi burcu mâh-ruh-sâr

Tehî olmuş yog anda hiç deyyâr (CH/252)

O Ay yanaklı gelip burcu gördü; hiç gözcü yoktu ve boştu.

Sevgili ya da övülen kişi Ay’a benzetilirken dolaylı yoldan kale burcu- yıldız burcu ilişkisi sıkça kurulur:

Nisâr itdiler ol tûr üstine cân

Meh için burca oldılar hırâmân (HH/240)

O ok üstüne canlarını siper ettiler, Ay için burca hareket ettiler.

Görürem seyr ider burcumda bir mâh

Ki ‘âlem bendesidür anuñ ol şâh (HH/113)

Görürüm ki bütün alemin köle olduğu bir Ay, burcumda hareket ediyor.

Anundur burc-ı zerrîne temâmî

Serâyınun irer eflâka bâmı (HH/131)

Altın burcun tamamı onundur, sarayının çatısı feleklere değer.

Beyitlere bakıldığında astrolojik burçlarla kale burçları arasında ilgi kurulduğu, kale veya sarayların burçları üzerinde gezinen sevgili için burçta gezen Ay veya Güneş benzetmesi yapıldığı, memduhun kalesinin, sarayının burçlarının feleğe kadar eriştiği iddia edilerek mübalağa yapıldığı görülmektedir.

4.1.4. Sabâ

Sabâ, doğudan esen hafif ve latif rüzgardır (Pala, 2010, s. 383). Klasik şiirde burç ve Ay ile beraber anıldığını görmekteyiz:

Meh-i burc-ı sabâ subh-ı sabâhat

Gül-i bâğ-ı vefa ‘ayn-ı melâhat (CH/270)

Saba burcunun Ay’ı, güzelliğin sabahı, vefa bahçesinin gülü, güzellik pınarı...

Ay, pınar, bahçe, hafif rüzgar gibi unsurlar işret bezmine aittir ve rindler tarafından hep arzulanır. Şair, sevgilinin tek başına bütün bu meclis unsurlarına bedel olduğunu, asıl arzulananın işret değil sevgili olduğunu ifade etmektedir.

4.1.5. Şeref/Burc-ı Şeref (Yücelme)

Eski astrologlar, gezegenlerin farklı burçlar içinde ve burçların derecelerine göre etkilerinin değiştiğini gözlemlemiştir. Bu gözlem onları yörünge düzlemini çeşitli dilimlere ayırmaya itmiştir. Gezegenlerin bu dilimler üzerindeki yöneticilikleri, asaletleri büyük önem taşır. Bu konuda beş derece oluşturulmuştur:

1. Burç yöneticiliği (Ev yöneticiliği)
2. Yücelme yöneticiliği (Burc-ı şeref)
3. Üçlü yöneticiliği
4. Terim yöneticiliği
5. Onluk (Dekan) yöneticiliği

Bu beş asalet derecesi puanlama sistemini de vermektedir. Burç yöneticiliği +5 puan, yücelme +4 puan gibi puanlar verilerek bir gezegenin ilgili burç ve derecede ne kadar asalete sahip olduğu hesaplanır (Döşer, 2020, s. 271).

Bir gezegen yönettiği burçta doğal olarak güçlüdür. Gezegen, yüceldiği burçta ise doğal sınırlarının üzerinde güçlüdür. Yani bir gezegen şeref burcunda, kendi burcundakinden daha etkilidir, ama bu etki kısa sürelidir, kalıcı değildir. Ani çıkışları

sağladığı gibi ani düşüslere de sebep olabilir. Bu yüzden yücelme yöneticiliği burç yöneticiliği kadar güçlü görülmemiştir. Yücelme durumundaki gezegen, kralının yanında yeri olan, hizmet ve hürmet gören, her isteği onun tarafından yerine getirilerek ödüllendirilen biri gibidir (Döşer, 2020, s. 275).

Her gezegenin şeref burcu farklıdır. Ömer Ferit Kam'a göre Allah hareketin başlangıcını bir burca tahsis etmiştir. Felek dönmeye başladığında Satürn, Terazi'nin yirmi yedinci; Jüpiter, Yengeç'in on beşinci; Mars, Oğlak'ın yirmi sekizinci; Güneş, Koç'un on dokuzuncu; Venüs, Balık'ın yirmi yedinci; Merkür, Başak'ın on beşinci; Ay da Boğa'nın üçüncü derecesindeydi. Bundan dolayı her gezegenin hareketinin başladığı vakte dönmesi, onun şeref zamanıdır. Diğer bir rivayete göre yaratılışın başlangıcında yedi seyyârenin merkezleri kendi yörüngelerinde, yörüngeleri de Hamel (Koç) burcunda olduğundan hepsinin harekete başlama zamanı Koç burcudur (Kam, 2008, s. 198).

Güneş'in şeref burcu Koç'tur ve beyitlerde sıklıkla birlikte anılırlar.

Devletün yıldızı olsun şeref evinde müdâm
Gün bigi kim ola menzil-geh ana burc-ı hamel (AD/136)

*Devletinin yıldızı daima şeref burcunda olsun., onun menzili de Güneş'inki gibi
Koç burcu olsun!*

Bir gezegenin şeref burcunda olması o gezegenin çok güzel ve güçlü bir konumda olması demektir. Güneş senede bir kez Koç burcuna gelir, şair ise memduhunun devlet yıldızının daima şeref burcunda, daima çok güçlü olmasını temenni etmektedir.

Bir araya gelen aşıkların durumu, gezegenlerin şeref burcunda kırân etmesine benzetilir:

Sanurlar indi yire mihr ile mâh
Kırân itdi şeref burcında nâ-gâh (HŞ/204)

Güneş ve Ay yere inip şeref burcunda birleşti sanırlar.

Hüsrev ve Şirin Güneş ve Ay'a teşbih edilerek bir araya gelmeleri Güneş ve Ay'ın bir burçta bulunmalarına, yani *kırân* olmalarına, benzetilmektedir.³⁰⁹

³⁰⁹ İlgili beyitler şöyledir: Girdi hurrem-dil şeb-istânına şâh/Gördi oturmuş şeref burcında mâh (Aİ/400)

Gezegenler senede bir kez şeref burçlarında olur, sevgili ise her gün en güzel halindedir:

Bir yılda bir olur şeref-i âfitâb lîk

Her gün senün yüzün şeref-i rûzigâr olur (CH/145)

Güneş'in şeref burcuna girmesi senede bir kere olur, ama senin yüziün her gün âlemin şerefidir.

Şair, sevgilinin yüzüyle Güneş'i mukayese ederek Güneş'in senede bir kez sahip olduğu talih ve güzelliğe sevgilinin her gün sahip olduğunu ifade ederek sevgilinin üstünlüğünü ilan eder.

Memduhun Ay veya Güneş'e benzetildiği durumlarda memduhun ülkesi, memleketi şeref burcuna benzetilir:

Şeref burcına gitdi girü Hurşîd

Yirinde nâle-y-ile kaldı Cemşîd (CH/189)

Hurşîd şeref burcuna geri döndü, Cemşîd ise ah ile yerinde kaldı.

Mesnevi kahramanı Hurşîd'in kendi ülkesine dönmesi Güneş'in şeref burcuna girmesine benzetilmektedir. Nitekim Hurşîd, Güneş demektir.

Güneş'in şeref burcuna girmesi baharın başlangıcıdır, bu dönemde tüm tabiat yenilenip güzelleşir:

Ne gün kadr ü şerefde kadre dönmiş

Münevver her bir ılduz bedre dönmiş (HŞ/242)

Güneş kadir ve şerefte, kadre yönelince, nur saçan her bir yıldız Dolunay gibi olmuştı.

Şair, Güneş'in şeref evinde kadrinin artmasıyla alemdeki her şeyin de güzelleşip kıymetlendiğini, yıldızların Dolunay gibi göründüğünü ifade etmektedir.³¹⁰

³¹⁰ İlgili beyitler şöyledir: Devlet[i] burcı şerefdedir sa'id/Giceleri kadr ü gündüzleri 'ıyd (AC/11) Menâzil menziline her tarafda/Bürûcında nücûm evc-i şerefde (HŞ/242) Dönerken bu tokuz çarh-ı müdevver/Şerefdeyken yidi necm-i münevver (AD/201) Sa'âdet ılduzı burc-ı şerefde togdı mı yâ/Înâyet-i ezel ü baht-ı nâ-gehân ola mı (HŞ/461) (ŞD/192) Güneş yüzi şerefde durur anun için ol/Geh gözüne tamam u geh oyaha dembedem (KB 324) Meger bir subh kim hûrşîd ü Zühre/Şeref burcında bulmuşlardı behre (HŞ/199) Şeref burcına irdi güneş girü/Ki handândur u tâze vü ter çiçek (AD/117)

Beyitlere bakıldığında şeref burcunun bir gezegenin çok güçlü durumdaki bir konumu olduğu, memduhun talih yıldızının Güneş'in Koç burcundaki hali gibi güçlü olmasının temenni edildiği, bir araya gelen aşıkların şeref burcunda kavuşan gezegenlere benzetildiği, Güneş senede bir kez şerefe ererken sevgilinin her gün şeref burcundaymış gibi kusursuz güzellikte olduğu, memduhun Ay veya Güneş'e benzetildiği durumlarda memduhun memleketinin şeref burcuna benzetildiği görülmektedir.

4.1.6. Vebâl (Zararda Olma)

Bir gezegenin kendi evinin tam mukabilindeki (burçlar dairesinde 180° karşısındaki) burçta yerleşmiş olması *vebâl*, *zararda olma* manasına gelir. Örneğin Venüs, Akrep ve Koç burçlarında zarardadır, çünkü yöneticisi olduğu Boğa ve Terazi burçları Akrep ve Koç'un tam karşısındadır. Zararda olan gezegen, düşmanın evinde ve ona hizmet etmekle yükümlü, kendi topraklarından sürgün edilmiş birine benzer. Eski astrologlar vebâldeki gezegene -5 puan verirdi (Döşer, 2020, s. 285).

Vebâle düşene yıldız ilmi de fayda vermez:

Tedbîr-i nücûm-ı felekî fâ'ide kılmaz

Şuna ki düşe 'ukde arasında vebâle (KB/360)

Ukdeden vebâle düşen için felek yıldızlarının tedbiri de fayda etmez.

"Düğüm" anlamına gelen ukde kelimesi bir astronomi tabiri olarak Ay yörüngesinin Güneş'in yörüngesiyle kesiştiği iki noktadır (Döşer, 2020, s. 339). Ukde, nücûm, felek, vebâl kelimeleri astronomi tabirleri olarak tenasüp içinde kullanılarak düğüm noktasından vebale düşen yıldızın talihsizliği için elden gelen bir şeyin olmadığı vurgulanmaktadır.

Yıldızlar, gezegenler bazen düşer, bazen geri gider, bazen zararda olur:

Bâkî-i encûm bulurlar lâ-muhâl

Geh hubûta gâh ric'at geh vebâl (Aİ/550)

Şüphesiz, bâkî yıldızlar bazen etkisiz kalır, bazen geri çekilir, bazen de güçten düşer.

Hubût, bir gezegenin yüceldiği burcun karşısında olması durumudur. Örneğin Ay, Boğa'da yücelir, Boğa'nın karşısında Akrep burcu vardır, Ay burada düşüşte/düşüktür. Düşüşte olan gezegen, savaş alanında yaralanıp yardımsız kalmış savaşıya benzer (Döşer, 2020, s. 286). Ricat-rucû ise geri harekettir, (Eng. retrograde motion, Lat. regessione) gezegenlerin görünür hareketlerinin, sabit yıldızlara göre batı yönünde (eksi yönde) yer değiştirmesidir (Unat, 2001, s. 17,33).

Gezegenlerin burç yöneticisi, şerefte olma gibi durumları temel asalet; vebâl ve hubût yani zararda ve düşüşte olma gibi durumları ise temel zayıflık olarak nitelenir. Bunların haricinde tesadüfî asalet ve tesadüfî zayıflık denen durumlar vardır. Bir gezegenin geri harekette (Retro) olması da tesadüfî zayıflıkların başında gelir. Astrolojik olarak geri hareket ciddi bir güçsüzlük durumudur. Bu durumdaki bir gezegen vaadini gerçekleştirmekte zorlanır, bu durum bir talihsizlik, uyuşmazlık, giriştiği işlerden zararla dönme göstergesidir (Döşer, 2020, s. 300).³¹¹

Şair, yıldızların kimi zaman tesirlerinin artıp şans getireceğini, kimi zaman ise etkisini kaybedip uğursuzluk getireceğini, bunun bir döngü olduğunu ifade etmektedir.

4.2. KOÇ-HAMEL-BERE-ARİES (21 MART-19 NİSAN)

Antik çağlardan beri çeşitli kültürlerin ve uygarlıkların mitolojisinde önemli bir yer tutan koç, gökeşleğinin kuzeyinde burçlar kuşağında bir takımyıldızdır. Eski Mısır'da doğurganlığın ve yaratıcı yaşamın tanrısı Ammon Ra'nın başı koç başı idi. Grek mitolojisinde ise koç, Kral Athamas'ın kurban edilecek çocukları Friksos ile Helle'yi sırtına alıp uçarak Kolkhis'e (günümüzde Batum civarı) kaçar. Ancak Çanakkale boğazını geçerlerken Helle suya düşer ve ölür. Bundan dolayı Çanakkale Boğazı'nın bir adı (Helle'nin denizi) (Pultar, 2007, s. 60-61) Hellespontus'tur. Friksos daha sonra koçu, Zeus adına kurban eder, koçun altın postunu da Ares'e adanmış bir korulukta (Powell, 2018, s. 528) bir meşe ağacına asar.*

³¹¹ İlgili beyitler şöyledir: Beytü'l-ferâh bana ne sebebdendir olur terâh/Yâ hâne-i şeref bana nişe olur vebâl (AD/453)

* Bu altın post, bugün Batum şehrinde *Medea/Midia Heykeli'nin* elinde görülmektedir.

Şekil 4: Koç takımyıldızı

İçinde on üç, dışında beş yıldızdan oluşan bu burca *burc-ı bere* ya da *bere-i felek* de denilir. Ay'ın ilk iki menzili olan *Şerateyn* ve *Buteyn* yıldızları Koç takımyıldızındadır. Ay'ın Koç burcuna girmesi münecimler tarafından olumlu yorumlanır. Bu burç minyatürlerde hep bir koç ile gösterilir (And, 2018, s. 336)

Koç, eril ve gündüz burcudur, hareketli ve öncüdür. Tabiatı ateşli, sıcak ve kurudur. Öfkelenmeye meyilli, lükse düşkün, taşkın ve şiddetlidir. Sıcak ve konuşkan, keskin dilli ve cesurdur. Bu burçta doğanların yönetici gezegenleri (üçlü yöneticileri Güneş, Jüpiter ve Satürn) haritada iyi bir yerleşime sahipse bu kişiler kral gibi azametli, güçlü olup hayatın ve ölümün gücünü taşırlar. Vücutta uzuv olarak kafa ve yüzü temsil eder (Döşer, 2020, s. 162-163).

Koç burcunun olumlu ifadesi başlangıçlar yapmak, hayatı şekillendirmek, hayatta kalmak, lider, öncü, çabuk harekete geçmek, cesur, girişken, cömert, mert ve kâşif olmaktır. Olumsuz ifadesi ise bencil, fevrî, fazla heyecanlı, aşırı risk alan, öfkeli, sakar, maymun iştahlı, sabırsız, vizyonu dar, tecrübelerden ders almayan, rutin işlere katlanamayan, bencil, zorba ve acımasızdır. Koç en basit haliyle “kapıyı çalma cesareti” demektir. Koç burcunda Mars'ın burç yöneticiliğine Güneş'in de yücelme yöneticiliğine sahip olduğu düşünülürse Koç'un en eril burç (Döşer, 2020, s. 164-165) olduğu anlaşılır.

Güneş'in Koç burcuna girmesi Nevruz'a ve baharın başlamasına işaret ettiği için klasik edebiyatımızda Nevruz ve baharın gelişi, doğa tasvirleriyle birlikte anılır:

Çünkü hamel evini itdi âfitâb menzil

Zinde olup reyâhin gül toldı merkez-i gil (AD/129)

Reyhanlar canlanıp toprak çiçek doldu, çünkü Güneş, Koç evini kendine menzil etti.

Şair Güneş'in Koç burcuna girmesiyle baharın gelişini, dolayısıyla doğanın canlanıp yeşerdiğini ve güzelleştiğini ifade etmektedir.

Hamel burcında gün çün saldı nûr
Çemen Firdevs ü nergis oldu hûri (AD/577)

Güneş Koç burcunda ışığını saçtı, sanki bahçeler cennet, nergis de huri oldu.

Güneş'in Koç burcuna girip baharı getirmesi doğanın yeşerip adeta bir cennet bahçesine dönüşmesine, bahçe içindeki nergis çiçeği ise cennet hurisine benzetilmektedir.

Güneş'in Koç burcuna girmesi ve baharın gelmesi işret meclislerini de müjdelar:

Yaz oldu ki Güneş togısar burc-ı hamelden
Vir tolu ayah bilmeyelüm câmi cemelden (KB/419)

Yaz geldi, Güneş Hamel burcundan doğacak. Dolu dolu içki ver ki deveyle kadehi, ayırt edemeyecek kadar sarhoş olalım.

Şair sarhoşluk ölçüsü olarak deve ve kadehi birbirinden ayıramamak gibi ilginç ifade kullanmaktadır. Cemel (deve) ve hamel (koç) kelimeleriyle tenasüp yapıldığını da görmekteyiz.

Tolu ayah vir iy sâkî zîrâ nev-rûz çağıdır
Şerefdedür hamelde şems ayag onun ayagıdır (KB/199)

Dolu kadeh ver ey saki zira nevrüz vaktidir! Güneş Koç burcunda şereftedir, kadeh onun kadehidir.

Bu beyitte Güneş başköşeye oturtulan bir misafire, Koç burcu da o başköşeye benzetilmektedir. Nitekim nevrüz da onun devridir ve Güneş'in şeref burcu Koç'tur.

Padişah veya şehzadelerin tahta oturması Güneş'in Koç burcuna girmesine, bazen de Güneş'in Koç'a yerleşmesi, padişahların tahta oturmasına benzetilmektedir:

Ferîdûn tahtına irdi sanki Cemşîd
Veyâ geldi hamel burcına hûrşîd (HŞ/483)

Sanki Cemşîd Ferîdûn tahtına oturdu veya Güneş Koç burcuna girdi.

Ferîdûn, Pişdâdiyân hanedanına mensup İranlı bir hükümdardır. Cemşîd ile aynı sülaleye mensuptur ve adalet timsalidir (Pala, 2010, s. 153). Sabit yıldızlar feleğine yani sekizinci feleğe verilen isimlerden biri de *çetr-i Ferîdûn* (Feridun'un saltanat şemsiyesi) idi. Feridun tahtı ifadesi hem gerçek anlamıyla hem de feleğin en şerefli

yeri anlamında kullanılmaktadır.³¹² Hüsrev'in payitahtına gelmesi Güneş'in Koç burcuna girmesine ve Cemşîd' in tahta çıkmasına benzetilmektedir:

Hamel burcına tahvîl itdi hurşîd
Sanasın tahta geçdi şâh Cemşîd (ÇN/329)

Güneş Hamel burcuna geçti, sanki Cemşid Şah, tahtına oturdu.

Cem, bir Azerbaycan seferi sırasında çok kıymetli mücevherlerle süslü tacını giyip yüksek bir yere kurulan tahtına oturur. Güneş bütün parlaklığı ile taca vurunca yansıyan ışıktan tüm gözleri kamaşan halk adeta Güneş'in yere indiğini düşünür. Bunun üzerine Cem'in sonuna ışık anlamına gelen *şîd* kelimesini ekleyerek hükümdarı Cemşîd olarak anmaya başlar, bugünü de *Nevruz* olarak kutlamaya başlar (Tökel, 2016, s. 104). Yukarıda, *Şeref* başlığında da belirttiğimiz gibi Güneş'in şerefi Hamel'dir. Şair Güneş'in Koç burcuna yerleşmesini, Cemşid'in tahta geçmesine benzetmektedir.

Koç burcu, ziyafet ve kurban tasvirlerinde sıklıkla yer alır. Böyle durumlarda genellikle Boğa burcu da Koç'a eşlik eder:

Hânına biryân olayım diyü sa'y ider hamel
Sevr diler ârzu-y-ıla ki ola kurbân ana (AD/22)

Koç sofrasında kebab olmak için gayret eder, Boğa ona kurban olmayı gönülden arzular.

Şaire göre memduh öyle yücedir ki, gökteki Koç ve Boğa bile ona kurban olup, onun sofrasını süslemek ister. Sevginin en yüksek mertebelerinden biri de sevilen için kurban olmaktır:

Şu denlü sığır u koyun kırdılar
Ki dükenleyüp son ucı gördiler
Yir altında kurtuldıdı bir öküz
Kuzı gökde bir kim hameldür henüz (SN/337)

³¹² İlgili beyitler şöyledir: Şekl-i heyetde nedür çetr-i Feridûn lâle/Vaz-ı sûretde nedür tâc-ı Sikender nergis (AD/108)

(Fağfur Şah'ın, Süheyl için verdiği ziyafette) Bütün sığırları ve koyunları kestiler. Öyle ki geriye sadece yerin altındaki bir öküz (Boğa burcu) ve gökteki daha kuzu olan Koç³¹³ burcu kaldı.

Ziyafetin büyüklüğünü ve ziyafet verenin cömertliğini belirtmek için kesilen hayvan sayısı önemlidir. Fağfur Şah öyle büyük bir ziyafet vermiştir ki kesilecek hayvan namına Boğa ve Koç burçlarından başka bir şey kalmamıştır. Ayrıca beyitte “Dünya öküzün ve balığın üstündedir.” (*el-arzu ale's-sevri ve'l-hûti*) (Yılmaz, 2013, s. 52) tartışmalı hadisine atıf yapılmaktadır.

N'olur hamel ki sevr dahı isdese çarhdan

Anun yolında olmaga kurbân bağışlaya (AD/177)

Koç ve Boğa felekten, onun yolunda kurban olmayı dilese ne var?

Ayağının tozu iklîl-i cebhe

Hamel bigi adü kurbanun olsun (AD/505)

Ayağının tozu Cebhe'nin İklil'i olsun, düşmanın Hamel gibi kurbanın olsun.

İklil, taç anlamına gelir. Akrep takımyıldızında akrebin kısıkaçlarını oluşturan yıldızlara dendiği gibi Kuzeytacı (Corona Borealis, İklil-i Şimâlî) ve Güneytacı (Corona Australis, İklil-i Cenûbî) takımyıldızlarının da ismidir. Cebhe (Al- Jabhah, Eta Leonis) ise, Aslan burcunda Aslan'ın alın bölgesindeki yıldızdır ve Ay'ın 10. konağıdır (Pultar, 2007, s. 24,50). Şair memduhunun ayağının tozunun bile feleğin tacından üstün olduğunu vurgulamaktadır.

Dün hilâli kaşun göri didi şîr-i felek

Ayağı toziyle koç gibi kurbâna gider (KB/466)

Felek Aslan'ı dün Hilal kaşlarını görüp “Ayağının tozuyla Koç gibi kurbana gidiyor” dedi.

Koç burcu Ay'ın ilk konağıdır. Ayrıca Hilal'i görmek bayram başlangıcı anlamına gelir. Ay'ın Koç burcuna girmesi ile Kurban Bayramı arasında ilişki kurulmaktadır.

³¹³ Özkan Ciğa, çalışmasında beytin diliçi çevirisini yaparken Hamel kelimesini Oğlak burcu (Ciğa, 2013, s. 174) olarak vermektedir. Doğrusu Koç burcu olmalıdır.

“Koç gibi” ifadesi aynı zamanda bir işi gururla, cesaretle, hakkıyla yapma anlamı taşıyan bir deyimdir.

Koç burcu Behrâm/Mars ile birlikte kullanılır:

Hameldür pençeme behrâmun işi

Olur ‘akreblig ile dahı nîşi (HŞ/276)

Behram’ın işi pençeme Koç (gibi kurban) olmaktır. Bazen de iğnesi ve zehriyle Akreplik eder.

Koç burcunun yöneticisi Mars’ın isimlerinden biri de Behrâm’dır. Behrâm aynı zamanda İran’ın ünlü kahramanlarından birinin de adıdır. Sasani sülalesinden Yezdücürd-i Esîm’in oğludur. Sürekli yaban eşiği avlamakla meşgul olduğu için yaban eşiği anlamına gelen *gûr* lakabı olmuş ve Behrâm-ı Gûr diye anılmıştır. *Gûr* aynı zamanda çukur anlamına gelmektedir ve bu kahramanın ölümü de çukura düşmesi sonucu olmuştur (Şentürk, 2017, s. 157). Koç ve Akrep ise Mars’ın yönettiği burçlardır. Şair, Behrâm ismini iki anlamıyla birlikte kullanarak manayı zenginleştirmektedir.

Güneş yüzi hamelledür ü bedri kavse irişdi

Kanı Behrâm-ı çûbîn ki yürekde egleye tîrin (KB/362)

Güneş gibi yüzü Koç’tadır, Ay yüzü ise Yay burcuna erişti. Behram nerededir ki okunu yüreğe sapsın?

Tîr, bir savaş aleti olan ok ve Merkür anlamlarını taşır. Ayrıca tıpkı *Kavs/Yay/Sagittarius* gibi *Sehm/Okçuk/Sagitta* takımyıldızı anlamına da gelir. Behrâm-ı çûbîn (Çelimsiz Behrâm) ise yukarıda bahsedilen Behrâm değil, hükümdar Hürmüz’ün veziridir. Hürmüz’ün ölümünden sonra tahta geçmeye çalışmış fakat Hürmüz’ün oğlu Hüsrev (Şentürk, 2017, s. 156) tarafından öldürülmüştür.³¹⁴

Koç, Güneş’in şeref burcudur:

Güneş yüzini hamelde görelî hayli durur

‘Aceb degül mi ki andan tahavvül eylemeye (KB/382)

³¹⁴ İlgili beyitler şöyledir: Kaşları kavs u kirpügi tîr ü özi hamel/Bedr ay yüzü vü benleri pervîn degül midür (KB/292)

Güneş yüzünü Koç'ta görelî hayli zaman olmuştur. Oradan başka yere, başka hale geçmemesi garip değil mi?

Güneş senede bir kez şeref burcunda, en güzel halinde bulunurken sevgilinin yüzü daima en güzel haldedir, bu sebeple şaire göre sevgili Güneş'ten güzeldir.

Güneş'in Koç burcuna gelmesi hem insanlar hem de tüm varlıklar için talihli bir dönemin başlangıcıdır:

Güneş cirmi hamel burcında tâlî'
Şerefde nûr alırdı her metâlî' (ÇN/408)

Güneş'in vücudu Hamel burcunda talih ve şerefte, doğup batan tüm yıldızlar ondan nur alırdı.

Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn ısı ve ışıklarını Güneş'ten alan gök cisimleridir. Güneş güzellik ve hayat kaynağıdır, onun şeref burcunda olması da her şeyin güzelliğini ziyadeleştiren bir durumdur.

Yine gördüm bu gün şemsi hamelde
İrişdüm devlete yine el elde (KB/190)

Yine bugün Güneş'i Koç'ta gördüm ve eli elime alarak/elini tutarak vs devlete eriştim.

Güneş, Koç burcundayken özellikle padişah ve beylerle sohbet etmek, devlet işleriyle meşgul olmak, hatunlarla sohbet etmek uğurlu kabul edilmiştir (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 134). Şair sevgilisini Koç burcundaki Güneş'e benzetip onu görmekle devlete kavuştuğunu ifade etmektedir.³¹⁵

Kahrûn kılıcı göstericek berk-ı sûznâk
Hilmile başlaya 'amele vâli-i hâmel (ŞD/63)

Azabının kılıcı ateşli şimşeklerini gösterdiğinde Koç'un valisi/yöneticisi yumuşak huylu davranmaya başlar.

³¹⁵ Güneş'in Koç'ta getirdiği talih ve güzelliği anlatan diğer beyitler şunlardır: Şeref buldı yüzünden tâk ü eyvân/San irdi gün hamel burcına tâbân (HŞ/192) İşlediyse bunda ol eygü amel/Zîr-i dest ola ana sevr ü hamel (GN 2/955) Yidi kevkeb ki bir yirde dirile/Hamel burcında tura birbiriyle (CH/161) Kış şihnesine kalmadı 'âlemde bir 'amel/Burc-ı hamelde dikdi felek şâhı çün 'alem (ŞD/41) Çün yine tahtı-gehi oldı günün burc-ı hamel/Nâmiye âmiline degdi girü şugl-ı amel (AD/133)

Koç'un yöneticisi Mars, diğer bir ismiyle Ares'tir ve savaş tanrısıdır, Zeus (Jüpiter) ve Hera'nın oğludur. Tanrılar içinde en itaatsiz ve nefret edilenidir. Ares'in babası Zeus ise en güçlü tanrıdır ve en güçlü silahı da yıldırımlarıdır (Powell, 2018, s. 111,175). Şair, memduhunu Zeus'a, onun kılıcını ise Zeus'un yıldırımlarına benzeterek "Senin azabının kılıcının şimşekleri gördüğünde tanrıların en haşarısı Ares bile yumuşak huylu birine döner" demektedir.

Metinlere baktığımızda Koç burcunun kişiler için talih, sultanlar için tahta çıkmak ile birlikte kullanıldığı, Güneş'in Koç burcuna girmesi ile baharın geldiği, dünyanın güzelleşerek adeta cennete döndüğü, iştret meclislerinin kurulduğu, insanların sarhoş oldukları, sultanların ve zenginlerin ziyafetler verdikleri ve bu ziyafetlerde koç kestikleri ve kurban ettiklerinden bahsedilir. Ayrıca Koç, İran mitolojisinin efsanevi padişahları ve Yunan mitolojisindeki tanrılar ile birlikte zikredilir.

4.3. BOĞA-SEVR-TAURUS (20 NİSAN-20 MAYIS)

Gökeşleğinin kuzeyinde, burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldız, Boğa takımyıldızı, MÖ IV. binyıldan MÖ 17. yüzyıla kadar ilkbahar ılımlını gösterdiği için bilinen en eski takımyıldızdır. Çeşitli dönemlerde ve kültürlerde, Mısırlıların Apis'i ve Giritlilerin Minotor'u gibi kutsal boğaları göstermiştir. Grek mitolojisine göre Tanrı Zeus, boğa kılığına girerek Sidon (günümüzde Sayda kenti) kralı Agenor'un kızı Europa'yı kaçıtır. Boğa takımyıldızı da Europa'yı kaçıran bu boğadır (Powell, 2018, s. 18,394,475-477).

Şekil 5: Zühre ve Boğa

İçinde otuz iki dışında beş yıldız bulunur. Buna *Burc-ı Süreyya* ya da *Burc-ı Gâv* da denilir (And, 2018, s. 337). Eski Türklerde *Aygır burcu* (*adgır*) da denilir (Ögel, 2020, s. 264). Burada Ay'ın kurban edildiğine inanılır. Güneş doğarken gökyüzünün kızıl olması Ay'ın kanı olarak yorumlanır. En parlak yıldızı *Aynü's-sevr* (*Boğa'nın gözü*) ya da ed-Deberan (Lat. Aldebaran, Alpha Tauri) adını alır. Kamer, Sevr burcuna gelince evlenmek, mal ve davar almak, ekin ekmek, konuk çağırmak, yeni giymek

olumlu yorumlanır. Minyatürlerde çoğunlukla yarım sığır olarak gösterilir (And, 2018, s. 337).

Modern astrolojide Boğa; toprak grubundan, soğuk ve kuru, melankolik, dişil, leyli (geceye ait), sabit, hayvanî, güneyden bir burçtur. Venüs'ün gece evidir. Âdem ile Havva'nın elması ile bağdaştırılır. Bu burçta doğanlar iyi, el becerileri gelişkin, çalışkan, koruyucu, eğlenceden hoşlanan müziği seven, mütevazı kişiler olurlar. Çiftçilik, inşaatçılık gibi işlerle meşgul olabilirler. Boğa sembolüne bakıldığından ilk anda boğa başı görünse de aslında bu Dolunay üzerindeki Yarım ay yani dişil enerji ve Toprak Ana'nın yaratıcılığı ve üretkenliğidir. Haritada Boğa burcunda olan gezegenler veya evler söz konusu olduğunda insan o konularda güvenlik arayışı içerisinde olur (Döşer, 2020, s. 166-167).

Koç nasıl en eril burçsa Boğa da dişil gezegenler Venüs'ün evi ve Ay'ın yüceldiği burç olduğu için en dişil burçtur. Bu sebeple Boğa'nın pasif ve alıcı gücü yüksektir. Çevresine karşı çok duyarlıdır, sevgi dolu ve şefkatlidir. Etkiye en güçlü tepkiyi veren burçlardandır. Koç'un ateşli ve sert olmasına karşılık Boğa son derece teskin edici ve yumuşaktır. Huzur ve dinginlik arayışındadır, sakin ve kolay değişmeyen, çabuk tepki vermeyen yapıdadır. Buna karşılık tepki verdiğinde bu hayli etkili ve yıkıcı olur. Mesela Boğa burcundaki Mars adeta saatli bomba gibidir. Boğa duygusal ve tenseldir, dokunmaktan ve dokunulmaktan hoşlanır. Sanata ilgili ve kabiliyetlidir. Boğa burcunda yerleşmiş Merkür, Venüs, Ay yerleşimleri kişiye güzel ses verebilir (Döşer, 2020, s. 168).

Boğa köklülüğü ve eylemsizliği simgeleyen burçtur. Boğa burcu bu dünyaya huzuru aramak, güven duygusunu geliştirmek, maddi dünyada duyulara da hizmet eden bir var oluşu gerçekleştirmek için gelmiştir. İçgüsel olarak sükûnet ve sadelik arayışındadır. Ayağını sağlam basar, risk almaktan ve özellikle mali konulardaki şaşırtıcı yeniliklerden hoşlanmaz. Boğa döneminde Koç'un hayat veren, cesur ama aceleci ve sabırsız enerjisi, Boğa'yla birlikte sağlam, kararlı, güvenilir ve sebatkâr hale dönüşür (İlhan, 2004, s. 45-46).

Boğa burcu da Koç burcu gibi, en çok kurbanla ilgili beyitlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır:

Düşmenün kim gâv-peykerliğ-ıla har-magzdur
Ger felek sevri olursa sana kurbân yaraşur (AD/85)

Düşmanın öküz suratlı, eşek beyinlidir. Değil düşmanın, felek boğası bile sana kurban olsa yakışır!

Şair ilk mısrada memduhunun düşmanlarına hakaret maksadıyla onları öküz ve eşeğe benzetmekte, ikinci mısrada ise memduhu için sadece düşmanlarını değil, felek boğasını da kurban edileceğini söyleyerek övmektedir. Boğa burcu, uğruna felek boğasının bile kurban edileceği memduh için övgü amacıyla kullanılmaktadır.³¹⁶

Boğanın kullanıldığı ikinci benzetme unsuru ziyafetleri süslemesidir. Gökyüzünü, sofrasında Güneş ve Ay'ın tabak olduğu görkemli bir sultana benzettiği şu beyitte de işaret edildiği gibi koç ve boğanın hatırlı misafirlere ikram edilen ana yemek olduğu görülmektedir:

Sipihir sofrası açar bu hâna mâ-hazarı
Külçe ay u güneş sevr ü berre biryânı (ŞD/51)

Bu hana, gökyüzü sofrasını açar. Ay ve Güneş ekmek, Boğa ve Koç ise kebaptır.

Bir düğün ziyafeti tasvirinden alınan bu beyitte şair gökyüzünü ziyafet sahibine, Ay ve Güneş'i daire şeklindeki ekmeklere, Boğa ve Koç burçlarını ise kebaba benzetmektedir. Güzel bir mürettep leff ü neşr örneği olan mısrada Ay ve Güneş'ten sonra koç ve boğadan bahsetmesinin nedeni Koç'un Güneş'in, Boğa'nın da Ay'ın şeref burcu olması, şairin leff ü neşri bilinçli bir şekilde yaptığını bizlere gösterir.

Boğanın benzetildiği bir diğer nesne sürahidir:

Süci gâver-zede çün zühre der-sevr
Kadeh encüm gibi seyyâre der-devr (CH/312)

İçki, Venüs'ün Boğa'da olduğu gibi sürahide, kadeh yıldızlar gibi dönüşte.

Bir içki meclisinden bir sahnenin anlatıldığı bu beyitte gâv tevriyeli olarak kullanılmıştır. Gâv hem öküz hem de öküz şeklindeki sürahiye verilen isimdir

³¹⁶ Boğa burcunun kurban edilmesiyle ilgili diğer beyitler şunlardır: Hanına biryân olayım diyü sa'y ider hamel/Sevr diler arzu-y-ıla ki ola kurbân ana (AD/22) N'olur hamel ki sevr dahı isdese çarhdan/Anun yolında olmaga kurbân bağışlaya (AD/177) Şu denlü sığır u koyun kırdılar/Ki dükenleyüp son ucu gördiler (SN/337) Yir altında kurtuldıdı bir öküz/Kuzı gökde bir kim hameldür henüz (SN/337) Getürmez gâv-ı gerdûnun 'atâsı/Görürse deng olur Hâtem-sehâsı (HH/149)

(Mütercim Asım, 2009, s. 265). İlk mısırada şarap Venüs’e, sürahi ise Boğa burcuna benzetilmektedir. Venüs’ün hanesi Boğa burcu olduğu gibi, şarabın yeri de sürahidir. İkinci mısırada ise kadehin mecliste elden ele gezmesi ile felekte devreden yıldızlar arasında ilişki kurulmaktadır.

Boğa burcunun yöneticisi Venüs ve uğurlu gezegen Jüpiter de beyitlerde geçmektedir.

Hem itmiş sevrde nâhîd ü bercîs
Sa’âdet virmege teslis ü tesdîs (HŞ/289)

Venüs ve Jüpiter saadet vermek için Boğa ’da teslis ve tesdis etmiş.

Venüs küçük uğurlu (sa’d-i asgar) Jüpiter ise büyük uğurlu (sa’d-i ekber) tabir edilen gezegenlerdir. Bu iki gezegenin, özellikle de Venüs’ün burcu olan Boğa’da bir araya gelmesi övülen kişi için talih ve uğur getirecek şekilde yorumlanır.

Teslis, iki gezegenin 120 derecelik, tesdis ise 60 derecelik açı yapması demektir. 120 derecelik yani üçgen açı Jüpiter tabiatlıdır ve yardımlaşma, kurtarma, özgürleştirme ideal arkadaşlık açısı olarak değerlendirilir. Aynı elementten olan burçlar arasında bu açı olduğu için (ateş grubu gibi) gezegenler arasında rahat bir akış vardır. İki gezegen birbiriyle üçgen açı yapıyorsa bunlar aynı mizaçtaki iki kişi gibidir (Döşer, 2020, s. 446-447)

60 derecelik açı ise Venüs’le ilgilidir. İki varlığın sevgi dolu birlikteliğini anlatır, aynı mizaçtaki gezegenleri bir araya getirir. Birbirlerine 60 derecelik açı yapan iki gezegen, birbirleriyle arkadaşlık arayışında olan iki kişiye benzer (Döşer, 2020, s. 449).

Şair, Venüs ve Jüpiter gezegenleri ile Boğa burcunun birbirleriyle mümkün olabilecek en iyi konum ve açılarda olduğunu, Hüsrev’in bu dönemde tahta çıkmasının çok büyük bir talih işareti olduğunu ifade etmektedir.

Boğa burcu ile Ay’ın bir araya gelmesi beyitlerde karşımıza çıkan Boğa ile ilgili bir diğer husustur.

Kamer Sevrün olup mahmel-nişîni
‘Utârid eyler idi hûşe-çîni (HH/199)

Ay, Boğa burcunun mahmelinde oturuyordu, Merkür ise Başak topluyordu.

Ay'ın şeref burcunun Boğa olduğunu söylemiştik. Merkür'ün şerefi ise Başak burcudur. Şair burçların şerefteki hallerini oturmak ve başak toplamak kelimeleriyle ifade etmektedir. Rahata ve keyfine düşkün Boğa burcu için oturmak, en hızlı gezegen olan Merkür içinse başak topluyor/çalışıyor ifadelerinin şair tarafından bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Boğa'nın kullanıldığı yerlerden biri de Dünya'nın bir boğanın boynuzları üzerinde durduğuna dair olan inançtır.

Uçmag içinden getürdi bir öküz
Boynuzu vardur anun kırk bin tokuz
Aralıkı kamu boynuzlarının
Hep biner yılluk-durur her darının
Kûh-ı Kâf yirler dahı kamu cihân
Yaradılmış aşikâre vü nihan
İki boynuzu arasında olur
Götürüb dâ'yim Haka tesbîh kılur (AC/125)

Cennet içinden bir öküz getirdi, onun kırk dokuz bin boynuzu vardır. Her boynuzu arasında biner yıllık mesafe vardır. Yeryüzü ve Kaf Dağı dâhil bütün dünya gizli veya açık onun boynuzları arasında yaratılmıştır. Dünya'yı iki boynuzu arasında taşır ve sürekli Hakk'ı yüceltir.

Şair beyitlerde Boğa'nın cennetten geldiğini, kırk dokuz bin boynuzu olduğunu, her boynuzu arasında biner yıllık mesafe olduğunu, Dünya'nın bu boynuzlar üzerinde bulunduğunu, Boğa'nın Allah'ı tesbih ettiğini ifade etmektedir. Koç burcu maddesinde bahsedilen “Dünya öküzün ve balığın üstündedir.” (el-arzu ale's-sevri ve'l-hûti) inancı burada da görülmektedir (Yılmaz, 2013, s. 52).

İçinde Boğa burcu geçen beyitlere baktığımızda Koç burcu ile birlikte kurbana benzetildiği, gökyüzünün sofraya, Ay'ın ve Güneş'in tabağa benzetildiği beyitte de Koç ile birlikte tabaklar içindeki kebaba, Venüs ile birlikte kullanıldığında içki meclisinin bir unsuru olan kadehe benzetildiği, Venüs ve Jüpiter ile birlikte kullanıldığında talih ve uğur, Ay'ın Boğa'da oturması uğurlu vakit ve dünyanın bir boğanın boynuzları üzerinde oturmasına dair inanca telmih olarak kullanıldığı görülür.

Şairlerin, bir benzetme unsuru olarak kullandıkları Boğa'nın burç olarak özelliklerini bildiklerini ve tevriyeli şekilde kullandıklarını söyleyebiliriz.

4.4. İKİZLER-CEVZÂ-GEMİNİ (21 MAYIS-20 HAZİRAN)

Gökeşleğinin kuzeyinde burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldız olan *İkizler/Cevza tevemîm, ettevemân, dü-peyker* gibi isimlerle de bilinir (Pultar, 2007, s. 50). Araplar, ikizlerden biri olan Castor'a *Re's-i Tev'em-i Mukaddem*, Pollux'a *Re's-i Tev'em-i Muahhar* derler (Pakalın, 1983, s. 285).

Mitolojiye göre Zeus, *kuğu* (bkz. Kuğu takımyıldızı) kılığına girerek ölümlü bir kadın olan *Leda* ile sevişir. Leda'nın Zeus'tan iki ölümsüz çocuğu *Pollux ile Helen*, kocasından da iki ölümlü çocuğu *Castor ile Klytaimnestra* olur. *Dioskurlar* diye anılan ikizler Castor ve Pollux ayrılmaz bir ikili olur ve pek çok maceraya katılırlar. Bu maceralardan biri de *Argo* gemisi ile Altın Post'u ele geçirmektir. (bkz. Koç) Bir sığır yarışı sırasında kardeşi ölümcül bir yara alan Pollux, ölümsüzlüğünün yarısını kardeşine bağışlar. Bundan böyle kardeşlerden biri bir gün boyunca Ölüler Ülkesi'ndeyken diğeri Olympos'ta olacak, sonra yer değiştireceklerdir. Yunanlara göre İkizler, *Argo Gemisi* mürettebatına katıldıkları için zorda kalan denizcilerin koruyucularıdır, Romalılara göreyse bir savaşta Roma mağlup olmak üzereyken

Şekil 6:İkizler takımyıldızı

gelip onları kurtardıkları için Roma'nın koruyucularıdır (Powell, 2018, s. 568).

Ay, İkizler burcuna girince haber göndermek, mektup yazmak, hesap kitapla uğraşmak, kitap ve şiir okumak iyidir. Minyatürlerde birbirine sarılmış iki çocuk ya da bir bedende iki başla gösterilir (And, 2018, s. 338)

Modern astrolojiye göre İkizler; havadar, sıcak ve nemli, umutlu, iyimser, gündüze ait (neharî), değişkendir. Merkür'ün gündüz evidir, hava üçlüsündendir. Tatlı şeyleri temsil eder. Bu burçta doğanlar yazılı ve sözlü iletişim, ticaret, eleştirmenlik konusunda yeteneklidirler ve bu alandaki işlerde çalışabilirler. Müzikten hoşlanırlar,

ses sanatları öğretmenliği yapabilirler. Öğrenmeye ve öğretmeye hevesli, esrarengiz konulara meraklıdrlar (Döşer, 2020, s. 170-171).

İkizler değişken bir burçtur ve değişken burçlar arasında belki de en değişken olanıdır, çünkü değişkenlik aynı zamanda hava elementi ile ilgilidir. İkizler de hem havai hem değişken burçtur. Değişim arzulayan, meraklı ve bu sebepten ilgisini çabuk kaybeden İkizler için sadakat ve tutarlılık göstermek zordur. Erkeğin doğum haritasında Ay veya Venüs; kadın haritasında Güneş veya Mars, İkizler veya diğer değişken burçlardan (Başak, Yay, Balık) birindeyse bu kişinin iki evlilik yapma ihtimali vardır (Döşer & Özkırış, 2021, s. 214). Ay ve Merkür'ün burada yerleşimi ise bolca taşınma ve seyahat (Döşer, 2020, s. 171) anlamına gelir.

Bazı beyitlerde İkizler'in Güneş ve yönetici gezegeni Merkür ile birlikte anıldığı görülür:

Hamelden âftâb olmışdı nâzır

‘Utârid hatt-ı cevzâ birle hâzır (HŞ/289)

Güneş, Koç'tan bakıyordu, Merkür İkizler hattı ile hazır.

Şair Güneş'i, Güneş'in şeref burcu Koç'u, Merkür ile Merkür'ün beyti İkizler'i bir arada zikrederek talihli bir vakit tasviri yapmakta ve Hüsrev'in bu talihli zamanda tahta çıktığını ifade etmektedir. Şairin *hatt-ı cevzâ* ifadesini kullanmasının nedeni Merkür'ün *feleğin kâtibi* olmasından dolayıdır.

Dü-peykerse ne var cevzâ ile tîr

Güneşdür şeh gerek burcî günün bir (HŞ/425)

İkizler ile Merkür ikiye bölünmüş ise ne var? Şah, Güneş gibi, olduğu burçta tek olmalıdır.

Bu beyitte Şîrîn, gönlü başkalarına meyleden Hüsrev'e hitaben “İkizler ve Merkür gibi iki sevgili ile olamazsın, Güneş gibi tek burcun, sevdiğin olsun!” demektedir. *Tîr*, Merkür'ün sıfatlarından biridir, İkizler ve Başak burçları Merkür'ün hanesidir (Onay, 2009, s. 472). Burç maddesinde bahsedildiği üzere diğer gezegenlerin ikiye bölünmüş evi varken Güneş ve Ay'ın birer evi vardır. Sultan olan ve Güneş'e benzetilen Hüsrev'in de tek sevdiği olmalıdır.

İkizler ile ilgili bir diğer durum, bir araya gelen sevgililer veya güzeller ile arasında ilgi kurulmasıdır:

Gulâm üç yüz ser-a-ser hûb u ferrûh

Kenizek üç yüz ü mecmü'ı gül-rûh (CH/129)

Baştan başa güzel ve parlak üç yüz köle, tamamı gül yanaklı üç yüz genç cariye...

Bir esterde iki hevdec ber-â-ber

Nite kim çerhde dürc-i dü-peyker (CH/129)

Bir katırda iki mahfe beraber, sanki felekte İkizler sadefinde inciler...

Aynı katırın iki yanındaki mahfeler, oturma yerleri, İkizler burcundaki dürclere, yani sadef veya mücevher kutularına; mahfe içindeki köle ve cariyeler de inci ya da mücevhere benzetilmektedir.

İkizler burcu gemiye benzetilir:

Gören keşîde ol Cemşîdi tenhâ

Anı hurşîd dirdi bunı cevzâ (CH/166)

O gemide Cemşîd'i yalnız görenler ona Güneş, gemiye de İkizler burcu derdi.

Hükümdarların Güneş'e benzetilmesi çok yaygındır fakat bir burcun gemiye benzetilmesi sık karşılaşılan bir durum değildir. Bununla beraber yersiz bir teşbih de değildir, çünkü daha önce bahsettiğimiz gibi İkizler burcuna ismini veren mitolojik kahramanlar Castor ve Pollux da Argo isimli bir gemi ile yolculuğa çıkarlar. Şair bu hikâyeye atıfta bulunarak gemiyi İkizler burcuna, Cemşîd'i ise İkizler burcuna girmiş Güneş'e benzetmektedir.

İkizler, kale burcuyla birlikte de kullanılır:

Bakarken Kayser'ün kasrına Cemşîd

Göründi burc-ı cevzâda ana Hurşîd (CH/179)

Cemşîd Rum Kayseri'nin sarayına bakarken İkizler burcunda Hurşîd göründü.

Hurşîd mesnevideki kahramanımızın adıdır ve Güneş manasına gelir. Şair kale burcunda görünen Hurşîd'i, İkizler burcundaki Güneş'e benzetmektedir. Kale burcu-gök burcu ile Hurşîd-Güneş kelimeleriyle de tevriye yapmaktadır.

Şiirlere baktığımızda İkizler burcunun; sadefe, kale burcuna, gemiye, bir araya gelen sevgililere, devenin iki tarafındaki mahfeye benzetildiğini görmekteyiz. İkizler'in kendi yöneticisi Merkür ve Koç burcundaki Güneş'le de birlikte zikredilerek uğurlu vakit tasviri yapıldığı da dikkat çekmektedir.

4.5. YENGEÇ-SERETÂN-CANCER (21 HAZİRAN-22 TEMMUZ)

Gökeşleğinin kuzeyinde, burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldız olan Yengeç'in *Kuçık*, *Keşef* gibi adları da vardır. Yunan mitolojisinde Herkül, *Hydra* (Suyılanı Takımyıldızı) ile savaşırken Herkül'den nefret eden Tanrıça Hera, Herkül'ün dikkatini dağıtması için bu yengeci gönderir. Yengece kızan Herkül onu ayağıyla ezer. Bunun üzerine yengece acıyan Hera onu göğşe yerleştirir (Pultar, 2007, s. 114) (Powell, 2018, s. 394).

Burc-ı harçeng, Kamer'in burcu olduğundan Burc-ı Hilâl, burc-ı meh de denilir. Ay, Yengeç burcuna gelince mektup ve elçi göndermek, avlanmak, özellikle su kuşları avlamak, yeni biçip giymek, yıkanmak, şerbet içmek olumlu yorumlanmıştır. Bu burç genelde yengeç ile gösterilir (And, 2018, s. 339).

Şekil 7: Yengeç takımyıldızı

En parlak yıldızına *Altarf*, *Tarf* denilir (Pultar, 2007, s. 101). Eski Türklerde, Yengeç burcuna girdiğinde Güneş toprağı ve suyu ısıtır (Ögel, 2020, s. 229) inancı vardır.

Su ve kuzey üçlünün ilk burcudur, öncü, dişil, geceye ait, sessiz, doğurgandır. Çok sayıda çocuk verir. En temel manasıyla Yengeç duygularla alakalıdır. Duygularını gözden geçirip tanımlama amacındadır. Sezgileri güçlüdür, etrafında olan biteni hemen yakalar. Evine, ailesine, geçmişe, vatanına çok bağlıdır, aidiyet ve sadakat hissi çok güçlüdür (Döşer, 2020, s. 172-175).

Yengeç burcu, Ay'ın evidir, Jüpiter'in şeref burcudur. Bu burçta doğan insan, son derece hassas, duygusaldır, daima ilgi ve şefkat bekler. Kendisi de anaçtır, sevdiklerine

karşı şefkatli ve korumacıdır. Empati gücü yüksektir. Hafızası çok keskindir, vefalı ve kincidir. Kendisine yapılan iyi veya kötü hiçbir şeyi unutmaz. Sembolü olan yengeç gibi dışı sert, içi yumuşaktır. Yine yan yan yürüyen yengeçler gibi hedeflerine direkt değil, dolaylı yollardan ulaşmaya çalışırlar. Tartışmanın olduğu ortamda rahat edemez. Bu yüzden saldırganlık ve tartışmaları ifade eden Mars, Yengeç burcunda düşüş (hubût) konumdadır. Yengeç sahiplenicidir, yakınlık tahsis etmekten, samimiyetten hoşlanır. Mesafe koyma, uzaklaşma, soğukkanlılık ve ciddiyeti ifaden Satürn, bu yüzden bu burçta zararlı (vebâl) konumundadır (Döşer, 2020, s. 174-175).

Yengeç burcunun yönetici gezegeni Ay'dır ve şiirlerde de Yengeç'ten bu yönüyle söz edilir. Ayrıca sıklıkla Aslan burcu (Esed) ile birlikte zikredilir:

Esed neçün ol şemsün evi beyân eyle
Neçün ola serâtân burcı cirm-i mâha hısâr

Bu ikiden evi her birinün neçün birdür

Kalanınun neçün iki ola yemîn ü yesâr (AD/63)

Aslan'ın neden Güneş'in evi olduğunu ve Yengeç burcunun o Ay'a neden kale olduğunu da açıkla. Bunların neden birer evi varken, diğerlerinin ikişer evi vardır?

Şair Güneş ve evi Aslan burcu ile Ay ve Yengeç burcunu bir arada zikrederek mürettep leff ü neşr örneği göstermektedir. İlk mısradaki ev kelimesi hem astrolojik anlamda hem de genel anlamda kullanılırken ikinci mısradaki Yengeç burcu ev değil; hisar/kale olarak tarif edilmektedir. Bu benzetmenin sebebi de Yengeç burcuna mensup insanların evlerini bir kale olarak görmesi (Döşer, 2020, s. 175) olmalıdır.³¹⁷

Yengeç, *Menzil* kelimesi ile birlikte kullanılarak Ay'ın ve Güneş'in konaklarıyla ilgi kurulur:

Şikâr eyleyerek menzil-be-menzil

Yakın iletirdi meh burcına mahmil (HŞ/415)

Menzilden menzile avlanarak mahmilini Ay burcuna yaklaştırdı.

³¹⁷ İlgili beyitler şöyledir: Güneş çün burc-ı mehden açâ dîdâr/Kıla meh-rûyî çerhı germ-rûhsâr (HH/82)

Hüsrev'in çeşit çeşit hayvanları avlaya avlaya Şirin'in sarayına doğru gelmesi Güneş'in on iki burcu gezip Yengeç'e yerleşmesine benzetilmektedir. Şair ayrıca Hüsrev'i Güneş'e, Şirin'i Ay'a, Kasr-ı Şirin'i Yengeç burcuna benzetmektedir.³¹⁸

Çalgı ve eğlence sesleri Yengeç burcuna kadar ulaşır:

Gülsitânda şâh çüncim bezme âgaz eyleye
Söz-ile sâzını irişdüre tâ harçeng çeng (AD/196)

Şah, gül bahçesinde eğlenceye başladı. Böylece çeng, saz ve sözünü ta Yengeç burcuna kadar ulaştırdı.

Beyitte yengeç anlamındaki *harçeng* kelimesi bir enstrüman olan *çeng* kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Şahın çaldığı çengin sesinin gökyüzündeki Yengeç'e kadar ulaştığı ifade edilmiştir. Çeng, Venüs yani Zühre'nin çalgısıdır. Şairin beyitte ney, tanbur, kanun, rebab veya başka bir sazı değil de çengi seçmesi Zühre'nin de mecliste bulunduğu işaret etmektedir.

İskender-nâme'de Yengeç burcunun tarih vesikası olarak da kullanıldığı görülür:

Adı Ehrâm anun u gâyet bülend
Devr döndüg'itmemiş ana güzend
İçi musmet taşı gâyet üstüvâr
Geçmiş ol yapılalı çoh rûzigâr
Anda bir kerkes var-ıdı yazılı
Durmuş ol bir yengec üzre iy ulu
Göricek anı didi şâh-ı cihân
Kim bunun ma'nîsi bu ola 'ayân
K'itmiş-idi burc-ı Sertânı makâm
Nesr-i Tâir bu yapılduhda temâm
Orada bilindi k'Âdem gelmedin
Dünyad'anuñ nesli zâhir olmadın

³¹⁸ Ay'ın evinin Yengeç burcu olmasıyla ilgili diğer beyitler şöyledir: Güneşe eyvân Esed burcı olur/Ay dahı harçeng burcını alır (MT/177) Sen güneş yüzlüye aslan özini merkeb ider/Ay eger menzil idinse n'ola her harçeng (Dâî/126) Oraya vardı ki ol serv-i şehîdür/Yâkîn ol burc mâhun hır-gehidür (CH/186)

Bunca yıllar ilerüden ol makâm

Anda yapıliban olmuşdı temâm (Aİ/605)

Onun adı piramittir ve gayet yüksektir. Dünya dönse de o yerinde kalmıştır. İçi dolu, dışı gayet sağlamdır. Ey ulu kimse! Orada bir akbaba sureti vardır, bir yengeç üstünde durur. Onu görünce cihan sultanı İskender “Bunun manası neyse onu açıkla!” dedi. Bu piramit yapıldığında Kartal takımyıldızı, Yengeç burcu üzerindeydi. Orada anlaşıldı ki Âdem henüz dünyaya gelmeden ve onun nakşı ortaya çıkmadan çok daha önce bu piramit tamamlanmıştı.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi yıldızlara sevâbit, sabit yıldızlar da denir ve bunların birbirlerine göre konumları değişmez. *Nesr-i Tair (Altair)*, Kartal takımyıldızının alfa yıldızıdır. Kartal takımyıldızı, Oğlak takımyıldızının üzerinde, Yengeç takımyıldızının ise yaklaşık 180 derece karşısındadır. Yani Yengeç ve Kartal takımyıldızlarının bir araya gelmesi mümkün değildir. Şaire göre, piramitler inşa edildiğinde Âdem henüz yaratılmamış, felekler düzenlenip dönmeye başlamamıştı.

Yengeç burcu şiirlerde çok talihli olarak görülmez:

Tâli‘in çarhun çü Sertân buldılar

Râst kej-revlığın andan bildiler (Aİ/632)

Feleğin talihini Yengeç’te buldular, yamuk yumuk olmasının sebebini ona bağladılar.

Bilindiği gibi burcun sembolü olan yengeç yan yan, yamuk yürüyen bir canlıdır. Feleğin bazen talih, bazen uğursuzluk getirmesi felek için de *kej-rev* benzetmesine sebep olmaktadır. Şair feleğin bu yamukluğunu, Yengeç burcunda bulunmasına bağlamaktadır.

Aslan burcu ile mukayese edilir:

Hurşîd-i cihân-tâb ile çün şîr-i cihân-gîr

ikbâle tutar yüz

Müdbirlik ile gör niçe dutar seretânı

korkusu kafadan (Dâ’î/7)

Dünya'yı aydınlatan Güneş ile cihangir Aslan talihe yüz tutar. Bahtsızlık Yengeç'i kafasından nasıl yakalar bir gör.

Klasik astrolojiye göre Güneş diğer gezegenlerin sultanıdır, hayat kaynağıdır. Aslan burcu da talihli burçlardandır. Şair Güneş ve Aslan'ın talih içinde olduğunu, buna karşın, bahtsızlığın Yengeç'i kafasından yakaladığını ifade eder. Yengeçler güçlü kısıkaçlarıyla düşmanlarına karşı kendini savunabilse de eklem yapılarından ötürü kafasından tutulduğunda çaresiz kalır.

Ki püştü kavs idi vü rûyî harçeng

Yiyisi agzının varurdu ferseng (HH/272)

(Sahrada karşılaştıkları keşişin) Arkası Yay'da, yüzü Yengeç burcundaydı, ağzının kokusu bir fersah öteden gelirdi.

Şair bir dev tasviri yaparken onun büyüklüğünü anlatmak için “arkası Yay'da, yüzü Yengeç burcunda” ifadesini kullanmaktadır. Yengeç ve Yay burçları arasında yaklaşık 150 derecelik açı vardır. Bu ifade, neredeyse tüm burçlar kuşağını kapsamakta ve devin akıl almaz büyüklüğünü tarif için kullanılmaktadır.

Şiirlere baktığımızda Yengeç'in; Ay'ın evi olduğunu, Güneş ve onun evi Aslan burcu ile birlikte kullanıldığını, sevgilinin Ay'a benzetildiği durumlarda Yengeç'in sevgilinin evi ya da sarayı olduğunu, yamuk yumuk gitmesi yönüyle talihe benzetildiğini, Aslan burcu ile mukayese edildiğinde Aslan gibi şanslı değil bahtsız olduğunu, Kartal takımyıldızı ile bir nevi tarih düşürme aracı olarak kullanıldığını görebiliriz. Ayrıca Zühre'nin çaldığı çengin sesinin Yengeç'e kadar ulaşması ve Yay'dan Yengeç'e kadar olan dev tasvirinde, mübalağa unsuru olduğunu görmekteyiz.

4.6. ASLAN-ESED-LEO (23 TEMMUZ-22 AĞUSTOS)

Aslan, gökeşleğinin kuzeyinde, burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. Bilinen en eski takımyıldızlardan olan Aslan'ın en parlak yıldızı *Aslanyüreği/Regulus* (Lat. Küçük kral) gökyüzünün de en parlak yıldızlarındandır. Yunan mitolojisine göre Nemea Aslanı, Ay'da yaşar. Bir gün dünyaya bir akanyıldız olarak inerek yeryüzünü talan edince Herkül (Herakles) hiçbir silahın işlemediği bu aslanı boğarak öldürür.

Daha sonra aslanın kendi pençesini kullanarak postunu yüzer ve onu zırh gibi giyerek sonraki görevlerinde kullanır (Pultar, 2007, s. 10,85) (Powell, 2018, s. 408).

Sıcak ve kuru, ateşli öfkeye meyilli, gündüze ait, doğudan ve ateş grubundan, eril ve sabit mizaçlı bir burçtur. Kendini göstermek ve ispatlamak en önemli amacıdır. Etrafındakilerin dikkatini çekmeyi kolaylıkla başarır. Sıcak ve özgüvenlidir. Yönetmeyi sever. Her şeyin merkezinde olmayı sever, bu zaman zaman egoist olarak görünmesine yol açar (Döşer, 2020, s. 176-177).

Sahnedede olmak, dikkat çekmek, kendini önemli hissetmek ister. Koç burcu gibi yol açmaktan ziyade yönetmek ister. Oyuncululuğu, gösteri yapmayı, kendini sergilemekten hoşlanır. İş buyurmayı sever, otoriterdir, dünyaya yönetmeye gelmiştir. Tıpkı yöneticisi Güneş gibi kendisi merkezde olup her şeyin etrafında dönmesini ister, bu sebeple egoist olarak görülebilir. Açık ve soylu davranışlar sergilemeye meyillidir. Giyim kuşamına çok dikkat eder (Döşer, 2020, s. 176-177).

Şekil 8: Aslan takımyıldızı

Aslan, Güneş'in burcu olduğundan ve Güneş Aslan'da iken çok tesirli olduğundan 'burc-ı şîr' de denilir. Hz. Ali'nin *Allah'ın aslanı* lakabından ötürü bu burçla Hz. Ali arasında bir ilgi kurulur. Ay, Aslan burcuna gelince işe başlamak, padişah görmek, büyük kişilerden yardım istemek, düşman üzerine gitmek, savaşmak olumlu yorumlanır. Minyatürlerde çoğunlukla (And, 2018, s. 340) aslanla

gösterilir.

Şiirlerde Aslan burcu, Güneş'in evi olması yönüyle işlenir ve Güneş'le birlikte anılır (Şentürk, 2016, s. 353):

Güneşe eyvân esed burcı olur

Ay dahı harçeng burcını alır (MT/177)

Güneş'in sarayı Aslan burcu olur, Ay da Yengeç burcunu alır.

Güneş'in evi olan Aslan burcundan şairin *eyvân* yani saray diye bahsetmesi beyhude değildir. Nitekim Güneş diğer gezegenlerin sultanıdır, elbette onun ikametgâhı da saray olmalıdır. Ayrıca korunma ve şefkate ihtiyaç duyan Yengeç burcu için evi nasıl onun kalesiyse gösterişli Aslan burcunun evi de onun sarayı olmalıdır³¹⁹.

Bazı beyitlerde Aslan burcu; Güneş'in atı, bineği olarak karşımıza çıkar:

Ol hevesde kim sen âhû-dîde-i şikâr için
Uş esed binübenün yürür gazâl-i âfitâb (AD/243)

Ceylan Güneş'i, sen ahu gözliyi avlamak hevesinde olduğu için Aslan'a binip gezer.

Güneş'in sıfatlarından biri de *gazâl-i felek* yani feleğin ahusu, ceylanıdır (Şentürk, 2016, s. 353). Ceylan gibi hızlı bir hayvanı avlamak için bineğe ihtiyaç vardır. Bu binek, insanlar için çoğu zaman attır fakat Güneş, kendine binek olarak Aslan burcunu seçmektedir. Çünkü kudreti ve asaletine yakışan tek binek şîr-i felektir.³²⁰

Aslan, Jüpiter ve Venüs ile birlikte talih unsuru olarak kullanılır:

Bir mübârek kevkeb iy şâh-ı zemen
Togdı esedde Müşterî vü Zühreden (Aİ/251)

Ey şah-ı zaman! Bir mübarek yıldız ki Aslan burcunda Jüpiter ve Zühre'den doğdu.

Jüpiter ve Venüs'ün talihli gezegenler olduğundan bahsetmiştik. Aslan da talihli bir burçtur, burada Jüpiter ve Venüs'ten doğan yıldıza tâbî olacak kişi muhakkak çok şanslı olacaktır.

Aslan, Ay ve Merkür ile birlikte de zikredilir:

³¹⁹ İlgili diğer beyitler şöyledir: Esed neçün ol Şemsün evi beyân eyle/Neçün ola Serâtân burcı cirm-i mâha hısâr (AD/63) Oradan bürc-ı mihre irdi Mihrâb/Yürek ateş tolu vü gözleri âb (CH/183) Nihân it la'luni dürcünde şâhâ/Güneş bigi otur burcunda tenhâ (HŞ/441) Güneş Aslanun burcına gökden/İşütdük varur kaldı ol öğden (SN/436) Görür şeh bağda bir kasr-ı 'âlî/Veli ol burca hurşid vâlî (CH/84)

³²⁰ Aslan'ın Güneş'in bineği olmasıyla alakalı diğer şiirler bunlardır: İy güneş yüzlü binüp aslana seyr it yir yüzün/Zîra hurşidün dahı gökde eseddür merkebi (Dai/117) Sen güneş yüzlüye aslan özini merkeb ider/Ay eger menzil idinse n'ola her harçengi (Dâ'î/126) At üzre seyr idüp indükde dirler/Güneşdür aslan üzre bindi düşdi (Dâ'î/168) Ol ay bu şîre çün şîrâne bindi/Gören sanur güneş arslana bindi (HŞ/125) Şems burcında istedür binesi at/Zevkile düzsün kamer devrinde yat (AC/9)

Vardı_esed burcında penhân oldı mâh
Bir yana dahı Utârid tutdı râh (Aİ/504)

Ay Aslan burcuna varıp orada görünmez oldu. Merkür de bir tarafa doğru yol tuttu.

Bir sabah tasviri yapılan beyitte Ay, Aslan burcuna girdiğinde Güneş'in doğması ve Ay ile beraber Merkür'ün de gözden kaybolması anlatılmaktadır. Merkür Güneş'e en yakın gezegen olduğu için gözlenmesi çok zordur.

Aslan'ın birlikte anıldığı bir diğer gezegen ve burç Mars ve Koç'tur:

Esed olmuş idi bu pîşede şîr
Bere almaz idi Mirrîhden tîr (HH/199)

Aslan burcu bu ormanda Aslan olmuştu. Tîr, Mars'tan Bere almazdı.

Koç Burcu, Mars'ın evi, Güneş'in şeref burcudur. Tîr, ok anlamına geldiği gibi Merkür'ün de adıdır. Bere hem yara hem de Koç Burcu anlamındadır. Şair feleği ormana, Aslan burcunu ise ormanların kralı aslana benzetmektedir. Tîr, ok manasında kullanıldığında mısra "Koç'a, Mars'tan ok ilişmezdi." Şeklinde yorumlanabilir. Tîr, Merkür anlamıyla kullanıldığında ise "Merkür, Mars'tan bere almazdı." Yani Merkür ve Mars arasında olumsuz bir açının olmadığı açıklaması yapılabilir.³²¹

Aslan burcu, Ay ile birlikte zikredilir:

Bu sözi diyüp dahı ata bindi şâh
Sanasın geldi Esed burcına Mâh (AC/246)

Şah bu sözü söyleyip ata bindiğinde, Ay'ın, Aslan burcuna girdiğini sanırsın.

Şair, sultanı Ay'a, onun atını ise Aslan burcuna benzetmektedir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi Aslan burcu, Ay'ın konaklarından³²².

Aslan şiirlerde aşığın gönlü olarak da tarif edilir:

³²¹ Aslan'ın, Koç ile birlikte zikredildiği diğer beyitler şöyledir: Dün hilâli kaşunı göri didi şîr-i felek/Ayağı tozıyile koç gibi kurbâna gider (KB/466)

³²² Aslan'ın Ay ile birlikte kullanıldığı diğer beyitler şöyledir: Maslahatdur didiler n 'ola î şâh/Hoş yaraşur bu güneş burcında Mâh (AC/290)

Şems yüzün burcu şîr-i dil gönülidir
Şemsi ayırma nigârâ bu esedinden (KB/479)

Güneş yüzünün burcu, gönül Aslan'ının kalbidir. Ey güzel! Güneş'i Aslan'dan, evinden ayırma.

Şair sevgilinin yüzünü Güneş, onun burcunu ise *gönül Aslan'ının kalbi* olarak tasvir ediyor. Şair Güneş yüzlü sevgilinin evini bu şekilde tarif ederek anlatımı kuvvetlendirirken aynı zamanda *Aslanyüreği* yani Aslan burcunun alfa yıldızı *Regulus*'a da işaret etmektedir.

Aşığın söz ve yakarış Aslan burcuna kadar ulaşır:

Diline niçe kim gelürdi Cemşîd
İrürürdi sözün tâ burc-ı hurşîd (CH/295)

Diline ne zaman Cemşîd gelse, sözünü ta Güneş'in burcuna kadar eriştirirdi.

Klasik şiirde sesin, sözün, âhın, duanın feleklerle ulaşması benzetmesi sıklıkla kullanılır. Burada da şair sevgilinin hasretle akla geldikçe haykırışların ta Aslan burcuna kadar ulaştığını ifade etmektedir.

Aslan'ın bile bazen korkudan ödü patlar:

Bir od urmuşdı çerha berk-i şemşîr
Ki su olmuş felekde zehre-i şîr (HŞ/280)

Kılıcı, feleğe ateşli bir şimşek vurmuştu, felekteki Aslan'ın ödü, su gibi olmuştu.

Bir savaş sahnesini tasvir eden bu beyitte, savaşın korkunçluğu *feleğin Aslan'ının bile ödü patladı* şeklinde ifade edilmektedir.³²³

Kaplanla beraber avlanılır:

Şu denlü urdı peleng ü şîre şemşîr
Ki ancak gökde kaldı didiler şîr (HŞ/415)

³²³ Alakalı diğer beyitler şöyledir: Hamâyıl bağlanup şimşîr-i Dahhâk/Hazer eyledi andan şîr-i eflâk (CH/358) Dem-â-dem kim salarlardı kemendi/Çekerdî şîr-i çerhı bende bendi (HH/282) Sinün saçun hevasını görelî şîr-i çerh/Dimne-misal korkı-y-ıla dil-remîdedür (CH/71) Yaman berk olmuş-(ıdı) 'aks-i şimşîr/Yarılırdı felekde zehre-i şîr (CH/360) (Metinde zühre-i şîr)

(Hüsrev, avlana avlana Şirin'e giderken) kaplan ve aslana o kadar kılıç vurup onları avladı ki "Sadece gökte bir Aslan kaldı!" dediler.

Daha önce Koç ve Boğa burcu maddesinde ziyafet için tüm büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesilip sadece gökte Koç burcu, yerin altında Boğa burcu kalması motifi burada kaplan ve aslan gibi güçlü av hayvanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüsrev o kadar çok avlanmıştır ki aslan-kaplan namına sadece gökteki Aslan burcu kalmıştır.³²⁴

Aslan'ın geçtiği beyitlere baktığımızda Aslan burcunun binek, av hayvanı, aşığın gönlü gibi benzetmelere konu olduğunu; Mars, Güneş, Merkür, Jüpiter, Venüs ve Ay gibi gezegenlerle bir arada anıldığını görmekteyiz. Ayrıca Aslan burcu, *Aslan'ın korkudan ödünün patlaması* ve *âhın Aslan burcuna ulaşması* gibi ifadelerle mübalağa unsuru olarak kullanılmaktadır.

4.7. BAŞAK-SÜNBÜLE-VİRGO (23 AĞUSTOS-22 EYLÜL)

Başak, Zodyak kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. *Bakire*, *Hûşe*, *Azrâ*, *Salkım* gibi isimleri de vardır. Takımyıldızın bu adının kaynağı tam olarak belli değildir. Bir rivayete göre Yunan mitolojisinde tarlaların ve büyümekte olan ürünlerin tanrıçası olan *Demeter*'den kaynaklıdır. Demeter, bir elinde bir palmye dalı diğer elinde ise buğday başağı tutmaktadır. Takımyıldızın ve içerdiği yıldızların başakla ilgili isimleri buradan gelmektedir. Bir başka rivayete göre ise Demeter'in kızı bakire *Persephone*'yi temsil etmektedir (Pultar, 2007, s. 15). Bir diğer rivayete göre ise Başak, Demir Dönemi'nin sonunda dünyayı en son terk eden (Powell, 2018, s. 394) tanrıça *Astraea*'dır.

Başak burcu şiirlerde *Hûşe-i çarh* ya da *Hûşe-i sipihr* diye de geçer. Sol omzundaki parlak yıldız Avvâ (Zawijava, Beta Virginis), elindeki başağa en yakın ve en parlak yıldızına *Simâk-ı Azel* (Başakçı, Spica, Alpha Virginis) denilir (Pultar, 2007, s. 12, 94). Ay, Başak burcuna gelince bilimle uğraşmak, semâ etmek, büyük kişileri görmek,

³²⁴ Alakalı diğer beyitler şöyledir: Kılup pür-cûş 'ayn-ı âfitâbı/İderdi çerh şîrinden kebâbı (HH/132)

Şekil 9:Başak takımyıldızı

derdini söylemek, mektup yazmak, düşmana saldırmak, resim yapmak, yeni giymek olumlu yorumlanır. Minyatürlerde iki kanatlı elinde Başak tutan bir kızla gösterilir. Elinde orakla ekin biçen bir erkekle (And, 2018, s. 341) gösterildiği de olur.

Başak, toprak grubundan, değişken (çift vücutlu), soğuk, kuru, melankolik, kısır, dişil, gecesel, güneyli bir burçtur. Başak burcuna mensup olanlar; melankolik, analiz ve eleştiri konusunda iyi, öznel, içe dönük, cömert, liberal, güvenilir, bilgilidir. Zor beğenmeleri ve zor memnun olmaları ve aşırı titizlikleri olumsuz özelliklerindendir (Döşer, 2020, s. 179-180). Merkür'ün hem evi hem şeref burcudur, dolayısıyla Merkür'ün en kuvvetli olduğu burçtur. Jüpiter'in vebâl/zarar, Venüs'ün hubû/düşüş burcudur.

Bu burcun teması kendini keşfetmek, hatalarını düzelterek mükemmel olmaya çalışmaktır. Hasat eden, ekin biçen, zanaatkar, hizmetkar, analist, eleştirmen gibi meslek gruplarını temsil eder. Bu burca mensup insanların görev duygusu çok gelişmiştir, insanlara ve insanlığa hizmet etmek bunlar için çok önemlidir (İlhan, 2004, s. 56).

Başak, şiirlerde Merkür'ün evi olması yönüyle ve bazı burçlarla birlikte ele alınır:

Serv ü mîzân Zühre'ye evler ola

Hem 'Utârid hûşe vü cevzâ ile (MT/177)

Boğa ve Terazi Venüs'e evler oldu; Başak ve İkizler de Merkür'e.

Yukarı da bahsettiğimiz gibi İkizler ve Başak burçları Merkür'ün evleridir. Ayrıca Başak Merkür'ün şeref burcudur. Bu da Merkür'ün Başak burcunda en güçlü halde olduğunu göstermektedir.³²⁵

Başak'ta otuz üç, Terazi'de otuz beş yıldız olduğuna inanılırdı:

³²⁵ İlgili diğer beyitler şunlardır: Ol hameldür sevr hem cevzâ-y-ıla/Dahî sertân u esed bes sünbüle (Aİ/413) Hûta irince hamelden ger burûc u ger derec/Cebhe vü iklîli ol u sünbüle vü mîzânı ol (AD/125)

Otuz üç kevkeb alıpdur sünbüle
Var-durur mîzânda_otuz biş hem bile (Aİ/430)

Başak otuz üç yıldız almıştı, Terazi de otuz beş.

Modern teleskoplarla çok daha fazla yıldız gözlemlenip listelenmiş olsa da eski müneccimler burçlarda yukarıda bahsettiğimiz kadar yıldız olduğuna inanmaktaydı.

Başak burcu, çiçek olan sümbül-sünbül ile benzetmelere konu olur:

Zülfün ile yüzünü gören sanur
Burc-ı şerefdür kamere sünbüle (Dâ'î/147)

Saçın ile yüzünü gören Başak burcu Ay'a şeref burcu oldu sanur.

Klasik şiirimizde sevgilinin zülüfleri sıklıkla sümbüle benzetilir. Şair, sevgilinin Ay gibi yüzünü ve etrafındaki sümbül gibi zülüflerini görenlerin bu güzellik ve uyum karşısında Ay'ın şeref burcunun Başak olduğunu sanacaklarını belirtmektedir.³²⁶

Başak burcu, Ay ve Jüpiter'le birlikte zikredilir:

Gülünde sünbülinden silsile olmuş
Mehinün müşterîsi sünbüle olmuş (HH/153)

Gül yüzünde sümbül zülüflerinden zincir olmuş. Ay'ının Müşteri'si Başak burcu olmuş.

Müşteri hem bir şeye talip olan kişi hem de Jüpiter gezegeni anlamına gelir. Şair ilk mısrada sevgilinin yüzünü güle, saçlarını ise sümbüle benzetmektedir. İkinci mısrada ise sevgilinin yüzü Ay'a, onun müşterisi de Başak burcuna benzetilmektedir. Böylece şair, bir leff ü neşr örneği sergilemektedir.

Başak, Ay, Güneş ve Terazi burcu ile birlikte yer alır:

Yüzünde meh be-terâzû vü sünbülede güneş
Anı görüp niçe yanmaz müneccim-i miskin (KB/368)

Yüzünde Terazi'ye meyletmış Ay'ı ve Başak'taki Güneş'i gören aciz müneccim nasıl yanmaz?

³²⁶ İlgili diğer beyitler şunlardır: Saçılmış müşğ sünbül hûşesinden/Asılmış zühre ayun gûşesinden (ÇN/340)

Şair sevgilinin kaşlarının Terazi burcunun keferlerine, saçlarını sümbül ve dolayısıyla Başak burcuna yüzünü ise Ay ve Güneş'e benzetmektedir. Şair, sevgilinin bu güzelliği karşısındaki çaresizliği, ilgili gezegen ve burçların bu konumunu yorumlamaktan aciz kalan bir münecimle betimlemektedir.

Başak burcu işret meclislerine konu olur:

Çün oldı seyr-ile girü gün taht-ı sümbüle
Câm olsun eline eyid ol zülfi sümbüle (AD/538)

Güneş hareketine devam ederek Başak burcunun tahtına oturdu. Eline kadeh alıp sümbül saçlı sevgiliyle sohbet et.

Güneş'in Başak burcuna girmesi yaz mevsiminin ve işret âlemlerinin son demlerine yaklaşıldığını ifade eder. Şaire göre bu dönemde yapılacak en güzel şey sümbül saçlı sevgiliyle işret etmektir.³²⁷

İtdi_üçincide delâlet sümbüle
Ki_anda biten kurıyup tîz dökile (Aİ/632)

Üçüncüde Başak delalet etti ki onda yetişen şeyler çabucak kuruyup dökülür.

Feleğin acımasızlığının üçüncü delili de Başak burcu olarak gösterilmektedir. Etraf baharla beraber yeşerip güzelleşse de sonunda kuruyup, dökülecek ve yok olacaktır. Şair, hiçbir güzelliğin payidar olmayacağını ifade etmektedir.

Beyitlere baktığımızda Başak burcunun otuz üç yıldızının olduğu, sümbül ile tevriyeli kullanıldığı ve sevgilinin saçlarıyla ilgisinin kurulduğu, işret için uygun bir zaman olduğu, yönetici gezegeni Merkür ile Ay, Güneş ve Jüpiter'le birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çoğu burçla beraber zikredilse de en çok, Zodyak kuşağında olduğu gibi, Terazi burcu ile yan yana geldiği de göze çarpmaktadır.

³²⁷ Başak burcu, sümbül çiçeği ve işretle ilgili diğer beyitler şunlardır: Mîzân-ı bezmi düz mey-i 'anber-nesîm-ile/Çün râst döndi sana bu mîzân-ı sümbüle (AD/538) Çün sümbüle yeşerdi unit niş-i 'akrebi/Bir zülfi sümbül elüne mey sunsa eyle nûş (AD/407) Murassa' kubbe çün gerdün-ı hazrâ/Oturmuş perdenün ardında 'Azrâ (CH/182) Ay u güneş gibi bir câm-ı 'azrâ/İçi câmun tolu lü'lü'-y-ı lâlâ (CH/317)

4.8. TERAZİ-MİZAN-LİBRA (23 EYLÜL-22 EKİM)

Gökeşleğinin güneyinde burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. Terazî takımyıldızının güz ılımında gündüz-gece eşitliğini gösterdiği düşünülmektedir. Yunan mitolojisine göre ise adalet tanrıçası Astarte'nin ölülerin ruhlarını tartıp cennete mi cehenneme mi gideceklerine karar verdiği terazîdir (Pultar, 2007, s. 104). Roma döneminde ise Terazî'nin, adaleti ve hoşgörüsüyle ünlü Julius Sezar'ın ruhu olduğuna inanılmaktaydı (Powell, 2018, s. 394). Altay Türklerinde ise usta bir avcı tarafından kovalanan üç geyiğin, canlarını kurtarmak için göğre kaçıp Terazî burcunu oluşturduğu inancı vardır (Ögel, 2020, s. 259).

Eski Türkçe kaynaklarda Terazî burcuyla ilgili çelişkili bilgiler yer almaktadır. *Kutadgu Bilig*'de *Ülgü* ismi geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud "Müşteri (Jüpiter) yıldızına *Erentüz*; Terazî (Mizan) yıldızına *Kara-Kuş* denilir" ifadesini kullanır. Devamında ise "Müşteri (Jüpiter)'e Kara-Kuş adı verilir. Bu yıldız doğduğu zaman 'Kara-Kuş toğdı' denilir. Bu yıldız oralarda sabahleyin doğar. Buna bazen *Karakuş yıldız* dahi denir" şeklinde bilgi verir (Atalay, 1985, s. 221) (Ögel, 2020, s. 266-267). Öncelikle Terazî, yıldız değil bir takımyıldızdır. Sabahları ve akşam Güneş batarken doğduğunu bildiğimiz gezegen ise Venüs'tür, Terazî'nin yönetici gezegenidir. Dolayısıyla *Karakuş*, Venüs için kullanılan bir isim olmalıdır. Karışıklığın sebebi Venüs-Terazî arasındaki gezegen-burç ilişkisi olabilir. Terazî burcunun diğer adı ise *Ülgü*'dür. Pultar da *Karakuş* için Terazî burcu (Pultar, 2007, s. 55,110) açıklaması yapmaktadır. Referans olarak Kaşgarlı Mahmud alındıysa bu bilgi doğru olmayabilir.

Kutadgu Bilig'de *Karakuş* ile ilgili şu ifadeler geçer:

6218 Biraz yattı uyudu, tekrar uyanıp kalktı; başını kaldırıp mavi göğre baktı.

6219 Doğudan Kara-kuş yıldızı çıktı, yükseldi, düşman meşalelerini yakmış gibi ateş parladı. (Atalay, 1985, s. 444)

Tıpkı Divanu Lugâti't-Türk'te olduğu gibi burada da *Karakuş* yıldızının sabah hava aydınlanmışken doğduğu göze çarpmaktadır. Bu da bize *Karakuş*'un Terazî veya Jüpiter olmadığı, *Seher Yıldızı*, *Tan yıldızı* da denilen Venüs olduğunu göstermektedir. Ayrıca Atalay "Müşteri yıldızına 'Erentüz', Mizan yıldızına 'Karakuş', Süreyya'ya 'Ülker', Yedi Kardeşlere 'Yetigen', Kutup yıldızına 'Temürkazık', Mirrih yıldızına 'Bakırsokum' denir." ifadesini kullanmaktadır (Atalay, 1985, s. 40). Burada dikkat

eken husus Jüpiter, lker, Yedi Kardeşler, Mirrih gibi yıldız isimleri sıralanırken Karakuş için bir burç ismi olan Mizan/Terazi kullanılmıştır. Bu da Zühre/Venüs yerine sehven Mizan/Terazi yazıldığı ihtimalini akla getirmektedir. Diğer bir ihtimal de Mizan'ın yıldızı, yani yönetici gezegeni ile Venüs'n kastedilmiş olabileceğidir.

Terazi sıcak ve nemli bir burçtur, eril, gündüze ve batıya ait, havaidir. Objektif, dışa dönük, düşünceli, kibar, cömert, üşengeç, ürkek, adil, müstehcen, konuşmasında heyecanlı, müzisyen ve şarkı söyleyen, iyi hafızaya sahip kişilerdir. Terazi burcu yüzde güzelliği, ruhta cömertliği temsil eder (Dşer, 2020, s. 183).

Güneş bu burtayken doğanlar pek samimi, hak ve adaletin yılmaz savunucularıdır. Duygusal, zevkine düşkün, hırslı, yüce gönüllü, akıl ve anlayış sahibi, güzel sanatlara kabiliyetli olurlar. Sakin, sevimli, iyi niyet sahibi, adalet duyguları gelişmiş kişilerdir. Övgü ve alkışı severler, vldkleri takdirde daha gayretli çalışırlar. Eylül sonu doğanlar iyi yaşayan, sevimli, zarif, hoş kimselerdir. Ekim'in ilk on günü doğanlar hak ve adaletin savunucusu, açık fikirli, insanlarla iyi geçinen, tüm ilişkilerinde sadık kimseler olur. Ekim'in onu ile yirmisi arasında yani son dekanda doğanlar çok geçimli değildir. Daha objektif ve akılcıdır. Ressam, hanende, sazende gibi sanata dair (Pakalın, 1983, C.II, s. 542) mesleklerde başarılı olurlar.

Haritalarında Terazi burcu vurgulu insanlar (Güneş, Ay, Yükselen veya Venüs'n Terazi'de olması gibi) bir tartışmada iki tarafı da tarafsız şekilde dinleyip adil biçimde arabuluculuk yapabilir. İnsanları uzlaştırma konusunda engin bir bilgisi vardır ve sanki teslim olmuş gibi yaparak istediğini elde edebilir. Birebir ilişkilerde çok başarılı olduğu için halkla ilişkiler, hukuk, psikoloji gibi danışmanlık tarzı işlerde çok başarılı olabilir. Terazi'nin en önemli amaçları huzur, denge ve barışı (İlhan, 2004, s. 58-59) sağlamaktır.

şekil 10: Terazi takımıyıldızı

Terazi, Venüs'n evi olduğundan birlikte anılırlar. Ay, Terazi burcuna girdiğinde yeni giyinmek, mektup yazmak, sefere gitmek, kadınlarla yiyip içmek, çocuğunu okula vermek, içmek iyidir. Savaşmak ve bir şeyler satın almak iyi değildir. Minyatürlerde bir terazi ile gösterilir (And, 2018, s. 342).

Terazi burcu, şiirlerde Venüs'ün evi olması yönüyle ele alınır:

Serv ü Mîzân Zühre'ye evler ola
Hem 'Utârid Hûşe vü Cevzâ ile (MT/177)

Boğa ve Terazi Zühre'ye evler oldu; Başak ve İkizler de Merkür'e...

Venüs'ün evleri Terazi ve Boğa burcudur, Merkür'ün evleri ise İkizler ve Başak. Ayrıca Terazi ve İkizler hava burçları, Boğa ve Başak ise toprak grubu burçlardır. Şair güzel bir tenasüp örneği sergilemektedir.

Terazi burcu şiirlerde, bu ayda doğanlar için söylenen “eğlenmeyi severler” sözünü doğrularcasına sonbahar ve işret meclisi ile birlikte anılır:

Çü kejrûdur felek bildün dürüst it bezm mîzânın
Bugün kim râst irişdi güneş seyr-ile mîzâna (AD/559)

Madem ki felek eğri yüzlüdür, bezm terazisini doğrult çünkü bugün Güneş doğruca Terazi burcuna ilerledi.

Birinci mısradaki mîzân, “terazi” anlamında, ikinci mısrada ise “Terazi burcu” anlamında kullanılmıştır. Kejrû ifadesi kelime anlamı olarak eğri/yamuk yüzlü demekse de feleğin adaletsizliğini, doğru olmamasını da işaret ettiği gibi terazinin kefelerini de hatırlatmaktadır. Güneş, Terazi burcuna 23 Eylül'de girer. 21 Eylül ise gece ve gündüz sürelerinin birbirine eşit olduğu sonbahar ekinoksudur. Şair Güneş'in Terazi'ye gelmesiyle gece ve gündüzün Terazi'nin kefelerinde eşitlenmesini tasvir etmektedir.³²⁸

Sevgilinin kaşları da sıklıkla teraziye benzetilir:

Küpesi ürker ü kaşı terâzûdur lîkin
Benât-ı na'ş kılur keh dürûsını nesre (KB/319)

Küpesi Ülker yıldızı, kaşları Terazi burcudur lakin bazen Yediger derslerini Nesre kılar.

³²⁸ Güneş'in Terazi burcuna girmesiyle ilgili diğer beyitler şöyledir: Çend-kerret çünki devr itdi sipihr/Sâye Mîzân burcına düşürdi mihr (Aİ/492) Gice gündüz râst-mîzân oldılar/Çün terâzû keffesine geldiler (Aİ/492) Bulup ragbet sözün mülk-i melekde/Terâzû keffesin açdı felekde (HH/66)

Ülker, Pervin, Süreyya gibi isimlerle anılan yedi yıldızdan oluşan yıldız grubu Boğa takımyıldızındadır. Sıklıkla sevgilinin dişlerine veya küpesine benzetilir, ayrıca talihli olduğuna inanılır, bir arada, birlikte düzen içinde bulunmayı simgelerdi. Sevgilinin kaşları da Terazî burcuna benzetilerek talih ve güzellik tasviri yapılmaktadır. İkinci mısrada yer alan Benât-ı na'ş (Benat: kızlar, na'ş: tabut) diğer adıyla Yediger ise Büyükkayı takımyıldızının kepçesini oluşturan yedi yıldız verilen isimdir (Pakalın, 1983, s. 202). Dağınıklığı ve talihsizliği simgeler. Bu açıdan, Ülker'in tam olarak zıttıdır. Nesre ise *Arıkovanı* da denilen, Yengeç burcu içinde bir yıldız grubudur ve Ay'ın 8. konağıdır. Ay Nesre'de iken nikâh kıymak ya da kadınlarla sohbet etmek uğursuzluk getirir (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 141). İkinci mısrada şair Yediger ve Nesre ile bir talihsizlik tarifi yapmaktadır. Ayrıca *nesir*, manzum olmayan düz yazı anlamına geldiği gibi, saçma, yayma anlamına da gelmektedir. İlk mısrada Ülker ve Terazî ile birlikte muntazam ve ölçülü olmak varken, ikinci mısrada Benât-ı na'ş ve Nesre ile dağınık olmaktan bahsedilmektedir.³²⁹

Terazî burcu, iyilik ve cömertliği ölçmek için kullanılır:

Himmetini vezn itmege Terâzû bulsalar

‘Arş-ıla kürsî ola-y-dı keffe-i mîzân ana (AD/22)

İhsanını, gayretini ölçmek için Terazî bulsalar, arş ve kürsi onun kefeleri olurdu.

Şair memduhunun cömertlik, iyilik gibi güzel hasletlerini ölçebilmenin ancak Terazî burcu gibi bir tartı ile arş ve kürsi gibi kefelerle mümkün olduğunu söyleyerek mübalağa etmektedir. (bkz. Arş-Kürsi) Terazî burcunda doğanların cömert olduklarına dair inanış düşünüldüğünde beytin anlamı daha da güzelleşmektedir.

Terazî burcu, tüccarları hatırlatır:

Çünkü mîzân oldu dördinci ana

Dime kim çoh nesne vire ol bana (Aİ/632)

Çün terâzû ehli gâyet dûn olur

Kardaş olsa andan ol magbûn olur (Aİ/632)

³²⁹ Terazî burcu-kaş ilişkili diğer beyitler şöyledir: Boyunda yüzünü kaşında alnunu görelî/Ayî terâzûda gördüm ü güneşi hamelî (KB/342) Alnına ne benzeye gelür Meh be-Terâzû/Ya leblerinün rengine cüz mey be-piyâle (KB/360) Yüzünde meh be-terâzû vü sünbülede güneş/Anı görüp niçe yanmaz müneccim-i miskîn (KB/368)

Terazi ona dördüncü oldu. “O bana çok nesne verir.” diye düşünme. Çünkü terazi ehli/esnaf gayet alçak olur, onlar kardeşini bile aldatır.

Şair felekten bir hayır beklenmemesini Terazi burcu üzerinden tavsiye etmektedir. İkinci beyitte Terazi burcunu *terâzû ehli* ifadesiyle tüccarlara benzeterek, tüccarların kendi öz kardeşlerini bile aldatacak tıynette insanlar olduğunu belirtmektedir.

Beyitlere baktığımızda Terazi burcu Venüs’ün evi olması, sevgilinin kaşlarına benzemesi, iyilik ve cömertliği ölçmek için kullanılması, Güneş’in Terazi burcuna girdiği vaktin işret meclisi için uygun olması ve kullandıkları alet olmasından dolayı Terazi’nin ticaret ehlini çağrıştırdığı görülmektedir. Şairler Terazi’yi Ay, Güneş, Merkür, Venüs, Yediger, Ülker gibi gezegen ve yıldız kümeleriyle ve Koç, Boğa, Başak, İkizler burçlarıyla birlikte zikrederek çeşitli sanatlar ortaya koymaktadır.

4.9. AKREP-AKREB- SCORPIUS (23 EKİM-21 KASIM)

Bu burca *kej-düm-i felek* (And, 2018, s. 343) de denilir. Parlak yıldızı Kalbü’l-akreb, Antares, adını taşır. Bu takımyıldızın adı hiç kuşkusuz açıkça görülebilen biçiminden kaynaklanmaktadır. Eski çağlardan beri çeşitli kültürler bu ad konusunda görüş birliğinde olmuştur. Grek mitolojisinde anlatılan bir öyküye göre yer tanrıçası Gaia, tüm hayvanları avlayabileceğini söyleyerek övünen avcı Orion’u cezalandırmak için bir akrep gönderir. Akrep de avcıyı topuğundan sokarak öldürür. Ancak yılcı Ofukus Avcı’yı bir iksir ile canlandırır (Pultar, 2007, s. 2).

Bir diğer rivayete göre ise Ay tanrıçası Artemis kendisine ve avcıları Yedi Kızkardeş’e tecavüze yeltenen Orion’u öldürmesi için Orion uykudayken kafasının üstüne bir akrep koyar, o da Orion’u sokup öldürür. Bu hizmeti karşılığında Artemis akrebi bir takımyıldıza, Scorpius (Akrep) takımyıldızına çevirir. Orion da hala kendi adıyla anılan bir takımyıldıza dönüşür. Gökyüzünün tam zıt yerlerinde olmalarına rağmen Orion’un durmaksızın Akrep’ten kaçıyor gibi görünmesinin ardında yatan sebep budur (Powell, 2018, s. 246,394).

Eski astronomi bilgisine göre Akrep burcu, akrep suretindedir. Başı şimal-i mağribe (kuzey batı) ve kuyruğu cenub-ı şarka (güney doğu) bakar. Yirmi yıldızı vardır.

Ay’ın Akrep burcuna yaklaşması uğursuzdur. Bu zamanda fitne fesat artar, savaşlar, vuruşmalar olur, yağmurlar artar, sıkıntılar, üzüntüler çoğalır, yalan haberler yayılır.

Ayrıca halk arasında bir inanca göre bu zamanda yolcularda sıkıntı meydana geleceği düşünülerek sefere, yolculuğa çıkmak uygun değildir (Deniz, 1992, s. 147)..

12. yüzyılda yaşamış filozof John Kamateros, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a sunduğu eserde her burcu dekanlar halinde incelemiştir. Kamateros'a göre Akrep burcunun ilk on gününde doğanlar zeki, adil ve eğitilidir. Aileleriyle kalırlar ve bir yerden başka bir yere geçerken çok fazla kayba neden olurlar. Venüs'ün etkisiyle iyi sanatçılar veya altın ve gümüş ustaları olabilirler. Çok güzel gözleri olur. İkinci on günde doğanlar büyük servet sahibi, eğitilmiş güzel sözlü ve iyi niyetli olur. Üçüncü on günde doğanlar kayıplar yaşasa da büyük servete sahip olur ve hastalığa yatkındır (Uğur, 2013, s. 44).

Şekil 11: Akrep takımyıldızı

Kamer, Akrep burcuna girince bilimle uğraşmak, çocuğu okula vermek, güzel yazı yazmak, geometri ve yıldız bilimi öğrenmek, cinsel ilişkide bulunmak, büyük kişileri görmek iyi, ancak sefere çıkmak, hamama gitmenin iyi olmadığına inanılır. Minyatürlerde akrep ya da elinde iki akrep tutan bir kişi ile gösterilir. Bu burç yeniden (And, 2018, s. 343) doğma ve ölüm güdüsünü etkiler.

Akrep, su niteliğinde, sabit ve gece burçlarındandır, karanlığı ifade eder. Soğukkanlı, dişil ve kuzeydendir. Genellikle kurnaz ve düzenbaz insanları temsil eder. Sessiz burçlardandır ve çok sayıda çocuk verir. Bu burç düşmanını sokmaya hazır bir akrep figürüyle sembolize edilir. Bu burç geleneksel olarak akrep ile ifade edilmesine rağmen esasında üç ayrı Akrep burcu tipi bulunur. Bunlar akrep, kartal ve güvercindir. Kartal, kendi gücünün farkında, enerjisini kararlı bir şekilde sarf eden, kendini tutkularına kaptırmadan hedefine ulaşabilen akrep tipidir. Akrep ile temsil edilen Akrep; egoist, güç ve zevk tutkunu, hedefine giden yolda her şeyi mübah gören, etrafındaki her şeyden ve herkesten şüphe eden, tutkularının esiri ve insanların zayıflıklarını istismar eden Akrep tipidir. Güvercin ile ifade edilen Akrep tipi ise tüm

insanî ve egoist duyguların ötesine geçmeyi başarmış, insanların acılarını alıp onun yerine evrensel gücü veren, şifacı, mistik, en az bulunan Akrep tipidir. Bu sembollerden de anlaşılacabileceği gibi akrep, Zodyak'ın en karmaşık ve uçlardaki burcudur (Döşer, 2020, s. 186-187).

Klasik şiirimizde rakib gibi kötüler ve aşğın düşmanlarını sembolize eden agyârın bulunduğu yer Akrep burcuna benzetilir. Ay'ın Akrep burcuna girmesi uğursuzluk sayıldığından Ay gibi parlak yüzlü sevgilinin agyâr ile görüşmesi de şiir dilinde uğursuzluk olarak nitelendirilir. Bazı şairler de sevgilinin agyâr yahut rakibin yanına gidişini Güneş'in veya Ay'ın Akrep burcuna girmesiyle ifade ederler. Yine sevgilinin Ay'a, rakibin Akrep burcuna benzetilmesi de yaygındır. Saçların Akrep burcuna benzetilmesine de oldukça sık rastlanır. Bunun sebebi daha çok yüzün Ay'a veya Güneş'e benzetilmesidir. Yüze dökülen saçlar hakkında Ay'ın Akrep burcuna girdiği yorumu sıkça yapılır (Şentürk, 2016, s. 234). Taradığımız metinlerde ise Akrep'in farklı özellikleri ile yer aldığı görülür:

Çün sümbüle yeşerdi unıt niş-i 'akrebi

Bir zülfi sümbül elüne mey sunsa eyle nûş (AD/407)

Sümbüller yeşerdi, akrebin iğnesini unut. Bir sümbül saçlı sana eliyle içki sunarsa, [hiç durma] iç.

Akrebin zehirli olması en sık işlenen özelliğidir. Felek de insan kaderini etkilemekte ve kimine zehir kimine mey sunmaktadır. Şair, henüz Başak burcu zamanı olduğunu, Akrep'in zehrinin hatıra getirilmemesini ve sümbül saçlı sevgilinin elinden şarap içilmesini söylemektedir. Saç, şekil ve kokusuyla sümbüle, siyah rengi ve kıvrımlarıyla da akrebe benzetilir. Sümbül-Sümbüle (Başak) burcu ihamı ile anlam zenginleştirilmektedir. Akrebin ağyara, rakibe benzetildiğini düşündüğümüzde ise rakibi ve onun kötülüklerini hatıra getirmemek, anın keyfini sürmek gerektiği ifade edilmiş olur.

Çekmemiş ola dünyâ bu gök 'akrebiyle

Her lahzada ben çekdiğüm ağuyı hamelden (KB/155)

Benim her an gök Akrep'i ve Koç'tan çektiğim acıyı bu dünya çekmemiştir.

Şair feleğin kendisine yaşattığı acıları “ağu” kelimesi ile ifade etmektedir. Ağu hem zehir hem ızdırap anlamında kullanılan bir kelimedir. Şair akrep zehrine aynı zamanda Akrep burcunun uğursuzluğuna gönderme yapmaktadır. Koç burcu ise Akrep’in aksine uğurludur, bahar başlangıcı olması hasebiyle nevrüzla birlikte anılır (And, 2018, s. 336). Uğurlu sayılan Koç burcundan bile şikâyet etmesi, şairin ne kadar talihsiz olduğunu göstermektedir.

Akrep; Koç, Oğlak, Kova burçları ile Mars ve Satürn gezegenleriyle birlikte anılır:

Cedy ü Delvi evler eylendi Zuhâl

Burc ola Merrîhe ‘Akreb hem Hamel (MT/177)

Satürn Oğlak ve Kova’yı mesken edindi. Akrep ve Koç Mars’a burç olsun.

Zuhâl yani Satürn Oğlak ve Kova burcunun yöneticisidir. Merrîh yani Mars da Akrep ve Koç burçlarının yöneticisidir. Mars, Yunan mitolojisindeki savaş tanrısı Ares’tir. Yönettiği burçların etkisi altındaki insanlar da kavgacı, mücadeleci, azimli olurlar. Zuhâl burçlardan Oğlak ve Kova burcu üzerinde etkilidir. Zuhâl’e ilişkin olanlar ahmak, cahil, korkak, hasis ve yalancı olurlar. Batıl inançlara ve hayale dalarlar. Ayrıca çelimsiz orta boylu, alnı dar, ufak gözlü esmer ya da solgundur. Saçları koyudur, genellikle siyahtır. Karakterleri başarılı, düzenli, gözü pek, çekingen ve çalışkandır. Namuslu, adil, sağlam fikirli, azla yetinen kişilerdir. Az konuşurlar, azla yetinen hünerli, gayretli insanlardır. Cedi (Oğlak) toprağa, Delv (Kova) ise havaya ilişkin olduğundan Zuhâl birinci ile olumsuz, ikinci ile olumlu yanlarını gösterir (And, 2018, s. 351-352)

Güneş’in Akrep burcuna girmesi rüzgarları getirir:

Çün güneş irişdi burc-ı ‘akrebe

Yıl ki_eser benzedi nîş-i ‘akrebe (Aİ/578)

Güneş Akrep burcuna erişti. Sanki akrebin kuyruğunda rüzgâr esti.

Güneş’in Akrep burcuna girmesi Ekim ayı sonlarıdır (23 Ekim), sonbaharın yaşandığı, havaların iyice soğumaya başladığı, kışın yaklaştığı dönemdir. Şair Güneş’in Akrep burcuna girmesini “akrebin kuyruğunda yel esti” ifadesiyle, güneye uzanan Akrep burcuna kuzeyden esen sert rüzgarları dile getirmiştir.

Akrep diğer burçlarla birlikte zikredilir:

Ol hameldür Sevr hem cevzâ-y-ıla

Dahı sertân u esed pes sünbüle

Dahı mîzândur u akreb kavs hem

Cedy ü delv ü hût ne bîş ü ne kem

Her birin burcun otuz kısım itdiler

Pes ol aksâma derec ism itdiler (Aİ/413)

O Koç, Boğa ile İkizler'dir. Sonra Yengeç, Aslan ve Başak ve dahi Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova, Balık ne eksik ne fazla tüm burçlar... Her bir burcu otuz kısma ayırıp her birine derece dediler.

Şair beyitte Koç'tan itibaren tüm burçları sıralamıştır. İlkbaharın başlangıcı olan Koç burcundan kış bitimi olan Balık burcuna kadar tüm burçlar görülmektedir. Şairin de ifade ettiği gibi on iki burç, otuz dereceye ayrılmış, toplam 360 derecelik bu daireye Zodyak kuşağı denmiştir.

Akrep burcu yönetici gezegeni Mars ve Mars'ın diğer evi olan Koç burcu ile birlikte zikredilir:

Bişinci gökde ârâm itdi Behrâm

Hameldür Akreb ile emirine râm (HŞ/500)

Mars beşinci felekte durdu. Koç ve Akrep onun emrine girdiler.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mars'ın beşinci feleğe hâkim olduğuna ve Koç ile Akrep burçlarını yönettiğine inanılırdı.

Memduh, mızrak kullanmakta o kadar mahirdir ki felekteki Akrep'i bile öldürebilir:

Sünüsü ejdehâsı oldukda pîçân

Olurdu 'akreb-i eflâk bî-cân (CH/362)

Kargısının ejderhası kıvrım kıvrım olduğunda felekteki Akrep bile öldü.

Şair memduhunun kargısını bir ejderhaya benzetmekte ve bununla gökteki akrebi bile öldürebileceğini ifade etmektedir. "Rumh", mızrak; "râmih" ise mızrak atan demektir. Çoban/Bootes takımyıldızındaki en parlak yıldıza Araplar Simâk'ür-râmih (yükselten, mızrak atan) adını vermişlerdir. Bir yaz akşamı gökyüzüne bakılacak olursa güneyden

kuzeye doğru sırasıyla Akrep, Çoban ve Ejderha takımyıldızları görülecektir. Şair takımyıldızlarıyla güzel bir tenasüp örneği sergilemiştir.

Sevgilinin saçları akrebe ve Akrep burcuna benzetilir:

Görelî zülfünü haddünde bildüm

Ki 'akreb mâh-ı tâbân menzîlidür (ŞD/109)

Zülfünü yanağında görünce anladım ki Akrep burcu, Ay'ın duraklarından biridir.

Sevgilinin yüzü Ay'a, yanaklara sarkan zülüfleri ise renk ve şekil yönüyle akrebe benzetilmektedir. Şair, sevgilinin yanaklarına sarkan zülüflerini gördüğünde Ay'ın Akrep burcuna girdiğini ve Akrep'in Ay'ın konaklarından olduğunu anladığını ifade eder.

Olur zülfüne el urmak kâr-ı düşvâr

Ki akreb-durur ol zülf-i siyeh-kâr

Çü ola burc-ı 'akreb mâha menzil

Olur iş ibtidâsı anda müşkil (CH/242)

Saçlarına dokunmak zor iştir çünkü o siyah saçlar akreptir. Akrep burcu Ay'a menzil olduğunda bir işe başlamak güçtür.

Beyitlerde, yukarıda anlatıldığı gibi sevgilinin saçlarının akrebe, dolayısıyla Akrep burcuna, yüzünün Ay'a benzetildiğini görmekteyiz. Aşığın sevgilisinin saçlarına dokunamaması Ay, Akrep burcundayken işlerin zorlaşması, işe başlamanın uğursuz olması inancına bağlanmıştır.

Süheyl'i saçı aldı ara yire

Yörenür bigi merkezi dâ'yire

Şu haletde her kim ki anı gördidi

Sanupdı ki ay akrebe girdidi

Eger ay akrebde olmayadı

Bu zahmetler anlara gelmeyedi (SN/306)

Saçları Süheyl'i sanki bir daireymiş gibi tam ortasına alıp çevreledi.

Bu halde onu kim görse Ay'ın Akrep burcuna girdiğini düşünürdü.

Ay akrep burcunda olmasaydı eğer, bu sıkıntılar onlara gelmezdi.

Yukarıda beyitlerde de Ay-yüz, saç-akrep benzetmesini görülmektedir ve âşıkların başına gelen kötü haller yine Ay'ın Akrep burcuna girmesine bağlanmaktadır.

İçinde akrep geçen beyitlere baktığımızda Akrep burcunun saçla benzetildiği, sevgilinin yüzüne teşbih edilen Ay ve Ay'ın menzili olması ile birlikte anıldığı, uğursuz sayıldığı, insanlara eziyet çektiği, yine sevgilinin saçına benzetilen sümbül ile mukayese edildiği, akrep iğne ve zehri ile birlikte ağyara benzetildiği, Koç ile ortak Başak ile ise zıt anlama gelecek şekilde kullanıldığı, yönetici gezegeni Mars ile beraber yer aldığı, Çoban ve Ejderha gibi takımyıldızlarla birlikte zikredildiği görülür.

4.10. YAY-KAVS-SAGİTTARIUS (22 KASIM-21 ARALIK)

Gökeşleğinin güneyinde burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. Nişancı, Kavis, Râmî, gibi adları da vardır. Takımyıldızın bu biçimde adlandırılmasında vurgu okçuda değil yaydadır (Pultar, 2007, s. 113). Grek mitolojisine göre Yay, *Kentaurların* (yarı insan, yarı at) babası, avcılığa düşkün *Krotus*'tur. Türk mitolojisine göre Yay burcu, Terazi burcunu oluşturan geyikleri kovalayan, başı insan, gövdesi at olan avcıdır. Bu Kentaur anlayışı her türlü dış tesirden uzak, Kuzey-Sibirya'ya aittir (Ögel, 2020, s. 260).

Yay, ateş üçlüsünden doğulu bir burçtur. Ateşli, sıcak ve kurudur. Eril ve gündüz burçlarındandır. Fevri, değişken, çift vücutludur. Objektif, dışa dönük, asil ve azametlidir. Ağzı sıkı, liberal, hilekâr, önyargılı, matematiğe yetenekli, sporcu, hoşgörülü, iyimser, esnek incelemeci, cömert, kardeşlerine ve arkadaşlarına değer veren, dikkat çekici, meseleleri karmaşık yöntemlerle halleden kişiler olurlar. Dağınık, gerçeklerden uzak, abartıya kaçan, sözünü tutamamak, patavatsızlık gibi haller bu burcun olumsuz özellikleridir (Döşer, 2020, s. 190-191).

Yay burcu insanların temel hedefi hayatın manasını keşfetmektir. Bunu da başka hayatlara, başka ufuklara açılarak ve kendi yaşam deneyimiyle uzmanlaşarak elde edebilir. Yay burcu için bu yolculukta anahtar kelime tecrübedir. Kendi potansiyelini ortaya koyup, mutlu olabilmesi için kitaplardan okuduğu hayat felsefeleri işine

yaramaz. Ancak kendi hayatını kendisi tecrübe ederek hayatında bir anlam duygusu ve kendine özgü bir felsefe oluşturabilir (İlhan, 2004, s. 65).

Güneş Yay burcundayken dünyaya gelenler ümitli, şanlı, vefalı, işgüzar, faal, aşk ve sevgide coşkun olmaya meyillidirler. Özgürlük ve serbestliği severler, felsefeye meraklıdır. Bu burçta doğanlar insanların zayıf noktalarını görme konusunda çok yeteneklidir (Pakalın, 1983, s. 216).

Şekil 12: Jüpiter ve Yay takımyıldızı

Bu burca *Burc-ı kemân, Hân-ı kemân* da denilir. Edebiyatta, yöneticisi Jüpiter ve ok ile birlikte yer alır. Ay bu burca gelince hamama gitmek, kimya ile ilgilenmek, doğan avlamak, cinsel ilişkide bulunmak, bina yapmak, ilaç içmek, düşmana mektup yazmak, düşmana saldırmak olumlu yorumlanmıştır. Minyatürlerde yarı insan yarı at, elinde yay ve ok tutan bir canlı (Kentauro) olarak gösterilir (And, 2018, s. 344).

Yay, şiirlerde yöneticisi Jüpiter ile bazı burçlar ve gezegenlerle birlikte anılır.

Müşterî ılduzu budur gökde 'âyân

Kavs u Hûd anun evidür bî-gümân (MT/177)

Gökte ayan beyan görünen Jüpiter gezegenidir, Yay ve Balık burçları onun evleridir.

Jüpiter gökyüzünde rahatlıkla seçilebilen bir gezegendir, Yay ve Balık burçlarının da yöneticisi odur.³³⁰

Güneş'in Yay burcuna girmesiyle kış mevsimi hissedilmeye başlar:

³³⁰ İlgili diğer beyitler şunlardır: Kavs-ile Hût niçe ki ola Müşterî evi/Madam ki ola Güneşe beytü' ş-şeref Hamel (AD/139) Güneş yüzi hamelledür ü bedri kavse irişdi/Kanı Behrâm-ı çûbîn ki yürekde egleye tûrin (KB/362) Kavs burcından zerrîn-siper/Toldı yir dürci sade f bigi güher (Aİ/202) Güneş ü ay u tûr ile zühre/İtmîş uş kavsde kırân didiler (KB/502)

Kavs burcın çün Güneş kıldı mekân
Zemherî ohına kurıldı kemân (Aİ/599)

Güneş Yay burcunu kendine mekân yaptı. Kara kış oku yaya çekildi.

Şair Güneş'in Yay burcuna girmesiyle kışın en sert günlerinin geldiğini ifade etmektedir. Mevsimin insanın içine işleyen soğuklarını da zemherî oklarına benzeterek yay-ok ilişkisi kurmaktadır.

Felek, Yay burcunu kullanarak insanlara kader ve kaza okları atar:

Ol havf gitdi kim kader-endâz-ı kavs-i çarh
Sehm-ile bize atduğı tîr-i hadeng-idi (AD/198) (CH/397)

O korku gitti ki kader okları atan felek yayının bize attıkları çeşitli oklardı.

Şair insanların hayatları boyunca yaşadığı iyi veya kötü şeylerin, yani kaderlerinin, feleğin kaza oklarından kaynaklandığını, kendisine ise felekten sadece can yakıcı oklar isabet ettiğini ifade etmektedir. Şair, kadere rıza ve teslimiyetle artık ondan gelecek oklardan korkmadığını da belirtir. Ayrıca *sehm*, ok anlamına geldiği gibi *Okçuk*, *Sagitta* takımyıldızının da adıdır (Pultar, 2007, s. 79). Kavs, felek-sehm- endaz- tîr ve hadeng kelimeleriyle şair güçlü bir tenasüp kurmaktadır.³³¹

Yay burcu ve Hilal, sevgilinin kaşlarına benzemeye çalışır, ama güzellikte ona yaklaşamaz. Bazı beyitlerde göz, kirpik gibi güzellik unsurları da sevgilinin yay kaşlarına eşlik eder:

İder hisâb ki ire kaşun kavsine Hilâl
Kejdür anun hisâbı vü yanlış gümânı var (AD/313)

Hilal, kaşlarının yayına erişme hesapları yapar. Lakin onun hesabı bozuktur, düşüncesi hatalıdır.

Hilal ve yay-kemân, klasik şiirde sevgilinin kaşlarına sıklıkla benzetilen unsurlardır. Yay burcu ise Ay'ın konaklarından. Şair, Ay'ın on iki burcu gezerek Yay burcuna ulaşmasını, Hilal'in sevgilinin yay gibi kaşlarına özenmesine bağlamaktadır. Hilal'in

³³¹İlgili diğer beyitler şunlardır: Bercîs tutar elde kalem tîr ile şihâb/Mirrîh cengi gibi atar cinniye hadeng (ŞD/75) Nevâ-sâz itdi kavsine zihî tîr/Siper saldı yire çerh-ı cihân-gîr (HH/240) Bana göstermesün Hak ol zemânı/Ki kaddüm tîr ide çerhun kemânı (HH/252) Kemânın çek elinden çerh-ı pîrûn/İrür hançer-zenî çeşmine tîrûn (HH/256) 'Aceb bu çerh neçün tîr ide kemâne beni/Ki âsumândan irürmişdür âsitâne beni (HH/261)

hesabının eğri olmasından kasıt ise, sevgilinin kaşları her zaman yay gibi, muntazam ve güzelken Ay; İlk dördün, Dolunay, Son dördün gibi şekillerde görünür.³³²

Elinde yayı ile sultanlar, Ay'ın Yay burcuna girmesine benzetilir:

Elin urdı kemâna ol zamân şâh
Diyeydün ki irdi Kavsun burcına Mâh (CH/150)

O zaman şah, elini yayına attı. Sanki Ay, Yay burcuna girmişti.

Sultan ve şehzadelerin Ay ve Güneş'e benzetilmesi yaygındır. Cesur ve güçlü savaşçılar olan sultanların yaylarını kullanması Ay'ın Yay burcuna girmesine benzetilmektedir. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ay Yay burcunda iken düşmana saldırmak uğurludur³³³ (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 142).

İki sultanın bir araya gelmesi de Ay'ın Yay burcuna girmesine benzetilir:

Görüşüp kocardı Cihân-şâhı o şâh
San ki kavsun burcına girdi o mâh (AC/288)

Peri padişahı, Cihan-şâh ile görüşüp onu kucakladı. Sanki Ay, Yay'ın burcuna girmişti.

Şair bu beyitte Cihân-şâh'ı Ay'a, peri padişahını veya onun sarayını da Yay burcuna benzetmektedir. Padişahın veya sarayının Yay burcuna benzetilme sebebi bu burcun talihli olmasıdır (Levend, 1984, s. 207).

Yay burcu, Aslan burcu ile av tasvirlerinde yer alır:

San oldı şems burcı kavse mâil
Haseddendür esed mâha mukâbil (HŞ/132)

Sanki Aslan burcu Yay'a meyletti. Aslan'ın Ay'a karşıt olması kıskançlıktandır.

Beyitte kendisine saldırmak üzere koşan bir aslanı Şîrîn'in yay ve okuyla vurması betimlenmektedir. Şair aslanı Aslan burcuna, Şirin'i ise Yay burcuna, ikinci mısradaki

³³² İlgili diğer beyitler şunlardır: Ol kim Hilâle benzede kaşun kemânını/Kejdür hayâli gerçi ki bârîk-bîn ola (AD/233) Kavsın hilâl kaşuna teşbîh eylemiş/Kejdür hisâbı nirede kim seyr-i Mâh ola (AD/237) Kaşyile gözi tek görmedüm dahi yay u oh/Felekde kavs ile tîrûn boyını düzelden (KB/130) Kaşların kavs-ı felek didiler ise ne ola/Vesme-i nîlisine tîr-i semavî didiler (KB/264)

³³³ İlgili diğer beyitler şöyledir: Bir hadeng ohı-y-la yayın çekdi şâh/Sanasın kim burc-ı kavse girdi Mâh (Aİ/181)

ise Şirin'i Ay'a benzetmektedir. Ayrıca Aslan ve Yay burçları ateş grubuna mensup olduklarından aralarında olumlu bir açı vardır. Aslan'ın Ay'a mukabil olması ise aralarında 180 derece açı olduğunu, yani karşıtlık olduğunu, bunun sebebinin de Aslan'ın Ay gibi Şirin'i kıskanması olduğu ifade edilmektedir.

Beyitlere baktığımızda Yay burcunun Jüpiter, Güneş, Ay, Mars gibi gezegenlerle ve Koç, Aslan, Balık ve Sehm-Okçuk takımyıldızı ile birlikte yer aldığını görmekteyiz. Yay burcunun feleğin kaza oklarını attığı gibi, av silahı olarak da kullanıldığı, elinde yay ve okuyla sultanların bu burca benzetildiği, iki sultanın bir araya gelmesinin de Ay ve Yay burcunun buluşması olarak hayal edildiği, Hilal ile birlikte sevgilinin kaşlarına benzetildiği, Güneş'in Yay burcuna girmesiyle kışın en soğuk günlerinin yaşandığı da beyitlerden elde ettiğimiz bilgilerdir.

4.11. OĞLAK-CEDÎ-CAPRICORNUS (22 ARALIK-19 OCAK)

Oğlak, gökeşleğinin güneyinde, burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldız. *Teke*, *Büz*, *Büzgâle-i felek*, gibi isimleri de vardır. Bilinen en eski takımyıldızlardan olup balık kuyruklu bir keçi olarak tasvir edilir. Yunan mitolojisine göre Titanlardan *Tyfon*'un saldırısından kaçan *Doğa Tanrısı Keçi Pan*, panik halinde suya atlayıp balık olur ama üst kısmı keçi olarak kalır. Daha sonra Zeus'a yardım ettiği için göğe yerleştirilir (Pultar, 2007, s. 79). Bir diğer rivayete göre bu keçi tanrı Pan değil, arı *Melissa* ile Zeus'u besleyen keçi *Amalthea*'dır (Powell, 2018, s. 110,394).

Bu takımyıldız, aslında bir keçi suretini andırmaz. Oğlak, Satürn'ün evi, Mars'ın şerefi, Ay'ın vebali, Jüpiter'in hubûtudur. Kış burcudur, renklerden siyaha, insanlardan kale muhafızları, emirler ve şeyhlere aittir. Bu burca mensup olanların mizaçları yalancı, unutkan ve hilekârdır (Pakalın, 1983, s. 267).

Oğlak geceye ait, soğuk ve kuru, toprak üçlüsünden, dişil bir burçtur. Bu burçta doğanlar öznal, öfkelenmeye meyilli, dikkatli, kendini beğenmiş, vefasız, aceleci, değişken, endişeli, kavgacı, fikrinde inatçı, oyunları ve hayatı seven, sanatkâr ve unutkan, planlamada iyi icraatta çok kötü insanlar olur (Döşer, 2020, s. 193).

Şekil 13: Oğlak takımyıldızı

Bu burç Satürn'ün evi olduğundan şiirlerde birlikte anılırlar. Eski metinlerde *Cedy* olarak da yazılır. Ay Oğlak burcuna girince sefere çıkmak, ava gitmek, ulu kişileri görmek, bina yapmak, mektup yazmak, ata binmek, elçi göndermek olumlu yorumlanır. Minyatürlerde oğlak veya yarısı balık bir oğlak şeklinde gösterilir (And,

2018, s. 345).

Oğlak burcunda yirmi sekiz yıldız olduğuna inanılırdı:

Cedyde vardır yigirmi vü sekiz
Delvde var kırh anı key anlanız (Aİ/430)

Oğlak'ta yirmi sekiz yıldız, Kova'da ise kırk tane yıldız olduğunu anlayınız.

O dönemin şartlarında müneccimler yirmi sekiz yıldız gözlemlemiş olsa da günümüzdeki gelişmiş teleskoplarla bu sayı seksenin üzerine çıkmıştır.

Oğlak; Koç, Boğa ve Balık burcu ile besi hayvanı olması yönünden şiirlere konu olur:

Bu niçe sırdur u âhır ki hırsunun karnın
Toyırılmaz hamel ü sevr ü cedy ü delv-ile hût (AD/266)

Bu nasıl sırdır ki mideni (ve gözünü) doyurmaya Koç, Boğa, Oğlak, Kova ve Balık bile yetmez?

Oğlak, Koç, Boğa, Balık burçlarını, birer av ve besi hayvanı olmaları yönünden ele alınmaktadır. İnsanoğlu o kadar aç gözlüdür ki koskoca âleme sahip olmak bile onun gözünü doyurmaz.

Oğlak burcu, Boğa burcu ile birlikte av hayvanı olarak hayal edilir:

Şihâb itmege sevr ü cedî nahçîr
Benât-ün-na'ş yay ile atar tûr (HŞ/242)

Benât-ün-na'ş, Boğa ve Oğlak'ı avlamak için meteorları ok atar gibi atar.

Benât-ün-na‘ş, Büyükayı takımyıldızının bir kısmını oluşturan bir yıldız kümesidir. Şair Oğlak ve Boğa burçlarını, Büyükayı’nın avlamak istediği hayvanlara benzetirken yay ve ok gibi aynı zamanda takımyıldızı olan av silahlarını ve meteorları da kullanarak renkli bir tablo çizmektedir.³³⁴

Oğlak burcu şiirlerde kışı ve ölümü simgeler:

Vaslun şu’â’ı mürdeyi ger zinde kılmaya

Bu fasl içinde bellü durur cedy olur hamel (KB/5)

Sana kavuşmanın ışığının ölüyü diriltmemesi mümkün değil. Bu mevsimde bellidir ki Oğlak, Koç olur.

Şair, Oğlak burcundan sonra Koç burcunun, yani kıştan sonra baharın gelmesini ölümden sonra dirilmenin de mümkün olmasına misal getirmektedir. Sevgiliye kavuşmak ölü gönlü canlandırır, kış uykusuna yatmış tabiata baharı getirir. Koç burcunun baharı getirmesi, Güneş’in şeref burcu olması dolayısıyla güzelliklerle anılması, Oğlak burcunda yerini kışa ve kasvete bırakmıştır. Bu açıdan Koç ve Oğlak arasında tezat bulunmaktadır.

Beyitlere baktığımızda Oğlak burcunun yirmi sekiz yıldızı olduğunu, Kova, Yay, Koç, Boğa, Balık, Büyükayı, Okçuk gibi takımyıldızlarıyla birlikte yer aldığını görmekteyiz. Oğlak, av ve besi hayvanı olması ve kış mevsimini, dolayısıyla ölümü çağrıştırması yönüyle de şiirlere konu olmaktadır.

4.12. KOVA-DELV-AQUARIUS (22 OCAK-18 ŞUBAT)

Delv, Arapça *kova* demektir, bu takımyıldız kovaya benzediği için bu ismi almıştır (Pakalın, 1983, s. 423). Kova, gökeşleğinin güneyinde burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. *Saka*, *Könek* gibi isimler de verilir. Bu burç, Babillilerden beri bir kaptan su döken genç bir adam olarak görülmüştü. İnsan biçimini kullanamayan İslam müneccimleri yalnızca kabı ön plana çıkarmışlardır. Yunan mitolojisine göre bu takımyıldız tanrılara su sunma görevini yerine getirmek üzere Zeus’un kartalı tarafından kaçırılan *Ganimede* (Ganymede) adlı ölümlü bir genci gösterir (Pultar, 2007, s. 62) (Powell, 2018, s. 394).

³³⁴ İlgili diğer beyitler şunlardır: Ne tîri kim atar çerhun kemânı/Olurdı Cedy anun gevher-feşânî (HH/199)

Kova, hava üçlüsünden, sıcak ve nemli, gündüzel ve eril (müzekker-i nehârî), sabit, rasyonel, umutlu, entelektüel ve batılidir. Yenilik çıkarma, icat etme, gözlemleme eğilimindedir. Objektif, dışa dönük, iyiye eğilimli, iffetli, zenginliğe istekli, asalete hevesli, kötü kalpli, üşengeç, sakın ve huzurlu, işle ilgili konularda çok endişeli, ailesinden nefret eden, değişime kapalı, sabit fikirli, ispiyoncu ve kıskanç kişilerdir (Döşer, 2020, s. 197-198).

Bizanslı şair ve müneccim *John Kamateros*'a göre Kova burcunun ilk dekanında doğanlar bencil ama dürüst ve onurlu olur. Kadınlarla araları iyidir. Kendi çocuklarının ölümünü görürler. İkinci dekanda doğanlar oldukça sefildirler, çocuk sahibi olmamak onlar için daha iyidir. Denizlere yelken açıp dünyayı dolaşabilirler. Üçüncü dekanda doğanlar için Jüpiter diğer insanları idare etme kabiliyeti verir. Sarımsı bir tenleri ve

(Uğur, 2013, s. 45) çok sayıda çocukları olur.

Şekil 14: Kova takımyıldızı

Bu burca *Sakibü'l-mâ* da denilir. Ay, Kova burcuna gelince bahçeyle ve tarımla uğraşmak, içki içmek olumlu yorumlanmıştır. Minyatürlerde elindeki kaptan su döken ya da kuyudan su çeken biri olarak gösterilir (And, 2018, s. 346).

Kova, yönetici gezegeni Satürn ve Satürn'ün diğer hanesi olan Oğlak burcu ile birlikte anılır:

Yidinci gökde Keyvân pertevdür

Ki anun cedy delv ile evidür (HŞ/500)

Yedinci gökte Satürn parıldar ki onun evleri Kova ve Oğlak'tır.

Eski müneccimlere göre Satürn yedinci feleğe hâkimdir, evleri de Oğlak ve Kova'dır. Modern astrologlara göre ise Kova'nın yöneticisi Uranüs'tür (Döşer, 2020, s. 196).³³⁵

Kova burcu, simgesi olan kova işleviyle kullanılır:

³³⁵ İlgili beyitler şöyledir: Cedy ü delvi evler eylendi Zuhâl/Burc ola Merrîhe 'akreb hem hamel (MT/177) Cedyde vardur yigirmi vü sekiz/Delvde var kırk anı key anlanız (Aİ/430)

Gele ol Delve gire şâh şöyle kim mâh
Çün olam delve geldüğünde âgâh (CH/283)

Ulu delv-idi girdi ana ol şâh
Anı yokarı çekdürdi ol yüzi mâh (CH/285)

O şah gelip Ay'ın Kova burcuna girdiği gibi kovaya girsin. Şah kovaya geldiğinde haberim olsun.

Büyük bir kovaydı, şah içine girdi. O Ay yüzlü, şahı yukarı çekti.

Hikâyede bir sarayda gözetim altında tutulan Hurşid'e ulaşmak isteyen Cemşid'in, sarayın su ihtiyacını karşılayan kuyudaki büyük kovaya binmesi anlatılmaktadır. Cemşid kovaya bindikten sonra yukarı çekilip sevgilisine kavuşacaktır. Cemşid'in kovaya binmesi Ay'ın Kova burcuna girmesine benzetilmektedir. İkinci beyitte şair doğrudan Kova burcunu telaffuz etmese de Hurşid için Mâh/Ay ifadesini kullanarak yine Kova burcunu çağrıştırmaktadır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi bu burcun simgelerinden biri kuyudan su çeken bir kişidir. Şair de bize bu tabloyu kelimeleriyle resmetmektedir.

Beyitlere baktığımızda Kova'nın Satürn'ün evi olması ve kuyudan su çekme aleti olarak âşıkların kavuşmasına aracılık etmesi yönleriyle ele alındığını görmekteyiz. Kova ayrıca Ay ve Oğlak burcu ile de birlikte zikredilmektedir. (Ayrıca bkz. Akrep, Oğlak)

4.13. BALIK-HÛT- PİSCES (19 ŞUBAT- 20 MART)

Latince Pisces (balıklar) burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. *Hût-i gerdûn* (feleğin balığı) da denilir. Yunan mitolojisine göre güzellik tanrıçası *Afrodite* ve oğlu, aşk tanrısı *Eros*, ateş ve alevler içinde yaşayan dev ejderha *Tyfon* ile karşı karşıya kalır. Anne ve oğul ondan kurtulmak için el ele tutuşarak balık biçimine dönüşür ve suya dalarlar (Pultar, 2007, s. 15). Eski astrologlar Balık burcu için Yunan kökenli olmayan, *Aphrodite* ile özdeşleştirilen Asur kraliçesi *Atargatis*'i (Derceto) kaynak olarak kabul etmiştir (Powell, 2018, s. 394).

Mezopotamya’da ilk dönemlerden itibaren tanrılara balık sunuluyordu. Balık, bilge su tanrısı Enki ile ilişkilendiriliyordu ve balıklar da bilgeliği simgelerdi (Black ve Green, 2017, s. 59).

Balık, Hristiyanlıkta da önemli bir figürdür. MÖ 50 ile MS 150 arasındaki Mesihçiliğin sebeplerinden biri de astrolojik çağ olarak Koç burcundan Balık burcuna geçilmiş olmasıydı. Yine Eski Ahit’te ve Eski Mısır’da balık önemsizken İncil’de çok önemlidir. Hz. İsa’nın en önemli havarileri balıkçı idi. Daha dikkat çekici olanı Yuhanna’ya göre Hz. İsa simgesel anlam taşıyan son yemeğinde havarilerine balık vermişti. Bu inanç Hz. İsa ve Hristiyanları temsil etmek için neden balık simgesi kullanıldığını açıklamaktadır. Hz. İsa ile ilgili Koç burcuna özgü Koç-kuzu simgelerinin aynı ölçüde güçlü olmasına rağmen balık ya da hususi olarak söylemek gerekirse Balık burcunun işareti gibi iki balık kullanılması Hristiyanların kendilerini ve başkalarının onları Balık Burcu çağındaki yeni dinin izleyicileri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır (Bernal, 2016, s. 184-188).

Hût Arapça “balık” demektir. Balık burcunun Yönetici gezegeni Jüpiter’dir. Güneş bu burçtayken doğanlar dış tesirlere karşı çok hassastır. Medyumluğa yararlar. Cesaretleri çabuk kırılır ve bu onları endişe ve ümitsizliğe sevk eder. Endişe ve ıstıraptan kurtulurlarsa iyi huylu, sevimli, hayvanların ve kimsesizlerin yardımına koşarlar. Bazıları yalancı, aldatıcı ve pek kurnaz oldukları gibi bazıları namuslu ve dürüst olur (Pakalın, 1983, s. 859).

Modern astrolojiye göre Balık burcunun yöneticisi Neptün’dür. Bu burca mensup olanlar duygusal, öznel, içe dönük, iyiye meyilli, cömert, zarif, tutkulu, düşüncelerinde değişken, iş konusunda orta halli, hilekâr, aldatıcı hataya meyilli, unutkan, ahmak, dengesiz, kararsız, gurursuz, şehvet düşkün, popüler kişiler olurlar (Döşer, 2020, s. 200).

Mistik, hayalci, şair, kâhin, romantik, hayırsever, kurban arketipini temsil eder. Bu burç evrenle bütünleşme peşinde olan bir burçtur. Onun için sevgiyi, şefkati, merhameti temsil eder. Balık burcunun hedefi kendini, kişisel egoyu ve onun getirdiği sınırlamaları aşmaktır. Balık burcu kaçışın burcudur. Bu burcun tesirindeki insanlar yapması gerekenleri yapmaktan ve burnunun ucundaki gerçekle yüzleşmekten kaçtığında hayal dünyasına, uykuya veya alkole sığınır (İlhan, 2004, s. 73-74).

Şekil 15: Jüpiter ve Balık takımyıldızı

Bu burca *Burc-ı mâhî* ya da *Hût-i felek*, *Kevkebestü's-semekeyn* de denir. Ay Balık burcuna girdiğinde hamama gitmek, şeyhleri, din adamlarını görmek, ilaç içmek, yüksek makamlardan istekte bulunmak, Allah'a ibadet etmek, dostları çağırarak, tarımla uğraşmak olumlu yorumlanmıştır. Minyatürlerde yöneticisi Jüpiter ile birlikte gösterilir (And, 2018, s. 347).

Balık burcu, Koç ve Başak burcu ile beraber, sultanların hâkimiyet sınırını çizer:

Sıfr-ı hamelden olsun i şeh hükmüne mutî³³⁶

Tâ pâ-yi hût her ne ki var ekser ü ekal (AD/139)

Ey şah! Koç'un sıfır derecesinden, Balık burcuna kadar her şey senin emrine itaat etsin!

Koç burcundan Balık burcuna kadar ifadesi, tüm Zodyak halkasını kapsamaktadır. Türk hükümdarlık anlayışı da bütün cihana hâkim olma temellidir. Şair, Emir Süleyman için yazdığı methiyede, felekleri ve içindekileri de ona kul eylemiştir.³³⁶ (bkz. Simâk-ı Azel)

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi Balık ve Koç burcu bu kez insanın ulaşabileceği en yüksek mertebeleri anlatmak için kullanılır:

Gelür elden ki iresin cehd-ile bir menzile kim

Kala ayahların altında hamelden tâ hût (AD/265)

Elinden geldiğince azimle öyle bir menzile ulaş ki Koç'tan Balık'a kadar her şey ayakların altında kalsın.

³³⁶ Ne güneşsin i dilber simâk ile semekden/Ki toğmadı bir ay sinün gibi felekden (KB/480) İrüp çetir-i siyâhı re's-i hâke/Siyâh idi semekden tâ simâke (HH/199) Semekden ger ire başun simâka/Düşersin katre gibi sonra hâke (HH/98) Bu nicesi sun' olur kıl nazar/K'ola âteş suda olan cânavar/Od-ıla yili su eyler suyu hâk/Tolu kudretdür semekden tâ-simâk (Aİ/520)

İnsanın manevi mertebesi alçaklardan daha alçak (esfel-i safilin) olabildiği gibi feleğin en yüksek yeri de (a'lâ-yı illiyyin) olabilir. Şair memduhunun makamının sekizinci felekteki burçlardan bile yüksek olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca gel-, kal- ve el, ayak kelimeleri ile güzel bir tezat örneği sergilemektedir.

Balık burcu, *Burc-ı mâhî* şekliyle, Mâh/Ay ile cinaslı olarak kullanılır:

İrişmiş idi mâhî burcına mâh

Ki agdı tahta mâh-ı hüsrev-i şâh (HŞ/289)

Ay yüzlü Hüsrev Şah tahta oturmuştu, sanki Ay Balık burcuna erişmişti.

Şair, Hüsrev'i Ay'a, tahtını Balık burcuna, Hüsrev'in tahta oturmasını ise Ay'ın Balık burcuna girmesine benzetmektedir. Nitekim Ay'ın Balık burcu üzerindeki üç menzili de uğurludur (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 143) ve şair Hüsrev'in tahta çıkışının hayırlara vesile olacağını ifade etmektedir.

Balık burcu ile alakalı beyitlere baktığımızda Balık burcunun Koç ile beraber hâkimiyet ve mertebe sınırı belirlemek için kullanıldığı, sultanların tahtına benzetildiği, *mâhî-mâh* kelimeleriyle cinas unsuru olarak yer aldığı görülmektedir. (Ayrıca bkz. Yay)

SONUÇ

Astroloji tarih boyunca tüm medeniyetlerde olduğu gibi Türklerde de büyük merak uyandırmış, Türkler gök cisimlerine Ay dede, Çolpan, Bakırsokum, Erentüz gibi isimler ile sıfatlar vermiş ve bunlara dair hikayeler üretmiştir.

Anadolu sahasında gelişen Türk edebiyatının ilk temsilcileri de şiirlerinde astrolojinin temel unsurlarını kullanmışlardır. Hayata ve içinde bulunduğumuz alemdeki hiçbir şeye kayıtsız kalmayan şairlerimizin astroloji gibi bir ilme şiirlerinde yer vermemeleri düşünülemezdi. Nitekim şairler astrolojiye dair olguları ince hayaller ve söz sanatlarıyla şiirlerinde işlemiştir.

Türk şairleri, temeli Aristo ve Batlamyus'a dayanan Yer merkezli evren anlayışını kabul edip şiirlerinde buna yer vermiştir. Buna göre Yer evrenin merkezindedir, dokuz kat gök Yer'i soğan halkaları gibi sarar, birinci felekten yedinci feleğe kadar her felekte bir seyyâre yer alır.

Astroloji klasik Türk şiiri için paha biçilmez bir hazinedir. Gezegenlerin hem güzellikleri hem de yükseklik ve yücelikleri şairlerin en çok dile getirdikleri aşk ve övgü kavramlarını ifade etmede biçilmiş kaftandır. Nitekim gök cisimleri güzellik, yücelik, iyilik, kötülük, eğlence, savaş, huşu ve korkuyu bir arada ihtiva etmektedir.

Şairler eserlerinde felek-seyyâre-burç gibi temel astroloji kavramlarının haricinde retro, Ay düğümleri, tutulmalar, sabit yıldızlar, açılar, kavuşumlar, karşıtlıklar, şerefte ve vebâlde olmak gibi neredeyse tüm astroloji terimlerini edebi bir malzeme olarak kullanmaktadır.

Klasik dönem öncesinde vücut bulan edebi metinlere genel olarak bakıldığında tüm şairlerin şiirlerinde astrolojik tabir ve nesneleri teşbih unsuru olarak kullandıkları görülür. Bununla beraber özellikle Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î, Kadı Burhaneddin ve Şeyhî astroloji ve mitolojiye olan ilgileri ve konuya hâkim olmalarıyla dikkat çekmektedir. Ahmedî ve Aşık Paşa ise şiirlerinde astrolojiyi hem edebi bir malzeme olarak ele almakta hem de şiiri astroloji öğretmek için bir araç olarak kullanmaktadır.

Yine Ahmedî'nin gezegenleri Allah'ın ve Hz. Muhammed'in emrinde birer melek olarak tasavvur etmesi şairin astroloji ile İslam'ı barıştırma, böylece daha çok insana astroloji ilmini öğretebilme gayreti olarak değerlendirilebilir.

Astrolojinin temel konusu olan felekler, şiirlerde çok çeşitli benzetme ve hayallere konu oldukları gibi şairlerin başlarına gelen felaketlerden birinci derecede sorumlu tutulurlar.

Seyyâreler, astroloji sahnesinin aktörleri ve en önemli unsurları olarak şairlerce en çok dile getirilen, söz sanatlarına konu edilen göksel varlıklardır. Özellikle Ay ve Güneş yeryüzünün ve astrolojinin Işıklar'ı oldukları gibi şiirin de ışıklarıdır ve şairlerce en çok kullanılan teşbih ögesidirler.

Yıldızlar, gezegenlerden sonra insan kaderi üzerinde en tesirli olduğuna inanılan fakat maalesef şimdiye kadar yapılan çalışmalarda oldukça ihmal edilen göksel kürelerdir. Tezimizde yıldızlara dair astronomi ve astroloji bilgileri verilerek hem yıldız isimlerinde yaşanan karışıklık giderildi hem de beyitlerdeki manalar açıklığa kavuşturuldu.

Şiirimizde kullanılan astrolojik terimlerin dört ayağından sonuncusunu oluşturan burçlar da şairlerce çok renkli hayallere konu edilmiştir. Burçlarla alakalı söz sanatlarını daha iyi açıklayabilmek adına bunların mitolojide, çeşitli kültürlerin inançlarında ve astrolojide neleri ifade ettiklerine dair kapsamlı bilgiler verildi.

Şiirlerde astroloji çalışmanın güçlüklerinden biri astrolojinin gizemli ve derin dünyasının anlaşılmasındaki zorluktur. Nitekim şiirlerde çokça kullanılan Yay, Ok, Kartal, Karga, Ejderha gibi takımyıldızların varlığını ve hususiyetlerini, bunların mitolojik arka planlarını, insan kaderi üzerindeki tesirlerini bilmeden bu kavramların yer aldığı beyitleri yorumlamak hayli güçtür.

Şairlerin astroloji bilgilerini ve sanatlarını yansıttıkları bu şiirleri gerçek anlamda kavrayabilmek için onlar kadar sanatçı olmak zorunlu değilse de en az onlar kadar bilgili olmak mecburidir. Bu sebeple yetersiz bir astronomi, mitoloji ve astroloji bilgisiyle yapılacak şiir yorumları ve açıklamaları şiirlerin derinine nüfuz edemeyip yüzeyde kalacak ve hatta şiirlerin yanlış yorumlanmasına sebep olacaktır.

Astrolojinin özellikle sık zikredilmeyen kimi konularının yeterince bilinmemesi kimi şiirlerin okunmasında ve anlaşılmasında birtakım yanlışlıklara neden olmuştur. Daha önce yapılan gerek metin neşri gerek tahlil çalışmalarında özellikle yıldız ve takımyıldız isimlerinde karışıklık olduğu, bunların birbiriyle karıştırıldığı, bazılarında ise okuma farklılıkları görülmüştür. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda temel astronomi kaynaklarına yönelmek bu karışıklığın ortadan kaldırılmasına fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağar, M. (2006). İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2), 195-214.
- Ak, M. (2000). İklim. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 28-30) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akalın, M. (Haz.) (1975). *Ahmedî: Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Akdoğan, Y. (Haz.) (2011, 6 23). *Ahmedî Divanı*. Ankara, Türkiye: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Akdoğan, Y. ve Kutsal, N. (Haz.) (2019, 6 23). *Ahmedî: İskendernâme*. İstanbul, Türkiye: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- Alpay Tekin, G. (Haz.) (1992). *Ahmed-i Dâî: Çengnâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Cambridge, ABD: Harvard Univ.
- And, M. (2018). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arat, R. R. (Haz.) (1998). Yusuf Has Hâcib: *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Arık, F. Ş. (1995). Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1-50.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- Aveni, A. (2019). *Yıldız Hikayeleri Dünya Kültürlerinde Takımyıldızlar*. (E. Gökyaran, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bahadır, S. C. (2012). *16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul.
- Bakkal, A. (2017). *İslam Astronomi Tarihi*. İstanbul: Rağbet.

- Bernal, M. (2016). *Kara Atena Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985*. (Ö. Buze, Çev.) Ankara: Kaynak.
- Biltekin, H. (Haz.) (2018, 7 12). *Şeyhî Divanı*. Ankara, Türkiye: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Black, J. ve Green, A. (2017). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Köprü Kitapları.
- Boratav, P. N. (2020). *Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu.
- Bottero, J. ve Kramer, S. N. (2017). *Mezopotamya Mitolojisi*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2014). Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale. *Turkish Studies*, 131-143.
- Caran, M. (2003). *Divân Şiirinde Kozmik Unsurlar (Yayımlanmamış YL Tezi)*. Elazığ.
- Cığa, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Yayımlanmamış YL Tezi)*. Diyarbakır: Eğitim Bilimleri Ens.
- Copernicus, N. (2017). *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine*. İstanbul: Türkiye İş Bankası,
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi.
- Çetinkaya, Y. (2018). Gezegenlerin Hareketinden Mûsikî Nağmelerine. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 6(1), 1788-1804.
- Demirci, K. (1992). Burç. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 421-422). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Deniz, S. (1992). *16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (Haz) (1991). *Hoca Mes'ûd: Süheyl ü Nevbahar*. Ankara: AKM.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Döşer, Ö. (2020). *Astrolojide Temel Kavramlar*. İstanbul: Astroart Astroloji Okulu.
- Döşer, Ö. (2021). *Astrolojide Öngörü Yöntemleri* (7 b.). İstanbul: Astroart. Astroloji Okulu Yay.
- Döşer, Ö. (2021). *Astrolojide Sabit Yıldızlar*. İstanbul: Astroart Astroloji Okulu.
- Döşer, Ö. ve Özkırış, B. (2021). *İlişkiler Astrolojisi*. İstanbul: AstroArt Astroloji Okulu Yay.
- Eminoğlu, E. (Haz.) (2008). *Şeyyâd Hamza Destân-ı Yûsuf*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Ergin, M. (Haz.) (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İÜEF Yay.
- Ersoy, E. ve Ay, Ü. (Haz.) (2017). *Hoca Dehhânî Divânı*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap.
- Güfta, H. (2004). *Divan Şiirinde İlim*. Ankara: Akçağ.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Günay, V. (2012). Türk Sosyo-Kültürel Hayatında Tuzun Yeri Üzerine. E. Gürsoy Naskali, & M. Şen (Dü) içinde, *Tuz Kitabı* (2 b., s. 105-112). İstanbul: Kitabevi.
- Gündüz, G., Özden, S. ve Tekçe, M. S. (2010). Türkler'de Ahşap Ok Yapımı. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 111-122.
- Güneş, H. A. (2012). «Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî Bey Divanlarında Musiki Aletleri.» *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK)*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., 247-254.
- Güneş, O. (2021). *Eski ile Yeniye Bakmak -Bir Alimin Gözünden Modern Astronomi-*. İstanbul: Ketebe Yay.
- Günyüz, M. E. (2001). *Ahmedi Divanı Tahlili (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniv. Sos. Bil. Ens.

- Güven, H. F. (1998). *Hayretî Divanı 'nda Kozmik Unsurlar ve Zaman* (Yayımlanmamış YL Tezi). Ankara: Gazi Üniv. SBE Ens.
- Hañerliođlu, O. (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Horata, O. (Haz.) (2012, Haziran 25). Cemali Hüma vü Hümayun (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Metin Bankası Projesi.
- İlhan, B. (2004). *Astroloji Dersleri*. (A. Aksoy, Dü.) İstanbul: İlhan.
- İlhan, B. (2021). *Yetişkinlerin Buluş Çağı, Astrolojinin Gezegen Döngüleri Kriz Dönemleri ve Değişim Fırsatları* (4 b.). İstanbul: Barış İlhan Yayınevi.
- Kahraman, M. (2020). *Türk Mitolojisinde Temel İnançlar (Kozmogoni, Astroloji, Renkler)* (Yayımlanmamış Y.L. Tezi.) Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi S.B.E.
- Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş Âsâr-ı Edebiye Tedkikâtı*. (H. Çeltik, Dü.) Ankara: Birleşik Yay.
- Kanar, M. (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük* (2 b.). İstanbul: Say.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Kaplan, Y. ve Poyraz, Y. (2010). «Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar.» Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3, no. 15: 151-175.
- Karademir, M. (Haz.) (2001). *Abdî: Câmasb-nâme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- Karakurt, D. (2012, 3 27). Türk Mitoloji Ansiklopedisi.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*,. Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık,
- Kaya, M. (2009). Sudûr. *İslam Ansiklopedisi* (s. 467-468). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, Y. ve Uncu, E. (2011). Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği). *International Journal of History Studies*, 3(1), 183-201.

- Kubbealtı Lügati*. (2022, 9 3). lugatim.com: <http://lugatim.com/> adresinden alındı
- Kurnaz, C. (1995). *Felek. İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 306-307). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurnaz, C. (2012). *Hayali Bey Divanının Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Kutluer, İ. (1995). *Felek. İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 303-306) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lacy, H. D. (1934). Astrology in the Poetry of Edmun Spenser. *University of Illinois Press*, 520-543.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Öngel, K. (2021). *Keçecizâde İzzet Molla Dîvânlarında Kozmik Âlem ve Zamân (Yayımlanmamış YL Tezi)*. Afyon.
- Özer, Z. (2015). *Divan Şiirinde Burçlar (Yayımlanmamış YL Tezi)*. Adana: Çukurova Üniv. SBE.
- Öztürk, M. ve Örs D. (2009). Mütercim Asım Efendi: *Burhân-ı Katı*. İstanbul: TDK.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (C. Kurnaz, Dü.) İstanbul: H.
- Ögel, B. (2020). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Altınordu.
- Özmen, M. (Haz.) (2017). *Ahmed-i Dâî: Divan*. Ankara: TDK.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim.
- Pala, İ. (2010). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- Plotinos. (2008). *Enneadlar*. (H. Özden, Çev.) İstanbul: Ruh ve Madde Yay.
- Powell, B. B. (2018). *Klasik Mitoloji*. (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Pultar, M. (2007). *Yıldız Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

- Rosenberg, D. (2017). *Dünya Mitolojisi (Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi)*. Çeviren Koray Akten, ve diğerleri. Ankara: İmge Kitabevi.
- Roux, J.-P. (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. (M. Y. Sağlam, Çev.) Ankara: BilgeSu.
- Çatıkkaş, M. A.(Haz.). (2015). *Firdevsî-i Rûmî: Satranç-Nâme-i Kebîr*. Ankara: Türk Dil Kurumu,
- Samsakçı, M. (2007). «Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı.» *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 181-199.
- Sasson, G. (2008). *Işğın 12 Krallığı, Kadim Bilgelige Modern Bir Bakış*. (Z. Esin, Çev.) İstanbul: MİA.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'i Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Akçağ.
- Sepharial. (1915). *Güneş & Ay Tutulmaları, Dünya'ya Etkileri*, (B. İlhan, Çev. 2000), İstanbul, İlhan Yay.
- Sheridan, M. D. (2011). «Nüh Felekte Bir Zelzele:Nefî'nin Kazâ'sında Bir Yergisel Söylem.» *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu*. Adana, 186-202.
- Sinanoğlu, M. (1998). *Hürmüz. İslam Ansiklopedisi* (s. 495-496). içinde İstanbul: TDV.
- Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Şentürk, A. A. (1994). Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131-180.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. İstanbul: DBY.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2*. İstanbul: DBY.
- Şentürk, A. A. (2019). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 3*. İstanbul: DBY.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 4*. İstanbul: DBY (Dün Bugün Yarın).
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı Şiir Kılavuzu 5*. İstanbul: DBY.
- Şirin, H. (2019). *Sözcük Hikayeleri*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

- Tarlan, A. N. (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. Ankara: Akçağ.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yay.
- Tülübaş, T. (Haz.) (2017). *Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn (Metin-Dil Özellikleri-Gramatikal Dizin) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Muğla Sıtkı Koçman Üniv.
- Uğur, C. (2013). *Star-Crossed Empires: Cross-Cultural Examination of Astrology in Byzantine and Ottoman Empires (Yayımlanmamış Y.L. Tezi)*. İstanbul.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.
- Uludağ, S. (2007). Recâ. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 502). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Unat, Y. (2001). Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi. *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (11), 633-696.
- Unat, Y. (2013). *İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Unat, Y. (2013). Yıldız. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 534-538). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uncu, E. (2011). *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar (Yayımlanmamış Y. L. Tezi)*. Denizli.
- Uzun, M. İ. (2000). İsa. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 473-475). içinde İstanbul: TDV.
- Yalçın, İ. (2010). Sürme. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 169-170). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, K. (Haz.) (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme*. İstanbul: TDK.
- Yavuz, K. (Haz.) (2007, 7 15). Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) (Metin ve Aktarma). Ankara: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay.

Yavuz, S. S. (2005). *Mirac. İslam Ansiklopedisi* (Cilt 30, 132-135) içinde. İstanbul: TDV.

Yavuz, Y. Ş. (2003). *Levh-i Mahfûz. İslam Ansiklopedisi* Cilt 27, s. 151) içinde. Ankara: TDV.

Yentür, J. (2003). *17. YY Şairlerinden Fehîm, Nâilî ve Neşâtî Divânlarında Kozmik Unsurlar (Yayımlanmamış YL Tezi. Elazığ.*

Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit.

DİZİN

- Âh, 12, 13, 14, 16, 24, 68, 148, 174, 176, 178, 183, 206, 344
- Ahterân
yıldızlar, 15, 216
- Akl-ı küll, 9, 51
- Akreptacı, 249, 262
- Aldebaran, 193, 215, 225, 247, 297
- Algol, 217, 230, 232, 237
- Alkaid, 245, 257
- Altair, 230, 232, 242, 252, 253, 255, 308
- Amalthea, 86, 96, 335
- Amon, 97
- Andromeda, 230, 237
- Antares, 222, 225, 250, 251, 324
- Aphrodite, 86, 106, 113, 138, 139, 340, 357
- Apollon, 96, 113, 114, 154, 163, 238, 242, 244
- Aquarius, 96, 338
- Aquila, 38, 96, 230, 232, 239, 242, 252
- Ares, 105, 106, 113, 139, 250, 289, 295, 327
- Argo Navis, 231, 257
- Aristo, 7, 9, 10, 11, 85, 344
- Aristoteles, iv, 9, 10, 83
- Arş, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 33, 52, 56, 73, 216, 323, 344, 346
- Artçı, 247
- Artemis, 96, 114, 163, 233, 324
- Âsiyâb, 19, 20, 222
- Aslan, xiii, 21, 22, 84, 87, 88, 96, 115, 135, 136, 148, 158, 159, 174, 195, 209, 217, 231, 234, 246, 250, 271, 272, 273, 275, 277, 293, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 328, 334, 344, 349, 351, 352
- Astroloji, iii, iv, v, 2, 7, 82, 85, 263, 355, 356, 357
- Âşiyân
yuva, kuş yuvası, 22, 89
- Athena, 96, 236, 238
- Atlas, 7, 14, 15, 16, 18, 19, 51, 259, 344
- Avvâ, 229, 250
- Ay, xiii, 5, 7, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 22, 24, 30, 49, 52, 58, 59, 61, 69, 70, 72, 78, 82, 83, 84, 85, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 125, 126, 128, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 150, 152, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 220, 221, 224, 226, 227, 246, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 273, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 356, 358
- Ay Tanrısı Sin, 82, 163
- Ayıcı, 238, 256
- Âyîne, 117, 123, 129, 176, 178
- Ayna, 23, 24, 33, 93, 129, 195, 200, 237
- Ayyûk, 244
- Balık, xiii, 97, 98, 103, 104, 129, 140, 141, 143, 155, 157, 158, 188, 189, 190, 231, 244, 255, 266, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 286, 303, 325, 328, 332, 334, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 348, 352
- Başak, xiii, 98, 129, 140, 141, 155, 157, 158, 160, 162, 189, 200, 229, 231, 234, 255, 271, 272, 273, 275, 277, 286, 300, 303, 315, 316, 317, 318, 321, 323, 326, 328, 330, 349, 351, 352
- Bâşe-i felek, 239
- Batlamyus, iv, 7, 9, 10, 11, 33, 78, 83, 85, 96, 118, 145, 229, 232, 247, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 272, 276, 344, 347
- Behrâm
İranlı pehlivan, Mars'ın isimlerinden biri., 92, 101, 102, 105, 109, 110, 111, 112, 142, 143, 293, 294, 328, 332, 348
- Benâtü'n-na's, 245
- Benetnaş, 245
- Bercîs, 11, 97, 100, 101, 108, 333
- Boğa, xiii, 3, 8, 96, 97, 99, 106, 107, 140, 141, 143, 144, 146, 157, 158, 165, 166, 167, 174, 187, 189, 192, 193, 229, 231, 233, 244, 247, 258, 259, 260, 261, 262,

- 263, 265, 272, 273, 275, 277, 286, 288,
292, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301,
314, 316, 321, 322, 323, 328, 336, 337,
351, 352, 353
- Bootes
Avvâ/Çoban takımyıldızı, 230, 238,
256, 329
- Burc-ı bere, 289
- burç, 143, 155, 157, 164, 165, 171, 193,
212, 220, 229, 252, 262, 265, 267, 271,
272, 273, 274, 276, 277, 278, 280, 282,
284, 285, 289, 290, 297, 301, 303, 305,
312, 320, 325, 327, 328, 336, 338, 341,
351, 355
- Büyükayı, 3, 245, 256
- Büyük Kepçe, 245
- Büyük Köpek, 230
- Callisto, 95
- Câm
kadeh, 49, 50, 59, 64, 124, 126, 132,
146, 176, 184, 200, 262, 318
- Canis Minor, 231
- Canopus, 257
- Câsi, 229, 253
- Cassiopeia, 230, 237
- Castor, 96, 301, 302, 304
- Cebbâr, 229
- Cebhe, 193, 246, 249, 250, 293, 316
- Cedy
Cedî, Oğlak burcu, 90, 277, 327, 328,
336, 337, 339
- Cellat, 28, 29, 36, 345
- Centaurus, 231
- Cepheus, 230, 237
- Cetvel, 36, 270
- Cevzâ, 234, 235, 236, 303, 304, 328
- Corona Australis, 231, 249, 293
- Corona Borealis, 230, 249, 293
- Corvus
Karga takımyıldızı, 231, 238, 239, 240
- Cümbüş, 29, 30
- Cygnus, 96
- Çalgı
Lyra takımyıldızı, 230, 232, 253
- Çarh, 11, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 27, 28,
30, 31, 32, 33, 34, 36, 41, 45, 57, 59,
61, 62, 63, 66, 69, 70, 72, 73, 74, 75,
77, 78, 88, 107, 116, 132, 134, 146,
156, 162, 172, 181, 185, 193, 194, 198,
201, 211, 212, 216, 246, 287, 315, 332
- Çeng
Zühre'nin arpe benzer çalgısı, 109, 116,
133, 141, 146, 147, 151, 152, 262,
307
- Çevgân, 123, 184, 205, 244
- Çoban takımyıldızı, 238
- Çobanyıldızı, 139
- Çolpan, 139
- Çullanan, 253
- Değirmen, 11, 19, 20, 35, 36, 344, 345
- Delphinus, 230
- Delv
Kova burcu, 274, 277, 327, 336, 338,
339
- Demeter, 86, 113, 238, 315
- Demirkazık, 83, 108, 109, 214, 246, 247
- Devr-i Kamer, 171, 172, 192, 263, 264,
349
- Dione, 85, 139
- Dübb-İ Asgar, 229
- Dübb-İ Ekber, 229
- Dücâce, 229, 253
- Dünya, 7, 10, 11, 17, 40, 41, 51, 61, 85,
91, 112, 116, 118, 125, 126, 135, 137,
151, 162, 165, 167, 168, 174, 178, 194,
213, 214, 229, 241, 247, 254, 292, 300,
301, 308, 309, 347, 354, 358
- Düşüş
Hubût, gezegenin güçten düşmesi., 88,
98, 107, 115, 141, 155, 166, 274
- Ejdehâ/Ejderha, 36, 170, 238, 229, 237,
238, 329, 330, 352
- Endâze, 36
- Enlil
Sümer Tanrısı, Yunan'daki karşılığı
Zeus, 82, 95, 96, 105, 112, 113, 163
- Erboğa, 231
- Erendiz, 97
- Erneb, 229, 236
- Eros, 106, 139, 242, 340
- Esed, 135, 136, 229, 238, 311, 328
- Europa, 95, 96, 296
- Evc, 37, 100, 142, 147, 168, 345
- Evren, 7, 10, 15, 33, 51, 67, 78, 83, 85,
347
- Farâbî, 9
- Felek, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 98, 100, 104, 105,
107, 111, 117, 119, 120, 121, 123, 125,

- 126, 129, 135, 141, 142, 146, 148, 156, 158, 162, 166, 167, 172, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 194, 195, 201, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 219, 235, 239, 243, 245, 246, 250, 252, 253, 254, 262, 264, 268, 271, 276, 277, 278, 283, 288, 289, 293, 295, 298, 309, 312, 313, 321, 322, 324, 332, 333, 335, 342, 344, 346, 347, 348, 349
- Feres, 229
- Ferkadân
Ferkadeyn, İkikardeş, 248, 249
- Ferş, 15, 17, 18, 19, 33, 52, 344
- Gaddâr, 36, 38, 245, 268
- Gaia, 86, 233, 324
- Galileo, 12, 95, 344
- Ganimedes
Ganymede, 96
- Geyik, 245
- Gezegen, İi, İv, 3, 7, 8, 11, 25, 75, 80, 82, 83, 85, 87, 88, 91, 101, 115, 118, 135, 141, 143, 152, 157, 158, 162, 166, 210, 211, 213, 217, 220, 221, 265, 266, 273, 282, 285, 288, 289, 299, 300, 312, 318, 319, 323, 348, 349, 352
- Gülşen, 40, 126, 201, 221
- Güneş, İii, İ, İii, İv, Vi, 10, 11, 14, 16, 19, 21, 22, 24, 28, 30, 37, 40, 41, 42, 48, 49, 51, 52, 58, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 100, 101, 102, 104, 107, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 171, 174, 175, 180, 182, 184, 185, 189, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 231, 238, 245, 246, 251, 252, 254, 257, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 301, 303, 304, 306, 307, 309, 311, 312, 313, 314, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 337, 341, 344, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 358, 368, 369
- Güneybalığı, 231
- Güneytacı, 231, 249, 293
- Hades
Zeus'un Kardeşi, Yeraltı Tanrısı.
Roma'da Plüton, 86, 96, 113, 153, 237
- Hamel
Koç, 90, 136, 143, 243, 250, 262, 274, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 327, 332, 336, 337
- Hâris-ül-Semâ, 256
- Hayye, 229, 232
- Helios, 113, 163
- Hephaistos, 106, 113
- Hera, 84, 86, 105, 139, 153, 238, 254, 295, 305
- Herkül
Heracles, Hercules, 84, 96, 97, 113, 230, 239, 242, 254, 305, 310
- Hermes, 113, 153, 154, 236
- Hestia, 86
- Hîle, 42, 43
- Hindû, 24, 74, 90, 93, 179, 211
- Hokkabaz, 43
- Hurşîd, xii, 3, 90, 100, 102, 110, 119, 120, 130, 134, 142, 144, 146, 150, 182, 188, 193, 194, 197, 202, 257, 287, 304, 309, 354
- Hût-ı Cenûbî
Güneybalığı/Piscis Australis, 229
- Hümâ, xii, 19, 22, 26, 37, 48, 53, 69, 102, 104, 121, 130, 175, 176, 177, 185, 187, 191, 241, 278
- Hürmüz, 97, 103, 104, 294, 348, 358
- Hydra, 231, 305
- Hız. Muhammed, 14, 17, 19, 33, 34, 37, 54, 55, 56, 57, 65, 66, 93, 94, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 120, 137, 169, 170, 192, 196, 197, 209, 216, 228, 250, 281, 344, 346, 348, 349, 350
- İbn-i Sinâ, 9
- İkizler, xiii, 96, 98, 155, 157, 158, 193, 231, 233, 234, 261, 271, 272, 273, 275, 277, 301, 302, 303, 304, 316, 321, 323, 328, 351, 352
- İkizler takımyıldızı, xiii, 234
- İklîl, 193, 246, 249, 250, 251, 262
- iklîl-i şimâl, 229, 250
- İmre'et, 229
- İnanna, 112, 138, 139, 163
- İsis, 138, 139, 153
- İşret
Eğlence, 27, 40, 43, 44, 50, 61, 68, 71, 76, 131, 143, 145, 147, 150, 152,

- 171, 187, 192, 200, 213, 223, 262,
285, 291, 295, 318, 321, 323, 348,
349, 350, 351
İştar, 82, 113, 138, 139
Japetus, 85
Juno, 105
Jüpiter, 10, 11, 84, 85, 88, 91, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
107, 110, 111, 115, 126, 131, 135, 137,
140, 141, 142, 143, 149, 152, 154, 155,
157, 158, 166, 167, 192, 195, 210, 213,
217, 244, 251, 252, 256, 257, 260, 265,
266, 282, 285, 290, 295, 299, 300, 301,
306, 312, 314, 316, 317, 318, 319, 320,
331, 332, 334, 335, 339, 341, 342, 347,
348, 351, 352
Kahramân, 46, 236, 237
Kalb-i akreb, 250, 251
Kanatlı At, 230, 237
Karga, 122, 231, 238, 239, 240, 242, 350
Kartal, 240, 252, 253, 326
Kartal, 38, 96, 230, 232, 238, 239, 240,
241, 242, 252, 253, 255, 308, 309, 326,
350, 351
Kartal Takımyıldızı, 96, 238, 239, 241,
242, 308, 309, 351
Kâtip, 48, 213
Kavs
Yay, 31, 50, 64, 100, 108, 161, 243,
246, 262, 294, 309, 328, 332, 333
Kavuşum, 104, 195, 196, 215, 221, 259,
265
Kaytus, 229, 236
Kebkeb, 185, 218, 219
Keh-Keşân
Kehkeşân, Samanyolu, 254
Kepler, 95
Kevkeb, 101, 119, 120, 180, 219, 220,
221, 229, 281, 295, 312, 317
Keyvân, 11, 87, 90, 91, 93, 158, 339
Yüksek Gözcü, Satürn, 88, 89, 90, 91,
92, 94, 102, 110, 111, 142, 149, 150,
160, 172
Khonsu, 163
Kırân, 199, 265, 267, 282, 286
Kîfâvus
Kral, Cepheus, 229, 250
Koç, xiii, 8, 29, 87, 88, 90, 106, 107, 110,
115, 125, 135, 136, 140, 141, 157, 158,
229, 231, 271, 272, 273, 274, 275, 277,
286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 297, 298, 301, 302, 303, 304,
310, 312, 313, 314, 323, 327, 328, 330,
334, 336, 337, 341, 342, 343, 350, 351,
352
Kopernik, 11, 12, 84, 344
Kova, xiii, 87, 88, 90, 96, 115, 157, 174,
231, 239, 266, 271, 272, 273, 275, 277,
327, 328, 336, 337, 338, 339, 340, 352
Kraliçe, 230
Kraliyet yıldızları
Aldebaran, Regulus, Antares,
Fomalhaut, 225, 247
Kronos
Zeus'un babası, Roma mitolojisinde
Satürn., 86, 87, 95, 96, 139, 237
Kuğu takımyıldızı, 96, 302
Kumarbi, 86
Kupa
Crater takımyıldızı, 231
Kutadgu Bilig, 11, 44, 276, 319, 320
kuyumcu, 49
Kuzeytacı, 230, 249, 293
Küçükayı, 229, 246, 248, 249, 256
Küçük Köpek, 231
kürsî, 11, 15, 17, 52, 216, 229, 271, 277,
323
Leda, 96, 302
Leto, 114, 163
mâh, 14, 59, 69, 92, 100, 101, 102, 104,
109, 111, 117, 123, 125, 132, 142, 143,
144, 146, 148, 149, 150, 159, 162, 167,
168, 169, 171, 172, 174, 176, 177, 179,
180, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 190,
193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201,
202, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 220,
223, 224, 246, 257, 260, 267, 268, 270,
279, 283, 284, 286, 329, 343, 352
makâm, 14, 260
Marduk
Babil tanrısı, Yunan'daki karşılığı
Zeus., 96, 153, 271
Mars, 10, 11, 84, 85, 88, 90, 92, 94, 97,
98, 100, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 115, 116, 126, 135, 139, 140,
141, 142, 144, 155, 157, 158, 166, 186,
210, 213, 217, 223, 237, 247, 248, 250,
251, 252, 255, 256, 259, 265, 267, 274,
285, 290, 293, 295, 297, 306, 312, 313,
314, 327, 328, 330, 334, 335, 347, 348,
352
medâr, 20, 45, 57, 58, 88, 101, 110, 121,
167, 210, 216, 278
Medusa, 153, 230, 236, 237
Melissa, 86, 335
Menelaos, 257

Merih, 106, 108, 247, 274, 327
 Merîh, 11, 105, 108
 Merkür, 10, 11, 74, 75, 84, 85, 88, 91, 92, 94, 97, 98, 101, 115, 126, 135, 141, 142, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 166, 167, 210, 213, 217, 234, 243, 246, 253, 256, 262, 265, 266, 286, 295, 297, 300, 302, 303, 304, 312, 313, 314, 316, 318, 321, 323, 347, 348, 349, 351
 Metis, 86, 96
 mîhr, 14, 28, 38, 42, 45, 69, 72, 76, 88, 100, 101, 102, 104, 110, 119, 121, 124, 125, 126, 129, 132, 133, 134, 168, 172, 195, 196, 197, 199, 201, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 216, 221, 225, 267, 268, 279, 281, 282, 283, 286, 322, 349
 mîhver, 20, 57, 219
 Miraç, 17, 33, 34, 79, 104, 250, 281, 344, 346
 Mirrîh, 11, 108, 267
 Mîzân, 168, 199, 318, 322, 323
 müneccim, 158, 268, 269, 317, 322, 339
 müselles, 229
 Müşterî, 11, 91, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 131, 137, 141, 143, 162, 223, 266, 312, 332
 Nabu, 153
 nahseyn
 iki uğursuz, Mars ve Satürn, 97, 265
 nakkâş, 60, 61, 73, 346
 Nanna, 112, 138, 163
 nefis-i küll, 9, 25, 80
 Nehr, 229, 236
 Nesr, 193, 242, 252, 253, 308
 nesr-i tâ'yir
 Altair, Uçucu, 229, 253
 nesr-i vâki, 229, 253
 Ninurta, 105
 nücûm
 yıldızlar, 2, 216, 283, 287, 288
 Okçuk
 Sagitta, 73, 161, 230, 242, 246, 294, 332, 334, 337, 352
 Orion, 164, 214, 230, 233, 234, 236, 259, 272, 324, 350
 Osiris, 139, 153
 Önder, 245, 257
 Pâsubân
 pâsbân, kapıcı, 89, 90
 Pegasus
 Kanatlı At, 230, 237
 Peren, 258
 Persephone, 113, 315
 Perseus, 46, 153, 217, 230, 232, 236, 237, 255
 Pervîn, 3, 144, 187, 245, 258, 260, 261, 262
 Pleiades, 193, 258
 Plotinos, 9, 358
 Polaris, 109, 246, 247
 Pollux, 96, 301, 302, 304
 Poseidon, 86, 96, 113, 233, 237
 Ptolemaeus
 Batlamyus, iv, vi, 10
 Râmih, 238, 256, 257, 329
 Re's-i feres, 229
 Re's-i gûl, 229, 232, 237, 240
 Regulus, 217, 225, 246, 310, 313
 Rhea, 85, 86
 Rüstem, 19, 20, 42, 62, 63, 77, 109, 133, 267, 346, 347
 sabit yıldızlar, 7, 10, 11, 215, 218, 225, 242, 250, 271, 308
 Sagitta
 Ok takımyıldızı, 73, 161, 230, 239, 242, 253, 294, 333
 sâkî, 49, 64, 65, 132, 147, 150, 160, 171, 178, 187, 188, 195, 198, 264, 291
 Samanyolu, 12, 51, 84, 236, 254, 255, 350
 Satranç, 65
 Satürn, 7, 10, 11, 24, 74, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 101, 106, 107, 108, 109, 115, 118, 126, 135, 140, 141, 142, 155, 157, 158, 159, 166, 171, 180, 186, 210, 211, 213, 217, 237, 247, 257, 259, 263, 265, 285, 290, 295, 306, 327, 335, 336, 339, 340, 345, 347, 348, 352
 Selene, 113, 163
 semâzen, 66
 Semek, 255, 256
 seyyâre, 11, 26, 95, 102, 210, 211, 213, 216, 263, 299
 Simâk, 193, 238, 255, 256, 257, 315, 329
 Simâk-ür-râmih, 256
 sipihr, 14, 28, 38, 42, 45, 69, 76, 101, 110, 121, 129, 133, 178, 206, 207, 208, 268, 315, 322
 Spica, 160, 222, 255, 315
 Sudûr, 9, 357
 Suyılanı, 231, 305
 Sühâ, 257
 Sühêyl, xii, 2, 4, 206, 244, 249, 257, 258, 292, 329, 330, 355

Süreyya, 3, 143, 144, 187, 192, 260, 296,
320, 322
şem
mum, 21, 47, 68, 71, 124, 125, 132,
159, 160, 176, 177, 179, 197, 198,
200, 201, 202, 204, 207, 212, 216,
221, 224, 246
Şems, 88, 91, 92, 100, 115, 117, 121, 123,
136, 142, 149, 172, 184, 195, 198, 229,
267, 274, 312, 313, 334
Şeref, 102, 143, 150, 157, 199, 282, 285,
287, 292, 295
şilyâk
Çalgı/Lyra takımyıldızı, 229, 237, 240
Şîr
aslan, 21, 344
talih, 16, 23, 41, 46, 76, 101, 102, 104,
219, 225, 243, 259, 266, 283, 287, 294,
295, 299, 300, 301, 309, 312, 322, 348,
350, 351
tavla, 53, 72
Tavla, 72
Tavşan, 230
Tâvus, 73
Thetis, 85
Thoth, 153
tîr
ok. Merkür'ün isimlerinden biri., 62, 73,
74, 75, 80, 100, 108, 110, 159, 161,
162, 181, 194, 195, 243, 246, 262,
267, 284, 294, 303, 312, 332, 333,
336
Titan, 85, 86, 113, 163
Uçucu, 230, 252
ud
mızraplı bir saz, 18, 37, 146
ukâb
kartal, 229, 237, 239, 240, 241
Uranos
Uranüs, 86, 87, 139
usturlâb, 269
Utârid, 11, 74, 91, 101, 150, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 170, 195, 300,
303, 312, 316, 321
Utu, 112, 113, 114, 163
Üçgen, 230
Ülker, 3, 139, 144, 187, 193, 244, 245,
246, 247, 258, 259, 260, 261, 262, 263,
272, 320, 322, 323, 351, 353
Vebâl, 288
Vega, 230, 232, 253
Venüs, 6, 8, 10, 11, 82, 84, 85, 88, 94, 97,
98, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 115,

116, 126, 135, 138, 139, 140, 141, 142,
143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 165,
166, 167, 192, 195, 210, 213, 217, 247,
253, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 263,
265, 266, 267, 282, 286, 288, 295, 297,
299, 300, 301, 302, 307, 312, 314, 316,
319, 320, 321, 323, 325, 347, 348, 351,
353
Yakûb
Hz. Yakub, 21
Yay takımyıldızı, xiii, 244, 350
Yediger, 3, 245, 246, 259, 322, 323, 351
Yengeç, xiii, 82, 84, 87, 88, 96, 97, 98,
99, 106, 107, 143, 158, 164, 165, 166,
167, 188, 192, 195, 209, 214, 215, 231,
234, 241, 242, 271, 272, 273, 275, 276,
277, 278, 285, 305, 306, 307, 308, 309,
311, 322, 325, 328, 349, 350, 351
Yeniay, 14, 123, 142, 169, 173, 184, 192,
195, 201, 208, 222, 236, 246, 349
Yılancı, 230, 232, 233
yıldız, ii, 3, 7, 11, 45, 52, 83, 84, 94, 112,
139, 143, 144, 154, 164, 187, 197, 210,
211, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231,
233, 234, 236, 238, 241, 244, 245, 246,
247, 248, 249, 250, 252, 254, 255, 256,
257, 258, 259, 261, 268, 269, 278, 281,
284, 287, 288, 296, 312, 316, 317, 319,
320, 322, 323, 325, 336, 337, 352
Yunus, 230
Yusûf
Hz. Yusuf, xii, 21
zâl, 42, 61, 62, 63, 346
Zeus, 84, 86, 87, 95, 96, 105, 113, 114,
139, 153, 154, 163, 236, 237, 239, 242,
254, 259, 289, 295, 296, 302, 335, 338
Zodyak, 21, 83, 140, 159, 193, 229, 234,
255, 263, 272, 276, 277, 315, 318, 326,
328, 342, 351
Zuhal, 11, 24, 74, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 171, 263, 274, 327, 348
Zühal
Zuhal, Satürn, 88, 89, 90, 92, 94, 101,
109, 136
Zühre, 11, 88, 91, 92, 100, 103, 109, 135,
139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 160, 168, 195,
223, 262, 266, 274, 287, 307, 310, 312,
316, 320, 321, 348, 351

Özgeçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Hasan Ali GÜNEŞ

Uyruğu: T.C.

[Redacted Information]

EĞİTİM

Derece Yılı	Kurum	Mezuniyet
Lisans	İKÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2011
Yüksek Lisans	Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2015
Doktora	İMU, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2022

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2012-	Tekirdağ Namık Kemal Üniv.	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİLLER

İyi düzeyde İngilizce, başlangıç düzeyinde Arapça, Farsça, Rusça, Çince

YAYINLAR

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- Güneş Hasan Ali, Kayıkçı Kul Mustafa ve Girit Savaşı, Özgün Makale, Vol. 5, Pp. 238-245, 2017.
- Güneş Hasan Ali, Harvard Üniversitesi Houghton Ktp Ms Turk 59 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası, Özgün Makale, Pp. 155-168, 2015.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında (Proceedings) Basılan Bildiriler

1. Güneş Hasan Ali, 17. Asırdan Bir Şiir Mecmuası ve Müstensih Hataları, Uluslararası Dil, Düşünce Ve Din Bilimleri Kongresi, 08.11.2018 -10.11.2018
2. Güneş Hasan Ali, Amerika'ya Yelken Açmak İsteyen Levend Şair Reisoğlu, Uluslararası Katılımlı “Evliya Çelebi'nin İzinde” Sempozyumu, 03.11.2017 - 05.11.2017
3. Güneş Hasan Ali, Şeyhi Ahmed Paşa Ve Necati Bey Divanlarında Musiki Aletleri, IV. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK) 2012, 27.08.2012 - 28.08.2012

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

1. Güneş Hasan Ali, Girit Fatih Şairler, Adalarda Türk-İslam Kültürü Sempozyumu, 16.11.2017- 17.11.2017

HOBİLER

Tenis, okçuluk, atıcılık, doğa yürüyüşü, kamp, satranç, boks, astroloji